A HADTÖRTÉNETI MÚZEUM ÉRTESÍTŐJE 23.
ACTA MUSEI MILITARIS IN HUNGARIA

ACTA MUSEI MILITARIS IN HUNGARIA

A HADTÖRTÉNETI MÚZEUM ÉRTESÍTŐJE 23

HADTÖRTÉNETI MÚZEUM
BUDAPEST, 2023

A szerkesztőbizottság tagjai
Bán Attila, Kreutzer Andrea, Makai Ágnes, Sallay Gergely Pál, Soós Péter,
Szoleczky Emese, Tóth Orsolya, Závodi Szilvia

Szerkesztette
Závodi Szilvia

A szerkesztő munkatársa
Sallay Gergely Pál

Az angol fordítás Chris Sullivan, a német fordítás Forgács Márton munkája

A fotókat Szikits Péter készítette

A borítón Arnold Hartig osztrák éremművész Izabella főhercegné emlékérmének
hátlapja látható (Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjtemény leltári szám: 6643/É).

Felelős kiadó dr. Töll László ezredes, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka
A kötetet tervezte Renkó Marcsi
Nyomdai előkészítés HM Zrínyi Nonprofit Kft. – Zrínyi Kiadó
Kiadásért felel Kulcsár Gábor ügyvezető
A Zrínyi Kiadó vezetője dr. Hajdú Ferenc igazgató
Könyvszerkesztőség-vezető Eisrichné Schubert Andrea
Tördelés Petrezselyem Kitti
Képfeldolgozás Gróf István
Borító Tamás László
Nyomdai kivitelezés HM Zrínyi Nonprofit Kft. – Kreatív Tervező és Sokszorosító Igazgatóság
Felelős vezető Pásztor Zoltán igazgató

ISSN 0238–4442

TARTALOM

ÉRTEKEZÉSEK, TANULMÁNYOK 9

KREUTZER ANDREA – SZOLECZKY EMESE: „vagyok hazafias tisztelettel igaz híve…” – Czetz János magyar katonai szaknyelvi munkásságáról 11

FORGÁCS MÁRTON: Első világháborús hadifogság a turkesztáni Fergána-völgy táboraiban 47

TÓTH ORSOLYA: Élet a krasznaja rjecskai hadifogolytáborban – II. rész (1918. szeptember – 1920. március 28.) 85

SZOLECZKY EMESE: Kálvária temesvári megállóval 119

KÖZLEMÉNYEK 145

POLGÁR BALÁZS: Az 1809. évi győri ütközet francia szemmel – Francia tudósítások és képi ábrázolások a győri összecsapásról – I. rész 147

PROHÁSZKA LÁSZLÓ: Arnold Hartig első világháborúval kapcsolatos alkotásai 169

ZMÁK TAMÁS: „…szomorú vonatoknak érkezését várja a szfinksz…” – Szabadkőműves hadikórházak az első világháború idején Magyarországon 189

ILLÉS ANDRÁS: Sosemvolt páncélvonatok – Az Osztrák–Magyar Monarchia meg nem valósult páncélvonat-tervezetei 213

SALLAY GERGELY PÁL – ZÁVODI SZILVIA: Egy családi levelezés mint hadtörténeti forrás – Mágori Rezső élete és katonai pályafutása 227

KÁPLÁR ZSOLT: A mátraházai Vak Bottyán Honvéd Tiszti Üdülő története 1946-ig 237

PAP PÉTER: A lőfegyver fejlesztés második vonala (1945–1965) – Leszámolás a 44 M géppisztoly legendáival 253

SZATMÁRI ANDRÁS: A Magyar Légierő szovjet eredetű sugárhajtású repülőgépeinek gépágyú fegyverzete, 1951–2010 279

GYŰJTEMÉNYI MUNKA 305

GONDOS LÁSZLÓ: Brit csappantyús tercerol-pár készletdobozban 307

KERÉK ESZTER: Korai fényképészeti eljárások (1839–1890) a Fotóarchívum gyűjteményében 311

BERKESI BALÁZS: Két zubbony Dél-Afrikából (1970–1990) 323

RESTAURÁLÁS 333

MÁTYÁSSY GABRIELLA: A rudkinói gyűjtőtemető leletanyagának fertőtlenítési eljárása és egy sírból előkerült bicska restaurálása 335

MÚZEUMUNK ÉLETÉBŐL, TÖRTÉNETÉBŐL 343

BÁLINT FERENC: Az első magyar egyenruha-történész, Dr. Barcy Zoltán élete és munkássága 345

ADATTÁR 357

SŐREGI ZOLTÁN: Katonai zászlóavatások 1920–1945 között 359

A KÖTET SZERZŐI 407

KÉPMELLÉKLET 409

CONTENTS

ESSAYS AND STUDIES 9
ANDREA KREUTZER – EMESE SZOLECZKY: 'I Am, with Patriotic Regards, Yours Very Sincerely…' – János Czetz's Contributions to Military Terminology in the Hungarian Language 11
MÁRTON FORGÁCS: Life in the First World War POW Camps of Turkestan's Fergana Valley 47
ORSOLYA TÓTH: Life in the POW Camp at Krasnaya Ryechka – Part II (September 1918 – 28 March 1920) 85
EMESE SZOLECZKY: Via Dolorosa with a Halt at Temesvár (Timişoara) 119

PUBLICATIONS 145
BALÁZS POLGÁR: The 1809 Battle of Győr through French Eyes – French Correspondents and French Pictorial Depictions of the Engagement – Part I 147
LÁSZLÓ PROHÁSZKA: Works by Arnold Hartig Connected with the First World War 169
TAMÁS ZMÁK: '…the Sphinx Awaits the Arrival of Melancholy Trains…' – Freemasons' Military Hospitals in Hungary at the Time of the First World War 189
ANDRÁS ILLÉS: Armoured Trains That Never Were – Rejected Armoured Train Designs from the Time of the Dual Monarchy 213
GERGELY PÁL SALLAY – SZILVIA ZÁVODI: Family Correspondence as a Source for Military History – The Life and Military Career of Rezső Mágori 227
ZSOLT KÁPLÁR: The History of the Vak Bottyán Rest and Recuperation Centre for Officers in Mátraháza until 1946 237
PÉTER PAP: A Second Line in Firearms Development (1945–1965) – Legends Surrounding the M44 Submachine Gun 253
ANDRÁS SZATMÁRI: Autocannon on Jet Aircraft of Soviet Origin in Service with the Hungarian Air Force, 1951–2010 279

COLLECTIONS 305
LÁSZLÓ GONDOS: A Cased Pair of British Percussion Pistols 307
ESZTER KERÉK: Early Photographic Processes (between 1839 and 1890) Represented in the Photo Archive's Collection 311
BALÁZS BERKESI: Two Army Tunics from South Africa (1970–1990) 323

RESTORATION 333
GABRIELLA MÁTYÁSSY: The Disinfecting of Finds from the Rudkino Holding Cemetery and the Conservation of a Knife Recovered from a Burial 335

FROM THE LIFE AND HISTORY OF THE MUSEUM 343
FERENC BÁLINT: The Foremost Historian of Hungarian Military Uniforms. The Life and Work of Dr Zoltán Barcy 345

DATABANK 357
ZOLTÁN SŐREGI: Inaugurations of Military Flags, 1920–1945 359

AUTHORS OF THE VOLUME 407

PLATES 409

INHALT

ABHANDLUNGEN UND STUDIEN 9
ANDREA KREUTZER – EMESE SZOLECZKY: "Ihr Ergebener mit vaterländischer Ehre…" – Über das Schaffen von János Czetz in der ungarischen Militärfachsprache 11
MÁRTON FORGÁCS: Kriegsgefangenschaft im Ersten Weltkrieg in den Lagern des Ferghanatals in Turkestan 47
ORSOLYA TÓTH: Leben im Kriegsgefangenenlager von Krasnaja Rjetschka – Teil II. (September 1918 – 28. März 1920.) 85
EMESE SZOLECZKY: Leidensweg mit Halt in Temesvár 119

MITTEILUNGEN 145
BALÁZS POLGÁR: Die Schlacht bei Raab im Jahr 1809 aus französischer Sicht – Französische Berichte und bildliche Darstellungen der Schlacht bei Raab – Teil I. 147
LÁSZLÓ PROHÁSZKA: Arnold Hartigs Werke mit Bezug auf den Ersten Weltkrieg 169
TAMÁS ZMÁK: "…die Sphinx wartet auf die Ankunft der traurigen Züge…" – Freimaurerische Kriegshospitäler in Ungarn während des Ersten Weltkriegs 189
ANDRÁS ILLÉS: Nie gewesene Panzerzüge – Die nicht realisierten Panzerzugentwürfe der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 213
GERGELY PÁL SALLAY – SZILVIA ZÁVODI: Eine Familienkorrespondenz als militärgeschichtliche Quelle – Das Leben und die militärische Karriere von Rezső Mágori 227
ZSOLT KÁPLÁR: Die Geschichte des Vak-Bottyán-Honved-Offizier-Erholungsheims in Mátraháza bis 1946 237
PÉTER PAP: Die zweite Linie der Schusswaffenentwicklung (1945–1965) – Eine Abrechnung mit den Legenden der Maschinenpistole M 44 253
ANDRÁS SZATMÁRI: Die Maschinenkanonenbewaffnung der Strahlflugzeuge sowjetischen Ursprungs in den Ungarischen Luftstreitkräften, 1951–2010 279

SAMMLUNGEN UND WERKSTÄTTENARBEIT 305
LÁSZLÓ GONDOS: Ein Paar britische Terzerol-Perkussionsrevolver in Setschachtel 307
ESZTER KERÉK: Frühe Verfahren in der Sammlung des Fotoarchivs zwischen, 1839–1890 311
BALÁZS BERKESI: Zwei Jacken aus Südafrika (1970–1990) 323

RESTAURATION 333
GABRIELLA MÁTYÁSSY: Desinfektionsverfahren der Artefakte des Sammelfriedhofs von Rudkino und die Restaurierung eines in einem Grab gefundenen Taschenmessers 335

AUS DEM LEBEN UND DER GESCHICHTE UNSERES MUSEUMS 343
FERENC BÁLINT: Leben und Werk des ersten ungarischen Uniformhistorikers Dr. Zoltán Barcy 345

DATENSAMMLUNG 357
ZOLTÁN SŐREGI: Militärische Fahnenweihen zwischen, 1920–1945 359

DIE AUTOREN DES BANDES 407

BILDBEILAGE 409

ÉRTEKEZÉSEK, TANULMÁNYOK

Kreutzer Andrea – Szoleczky Emese

„VAGYOK HAZAFIAS TISZTELETTEL IGAZ HÍVE…" CZETZ JÁNOS MAGYAR KATONAI SZAKNYELVI MUNKÁSSÁGÁRÓL[1]

Az örmény és székely felmenőkkel büszkélkedő Czetz János (1822–1904), az 1848–1849-es szabadságharc legfiatalabb honvédtábornoka, az emigráció egyik különleges egyénisége a magyar nyelv megújításából is kivette részét: azzal, hogy műve kapcsán *„már ezelőtt 60 évvel elismerték a magyar katonai nyelvezet használatának a szükségességét s a nyelv jogosultságát, nagy szolgálatot tett a nemzetnek"* – méltatta elhunytakor a hazai sajtó[2] – *„Sajnos, »a nemzet hű fiai előtt« feledésbe mennek e szolgálatok. Feledésbe ment nemcsak e mű, de feledésbe ment a száműzetésben szenvedő öreg tábornok is, a ki itthon hazájáért élete föláldozásával küzdött, külföldön pedig a magyar nemzetnek hírét és dicsőségét folytonosan emelte."*[3] Erről kívántunk megemlékezni, amikor a *„Jelszavaink valának: haza és haladás, 1815–1867"* című állandó kiállításunkban a reformkori nyelvművelő és hadtudományi katonatiszt-írók munkáiból is ízelítőt adtunk, közöttük Czetz sokat emlegetett, bár részleteiben ritkán bemutatott kötetét is. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a Hadtörténeti Intézet és Múzeum két különböző példányt is birtokol e ritka műből:[4] a Hadtörténeti Könyvtár egy kivételes, a tábornok beragasztott Buenos Aires-i névjegyével hitelesített hagyatéki darabot;[5] a Hadtörténeti Múzeum Könyvgyűjteménye egy, még a második világháború előtt megszerzett kötetet – utóbbi volt a kiállításban is megtekinthető.[6] A múzeumi példányból hiányzik a párhuzamos címlap és az I–II. oldal, modern (két háború közötti) könyvtári félvászon kötésben maradt ránk.

1 A szerzők ehelyütt mondanak köszönetet a munka során nyújtott segítségért, adatközlésért Solymosi József, Kemény Krisztián, Kedves Gyula, Plihál Katalin, Havasné Berek Tünde és Mohácsi Zoltán kollégáknak.

2 *Ellenzék,* 1904. október 6. 25. évf. 227. sz. 4. o.

3 *Ellenzék,* 1904. október 6. 25. évf. 227. sz. 3. o.

4 Tudomásunk szerint az OSZK Törzsállományában 227.219 ltsz., a MTA Könyvtár és Információs Központjában 524.124 ltsz., a FSzEK Központi Könyvtára 335.448 ltsz. alatt érhető még el magyar közgyűjteményi példánya. A fellelhető példányokat ld. még: *Pászti* 2007. 1038. o. 97. tétel.; Érdekes példányt találtunk a chicagói Newberry Library katalógusában: Special Collections – Prince Lucien Louis Bonaparte Collection – Bonaparte 476.

5 HM HIM Hadtörténeti Könyvtár, ltsz.: 43079. Árverési csarnoki raglapja szerint innen kerülhetett a M. kir. Hadilevéltár kézikönyvtárának állományába („ex archivo Bellico"), ahol egykor a VIII.a.98.(:3002:) számon őrizték.

6 HM HIM Hadtörténeti Múzeum Könyvgyűjtemény, ltsz.: C 549, régi leltári száma 6495. Csere Krucsay József antikváriussal (1932. április 6.), múzeumi növedéki napló-beli száma: 40.321. A kapcsolódó iratanyag sajnos nem maradt fenn.

Czetz János katonacsaládból származott, amely pályaválasztását, világnézetét, gondolkodásmódját eleve meghatározta.[7] Édesapja, idősebb Czetz János a 11. székely határőr huszárezred századparancsnoka 1832. március 19-i váratlan halála után[8] legidősebb fiúgyermekként a hadsereg vállalta a taníttatását. Hét éves korától a kézdivásárhelyi katonai nevelőintézet növendékeként kemény, de tartalmas és céltudatos felkészítést kapott az altiszti pályára: az öt évfolyamos intézményben matematikát, katonai földrajzot, földmérést, fegyvertant, szurony- és kardvívást tanultak, de a latin és német nyelvet is el kellett sajátítania.[9] Szorgalma, rendkívüli tehetsége segítette tovább: az öt gyermeket nevelő családot patronáló Haller László gróf, apja ezredének parancsnoka[10] közbenjárására és ajánlásával 1834. október 14-től[11] alapítványi helyen folytathatta tanulmányait a kor egyik legkiválóbbnak tartott tisztképző intézményében, a bécsújhelyi Theresianum Katonai Akadémián (Theresianische Militärakademie), ahol a jövendő tiszteket nemcsak a katonai és műszaki tudományokra oktatták, hanem az általános műveltségüket is gondosan megalapozták, csiszolták.[12] Az erkölcstan, a vívás, a lovaglás, a tánc, az angol, a francia, az olasz és a magyar nyelv éppúgy a tantárgyak közé tartozott, mint a roppant szigorúan számon kért matematikai, geometriai, fizikai és kémiai szakismeretek. Úriemberként elegáns és minőségi ruházathoz szoktatták,[13] rendszeres színház-, koncert- és operalátogatókká nevelték őket, s a széles látókörű, jó modorú akadémikusok szívesen látott vendégei voltak bármilyen társasági eseményeknek, báloknak.[14] Nem csoda, hogy a szerény körülmények közül érkező Czetz élete legszebb, leggondtalanabb évei közé sorolta az itt töltött időszakot.[15]

A képzési idő hét év volt, a legkiválóbbak számára még egy táborkari ismereteket nyújtó nyolcadik évvel egészült ki. Czetz mindvégig a kitűnő tanulók sorába tartozott, így hét év után – zászlósként – lehetőséget kapott a táborkari tanfolyam teljesítésére is. Évfolyamelsőként végezve 1842-ben elsőosztályú hadnagyként került ki az iskolapadból.[16]

7 Családjára, édesapja katonai pályafutására nézve: *Csikány* 2022.

8 *Kedves* 1996. 5. o., *Siposné* 2016. 132. o., *Csikány* 2022. 78. o. (a halál dátuma az ÖStA Kriegsarchiv Pensionsbuch. Majore III. köt. 53. o. alapján), *Wiener Zeitung,* 1832. június 13. sz. 609. o.

9 *Kedves* 1996. 5. o., *Kedves* 2022.

10 *Magyarosi* 2002. 59–60. o.

11 *Magyarosi* 2002. 59–60. o.

12 *Svoboda* 1870. col. 687. és *Svoboda* 1894. 55. o.

13 *Petri* 1991. 11. o.

14 *Csikány* 2005. 100–101. o.

15 *Petri* 1991. 11. o. *Emlékezéseim* 2001. 16. o.: „*Hálátlan lennék, ha elhallgatnám, hogy fiatalságom és serdülőkorom említett 8 éve volt egész életem legszebb ideje.* […] *a nagy parkban 2 nagy tó volt nyáron fürdésre, télen korcsolyázásra, valamint egy lovarda, az épületben pedig egy vívó- és egy táncterem. A hálók nagyon tágasak és szellősek voltak, az ágyakban kettős matrac: egyik szalma, a másik gyapjú. A lepedők és párnák nagyon finomak, téli és nyári takarókkal.*"

16 „*…ezt a kitüntetést én azáltal érdemeltem ki, hogy 8 évi tanulmányaim alatt minden részleges, havi és évvégi vizsgánál első voltam osztályomban. Ez az eset a második volt az akadémián az alapítása óta eltelt 95 év alatt.*" *Emlékezéseim* 2001. 18. o., *Kedves* 1996. 6. o.

Az eminens növendékeknek kijáró alakulatválasztás lehetőségét kihasználva Czetz hadnagy a 62. (Wacquant-Geozelles,[17] illetve Turszky) sorgyalogezredbe kérte magát, amelynek 3. zászlóalja szülőföldjéhez közel, Brassóban állomásozott. Napi szolgálata által alaposan kiismerte a Habsburg Birodalom határvédelmi rendszerét, a határőrvidék szervezetét, működésének szabályait.[18] A határszéli szolgálat, a Theresianum pezsgő szellemi közegéhez képest mindenképp egyhangú kaszárnyaélet unaloműző[19] időtöltésére igen egyedi módot választott.[20]

Nap mint nap szembesült azzal, hogy ezrede zömmel magyar legénysége és a más nemzetiségű tisztikar nem érti egymást, s ez a napi feladatellátást, a kiképzést ellehetetleníti. A Habsburg-hadsereg és Európa hadereje ekkor már több évszázada leginkább a francia katonai nyelv szakkifejezéseiből élt, azokat vette át: az volt lingua francája, ha így tetszik: divatnyelve. A rendfokozatokat, vezényleti nyelvet a császári-királyi tisztek, bárhonnan is származtak a birodalom területéről, németül tanulták, nem mellesleg egymás közt is ezen a nyelven érintkeztek. Ezért fogott hozzá – az előszó tanulsága szerint Kiss Károly százados Hadi Műszótárára (Pest, 1843), valamint Kiss észrevételeire támaszkodva[21] – 180 éve, 1843-ban a *Magyar hadnyelvtan a' császári királyi osztriai hadsereg tisztjei számára* című könyv megírásához, amelyet Pestre vezényelve fejezett be[22] és jelentetett meg 1844-ben, a Trattner-Károlyi nyomda kiadásában. A nehézségekkel és tökéletlenségekkel, ugyanakkor jelentőségével maga is tisztában volt: *„A' hadsereget semmi sem bátorítja olly hatólag,*[23] *mint a' Vezér személyes megjelente, kivált, ha azt saját anyai nyelvén meg tudja szólítani"* – választotta könyvecskéje mottójául Laurent de Gouvion-Saint-Cyr márki (1764–1830) a napóleoni háborúk hadvezére, Franciaország marsallja emlékiratainak egy gondolatát. A könyvecske súlya, mérete is azt mutatja, hogy mindennapos, sűrű használatra szánták, ennek felel meg a könyvtest kialakítása is:

17 Az ezred kiegészítési területe a Székelyföldet, Brassó vidékét és Torda vármegye keleti felét ölelte fel. 1844 folyamán tulajdonost váltott, Czetz már az új ezredtulajdonost jelezte könyve címoldalán: Wacquant-Geozelles, (Johann Peter) Theodor báró (1754–1844) 1810. március 6-tól haláláig, 1844. március 18-ig volt a 62. gyalogezred tulajdonosa. Ezredét Turszky, Johann August (1778–1856) altábornagy, 1842–1848 közt Dalmácia polgári és katonai adminisztrátora vette át. https://www.napoleon-series.org/research/biographies/Austria/AustrianGenerals/c_AustrianGenerals IndexT.html és https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=62815 (Megtekintés: 2023. június 2.); Geschichte IR 62. 1909. 88., 158., 161. o. Ennek függelékében XI. o.: *„Offiziers-Standeliste 1845: … Unterleutnants I. Klasse … Johann Czetz"* – ugyanígy 1848-ban is XII. o., *Kedves* 1996. 7. o.

18 *Csikány* 2005. 101. o.

19 *„…a katonákat a legelemibb katonai ténykedésre kellett tanítani, mint amilyenek voltak a zártrendű gyakorlatok században és zászlóaljban, riadó és más aprólékos semmiségek, mely dolgok őszintén szólva nem vonzhattak egy Akadémiából frissen kikerült tisztet." Emlékezéseim* 2001. 20. o.

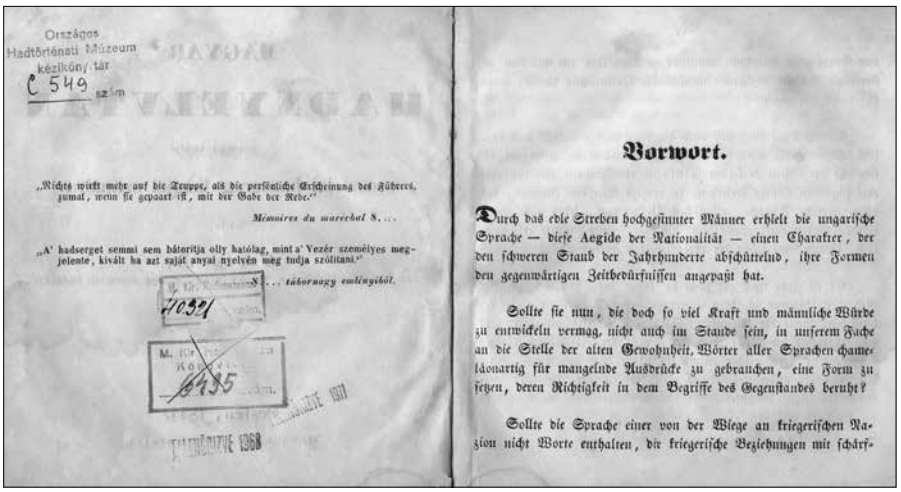
20 *Szabó* 1997. 3. o.

21 Sztankó Soma (1814–1896), 1843–1844-ben Czetzhez hasonlóan a cs. kir. 62. gyalogezredben szolgált, állítása (ld. Életem leírása) szerint Czetz Jánossal közreműködött a mű elkészítésében: *„1843-ban Czetz János hadnagy bajtársammal együtt kiadtunk egy magyar hadnyelvtant, mely mindkettőnknek szépecskén jövedelmezett."* Egyértelmű közreműködésére vagy társszerzőségére azonban eddig – saját közlésén túl – nem ismerünk egyéb adatot. *Solymosi* 2007. 975. o. említi a művet, forrásközlésében ld. id. rész: 986. o.

22 *Szabó* 1997. V. közl. 3. o., *Kedves* 1996. 9. o.; *Svoboda* 1870. col. 687. és *Svoboda* 1894. 55. o.

23 Hatásosan.

a zsebben, tarsolyban hordozható 14×14 cm-es kötet mintegy 2 cm vastag, papírja könnyű, időtálló, de átlagos gépi papír, összesen számításaink szerint eredetileg 221,81 grammot nyomhatott.[24] Vélhetőleg Szinnyei József műve nyomán[25] terjedt el a későbbi írások jó részében, hogy ennek 1848-ban is jelent meg kiadása, aki a korabeli hírlapok átnézése és kicédulázása során szedte össze szerzőink kisebb műveit is, így láthatta ezt az 1848-as hirdetést is, de vélhetőleg csak terv maradt az eladatlan példányok új címlappal való piacra dobása.

Országos
Hadtörténeti Múzeum
kézikönyvtár
C 549 szám

„Nichts wirkt mehr auf die Truppe, als die persönliche Erscheinung des Führers, zumal, wenn sie gepaart ist, mit der Gabe der Rede."

Mémoires du maréchal S. ...

„A' hadserget semmi sem bátoritja olly hatólag, mint a' Vezér személyes megjelente, kivált ha azt saját anyai nyelvén meg tudja szólitani."

S... tábornagy emlényéből.

Vorwort.

Durch das edle Streben hochgesinnter Männer erhielt die ungarische Sprache — diese Aegide der Nationalität — einen Charakter, der den schweren Staub der Jahrhunderte abschüttelnd, ihre Formen den gegenwärtigen Zeitbedürfnissen angepaßt hat.

Sollte sie nun, die doch so viel Kraft und männliche Würde zu entwickeln vermag, nicht auch im Stande sein, in unserem Fache an die Stelle der alten Gewohnheit, Wörter aller Sprachen chameläonartig für mangelnde Ausdrücke zu gebrauchen, eine Form zu setzen, deren Richtigkeit in dem Begriffe des Gegenstandes beruht?

Sollte die Sprache einer von der Wiege an kriegerischen Nazion nicht Worte enthalten, die kriegerische Beziehungen mit schärf-

A Múzeumi Könyvgyűjtemény példánya (ltsz..: C 549) a mottóval és a német Előszóval, többrendbeli leltári bélyegző–lenyomatokkal

A sürgető kívánalmaknak megfelelő, jól hasznosuló[26] Magyar hadnyelvtanra a Magyar Tudós Társaság, azaz az Akadémia ugyan felfigyelt,[27] bár nem választotta a 22 éves szerzőt tagjai sorába: munkáját méltányolták, ám felvételét későbbre halasz-

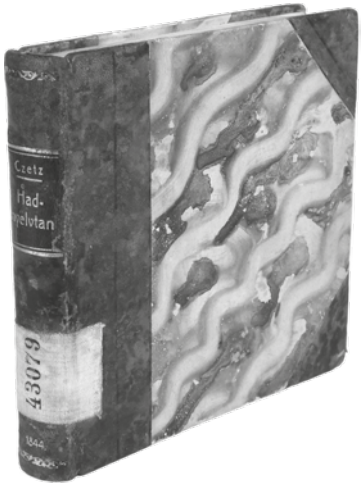
24 Az 1960-as években átkötött múzeumi könyvgyűjteményi kötet súly-rekonstrukcióját Andráska Noémi és Prím József restaurátoroknak ezúton is köszönjük.

25 *Szinnyei* 2. k. 477–478. col.

26 *Rádli* 2006. I. 4. o.

27 *Berényi* 1999. 60. o.; *Magyar Academiai Értesítő,* 1844. 4. évf. 4. sz. 94. o.: *„Melly könyv' átadása' alkalmával a' titoknok* [Döbrentei Gábor] *megjegyzette, hogy az előszó' azon állítása, miszerint e' munka, Kiss K. r.t. által megvizsgáltatván az academia' helybenhagyását nyerte volna meg, az említett r. tag' hibája nélkül, ki a' szerző' magányos felszólítására olvasta át 's bírálta meg azt, szerző' tévedésének tulajdonítandó."* 1844. december 24-én az akadémiai tagfelvételi megbeszélésen három katonatiszt is szóba került. Az egyik Mészáros Lázár alezredes volt, a lombardiai Lodi városában állomásozó cs. kir. 5. huszárezred helyettes parancsnoka; a másik a 32. gyalogezrednek a budai Baussnern gránátos zászlóaljhoz beosztott főhadnagya, komonkai Korponay János; a harmadik pedig gidófalvi Czetz János, a 62. gyalogezred hadnagya. Mészáros Lázárt Széchenyi István ajánlotta, ehhez csatlakozott Kiss Károly akadémikus. A megválasztási okiraton Vörösmarty Mihály, Fáy András, Eötvös József báró egyetértő aláírása szerepel. Korponay Jánost ugyanekkor levelező tagnak választották. – *Nemeskürty* 1976. 14. o., *Siposné* 2016. 133. o.

tották.[28] A fiatalember számára viszont életre szóló barátságot eredményezett Mészáros Lázár (1796–1858) őrnaggyal, a későbbi hadügyminiszterrel, akinek kíváncsiságát felkeltette a könyvecske és annak szerzője.[29] Közben ezrede Pesten állomásozó 2. zászlóaljához vezényelve, a zászlóaljparancsnok segédtisztjeként Czetz a katonai vezetés újabb területén szerezhetett gyakorlati tapasztalatokat,[30] ezen felül megbízták a pesti polgárőrség kiképzésével is[31] – művével a polgárőrséget szervező Széchenyi István gróf tartós jóindulatát is elnyerte.[32]

A Hadtörténeti Könyvtár Hadnyelvtan-példánya (ltsz..: 43079), amelyet Nemeskürty is használt és hivatkozott

28 Az alapszabályok szerint az Akadémiának legfeljebb 42 rendes tagja lehetett: 18 fővárosi és 24 vidéki. Hat szakosztály működött. A matematikai elveken alapuló „hadi tudományokat" a megalakult Magyar Tudós Társaság a IV. (Mathematicai) Osztály keretébe sorolta, amelynek 1847-ben jött létre az önálló Hadtudományi Alosztálya. *Molnár* 2018. 681. o.

29 Czetz és Mészáros az emigrációban is segítették egymást. Az Amerikából Európába 1858. október végén visszatelepülni kívánó, megroppant egészségű Mészáros Lázárt Czetz révén fogadták be Lady Langdale eywoodi (Anglia, Herefordshire) kastélyába. Czetz részt vett ápolásában és folyamatosan tudósította barátait a kortársai által „a legbecsületesebb magyar"-nak nevezett Mészáros egészségi állapotáról, 1858. november 16-án bekövetkezett haláláról. *Nemeskürty* 1977. 34–40., 128., 160., 446–448. o., *Petri* 1991. 50. o.

30 *Kedves* 1996. 9. o.

31 *Markó* 1960. 181. o. hivatkozik arra az 1843-as levélre, amelyben Székesfehérvár polgármestere, Miskey Ferenc kéréssel fordul az Akadémiához: küldjön nekik egy, a városban most felállítandó polgári katonaság számára hasznos magyar vezényszavakat taglaló magyar nyelvű könyvet; ha pedig ilyen nem létezik, kéri az Akadémiát, tűzzön ki jutalmat egy ilyen könyv megszerkesztésére, a városi tanács szívesen vállalja *„az abból reánk esendő illő részt"*. (MTA Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Régi Akadémiai Levéltár 82/1843.)

32 *Emlékezéseim* 2001. 23. o.: *„A fővárosban szervezés alatt állott gróf Széchenyi, ezen nagy hazafi kezdeményezésére a Nemzetőrség* [recte: Polgárőrség!] *és a harcászati alapismeretek, valamint a céllövészet oktatására engem jelöltek ki. – Én Széchényinek ajánlottam azt a Katonai Nyelvtant, amit Brassóban kezdtem el és Buda-Pesth-en fejeztem be és amely nekem egy ajándéklovat eredményezett, amelyre szükségem is volt szolgálatom ellátásánál."*

A Széchenyi alapította Magyar Tudós Társaság ugyanis „nagyban gondolkodott". A napóleoni háborúk és az 1848-as szabadságharc közti évtizedekben a hadseregszervezés, a vár- és erődépítészet, valamint a tüzérség és egyéb műszaki jellegű terület világszerte jelentős fejlődésen, átalakuláson ment át, amelyről – nem beszélve a háborús eseményekről – a hazai sajtó folyamatosan beszámolt, híreket közölt. A folytonos publicisztikai kihívás erősen hatott az enciklopédiák, történeti munkák, katonai leírások, folyóirat- és újságközlemények s így végső soron a közélet, a hétköznapi társalgás nyelvezetére, ily módon része lett a nemzeti nyelv megújításának – „csak" a katonai műszavak magyar kifejezéssel való helyettesítésének problémáját kellett még megoldani.[33] Már Sándor István (1750–1815) nyitrai birtokos, bibliográfus, gyűjtő, utazó, szerkesztő és író Bécsben, 1808-ban megjelent *Toldalék a magyar–deák szókönyvhez, a mint végsőször jött ki 1767-ben és 1801-ben* című munkájában nemegyszer bukkanunk sikeres, időtálló próbálkozásokra a német katonai szakszó magyar megfelelőjének megtalálását illetően.[34] A Tudós Társaság pedig szervezetten, a kor tudományos színvonalat messzemenően szem előtt tartva folyamatosan foglalkozott az élet minden vonatkozásában a magyar nyelv „pallérozásának és gyomlálásának" kérdésével. 1831-ben középtávú célul tűzték ki egy általános magyar nagyszótár összeállítását. Ehhez az akadémiai katona-tagok: Kiss Károly kapitány,[35] Szontagh Gusztáv gránátos százados,[36] ikafalvi Baricz György (1779–1840) műszaki őrnagy,[37] Tanárky Sándor őrnagy[38] és 1840-től

33 *Markó* 1960. 169–181. o.

34 Sándor István alkotta szavak pl.: forgatag, sorsolás, őrmester, polgárháború, seborvos, szabvány – ld. *Réthei Prikkel* 1909. 73–74. o., Hivatkozza *Molnárné* 2010. 18–23. o.; *Csörsz Rumen* 2018. 757–767. o.

35 Kiss Károly (Buda, 1793 – Pest, 1866): 1831-től az Akadémia levelező, 1840-től rendes tagja. 1808-tól katonáskodott a cs. kir. 37. Máriássy sorgyalogezrednél. Részt vett a napóleoni háborúkban, 1824-ben Lembergben állomásozva ismerkedett meg Szontagh Gusztávval, majd Pesten bekerült a nemzeti írók körébe. Hadtudományi író, 1837-ig aktív katonai szolgálatot teljesített, később a pesti polgári magyar őrhad (1845) és a nemzetőrség (1848) szervezésében tevékenykedett. A szabadságharcban betöltött szerepe miatt 1849. november 5-én tíz évi várfogságra ítélték, 1850. július 9-én kegyelemmel szabadult, de rangját és nyugdíját elvesztette. *MÉL* 1. k. 929. o., *Szinnyei* 6. k. 354–355. col.

36 Szontagh Gusztáv, iglói (Csetnek, 1793 – Pest, 1858): filozófus, esztéta, kritikus. Késmárkon jogot hallgatott. 1813-ban belépett a 37. Máriássy gyalogezredbe, a napóleoni háborúk utolsó éveit végigharcolta, 23 évi szolgálat után mint gránátos kapitány 1837-ben vonult nyugalomba. Ezután kizárólag írói és tudományos munkásságának élt. Filozófiai tanulmányokat, gazdasági cikkeket írt. A korszak egyik legjelentősebb kritikusa volt. 1832-ben az Akadémia levelező tagja lett, 1839-tól a bölcsészeti szakosztály rendes tagja. *Szontagh* 2017., *Markó* 1960. 174. o., *MÉL* 2. k. 794. o.

37 Baricz (Baritz) György, ikafalvi (Nagyenyed, 1779 – Zára, 1840): a hadmérnöki akadémiát Bécsben végzett tiszt, 1805-től Horvátországban és Dalmáciában szolgált. Műszaki és tudománypolitikai tárgyú cikkeket írt. 1823-ban értekezése jelent meg a Pest és Buda között létesítendő állandó híd szükségességéről. Sokat fordított Tacitus és Plinius műveiből, munkái azonban jórészt kéziratban maradtak. Az Akadémia 1832-ben választotta levelező tagjává. Zárának volt erődítési igazgatója. *Markó* 1960. 171–172., 177. o., *MÉL* 1. k. 118. o.

38 Tanárky Sándor (Bia, 1784 – Pest, 1839): 1806-ban lépett a hadseregbe, elvégezte a bécsi bombászkari kétéves tüzérségi és mérnöki tanfolyamot. Részt vett a napóleoni háborúkban. 1813 után a bécsújhelyi hadiakadémia helyettes tanárává nevezték ki. Bukovinában, Erdélyben, majd horvátországi és itáliai helyőrségekben végzett erődítési, határfelmérési és szabályozási munkálatokat, katonaföldrajzi leírásokat készített. 1838-ban félrokkantként helyezték nyugalomba. Az Akadémia

Lakos János báró,[39] tábornok – mint a hadi tudományokat művelők a IV., „Mathematicai" Osztályba sorolva[40] – gyűjtötték és fordították az idegen katonai műszavakat. Az ezernél több mondatelemet tartalmazó kézirat anyagát – erős válogatással – először az 1834-ben megjelentetett Mathematikai Műszótárba[41] olvasztották be, de a katonatudósok nem hagyták magukat: kiharcolták, hogy jelenjen meg egy külön katonai műszótár is. Kívánságukat erőteljesen alátámasztotta, hogy 1839-ben az országgyűlésen ismét napirendre tűzték a magyar nyelv ügyét, s közben a magyar anyanyelvű katonatiszti kar is egyre inkább „tüntetett" magyar olvasmányaival, nemzeti megmozdulásaival. A szótár egybeszerkesztését végül Kiss Károly végezte el, mivel Baricz, Tanárky és Lakos időközben elhunyt, Szontagh pedig 1839-ben egy másik, a filozófiai akadémiai osztályhoz került. A több mint egy évtizedes közös munkálkodás eredményeként elkészült *Hadi Műszótár magyar-németűl és német-magyarul / Ungarisch-deutsches und deutsch-ungarisches Militär Kunstwörterbuch* Pesten, 1843-ban, Heckenast Gusztáv kiadásában, Kiss Károly „közrebocsátásában" jelent meg.[42] *„…szükségesnek találtam egy ideiglenit, a' közéletben csak a' legszükségesebbre szoritkozott hadi műszótárt kicsinyben közrebocsátani. Zsinórmértékül szolgálhat ez egy részről a' nagyobb szótár kidolgozásában, más részről pedig több hiányossága mellett is, hasznát vehetik némikép ennek azok, kiknek hivatásuk a' hadi munkákkal foglalkozni és kiknek a' hadi testületekkel levelezés hivatalukban áll."* – jelezte már az Előszóban. Dacára az áldozatos munkának, az a nyelvújítás és a határidő erőteljes hatását tükrözi: számos erőltetett, nyakatekert, magyartalan kifejezést is tartalmaz („Bántatlan lövöcsök – die Geschütze auf den nicht angegriffenen Werken";[43] „Dobosnagy – der Regiments-Tambour";[44] „Elmegyézni – die Grenze

1837-ben levelező, 1838-ban rendes tagjává választotta. *MÉL* 2. k. 817–818. o., *Szinnyei* 13. k. 1276–1277 col., *Markó* 1960. 175. o.

39 Lakos János, báró (Ajka, 1776 – Eszék, 1843): cs. kir. tábornok, 1832-től az Akadémia tiszteleti tagja. 1793-ban lépett katonai szolgálatba; 1809-ben táborkari tisztként a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztese lett, bárói rangot kapott. 1815-től a Rajna-vidék, a Vogézek, 1819-ben Ausztria és Tirol feltérképezésével bízták meg. Jártas volt a matematikában, erődítéstanban, földrajzban, történelemben és statisztikában. 1823-ban a Nápolyt megszálló cs. kir. sereg tagja, majd a bécsi Hadilevéltár hadtörténelmi osztályának élére állították. 1827-ig Galícia és Erdély leírásával foglalkozott. 1836-ban vezérőrnagy és dandárparancsnok, végül eszéki várparancsnok lett. Kazinczy Ferenc barátja volt; olasz- és franciaországi tartózkodása alatt magyar szépirodalmi műveket is írt. *Szinnyei* 7. k. 667–668. col.; *Lakos* 1928. 205–207. o., *Markó* 1960. 176. o.

40 *„Az 1837. szeptember 7-én levelező – de egy év és egy nap múltán már rendes – taggá választott Tanárki Sándor Mihály őrnagy hadtudományi író a Mathematicai Osztályt erősítette, akárcsak a levelező címet 1840 szeptemberében elnyert Taubner Károly (1809–1860) evangélikus tábori lelkész, matematikus, író. Az 1844. december 24-én levelező taggá választott Korponay János főhadnagy (később ezredes) és Mészáros Lázár alezredes (később altábornagy) – a szabadságharc majdani honvédelmi minisztere – már egyértelműen hadtudományi írók voltak. Nekik, valamint Kiss Károlynak köszönhetően az egy rendes és két levelező tag 1845. november 23-án létrehozhatta a IV. Mathematicai Osztály Hadtudományi Alosztályt, ami ebben a formájában 1858. december 19-ig működött. Az ebben a periódusban utolsóként – 1847. december 23-án – levelező taggá avanzsált Kőszeghi-Mártony Károly (1783 – 1848) vezérőrnagy hadmérnök, hadtudományi író szintén a Hadtudományi Alosztály tagja volt." M. Szabó* 2007. 1544. o.

41 Mathematikai Műszótár. Szerk. *Bitnicz Lajos – Győry Sándor – Nyiry István – Tittel Pál.* Buda, 1834.

42 A könyv nyolcadrét alakú, 128 oldalas, két részből áll. Első része 58 oldalon közli a magyar szavak német megfelelőit, a második részben pedig a német szavak pótlására választott magyar műszavakat.

43 Fegyverek a meg nem támadott [véd]műveken.

44 Ezreddobos.

ausstecken",[45] „Gátnász – der Sappeur";[46] „Kénykegy – die Disrection";[47] „Lepárkánylani – degarniren";[48] „Roncsa – die Petarde"),[49] sokszor az évszázadok óta meglevők, meghonosodottak rovására; s bár sok, máig használatos, helyes képzésű szó is megjelent benne (pl. a csappantyú), néhány meglepő is helyet kapott köztük (pl. *„Ábrahám kebele"*).[50]

Itt az ideje, hogy Czetz János alkotását, a magyar nyelv megújításának, a katonai szókincs fejlesztésének egyik első összefoglaló nyelvújítási eredményét alaposabban is szemügyre vegyük. A német nyelvű előszóból megtudjuk, hogy a könyvecske célja a magyar hadiműszavak megismertetése tisztek és tudósok számára, hogy ne legyenek kénytelenek katonai dolgokban parancsnokságokkal és polgári hatóságokkal levelezéseiknél tolmácsra szorulni.[51]

Emich Gusztáv
nemzeti könyvkereskedésében
uri- és kigyóutcza szögletén, a postahivatal átellenében, kapható:
Magyar hadnyelvtan
a hadsereg tisztjei számára.
Irta
Czetz J.
Ára boritékba füzve 1 ft 30 ez. p. (446) (1,2)

A kötet megjelenéséről szóló egyik hirdetés Kossuth Hirlapja 1848. november 7-i, 111. számának 4. oldaláról. Példányt nem ismerünk 1848-as impresszummal, Szinnyei valószínűleg ezen újsághirdetés alapján vette fel a Czetz-életrajzi szócikkbe, később erre hivatkoznak.

A német nyelvű szerzői előszó (I–VIII. oldal) meghatározza a könyv célját is: *„a született magyaroknak a hadművészetbe újonnan bekerült szakszavakkal való megismertetésére; a politikai tudósítók, adjutánsok, toborzótisztek és különálló parancsnokok stilisztikai példákkal való ellátására; másrészt pedig megszabadítandó az akadémikusokat vagy más nem magyarokat a csak tolmács segítségével való fárasztó kommunikálástól a beosztottakkal."*[52]

45 *Czuczor – Fogarasi* II. k. 203. o.: *„Megyével, határral valamely tért elválaszt; megyét, határt húz."*
46 Árkász.
47 *Czuczor – Fogarasi* III. k. 529. o.: *„Kegy, melyet valaki csupa jószántából tanúsít mások iránt."*
48 *Doletsko* 1883. LXI. o.: *„Lekanyarítani, lekarimázni, leszerelni."*
49 Petárda.
50 *Markó* 1960. 173–179. o.
51 *Markó* 1960. 180. o.
52 *„Aus diesen Gründen und um den geborenen Ungar mit den im Kriegswesen neu angekommenen Kunstausdrücken bekannt zu machen; dem mit dem Politico-Correspondierenden, Adjutanten, Werboffizier, detachirten Commandanten Beispiele zur Stylistik zu liefern, anderseits aber den Akademiker oder sonstigen Nicht-Ungar des lästigen Verhältnisses zu entheben, mit den Untergeordneten nur mittelst eines Dollmetsch verkehren können, ist dies Werk zusammengestellt worden."*

Első része német nyelvű magyar nyelvtan, magyar példaanyaggal.[53] Nyelvtani bevezetőjében (9–77. o.) a hangtanról, kiejtésről, helyesírásról, számokról, kötőszavakról esik szó és Czetz jól megválasztott, példákkal szemléltetett fontos grammatikai tudnivalókba vezeti be az idegen anyanyelvű olvasót. Végezetül a megszólítások öt formájával ismertet meg: *„kegyelmed, kegyed, kend, te és ön"*. Ezek közül az „ön" névmás a legérdekesebb: ugyanis az udvarias, tartózkodó megszólítási forma az 1800-as évek nyelvművelésének köszönhetően van elterjedőfélben, Széchenyi István érdemeként.[54] Ezt követi a rövid helyesírási összefoglalás (78–82. o.), megemlítve, hogy a Budán, először 1832-ben Döbrentei Gábor titkár előszavával, majd ezt követően 1844-ig hét kiadást megért *„Magyar helyesírás és szóragasztás főbb szabályai. A' m. t. társaság' különös használatára."* című, mindössze 42 oldalas brossúra mindezt részletesen tárgyalja.[55]

Czetz alkotása egyfelől azért megragadó a maga nemében, mert a szerző fiatalsága dacára minden tekintetben éretten uralja az általa választott témát: megvan hozzá az összeszedett, elsőrangú nyelvtudása, amellyel már a hangtani részben minden gond nélkül választ párhuzamokat a magyar nyelv hangjainak kiejtésének pontos bemutatásához, egyúttal azonnal az idegen kifejezés, példa-szó mellé odacsempészve annak magyar jelentését is. S ha német megfelelést nem talál(hat), akkor olasz vagy francia hangtani precedenst hoz. – Másrészt Czetz a Theresianumban szerzett képzettsége révén nemcsak a szárazföldi szolgálat mindennapi szókincsét idézi fel szótárában, hanem azt is, amely a folyami hajózáshoz vagy éppen a tengeri hadviseléshez szükséges. Természetesen átsejlik a munkán az a csapatgyakorlati élmény, amelyet a cs. kir. 62. gyalogezrednél szerzett, miközben a határ-, pontosabban rendvédelem részeként 15 naponta lejárta, illetve ellenőrizte a Tömösi- és Törcsvári-szoros közti csempészek járta zord, hegyvidéket, ösvényeket.[56] Ugyanakkor megmutatkozik áttekintő, rendszerező és lényeglátó képessége, pedagógiai érzéke, amellyel a tanulatlanabbak számára is le tudja egyszerűsíteni, befogadhatóvá tudja tenni a fegyvertartás, a hadseregszervezet, a hadviselés legkülönbözőbb területeit, témaköreit. Ezt a kötetet forgatva nem csodálhatjuk, hogy élete bizonyos pontján Czetz János eljutott a katonai akadémia megalapításához és csak sajnálhatjuk, hogy ezt emigrációban, Argentínában és nem Magyarországon tette. Azt, hogy ez a könyvecske egy nagyon világosan, racionálisan gondolkodó elme terméke,

53 *Pásztor* 1981. 98–99. o.

54 *TESz* III. k. 27. o.

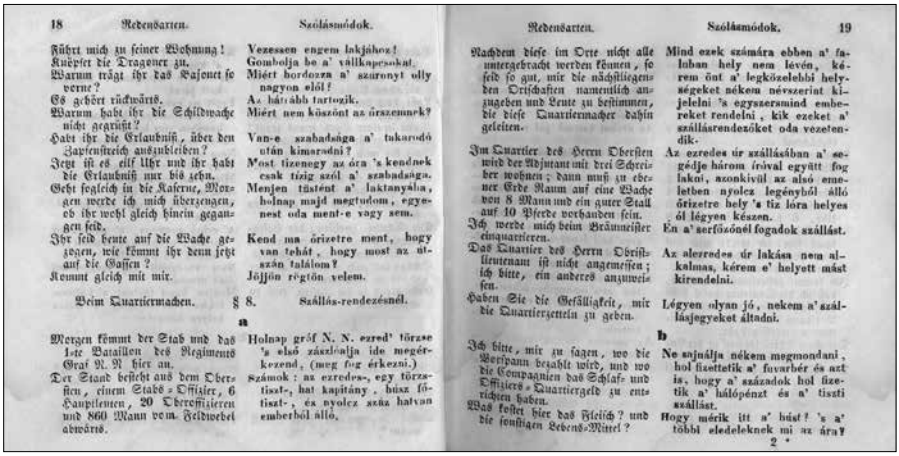
55 *„A' közönség kevés, az idő által megérlelt pont' módosítatásán kivül, változatlanul veszi e' nyelvtani munkálatot, annak 1834-ben kibocsátott második kiadása szerint, mellyet a' harmadik 1838-ban, a' negyedik 1840-ben, az ötödik 1841-ben követett. Kimondotta az academia az első kiadás' előszavában, hogy az itt megalapított szabályokat javaslatnak tekinti, mellyel sem tagjai meggyőződését megszorítani, sem magát mint testületet megkötni nem akarja; 's itt is, mint minden egyébben, vezetője kíván inkább lenni a' tárgyak' fokonkénti felvilágosulása szerint alakuló köz megegyezésnek, mint önkényü vezér."* (Előszó a hatodik kiadáshoz – Schedel Ferenc titkár)

56 *Emlékezéseim* 2001. 20. o.: *„így telt el 3 hónap és ha nem olyan szíves a határőrvidék mérnökének felesége és nem olyan barátságos a lelkész, bizony szomorú időszaka lett volna ez az idő életemnek, habár volt elég időm levelezést folytatni egy görög lánnyal és félig elkészítettem egy könyvecskét: Magyar Hadnyelvtan címen."*, *Petri* 1991. 12. o.

már a kötet világos, célszerűen felépített, könnyen áttekinthető szerkezete is világosan alátámasztja.

Czetz a bevezetés, azaz az ügyesen megírt német nyelvű magyar nyelvtan után öt szakaszba (egymástól elkülönülő fejezetbe) osztja el mondanivalóját:

– I. szakasz (1–33. o.): Magyar beszélgetések, szólásmódok, gyakorlati utasítások katonákkal, tiszti szolgákkal stb. való beszélgetésre.
– II. szakasz (35–43. o.): Rövid példák parancsok, katonai utasítások magyar nyelvű megszövegezésére.
– III. szakasz (46–76. o.): „Szabállati" darabok, azaz szabályzatok, fegyvertan magyarul.
– IV. szakasz (77–103. o.): Hadelvek és szónoklatok.
– V. szakasz (105–114. o.): Szolgálati jegyzékek címmel írásbeli példákat ad, hogy miképpen kell rövid jelentéseket, értesítéseket magyar nyelven megfogalmazni, szóval egy rövid magyar katonai irálytan szabályait közli.

18 Redensarten. Szólásmódok.

Führt mich zu seiner Wohnung!
Kuépfet die Tragener zu.
Warum trägt ihr das Bajonet so verne?
Es gehört rückwärts.
Warum habt ihr die Schildwache nicht gegrüßt?
Habt ihr die Erlaubniß, über den Zapfenstreich auszubleiben?
Jetzt ist es eilf Uhr und ihr habt die Erlaubniß nur bis zehn.
Geht sogleich in die Kaserne, Morgen werde ich mich überzeugen, ob ihr wohl gleich hinein gegangen seid.
Ihr seid heute auf die Wache gezogen, wie kömmt ihr denn jetzt auf die Gassen?
Kommt gleich mit mir.

Vezessen engem lakjához!
Gombolja be a' vállkapcsokat.
Miért hordozza a' szuronyt olly nagyon elöl?
Az hátsóbb tartozik.
Miért nem köszönt az őrszemnek?
Van-e szabadsága a' takarodó után kimaradni?
Most tizenegy az óra 's kendnek csak tiziig azól a' szabadsága.
Menjen tüstént a' laktanyába, holnap majd megtudom, egyenest oda ment-e vagy sem.
Kend ma őrizetre ment, hogy van tehát, hogy most az utszán találom?
Jöjjön rögtön velem.

Beim Quartiermachen. § 8. Szállás-rendezésnél.

a

Morgen kömmt der Stab und das 1ste Bataillon des Regiments Graf N. N. hier an.
Der Stab besteht aus dem Obersten, einem Stabs-Offizier, 6 Hauptleuten, 20 Obreoffizieren und 860 Mann vom Feldwebel abwärts.

Holnap gróf N. N. ezred' törzse 's első zászlóalja ide megérkezend, (meg fog érkezni.)
Számok: az ezredes-, egy törzstiszt-, hat kapitány, húsz főtiszt-, és nyolcz száz hatvan emberből álló.

Redensarten. Szólásmódok. 19

Nachdem diese im Orte nicht alle untergebracht werden können, so sind so gut, wie die nächstliegenden Ortschaften namentlich anzugeben und Leute zu bestimmen, die diese Quartiermacher dahin geleiten.
Im Quartier des Herrn Obersten wird der Adjutant mit drei Schreiber wohnen; dann muß zu ebener Erde Raum auf eine Wache von 8 Mann und ein guter Stall auf 10 Pferde vorhanden sein.
Ich werde mich beim Brämeister einquartieren.
Das Quartier des Herrn Obristlieutenant ist nicht angemessen; ich bitte, ein anderes anzuweisen.
Haben Sie die Gefälligkeit, mir die Quartierzettein zu geben.

Mind ezek számára ebben a' faluban hely nem lévén, kérem őnt a' legközelebbi helységeket nékem névszerint kijelelni 's egyszersmind embereket rendelni, kik ezeket a' szállásrendezőket oda vezetendik.
Az ezredes úr szállásában a' segédje három íróval együtt fog lakni, azonkivül az alsó emeletben nyolcz legényből álló őrizetre hely 's tiz lóra helyes ól légyen készen.
Én a' serfőzőnél fogadok szállást.
Az alezredes úr lakása nem alkalmas, kérem e' helyett mást kirendelni.
Légyen olyan jó, nekem a' szállásjegyeket általadni.

b

Ich bitte, mir zu sagen, wo die Verpann bezahlt wird, und wo die Compagnien das Schlaf- und Officiers-Quartiergeld zu entrichten haben.
Was kostet hier das Fleisch? und die sonstigen Lebens-Mittel?

Ne sznjálja nékem megmondani, hol fizettetik a' fuvarbér és azt is, hogy a' századok hol fizetik a' hálópénzt és a' tiszti szállást.
Hogy mérik itt a' húst? 's a' többi eledeleknek mi az ára?

2 *

A 18–19. oldalpár az I. szakaszból, a Hadtörténeti Múzeum Könyvgyűjteményének példányából

A könyv végén – kétszer is újrakezdve a lapszámozást – közöl egy német–magyar (1–73. o.) és egy magyar–német (1–64. o.) szótárt.

A kötet legélvezetesebb része: a párbeszédekre épülő I. „Beszélgetések" rész – a gót betűs német mondatok mellett azok magyar megfelelőivel. A képzelt dialógusok tanulságos és szórakoztató ismerettárát vetítik elénk a korabeli kaszárnyaéletnek. A fegyvergyakorlatoknál *(„Kend igen rest!" „Elvesztette a lépést!")*, az öltözék *(„A' szíjazat igen mocskos, rá se lehet nézni." „A' czipőket minden nap cserélni kell, különben félre taposódnak.")*, az őrség, az étkezés inspiciálásakor *(„Úgy hiszem, hogy az árpakása, a paszuly általában a' főzelék mostani időszakban nem igen egésséges." „Halásznak-e, vagy pedig megelégednek kenyérrel 's szalonnával?" „Íme! igyék kend egy pohár bort, de hagyjon fel az égettborral.")* használható, életszerű mondatokat kínál a tisztek számára. Ezt követik a szobák ellenőrzésénél használható feddések: *„A Takarókat*

ki kell pallani,[57] *telvék porral." „A' csákó, a' tarisznya, és a' borjú nincsenek elrendelt helyöken." „Ez a' szalmazsák teli zsírpecséttel." „Ki vágott dohányt ezen az asztalon? Nem tudja-e kend, hogy ahoz egy kis deszkát kell használni?"* Néha azonban a katonák apró furfangjaira is rávilágítanak: *„Ezen ágy szélén valaki ólomgolyókat lapított, valóslag, hogy kohóit azokkal befoglalja."*[58]

Külön csokorba szedve kaptak helyet a betegek vizsgálatánál használható, kétségkívül jóindulatról és segítőszándékról tanúskodó tudakozódások: *„Elszünt valamibe a' köhögése?";*[59] *„Betegsége nem veszedelmes ugyan, de mivel az embernek, a' mint az tudva van, dolgait mindenkor rendben kell tartani, ez okbul kendnek is javaslom, ha valamiról végrendeletet tenni szándékozik, azt nyiltan adja elő, hogy tudjunk mikint vele bánni, ha netalán az Úr kendet magához hívná."* Nem hiányozhattak a kaszárnyán kívüli, utcai találkozás esetén feltehető kérdések sem: *„A' czipő rongyos, a' nadrágszíj fütyög, nyakszalagja*[60] *nincs, a' vállszíj meg teli pecséttel. Nem szégyenli így megjelenni az útszán?"; „Van-e szabadsága a' takarodó után kimaradni? Most tizenegy az óra 's kendnek csak tízig szól a' szabadsága."* Természetesen helyet kaptak a kötetben a szállások elrendezésénél – a kvártélycsinálásnál – várható közlések. *(„Holnap gróf N. N. ezred' törzse 's első zászlóalja ide megérkezend (meg fog érkezni)." „Az ezredes úr szállásában a' segédje három íróval*[61] *együtt fog lakni, azonkívül az alsó emeletben nyolcz legényből álló őrizetre hely 's tiz lóra helyes ól légyen készen." „Én a serfőzőnél fogadok szállást.")* A tisztiszolgával való érintkezés mondatai ugyancsak lényegretörőek. *(„Elhozta-e a' fejért*[62] *a' mosóné?" „Van-e nádméz*[63] *a tartóban?" „Szinte*[64] *itt felejtém a' zsebkendőmet." „Hozz a szekrényrül egy pár szipát!*[65]*)*

Külön csoportot képeznek az elöljáró által puszta érdeklődésből feltehető általános („közönséges") szolgálatbeli kérdések. *(„Kinek hívják kendet?" „Hová való?" „Micsa számot húzott kend az állitáskor?"*[66] *„Kend már ősz harczos?" „Hány táborozásban vett részt kend?" „Szívesen szolgál kend?")*

A „Fenyegetések és intések" is valós helyzetekből indulnak ki: *„Böcsöletvágy és ép egészségrei gond arra birhatnák kendet, hogy önmagától tisztaságra ügyeljen, 's ne várja azt, hogy az előljárók szigorúan kényszerítsék arra." „Büntetésül három nap egymás után*

57 Müssen ausgeklopft werden – ki kell porolni.

58 An dem Rande dieses Bettes hat Jemand Bleikugeln breitgeschlagen, warscheinlich zum Einsassen der Feuersteine.

59 Hat der Husten nachgelassen?

60 Halsstreifel.

61 Schreiber – írnok.

62 Wäsche – fehérnemű.

63 Zucker – cukor, főleg nádcukor.

64 Bald hätte ich das Schnupftuch vergessen. Szinte itt: majdnem, majdhogynem.

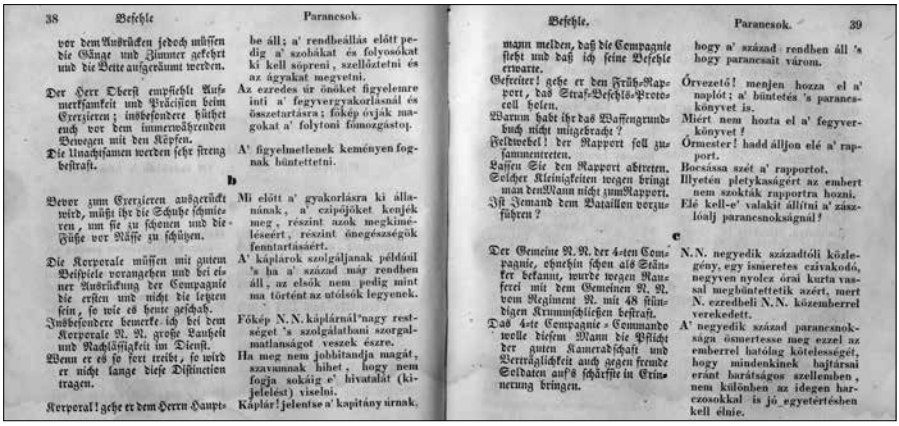
65 Bring vom Kasten ein Paar Zigarren! – Kezdetben a szivart is így hívták, azonban később a „szivar" szó lett divatos. *Czuczor – Fogarasi* V. k. 1360. col.

66 *„Welche Zahl habt ihr bei der Hebung gezogen?"* – Az 1840. évi II. törvénycikk 1. § 1–3. bek. 10 évben szabta meg a szolgálati időt; megszűnt viszont az újoncozás korábbi, kötéllel történő erőszakos katonafogási módszere, és elvileg sorshúzásnak kellett dönteni. Bár az 1840-es évek elején sorshúzás mellett is számos visszaélés történt, az országgyűlés megtette az első lépést egy humánusabb, elviselhetőbb hadkiegészítési rendszer felé. https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=84000002.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei?keyword%3Dmagyar%2520ezredek (Megtekintés: 2023. július 5.); Deák 1840-es országgyűlési követjelentése. *Kónyi* 1898. 1. k. 507–516. o., *Balogh* 1983. 44–62. o.

czok-mokostol rapportnál[67] *megjelen és ha ez sem használ, majd tudom mi tevő leszek" „E szerint önmaguk kényszerítnek arra, hogy fenyitő példát állítsak fel."*

A „lószolgával", azaz a lovásszal való értekezés is a napi rutint tükröző mondatokra koncentrál: *„Nyergeld meg a' szürkét az új angolnyereggel és a' polgári kantárral." „Vezesd ma a' lovat vasalni 's kérdezd meg mivel tartozom."*

A II. fejezetet a parancsok képezik – „szolgálatot érdeklők 's hibát feddők". Érdekességként emeljünk ki kettőt: *„A' ma kihirdetett hadi törvény itélete szerint N. N., második gyalog századtoli közlegény, N. N. ugyan azon századtoli bajtársán elkövetett, két ezüstforint 's negyven krajczárban álló lopásért, hatszoros, háromszáz ember közti vesszőfutással büntettetik meg. Vitézek! kerüljék el az efféle czudar hibákat!" „Tartott haditörvény végzése szerint N. N. első gránátos században lévő káplár N. N. ugyan azon század őrmestere ellen elkövetett hadifék*[68] *megszegéséért közlegénnyé lejjebbítetetett,*[69] *'s egy hónapra a' fogdábani letartóztatásra ítéltetett."*

38 Befehle Parancsok.

vor dem Ausrücken jedoch müssen die Ställe und Zimmer gekehrt und die Betten aufgeräumt werden.

Der Herr Oberst empfiehlt Aufmerksamkeit und Präcision beim Exerzieren; insbesondere hüthet euch vor dem immerwährenden Bewegen mit den Köpfen.

Die Unachtsamen werden sehr streng bestraft.

b

Bevor zum Exerzieren ausgerückt wird, müßt ihr die Schuhe schmieren, um sie zu schonen und die Füße vor Nässe zu schützen.

Die Korporale müssen mit gutem Beispiele vorangehen und bei einer Ausrückung der Compagnie die ersten und nicht die letzten sein, so wie es heute geschah.

Insbesondere bemerke ich bei dem Korporale N. N. große Lauheit und Nachlässigkeit im Dienst.

Wenn er es so fort treibt, so wird er nicht lange diese Distinction tragen.

Korporal! gehe er dem Herrn Haupt-

he áll; a' rendbeállás előtt pedig a' szobákat és folyosókat ki kell söpreni, szellőztetni és az ágyakat megvetni.

Az ezredes úr önöket figyelemre inti a' fegyvergyakorlásnál és összetartásra; főkép ügyek magokat a' folytoni fomoggástol.

A' figyelmetlenek keményen fognak büntettetni.

b

Mi előtt a' gyakorlásra ki állánnak, a' czipőjöket kenjék meg, részint azok megkiméléseért, részint önegészségök fenntartásáért.

A' káplárok szolgáljanak például 's ha a' század már rendben áll, az elsők nem pedig mint ma történt az utólsók legyenek.

Főkép N. N. káplárnál nagy restséget 's szolgálathani szorgalmatlanságot veszek észre.

Ha meg nem jobbitandja magát, szavamnak hihet, hogy nem fogja sokáig e' hivatalát (kijelelést) viselni.

Káplár! jelentse a' kapitány úrnak,

Befehle. Parancsok. 39

mann melden, daß die Compagnie steht und daß ich seine Befehle erwarte.

Gefreiter! gehe er den Früh-Rapport, das Straf-Beschls-Protocoll holen.

Warum habt ihr das Waffengrundbuch nicht mitgebracht?

Feldwebel! der Rapport soll zusammentreten.

Lassen Sie den Rapport abtreten.

Solcher Kleinigkeiten wegen bringt man den Mann nicht zum Rapport.

Ist Jemand dem Bataillon vorzuführen?

c

Der Gemeine N. N. der 4-ten Compagnie, ohnehin schon als Säufer bekannt, wurde wegen Raufereі mit dem Gemeinen N. N. vom Regiment N. mit 48 stündigen Krummschließen bestraft.

Das 4-te Compagnie-Commando wolle diesem Mann die Pflicht der guten Kameradschaft und Verträglichkeit auch gegen fremde Soldaten auf's schärfste in Erinnerung bringen.

hogy a' század rendben áll 's hogy parancsait várom.

Őrvezető! menjen hozza el a' naplót; a' büntetés 's parancskönyvet is.

Miért nem hozta el a' fegyverkönyvet?

Őrmester! hadd álljon elé a' rapport.

Bocsássa szét a' rapportot.

Ilyetén pletykaságért az embert nem szokták rapportra hozni.

Elé kell-e' valakit állítni a' zászlóalj parancsnokságnál?

c

N. N. negyedik századtóli közlegény, egy ismeretes czivakodó, negyven nyolcz órai kurta vasasal megbüntettetik azért, mert N. ezredbeli N. N. közemberrel verekedett.

A' negyedik század parancsnoksága ösmertesse meg ezzel az emberrel hatóság kötelességét, hogy mindenkinek bajtársi eránt barátságos szellemben, nem különben az idegen harczosokkal is jó egyetértésben kell élnie.

A 38–39. oldalpár a II. szakaszból, a Hadtörténeti Múzeum Könyvgyűjteményének példányából

A III. fejezetben az alapszabályok elmagyarázása célbalövésnél tényleg az elemi ismeretektől indul s a kovás lőfegyvereket alapul véve a szakzsargonba is betekintést enged: *„Hogy bármely távolságra a' legény lőni és czélját találni tanúlja, elébb őt a lőpor' hatásárul, az irány-, lő-vonal, és lő-táv felöl tisztán fel kell világositani." „Ha elsütéskor a' serpényen*[70] *levő por meg nem gyúl, azt szokták mondani: »a fegyver elcsettent«."*[71] *„Ha továbbá a serpényen lévő por meggyúlt ugyan, hanem a belső tőlte el nem sült, azt mondják: »ellobbant«."*[72] *„Utoljára ha a' serpénypor sokkal elébb meggyúlt, mint hogy a' lövés*

67 Rapport: jelentés, amely magyar kifejezésként már a német–magyar szótár-részben megjelenik.
68 Subordination – alárendeltség.
69 Degradiert.
70 Auf der Pfanne.
71 Es habe versagt.
72 Es hat abgebrannt.

történt, azt mondják: »utána sült«."[73] *„Ha a' fegyver elcsetten az aczélt tajtkővel*[74] *fel kell frissíteni 's a' kohát*[75] *megmegütögetni, ha fölégett a' gyújtólyukat a' szurkálóval keresztül szúrni és a' serpényre is újra lőport hinteni."*

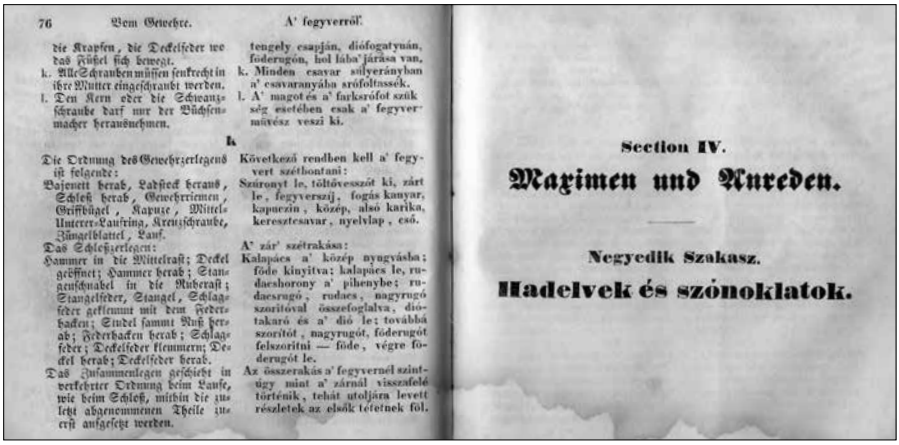
Nem hiányozhat a kötetből a haditörvényszéki ügyek szókincse sem. Ennek kapcsán az egész eljárás lezajlásáról képet kapunk, hiszen ahhoz, hogy a tiszt megértesse a legénységgel az ügymenetet, ahhoz el is kellett magyaráznia annak összes résztvevője szerepét, hatókörét, a peres ügy lefolyását.

A lovas katona különös kötelességeinek, a vele szemben támasztott elvárásoknak és bánásmódnak szintén külön passzusokat szentelt a szerző. *„A' ló elválaszthatatlan társa a' lovasnak élete' legfontosabb pillanataiban; dicsőségre vezeti, győzni segíti, veszélytől megmenti – elegendő okok kimélésére, szeretésére és ápoltatására. De tartása az országnak is tetemes költségiben áll; miért a' mennyibe lehet, a' lovat kimélni szükség."*

Ezután kellő alapossággal és részletességgel, mondatról mondatra haladva a szerző megismerteti a katonát a modern gyutacsos lőfegyverrel is, amely *„percussiós vagy gyulacs fegyvernek*[76] *neveztetik, melly csupán a' zár alkotásában a' kohásfegyvertől különböztetik"*. Fő részeivel, a csőfurattal, a zárszerkezettel és annak részeivel, a fegyver elsütésével, a megvizsgálandó esetleges hibaforrásokkal éppúgy foglalkozik, mint a megkímélés és tisztántartás kérdéskörével. Felsorolja az utóbbihoz szükséges apróságokat – olajos posztódarab, olaj, „körömvas",[77] csavarhúzó, görbe kefe, szurkáló *(„elcsettent gyulacs töredékeit magbul kiszedni")*, fegyverdugó[78] *(„általa esőtül és portul a' marson fegyverünket óván")*, posztócsücsök[79] és bőrfogacs.[80] A szétszedést és tisztítást a napi szokásoson kívül a nagyobb menetelések és fegyverhasználat indokolja, de megtudhatjuk, hogy az évenkénti célbalövés előtt teljesen megújítják a fegyvert, szétszedik és újraolajozzák. A zárszerkezet megbontása – Czetz ennek sorrendjét is aprólékosan leírja – csak főtiszt jelenlétében történhet, *„ne erőszakkal, hanem fortéllyal és türelemmel"* élve.

Külön fejezetet (IV.) képeznek a hadelvek (katonai maximák, alapelvek): Czetz először Caesart idézi – *„Országok hódítására 's nagyobbítására két dolog kívántatik: katona és pénz."* Ludwig Andreas Khevenhüller-t citálja következőnek: *„Iparkodjunk hegy-, folyam- és táj-leírások által magunknak az országrul tökéletes esmeretséget szerezni; terjesszük-ki ezen tudalmat az ország' termékenységére, a' lakosok' erkölcseikre, lelköletökre és hajlomásukra."* Plutarkhosz, Vegetius, Polübiosz, Nagy Sándor, Montecuccoli, sőt Napóleon, valamint két francia marsall: Sylvain Charles Valée gróf és a vereséget sosem szenvedett, katonái körében közkedvelt Szász Móric, végezetül II. Nagy Frigyes porosz király mondásai váltakoznak a lapokon.

73 Es hat nachgebrannt.
74 Bimsstein – tajtékkő, habkő, horzsakő.
75 Kova.
76 Perkussziós (kémiai gyújtású) fegyverek alatt a gyutacsos és a csappantyús (lőkupakos) fegyvereket értjük, ahol a kovás fegyverekkel ellentétben nem lecsapódó tűzkő csihol szikrát, hanem a gyutacsban vagy a csappantyúban található gyúelegy gyújtja be a lőport.
77 Raumeisen – űrvas.
78 Gewehrpropf.
79 Tuchenlinder.
80 Exerzierzahn.

76 Vom Gewehre. A' fegyverről.

die Krapfen, die Deckelfeder wo das Füsel sich bewegt.
k. Alle Schrauben müssen senkrecht in ihre Mutter eingeschraubt werden.
l. Den Kern oder die Schwanzschraube darf nur der Büchsenmacher herausnehmen.

k

Die Ordnung des Gewehrzerlegens ist folgende:
Bajonett herab, Ladstock heraus, Schloß herab, Gewehrriemen, Griffbügel, Kapuze, Mittel, Unterer-Laufring, Kreuzschraube, Zängelblattel, Lauf.
Das Schloßzerlegen:
Hammer in die Mittelrast; Deckel geöffnet; Hammer herab; Stangenschnabel in die Ruderast; Stangelfeder, Stangel, Schlagfeder gemmt mit dem Federbacken; Stendel sammt Rost herab; Federbacken herab; Schlagfeder; Deckelfeder flemmern; Deckel herab; Deckelfeder herab.
Das Zusammenlegen geschieht in verkehrter Ordnung beim Laufe, wie beim Schloß, mithin die zuletzt abgenommenen Theile zuerst aufgesetzt werden.

tengely csapján, diófogatynán, foderugón, hol láha' járása van.
k. Minden csavar sülyerányban a' csavaranyába szóroltassék.
l. A' magot és a' farkszófot szükség esetében csak a' fegyvermüvész veszi ki.

Következő rendben kell a' fegyvert szétbontani:
Szuronyt le, töltővesszőt ki, zárt le, fegyverszij, fogás kanyar, kapuczin, közép, alsó karika, keresztcsavar, nyelvlap, cső.

A' zár' szétrakása:
Kalapács a' közép nyugvásba; föde kinyitva; kalapács le, rudaeshorony a' pihenybe; rudaesrugó, rudacs, nagyrugó szorítóval összefoglalva, diótakaró és a' dió le; továbbá szorítót, nagyrugót, foderugót felszorítni — föde, végre foderugót le.
Az összerakás a' fegyvernél szintúgy mint a' zárnál visszafelé történik, tehát utoljára levett részletek az elsők tétetnek föl.

Section IV.

Maximen und Anreden.

Negyedik Szakasz.

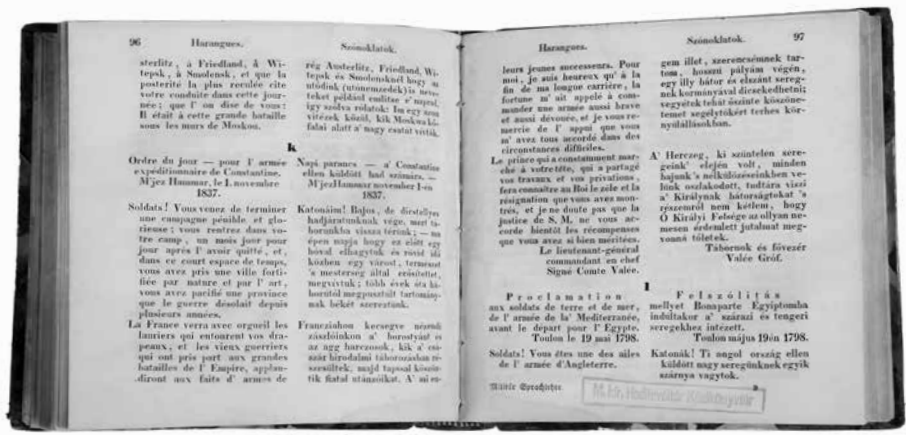
Hadelvek és szónoklatok.

A 76–77. oldalpár a III. szakasz végével, a IV. szakasz címével a Hadtörténeti Múzeum Könyvgyűjteményének példányából

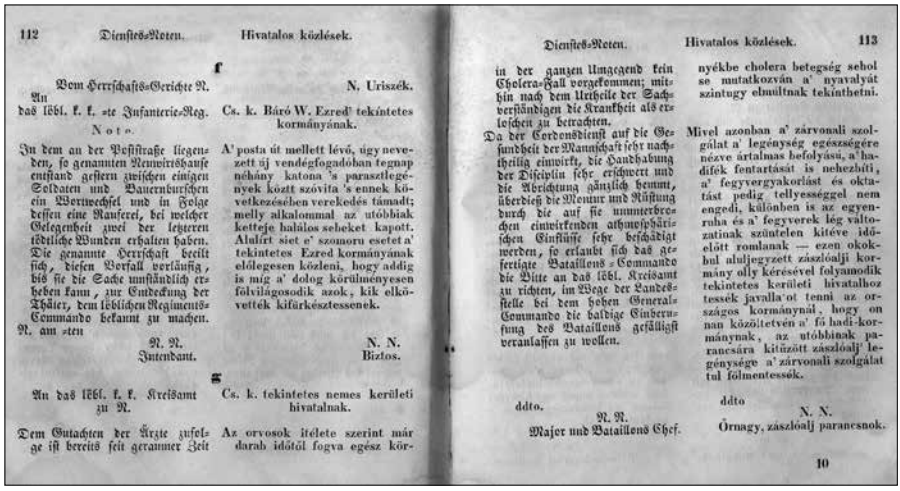
A jó tisztnek azt is tudnia kell, ha ellenség közeledik, háború tör ki, támadás vagy roham előtt mi módon lelkesítse katonáit, bátorítsa a csüggedőket. A szónoklathoz szükséges magvas megállapítások *(„A' mozgások és ütközetek egész titka a' lábokban áll; ezeket kell tehát leginkább használnunk.")* és rövid, lényegretörő buzdítások *(„Jeles katonáim! Utánnam, én derék seregtek' elején leszek 's bízok benne, hogy próbált vitézségtök által diadalt nyerünk. … Ím még csak ez álgyú-üteget hatalmunkba' 's a' dicskoszorú miénk!")*, után jeles hadvezérek hatásos beszédeiből kapunk jól megválasztott ízelítőket. Scipio Africanus elpuhult sereghez szólt, Francisco Castaños spanyol-andalúz hadvezér a bailéni csata után 1808-ban győztes csapatait intette a legyőzött napóleoni francia katonák kíméletére; Karl Philipp Schwarzenberg tábornagy békéltető beszéde Párizs lakosainak megfékezését szolgálta 1814-ben. A szerző felemlíti Napóleon három szónoklatát is katonáihoz (a német helyén francia eredetijüket közölve!), majd a sort Johann Maria Philipp Frimont osztrák lovassági tábornok beszédével zárja, aki a nápolyi lázadók lecsendesítésére mondta el 1821-ben, királyhűségre intve őket.

Az V. fejezetben a katonai iratok szerkesztéséhez nyújtott magyar példa-irományok is felettébb érdekesek. Mindez azért is lényeges, mert egy 1830-ban elfogadott törvény értelmében a magyar ezredek vezetői a magyar törvényhatóságokkal magyar nyelven levelezhettek.[81] Kapunk itt mintát a címzés- és megszólítás-formulákra; az ellenséges területen cipőátvételt bizonyító szolgálati jegyre; pénzvisszafizetésre, a megyei forspont előállítására az alispánnak szóló rendelvényre; az úriszék bevonására egy vallomástételbe; találunk ideiglenes lóátvételről szóló elismervénymintát; a kolerazár feloldására, egyben a katonaságnak a zárvonali szolgálat alóli felmentés megadását célzó kérelmet; valamint láthatjuk a megyei munkaerő sáncmunkára való kirendelését igénylő irat magyar nyelvű változatát.

81 1830. évi VIII. tc. a nemzeti nyelv használatáról 5. §: „*a magyar ezredek, ide értvén a határőrvidékieket is, valamint az összes belföldi katonai parancsnokságok a magyar okiratokat már most is elfogadni tartozzanak.*"

Oldalpár a „Szónoklatok" fejezetből

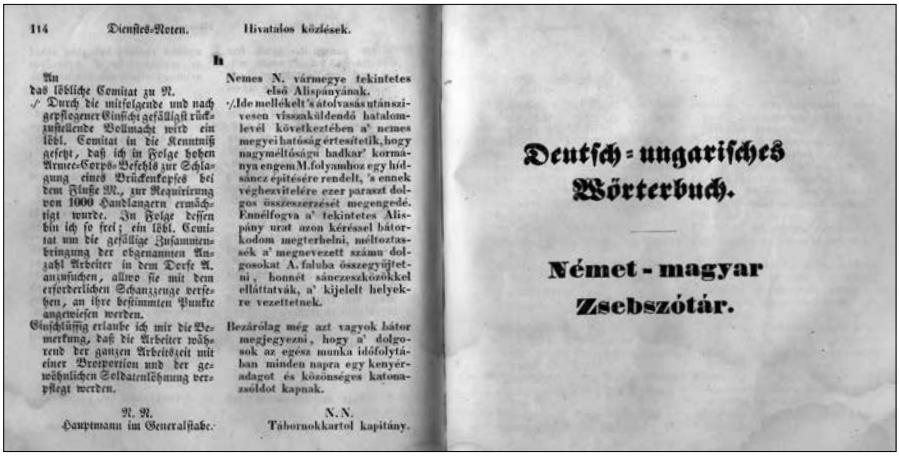

A 112–113. oldalpár az V. szakaszból, a Hadtörténeti Múzeum Könyvgyűjteményének példányából

A zsebben elférő, kézbe illő, könnyen forgatható kötet mintegy felét, egy német–magyar (73 oldal), illetve egy 64 oldalas magyar–német zsebszótár teszi ki. Czetz összegyűjtötte a német vezényszavak és katonai szakkifejezések magyar megfelelőit, illetve megalkotta azokat; számos szakkifejezést honosított meg. A szóalkotás a reformkor egyik értelmiségi körökben elterjedt passziója, a szókészlet hiányosságait nagy igyekezettel próbálták pótolni, egy-egy francia, német vagy latin kifejezést, magyar katonai terminológiát, beleértve a vezényszavakat jól hangzó, tömör magyar szóval kiváltani. Több szakszó is szimultán harcolt egymással a megszilárdulásért, pl. Czetz a Patrouille szóra a portyász, czirkáló kifejezéseket alkalmazta, míg aztán *járőr*-ként vált elterjedtté; ugyanakkor a Nachtruppe vagy Arrieregarde kifejezésekre két megoldást ismert, a *hátsereg* és *hátvéd* szavakat – az utóbbi

használatbavétele vált általánossá. Hiába hangzott jól a Kanonenbatterie helyett az ágyútelep, az ágyúüteg[82] vált elfogadottá.

Sok katonai fogalomnak, amelyre a hadseregben addig csak német kifejezést ismertek, a Hadi Műszótár és a Magyar hadnyelvtan nyomán gyökeresedett meg a máig is élő magyar megnevezése. Czetz művét lapozgatva és szókincsét alapul véve sok Kiss Károly-féle egyezéssel szembesülünk (KK). Van, ahol Kiss Károly egyéb kifejezést használt (KK: …) vagy más megnevezést is közzétett (KK+…). Így lett az Artillerie-ből *tüzérség* (KK), a Bataillon-ból *zászlóal* [akkor még j nélkül]

114 Dienstes-Noten. Hivatalos közlések.

h

An das löbliche Comitat zu N.

Durch die mitfolgende und nach gefälligerer Einsicht gefälligst rückzustellende Verfügung wird ein löbl. Comitat in die Kenntniß gesetzt, daß ich in Folge hohen Armee-Corps-Befehls zur Schlagung eines Brückenkopfes bei dem Flusse N., zur Requirirung von 1000 Handlangern ermächtigt wurde. In Folge dessen bin ich so frei; ein löbl. Comitat um die gefällige Zusammenbringung der obgenannten Anzahl Arbeiter in dem Dorfe N. anzusuchen, allwo sie mit dem erforderlichen Schanzzeuge versehen, an ihre bestimmten Punkte angewiesen werden.

Einschlüssig erlaube ich mir die Bemerkung, daß die Arbeiter während der ganzen Arbeitszeit mit einer Proportion und der gewöhnlichen Soldatenlöhnung verpflegt werden.

N. N.
Hauptmann im Generalstabe.

Nemes N. vármegye tekintetes első Alispányának.

Ide mellekelt's átolvasás utánszivesen visszaküldendő határomlevél következtében a' nemes megyei hatóság értesítetik, hogy nagyméltóságu hadkar' kormánya engem M. folyamhoz egy hídsáncz építésére rendelt, 's ennek véghezvitelére ezer paraszt dolgos összeszerzését megengedé. Ennélfogva a' tekintetes Alispány urat azon kéréssel határkodom megtserhelni, méltoztassék a' megnevezett számu dolgosokat A. faluba összegyüjtetni, honnét sánczeszközökkel elláttatvák, a' kijelelt helyekre vezettetnek.

Bezárólag még azt vagyok bátor megjegyezni, hogy a' dolgosok az egész munka időfolytában minden napra egy kenyéradagot és közönséges katonazsoldot kapnak.

N. N.
Tábornokkartol kapitány.

Deutsch-ungarisches Wörterbuch.

Német-magyar Zsebszótár.

Oldalpár a Német–magyar zsebszótár címlapjával és az előző szakasz 114. oldalával, a Hadtörténeti Múzeum Könyvgyűjteményének példányából

30 Taschenwörterbuch. Kes — Knall Zsebszótár.

Kessel, m. Feldkessel; Mörserkessel
Kette, f. als Schließfessen; Tirailleurskette
Kettenglied, n. bem Tirailliren
Kettenkugel, f.
Kiel, m. eines Schiffes. Kielen, v. oder Kiel holen
Kirchenparade, f. Kirchenstreich, m.
Klafter, f. eine Klafter Holz
Klagen, v. über Einen
Kleiden, v. sich kleiden; Einen kleiden; kleiden lassen
Kleidung, f.
Kleidung, f. ein Offizier in Civil; die militärische Kleidung
Klinge, f. eines Säbels, Degens; Einen vor die Klinge fordern; die Klinge messen; die Besatzung einer Festung über die Klinge springen lassen
Klingen, v. die Gewehre klingen lassen; mit klingendem Spiele ausmarschiren
Klingenspitze, f.
Klirren, v. man hörte die Waffen klirren; die Sporen klirren; mit dem Degen klirren
Klumpen, m. beim Tirailliren; Klumpen formiren
Knallen, n. eines Geschützes, eines Gewehres.

Táborüst, kazán; mozsárür.
Lánez, vas; csatárlánez, lövészlánez.
Lánczszem; lánczlag.
Lánczgömb.
Hajógerincz; gerinczet tenni hajóra.
Egyház(templom) dísz; egyházi jel.
Ól; ölfa.
Panaszolni, panaszkodni.
Öltözni, felöltözni; ruházni; ruháztatni.
Ruházat, öltözet.
Tiszt világi ruhában; egyenruha, katonaöltözet.
Kardvas, szuróél, kardpenge; kardszárin hini; megvívni; várőrzetet kardra hányni, vagy lekonczolni.
Csöngeni, pengeni; fegyvert pendíteni; hadzenével elmarsolni.
Kardhüvy.
Csörgeni csattogni; a' fegyvereket csattogni halják; csörög (pereg) a' sarkantyú; kardot zörgetni.
Csomó; csomókba állani.
Álgyu durranás; fegyver ropogás.

Taschenwörterbuch. Knie — Kriegs Zsebszótár. 31

Knie, pl. die Knie strecken, Knieleder, n. Kniet nieder zum Gebet! imp.
Knopf, m. an Kleidern; eine Reihe Knöpfe
Knöpfen, v. zuknöpfen, v.
Kohle, f. Holz-, Steinkohle, f.
Kreuz, n. des Menschen: als Ehrenzeichen; Kreuzfeuer; »weg; »zug
Krieg, m. kleiner, blutiger, ungerechter, gerechter, langwieriger, heftiger, hartnäckiger, fürchterlicher, entsetzlicher, 30 jähriger, 7jähriger, Eroberungs-, Successions-Krieg. Beide Fürsten sind im offenen Kriege. Krieg ankündigen, erklären; ein Land mit Krieg überziehen; in den Krieg gehen
Kriegen, v. Krieg führen
Krieger, m. ein grosser Krieger

Kriegerisch adj. Aussehen, Anstand; Es sieht kriegerisch aus; eine kriegerische Nation
Kriegs-Artikel, pl.; »Camerade; »Casse; »Dienst (aus den Kriegsdiensten treten); »Fuß; »gefangen; »kunst; »list; »minister; »recht; »zeit; »zucht, f.

Térdl; térd nyujtva! Térdhór. Imára térdelj!
Gomb. Gombsor.
Begombolni.
Szén; fa- kő- -szén.
Keresztesont; keresst; keresztfüz; -út; -járat.
Háború, hadakozás; ajtó harcz; véres, jogtalan, jogszerinti, hosszas (tartós), heves, makacs, szörnyü (zordon), rettentő, harminczévi, hétévi, hóditó, lázzadó háború. A' két herczeg nyilván harczra kélt egymás ellen. Hadat üzenni; tartományt haddal megtámadni; háborúba menni.
Hadakozni, háborúskodni.
Harczos, hadü, vitéz, bajli; nagy vitéz, hős.
Harczos, hadias, katonás külső; hadias magatartás. Hadi kinézések vannak; harczszokta nemzet.
Hadiczikkek; -társ; -pénztár; -szolgalat. (a' hadiszolgalatrul lemondani); -lab; -fogoly, -mü (tan); -esel; -minister; -törvény; -kor (háborús idő); -fek.

13*

Oldalpár a német–magyar szótárrészből, a Hadtörténeti Múzeum Könyvgyűjteményének példányából

82 Szontagh Gusztáv, gránátos százados szóalkotása. *Markó* 174. o.

(KK: zászlóalj), a Befehl-ből *parancs* (KK), az Infanterie-ből *gyalogság* (KK), a Kommandant-ból *parancsnok* (KK), a Lager-ből *tábor* (KK), a Lieutenant-ból *hadnagy* (KK), a Losung-ból *jelszó* (KK+őrszó), a Marsch-ból *menet* (KK: mars), a Meldung-ból *jelentés* (KK), az Oberst-ből *ezredes* (KK+ezredfő), az Offizier-ből *tiszt* (KK+haditiszt), a Pionier-ból *utász* (KK), a Recrut-ból *ujoncz* (KK: ujjoncz, katonaujjoncz), a Regiment-ből *ezred* (KK), a Spionból *kém* (KK), a Stazion-ból állomás (KK), a Zapfenstreich-ből *takarodó* (KK: +nyugvó).

A hadseregben mindaddig a német Halt! vezényszóval parancsolták a megállást. Czetz János könyvében már ez is magyar: Állj! A német gondolkodásmód szerint a jó katona „*a fejtől a lábig*" (vom Kopf bis zum Fuss) rendesen van öltözve, a Magyar Hadnyelvtan szerint ellenben: *tetőtől-talpig*. Ami a német katonának Vaterland-ja („atyaország"-a), az a magyarnak hon-ja, hazája.[83]

Lássuk példaképpen, vajon mely, mára már másként mondott vezényszavakat, kifejezéseket rejtenek az alábbiak?

Hadnyelvtan		Ma használatos
Die Schuhspitzen auswärts!	„A' lábhögy kifelé!"	A bakancsorr (lábfej) kifelé!
Marschiert geschlossen!	Szorulva! Szorulj!	Zárt menetben!
Euer Feuerstein ist nichts nütze.	A' kohája nem ér semmit.	A kovakő használhatatlan.
Unterhändler, Parlamentair	Alkár, hadkövet	parlamenter, békekövet
Capitulation	Alkuvás (KK: alku)	megadás, feladás, továbbszolgálatra (le)köt(elez)és
Pritsche	Alvódeszkázat, fekpad (KK: fekpad)	priccs, fekhely
Kartaune	Ágyony (KK: öreg álgyú)	quartana bombarda, Viertelbüchse'
Paquet	Bengyele[84]	csomag
Stichblatt	Bódavéd[85] (KK: szúrlap)	
Ehrenwaffe	Becsfegyver	díszfegyver
Streifpatruille	Csapongkörlő (KK: Csapongőr)	járőr
Gebüsch, Buschwerk, Gehölz	Csepőlcze,[86] csere (KK: haraszt)	bozót
ein Subordinationswidriges Benehmen	Fékszegő[87] viselet (KK: hadifék, hadfegy)	alárendeltséggel ellentétes magatartás

83 *Pásztor* 1981. 99. o.

84 *Gombocz – Melich* 1. k. 357. o. szerint Dugonicsnál: a bengyel batyu, poggyász, nyaláb.

85 *Czuczor – Fogarasi* 1. k. 688. col.: a kard markolatát körülvevő sodronyrács, mely a vívó kézfejét a versenytárs csapásai ellen fedezi. [uo. Boda, bóda: Görbe vagy kanyarodott fogantyúja, markolata valaminek.]

86 *TESz* 1. k. 503. o.: bokros, cserjés hely.

87 *Czuczor – Fogarasi* 2. k. 1277. col.: *„Fegy[elem], mely a hadakat kellő alárendeltségben tartja, melynél fogva az alsóbb rendűek a felsőbbek iránt teljes engedelmességgel viseltetnek."*

Hadnyelvtan		Ma használatos
Zünder	Gyújtag[88] (KK: gyújtag)	gyújtó, gyufa
Zünder	Gyulacs, hadszikra[89]	gyutacs, gyújtózsinór
Schwadronieren	Kérkedni, hetvenkedni	felvágni, hencegni
Ausgedienter Capitulant	Kiszolgált szegődő, alkuvó	idejét leszolgált katona
Patrouille	Körlő (KK: őrjárló, járőr)	járőr
Packpferde	Lomló (KK: lomló)	málhás ló
Belagerer	Megtáborló (KK: megtáborló)	megszálló
Volontair	Szabadoncz (KK: szabadoncz)	önkéntes
Reglement	Szaballat (KK: alapszabály, szabály)	szabályzat
Flagge	Szelleg (Hajózászló) (KK: hajózászló, lobogó)	lobogó, zászló
Vorrath	Szüleség[90] (KK: szüleség)	készlet, eleség
Cocarde	Tarajka (KK: tarajka)	kokárda, körberáncolt szalagcsokor
Feldherr	Táborfő (KK: hadvezér, hadúr, táborfő)	hadvezér
Feldmusik	Táborzenge (KK: táborzenge)	katonazene, tábori zene
Verpflegsliste	Táplajegyzék (KK: táplajegyzék)	élelmezési lista
Feldschmiede	Tárvinnye (KK: tárvinnye)	tábori kovácsműhely
Curs, Cursus	Tudománypálya	tanfolyam
Feuerwerker	Tűzmivész (KK: tűzmívész)	tűzmester, tűzoltó
Feuerlärm	Tűzria (KK: tűzria)	tűzriadó
Alarmplatz	Zajtér (KK: zajtér)	riadóhely
Requisirungsystem	Zsarrendszer[91] (KK: zsarrendszer)	
Verhau	Rigya (ütés) (KK: rigya)	torlasz, akadály

88 *Czuczor – Fogarasi* 2. k. 1238. col.: *„Általán gyúlékony test, mely a bele esett szikrától könnyen tüzet fog, s lángra kap, és tűzgerjesztésre használtatik, pl. száraz szalmatekercs, kócz, pozdorja stb."*

89 *Czuczor – Fogarasi* 2. k. 1238. col. GYUJTACS, (gyuítacs): *„Eszköz vagy szer, mely gyújt, pl. a tüzéreknél lőporral megtöltött cső, mely a főtöltésig hat, s ezt meggyújtja, vagy hosszú rúdra kötött tüzes kanócz, melylyel az ágyukat, mozsarakat elsütik."*

90 *Czuczor – Fogarasi* 2. k. 117. col. ELESÉG: Általán, minden, mi az állatoknak eledelül szolgál. Nem mondatik egyes eledelről, hanem több vagy nagyobb mennyiségben öszvegyüjtött felöl. Ilyenek: 1) Család vagy testület szükségére beszerzett enni való. Hadi, tábori eleség. 2) Takarmány, máskép szüleség, a barmok számára takarított széna, szalma, zab stb. *Czuczor – Fogarasi* 2. k. 1283. col. HADSZÜLESÉG, (had-szüleség) ösz. fn.: Élelemszerek a katonaság és takarmány a hadi lovak számára.

91 *Czuczor – Fogarasi* 2. k. 1396. col. Harács-rendszer.

Czetz Jánosból sohasem lett a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Ami akadémikus pártolói, Kiss Károly és Szontagh Gusztáv fényes elismerése mellett legalábbis furcsállható. Halálhíre is meglehetősen szűk körben keltett sajtófigyelmet. Ma azt mondanánk: megosztó személyiség volt, szélsőséges megítéléssel, már ami szabadságharcos tevékenységét, az ahhoz kapcsolódó emlékiratot illeti.

„Messze földön, idegen világrészben, ötvenöt évi száműzetés után az 1848-iki honvédsereg és a magyar szabadságharc egyik legtalentumosabb és legkiválóbb katonája hunyta le örökre szemeit. Annyira távol és olyan magányosságban élte a száműzetés hosszú éveit, hogy halála híre is csak egy hónapi megkésés után akkor ért el hazája földjére, […] *az elismerés helyett egyetlen jutalma a közöny volt, ami száműzetésének első percétől egészen a koporsójáig elkísérte. Pedig a magyar kormányok teljesíthettek volna, kivált a millennium évében jogos vágyát, hogy hazahívják, és hazajövetelének szándékát megkönnyítsék, hiszen életét, ifjúságát, jövőjét és mindenét feláldozta egykor ő is a hazájáért. A meghívás azonban mindegyre késett és az akkor hetvennégy éves tábornoknak lassankint utolsó reménye…"*[92]

A nagyszebeni hadbíróság által jelképesen, azaz in effigie[93] kivégzett, 1852. június 23-án kötél általi halálra és teljes vagyonelkobzásra ítélt[94] honvédtábornokról lehet vitázni. Nyelvújításhoz kapcsolódó érdemei is eltörpülnek Kiss Károlyé mellett. Mégis, egy mai szerző művében, igaz, fiktív módon megmutatkozik a kicsiny könyv és annak korabeli hordereje: *„»Ének!« »Magyarul!« – hangzott el a parancs, mire a segesváriak bosszantására felhangzott a »Nyitva van a százados úr ablaka…«. Furcsa lehetett nekijek, hogy a császári zászló alatt vonuló sereg magyarul énekel. El kell itt mondanom azzal, hogy Tolvajos-tető után Móricz József százados úr külön hangsúlyt fektetett arra, hogy magyarul vezényeljünk, bár ez szabályzat elleni vétség volt.* […] *A tisztikar java, vagyis hát a székely tisztek már a negyvenes évek közepén titkosan tanulmányozgatták Czetz János, hajdani Kézdi-Vásárhelly-i kadéttársunk, későbbi tábornok »Magyar hadnyelvtan a császári és királyi osztriai hadsereg tisztjei számára« című híres könyvűjét."*[95]

Czetz két másik maradandó irodalmi alkotásáról

1846-ban a Pestről Erzsébetvárosba helyezett Czetzet elővették ízületi bántalmai, gyógykezelésre és fürdőkúrára szorult.[96] Ezzel egyidőben letelt a táborkari beosztáshoz alapfeltételül előírt 4 év sorállományi szolgálat, s a sikeres nagyszebeni vizsga után 1846 májusától[97] Czetz Bécsben, a császári-királyi táborkarnál kapott

92 *Pesti Hírlap,* 1904. október 7. 26. évf. 277. sz. 6. o.

93 A korabeli katonai sajtóban a latin kifejezést: „in contumaciam" használták (lat. 'távollétében').

94 *Rádli* 2006. III. 4. o. – A *Wiener Zeitung* 1852. március 18. 64. sz. (esti) 372. o. hívta fel először Czetzet és Gál Sándort a nagyszebeni haditörvényszék előtti 90 napon belüli megjelenésre. A *Fremden-Blatt* 1852. március 30. 6. évf. 76. sz. 2. o. már szökevénynek (Flüchtling) nevezte őket. Kötél általi halálos ítéletükről is a *Fremden-Blatt* 1852. július 13. 6. évf. 165. sz. 2. o. adott hírt. A *Kronstädter Zeitung* 1855. február 1. 5. évf. 17. sz. 68. o. tudósított arról, hogy a brassói óvárosi „Major Czetz'sche Haus" az özvegytől melléképületével és nagy kertjével együtt eladó.

95 *Ferenczes István:* Veszedelmekről álmodom (regényrészlet). *Kortárs,* 2014. szeptember 58. évf. 9. sz. 14. o.

96 *Petri* 1991. 15. o., *Kedves* 1996. 9. o.

97 *Magyarosi* 2022. 60. o. szerint 1847 májusától.

szolgálati beosztást: az 1839-ben létrehozott Cs. K. Katonai Térképészeti Intézetbe (K. K. Militärgeographische Institut) osztották be, amelynek a legpontosabb és naprakész térképeket kellett elkészítenie a hadsereg számára, illetve az ehhez szükséges geodéziai felméréseket, térképezést, a térképek megrajzolását, dokumentálását, végül sokszorosítását, másolását elvégeznie. Összességében egy kezdeményezőkészséget elváró, újításokat nyitottan fogadó, műszakilag rendkívül igényes közegbe került, ahol a litografálás technikai fejlődését szorosan követték, finomították, 1846-ban pedig már bevezették a galvanizálást.[98] Nem tudjuk, hogy az öt részleg[99] közül valójában melyikhez került, de Czetz szemléletére, gyakorlati munkavégzésére mindenképp erősen hathatott az itt eltöltött idő. Állítólag[100] táborkari megbízásra ekkor ültette volna át német nyelvre Fényes Elek valamelyik munkáját, egyesek szerint 1848 áprilisában Wilhelm von Ramming von Riedkirchen báró, táborszernagytól (1815–1876) kapott erre parancsot.[101] Tulajdonképpen nem tudjuk, melyik Fényes Elek-mű fordításának készült nekilátni,[102] de úgy tűnik, nem készült el vele.

Nem célunk jelen írás keretében Czetz 1848–1849-es szabadságharcos tevékenységét elemezni,[103] csupán az emigráláshoz vezető körülményeket vázolni.

Az amúgy is ízületi bántalmakkal küszködő tábornokot 1849. májusban[104] súlyos baleset érte: életrajzírója szerint Nagyszebenben 29-én az evangélikus temetőhöz

98 Ezzel a technikával újonnan vésett rézlemezekből készítettek először nyomatot, és ebből a nyomatból több nyomólemez is készíthető. Ez az eljárás már a fotomechanikus mélynyomtatás 1869-es bevezetése előtt is megkönnyítette a nagy sorozatú, egyenletes minőségű térképlapok előállítását. https://de.wikipedia.org/wiki/K.u.k._Milit%C3%A4rgeographisches_Institut (Megtekintés: 2023. május 8.)

99 Csillagászati-geodéziai csoport (Astronomisch-geodätische Gruppe); Térképező csoport (Mappierungsgruppe); Topográfiai csoport (Topographische Gruppe); Műszaki csoport (Technische Gruppe); Igazgatási csoport (Verwaltungsgruppe).

100 *Petri* 1991. 15. o., *Ács* 1961. 32. o.

101 *Emlékezéseim* 2001. 24. o., *Siposné* 2016. 133. o. szerint 1847 májusában osztották be a Térképészeti Intézetbe; *Petri* 1991. 15. o. szerint 1846-ban.

102 Kérdéses, hogy egyáltalán melyik Fényes Elek-műről lehet szó: Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben, I–VI. (Pest, 1836–1840); Magyarország statistikája, I–III. (Pest, 1842–1843); Magyarország leirása. I–II. k. Beimel, Pest, 1847. – Főleg annak fényében, hogy a „megbízás" idejére a Statistik des Königreichs Ungarn, I–II. (Pest, 1843–1844) már megjelent németül!

103 Részletesen ld. *Kedves* 1996.

104 Nem megfeleltethető a lovasbaleset dátuma és helyszíne: 1849. május 1-jén történt vagy a *Petri* 1991. 35. o.-on említett 29-én (utóbbi tűnik hamisnak)? A nagyszebeni városkapu környékén vagy a Vöröstornyi szorosban? *Emlékezéseim* 2001. Bevezető és 77. o.: *„Egy ellenőrző utat kellett tennem a Vöröstoronyi szorosban, amikor lovam elbukott és megsérült a bal combcsontom, ami több mint egy hónapig megakadályozott a lovaglásban." Kedves* 1996. 37–39. o.: *„Még május 1-jén a Vöröstoronyi-szorosban tett szemléjéről visszatérőben lova megbokrosodott, s olyan szerencsétlenül zuhant az utca kövezetére, hogy csípőcsontja eltört. Hetekig ágyban fekvő beteg volt, mialatt Debrecenben az a hír terjedt róla, hogy túlzottan ünnepelteti magát, fényes mulatságokat rendez és mágnásokkal veteti körül magát.* […] *Czetz csak május 29-én tudott betegágyából felkelni, de csak mankóval bírt közlekedni. 31-én Kossuth sürgetésére részletes jelentést küldött egészségi állapotáról, s ebben elismeri, hogy harctevékenységet folytató hadsereg vezényletére ilyen állapotban nem alkalmas. Utódának Bethlen Gergely ezredest javasolta. Új kinevezésre azonban nem került sor, mert június közepén Bem visszatért Erdélybe, s újra kezébe vette a főparancsnokságot. A járókepességét lassan visszanyerő ifjú tábornok pedig gyógyfürdőbe vonult, s Kovásznán kezeltette magát. Ezzel gyakorlatilag lezárult a szabadságharc alatti katonai tevékenysége. Emlékiratában ugyan elég zavarosan megemlíti néhány szemleútját a Székelyföldön és Kolozsváron, de ez, ha valóban júliusban történt is – ami*

vezető úton, a városkapunál olyan szerencsétlenül esett le lováról, hogy Bem felmenteni kényszerült a szolgálat alól és Kovásznára küldte gyógykezelésre. Sérülései igen súlyosnak bizonyultak, csípőcsontja több helyen eltört s csak két mankó segítségével tudott járni.[105]

Kedves Gyulával egyetértve[106] Czetz utolsó szabadságharchoz kötődő időszaka zavaros: ahány életrajz, annyi variáció. Kolozsvárott[107] vagy Kovásznán[108] értesült az orosz betörésről, Görgei fegyverletételéről?[109] Egy biztos: még mindig nehezen mozgott, bujkálni kényszerült, novemberben sikerült Bécsen keresztül elmenekülnie Magyarországról.[110] *„A véres dráma végjeleneteiben, az oroszok elleni hadjáratban, egy, lábán ejtett seb miatt, nem vehetett részt, és a katastrófa gyászos hire is a kórágyon érte. E súlyos körülmény folytán egyelőre a hazában bujdosva lappangni volt kénytelen…"* – magyarázta az eseményeket a szabadságharcról írt műve magyar

nem valószínű – nagyobb jelentőséggel már nem bírt. Az mindenesetre különös, hogy igen gyorsan átsiklik említett emlékirataiban a nyári hónapok eseményei fölött."

105 *Svoboda* 1870. 687. col. és *Svoboda* 1894. 55. o.; *Petri* 1991. 35–36. o.

106 *Kedves* 1996. 37–39. o.

107 *Emlékezéseim* 2001. Bevezető.

108 A kovásznai gyógyfürdőzésről: *Kronstädter Zeitung,* 1849. június 18. 2. évf. 26. sz. 126. o.

109 *Szabó* 1997. XIII. közl. 3. o. szerint: *„Amint rendbejön, Kézdivásárhelyre megy, hogy ott Gábor Áron ágyúöntödéjét vizsgálja felül, ahol az éjjel-nappal dolgozó zseniális székely az erdélyi templomok harangjaiból ez ideig tíz üteg tábori ágyút állított elő. A cár haderőinek újabb betöréséről Székelyudvarhelyen értesül. Azonnal Marosvásárhelyre siet, és a túlerő elől visszavonuló csapatokat szervezi Marosvásárhely és Kolozsvár védelmére. A világosi katasztrófa híre is Kolozsvárott találja. Belátja, hogy minden további ellenállás reménytelen. Maroknyira zsugorodott seregével nem is gondolhat Kolozsvár védelmére. Különben sem akarta a szeretett várost véres és reménytelen utcai harcok színhelyévé tenni. Néhány száz főnyi katonájával Szilágysomlyó felé vonul vissza, oda, ahonnan kilenc hónappal azelőtt, mint Bem táborkari főnöke, elindult Erdély visszahódítására. Sem ő, sem emberei nem követik Görgey példáját: Czetz parancsára elássák ágyúikat a Szilágysomlyót övező magaslatokon, és utána, „egy könnyes és fájdalmas búcsúzás" befejeztével, mindenki elindul a maga útján…"*

110 *Emlékezéseim* 2001. Bev., *Szabó* 1997. XIII–XIV. közl. 3. o. szerint: *„Útját Debrecen felé veszi szárnysegédje, Simonyi őrnagy és egy román markotányosnő kíséretében. Egyenruháikat és fegyvereiket egy szabadságszerető öreg zsidó házában hagyják, és az alföldi földmíves ember szokásos viseletébe öltöznek. Czetz parasztszekeret és két jó lovat vásárol; szárnysegédjét kinevezi kocsisnak; a markotányosnőt egy zabos zsákra ülteti, így indul útnak Miskolc felé.* […] *először Miskolc közelében, Németh Berci volt honvédtiszt birtokán találnak menedéket. Ott értesülnek arról, hogy Klapka sikerrel védekezik még Komáromban. A hír felvillanyozza a bujdosókat, és azonnal Komárom felé veszik útjukat. Simonyi ismerőseinél, Szentiványiéknál, majd Pélyéknél pihennek meg, valahol Esztergom és Komárom között. Hamarosan rájönnek azonban arra, hogy a körülzárt Komáromba bejutni úgy szólván lehetetlenség. Simonyi, akinek a környékén birtoka van, elbúcsúzik Czetztől, lóra ül, és Észak-Magyarország felé indul, hogy ott keressen menedéket. Czetz tábornok pedig pénzt ad a markotányosnőnek, Brassóba küldi családjához, ahová, mint később kiderül, szerencsésen meg is érkezik –, ő maga pedig Pély Józseffel együtt egy rozoga kis parasztszekéren Pándra megy.* […] *Pándon Pély József nagybátyja, aki hajlott kora miatt nem vett részt a szabadságharcban, szeretettel nyújtott menedéket a bujdosó tábornoknak. Ott sem pihenhetett sokáig. Az aradi kivégzések és Komárom feladásának híre arra késztette, hogy késedelem nélkül hagyja el az ország területét. Szökését Pély József segítette elő, a fővárosba megy, és három nap múlva azzal tér vissza, hogy egy előkelő hölgy–távoli rokona – készen áll arra, hogy Pestről Bécsbe menjen, és hajlandó a tábornokot magával vinni mint lakáját.* […] *a következő nap reggelén „úrnőjét' kísérve felszáll a Bécsbe induló gőzhajóra.* […] *Ott néhány óra leforgása alatt útlevelet szereznek számára, mint „utazó ügynöknek'.* […] *az első, Oderbergbe induló vonatra száll, hogy Boroszlón és Berlinen keresztül Hamburgba menjen."*

nyelvű változatának előszava kissé nagyvonalúan – hiszen nem csatában szerzett újabb sebesülésről, hanem még mindig balesetéről van szó.[111]

„Végre szabad tüdővel lélegezhettem szabad városban. Bécsi barátaimtól nem csupán útlevelet kaptam, hanem a Campe könyvkiadó és könyvkereskedő címét is. Ő volt az egyetlen akkoriban, aki a németországi, francia és a schleswigholsteini forradalmi mozgalmakról jelentetett meg könyveket … elvittem neki Bem erdélyi hadjáratáról készített feljegyzéseimet és ö lelkesen vállalta, hogy kiadja őket."[112] Julius Campe a máig is létező Hoffmann und Campe hamburgi könyvkiadó vezetője volt 1823 óta, nevéhez fűződik Heine, amellett Marx műveinek kiadása is. 1850 júniusában már napvilágot látott a *Bem's Feldzug in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849* című könyv,[113] amellyel Czetz kivívta maga és hazája számára a nemzetközi közvélemény rokonszenvét. Mi tagadás, a könyv megjelenése jelentős erkölcsi és anyagi sikert is hozott a tollforgatónak. Ez utóbbi egyáltalán nem volt mellékes – egy időre sikerült megélhetését biztosítania. Bem erdélyi hadjáratának e mű lett az első történeti feldolgozása – s mint ilyen, a felfokozott érdeklődés mellett hatalmas viharokat is kavart. A mű eljutott az aradi várban raboskodó egykori katonatársakhoz is, akik az apróbb s nagyobb ténybeli tévedésektől, ferdítésektől feldúlva egészen a tudatos hamisításig[114] menő vehemens vádakkal illették a szerzőt – még évtizedek múltán is. A személyeskedő indulatok arra a valós tényre alapoztak, hogy a volt táborkari főnöknek nem álltak rendelkezésére a hadjárat dokumentumai, így emlékezetből és más emigránsok visszaemlékezéseire, vélelmekre és koholmányokra alapozva dolgozta fel a történteket.[115] Az osztrák sajtó is keményen fogalmazott, a könyv állításait torznak, rosszindulatúan tévesnek, sőt hazugnak nevezte.[116] Czetz nem reagált, tovább dolgozott, Horváth Mihálynak által a szabadságharcról írott nagy összefoglaló munkája[117] elkészült részeit fordította franciára.[118] Az 1849 májusáig terjedő részeket később szinte szó szerint átemelte a *Klapka György neve alatt kiadott kétkötetes munkába, amelynek az erdélyi hadjáratra vonatkozó fejezetét ő írta* s a neve alatt jelent meg.[119]

Czetz Bem's Feldzug-ja a kiegyezés évében látott napvilágot magyar fordításban a Pesti Hírlap 1867-iki évfolyamában, majd önálló kötetben 1868-ban is megje-

111 Bem erdélyi hadjárata 1848–49-ben. XXXI. o.

112 *Szabó* 1997. XIV. közl. 3. o.

113 *Johann Czetz:* Bem's Feldzug in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849. Hamburg, 1850.; *Jánossy* 1940. 79. o.; *Svoboda* 1870. col. 687. és *Svoboda* 1894. 55. o.; *Nagy* 1936. 84–86. o.

114 Például az 1848. december 29-i, Bethlennél le nem zajlott „sorsdöntő" ütközet – Bethlennél a Szamos folyó hídjának rajtaütéssel történő sikeres megszerzését négyórás, cs. kir. túlerő ellen vívott ütközetté nagyította, amely „eldöntötte Észak-Erdély sorsát" … (*Czetz* 1850. 46–47. o.) Czetz ezen leírását vette át Kővári, majd őt követve a magyar hadtörténetírók zöménél megjelenő „vándormotívum" lett. Ugyancsak leírta Bem nem létező „zseniális" tervét 1849 áprilisában a Bánságban a cs. kir. Leiningen-dandár bekerítésére – csakhogy ilyen terv nem létezett. Nyilván szimpátiakeltés céljából harcoltatta a magyar erőket császári királyi túlerővel szemben is. *Kemény* 2016. 439–440. o., *Kemény* 2020. 642. o.

115 *Petri* 1991. 37. o.

116 *Oesterreichischer Soldatenfreund,* 1850. augusztus 17. 3. évf. 99. sz. 441. o.

117 *Horváth Mihály:* Magyarország függetlenségi harczának története 1848 és 1849-ben. I–III. k. Genf, 1865. (2. kiadás. Pest, 1871.)

118 *Emlékezéseim* 2001. Bevezető.

119 *Georg Klapka* [Johann Czetz]: Der Nationalkrieg in Ungarn und Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849. Leipzig, 1851. II. k. 165–320. o.

lent.[120] Érdekessége, hogy a fordító, Komáromi Iván annak a zsadányi és törökszentmiklósi Almásy Pálnak (1818–1882) ajánlotta a Bem, Tóth Ágoston, Teleki Sándor és Bethlen Gergely arcképével díszített művet, aki 1848–1849-ben az első népképviseleti országgyűlés alelnöke, a Függetlenségi Nyilatkozat kihirdetője és aláírója, az emigrációban Czetz ismerőse volt, aki 1860-ban hazatérve függetlenségi szervezkedésbe kezdett, ami miatt 20 év várbörtönre ítélték 1865-ben, s 1867-ben szabadult kegyelemmel. Azonban – mint erre legutóbb Hermann Róbert szintén rámutatott[121] – a magyar verzió tele van félrefordításokkal, s megbolygatták a kötet eredeti felépítését is. Ennek ellenére a kötet megjelenésének pillanatától a mai napig népszerű és pontatlanságai dacára sokat hivatkozott: „*Bem erdélyi hadjárata, Czetz tbnok e kitűnő műve, mely magában új koszorúként fonódik a 48-iki szabadságharcz dicskoszorús emléke köré, hazaszerte oly nagy pártolásra akad, hogy a kiadó Deutsch Mór úr a szándékoltnál nagyobb áldozatokat fordíthat majd méltó kiállítására a nagybecsű munkának, melynek érdekes voltát kétségkívül még öregbitendik a fordító, Komáromi Iván munkatársunk által gyűjtött az ama hadjáratban szerepelt vezérférfiak életére vonatkozó, eddig nagyrészt ismeretlen adatok. – Előfizetések még folyvást elfogadtatnak a kiadó irodájában.*"[122]

Kevéssé ismert azonban, hogy Czetz munkája lengyel nyelven is kiadásra került: „*Czetz Jánosnak Bem Józsefről irott műve, mely közelebbről a német eredeti után magyar fordításban is megjelent, lengyelül már 1854-ben kiadatott. E kiadás elején Bem arczképe, végül pedig Erdélynek szép és terjedelmes térképe van. Mi e nálunk ritka példányt Aigner váczi utczai könyvkereskedésében láttuk.*"[123]

Czetz argentinai névjegye és a kötet provenienciáját mutató aukciós vignetta a Hadtörténeti Könyvtár Hadnyelvtan-példányának szennylapján

120 Bem erdélyi hadjárata 1848–49-ben. Írta Czetz János, tábornok, az erdélyi hadsereg volt táborkari főnöke. Ford. *Komáromi Iván*. Pest, 1868.; A műben a szabadságharc hadvezéreinek életrajzi szócikkeit is közli, Czetzét ld. XXIX–XXXI. o.; *Nagy* 1936. 85–86. o.

121 *Hermann* 2008. 541. o.

122 *Magyarország és a Nagyvilág,* 1868. március 22. 4. évf. 12. sz. 143. o.

123 *Vasárnapi Ujság,* 1869. április 16. évf. 14. sz. 4. mell. 189. o. – Az említett kötet az OSzK-ban (jelzete: 221.162): Jeneral Bem w Siedmiogrodzie i Węgrzech r. 1848 i. 1849: z krajobrazem Siedmiogrodu i wizerunkiem Bema wedle podań Jenerala Czetza ulozil L. S. Poznan, Kamienski, 1854.

Szakcikkek, emlékiratok és térképek

Czetz 1850 nyarán Hamburgból Brüsszel érintésével Párizsba ment, ahol kiváló francia, német és elégséges lengyel nyelvtudásával hamar feltalálta magát és csatlakozott a Teleki László által vezetett emigrációs bizottsághoz. Hamar bekerült a legelőkelőbb társaságokba, s a fiatal, jó fellépésű nőtlen tiszt a szalonok kedvence lett. Különféle lapokba írt katonai és politikai szakcikkeket, így bár nehézkesen, de fenntartotta anyagi függetlenségét.[124] Gondjait tetézte, hogy az 1849-es baleset sérüléseiből nem tudott teljesen felépülni, időről időre járásképtelenné vált és költséges kúrákra szorult.[125] Az 1851 januárjában létrejött Párizsi Magyarok Központi Emigráns Egyesülete elnökségi tagjává választották Teleki László és Szemere Bertalan mellett, a megtisztelő elnökségi tagság viszont nem kevés idő és anyagi ráfordítással, utazással – tehát jelentős kiadásokkal járó – protokoll-megbízatás is volt. Ott illett lennie 1851 májusában Kossuth Angliába érkezésekor Southamptonban; majd ismét a francia fővárosban élve tevékenyen részt vállalt az erdélyi szervezkedés külhoni hadfelszerelési előkészítésében. Klapka hívására a krími háború kitörésekor, 1853-ban önálló magyar légió szervezésére utazott el Sztambulba, de csakhamar mindketten szembesültek a haza felszabadítása érdekében tett erőfeszítések kudarcával. 1854 elejére Czetz anyagi lehetőségei kimerültek, teendők híján visszatelepült Párizsba, majd Svájcba, ahol Waisz Vilmos (1820–1930) komáromi kapituláns századossal, mérnökkel egy vasútépítési tanulmánytervet készítettek a Genf és Annecy közötti vonalra. Ezen kívül „a kor egyik legnagyobb, ha nem a legnagyobb mérnöki teljesítményeként" számon tartott, 13,7 km hosszú ún. Mont Cenis Alagút 1857–1870 között folyó munkálataiba valamilyen módon személyesen is bekapcsolódott.[126] Időközönként az erdélyi hadsereg főintendánsaként megismert Teleki Sándor gróffal vagy őt helyettesítve annak jövendőbelijét, Jane Frances Bickersteth-t (1836–1870) és anyját, Lady Jane Elizabeth Langdale-t (1796–1872) kísérte észak-itáliai, dél-francia, portugál és spanyol körutazásaikon.[127]

Czetz 1859-ig, 11 éven át szinte mindenütt felbukkant Európában, ahol a magyar emigráció a magyar függetlenség ügyének feltámasztására s benne tevőleges részvételére lehetőséget látott. 1859 júniusában még Klapka hívására friss házasként is tettre készen érkezett meg az Olaszországban megalakult magyar légióhoz, de a solferinói vereséget követően III. Napóleon és I. Ferenc József villafrancai békekötése elsöpörte a magyar reménykedést. Czetz július 15-én kiábrándultan visszaadta megbízatását, és búcsút vett Kossuthtól. Családjával együtt elhagyta Európát és 1860 májusában áthajózott Buenos Airesbe, az Újvilágba, új életet kezdeni.[128] *„Minden Európai jövőről lemondok s midőn egész ismeretlen új körökbe vetem magamat"* – írta 1860. május 5-én egyik utolsó európai levelében Klapka Györgynek Lisszabonból – *„nehezen, igen nehezen szoktam hozzá, azon eszméhez, hogy már le kell*

124 *Siposné* 2016. 135. o.
125 *Rádli* 2006. III. 3. o.
126 *Rádli* 2006. III. 4. o.
127 *Kedves* 1996. 41. o., *Szabó* 1997. XVI. közl. 3. o., *Rádli* 2006. III. 4. o. szerint: *„Az itt szerzett tapasztalatairól később Buenos Airesben tanulmányt jelentetett meg".*
128 *Szabó* 1997. XVIII. közl. 3. o.

mondani Magyarországról s hogy mi ránk nézve legalább: »Nincs többé remény« mint mondja az ének. S ez pedig úgy van! De nem lehetett volna-é másképp? Nem kezdhettünk volna-é valamit? Te akartad – én is – mások is! – Végre mindnyájan vissza vonultunk – nem akarván hasztalanul honfi vért ontani. Ebbe hibáztunk – megvagyok mindinkább róla győződve s ezt örökké bánni fogom. Mais á quoi bon les regrets?"[129]

Czetz János életműve, történeti hűségének megítélése ma is eltérő indulatokat vált ki, de argentínai sikerei, tagadhatatlan elismertsége ellenére hazájától távol halt meg, végignézve, ahogyan emigráns sorstársai egymás után távoznak az élők sorából. S ezt, valamint a talajtalanság érzését nem lehetett könnyű lelkileg feldolgozni. Bizonyos szintig beilleszkedett választott hazája társadalmába: családot alapítva[130] katonai-műszaki karriert épített, hiánypótló tudományos feladatokat teljesített, részesült elismerésben, ugyanakkor az emigrációs élet sorozatos buktatóival is szembesülnie kellett: hiszen az Európából való távozással nemcsak a családtól, a barátoktól, a megszokott helyektől szakadt el fizikailag örökre, hanem egy merőben idegen fekvésű, adottságú és éghajlatú országban a nyelv- és kultúra váltására is rákényszerült.[131]

Czetz érkezéskor Argentína területileg távolról sem volt egységes. Három fő összetevőre oszlott: az északi térségben formálódó szövetséges tartományokra; a mozgalmas nemzetközi kereskedelmi és kulturális központra, Buenos Aires tartományra és kikötővárosra; valamint a déli részre (Patagónia és a pampák), az indiánok és a háborítatlan, kiaknázatlan természet világára.[132] – Új, választott hazája még az ő életében a világ egyik legnagyobb területű, mesebelien gazdag államává nőtte ki magát, a főleg olasz és spanyol bevándorlók tették erőssé és hatalmassá. Czetz a déli indián területek meghódításának időszakában, az argentin gazdasági-politikai-katonai terjeszkedés és nemzet-egységesülés időszakában polgári és katonai-műszaki tehetségét egyaránt kamatoztatni készen érkezett új hazájába.[133] Megélhetése, vagyoni helyzete azonban bizonytalan volt, nagy gazdagságot sosem halmozott fel, sőt időnként pénzzavarral küzdött. Politikai hovatartozását a közvélemény szemében a házassága és a hozzá kapcsolódó, Argentínában maradt vagyonos és befolyásos rokonság determinálta,[134] ráadásul nem igazán ismerte ki magát a gyorsan változó helyi politikai erőviszonyok közt ráérősen működő adminisztrációban sem. Partra

129 MNL MOL R 295, 6. doboz: Czetz Jánosnak Klapka Györgyhöz intézett levelei 129–130. lap. Idézi: *Berényi* 1999. 62. o. Az utolsó francia mondat: „De mire jó a megbánás?"

130 Még Európában, Sevillában nősült meg 1859. március 2-án a San Vincente templomban Basilia Ortiz de Rozast (1823. december 14. – Buenos Aires, 1891. január 19.), a jómódú Prudencio Ortiz de Rozas tábornok lányát, a száműzött argentin elnök, Juan Manuel Ortiz de Rozas unokahúgát vette feleségül. Házasságukból négy gyermek született: León (1860–1907), Cecilia Etelvina Maria (1861–1916), Celia Alejandrina (1863–1944) és Juan José Guillermo (1871–?), akik mindkét családnevet továbbvitték: Czetz Ortiz de Rozas. https://www.familysearch.org/tree/pedigree/landscape/KGNM-MMT (Megtekintés: 2023. július 22.), *Szabó* 1997. XVII. közl. 3. o., XXIV. közl. 3. o.

131 *Karácsony* 2009. 27., 39. o.

132 *Balogh* 2022. 110. o.

133 Bővebben ld. *Anderle* 1970.

134 *Balogh* 2022. 114. o.: felesége ugyanis apja révén a terebélyes és gazdag Ortiz de Rozas, valamint a López de Osornio családok leszármazottja volt, de rajtuk kívül is kiterjedt és jómódú rokonsággal büszkélkedhetett.

szállva szembesült azzal, hogy tábornoki rangját nem adják meg neki, így polgári elfoglaltság után nézett.

Szerencsés jellemvonásként egyszerre volt a tettek és a szellem embere, aki terepmunkán és íróasztal mellett is jól boldogult. Mikor 1860 júniusában Argentínába érkezett, felkészült matematikai és geodéziai könyveiből és megszerezte a hivatásos földmérői (agrimensor) engedélyt, hogy dolgozhasson.[135] Bár eleinte a pampán száznál több nagybirtokot (estanciát) mért fel és tagosított,[136] s ezért „valamelyes szép összegre" szert tett, 1864-ben súlyosan megbetegedett (descomposición de sangre)[137] és kénytelen volt felhagyni jövedelmező foglalkozásával. Felépülését követően hadmérnök-ezredesként aktiválták – ekkor, 1864–1870 közt folyt a Paraguay elleni háború[138] – Argentínának Paraguayjal és Brazíliával szomszédos határvidéke feltérképezésére kapott megbízást,[139] majd egy árkászszászlóalj[140] szervezésével és kiképzésével bízták meg,[141] szabadságolása után viszont ismét szolgálaton kívüli állományban találta magát, fizetés nélkül. Újra földméréshez látott, hogy gyarapodó családját eltartsa.[142]

Megélhetési gondjait jól tükrözi 1868. március 27-én barátja, a Buenos Airesben elhunyt Asbóth Sándor (1810–1868) a szabadságharc alezredese, az amerikai polgárháborúban az északiak dandártábornoka, az USA argentínai és uruguayi nagykövetének hagyatéka ügyében Lugosra írt levele is, amelyben Asbóth Lajosnak, Sándor bátyjának beszámolt az elhunyt sanyarú anyagi viszonyairól, ezzel zárván sorait: „*Itt visszatartottam az öreg úr szóbéli kívánatai szerint egy nagy ládában holmi irományokat, évkönyveket, satb. mellyek lajstromát a máslapon átírom. Azon kéréssel szíveskedjen felőle rendelkezni, – nem bírván a testamentaria*[143] *tőkével, hogy azt hajóra szállítsa és bérmentesen küldje; 's én magam is szerencsétlenségre nem lévén az állapotban, hogy megtegyem, amit egyébiránt szívemből kívánnék. Hiába, a sors még a síron túl is üldözi a hontalanokat. Adja az ég, hogy Önök otthon boldogabbak legyenek! s vagyok hazafias tisztelettel igaz híve: Czetz János.*"[144] Asbóth sorsa vagy a hazai hírek hatására 1868 novemberében a magyar sajtó rövidhíre szerint: „*Buenos Ayres-ben magyar–osztrák egylet alakult Czecz János honvéd-tábornok elnöklete alatt. Ez egylet célja: alaptőkét gyűjtve összeköttetésbe lépni az anyaországokkal, a kivándorló honfiaknak tanácscsal és tettel szolgálni, s a betegeket és szűkösködőket segélyezni.*"[145] Nem sokkal a kiegyezés létrejötte után vagyunk: az argentínai emigráció keserves évei után nyilván Czetz is elgondolkozott a hazatérésen:

135 *Balogh* 2020. 115. o. – A szerző részletesen bemutatja a földmérői feladat sokrétűségét.
136 *Theész* 1996. 36. o.
137 *Emlékezéseim* 2001. 120. o. – „vérbomlás", azaz hemolízis (haemolysis) a vörösvérsejtek pusztulása a hemoglobin kioldódása következtében, amelyet nehéz megelőzni és kezelni, és súlyos esetekben gyakran halálhoz vezethet. Allergiás reakció, kórokozók, paraziták egyaránt előidézhetik.
138 *Balogh* 2022. 117–120. o.
139 *Theész* 1996. 36. o.
140 *Balogh* 2022. 120., 128. o. szerint: műszaki csapattest.
141 Ez az argentin hadsereg első műszaki alakulata, amely a mai napig a nevét viseli. (Batallón de Ingenieros 1 „Zapadores Coronel Czetz") *Siposné* 2020. 128. o.
142 A műszaki értelmiség bevándorlásának kérdéséhez: *Anderle* 1970. 225–226. o.
143 Végrendelet (lat.).
144 Hadtörténeti Múzeum Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 2013. 116.1/KE.
145 *Fővárosi Lapok,* 1868. november 13. 5. évf. 262. sz. 1046. o.

„ha hazajöttél volna, már eddig is gondoskodtak volna elhelyezésedről; ha most jössz, bizonyosan szereznek tehetségednek és tudományodnak megfelelő pozíciót; ha nem jöhetsz most, arra az esetre is megtesznek mindent, ami lehetséges lesz." – világlik ki Vukovics Sebőnek, a '48-as függetlenségi mozgalom egyik vezető egyéniségének 1869-ben Czetzhez írt leveléből.[146] Kérdés, milyen jövő várt volna 47 évesen visszatelepülve Czetzre egy befolyásos, jómódhoz szokott feleséggel és gyermekeivel a Monarchiában?

Maradtak tehát a viharos gyorsasággal fejlődő és területileg rohamosan gyarapodó Argentínában, ahol a hatalmas területeken egyszerre volt polgári és katonai érdek a vasút- és távíróhálózat megteremtése és sokszorosára növelése, a határkérdésekkel kapcsolatos földmérő- és térképészeti munka. Mindez számos eshetőséget kínált a szakképzett, földmérésben, térképezésben, műszaki kérdésekben és szervezésben járatos, vállalkozó szellemű és merészen álmodni képes egyéneknek – így Czetz Jánosnak is. A paraguayi háború győztes befejezése és a velejáró területszerzés konszolidálta Argentínát, nemzetközileg megerősítette, magabiztossá tette nemzetközi diplomáciai téren is. Mindez lehetővé tette a tényleges államhatalom és a határok kiterjesztését az indiánok lakta területekre. Czetz valóban bizonyíthatta rátermettségét, kibontakoztathatta képességeit: vasút-, azután távíróvonalat épített, majd újra katonaként tényleges állományba kerülve egy év alatt 1869-ben másfél ezer km hosszú előretolt, határparancsnokságokkal, támaszpontokkal és tábori erődökkel megerősített védelmi sávot épített ki a déli és délnyugati országrészben a patagóniai és dél-chilei indiánok támadásai ellen.[147] Ennek az időszaknak a mellékterméke egy a hadügyminisztérium rendeletére elkészült térkép: a *Plano general de la frontera de la República al norte y este del territorio de la Pampa,* Juan F. Czetz és G. Hoffmeister 1869-es kiadású alkotása.[148] A sajtó a különlegesen nehéz terepviszonyok közt végrehajtott teljesítmény okán[149] egekig magasztalta az ezredest, akinek – nem argentin születésű lévén – nem lehetett magasabb, tábornoki rangot adni, így fizetését sem kellett emelni. Ezért kissé érthetetlen, hogy amikor 1870 elején felajánlották neki az északi vasútvonal, a Ferrocarril Central Norte igazgatói állását, ezt elutasította.[150] Bár lehet, hogy mivel Domingo Faustino Sarmiento argentin elnök 1869. augusztus 9-én már a kongresszus elé terjesztette a katonai akadémia alapításáról szóló törvényjavaslatot, amely 1869. szeptember 11-én hatályba lépett, s a kormány – Czetz bevonásával – katonai bizottságot hozott létre,[151] amelynek feladata az akadémia szervezetére és képzési programjára vonatkozó javaslat összeállítása volt, Czetz abban bízott, hogy végre eredeti végzettségének és tudásának megfelelő

146 Idézi *Szabó* 1997. XXII. közl. 3. o.

147 *Balogh* 2022. 126. o., *Theész* 1996. 36. o.: *„1869-ben Martin de Gainza tábornok megbízta az ezredesi rangot elnyert Czetzet, hogy a Córdobai-hegység DK-i előterében az indiánok lakta területek határvidékét dolgozza fel. Miután ezzel végzett, a Rio Quito (Ötödik folyó) jobb partján folytatta a felmérő munkát, majd feltérképezte a La Amarga sóstó könyékét. Részt vett a Sarmiento és Acha erődök építésében, s kijelölte az indián területek határvonalait."*

148 https://catalogo.bn.gov.ar/exlibris1/apache_media/65Q39YF29U2CDD7J36N3SMTIDXEPLH.jpg (Megtekintés: 2023. június 10.)

149 *Rádli* IV. 2. o.

150 *Siposné* 2016. 137. o.

151 A bizottság tagjai Emilio Mitre dandártábornok, Indalecio Chenaut tábornok, Mariano Moreno ezredes, Juan F. Czetz ezredes és V. Lucas Peslouan főtörzsőrmester voltak. – *Siposné* 2020. 123. o.

állással kínálják meg. 1870. június 22-én megjelent az iskola alapítására vonatkozó rendelet, amelyben eredetileg csak a Colegio Militar megnevezés szerepelt, később lett az iskola végleges neve Colegio Militar de la Nación.[152] Az intézmény felállításának munkálataival és annak vezetésével őt bízták meg – Mészáros Lázár Hadi Főtanodája mintájára szervezte meg[153] –, azonban egy belpolitikai csatározás eredményeként alig négy év elteltével, 1874. május 24-én felmentették állásából.[154]

Czetz ekkor családjával együtt Entre Ríos tartományba költözött, ahol ismét parcellázó mérnökként tevékenykedett, majd a tartomány térképészeti intézetének (Departemento Topografico) munkatársává, később igazgatójává nevezték ki.[155] Ekkor kezdett bele Entre Ríosról szóló, nagy összefoglaló munkájába, egy földrajzi leírásba – Fényes Elek hatott volna rá? –, amelyet – Argentínában elsőként – a provincia összes kerületének kataszteri térképeivel egészített ki. Művét az 1881-es Buenos Aires-i nemzetközi kiállítás aranyéremmel ismerte el.[156] Már jóval előbb elkészülhetett az a térképe, amit Argentínáról, Chiléről, Paraguayról és Uruguayról készített Pompeyo Moneta és Ignacio Rickard közreműködésével.[157]

1883-ban Czetz János családjával együtt visszaköltözött Buenos Airesbe. 1884-ben Victorica és Viejobueno tábornokok felkérésére megvetette a három, illetve ötéves képzési rendszerű katonai akadémia (Academia Militar) alapjait, utána pedig egy főiskolát szervezett hadmérnököknek (Escuela de Oficiales Ingenieros), utóbbinak ő lett az első igazgatója,[158] emellett 1884–1896 közt a vezérkar IV. osztályá-

152 Ebből az évből maradt fenn a Biblioteca Nacional Mariano Moreno állományában nyolcadrét kötete, amely igazgatóként angolul elmondott székfoglaló (?) beszédének spanyol nyelvű változata: *(CZETZ, Juan)*: El por qué de las cosas o sea la razón de las cosas que, aunque aceptada de hecho, no se conoce sino imperfectamente. [A dolgok miértje, vagyis olyan dolgok oka, amelyek bár valójában elfogadottak, csak tökéletlenül ismertek.] Buenos Aires, Imprenta de La Unión, 1870. 125. o.; *Anderle* 1970. 230. o. A könyv OSzK-ban őrzött, 1872-es kiadású példánya alapján a művet tankönyvnek minősíti. *Rádli* 2006. IV. 2. o.: „1872-ben egy angolból spanyolra fordított katonai főiskolai tankönyvet jelentetett meg." https://catalogo.bn.gov.ar/F/6UAXQUQHFQJ7FVJQEQAQXILGIN81PPIDGY4VUK1HV4N9S75QMY-46988?func=full-set-set&set_number=007627&set_entry=000001&format=999 (Megtekintés 2023. június 10.)

153 *Rádli* 2006. IV. 2. o.

154 *Siposné* 2016. 138. o.

155 Uo.

156 *Rádli* 2006. IV. 2. o., *Siposné* 2016. 138. o. – Az 1882-ben megrendezett Exposición Continental Sud-Americana-ról lehet szó.

157 Mapa original de la República Argentina, estados adyacentes comprendiendo las Repúblicas de Chile, Paraguay y Uruguay: compilado sobre los últimos trabajos hechos por la Oficina de Ingenieros Nacionales de la República Argentina, de los diferentes Departamentos topográficos provinciales y de otros materiales hechos o facilitados por el Coronel de Ingenieros Juan Czetz, Pompeyo Moneta, Jefe de la Oficina de Ingenieros Nacionales, Mayor Ignacio Rickard y otros / por A. Petermann. 2. ed. corr Gotha: Justus Perthes, 1875. col.; 1:400 000, 60×49 cm. https://museomitre.cultura.gob.ar/media/uploads/site-10/multimedia/catalogo_mapoteca.pdf; digitálisan elérhető: https://viejosmapas.com/mapa-de-la-republica-argentina-y-estados-adyacentes-chile-paraguay-y-uruguay-de-1875 (Megtekintés: 2023. június 10.)

158 A különböző katonai képzőintézetek alapításában Czetz szerepe zavaros és eredeti források alapján tisztázandó, mint erre *Balogh* 2022. 131. o. és 66. lj. is rámutat. A hadmérnöki iskolát (Escuela de Ingeniería Militar) 1886-ban alapították, Czetz visszaemlékezése szerint viszont 1884-től (!) ennek is igazgatója lett volna. Ráadásul Czetz visszaemlékezéseiben az Academia Militart „katonamérnöki iskolának" nevezi. (idézi *Siposné* 2016. 138. o., *Balogh* 2022. 131. o. 66. lj.) *Siposné* 2016. 137. o. 33. lj. szerint Czetz az Escuela Naval (Tengerészeti Akadémia) megalapítója is.

nak (Sección de Ingenieros Militares, Topografía y Cartografía) főnökévé nevezték ki, még mindig, mint ezredest.[159] Tíz éven át földrajztudományt is oktatott a Buenos Aires-i egyetemen. 1893-ban részletes feliratban fordult a kormányhoz, egy mérnökkari tisztekből álló bizottság kiküldését ajánlva az Andok hegyláncának tanulmányozására, a Chilébe vezető hegyszorosok pontos feltérképezésére, amely végül az argentin–chilei határvonal pontos kijelölésével zárult – idős kora miatt a terepmunkákat tanítványai irányították.[160]

1895-ben, 73 évesen kérte nyugdíjazását. Több mint 54 évet élt távol szülőhazájától, ebből majdnem negyvenet töltött el Argentínában. Hét élő nyelven – magyarul, németül, franciául, angolul, olaszul, spanyolul és valamicskét lengyelül – beszélt és írt, de anyanyelv-használata idős korára – nem utolsó sorban egészségi állapota, látásromlása és az idegen nyelvi közeg miatt – erősen megkopott. Leszármazottai – veje, Léderer Gyula[161] kivételével – nem beszéltek már magyarul, a kiegyezés utáni hazatérés számukra egy csupán egzotikus kaland-számba menő röpke látogatás lett volna; s bár fel-felvetődött[162] visszatérése, a realista, egyre inkább betegeskedő[163] Czetz valószínűleg ezért is csak álmodozott a szülőföldről.[164]

159 *Siposné* 2016. 138. o., *Siposné* 2020. 128. o.

160 *Theész* 1996. 36. o., *Siposné* 2016. 139. o.; *Svoboda* 1894. 55. o.

161 Léderer Gyula (Budapest, 1863–1924) mérnök, 1888-ban érkezett Argentínába. Buenos Airesben vette feleségül Célia Alejandrinát, Czetz lányát. Az argentin hadsereg geodéziai osztályán dolgozott, illetve földrajzot tanított a buenos airesi egyetemen. 1920-ban ezredesként nyugdíjazták. *Szabó* 1997. XXIV. közl. 3. o. https://www.familysearch.org/tree/pedigree/landscape/KGNM-MMT (Megtekintés: 2023. július 22.)

162 Ld. *Budapesti Hírlap,* 1895. január 20. 15. évf. 20. sz. 9. o. A hazatéréshez egy lírai szálat is kapcsolt: *„1848-ban, a Turszky-ezred egy hadnagya megkérte Budapesten egy előkelő úri leány kezét. A kérők többen voltak, a választás késett, az idő pedig 1848-ban gyorsan haladt. A Turszky-ezredbeli hadnagy átlépett a honvédekhez és az erdélyi csatatereken, mint Bem vitéz táborkari főnöke írta be nevét a magyar történelembe. Hadnagykori ideálja e közben férjhez ment. A világosi nagy katasztrófa után Czecz tábornok Amerikába menekült és ott szintén tábornok. Szép jegyesének férje azóta meghalt. Négy évtized után a hírlapokból értesültek egymás hollétéről és levelezésbe léptek a tábornok és az özvegy. Most, ha Czecz János hazajött volna, találkozott volna idehaza ifjúkori ideáljával.”*, *Pesti Napló,* 1899. szeptember 50. évf. 243. sz. 6. o. Kuszkó Istvánnak, a kolozsvári Országos Ereklyemúzeum igazgatójának írta: „…*Betegségem, éveim, valamint az a tudat, hogy hasznos hazámra nézve ily viszonyok közt nem lehetek, természetesnek fogja ön előtt, tisztelt uram! feltüntetni, azon kijelentésemet, menynyire fáj az az érzelem, hogy egyelőre le kell köszönni egy egész életen át érzett hővágyról, hazámat mielőbb látni. – De fájdalom. Most nem hagyhatom el ez országot. Szivem mélyéből hálával adózom azoknak, akik reám gondolva, agg létemre meg akarták szerezni nekem azt az égi örömet, hogy hazámat viszont lássam, – hazámat, melyet ma is oly hőn szeretek, mint midőn szabadságáért küzdöttem. Kérem önt, ezt a mély hálámat és köszönetemet a miniszterelnök úrnak kifejezni és tolmácsolni mindazoknak, kik repatriációm ügyében érdeklődést mutattak. …”*

163 *Budapesti Hírlap,* 1902. december 18. 22. évf. 346. sz. 7. o. leközölte orvosi bizonyítványát: *„Czecz János F. magyar származású tábornok, 80 éves, özvegy, lakik Cordobai utca 1837. sz. a., a következő betegségekben szenved: előrehaladott véredény-elmeszesedés, szemhályog, mely a látást lehetetlenné teszi, idült légcsőhurut állandó légcsőtágulással párosítva, lábekzéma és általános elgyengülés. Ezek a körülmények teljesen képtelenné teszik őt arra, hogy hosszú tengeri útra keljen, mely életét komoly veszedelemnek tenné ki. Buenosz-Airesz, 1902. szept. 30. Antonio C. Ganaulfo.”*

164 *Történelmi Lapok,* 1902. október 1. 8. évf. 2. sz. 2–3., 11. o.; a *Történelmi Lapok,* 1898. évf. 1. száma kezdi megjelentetni emlékiratait, de mivel közben a lap megszűnt, ennek későbbi újraindulásakor már csak egy közleménye jelenik meg. *„Az iratok csonkán kerültek a nyilvánosság elé, miáltal sokat veszítettek értékükből. Általában vázlatosan mondják el írójuk életrajzát s csak ritkán tör elő egy őszinte hang a lélek mélyéből.” Nagy* 1936. 60. o.

Közben időről időre felmerül Magyarországon a neve: *„1849. febr. 4-én Bem tábornok a Vizaknánál álló magyar seregnek parancsot adott, hogy istentiszteletet hallgasson. Az ellenség támadása nem engedte meg, hogy a honvédsereg Bem parancsát teljesítse. Miután február 4-ike ebben az évben is vasárnapra esik, épp úgy, mint 1849-ben, az az indítvány tétetett, hogy Bem seregének még élő katonái teljesítsék most a tábornok parancsát s hallgassák meg Vízaknán ez idén a 49-ben elrendelt istentiszteletet.* […] *Egymást érték a hazafias felköszöntők s a társaság üdvözlő táviratot küldött Buenos-Ayresbe, Czetz János tábornoknak, a buenos-ayresi katonai akadémia igazgatójának, ki vezérkari főnöke volt 1848–49-ben Bemnek s ott volt, a mikor három napig dörgött az ágyú Vízakna s Déva közt.*"[165] – A millenniumhoz közeledve ő maga is szorgalmazta a kapcsolatot: *„Azon indítvány alkalmából, hogy Czetz János tábornokot, az ünnepelt magyar-örményhőst, a magyar nemzet milleniumán, a jeles férfiút megillető diadallal kellene hazájába visszahozni* – érdekkel *bir* közzétenni Czetz tábornoknak –, *a szamosujvári „Armenia" érdemes szerkesztőjéhez, Szongott Kristófhoz legutóbb intézett barátságos sorait, melyek az argentínai köztársaság fővárosából Buenos Airesből keltezve, így hangzanak: »Ön volt az első, ki a negyvennyolczkilenczediki események óta, újból említi kegyelettel nevemet a magyar közönség előtt. Önt illeti tehát nyilvános hálám, minek jelentésére átküldöm ezen utolsó fényképemet, egyetlen példányt a magyar hazában. Isten áldja Önt és a Hazát!« Czetz tábornok az utóbbi években még több levelet is küldött Szongotthoz jelenlegi otthonából, amelyekből élénken kivehető a honvágy, melylyel hazájára gondol.*"[166]

Különféle hazai folyóiratokkal, így elsősorban az örmények alapította Arménia és a 48-as hagyományokkal foglalkozó Történelmi Lapok szerkesztőivel írásban ápolta a kapcsolatot,[167] több cikke is megjelent.[168] Lefordította és megküldte az Armenia folyóirat részére Charles Edmund Maurice (1843–1927) angol ügyvéd és történész könyvéből az erdélyi hadjáratra vonatkozó részeket.[169] 1899-től a Kolozsvári Országos Történelmi Ereklye Múzeum elnökségén keresztül évi kétezer forint

165 *Budapesti Hírlap,* 1894. február 5. 14. évf. 36. sz. 4. o.

166 *Kolozsvár,* 1896. július 14. 10. évf. 158. sz. 3. o.

167 *Kolozsvár,* 1894. február 3. 8. évf. 27. sz. 3. o.: *„A távolban élő Czetz János tábornok a következő levelet intézte Szongott Kristófhoz, az Arménia szerkesztőjéhez: »Buenos Aires deczember 3. 1893. (A levél decz. 31-én érkezett Szamosujvárra.) Szongott Kristóf urnak Szamosujvártt. Tisztelt honfitársam és Barátom ! Harmadik éve már, hogy szíveskedik e hontalan vándort a haza múltja és jelenéről tudósítani nagybecsű és komoly hazafi érzelmű „Armenia" magyarörmény havi szemléje rendes megküldésével. Nem tudom mikép köszönjem meg e szíves megemlékezést, de mindenesetre hálám kijelentését nem fogom elmulasztani. Az év fordultával nem hagyhatom el, hogy Önnek és ön által a tisztelt magyar-örményeknek boldog újévet és szerencsét ne kívánjak, óhajtván, hogy valamint eddig, úgy ezután is legyenek a magyar néppel és a haza örökös érzelmeivel – összeforrva. Hazafias tisztelettel. Czetz János«"*

168 *Balogh* 2022. 133–134. o.

169 *Rádli* 2006. IV. 2. o.; az említett könyv: The Revolutionary Movement of 1848–9 in Italy, Austria-Hungary, and Germany With Some Examination of the Previous Thirty-three Years. London, G. Bell & Sons, 1887.

kegydíjat kapott hazulról,[170] ami a nyugalmazott argentínai ezredesnek járó havi hatszáz pesó illetménnyel együtt gondtalan anyagi jólétet biztosított élete alkonyán.[171]

Juan Fernando Czetz 1904. szeptember 6-án, 82 évesen hunyt el Buenos Airesban.[172] A Colegio Militar de la Nación (vagyis az általa alapított Katonai Akadémia) alapításának 100. évfordulóján, 1969. október 10-én hamvait a recoletai temető családi sírboltjából a Katonai Akadémia palomari kápolnájába vitték át.[173]

Kétségkívül elég mély nyomot hagyott mindkét ország történelmében ahhoz, hogy halálának 120. évfordulója, 2024. szeptember 6. alkalmával ismételten elgondolkozzunk visszaemlékezéseinek kritikai kiadásán, művei teljes jegyzékének összeállításán, nemkülönben egy hazai és nemzetközi forrásfeltáráson alapuló itinerárium, illetve egy életrajz összeállításán – harag és részrehajlás nélkül.

Irodalomjegyzék

Anderle 1970.
Anderle Ádám: A modern argentin hadsereg létrejöttének kérdéséhez: Czetz János. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1970. 17. évf. 2. sz. 225–233. o.

Ács 1961.
Ács Tivadar: A magyar legionisták életrajzgyűjteménye. In: Magyarok és a Risorgimento. Szerk. *Szász Károlyné Gillemont Katalin.* Budapest, 1961.

Balogh 2022.
Balogh Ádám Tibor: Az argentínai Újvilág, ahol Czetz János második otthonra lelt. *Székelyföld,* 2022. június 26. évf. 6. sz. 106–138. o.

Balogh 1983.
Balogh György: Újoncállítás Heves megyében a francia háborúktól 1847-ig. Eger, 1983.

Berényi 1999.
Berényi Zsuzsanna Ágnes: Czetz János. In: A természettudósok, a mérnökök, orvosok az 1848–49-es forradalom és szabadságharcban (az 1998. évi ankét anyaga) = Scientists, Engineers and Physicians in the 1848-1849 Revolution and War

170 *Pesti Napló,* 1899. augusztus 12. 50. évf. 222. sz. 5. o. közli a vonatkozó miniszterelnöki leirat szövegét. Eszerint az 1848–49-iki honvédeket nyugdíjazó bizottság csak 960 forint nyugdíjat szavazott meg Czetz tábornoknak, de Széll Kálmán ez összeget a rendelkezési alapból évi 1040 forinttal kiegészítette, tehát összesen 2000 forint éves kegydíjról van szó! Ennek ellenére a sajtóban az összeg „megduplázódott", ld. *Székely Nemzet,* 1904. január 4. 22. évf. 3. sz. 3. o.: „*Széll Kálmán egyik nagy érdeme, hogy ő mint kormányelnök, négyezer koronás évi kegydíj által lerótta, legalább részben, a nemzet hálaját Czetz tábornok iránt.*"

171 *Szabó* 1997. XXVII. közl. 3 o., *Vértessy* 1990. 41. o.

172 https://www.findagrave.com/memorial/59679859/basilia-ortiz_de_rozas (Megtekintés: 2023. július 22.)

173 https://www.familysearch.org/tree/person/details/KGNM-MMT (Megtekintés: 2023. július 22.), *Siposné* 2016. 142. o.

of Independence (Papers Presented at the 1998 Conference). Budapest, 1999. 59–67. o. (http://real-eod.mtak.hu/5933/1/Tanulmanyok_1999_11_Berenyi_Czetz_Janos.pdf)

Csikány 2005.
Csikány Tamás: Két ország katonatudósa: Czetz János. *Honvédségi Szemle,* 2005. LXI. évf. 2. sz. 100–101. o.

Csikány 2022.
Csikány Tamás: Czetz János határőr öröksége. *Székelyföld,* 2022. június 26. évf. 6. sz. 65–78. o.

Csörsz Rumen 2018.
Csörsz Rumen István: A Sokféle folyóirat (1791–1808) irodalmi programja. *Irodalomtörténeti Közlemények,* 2018. 122. évf. 6. sz. 757–767. o.

Czuczor – Fogarasi
Czuczor Gergely – Fogarasi János: A magyar nyelv szótára. I–VI. k. Pest, 1862–1874.

Doletsko 1883.
Doletsko Ferenc: Műszótári adatok. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője,* 1883. december 27. 2. évf. 37. sz.

Emlékezéseim 2001.
Czetz János: Emlékezéseim. (Szöv.g., bev., jegyz. *Kedves Gyula*) Budaörs, 2001. (Magyar-Örmény Könyvtár 1.)

Geschichte IR 62. 1909.
Geschichte des k. u. k. Infanterieregiments Nr. 62. Im Selbstverlage des Regiments 1909. 2., bőv. kiad. Beszterce, Carl Csallner. (Múzeumi Könyvgyűjtemény ltsz.: A 142, 8°163.)

Gombocz – Melich
Gombocz Zoltán – Melich János: Magyar Etymologiai Szótár, 1–2. kötet. Budapest, 1914.

Hermann 2007.
Hermann Róbert: Megírható-e az 1848–49-es csaták története, avagy az 1848–49-es hadtörténetírás problémái. *Hadtörténelmi Közlemények,* 2007. 120. évf. 2. sz. 649–686. o.

Hermann 2008.
Hermann Róbert: Bevezetés a történeti delfinológiába – avagy Mészáros Lázár Emlékiratainak kiadása. *Hadtörténeti Közlemények,* 2008. 121. évf. 3–4. sz. 537–572. o.

Jánossy 1940.
A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában, 1851–1852. Iratok az 1848–49-i emigráció történetéhez. Szerk. *Jánossy Dénes*. Budapest, 1940.

Karácsony 2009.
Karácsony András: Élek – élet – tudás – a fiatal Mannheim útja a szociológiához. *Szociológiai Szemle,* 2009. 19. évf. 3. sz. 26–42. o.

Kedves 1996.
Kedves Gyula: Czetz János, a szabadságharc legifjabb tábornoka. Budapest, 1996.

Kedves 2022.
Kedves Gyula: Czetz János 200. Két nemzet hőse. Sepsiszentgyörgy, 2022.

Kemény 2016.
Kemény Krisztián: Erőviszonyok az észak-erdélyi hadszíntéren 1848. december közepén. *Hadtörténelmi Közlemények,* 2016. 129. évf. 2. sz. 430–452. o.

Kemény 2020.
Kemény Krisztián: Lesz ágyú! Lesz muníció! *Hadtörténelmi Közlemények,* 2020. 133. évf. 3. sz. 637–642. o.

Kónyi 1898.
Kónyi Manó: Deák Ferencz beszédei, 1829–1873. I–VI. k. Budapest, 1882–1898.

Lakos 1928.
–y.: Báró Lakos János (1776–1843). *Hadtörténelmi Közlemények,* 1928. évf. 29. k. 205–207. o.

Magyarosi 2022.
Magyarosi Sándor: Bevezető – a 200 éve született magyar tábornok és argentin ezredes emlékezete. *Székelyföld,* 2022. június 26. évf. 6. sz. 59–64. o.

M. Szabó 2007.
M. Szabó Miklós: A Hadtudományi Bizottság múltja – a hadtudomány jelene. *Magyar Tudomány,* 2007. 168. évf. 12. sz. 1543–1556. o.

Markó 1960.
Markó Árpád: Adalékok a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetéhez. (5. közl.) *Hadtörténelmi Közlemények,* 1960. 7. évf. 2. sz. 181. o.

Messik 2004.
Messik Miklós: Gidófalvától Buenos Airesig. Száz éve halt meg Czetz János. *Honismeret,* 2004. 32. évf. 6. sz. 10–14. o.

MÉL
Magyar Életrajzi Lexikon. Szerk. *Kenyeres Ágnes.* 1–3. k. Budapest, 1967–1982.

Molnár 2018.
Molnár Zoltán Tamás: „Mértékre vesz minden számot és tért." (Bitnitz Lajos, a matematikus) *Vasi Szemle,* 2018. 72. évf. 6. sz. 681. o.

Molnárné 2010.
Molnárné dr. László Andrea: Párhuzamos irányzatok a katonai szaknyelv múltjában és jelenében. *Honvédségi Szemle,* 2010. 64. évf. 3. sz. 18–23. o.

Nagy 1936.
Nagy Márta: Az 1848–49-es emigráció memoire irodalma. Budapest, 1936.

Nemeskürty 1976.
Nemeskürty István: Egy honvédtiszt az Akadémián. *Magyar Hírlap,* 1976. december 25. 9. évf. 305. sz. 14. o.

Nemeskürty 1977.
Nemeskürty István: „Kik érted haltak, szent Világszabadság." A negyvennyolcas honvéd hadsereg katonaforradalmárai.

Pászti 2007.
Pászti László: Hadi tzikkelyek, tábori utasítások és a többiek… Magyar hadtudományi munkák bibliográfiája, 1790–1849. *Hadtörténelmi Közlemények,* 2007. 120. évf. 6. sz. 1005–1081. o.

Pásztor 1981.
Pásztor Emil: Magyar hadnyelvtan a szabadságharc előtt. *Honvédségi Szemle,* 1981. 35. évf. 3. sz. 98–99. o.

Petri 1991.
Petri Edit, dr.: Czetz János. Budapest, 1991.

Rádli 2006.
Rádli Tibor: Czetz János tábornok életének és munkásságának áttekintése. I–IV. rész. *Erdélyi Örmény Gyökerek,* 2006. március 10. évf. 109. sz. 3–4. o., 2006. április. 10. évf. 110. sz. 6–7. o., 2006. május. 111. sz. 3–4. o., 2006. június. 112. sz. 1–3. o. (https://epa.oszk.hu/html/vgi/kardexlap.phtml?aktev=2006&id=1440)

Réthei Prikkel 1909.
Réthei Prikkel Marián: Sándor István nyelvtudománya. In: Nyelvészeti Füzetek 60. Szerk. *Simonyi Zsigmond.* Budapest, 1909.

Siposné 2016.
Siposné dr. Kecskeméthy Klára: Két életút, két hazában. 194 éve született Czetz János. *Hadtudomány,* 2016. 26. évf. 3–4. sz. 131–144. o.

Siposné 2020.
Siposné dr. Kecskeméthy Klára: Czetz János nyomában Argentínában. *Honvédségi Szemle,* 2020. 148. évf. 5. sz. 120–129. o.

Solymosi 2007.
Solymosi József: Sztankó Soma, 1848-as honvédtiszt visszaemlékezése életére és szolgálataira. *Hadtörténelmi Közlemények,* 2007. 120. évf. 6. sz. 975–1004. o.

Süli 2022.
Süli Attila: Czetz János honvédtábornok tordai tevékenysége. *Székelyföld,* 2022. június. 26. évf. 6. sz. 91–105. o.

Svoboda 1870.
Svoboda, Johann: Die Zöglinge der Wiener-neustädter Militär-Akademie von der Gründung des Institutes bis auf unsere Tage. Wien, 1870.

Svoboda 1894.
Svoboda, Johann: Die Theresianische Militär-Akademie zu Wiener-Neustadt und ihre Zöglinge von der Gründung der Anstalt bis auf unsere Tage. 1–3. k. Wien, 1894–1897.

Szabó 1997.
Szabó László: Czetz tábornok: a lélek nem alszik ki… I–XXVIII. közl. *Háromszék,* 1997. március 25. – május 3. 9. évf. 1995–2027. sz. (mindig 3. o.)

Szinnyei
Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Budapest, 1891. 2. k. 477–480. col.

Szontagh 2017.
Szontagh Gusztáv: Emlékezések életemből. Szerk. *Mester Béla*. Budapest, 2017.

TESz
A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Főszerk. *Benkő Lóránd*. I–III. k. Budapest, 1967–1976.

Theész 1996.
Theész János, dr.: Negyvennyolcas magyar tábornok, Argentína térképezője. *Transsylvania – Erdélyi Tájékoztató [Az Amerikai Erdélyi Szövetség Negyedévi Tájékoztatója]*, 1996. március 31. 37. évf. 1. sz. 36. o.

'I Am, with Patriotic Regards, Yours Very Sincerely…' János Czetz's Contributions to Military Terminology in the Hungarian Language

János Czetz (1822–1904), the youngest of Hungary's generals during the country's 1848–1849 War of Independence, also played a part in the renewal of the Hungarian language. He completed the Theresian Military Academy in Wiener Neustadt in 1842 as the top student of his year. As a lieutenant 1st class with the 62nd Line Infantry Regiment, he was stationed in Brassó (Braşov), not far from his native heath, and in 1843, to relieve boredom, began writing *Magyar hadnyelvtan a' császári királyi osztriai hadsereg tisztjei számára* ['Hungarian Grammar for Officers of the Imperial-Royal Austrian Army'], building on Captain Károly Kiss's *Hadi Műszótár* ['Dictionary of Military Terms'] (Pest, 1843) as well as on Kiss's ideas. Having been ordered to Pest-Buda, he completed and published his book there in 1844. The work was noticed by the Hungarian Learned Society (subsequently the Hungarian Academy of Sciences), although the members of this body did not elect Czetz to their ranks.

Mainly on the basis of the copy in the Military History Institute and Museum's Collection of Books, the study, which is illustrated with examples, discusses in detail the work's structure and its influence on military terminology in Hungarian, pointing out its place and significance in the renewal of the language. Finally, it touches, albeit briefly, upon other literary creations linkable to Czetz, including translations.

"Ihr Ergebener mit vaterländischer Ehre…" – Über das Schaffen von János Czetz in der ungarischen Militärfachsprache

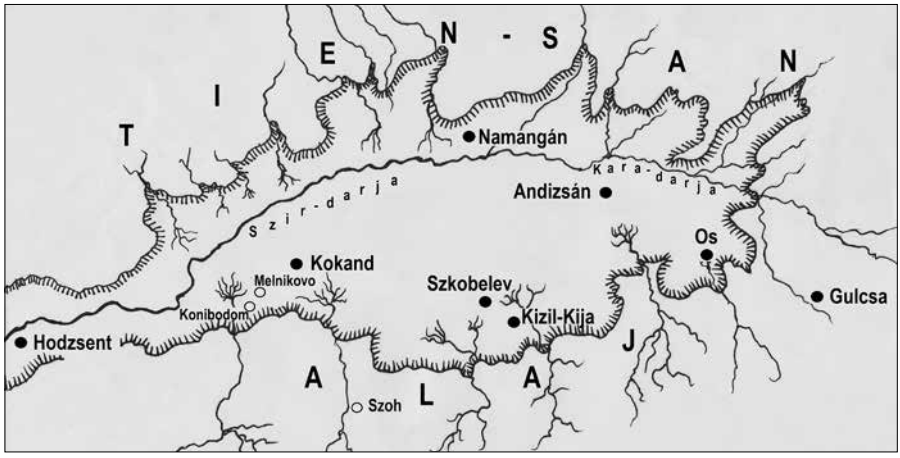
Der jüngste Honved–General des Freiheitskampfes von 1848–1849, János Czetz (1822–1904) trug auch zur Erneuerung der ungarischen Sprache seinen Teil bei. 1842 schloss er das Theresianum in Wiener Neustadt als Klassenbester ab, und war dann als Leutnant erster Klasse des Linieninfanterie-Regimentes Nr. 62 nahe seiner Heimat, in Brassó (Kronstadt) stationiert. Zum Zeitvertreib begann er vor 180 Jahren, in 1843, gestützt auf das „Militärische Kunstwörterbuch" (Pest, 1843) von Hauptmann Károly Kiss und seinen Anmerkungen das Buch „Ungarische Militärgrammatik für Offiziere der Kaiserlich-Königlichen Österreichischen Armee" zu schreiben, welches er 1844 in Pest zu Ende brachte und veröffentlichte. Sein Werk zog zwar die Aufmerksamkeit der Ungarischen Wissenschaftlichen Gesellschaft – d. h. der Akademie – auf sich, zum Mitglied wurde der 22-jährige Autor jedoch nicht gewählt.

Die mit Beispielen illustrierte Studie erörtert – in erster Linie anhand des Exemplars in der Büchersammlung des Museums für Militärgeschichte – ausführlich den Aufbau des Buches, seinen Einfluss auf die ungarische Militärterminologie sowie seinen Platz und seine Bedeutung in der Spracherneuerung. Abschließend geht sie, wenn auch nur kurz, auf die anderen Übersetzungen und literarischen Werke ein, die Czetz zugeschrieben werden.

Forgács Márton

Első világháborús hadifogság a Turkesztáni Fergána-völgy táboraiban

A Fergána-völgy a történelmi Transzoxániának földrajzilag látványosan elkülönülő része. A mintegy 300 kilométer hosszú és 70 kilométer széles, ellipszis alakú medencét észak, kelet és dél felől a Tien-san és az Alaj-hegység hófödte vonulatai ölelik körbe, legfontosabb folyói a Szir-darja, a Kara-darja és a Narin. Oázisaiban a bronzkor óta folytatnak öntözéses fölművelést, a középső száraz területeken szarvasmarhatartók nomadizáltak, az aranyban, ezüstben, higanyban, szénben, naftában és más ásványi kincsekben gazdag hegységekben bányászatot folytattak. Az 1876-ban bekövetkezett orosz annekció előtt a Kokandi Kánság fennhatósága alatt állt, majd Fergánai oblaszty néven szervezték újra Új-Margelán – a későbbi Szkobelev – központtal. A rendkívül sűrűn lakott terület nyüzsgő városaiban a legkülönbözőbb népcsoportok voltak jelen: szártok, kirgizek, tádzsikok, oroszok, tatárok, kínaiak, indiaiak, afgánok, németek, buharai zsidók. Ezt a földrajzi egységet képző medencét a szovjet időkben feldarabolták, aminek a mai napig határviták és fegyveres összecsapások a következményei. Legnagyobb része ma Özbegisztán keleti területéhez tartozik, nyugati része Hudzsanddal Tádzsikisztánhoz, délkeleti része Os körül Kirgizsztánhoz.[1]

*A Fergána-völgy, Fritz Willfort térképvázlatának felhasználásával (*Willfort *1930. 155. o.)*

1 Vö. „Farḡāna". *Encyclopædia Iranica Online.* https://www.iranicaonline.org/articles/fargana (Megtekintés: 2023. április 16.)

Jelen tanulmány elsődlegesen levéltári forrásokon, publikált és publikálatlan naplókon és visszaemlékezéseken alapszik.[2] Az egyik legfontosabb forráscsoport a Vöröskereszt és a semleges országok delegációi által készített jelentések. Az elsők között Montgomery Schuyler Jr. (1877–1955), az Amerikai Egyesült Államok különleges megbízottja látogathatta meg a turkesztáni táborok egy részét 1915 márciusában, a Fergána-völgyben azonban egyedül Szkobelevbe jutott el. 1915. december első napjaiban indult útnak a Vöröskereszt szervezésében a Mihalótzy Katalin[3] és Frits Cramer dán százados vezette delegáció Turkesztánba. Mihalótzy Taskentben súlyosan megbetegedett tífuszban, így Cramernek egyedül kellett folytatnia útját. Kiemelkedő forrás annak a delegációnak a jelentése, amely Mathilde von Horn (1875–1943) grófnő, a Badeni Vöröskereszt Nőegyletének főnökének és a dán H. K. A. Selding mérnök-hadnagynak vezetésével látogatta meg a turkesztáni táborok jelentős részét 1916. szeptember vége és november eleje között. Jerome Dwight Davis (1891–1979), a YMCA[4] titkára 1916. december – 1917. március között utazta be a térséget, az ő elsődleges feladata a foglyok kulturális és sportéletének javítása volt. 1917 elején Philip Meiser Lydig (1867–1929) ezredes a petrográdi amerikai követség részére készített jelentést rövidebb körútjáról. A forradalmi és az azt követő polgárháborús időszakból a Svéd és a Dán Vöröskereszt megbízottjai, Carl Håkan von Schulman (1885–1976) és Alf Harald Brun (1866–1932) jelentései szolgálnak fontos támpontként az események felvázolásához. Ezeknek a forrásoknak az értékelése során szem előtt kell tartani azt a körülményt, hogy a delegációk érkezése a táborvezetés előtt ismert volt, és így lehetőségük volt a körülményeken gyors javításokat eszközölni; ez olykor annyira feltűnően történt, hogy a delegátusok előtt is nyilvánvaló volt. Másrészt mindig pillanatfelvételekről van szó, amelyeket nem lehet általánosítani korábbi vagy későbbi időszakokra. Ez vonatkozik a táborok létszámára is: a munkát végző legénység gyakran nem is volt jelen a látogatások idején, a foglyokat továbbá állandó jelleggel és nagy számban szállították egyik táborból a másikba.[5]

A másik fontos forráscsoport, az ego-dokumentumok felhasználásának általánosan ismert előnyeiről és lehetséges buktatóiról ehelyütt nincs mód részletesen kitérni,[6] azonban egy konkrét észrevételt érdemes megemlíteni. Dr. Thorvald Madsen (1870–1957) dán orvos Rudolf Slatin (1857–1932) ezredeshez írt levelében[7] felhívja arra a figyelmet, hogy a fogoly tisztek panaszaiból adott esetben a valóságosnál roszszabb kép alakulhat ki a körülményekről. Ennek okát egyrészt a rendkívül rossz

2 A tanulmányban használt bécsi források kutatását a magyar állam támogatásával a Tempus Közalapítvány – Collegium Hungaricum 2022-es ösztöndíjpályázata tette lehetővé.

3 A német forrásokban *Käthe von Mihalótzy.* Személyével kapcsolatban csak annyit tudunk, hogy életkora 1915-ben 40-42 év körül volt és a bécsi Radetzky-laktanya vöröskeresztes kórházában dolgozott ápolónőként. Német mellett beszélt valamennyire magyarul, lengyelül, csehül és horvátul is. KM 10/KgA. 983. d. 10-35/27-10.

4 Young Men's Christian Association („Fiatal Keresztény Férfiak Egyesülete").

5 A témához vö. *Matt* 2022a.

6 Vö. *Gyáni Gábor:* Az ego-dokumentumok történetírói haszna. *Bárka online,* 2019. május 3. http://www.barkaonline.hu/esszek-tanulmanyok/6719-az-ego-dokumentumok-tortenetiroi-haszna (Megtekintés: 2023. április 16.)

7 1916. december 2. KM 10/KgA. 1350. d. 10-35/2-420.

pszichés állapotukban látta, amely miatt apróságokat is túlreagáltak, ellenben aligha volt részük olyan mértékű örömben, hogy arról érdemes lett volna beszámolniuk. Ez utóbbi megállapítást a kutatások fényében némileg vitatni kell, ugyanis vannak példák kifejezetten pozitív hangvételű fogolylevelekre is – főleg olyan esetekben, amikor valaki a korábbinál jobb körülményeket biztosító táborba került.

Szkobelev

A mai Fergána[8] városa 1907–1924 között viselte Mihail Dimitrijevics Szkobelev (1843–1882) orosz tábornok nevét. A legénységi fogolytábort a városon kívül, egy barakkokból álló laktanyában rendezték be. 1915 márciusában – még a przemyśli fogolytömegek beérkezése előtt – 5000 osztrák–magyar hadifoglyot őriztek itt, köztük sok rutént.[9] Ezt követően számuk 14 000-re nőtt, majd ismét lecsökkent: 1916 elején 6467 fogoly volt a táborban,[10] októberben Horn grófnő már csak 1194[11] legénységi foglyot, három tisztet és egy orvost számolt össze. A rokkantak szokatlanul magas, 70%-os arányát az okozta, hogy a közelben felszámoltak egy kozáktábort, ahol malária járvány tört ki, és a betegeket ide helyezték át. Az épületeket tiszta és rendezett állapotban találták, a padló a rovarok távoltartása érdekében pakurával volt burkolva. A tisztálkodáshoz csak mintegy négy kilométer távolságra állt rendelkezésre fürdő, de a látogatás idején már elkészülőfélben volt egy újabb a tábor területén, a foglyok pedig létesítettek maguknak egy szabadtéri vízmedencét is. A rovarszennyezettség mindezeknek köszönhetően alacsony volt, a konyhák állapota sem hagyott sok kívánnivalót maga után. Az élelmezést nagyban segítette egy sütöde, amelyet a semleges országok adományaiból létesítettek. A fekete és nehéz kenyeret egyes foglyok kifogásolták, de dr. Madsen megállapítása szerint *„nem olyan rossz, mint amennyire panaszkodtak róla"*.[12] Egy ismeretlen hadifogoly 1915 őszén kelt levelében – vélhetően erősen túlozva – úgy fogalmazott, hogy a koszt annyira rossz, hogy *„még a disznók se akarták megenni"*.[13] A delegáció látogatásakor 8 kopekért árultak itt egy funt[14] kenyeret, és még olyan luxuscikkek is szerepeltek a kínálatban, mint kávé- és mazsolakenyér.[15] A javulás a korábbi viszonyokhoz képest látványosnak mondható: 1915 őszén a barakkok egy jelentős részének még fala sem volt, csak

8 Özbegül Farg'ona. Palkovics Ferenc (1892–1919), m. kir. 16. honvéd gyalogezredbeli hadnagy fogságának egy részét ebben a táborban töltötte, hagyatékának feldolgozását ld. *Forgács* 2015., *Forgács* 2022b.

9 Schuyler jelentése. HL I. Vh. 4365. d. Sz. n. 12. o. Przemyśl feladásakor (1915. március 23.) több mint 110 000 osztrák–magyar katona esett orosz fogságba, akiknek nagy részét a turkesztáni táborokba szállították.

10 KM 10/KgA. 1350. d. 10-35/2-242.

11 Az ugyanazzal a delegációval érkező Selding viszont 1598 főt számolt, ami ismét rámutat ezeknek a számoknak a bizonytalanságára.

12 KM 10/KgA. 1349. d. 10-35/2-219.

13 KM 10/KgA. 1280. d. 10-7/7-20.

14 1 orosz funt valamivel kevesebb, mint 41 dekagramm.

15 KA Horn. 42–44. o.

karókra helyezett tetőkből álltak.[16] A legénységet ekkor ingyen dolgoztatták, 1916-ban azonban Szkobelev azon kevés táborok közé került, ahol valamennyi fizetést kaptak a munkavégzésért – igaz, mindössze 75 kopeket havonta. Orosz munkaerő a táborban ekkora már egyáltalán nem maradt, így a kézműves szakmákban jártas foglyok a tábori kórházban is végeztek feladatokat; sok esetben ezek befejezése után a nap végén nagy elkeseredésükre még olyan munkákat is kiosztottak rájuk, mint a vízhordás vagy udvartakarítás.[17]

A tiszti tábort egy tüzérségi laktanyában létesítették, amely távol esett a várostól és a vasúttól is. 450 tiszt, 150 fő legénység és egy orvos tartózkodott itt egy idősebb, „nagyon flegmatikus"[18] hivatalnok, Orlov parancsnoksága alatt. A barakkok állapota itt jóval kevésbé volt kielégítő. A padlózat csak ott nem volt burkolatlan, ahol a foglyok maguk fedték be cementtel; az ablakokat helyenként nem lehetett kinyitni, vagy éppenséggel be voltak törve az üvegek. (Bizonyos Lippmann őrnagy[19] ezen a korabeli jól bevált módszerrel segített: papírral fedte be az ablaktáblát.) A higiéniai körülmények kifejezetten aggasztók voltak: az épületekben korábban 4000 nyugat-oroszországi menekült volt elszállásolva, akiknek közel fele egy kiütéses tífusz-járványnak esett áldozatul, a fertőtlenítés és rovarirtás azonban elmaradt. Ezt a fogoly tisztek önerőből ekkor nem tudták pótolni, az ehhez szükséges egy hordónyi petróleumhoz anyagi forrásaik nem voltak elegendőek. A nemzetek szerint elkülönített konyhák állapota megfelelőbb volt, a tisztek havi 25 rubelt fizettek ellátásukért. A városban történő vásárlás őrökkel kísért ordonáncok útján volt engedélyezve. Nappali társalgó, gőzfürdő, betegszoba és hospitály rendelkezésre állt, az orvosi műszerek terén fennálló hiányosságokat a svéd Vöröskereszt közvetítésével igyekezték pótolni.[20] A tábor legmagasabb rangú fogja Karl Waitzendorfer (1858–1936) altábornagy volt, akit 1916-ban szállítottak ide Taskentből, és csak 1918 áprilisában szabadult.[21]

16 KM 10/KgA. 1280. d. 10-7/7-20. Meg kell jegyezni, hogy Schuyler jelentésében azt említi, hogy a foglyok számának folyamatos növekedése miatt nyári táborok építésébe kezdtek; feltehető, hogy a levél írója egy félkész barakkban lett elszállásolva.

17 KM 10/KgA. 1280. d. 10-7/7-20; KA Horn. 46–47. o. A fizetést illetően van tudomásunk kivételes esetekről is: így Johann Postl osztrák lakatos 25-30 rubelt is keresett 1915 telén egy naftafinomítóban. KM 10/KgA. 1282. d. 10-7/7-524. 22. o.

18 Namensliste, HL I. Vh. 2. o.

19 Valószínűleg az 1873-as születésű Robert Lippmann, cs. és kir. 73. gyalogezred. Verlustliste Nr. 484, 1916. október 28. 4. o.

20 KA Horn. 47–49. o.

21 *Balla* 2012. 856–857. o.

Utcarészlet a Szkobelevhez közeli Vodilban. Ismeretlen hadifogoly által hazaküldött képeslap (HTM KE 7.851/Em)

1916 végén nagyjából 500 fogoly tanult 23 tanárnál, öt kórus és egy zenekar működött. A YMCA pénzzel segítette a könyvtár fejlesztését, és közreműködésével kosárfonó műhely létesült.[22] A szkobelevi katonai kórházat a foglyok és orosz katonák közösen használták, vezetője a misszió látogatásakor egy Rosenthal nevű orosz főorvos volt. 1915 márciusában mindössze két fogoly osztrák orvos látta itt el feladatait, ezért Schuyler kezdeményezte, hogy Taskentből szállítsanak át néhány továbbit, mivel ott nagyobb számban tartózkodtak.[23] Erre orosz részről ígéretet is kapott, de minden jel szerint hiába: 1916-ban is csak két fogoly orvos, dr. Schächter és dr. Zoltán ápolták a hadifoglyokat, önkéntes nővérek segítségével. A műtőterem felszereltsége, a tisztálkodó helyiségek állapota és a higiéniai viszonyok alapvetően jó benyomást tettek a delegációra, akárcsak a tiszteknek fenntartott részleg. Az ivóvizet használat előtt felforralták, teát napi három alkalommal osztottak. Előrelátó óvintézkedéseknek köszönhetően – amelyeket Horn elsősorban a hadifogoly orvosoknak tulajdonít – a tábort elkerülte egy súlyos himlő- és kiütéses tífuszjárvány, amely a város menekülttáborában tört ki. A betegeknek külön nyári és téli barakkok álltak rendelkezésre, utóbbiak éppen frissen lettek kifestve. Nagyjából száz fő legénység és négy osztrák tiszt feküdt a kórtermekben, egy tífuszos eset kivételével enyhébb betegségekkel.[24]

22 Archibald C. Harte (1865–1946) jelentése Davis beszámolója alapján, KM 10/KgA. 2153. d. 10-35/4-7. 10., 16., 25. és 38. o.
23 Schuyler jelentése. HL I. Vh. 4365. d. Sz. n. 12–13. o.
24 KA Horn. 43–46. o.

A bécsi Kriegsarchiv raktárában őriznek több olyan hadifogoly-névsort, amelyek a levéltári nyilvántartásban nem találhatók meg.[25] Ezekben táborok szerint rendezve szerepelnek a fogságban elhunyt – elsősorban osztrák – hadifoglyok, nevük, alakulatuk, rangjuk, illetőségük, valamint haláluk időpontjának és okának feltüntetésével. A szkobelevi tábor névsorában – keltezése: 1920. november 16., Moszkva – nagyjából 200 név szerepel az 1915–1920 közötti időszakra vonatkozóan, reprezentatívnak így értelemszerűen nem tekinthető, azonban bizonyos tendenciákról így is képet kaphatunk. Ezek alapján összesen 35 különböző betegség szedte áldozatait a táborban, a leggyakoribbakat éves bontásban az alábbi táblázat foglalja össze.

	1915	1916	1917	1918	1919	Összesen
Tífusz	31	12	2	1	0	46
Bélgyulladás	7	1	5	12	1	26
Szívizomgyulladás	0	0	0	22	0	22
Skorbut	1	1	8	0	0	10
Vízkór	7	1	2	0	0	10
Vesegyulladás	4	1	1	3	0	9
Tuberkulózis	4	2	1	1	0	8
Vérhas	3	2	2	1	0	8
Tüdőgyulladás	1	6	0	0	0	7
Malária	1	2	0	1	1	5

Az 1915-ben nagyon magas tífuszos halálesetek fokozatos csökkenése alátámasztja azt a más forrásokból is kiolvasható tendenciát, hogy az elhelyezési körülményekben javulás következett be.[26] A skorbutos esetek növekedése 1917-ben a kaotikussá váló oroszországi belső viszonyok során fokozódó élelmiszerhiányt tükrözik. Szembetűnő a szívizomgyulladás okozta halálesetek kiugró száma az 1918-as évben; ennek magyarázatához egyelőre kevés az adat. A szívizomgyulladásnak számos különböző kiváltó oka lehet: elsősorban vírusos fertőzés (például influenza, herpesz, himlő, hepatitis C), de baktériumok, gombák és paraziták is.[27] A malária ezen adatok alapján ugyan kevesebb áldozattal járt ebben a táborban, de folyamatosan jelen volt.

1917 márciusára a Horn-delegáció által adott anyagi források kimerültek. Karl Bassi[28] mérnök alezredes, aki rangidős tisztként a tábori bizottságot vezette, sürgősen 6000 rubelt kért a konyhák és betegszobák további működtetéséhez, amit a Dán Vöröskereszt a nyár folyamán át is utalt. A táborban ekkor 560 osztrák–magyar tiszt

25 Ezúttal is köszönetet mondok dr. Lenkefi Ferenc bécsi levéltári delegátusnak, aki ezekre a dokumentumokra felhívta a figyelmemet.

26 A témához vö. *Matt* 2022b.

27 https://dzhk.de/herz-kreislauf-erkrankungen/herz-kreislauf-erkrankungen/myokarditis-herzmuskelentzuendung/ (Megtekintés: 2023. március 5.)

28 Karl Bassi (1866–1954) hagyatéka megtalálható a bécsi Kriegsarchivban: AT-OeStA/KA NL 156 (A,B).

és 1900 fő legénység (ebből 400 birodalmi német) tartózkodott, a kórházban 510 beteget (ebből 110 birodalmi német) ápoltak.[29] Átmenetileg mintegy száz lengyel légionárius foglyot is Szkobelevben őriztek, akiket Bujból[30] szállítottak Turkesztánba. Nehéz helyzetükön a cs. és kir. Külügyminisztérium egy 200 rubeles segéllyel igyekezett enyhíteni a dán küldöttség közreműködésével.[31] Richard Sedlaček tartalékos hadnagy 1917. június 13-án kelt, testvérének írt levelében[32] arról számol be, hogy a tisztek helyzete még tűrhető, de nincs elegendő egyenruha, nagyon megviseli őket a semmittevés és csak fegyveres őrség kíséretében mozoghatnak a városban. A legénység helyzete azonban oly rossz volt, hogy mindenképpen szükségesnek látta egy újabb bizottság kiküldését; a Horn-delegáció fejenként két rubellel tudta támogatni a beteg, egy rubellel a nélkülöző katonákat, ami rendkívül kevés volt. Nagy volt a hiány gyógyszerekben, és értetlenségét fejezte ki amiatt, hogy egyetlen osztrák–magyar küldöttség se járt náluk azóta. Augusztusban kolerát jelentettek a táborból.[33] Egy ismeretlen osztrák–magyar tiszt jelentése szerint szeptemberben a kórházban csak hat fogoly tiszt számára biztosítottak helyet, és egyetlen hét alatt két főhadnagy is belehalt tífuszba. Húst ekkor a tisztek már egyáltalán nem kaptak és többnyire a saját maguk által létesített zöldségeskert terméseiből éltek – amennyiben nem tulajdonította el azokat a táborparancsok, mint az legalább egy ízben megtörtént. A Dán Vöröskereszt segítségével egy betegkonyhát is létesítettek.[34] Waitzendorfer altábornagy 1917 decemberében nagyobb összegű kölcsönt vett fel a városban és ebből egy 45 000 rubeles alapot hozott létre. Így pótolták a tisztek elmaradt fizetését, akik fejenként 25 rubelt a legénység javára fordítottak.[35] Az élelmezési helyzetet egy német katona a cenzúrát kijátszva következő megfogalmazásban tudatta hozzátartozóival: *„A koszt itt nagyon jó, Éhkopp barátom minden táborba elkísér, egészen különösen itt Szkobelevben vagyunk együtt."*[36]

1918 márciusában Schulman 4000 (ebből 495 birodalmi német) fő legénységet és 600 osztrák–magyar tisztet, a kórházban 500 – többségében maláriás vagy alultáplált – beteget talált.[37] Skorbut a Murman-vasút építéséről visszatérő foglyok között lépett fel különösen gyakran; a tavaszi és nyári hónapokban naponta 10-15 beteg halt meg.[38] Egyes adatok szerint a halálozások és a szökések, illetve a Vörös Hadseregbe

29 KM 10/KgA. 1543. d. 10-35/200-2.
30 Буй, Kosztroma oblaszty, európai Oroszország.
31 Karl Zaleski levele a Külügymisztériumnak, 1917. november 1. HHStA F36 388. d. 110712/7.
32 KM 10/KgA. 1430. d. 10-7/7-574. Sedlaček a cs. kir. 27. Landwehr ezredben szolgált.
33 KM 10/KgA. 1431. d. 10-7/7-675.
34 Dán küldöttség jelentése. KM 10/KgA. 1430. d. 10-35/4-6; uo. 10-7/7-586; Schulman jelentése. KM 10/KgA. 2016. d. 10-7/7-666.
35 Horváth Sándor hadapróddal felvett jegyzőkönyv, Nagyvárad, 1918. június 1. HL I. Vh. 4404. d. 512. p.
36 *„Die Kost ist hier sehr gut, mein Freund Kohldampf begleitet mich in jedes Lager, ganz besonders einig sind wir hier in Skobelew."* IW HLvRK Nr. 122, 1917. november 17. HL I. Vh. 4363. d. 12. o.
37 Brun, aki megközelítőleg ugyanekkor járt a táborban, 3000 fő legénységet és 530 tisztet említ.
38 Karl M. Fleischer népfelkelő főállatorvos jelentése. KM 10/KgA. 2016. d. 10-7/7-535; uo. 10-7/7-613. A Murman-vasút építéséhez vö. *Nachtigal, Reinhard:* Die Murmanbahn: 1915–1919. Kriegsnotwendigkeit und Wirtschaftsinteressen. Remshalden, 2007.

való belépések következtében áprilisra a táborlakók száma a felére csökkent.[39] A Svéd Vöröskereszt 2000 rubelt tudott a kórház támogatására fordítani. A betegkonyha már csak a tisztek anyagi hozzájárulásának és a Waitzendorfer[40]-féle alapnak köszönhetően működött még egyáltalán, Schulman 2000 rubellel támogatta további fennállását. Egyes foglyok a városban koldultak, és több forrás is egybehangzóan állítja, hogy napirenden volt a kutyák és macskák elfogyasztása. Varga Sándor, a cs. és kir. 5. gyalogezred tartalékos hadapródja szerint „*a szkobelevi fogolytáborban elhelyezett legénység sorsa kétségbe ejtő. Az éhségtől az emberek teljesen le vannak soványodva. Dacára annak, hogy a skobelevi kutya és macska állományt már majdnem felélte. Saját szememmel láttam éhségtől agyongyötrött legénységi embereket szemét ocsúban ételhulladékot keresgélni és a már kutyák által lerágott csontot szopogatni*".[41] A tisztek havi 33 rubelért vásárolhattak napi fél funt húst, némi olajat és hagymát, a „feljavított" menázsi további 12 rubelbe került és gyakorlatilag csak egy húslevest eredményezett. Fél funt kenyérért további kilenc rubelt kellett fizetniük, így ez a roppant szegényes ellátás is 54 rubelbe került havonta.[42]

A fegyelem hiánya, amit Brun is kiemel, fosztogatásokban csúcsosodott ki. Az egyik barakk német katonái egy helyi gazda marhái közül többet is eltulajdonítottak és levágtak – nevezett barakktól ezért megvonták a beérkező pénzeket és a gazda kártérítésére fordították, aki 500 rubelt követelt minden egyes állatért. Schulman megjegyzi, hogy a birodalmi német foglyok különösen kitűntek „vakmerőség és kíméletlenség" tekintetében; érkezésének napján tűzpárbaj is kialakult egy élelmiszerüzletet fosztogató fogolycsapat és orosz őrök között, amely során életét vesztette a 21. tartalékos gyalogezredbeli Ernst Glassbrenner. Ilyen esetek tükrében nem meglepő, hogy a helyi lakosság ekkor már kifejezetten ellenségesen viszonyult a foglyokhoz és sok esetben elüldözték őket a településekről.[43] De a tisztek is sokat nélkülöztek: többen azért feküdtek egész nap az ágyban, mert minden ruhájukat el kellett adniuk. Brun azt javasolta, hogy csak „rendes" személyek kapjanak új ruházatot és az ő régi öltözetüket osszák szét azok közt, akiknek semmijük se maradt.[44] Az erőfeszítések nem maradtak eredmény nélkül, az év közepére az élelemellátás valamelyest javult Szkobelevben is, amely ekkorra már Kattakurgán[45] mellett Turkesztán legrosszabb hírű táborának számított. A foglyok közt kiosztásra került fejenként ¾ funt fekete kenyér, ½ funt leveshús, öt zolotnik[46] olaj – eseten-

39 Paul Marstrand (1895–1965) dán delegátus jelentése, 1918. június vége. KM 10/KgA. 2016. d. 10-7/7-655.

40 Schulman és Brun jelentéseiben egyaránt tévesen, *Weissendorff* alakban szerepel; ilyen nevű magasrangú tiszt nem volt az osztrák–magyar hadseregben. Vö. *Balla* 2010.

41 Varga Sándor jelentése, Zsolna, 1918. május 29. HL I. Vh. 4366. d. 21. p. Egy német gyalogos 1918. március 23-án: „*Unsere Hauptnahrung ist Hunde und Katzen.*" IW HLvRK Nr. 138, 1918. szeptember 28. KA FA AOK GZNB 3790. d. 7. o.

42 Uo.; Csépány(i) Ernő (cs. és kir. 60. gyalogezred) és Barinek István (cs. és kir. 67. gyalogezred) tartalékos zászlósok jelentései, Zsolna, 1918. május 29. KM 10/KgA. 2016. d. 10-7/7-579.

43 Albrecht százados jelentése. KM 10/KgA. 2016. d. 10-7/7-552.

44 KM 10/KgA. 2016. d. 10-7/7-666. 3–4. o.; Alf Harald Brun jelentése. HHStA F36 412. d. 8–9. o.

45 Özbegül Kattaqo'rg'on, Szamarkandtól 65 kilométerre északnyugatra.

46 1 zolotnik kicsit kevesebb, mint 4,3 gramm.

ként gyapotmagolaj –, két-két zolotnik cukor és tea és ¼ funt zöldség – ez azonban sok esetben olyannyira rohadt volt, hogy állati fogyasztásra se igen volt alkalmas.[47]

A táborra vonatkozó források a későbbi időszakra nézve már nagyon töredékesek. 1920. május 7-én 227 beteget, köztük három orvost és 12 tisztet szállítottak el Szkobelevből. Taskentben, ahol tíz napot várakoztak, a szállítmány 527 főre nőtt, majd kórházvonattal június 4-én elérték Petrográdot. Itt értesülve arról, hogy Moszkvában a tiszteket túszként visszatartják, rangmegjelölés nélküli új névjegyeket készítettek, és az egész szállítmány akadálytalanul Stettinen[48] keresztül 22-én megérkezett Magyarországra.[49] Kevésbé voltak szerencsések azok, akik nem tudták időben elhagyni Szkobelevet: 1922 első felében még közel 30 magyar tisztet[50] tartottak vissza a táborban a szovjet hatóságok, hol járványokra, hol kedvezőtlen időjárási körülményekre való hivatkozással megtagadva az evakuálásukat. Élelmezésük a helyzethez viszonyítva ugyan tűrhető volt, a hatalmas mértékű infláció viszont meglehetősen abszurd színezetet adott a mindennapoknak: így a tisztek – nagyon késve, vagy egyáltalán nem megérkező – fizetései 1 millió rubelnél kezdődtek, ami két pud fekete liszt árának felelt meg. *„A jelenlegi helyzet igen érdekes, csupa milliomos jár kel a városban, s alig akad olyan, akinek egy-két lepuskára /:az itteni bennszülöttek kenyere:/ tellenék.*"[51] A tábort az év nyara során számolták fel. A szkobeleviek más turkesztáni sorstársaikkal, az utolsó túszszállítmány keretében értek június 15-án Moszkvába – itt átmenetileg ismét visszatartották őket – majd végül augusztus 10-én megérkeztek a csóti leszerelőtáborba.[52]

47 IW HLvRK AdR KG Nr. 140, 1918. november 16. AdR KG 6A. 4. o.

48 Ma Szczecin, kikötőváros Észak-Lengyelországban.

49 Dr. Osváth Gerő (m. kir. 16. honvéd gyalogezred) törzsorvos jelentése, Csót, 1920. június 30. Eseménynapló II. HL Hfgy. 26. d. 21–22. p.

50 Dr. Faludy Sándor (cs. és kir. 3. vártüzér zászlóalj), Farkas János (m. kir. 23. honvéd gyalogezred) főhadnagyok, Braun Béla (m. kir. 4. honvéd gyalogezred), Csolosz Pál (m. kir. 12. honvéd gyalogezred), Delkin Rezső, Quirikó Domonkos hadnagyok (m. kir. 31. honvéd gyalogezred), Unger Géza (m. kir. 2. honvéd gyalogezred), Varga Károly zászlósok (m. kir. 20. honvéd gyalogezred), Boros István (m. kir. 17. honvéd gyalogezred), Császár Árpád (m. kir. 18. honvéd gyalogezred), Dunst Sándor (cs. és kir. 22. gyalogezred), dr. Fekete Gyula (cs. és kir. 65. gyalogezred), Fischer József (m. kir. 5. honvéd gyalogezred), Kadnár Sándor (cs. és kir. 38. gyalogezred), Makáry István (m. kir. 7. honvéd gyalogezred), dr. Marsteiner Ferenc (cs. és kir. 38. gyalogezred), Mitzger Jenő (m. kir. 30. honvéd gyalogezred), Richárd Bálint (m. kir. 30. honvéd gyalogezred), Strebovszky János (cs. és kir. 65. gyalogezred), Szedlák László (m. kir. 5. honvéd gyalogezred), Tóth Aladár (m. kir. 5. honvéd gyalogezred) hadapródok, Forgó Pál (m. kir. 5. honvéd gyalogezred), Gyulay Nagy Tihamér (cs. és kir. 23. gyalogezred), Koszorús József (m. kir. 17. honvéd gyalogezred), Littmann Károly (m. kir. 6. honvéd gyalogezred), Mészáros Árpád (m. kir. 23. honvéd gyalogezred), Ruttner Andor (m. kir. 12. honvéd gyalogezred,) Trapp József (m. kir. 5. honvéd gyalogezred) hadapródjelöltek. Vö. HU-MNL-OL-K 73. 6. csomó 16. cím. 473/921; Az Oroszországból vissza nem tért tisztek és túszok névsora. *Világ,* 1922. május 28. 13. évf. 120. sz. 12. o.

51 Marsteiner Ferenc levele, 1922. január 21. HU-MNL-OL-K 73. 6. csomó 16. cím. 473/921. A kenyértípus neve özbegül *tandir non.*

52 *Budapesti Hírlap,* 1922. június 20. 42. évf. 138. sz. 8–9. o.; *Nemzeti Ujság,* 1922. augusztus 12. 4. évf. 182. sz. 3. o.

Kizil-Kija

Az 1898-ban alapított Kizil-Kija[53] Fergánától 39 kilométerre, 1058 méter tengerszintfeletti magasságban fekszik. Az ekkoriban mindössze 1500–2000 lakosú város története a kezdetektől elválaszthatatlanul kapcsolódik a szénbányászathoz. 1909-ben a turkesztáni főkormányzó kezdeményezésére elkészült a Kizil-Kiját Szkobelevvel összekötő keskeny nyomtávú vasútvonal, 1909–1910 telén 600 000 pud szenet szállítottak így a Fergána-völgybe és a termelést folyamatosan növelték. A rossz munkakörülmények azonban már az első években is számos súlyos balesethez vezettek.[54] Az itt létesített fogolytáborról a Horn-delegáció látogatása előtti időkről nem rendelkezünk adatokkal. 1916 januárjában 600 fő osztrák–magyar legénységet találtak, dr. Leopold Schindeler (cs. kir. 33. Landsturm ezred) személyében egy orvost, tisztek nem voltak. A foglyok mind a szénbányában dolgoztak, elszállásolásukat, élelmezésüket és fizetésüket egyaránt kiemelkedően jónak találták. A többletmunkát vállalók havi 50 rubelt is megkereshettek. A foglyokat az orosz alkalmazottak is szorgalmas és professzionális munkaerőként tartották számon, valamint tisztelettel viseltettek irántuk.[55] A tábor parancsnoka – egyben a szénbánya igazgatója –, bizonyos Platanov, humánus és őszinte benyomást tett a delegációra. Az enyhébb betegségeket a helyben létesített kicsi, de jól felszerelt kórházban kezelték, súlyosabb esetekre a szállításhoz egy kórházkocsi állt rendelkezésre. A legnagyobb gondot a malária jelentette, amely ekkor a legénység 18%-át érintette. A betegségnek ebben a táborban volt egy különösen súlyos formája, amelyet Kizil-Kija-maláriának neveztek.[56]

Faragó Sándor[57] társával, Blum Lipóttal 1916 februárjában került Szkobelevből Kizil-Kijába, az újonnan épített brikettgyárba, amelyet egy Thiele nevű német mérnök vezetett és 400 hadifoglyot foglalkoztatott.[58] Az igazgató kémikusokat keresett, és ugyan egyikük se rendelkezett ilyen végzettséggel, mégis meggyőzően biztosították afelől, hogy szakszerűen berendezik és vezetik a laboratóriumot. „*A Potemkin falvak mintájára, amolyan Potemkin gyártelep volt ez, ahol mindenki adta a szorgalmasat, húzta a fizetést, mégse haladt előre semmi.* […] *Kizil-Kija, mint bányatelep, a beruházások korát élte.* […] *Az volt a sejtésem, hogy a kémiai laboratóriumot is azért ruházza be Platanov igazgató úr, hogy legyen még egy nagy tétele, ahonnan lophat. Hogy aztán a laboratóriumban mit csinálnak, az néki hekuba*" – foglalja össze Faragó benyomásait. A foglyok és munkaadóik viszonyát ő is békés egymás mellett élésként jellemzi.[59]

53 Кызыл-Кия, ma Kirgizsztánban.
54 https://kyzyl-kiya.kg/historycity/ (Megtekintés: 2023. március 31.)
55 *Tojiboev* 2021. 318. o.
56 KA Horn. 51–52. o.
57 Faragó Sándor (1892–1980) újságíróként dolgozott a *Vásárhelyi Reggeli Ujság*nál, 1914. október 26-án vonult be katonai szolgálatra és 1915 januárjában esett orosz fogságba. Az orosz forradalomban játszott – közelebbről nem tisztázott – szerepe miatt a háború után börtönbe került. A Magyar Kommunista Pártból 1948-ban kizárták, Hódmezővásárhelyet el kellett hagynia. Keszthelyen telepedett le és költőként folytatta munkásságát. *Csongrád Megyei Hírlap,* 1989. augusztus 26. 46. évf. 201. sz. 6. o.
58 „Egy hadifogoly naplójegyzeteiből." *Vásárhelyi Reggeli Ujság,* 1928. június 3. 1. évf. 126. sz. 2–3. o.
59 *Vásárhelyi Reggeli Ujság,* 1928. június 6. 1. évf. 128. sz. 2. o.

Meglehetősen anekdotikus feljegyzéseiben felidéz egy balul sikerült szökési kísérletet: 1916. július 22-én éjjel Kúsz István[60] önkéntessel Ucskurgánon[61] keresztül próbáltak meg Afganisztánba jutni, útközben azonban egy helyi fegyveres csoport kezére kerültek. Nem akarván csatlakozni a felkelőkhöz, ismét szökésre kényszerültek – majd nem sokkal később a hegyekben éppen kirándulást tevő Kuropatkinba[62] és kíséretébe futottak bele. Kizil-Kijára visszakerülvén azt adták elő, hogy a hegyekben ásványkincsek felkutatása céljából végzett tanulmányút során elrabolták őket; végül csak egy pénzbüntetést szabtak ki rájuk.[63]

Közel ugyanebben az időben, 1916. május-június során járt a táborban dr. Madsen bizottsága, amely a körülményeket továbbra is jónak ítélte meg; megállapította azt is, hogy azok a panaszok, miszerint vízben állva kell a foglyoknak dolgozniuk, csak egy rövid időre vonatkoztak egy tárna felnyitása során.[64] A szórványos adatok arra utalnak, hogy a folyamatos szénszükségletnek köszönhetően Kizil-Kija foglyai a viharos 1917-es évet sokkal szerencsésebben vészelhették át, mint a Fergána-völgy többi táborának lakói. A bányatársaságot ugyan államosították, de a gyakorlatban nem sok minden változott, szakemberek hiányában a korábbi alkalmazottak vitték tovább a munkát. 1918 márciusában 500 fogoly dolgozott itt, köztük 23 birodalmi német, napi 2-3 rubelért, a kórház és a barakkok tiszták és rendezettek voltak. Tisztálkodásra naponta volt lehetőség, amit a mindent vastagon ellepő szénpor erősen indokolt is. Az étkezés térítésmentes és bőséges volt: napi fél-fél funt kenyér és hús, kétszer leves és zöldség. A Szkobelevből érkező foglyokra az itteni körülmények a polgárháború közepette valósággal paradicsomiként hatottak.[65] A későbbi időszakra vonatkozóan a kutatás jelen állása szerint nem rendelkezünk adatokkal.

Kokand

A ma Qo'qon nevet viselő város egyike Özbegisztán legrégibb településének, hosszú évszázadokig fontos állomása volt a Selyemútnak, 1740-től az orosz hódításig a Kokandi Kánság fővárosa volt. A tábort a kokandi kán korábbi parkjában létesítették, a Cramer-delegáció 1916. január 8-án két tisztet, öt orvost és 5987 fő legénységet talált itt, akinek egy negyede volt magyar, a többség szláv. 55 tisztet a városi kreposztban szállásoltak el.[66] A Horn-delegáció látgatásakor kilenc hónappal később, október 4-én 861 fő legénység és kilenc tiszt tartózkodott a táborban Csonik ezredes[67]

60 Valószínűleg az 1886-ban Daránon született, cs. és kir. 44. gyalogezredbeli Kusz István. Verlustliste Nr. 648, 1918. január–február. 32. o.

61 Uchqo'rg'on, ma Özbegisztán, a kirgiz határ mellett.

62 Alekszej Kuroptakin (1848–1925) orosz tábornok, korábbi hadügyminiszter, 1916. július 22. – 1917. június 5. között Turkesztán főkormányzója.

63 *Vásárhelyi Reggeli Ujság,* 1928. július 15. 1. évf. 160. sz. 4. o.; július 22. 166. sz. 4. o.; július 29. 172. sz. 4. o.

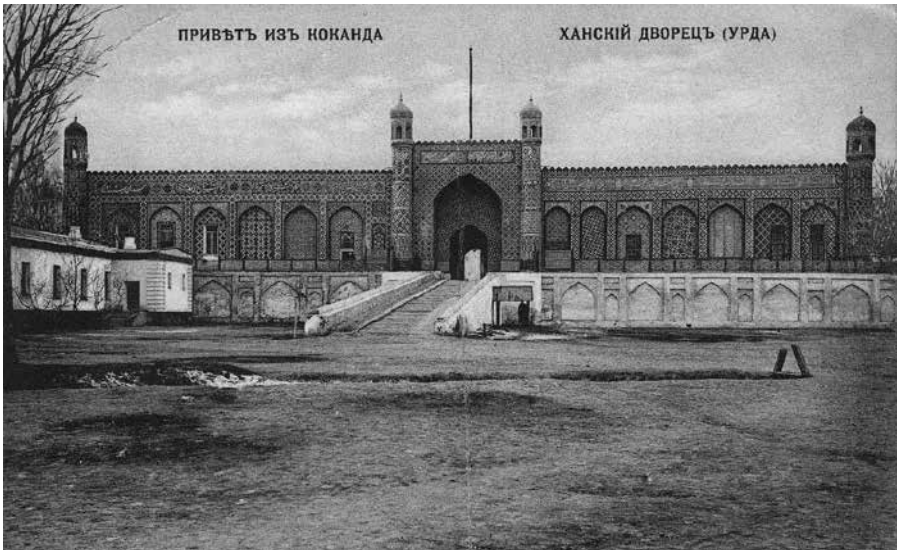
64 KM 10/KgA. 1349. d. 10-35/2-19.

65 Schulman jelentése. KM 10/KgA. 2016. d. 10-7/7-666; Brun jelentése. HHStA F36 412. d. 9. o.; *Willfort* 1930. 147–149. o.

66 *Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy* 1930. 130. o. Az orosz kreposzt (крепост) jelentése „erőd".

67 Jellemzése: „jó"; felesége egy német hölgy volt. Namensliste, HL I. Vh. 2. o.

parancsoksága alatt, a foglyok nagyobb része külső munkavégzésen volt. A barakkok rendezett benyomást tettek, pakurával átitatott agyagpadlóval, az ablakok többsége nyitható volt. A tisztálkodást és a mosást a táboron belül elhelyezett lavórokban lehetett elvégezni, egy üst meleg vizet is biztosítottak. Maguk a foglyok létesítettek egy látványos, vízeséssel is rendelkező nyári fürdőmedencét. A téli időszakra a barakkoknál egy további fürdőlétesítmény épült. A sütöde és a konyha állapota megfelelő volt, a koszt ugyan meglehetősen egyoldalú, azonban engedélyezték a foglyoknak a városban való vásárlást.[68]

Az utolsó kokandi uralkodó, Muhammad Hudajar kán (uralkodott: 1845–1875) palotája (HTM KE 5.990/Em)

Nem rendelkezett a tábor azonban betegszobával, hiába kérelmezte ezt ismételten dr. Hermann Ulbrich[69] cs. kir. főorvos. Az enyhébb betegségben szenvedőket a barakkokban hagyták. Az orvosok lakásai nem voltak jó állapotban, bolhák, poloskák és esetenként skorpiók is nyüzsögtek bennük. A katonai kórházat a kreposztban rendezték be, állapota kielégítőnek találtatott. A delegáció látogatásakor 70 beteg feküdt itt, közülük hárman tífusszal, akadt néhány maláriás eset, de járványveszély ekkor nem fenyegetett.[70] A helyzet korábban a rendkívül szórványos adatok alapján ennél jóval rosszabb volt: „*1915. július. Sok haláleset, időjárás elvisel-*

68 KA Horn. 28–29. o.

69 Dr. Hermann Ulbrich a przemyśli helyőrségi kórház szemészeti osztályát vezette, a vár feladásakor esett orosz fogságba, egy ideig a taskenti táborban tartózkodott. *Prager Tageblatt,* 1915. június 15. 40. évf. 164. sz. 5. o.

70 KA Horn. 29–30. o.

hetetlen, a hőség hatalmas. A víz rossz, tífusz."[71] Gyémánt Ferenc, a m. kir. 3. honvéd gyalogezred hadapródja 1916. január 24-én, tehát kevéssel a Cramer-delegáció ottjárta után egy német nyelven írt hadifogoly-levelezőlapon – amely szerint egészségesek és jól vannak – a sorok között, láthatatlan tintával rettentő körülményekről számol be: *„Pusztulunk naponta 15 ember hal meg typhusban. Az oroszok felháborítóan közönyösek. Együtt lakunk a menekültekkel akik között szintén dühöng e betegség. Nincs kihez fordulnunk. Sürgős erélyes intézkedés kell. Nagyon szeretnénk még egyszer haza menni. Most temettük el egy tiszttársunkat. Csodáljuk, hogy otthon mit sem tudnak az itteni valóban ázsiai állapotokról. Kötelességemnek tartom ezt megírni.*"[72]

Kokand a világháború során elosztótábor szerepet is betöltött, innen vitték tovább a foglyokat egyrészt a Fergána-völgy más táboraiba, másrészt a környéken található mezőgazdasági és ipari létesítményekbe munkavégzésre. Foglyok dolgoztak a kokandi vasút építésén és a közeli hegyek bányáiban is.[73] Tóth János (1893–?) makói honvéd naplója[74] azon kevés ego-dokumentumok közé tartozik, amelyek alapján képet kaphatunk az itt munkát végző legénységi foglyok mindennapjairól. Tóth János Przemyśl feladásakor esett orosz fogságba, 1916. október 18-án szállították Andizsánból a Kokand közelében fekvő Melnikire,[75] az Alaj-hegység lábánál. A hegyekben működött egy „viaszkbánya" (feltehetőleg olajpala-lelőhely) mellett létesített finomítóüzem, ahol már régebb óta dolgoztak magyar foglyok. Az elhelyezésről és az élelmezésről az üzemeltető bányásztársaság gondoskodott. A foglyok kaptak egy számot, amelyet ráütöttek egy pléhre, ennek bemutatásával fizetés nélkül kaptak kenyeret a sütödében – az élelmiszerek árát utólag vonták le a napibérből. A bányászokat köbméter szerint fizették, a napszámosok 1 rubel 40 kopeket, a mesterségekben dolgozók 30 kopekkel többet kerestek.[76]

Néhány héttel Tóth János érkezése előtt robbanásos baleset történt a bányában, emiatt a tárnát beföldelték és egy új lejárat ásásán dolgoztak. A munkálat közben, október 20-án azonban újabb súlyos szerencsétlenség történt, amely során öt bennszülött munkás életét vesztette és több fogoly megsebesült. A hadifoglyok ekkor megpróbálták elérni a kokandi tábor éppen helyszínre érkező parancsnokánál, hogy vigyék őket vissza, a társaság képviselője azonban keresztülvitte, hogy maradjanak – azzal az engedménnyel, hogy a továbbiakban a bányán kívül dolgoznak. A gyakorlatban ez többnyire építkezési munkát jelentett: egy nagy olajpalaraktárat, jégvermet, konyhát és fürdőt kezdtek kialakítani vályogból és kirobbantott sziklákból.

71 *„Juli 1915. Viele Todesfälle, Klima unerträglich, Hitze enorm. Wasser schlecht, Typhus."* Melléklet a Vöröskereszt stockholmi konferenciájának ötödik ülésének jegyzőkönyvéhez, 1915. november 27. HL I. Vh. 4362. d. 45. o.

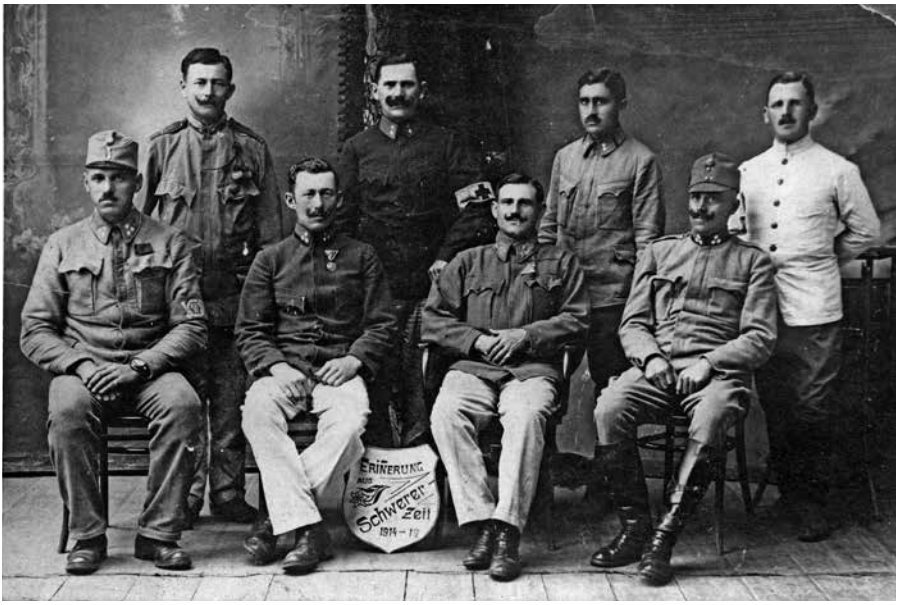
72 KM 10/KgA. 1281. d. 10-7/7-294. Gyémánt Ferenc (1893–?) a Fergána-völgy más táborait, így Hodzsentet és Szkobelevet is megjárta, végül 1918. március 31-én hamis okmányokkal Taskenten keresztül hazaszökött. Vö. Gyémánt Ferenc tartalékos zászlós jelentése hadifogságáról, Debrecen, 1918. május 14. HL I. Vh. 4404. d. 211–212. p.

73 *Sobirov – Mamadaliyev* 2021. 100. o.

74 HL Tgy.: 4248.

75 Minden valószínűség szerint a Kokandtól 50 kilométerre, ma Tádzsikisztánban található Melnikovo (Мельниково) településről van szó; a naplóban említett „szomszédos Kanbadán" meg Konibodommal (Конибодом) azonos.

76 HL Tgy.: 4248. 55–56. o.

Kokandi hadifoglyok csoportképe, 1917 (HTM FA ltszn. 88.45/Fk)

Az alacsony hőmérsékletek és rendkívül erős szelek miatt sok fogoly munkás megbetegedett, őket a kokandi tábori kórházba szállították.[77]

1916 tavaszára Kokandban olyannyira sikerült javítani a körülményeken, hogy Peter Schou (1883–1967) dán titkár szerint „mintatáborrá" vált. Ez mindenekelőtt a tábor ekkori osztrák orvosának, dr. Josef Melzernek[78] volt az érdeme, aki orosz kollégájával együttműködve egy olyan konyhát létesített, amelyben fejenként 4 kopeknyi összegből gazdálkodva zöldségből, rizsből, tésztából, esetenként húsból álló, tápláló étkeket állítottak össze. Ennek köszönhetően sikerült a táborban kiirtani a skorbutot és más járványokkal szemben is ellenállóbbá tenni a foglyok szervezetét. Dr. Melzer azzal a kéréssel fordult Schouhoz, hogy legyen segítségére Hans Ziemann *Handbuch der Tropenkrankheiten*[79] című könyvének beszerzésében – azt ugyanis reménytelennek vélte, hogy postai úton valaha eljutna hozzá. A kórház gyógyszertárát fél évig egy magyar hadifogoly, Gál Albert egyéves önkéntes, a m. kir. 29. honvéd gyalogezred szakaszvezetője vezette.[80] A kokandi táborban elért sikerek jelentőségét mutatja, hogy azokat a cs. és kir. Hadügyminisztérium

77 HL Tgy.: 4248. 56–58. o.

78 Helyenként *Meltzer* alakban is szerepel a forrásokban. 1914 szeptemberében esett orosz fogságba és több mint hét év után tért haza. Fogolytársaiért kifejtett önfeláldozó munkájáért még a háború alatt magasrangú német kitüntetésben részesült. *Das interessante Blatt,* 1922. július 13. 41. évf. 28. sz. 2–3. o.

79 „Trópusi betegségek kézikönyve."

80 Gál Alberttel felvett jegyzőkönyv, 1918. június 20. HL I Vh. 4405. d. 13420/eln.b.ü. Később egy helyi német orvos laboratóriumában bakteriológiai vizsgálatokat végzett.

jelentésében külön kiemelte, Spiegelfeld[81] báró pedig mintaként ajánlotta a Svéd Vöröskereszt számára.[82] 1916. április 1-jén a foglyok létszáma: 71 tiszt, 6085 fő legénység a városon belül, négy tiszt és 3736 fő legénység a külső táborban, összesen tehát 75 tiszt és 9821 fő legénység. Ezzel Kokand a harmadik legnépesebb turkesztáni fogolytábor volt Troicki[83] (51 tiszt, 13954 fő legénység) és Taskent (714 tiszt, 12 626 fő legénység) után.[84]

Jerome Davis már idézett jelentése szerint 1916 végén 300 fő tanult 15 tanárnál 11 különböző tantárgyat, a tábori könyvtár 181 kötettel rendelkezett. A zenekar 15 hangszerrel és két kórussal működött, heti rendszerességgel adott koncerteket, és tornabemutatók tartásához is rendelkeztek a szükséges eszközökkel. A foglyok a helyi hagyományokat követve egy textilipari műhelyben tudták produktívan eltölteni idejüket. Akárcsak Szkobelevben, itt is hetente két alkalommal tartottak istentiszteleteket.[85]

A körülmények a jelek szerint az 1916. év során sem indultak romlásnak. Lydig 1917. január 2-án járt a táborban: a higiéniai körülmények kielégítők voltak, a latrinákat naponta fertőtlenítették, a konyha a foglyok és az orosz katonák számára is főzött. A kórházban fekvő 50 beteg között egy tífuszos vagy himlős esetet se talált; az itteni latrina állapota azonban némi kritikára adott okot. Lydig 1000 rubelt

Kokandi hadifoglyok egy helyi bég vendégségben a Szir-darjánál (Ismeretlen időben készült felvétel. HTM FA 71556/Fk)

81 Markus Freiherr Matz von Spiegelfeld (1858–1943) elhivatottan vett részt a Vöröskereszt hadifogolygyámolítási munkájában.

82 Kivonat Schou Cramernek írt leveléből, 1916. április 15. KM 10/KgA. 1356. d. 10-35/133.

83 „Szentháromság" oroszul. A Taskent közelében létesített tábor az egyik legrosszabb hírű volt egész Közép-Ázsiában.

84 Aufstellung des Pastor Sarwe über Anzahl der Kgf. in Perm und Turkestan. HHStA F36 412. d. 323/4358/F.

85 Harte jelentése. KM 10/KgA. 2153. d. 10-35/4-7. 10., 14., 17., 21. és 25. o.

adott át a főorvosnak a váratlanul felmerülő kiadások fedezésére.[86] Az árak rendkívül gyors emelkedése azzal fenyegetett, hogy a korábban elért eredmények gyorsan semmissé válhatnak. Dr. Ulbrich április 11-én kelt levelezőlapjában arra figyelmezteti a Magyar Vöröskeresztet, hogy anyagi forrásaik rövidesen kimerülnek. A beteg legénységi állományt ekkor már 7000 főre becsülte, ami rendkívül súlyos járványhelyzetre utal.[87] Ezt alátámasztja egy későbbi adat a nyári időszakból, amely szerint a táborban újra jelen volt a tífusz.[88]

1918. január 27-én Brun a tábor körülményeit már ismét kifejezetten jónak találta, újfent kiemelve dr. Melzer, illetve Rumpel[89] százados tevékenységét, akiknek ezek szerint sikerült konszolidálni az állapotokat.[90] A tavaszi időszakban sok fogoly dolgozott a városban élelemért vagy jónak tekinthető fizetésért, amiben a kokandi német kolónia segítsége is szerepet játszott. De voltak, akik ennél ambiciózusabb terveket szőttek és vállalkozásba kezdtek: így alakult meg 1918. február 18-án Fispán Géza[91] kezdeményezésére a kokandi cigaretta- és hüvelygyár.[92] Tulajdonosai: Szenyovszky Ferenc, Balla Mózes galgóci polgári iskolai tanár, Pöhl Viktor[93] és Krivanek Rezső csévi állami elemi iskolaigazgató. A termelést a Jerome Davis által kialakított kaszinóépületben végezték, amely ekkoriban már régóta kihasználatlanul állt a magas árakból, az általános letargiából és a kevés szabadidőből kifolyólag. A vállalkozás sokat köszönhetett Latzkovits Antal[94] tapasztalatainak, aki korábban Szkobelevben dolgozott az ott létesített cigarettagyárban – sajnos erről az üzemről egyelőre nem rendelkezünk közelebbi adatokkal. Kokandban ez volt az első ilyen jellegű gyár, így annak ellenére, hogy a polgárháború elhúzódása miatt egyre nagyobb gondot okozott a nyersanyagok beszerzése, kifejezetten sikeresen működött. Szenyovszky felidézi, hogy egy alkalommal két nap alatt 40 000 plusz cigarettát is előállítottak egy megrendelés teljesítése érdekében. *„Azt hiszem, hogy ha mr. Davis ekkortájt elvetődött volna hozzánk, amerikai létére nagyon megörült volna kaszinója ilyentén való átváltozásának"* – jegyzi meg. A vállalat egészen Szenyovszky és társai hazautazásáig, 1920. július 22-éig működött.

86 HHStA F36 411. d. 16410/7/1917. 11–12. o.
87 KM 10/KgA. 1543. d. 10-35/306.
88 Petrográdi dán küldöttség jelentése, 1917. november 23. KM 10/KgA. 1431. d. 10-7/7-675.
89 Rumpel Lajos, született 1872-ben Zárában, a cs. és kir. 16. gyalogezredben szolgált.
90 Übersichtsbericht über die Lage der Kriegsgefangenen im Gebiete Turkestan. HHStA F36 412. d. 6–7. o.
91 Született 1894-ben Kecskeméten, m. kir. 38. népfelkelő honvéd gyalogezred. Hazatérése után kereskedőként dolgozott szülővárosában. Vö. *Kecskeméti Közlöny,* 1940. június 12. 22. évf. 132. sz. 5. o.
92 Szenyovszky Ferenc visszaemlékezését – melyet nem sokkal hazatérése után, 1922. október 3-án vetett papírra – az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őrzi (jelzete: Oct. Hung. 1521.). A gyár történetére vonatkozó részt a „Hadifogoly magyarok története" is közli: *Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy* 1930. 414–415. o.
93 Pöhl Viktor Oszkár (1893–1982), később a Nemzeti Bank főfelügyelője. https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/499554# (Megtekintés: 2023. május 7.)
94 Helyenként *Latzkovics,* m. kir. 5. honvéd gyalogezred. Sorsa ismeretlen, a családja még 1930-ban is kereste. *Kis Újság,* 1930. február 13. 43. évf. 36. sz. 4. o.

Búzabazár Kokandban (Palkovics Ferenc hagyatékából. HTM KE 71.337.1/KE)

A helyi lakossággal addig ápolt jó viszony a polgárháború zűrzavarainak esett áldozatul. A Vörös Gárda tagjai – köztük számos hadifogoly – a nagyobb városokban lefoglalták a készpénzt. Kokandban kifosztották, majd felégették a bazárt és a környező lakónegyedeket, az egyre kegyetlenebb vérengzések során mintegy 10 000 helyi lakos – főleg nők és gyermekek – vesztették életüket. Az ennek nyomán kitört zavargások során a felfegyverkezett szártok kilenc foglyot meggyilkoltak a kórházban. Csak a tisztek felelősségteljes viselkedésének köszönhetően sikerült a kedélyeket annyira lenyugtatni, hogy ezt nem követték újabb erőszakos cselekedetek. Az eset különös tragikuma, hogy sok más turkesztáni táborral ellentétben Kokandban a foglyok közül ekkor még szinte senki se lépett be a Vörös Gárdába – feltehetőleg éppen a kedvezőbb élelmezési és elhelyezési körülményeknek

köszönhetően.[95] Brun jelentése szerint márciusban 1170 fogoly tartózkodott Kokandban, az azonban nem világos, hogy ez melyik táborra, esetleg mind a kettőre vonatkozik-e; de a „vad hazatérés" időszakában a létszámok folyamatos változása eleve csak nagyságrendi becsléseket tesz lehetővé. Egy júliusi keltezésű összefoglaló jelentés szerint a táborban maradottak jelentős része hadirokkant volt, akik *„nagy nélkülözésekkel néznek szembe"*.[96]

1918. november 13-án, a belgrádi egyezmény aláírásának napján radikális változás kezdődött a kokandi tábor életében. *„Ezen a napon adatott tudtunkra, hogy Magyarországon a proletárdiktatúra kitört.*[97] *Ezen a napon szűnt meg Brun dán kapitány hatásköre, aki bennünket ez ideig, mint a monarchia megbízottja, istápolt"* – emlékszik vissza Szenyovszky Ferenc a sorsfordító napra. A bolsevik agitáció szerint a hadifogság végleg megszűnt, mindenki „szabad proletártestvér" és természetesen kötelessége az orosz forradalom támogatása. Aki erre nem érzett késztetést, megkísérelt megszökni, ez azonban egyre nehezebbé vált, miután megkezdődött az egykori foglyok kommunista pártba való beszervezése; *„a pártvezetőség az oroszok által mindenképpen támogattatott s vagy korlátolt eszűekből vagy gazemberekből állott"*.[98] A munkaképes egykori foglyokat Kokandban a sok más táborban is alkalmazott módszerrel próbálták a Vörös Gárdába kényszeríteni: a „munkásbörzék" által közvetített állások betöltését kimondva-kimondatlanul a párttagsághoz kötötték. Más módon munkát vállalni tilos volt (a gyakorlatban természetesen ennek ellenére megtörtént). A megélhetésüket vesztett, de a Vörös Gárdába belépni nem hajlandó foglyokat a tábororvosok igyekezték rokkantnak nyilvánítani, hogy alapellátásuk legalább átmenetileg biztosítva legyen. A kokandi konyhafelügyelő, Herczeg József[99] még korábban előrelátóan titkos készleteket hozott létre, ezekből különösebb feltűnés nélkül tudták társaikat élelmezni. A munkásbörzék által közvetített foglyok természetesen hamarosan azzal szembesültek, hogy őket „sorsolták ki" frontszolgálatra.[100]

Jól jellemzi a körülményeket egy nagymérvű lopási eset, amelyben kokandi hadifoglyok voltak érintettek, és amelyet dr. E. Lindholm[101] svéd delegált jelentett 1920. március 22-én.[102] Az önkényesen végrehajtott konfiskálások következtében a vagyonosabb lakosok mindent elkövettek, hogy értékeiket valamilyen módon elrejtsék. Woldemar Alexander Koch[103] (1870–1919) rigai származású kereskedő röviddel ha-

95 Schulman jelentése. KM 10/KgA. 2016. d. 10-7/7-666; Brun jelentése. HHStA F36 412. d. 1. 9–10. o.
96 Lage und Verkehrsmöglichkeiten in Russland. KM 10/KgA. 2016. d. 10-7/7-586.
97 Ez természetesen nem felelt meg a tényeknek, a Tanácsköztársaságot csak 1919. március 21-én kiáltották ki.
98 Oct. Hung. 1521. 18–21. o.
99 M. kir. 29. népfelkelő gyalogezred, civilben a Budapesti Központi Járásbíróság irodafőtisztje. HL Hfgy. 25. d. 254. sz.
100 Uo. 24–28. o.
101 Az ő személyével kapcsolatban csak annyit tudunk biztosan, hogy dr. Ferdinand Lindholm (1883–1963) svéd meteorológus fivére volt és a petrográdi svéd királyi küldöttség megbízásból tartózkodott Turkesztánban.
102 Diebstahl in Kokand. AdR KG 57. d. 11-21.
103 http://www.slaegter.dk/getperson.php?personID=I44355&tree=tree1 (Megtekintés: 2023. március 24.)

lála előtt ebből a célból nagyértékű vagyontárgyait rábízta Oskar Kokesch[104] osztrák hadifogolyra – korábban cs. és kir. 84. gyalogezredbeli egyéves önkéntes orvos –, aki egy ideig a családnál lakott. A briliánsokkal, rubinokkal, gyöngyökkel díszített aranyékszerek, gombok, valamint egy doboznyi pénzérme összértéke közel 6 millió rubelt tett ki. Kokesch azonban, miután elvállalt egy orvosi állást a városon kívül, a család tudta nélkül továbbadta ezeket Stefan Stiller[105] tartalékos őrmesternek, akihez nem sokkal később betörtek és az értékpapírokon kívül mindent elloptak. Felmerült azonban a gyanú, hogy a fényes nappal történt eset során csak könnyebben megsebesült Stiller valójában összejátszott az állítólagos betörőkkel.[106] Koch özvegye, Rigmor Steenberg három gyermekkel teljesen kifosztva maradt a forrongó Kokandban. Az adott körülmények között semmi esély nem látszott arra, hogy az értékek előkerüljenek, ezért Lindholm kötelességének érezte, hogy az osztrák hatóságokat értesítse az esetről. Sejthető volt ugyanis, hogy a rablók a lopott javakat magukkal fogják vinni. Mivel a négy gyanúsítottból hárman – Stefan Stiller, Franz Tschammerhöll szakaszvezető és Josef Ros(s)meisel – lakóhelyük szerint ekkor már csehszlovákiai illetőségűek voltak, az Osztrák Hadifogoly- és Civilinternálthivatal kezdeményezte, hogy a svéd küldöttség az ottani illetékeseket is értesítse. Az eset további fejleményeit nem ismerjük, azt azonban tudjuk, hogy Kokescht nem sokkal később, 1922. július 8-án az innsbrucki egyetemen doktorrá avatták,[107] majd körzeti orvosként dolgozott Parndorfban.[108] Ezek alapján feltehető, hogy nem találtatott bűnösnek az esetben.

Egyes foglyok úgy vélték, meg kellene várni, amíg a brit intervenciós erők eljutnak Turkesztánig, vagy a bolsevik forradalom elbukik, sokan viszont már semmiben se bíztak. 1919. június vagy július elsejére virradó éjjel[109] ötven hadifogoly szökött meg egyszerre a kokandi táborból, ruhákkal, élelemmel, sóval és dohánnyal megtömött pakkokkal a hátukon. A Fergána-medence magas hegységek övezte természetes börtönéből nem sok lehetséges kivezető út kínálkozott. Nyugat felé az asgabati brit jelenlét miatt csak Csardzsujig[110] közlekedett a vonat, amely után a Kara-kum extrém száraz esőárnyék-sivataga állta a szökevények útját. A hszincsiangi Kasgarba vezető karavánútról azt beszélték, hogy csak az év kis szakaszában járható; de Kínába a korábbi tapasztalatok alapján egyébként se volt ajánlatos szökni, mert hamar újra rabláncon találhatták magukat. A csoport így a dél felé, Szoh[111] irányában

104 A jelentés elején „Kochert" alakban szerepel a név, a későbbi szövegkörnyezetből azonban egyértelmű, hogy ugyanarról a személyről van szó.

105 Született 1889-ben Arnsdorfban (ma: Arnultovice, Rudník, Csehország), alakulata a cs. és kir. 11. ulánusezred. Verlustliste Nr. 578, 1917. május 22. 53. o.

106 Az esetet Szenyovszky is felidézi, de konkrét személyeket nem gyanúsít: „*Hivatásos rablók voltak-e ezek, vagy pedig csak kommunisták által megfizetett vagy felbiztatott agent provocateurök, azt sosem tudtuk meg.*" Oct. Hung. 1521. 28–29. o.

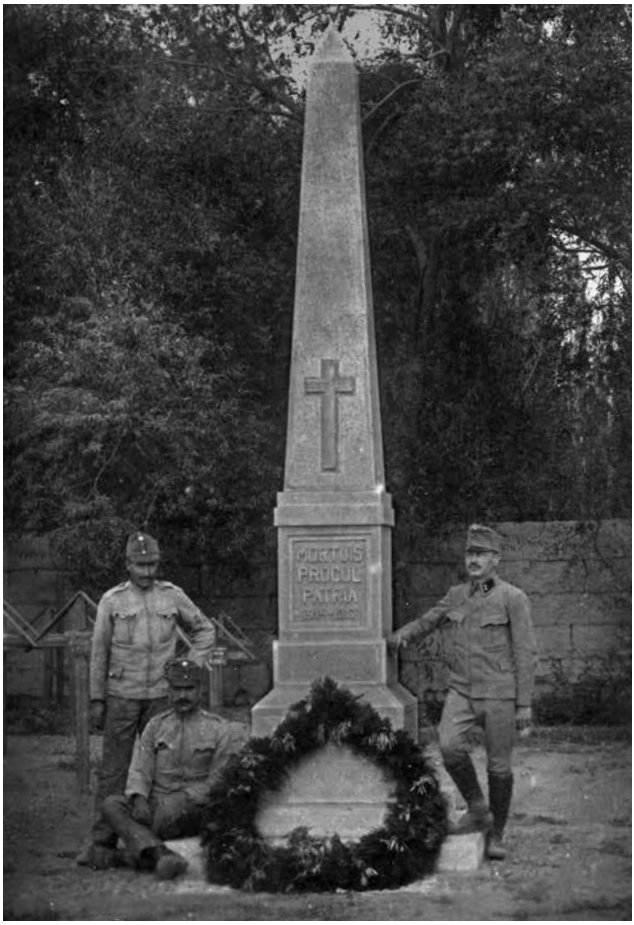
107 *Innsbrucker Nachrichten,* 1922. július 8. 69. évf. 155. sz. 4. o.

108 *Der Freie Burgenländer,* 1929. június 9. 9. évf. 414. sz. 2. o.

109 Szenyovszky bizonytalan volt a hónapot illetően.

110 Ma Türkmenabat (Туркменабат), Türkmenisztán, az özbeg határ mellett.

111 Özbegül So'x, tádzsikul Сӯх. Sorsa máig látványos példája a Fergána-völgy szovjet időkben történt célzatos szétdarabolásának: a szinte kizárólag tádzsik lakosságú terület egy özbeg exkláve Kirgizsztán területén.

Emlékmű a kokandi hadifogolytemetőben (HTM FA ltszn. 88.83/Fk)

a Karategin[112] szűk hágóin át vezető kockázatos út mellett döntött. Egy felfogadott orosz vezető kalauzolásával négy nap alatt jutottak el Gharm[113] városáig, az első településig, ahol lehetőségük volt készleteiket feltölteni. Birkákat és kecskéket hajtottak magukkal, a lisztet köveken sütötték ehető állagúra. Útközben munkákat is vállaltak, Hiszorban[114] néhányan a buharai emír ágyúgyárában dolgoztak jó fizetésért. Mikor azonban tovább indultak volna, visszatartották őket; az ő későbbi sorsukat nem ismerjük. A csoport célja Mazari-Sarif volt a semleges Afganisztánban, de az

112 Másképp Karotegin vagy Rast-völgy, sokáig egy független sah uralma alatt álló magashegységi régió, 1877-től a Buharai Emirátus fennhatósága alatt állott. Vö. „Karategin." In: Meyers Konversations-Lexikon, 10. Band. Leipzig und Wien, 1905. 614–615. o. A polgárháborúban a szovjetellenes baszmacsi-felkelők egyik legtovább kitartó fellegvára volt.

113 Гарм, ma Tádzsikisztán területén.

114 Хисор, Tádzsikisztán. A város impozáns erődítménye 1921-ig ellenállt a Vörös Hadsereg támadásainak.

úttalan hegyekben eltévedtek és 47 napi keserves vándorlás után Buharába jutottak. A szökevények végül semmit se nyertek vakmerő vállalkozásukkal: 1920 augusztusában ugyanazon a napon értek Moszkvába, mint Kokandban maradt társaik. Vonatjuk október 3-án futott be a Keleti pályaudvarra.[115]

Hodzsent[116]

Az eredetileg tiszti tábornak létesített barakk-komplexum a városon belül, a Szir-darja jobb partján volt található, kietlen és kopár vidéken. Hudzsand egyike Közép-Ázsia legősibb településeinek, múltja egészen az i. e. 6. századig nyúlik vissza. Itt az első világháború idején is szinte alig éltek oroszok vagy más európaiak, ami egyes árucikkek beszerzésénél okozott gondot, ezeket Taskentből kellett nagyobb összegekért megrendelni.[117] Az első fogolycsoport 1914. szeptember 28-án érkezett meg. *„… Jól vagyok… Mohamedánok közt élünk, akikkel egész jól kijövünk. Az orosz igazgatás állítólag pénzt is fog adni nekünk"* – írta röviddel ezután, november 24-én Schreiner Adolf családjának Zólyomba.[118] A legénységi tábort csak 1915-ben létesítették azon maláriás betegek számára, akiket a kedvezőtlenebb adottságú szamarkandi területről helyezték át. Az építési munkálatokban a foglyok és a hodzsenti helyőrség is részt vett, ennek során rövid időn belül egy hidat is létesítettek a Szir-darján.[119] A tábor sokszor emlegetett problémája a perzselő napsütésnek és az erős széljárásnak való teljes kitettsége volt. A hőmérséklet a 70 fokot is elérhette,[120] a fehér homokról visszatükröződő napsugarak súlyosan károsították a szemet. Ismerünk példát arra, hogy családja az időjárási viszonyokra hivatkozva kérte egy leromlott egészségű fogoly áthelyezését másik táborba.[121] Az épületek tágasak voltak, poloskák helyenként előfordultak; rendelkezésre állt mosoda, gőzfürdő és egy Helios fertőtlenítőkészülék.[122] Az egyik barakk a cipészek és szabók számára szolgált egyszerre műhelyként és lakásként. A parancsnokot, Nyikolajevszkij hadnagyot többnyire dicsérték, mind a fegyelem fenntartása, mind a foglyokkal való törődés tekintetében. Ezt a tábort a Karl F. Krook vezette delegáció nem tudta meglátogatni az esős időszakban járhatatlanná vált utak miatt.[123] A létszám 1916 februárjában 6434 fő volt,[124] április 1-jén:

115 Oct. Hung. 1521. 34–45., 66. o.

116 Ma Hudzsand (Хуҷанд), Tádzsikisztán. 1939–1992 között a Leninobod (Ленинобод) nevet viselte.

117 Schlechte Behandlung der kgf. Offze. in Chodschent. KM 10/KgA. 1282. d. 10-7/7-626.

118 Wahrnehmungen der Zensoren in Briefen aus Russland zum Bericht vom 15. März 1915. KA FA AOK GZNB 3791. d. 2. o.

119 Bericht des Heimkehrers Friedrich Charbula. AdR KG 56. d. 11-10/22; *Sobirov – Abdullaeva* 2021. 115. o.

120 A forrásokban rendszeresen találkozni 60-70 fokos adatokkal a térséggel kapcsolatban, ami nyilvánvalóan nem lehetséges, a hivatalos melegrekord 56,7 °C. Ha Réaumur foknak vagy Fahrenheitnek tekintjük, akkor se kapunk értelmezhető eredményt (70 °Ré = 87,5 °C, ill. 70° F = 21,1 °C). Az egyetlen lehetséges magyarázat, hogy talajhőmérsékletről van szó, erre ugyanis van példa: 2006-ban az iráni Daste-Lut sivatagban 70,7 °C felszíni hőmérsékletet mértek.

121 KM 10/KgA. 1348. d. 10-33/687.

122 Valószínűleg az 1882-es alapítású német Helios-Elektrizitäts AG termékéről van szó.

123 KM 10/KgA. 1350. d. 10-35/2-334.

124 KM 10/KgA. 1350. d. 10-35/2-242.

egy tiszt, 2733 legénység, a városban 86 tiszt, 1002 legénység;[125] októberben: 294 osztrák tiszt – szinte mindegyiküket Szamarkandból helyezték át az év június végén[126] – és 1281 fő legénység, akiknek egy jelentős része skorbutból lábadozott, zöldséggel való ellátásukhoz a Horn-delegáció egy nagyobb összeggel járult hozzá.[127]

A különösen aggasztó egészségügyi állapotok miatt a cs. és kir. Hadügyminisztérium már 1916 májusában arra hívta fel a figyelmet, hogy Perovszk, Asgabat, Merv és Dzsizak mellett a hodzsenti tábor evakuálását is el kellene érni az orosz félnél.[128] Kora nyáron a városi táborban sok skorbutos megbetegedés fordult elő, de tífusz csak elvétve. A kórházba a szeretetadományokból nem jutott, sok volt a bolha és tetű, hiány volt gyógyszerekből és műszerekből – az egész létesítményre mindössze két lázmérő jutott. A betegek számára kiadott étel minősége javuló tendenciát mutatott. A 191 lábadozóból 102 volt skorbutos, és sok volt a bélgyulladásos eset. A bizottságnak is feltűnt, hogy érkezésük előtt szemlátomást nagy takarítás zajlott, a lepedők még teljesen használatlanok voltak. A legénységi táborban 1324 főt számoltak, számukra a mosakodás lehetősége biztosítva volt. A skorbut itt is nagy számban volt jelen – főleg a magyar, lengyel és cseh foglyoknál, románoknál és ruténoknál kevésbé. Forralt víz és kenyér megfelelő minőségben és mennyiségben állt rendelkezésre, a betegek számára adott többletélelmet azonban itt is visszavonták.[129] Szeptemberben a Vöröskereszt fejenként 5 rubel szeretetadományt és szükség szerint ruhaneműt osztott szét; a legénységi állománynak azonban nem volt lehetősége előadni panaszait.[130]

A hodzsenti tiszti tábor különösen rossz hírben állt. 1916 kora nyarán 82 fő lakott egy szinte alig szellőztethető barakkban. Egészségügyi állapotuk jó volt, de a korábbi évben három tífuszos haláleset történt. A korábbi napi két órás kijárást négyre növelték; a sok tiszt által kevésnek ítélt cukormennyiségét az táborvezetés az általános cukorhiánnyal indokolta.[131] A Horn-bizottság megállapítása szerint az épület teljesen alkalmatlan volt tisztek elszállásolására. A padló burkolatlan, a falak meszeletlenek voltak, 40 négyzetméteren 60 tiszt volt elhelyezve, így se jutott mindenkinek, nem volt hely asztaloknak és székeknek. Az ablakok kicsik voltak és nehezen zárhatóak, magas volt a rovarszennyezettség: a nádtetőből éjjelente „esőként" hullottak alá a poloskák; sokan így inkább a szabadban aludtak. A legtöbb panasz a bánásmódra volt, a tiszteket sok esetben jóval durvábban kezelték a legénységnél. A havi rendszereséggel, megalázó módon végrehajtott átkutatások során elvették tankönyveiket, jegyzeteiket, ezüstpénzüket és alumíniumból készült tárgyaikat, így a teljes konyhafelszerelésüket is. A vásárlásokat csak orosz közvetítéssel végezhették „rablóárakon" – előfordult, hogy 150 rubelt számoltak fel egy heti ellátmányért. A Horn-delegáció ezen állítások valósságát az elvégzett vizsgálódások alapján bizonyítottnak találta. Továbbá akadtak olyan

125 Madsen jelentése. HHStA F36 412. d.
126 Schlechte Behandlung der kgf. Offze. in Chodschent. KM 10/KgA. 1282. d. 10-7/7-626.
127 KA Horn. 55–57. o.
128 Unsere Kriegsgefangenen in Turkestan. 1916. május 24. HHStA F36 412. d.
129 Madsen jelentése. KM 10/KgA. 1349. d. 10-35/2-219.
130 KM 10/KgA. 1351. d. 10-35/6-198.
131 Madsen jelentése. KM 10/KgA. 1349. d. 10-35/2-219.

tisztek, akiknek még 1914-ben esedékes fizetését se rendezték, a Perovszkból[132] idekerült foglyok szállításuk megalázó és méltatlan körülményeiről panaszkodtak. Hodzsentben nem működött cenzúrahivatal, így minden táviratot előbb Szamarkandba kellett továbbítani, ahonnét legkorábban három, de esetenként tíz hét alatt érkeztek csak vissza. A delegáció benyomása az volt, hogy orosz kísérőik is szégyenkeztek az állapotok miatt és megígérték az elkobzott javak visszaszolgáltatását.[133] A tábort példás gyorsasággal nyolc nap alatt felszámolták és a tiszteket a kreposzt laktanyájába helyezték át. Mint egy ismeretlen osztrák tiszt leveléből[134] kiderül, itt már korábban is szállásoltak el foglyokat, akiket azonban az 1916 nyarán kitört felkelés során evakuálni kellett, mert az erőd körül is harcok alakultak ki. Az érzékelhetően megviselt levélíró megerősíti a korábban ismertetett panaszokat, kemény szavakkal illetve a durva bánásmódot, de nem mutat különösebb szimpátiát a helyi lakossággal szemben sem: *„Az oroszok gyerekesen rettegnek a szárt csőcseléktől."*[135] Téli szállásként 1916 őszén hat barakkot állítottak helyre, rendes tetőszerkezettel.[136]

A Szamarkandból ideszállított 289 tiszt szinte mindegyike bélgyulladást kapott érkezése után.[137] A tábori kórház korábban meglehetősen rossz hírben állt, vezetőjét Alekszandra Romanova orosz vöröskeresztes nővér kezdeményezésére leváltották. A dr. Stern orosz főorvos és a hadifogoly dr. Georg Scharitzer[138] vezetése alatt álló tábori kórház a Horn-delegáció látogatáskor éppen a nyári létesítményből költözött átmeneti barakkokba, a téli szálláshelyek ekkor még nem készültek el. A gyógyszertár ellátottsága megfelelőnek találtatott, itt két osztrák segéderő dolgozott az orosz vezető mellett. A súlyos betegeket külön szobákban kezelte egy osztrák orvos.[139]

A YMCA beszámolója szerint 450 fogoly tanult 14 tanárnál ugyanennyi tantárgyat, a könyvtárban 200 kötet állt rendelkezésre és egy könyvkötészet is működött. A szórakozásról egy színház, egy mozi, valamint egy 12 hangszeres zenekar és két kórus gondoskodott, heti egy koncerttel. Istentiszteleteket heti kétszer tartottak, Davis külön megemlíti, hogy a templomi dalokat magyarul énekelték. Borbélyhelyiség létesítéséről és fogorvosi felszerelésről a YMCA gondoskodott. A hodzsenti tábor egyedi látványossága volt az a foglyok által készített hatalmas óra, amely egy épület tetejére szerelve a táborban mindenki számára jól láthatóan mutatta az időt.[140]

132 Ma Kizilorda (Қызылорда), Dél-Kazaksztán.
133 KA Horn. 57–60. o.; Schlechte Behandlung der kgf. Offze. in Chodschent. KM 10/KgA. 1282. d. 10-7/7-626.
134 Lage der öst.-ung. Kriegsgefangenen in Chodschent. HHStA F36 412. d.
135 *„Die Russen haben eine kindische Furcht vor dem Sartengesindel."* Uo.
136 IW HLvRK Nr. 85, 25. November 1916. KM 10/KgA. 1356. d. 4. o.
137 Schlechte Behandlung der kgf. Offze. in Chodschent. KM 10/KgA. 1282. d. 10-7/7-626.
138 A Przemyślnél fogságba esett dr. Scharitzer 1917. július 22-én cserefogolyként szerencsésen hazajutott Frankenmarktba. *Linzer Volksblatt,* 1917. augusztus 3. 49. évf. 179. sz. 3. o.
139 KA Horn. 54–55. o.
140 Harte jelentése. KM 10/KgA. 2153. d. 10-35/4-7. 10., 14., 17–18., 21., 28., 32., 39. o.

A Kriegsarchiv nyilvántartásban nem szereplő, már említett listái között található egy, amely Hodzsentre vonatkozik. Eszerint 1915–1917 között a leggyakoribb halálokok a következők voltak:

	1915	1916	1917	Összesen
Bélgyulladás	54	172	0	226
Has- és bélgyulladás	18	64	0	82
Szívbénulás	5	39	1	45
Tüdőgyulladás	12	29	2	43
Tüdőtuberkulózis	7	24	10	41
Skorbut	1	32	4	37
Vesegyulladás	5	28	1	34
Mellhártyagyulladás	3	31	0	34
Kruppos tüdőgyulladás	7	24	0	31
Tífusz	4	8	1	13
Status febrilis[141]	7	4	0	11
Tuberkulózis	2	4	0	6
Szívnagyobbodás	5	1	0	6
Krónikus hörghurut	3	2	0	5
Tüdőcsúcshurut	2	3	0	5

Ha összevetjük a szkobelevi adatokkal, feltűnő, hogy az ott 1915-ben uralkodó tífusz ebben a táborban jóval kevesebb áldozattal járt, szembeötlő azonban a bélgyulladások és szívbénulások kiugróan magas száma 1916-ban. A bélgyulladást vírusok és baktériumok is okozhatják, a legvalószínűbb, hogy a szennyezett folyóvizet nem forralták fel megfelelően. A szívbénulások magas számára lehetséges magyarázat a malária ellen használt kinin túladagolása.[142] Összességében úgy látszik, hogy az egészségügyi szempontból katasztrofális 1916-os év után sikerült – legalábbis átmenetileg – konszolidálni a helyzetet.

Pikler Mór[143] hadnagy szerint „egy ízben" (időpontot nem említ) érkeztek a táborba cseh toborzók, „*de tót nemzetiségű legénységünk hazafiasan ellenállt a csábításnak, és nem lépett be a cseh-tót dandárba*".[144] A bolsevik agitáció sem bizonyult sikeresnek, még egy kommunista táborbizottságot se sikerült felállítani, a Vörös Hadseregbe való belépésre szinte senki se hagyta magát rábeszélni. 1917 decemberében agyvérzés következtében meghalt Friedrich Perics százados, aki addig a fog-

141 Tartós, nem tisztázott eredetű láz.
142 Vö. https://medlexi.de/Chinin (Megtekintés: 2023. április 29.)
143 M. kir. 16. honvéd gyalogezred.
144 Pikler Mórral felvett jegyzőkönyv, Besztercebánya, 1918. június. HL I. Vh. 4408. d.

lyok részéről a táborvezetői feladatokat ellátta; sírjánál Alfred Minnich[145] és Karl May[146] emlékművet emeltek. Helyébe Arnold Hasenöhrl[147] százados lépett, aki ugyancsak példásan látta el feladatkörét; Brun 1918 januárjában tett látogatása során megjegyzi, hogy ebben a táborban rend és fegyelem uralkodott.[148] A következő adatok már 1919 első hónapjaira vonatkoznak: a táborban ekkor még 150 tiszt volt „igen rossz állapotban",[149] másik forrásunk szerint a körülmények egyenesen szörnyűségesek voltak.[150] A hodzsenti tábort még ezen év augusztusában feloszlatták.[151]

Namangán

Ezt a tábort is a városon belül létesítették. Namangán ma Özbegisztán második legnépesebb települése, lakossága már a 20. század elején is meghaladta a 60 000 főt, a térség kereskedelmi, kulturális és gazdasági központja.[152] A széles utcákkal, számtalan kerttel és nyárfasorral, népes bazárokkal rendelkező város alapvetően kedvező környezetet jelentett a foglyok számára. 1915 januárjában a tábor létszáma még alig 40 főt tett ki, parancsnoka Orbelov[153] zászlós volt. A vidéken gyakori homokviharok egyike alkalmával, 1915 márciusában két fogoly – bizonyos Pap és Ritter – megszökött, és távollétüket a táborvezetés nyolc teljes napig nem vette észre. A szökevényeket a kínai határon ugyan elfogták, a kínos eset azonban kis híján azzal járt, hogy Orbelovot a kellemes Namangánból frontszolgálatra vezényeljék.[154] A bánásmódra nemigen volt panasz, a tisztek fizetésüket pontosan megkapták és hetente kétszer a városba is kimehettek.[155] 1916 februárjában összesen 1815 foglyot találtak a táborban,[156] április 1-jén hat tisztet, 1418 fő legénységet,[157] kora nyáron négy tisztet, 439 fő legénységet és 74 beteget a kórházban. A körülményeket mindannyiszor jónak ítélték meg, nyáron már más táborokból vártak új érkezőket.[158] 1916 októberében 534 fő legénységet és négy tisztet találtak, mind osztrák–magyarok voltak. Tiszta és tágas barakkokban laktak, a ruházatuk is rendben volt. A delegáció szinte

145 Született 1885-ben Bécsben, a cs. és kir. 6. császárvadászezred tartalékos hadnagya. Verlustliste Nr. 453, 1918. augusztus 28. 4. o.

146 Valószínűleg az 1882-ben Bécsben született, cs. és kir. 21. tábori vadászzászlóaljban szolgáló Karl May tartalékos vadászról van szó. Verlustliste Nr. 516, 1917. január 23. 36. o.

147 Cs. és kir. 9. tábori vadászzászlóalj.

148 Bericht des Heimkehrers Friedrich Charbula. AdR KG 56. d. 11-10/22; Brun jelentése. HHStA F36 412. d. 6. o.

149 Mitteilungen über unsere Kriegsgefangenen, 1919. január 17. AdR KG 6A. d. A4 24-9/2-6.

150 Orosz hadifoglyaink helyzete, 1919. március 17. HU-MNL-OL-K 73. 1. csomó 12. tétel. 6. o.

151 Bericht des Heimkehrers Friedrich Charbula. AdR KG 56. d. 11-10/22.

152 „Namangan." In: Meyers Konversations-Lexikon, 14. Band. Leipzig, 1908. 400. o.

153 Орбелов, Horn jelentésében tévesen *Arabeloff* szerepel. Vö. Восстание 1916 года в Средней Азии и Казахстане: сборник документов. ответственный редактор: А. В. Пясковский. Москва, 1960. [Az 1916-os felkelés Közép-Ázsiában és Kazaksztánban. Dokumentumgyűjtemény. Felelős szerkesztő: *A. V. Pjaszkovszkij.* Moszkva, 1960.] 222–223. o.

154 *Willfort* 1930. 5–11. o.

155 Szarvady Lajos, dr. híradása az orosz fogságból. *Szeged és Vidéke,* 1916. június 18. 14. évf. 140. sz. 4. o.

156 KM 10/KgA. 1350. d. 10-35/2-242.

157 Madsen jelentése. HHStA F36 412. d.

158 KM 10/KgA. 1349. d. 10-35/2-219.

el volt ragadtatva a fürdők és a konyha kialakításától és a koszttól – tésztaleves, vaddisznóhús és kása, a betegek számára bőséges mennyiségű marhasült készült. Orbelovot és a hadifogoly főorvost, dr. Hugo Abelest[159] ugyancsak dicsérő szavakkal illették.[160] Jerome Davis benyomása is az volt, hogy a foglyok helyzete kifejezetten jó: így amikor megkérdezte, milyen cikkekre lenne még szükségük, többek között a bajuszkötőket említették.[161]

Lisztbazár Namangánban (Palkovics Ferenc hagyatékából. HTM KE 71.355.1/KE)

Lydignek, aki 1917. január 3-án ért a táborba, már komolyabb kihívásokkal kellett szembenéznie. Még útközben értesült arról, hogy 2600, leromlott egészségi állapotú, sok esetben skorbutos fogoly érkezett Namangánba a Murman-vasút építéséről. Mivel ekkor a városban a citrom hiánycikk volt, Lydig Taskentből hozott magával ezer darabot. A súlyos betegeket – közel 240 főt – a kórházban helyezték el, a többieknek egy turkesztáni lovasezred egykori istállójában csináltak helyet. A burkolatlan földpadlós épület vastag falakkal és megfelelő számú, nyitható ablakkal rendelkezett. A táborban kevés volt a mosóteknő, illetve a kórház latrináinak és fürdőinek állapotát is kifogásolták. Az étel azonban ízletes és zöldségekben – hagyma, káposzta, répa – gazdag volt, a beteg foglyokkal és az orosz katonák-

159 Dr. Hugo Abeles (1872–1942) 1920 nyarán tért haza a fogságból Bécsbe és folytatta orvosi tevékenységét. 1942. augusztus 13-án feleségével együtt a theresienstadti gettóba deportálták, ahol november 8-án cachexia következtében meghalt. *Der Morgen am Montag,* 1920. június 28. 11. évf. 26. sz. 3. o. https://www.holocaust.cz/en/database-of-digitised-documents/document/88055-abeles-hugo-death-certificate-ghetto-terezin/ (Megtekintés: 2023. április 30.)

160 KA Horn. 30–32. o.

161 Harte jelentése. KM 10/KgA. 2153. d. 10-35/4-7. 38. o.

kal egyformán jól bántak, ami korántsem volt magától értetődő. Lydig 3500 rubelt adott át Abelesnek későbbi váratlan kiadások fedezésére.[162]

Augusztusban a táborban malária járvány dúlt. „*Ma ismét volt egy temetésünk (idén nagyobb számban haláloztak el mint tavaly).* […] *Az ívóvíz kevés és rossz*", áll egy ismeretlen közkatona augusztus 4-én írt levelében.[163] A bolsevik forradalom után a rend megbomlott, Szkobelevhez hasonlóan lopások és fosztogatások is előfordultak. Brun 1918. január közepén 2000 rubelt hagyott a táborban a közel 200 tuberkulózisos beteg ellátásra.[164] Az utolsó rendelkezésre álló adat szerint áprilisban kolera és kiütéses tífusz is pusztított.[165] A namangáni foglyok későbbi sorsával kapcsolatban még további kutatások szükségesek.

Andizsán[166]

A tábor a városon kívül, festői környezetben feküdt. Andizson az egykori Selyemút fontos állomása, a Fergána-völgy egyik legjelentősebb kulturális és gazdasági központja. Vidékén gazdag a vegetáció, a táboron belül is voltak gyapotföldek, fák és egy zöldségeskert, ahol paradicsomot termesztettek. Szamarokov[167] százados szigorú rendet tartva, de igazságos parancsnokként vezette a tábort. A járványok megelőzése érdekében többnyelvű falragaszok figyelmeztették a foglyokat, hogy figyeljenek a rendszeres kézmosásra és csak felforralt vizet fogyasszanak, a szabadban történő alvást a szúnyogok nagy száma miatt nem engedélyezték. A barakkok rovarmentesek, burkolt padlózatúak voltak, csak az ablakok száma és mérete hagyott kívánnivalót maga után. A konyha egy román fogoly vezetése alatt működött és jó minőségű koszttal látta el a táborlakókat, akiknek arra is lehetőségük volt, hogy a kantinban dohányt, fehér kenyeret, tojást, kávét, kakaót és cukrot vásároljanak. A kórház orosz és osztrák orvosa kiválóan dolgoztak együtt, az ellátás minden szempontból jó volt. A temetőben 25 fogoly nyugodott, a sírok mindegyikén feliratos fakereszt volt, és bajtársaik egy szép emlékművet is emeltek; a táborparancsnok minden temetésen személyesen tiszteletét tette. A Horn-delegáció az egyik legjobb turkesztáni tábornak ítélte meg az andizsánit és kiemelte, hogy ha megvalósulna az a terv, miszerint a Közép-Ázsiában szétszórt, összesen 1700 birodalmi német foglyot itt helyeznék el, az megnyugvásra adna okot – hozzátéve, hogy amennyiben egy parancsnokváltás nem teszi semmissé az addig elért eredményeket. Egy ismeretlen fogoly 1916. november 22-én kelt levelében ugyancsak nagyon kedvezően jellemzi helyzetüket: „*A táborunk egy csodálatos hegyvidék közepén van. Egész jól megy a sorunk, mindenekelőtt nagy a rend és tisztaság.*"[168] A táj szépsége és a rendezettség méltatása több más levélben is visszaköszön.[169]

162 HHStA F36 411. d. 16410/7/1917. 12–13. o.
163 KM 10/KgA. 1431. d. 10-7/7-675; KM 10/KgA. 1430. d. 10-7/7-591.
164 Brun jelentése. HHStA F36 412. d. 6. o.
165 Karl M. Fleischer népfelkelő főállatorvos jelentése. KM 10/KgA. 2016. d. 10-7/7-535.
166 Ma Andizson, Özbegisztán.
167 Egyes forrásokban *Szumarokov,* személyével kapcsolatban egyelőre nem rendelkezünk adatokkal.
168 IW HLvRK Nr. 99, 17. März 1917. KM 10/KgA. 1541. d. 5. o.
169 IW HLvRK Nr. 100, 24. März 1917. Uo. 7. o.

Tubetejka (fejfedő) bazár Andizsánban (Palkovics Ferenc hagyatékából. HTM KE 71.305.1/KE)

Ebben az is szerepet játszott, hogy viszonylag kisméretű táborról volt szó: 1916 februárjában a létszám 536 fő,[170] április 1-jén: 13 tiszt, 880 fő legénység,[171] kora nyáron: 13 tiszt és 304 fő legénység, októberben: 110 fő legényég – többségében magyarok –, 258 birodalmi német, négy tiszt, továbbá 50 rokkant és 17 beteg.[172] A körülményeket Schou is megfelelőnek találta tavaszi látogatása során.[173] A YMCA által kialakított közösségi épület méretét és felszereltségét tekintve is túlszárnyalta a többi turkesztáni táborét. Elektromos világítással rendelkezett, működött benne színház, könyvtár, tornaterem, egy 24 hangszerből álló zenekar és több kórus. Az istentiszteletek jelentős részvétel mellett zajlottak. 1917 januárjában a YMCA engedélyt kapott arra, hogy Hodzsentből ideszállítsák a fogorvosi felszerelést a betegek ellátásra.[174] Áprilisban a foglyok létrehoztak egy jótékonysági alapot rászoruló bajtársaik megsegítésére, amit a YMCA, a német kormány és diákalapítványok anyagi támogatásából, illetve a tisztek önkéntes hozzájárulásából finanszíroztak.[175] 1917. augusztus közepén itt is megjelent a malária.[176]

170 KM 10/KgA. 1350. d. 10-35/2-242.
171 Madsen jelentése. HHStA F36 412. d.
172 KA Horn. 38–42. o.
173 Kivonat Schou Cramernek írt leveléből, 1916. április 15. KM 10/KgA. 1356. d. 10-35/133.
174 Harte jelentése. KM 10/KgA. 2153. d. 10-35/4-7. 17–20., 28., 38., 40. o.
175 KM 10/KgA. 1544. d. 10-35/430.
176 KM 10/KgA. 1431. d. 10-7/7-675.

1918 februárjában 700 fő volt a tábor létszáma, ebből 410 birodalmi német volt. Továbbra is rend és fegyelem uralkodott, ami nagymértékben a dr. Reiss Gyula[177] vezette táborbizottság sikeres ténykedésének volt köszönhető. A tisztek jövedelmük 5%-ával járultak hozzá a közös alaphoz, ami a színházi és zenekari bevételekkel együtt évi 7000 rubelt eredményezett. A kosztot Schulman és Brun is a többi táboréhoz képest táplálóbbnak és ízletesebbnek találta, hiány leginkább kenyérből és húsból volt, kutyák elfogyasztása itt is előfordult.[178] Áprilisra megjelent a kolera és a kiütéses tífusz.[179] Májusban is még 600 fogoly élt a táborban egyre rosszabb körülmények között, sokan már arra kényszerültek, hogy tevék, szamarak és egyéb haszonállatok megfőzött vérével táplálkozzanak.[180] 1918 augusztusában Bailey azt tapasztalta, hogy az egész városban egykori osztrák–magyar foglyok zenélnek és dolgoznak, többek között abban a hotelben is, amelyben megszállt.[181] Feltehető, hogy a táborban ekkor már nem sokan tartózkodtak, de erről egyelőre nem rendelkezünk konkrét adatokkal.

Os

Ennek a tábornak az 1918 előtti történetével korábbi írásomban[182] már részletesebben foglalkoztam, ehelyütt az ott leírtakat egészítem ki az újonnan felkutatott források alapján. A tábor létszáma 1916 februárjában: 955 fő,[183] április 1-jén: 44 tiszt, 209 fő legénység,[184] kora nyáron: 41 tiszt, 185 fő legénység, nyolc beteg a kórházban. A körülményeket viszonylag primitívnek, de alapvetően elfogadhatónak találták; a tisztek jelentős része birodalmi német volt, akik „apróságok" miatt panaszkodtak. A kórház azonban botrányos állapotban volt.[185] Amikor Horn grófnő 1916. október 6-án táborban szeretetadományokat osztott, a legnagyobb örömöt a cigaretták okozták,[186] az alapellátás tehát továbbra is kielégítő volt, a táborban működött könyvtár és színház is. Dr. Madsen közbenjárására a foglyok engedélyt kaptak egy víztározó építésére, amihez a YMCA egy szűrőberendezést is biztosított.[187] 1918 márciusában 200 tiszt (ebből 22 birodalmi német) és 100 fő legénység

177 Valószínűleg az 1886-ban Budapesten született, a vasútezredben szolgáló Reiss Gyula póttartalékos utász. Verlustliste Nr. 672, 1918. november 5. 44. o.

178 Schulman jelentése. KM 10/KgA. 2016. d. 10-7/7-666; Brun jelentése. HHStA F36 412. d. 9. o.; IW HLvRK Nr. 127, 1918. február 2. KM 10/KgA. 2154. d. 7. o.

179 Karl M. Fleischer népfelkelő főállatorvos jelentése. KM 10/KgA. 2016. d. 10-7/7-535.

180 IW HLvRK Nr. 138, 1918. szeptember 28. KA FA AOK GZNB 3790. d. 7. o.

181 *Bailey* 1946. 29. o. Frederick Marshman Bailey (1882–1967) brit tiszt többek között azzal a feladattal utazott Turkesztánba, hogy megakadályozza a szabadon bocsátott hadifoglyok Afganisztánba jutását.

182 *Forgács* 2022a. 68–70. o.

183 KM 10/KgA. 1350. d. 10-35/2-242.

184 Madsen jelentése. HHStA F36 412. d.

185 KM 10/KgA. 1349. d. 10-35/2-219.

186 KM 10/KgA. 1350. d. 10-35/2-364.

187 Harte jelentése. KM 10/KgA. 2153. d. 10-35/4-7. 18., 28. o.; Madsen levele Slatin ezredesnek, 1916. december 2. KM 10/KgA. 1349. d. 10-35/2-420.

élt a táborban. Meyer ezredes[188] nem tette Brunra azt a benyomást, hogy túlságosan hatékonyan tudna fegyelmet tartani. A tisztek élelme havi 42 rubelbe került, amelynek kifizetése komoly gondot okozott; Brun és Schulman őket 2750, a legénységet 100 rubellel tudta támogatni.[189] A helyzet addig rosszabbodott, hogy néhány hónappal később a legénység bejelentette, hogy amennyiben nem javul az ellátásuk, belépnek a Vörös Hadseregbe.[190] A tisztek és a legénység viszonya tehát meglehetősen feszült volt, amiben a bolsevik agitációnak is nagy szerepe volt. Egyedül a kézműves szakmákban dolgozók tudtak jó jövedelemre szert tenni. A helyi lakosság barátságosan viszonyult a foglyokhoz, de a környező településeken dúló kolera és tífusz komoly fenyegetést jelentett a táborra is.[191]

Os városának neve örökre összeforrott azzal a tragédiával, ami „osi hadifogolymészárlás" néven vonult be a történetírásba. Az esettel a korabeli sajtó és a későbbi szakirodalom is foglalkozott,[192] ezzel együtt érdemesnek látszik ehelyütt is kitérni a történtekre. Röviden összefoglalva az eseményeket: az osi tábor egyre romló körülményei miatt a tisztek, akik többször eredménytelenül kérték áthelyezésüket, 1919. április 10-én úgy határoztak, hogy elhagyják a tábort Andizsán felé, annak ellenére, hogy az oroszok nem tudtak számukra fegyveres kíséretet biztosítani. A körülbelül 170 – többségében magyar – tisztet útközben foglyul ejtette a Holhodzsa[193] vezetése alatt álló baszmacsi[194]-csoport, és néhány nap elteltével mindannyijukat kegyetlenül lemészárolták. Mint Kaba Eszter is rámutat, az eset szörnyűsége természetszerűleg a legkülönfélébb változatokat szülte azt illetően, hogy pontosan miért és hogyan történt a tragédia.

A gyilkosságok felelőséről, Holhodzsa Esonról annyi tudható, hogy 1874-ben született Osban és 1918 végén csatlakozott Madamin bég[195] baszmacsi-seregéhez. Beszédes tény, hogy a közép-ázsiai emlékezetben se túlzottan pozitív a megítélése, és végletekig kegyetlen cselekedetei miatt egy időre Madamin bég is bebörtönözte. A korábbi szakirodalomban sokáig tartotta magát az az állítás is, hogy Holhodzsa lett volna később Madamin bég gyilkosa; Mahmudovich azonban rámutat, hogy ezt semmiféle hiteles forrás nem igazolja. Alig egy hónappal a tragikus események előtt, 1919 márciusában Madamin bég és Holhodzsa Balikcsi[196] mellett győzedelmeskedtek a Vörös Hadsereg csapatai felett és mintegy 1700 foglyot ejtettek. A köztük lévő 350 dasnakot[197] hasonló módon gyilkolták meg, mint később az osi tiszteket: megkötözve a Szir-darjába vetették őket.[198]

188 Valószínűleg az 1865-ös születésű Alois Meyer ezredes, meghalt 1920. május 15-én Moszkvában. *Amtsblatt zur Wiener Zeitung,* 1921. november 24. 267. sz. 2. o.
189 Schulman jelentése. KM 10/KgA. 2016. d. 10-7/7-666; Brun jelentése. HHStA F36 412. d. 9. o.
190 Arthur Fischer levele a Hadügyminisztériumnak, 1918. július 9. KM 10/KgA. 2016. d. 10-7/7-578.
191 Wochenbericht No. 2, 1918. augusztus 17. HL I. Vh. 4366. d. 9. o.
192 Vö. *Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy* 1930. 411–412. o.; *Kaba* 2011.
193 Neve a különböző forrásokban szerepel *Halhodzsa, Chol-Hodscha, Chal-Chodjah* stb. alakokban is.
194 Törökül „rabló", a több csoportból álló, szovjetellenes fegyveres felkelők elnevezése.
195 Özbegül Madaminbek (1882–1920), a baszmacsik egyik legjelentősebb vezéregyénisége.
196 Baliqchi, Özbegisztán.
197 A nacionalista-szocialista irányzatú örmény Dasnakszutjun-párt tagjai.
198 *Mahmudovich* 2022. 39–41. o. A tanulmány magát az osi mészárlást azonban egyáltalán nem említi.

Rudolf Niemann visszaemlékezése[199] szerint a foglyok nagyon ügyeltek arra, hogy se a bolsevikok, se a baszmacsik ne tekintsék őket ellenségnek, semlegességük felől egy „befolyásos szártot", bizonyos Ali béget is biztosítottak 1918 februárjában. Ő megnyugtatta Kovács Géza[200] századost, hogy a helyi lakosok békések, és maguk is felléptek Holhodzsa fosztogató csapataival szemben. Az említettet hat társával együtt nem sokkal később el is fogták és börtönbe vetették. Június 2-án azonban sikeres lázadást szított és egy 36 órán át tartó véres tűzpárbaj során sikeresen megszökött, majd július 5-én csapataival Os ellen vonult. A városból számos nő menekült a fogolytáborba, amelynek katonai védelme oly gyenge lábakon állt, hogy az orosz őrök a foglyoktól kértek tanácsot és 200 puskát is felajánlottak nekik. Holhodzsa a tárgyalások során biztosította a foglyokat, hogy nem esik bántódásuk. Időközben azonban megérkezett a 400 fős, tüzérséggel felszerelt erősítés Szkobelevből, amely véres küzdelmek árán elüldözte a baszmacsi sereget. A foglyok helyzetét nagyban nehezítette, hogy a felkelők oldalán is harcoltak osztrák–magyarok, így őrizetüket a táborban jelentősen megszigorították. 1919. február közepén Holhodzsa a lakosság egy részének együttműködésével újabb támadást indított Os ellen; megtorlásként a Vörös Hadsereg lerombolta és kifosztotta az óvárost. A foglyokat március 8-án arról értesítették, hogy Kokandra szállítják őket; erre azonban a következő egy hónap során se került sor.

Niemann szerint, aki nem csatlakozott a tábort elhagyó csoporthoz, Holhodzsa július 1-jén, amikor csapataival ismét Os előtt állt, a gyilkosságok megtörténtét ugyan elismerte, azonban azt állította, hogy azok egyik beosztottjának önhatalmú cselekedetei voltak. Benda Jenő, a csóti leszerelőtáborban dolgozó tudósító ezzel nagyjából megegyezően írja le cikkében az esemény előzményeit.[201] Ezek alapján a gyilkosságok motivációja Holhodzsa részéről a bosszú lehetett: mint ismeretes, a Vörös Hadsereg soraiban számos egykori osztrák–magyar hadifogoly is harcolt. *„Egy kisebb csoport ellenezte a vakmerő utazást, mert rémhírek terjedtek el a felkelők kegyetlenségéről és arról, hogy a bennszülöttek a hadifoglyokat tartják bűnösnek abban, hogy az általuk annyira gyűlölt tanácshatalom gyökeret tudott verni Turkesztánban"* – emlékezett vissza Fekete József, a 19. honvéd gyalogezred hadapródja.[202] Franz J. Hentschel is hasonlóan vélekedett, azzal a megjegyzéssel, hogy Madamin béget nem terheli felelősség a gyilkosságok miatt, azokat egyedül Holhodzsa rendelte el.[203] Josef Zangel (1883–1967) szerint a foglyok egyszerűen az *„ázsiai barbarizmus és a bolsevik indolencia"* áldozatai lettek.[204] Ettől némileg eltér Fritz Willfort (1879–1956) verziója: eszerint ugyanis az osi foglyok vezetője megállapodott Holhodzsával abban, hogy azokat a fegyvereket, amelyeket a tábor önvédelemi céllal kapott, nem fogják a baszmacsik ellen használni. Mivel azonban a város körüli harcokban ezek mégis bevetésre kerültek az oroszok részéről, Holhodzsa ezt az esküszegést

199 *Niemann* é. n. Személyével kapcsolatban csak annyi tudható, hogy Przemyślben szolgált mérnök-hadnagyként és bécsi illetőségű volt. Valószínűleg azonos azzal a Rudolf Niemannal, aki a második világháború idején a német Mauser fegyvergyárban töltött be vezető pozíciót. https://dokumen.pub/the-worlds-assault-rifles-2nbsped-0935554009.html (Megtekintés: 2023. május 4.)

200 Személyével kapcsolatban vö. *Forgács* 2022a. 59. o.

201 *Benda Jenő:* Magyar tisztek borzalmas lemészárlása. *Pesti Hírlap,* 1922. július 23. 44. évf. 165. sz. 2–3. o.

202 Fekete József jelentése, Csót, [keltezés nélkül]. HL Hfgy 26. d. 915–917. p.

203 *Hentschel* 1924. 85–86. o.

204 *Zangel* 1936. 125–126. o. Az eseményt tévesen 1918 májusára datálja.

torolta volna meg a későbbi gyilkosságokkal.[205] Adolf Epstein szerint a foglyokat azután végezték ki, hogy megtagadták a baszmacsik oldalán való harcolást.[206] Szenyovszky Ferenc meg ismét kicsit másképp emlékezett vissza: *„A mohamedánok nem bántották ugyan már a mieinket, mert jövetelünk jelezve volt, s tudták, hogy haza megyünk, de mégis voltak félreértések. Egy ilyen sajnálatos félreértés áldozata lett több mint 150 fogoly tiszt, akik Osból Kínába akartak szökni. Egy csapat felkelővel találkoztak, akik látták, hogy európaiak, minden további nélkül az utolsó emberig lemészárolták őket s egy részüket vagy tán az egészet is a Syr-Darjába hányták. Később ugyan felsőbb parancsnokuktól szemrehányást kaptak s az elesetteket megkönnyezve, kőhalmot raktak össze a helyre, de ez már nem sokat segített szerencsétleneken."*[207]

Noha az itt ismertetett verziók közül bármelyik elképzelhető, a legvalószínűbbnek mégis az tűnik, hogy az osi foglyoknak egyszerűen végzetes balszerencséjük volt, hogy a legkiszámíthatatlanabb baszmacsi-vezér kezére kerültek. Azok alapján, amit Holhodzsáról tudunk, nem túlzott merészség azt állítani, hogy semmi különösebb okra nem volt szüksége ahhoz, hogy a gyilkosságokat elkövesse. A kutatást azonban semmiképp se lehet lezártnak tekinteni, esetlegesen előkerülő újabb források még egészen új megvilágításba helyezhetik a történteket.

Gulcsa[208]

Gülcsö egy hegyi kisváros mintegy 1540 méteres magasságban, festői környezetben. Az itt létesített tábor – noha az orosz fél ezt tagadta – közismerten büntetőtáborként működött,[209] Privalov zászlós parancsnoksága alatt. A rossz állapotú laktanya kőpadlózata hiányos volt, az ablakok nem voltak rendesen zárhatók, a foglyokat az őrségtől elválasztó fal nem ért a plafonig és tele volt kémlelőlyukakkal. Az egyetlen helyiségben 24 ágyat helyeztek el. A panaszok sora hosszú volt: folyamatos szigorú őrzés, az alvást éjjelente ellehetetlenítette a szomszédos őrség dohányzása és hangoskodása, nehéz és rendkívül drága volt az élelembeszerzés – Gulcsában szinte alig lehetett kapni valamit –, a posta hónapokat késett, kevés volt a hely és a mozgásszabadság. Havonta kétszer volt lehetőségük arra, hogy egy küldönc segítségével Osban élelmiszert vásároljanak, a szállítási költségek azonban 60 rubelt is kitehettek. Az ebéd és vacsora – kenyér nélkül – napi 84 kopekbe került, a konyhán szakács nem volt. Egy esetleges műtét végrehajtására se megfelelő helyiség, se szakorvos nem állt rendelkezésre; fürdeni csak egy, a konyhában elhelyezett dézsában lehetett. A csomagok általában kifosztva érkeztek meg, a pénzküldemények meg egyáltalán nem. A foglyok a Horn-delegációnak azt adták elő, hogy sokukat teljesen önkényesen, kihallgatás nélkül helyezték ide. Azt is követelték, hogy végezzenek egészségügyi vizsgálatokat, mivel a magashegységi klimatikus viszonyok erős megterhelést jelentettek a szervezetre. Egy olasz nemzetiségű fogoly arról számolt

205 *Willfort* 1930. 252–253. o.
206 *Epstein* 1935. 57–58. o.
207 Oct. Hung. 1521. 39. o.
208 Ма Гулчө (Gülcsö), Kirgizsztán.
209 Közép-Ázsia másik büntetőtáborát a Kaszpi-tenger partján, Fort-Alekszandrovszkijban (ma Fort-Sevcsenko, Kazaksztán) létesítették.

be, hogy azután helyezték Gulcsába, hogy nem volt hajlandó átlépni az ellenséghez. A 140 verszt[210] távolságra lévő andizsáni vasútállomást csak többnapos utazással lehetett elérni, arbákon[211] zötyögve és rovarszennyezett jurtákban éjszakázva; a lovakkal való közlekedést az oroszok a szökésveszély miatt nem engedélyezték. A delegáció kezdeményezte, hogy az élelemellátás javítása érdekében tegyék lehetővé a foglyoknak haszonállatok tartását.[212] Végül sikerült elérni, hogy megvásárolhassák a táborparancsnok ágyasa által tartott baromfikat, több bizonyítottan vétlen tisztet pedig visszahelyeztek korábbi táborába.[213]

1916 áprilisában 88 tiszt és 43 fő legénység tartózkodott a táborban.[214] Oskar Köhler vártüzér főhadnagy május 23-án kelt levelében finom kritikával illette Vöröskereszt gulcsai munkáját: a húsvétre kapott vigasztaló versek és szentképek ugyan nagyon szépek, de ennél némileg több segítség elkélt volna. Azt is kifogásolta, hogy a szeretetadományokból semmi se jutott el hozzájuk, a vöröskeresztes nővérek csak a nagyobb városokat látogatták meg, és velük senki se törődik.[215] A táborra vonatkozó forrásanyag csekély mennyisége alátámasztani látszik ezt a panaszt. Az utolsó adatok Jerome Davistől származnak, aki 1917 márciusában jutott el Gulcsába. A 150 versztnyi távolságot lóháton, másfél-két nap alatt tette meg. A foglyok között könyveket és szükségleti eszközöket osztott szét, továbbá 600 rubelt adott át az elzártságból fakadó magas szállítási költségek fedezésére.[216] A tábor és lakóinak későbbi sorsáról egyelőre nem állnak rendelkezésre további források.

Összegzés

Ez a tanulmány azt tűzte ki célul, hogy az eddig megjelent szakirodalomnál jóval részletesebb betekintést adjon a csak érintőlegesen vagy felszínesen tárgyalt első világháborús közép-ázsiai fogolytáborok némelyikébe. A Fergána-völgy földrajzi és kulturális adottságai egy különlegesen sokszínű „mintavételt" tettek lehetővé. Mint látható, a táborok ebben a viszonylag kisebb földrajzi egységben is meglehetősen nagy változatosságot mutatnak: találtunk itt tömegtáborokat (Kokand, Szkobelev), hírhedten rossz körülményű és mintaszerűen vezetett táborokat (Hodzsent, illetve Andizsán), továbbá kis létszámú munka- és büntetőtáborokat (Kizil-Kija és Gulcsa). Értelemszerűen a források mennyisége és jellege nagy eltérést mutat térben és időben egyaránt, ami a táborok létszámával is összefügg. Azt a – korábban általam is osztott[217] – feltevést, miszerint a közép-ázsiai táborok alapvetően kedvezőtlenebb körülményeket jelentettek a foglyok számára az európai Oroszországhoz képest, mindezek alapján nem árt megkérdőjelezni, és a jövőbeli kutatások még tovább árnyalhatják a képet.

210 1 verszt = 1066,78 méter.
211 A térségben használt nagykerekű fakordé.
212 KA Horn. 34–38. o.
213 *Fábián Béla:* Ezer ember asszony nélkül (31). *Magyarország,* 1930. február 7. 37. évf. 31. sz. 11. o.
214 Madsen jelentése. HHStA F36 412. d.
215 KM 10/KgA. 1351. d. 10-35/6-198.
216 Harte jelentése. KM 10/KgA. 2153. d. 10-35/4-7. 40. o.
217 Ld. *Forgács* 2015. 274. o.

Rövidítésjegyzék

AdR KG
AT-OeStA/AdR BKA BKA-I SL KG Kriegsgefangenenwesen, 1919–1922 (Archiv der Republik, Bécs)

HHStA F36
AT-OeStA/HHStA MdÄ AR F36 Schiffswesen und Krieg: Krieg Österreich-Ungarn, 1914–1918, Departement 7 (Völker- und Staatsrechtliches Departement), Kriegsgefangene, 1914–1918 (Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Bécs)

HL Hfgy.
Hadtörténelmi Levéltár Hadifogoly gyűjtemény

HL I. Vh.
Hadtörténelmi Levéltár Első világháborús gyűjtemény

HTM FA
Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívum

HTM KE
Hadtörténeti Múzeum Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény

HU-MNL-OL-K 73
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Polgári kori kormányhatósági levéltárak – K szekció 73. Hadifogoly osztály

IW HLvRK
Interne Wochenberichte des Hamburgischen Landesvereines vom Roten Kreuz (Russland)

KA FA AOK GZNB
AT-OeStA/KA FA AOK GZNB Gemeinsames Zentralnachweisbüro des Roten Kreuzes, 1914–1918 (Kriegsarchiv, Bécs)

KA Horn
Bericht über den Besuch der Kriegsgefangenenlager in Turkestan. Delegation Generaloberin Gräfin Horn vom deutschen Roten Kreuz. AT-OeStA/KA FA AOK GZNB Akten, 3789. doboz (Kriegsarchiv, Bécs). A jelentés másolata megtalálható a Hadtörténelmi Levéltár, Első világháborús gyűjteményében is (4364. doboz).

KM 10/KgA.
AT-OeStA/KA ZSt KM Abteilung 10/Kriegsgefangene (Kriegsarchiv, Bécs)

Namensliste, HL I. Vh.
Namensliste der Kommandanten und russischen Lazarett-Aerzte in Turkestan. Sz. n. HL I. Vh. 4362. doboz.

Irodalomjegyzék

Bailey 1946.
Bailey, F[rederick] M[arshman]: Mission to Tashkent. London, 1946.

Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy 1930.
Baja Benedek – Lukinich Imre – Pilch Jenő – Zilahy Lajos: Hadifogoly magyarok története. II. kötet. Az oroszországi hadifogság és a hadifoglyok hazaszállításának története. Budapest, [1930].

Balla 2010.
Balla Tibor: A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Budapest, 2010.

Balla 2012.
Balla Tibor: Osztrák–magyar tábornokok orosz hadifogságban az első világháború idején. *Hadtörténelmi Közlemények,* 2012. 125. évf. 3 sz. 847–862. o.

Epstein 1935.
Kriegsgefangen in Turkestan. Erinnerungen von Georg Popper und Adolf Epstein. Geschildert von *Adolf Epstein.* Wien, 1935.

Forgács 2015.
Forgács Márton: Közép-Ázsia egzotikus világa egy első világháborús hadifogoly képeslapjain. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 15. Szerk. *Závodi Szilvia*. Budapest, 2015. 257–296. o.

Forgács 2022a.
Forgács Márton: A taskenti és osi hadifogolytáborok az első világháborúban Háy Elek hagyatékának tükrében. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 22. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, 2022. 49–80. o.

Forgács 2022b.
Forgács, Márton: Austro-Hungarian Prisoners of War during World War I in the Territory of Present-day Uzbekistan – the Estate of Ferenc Palkovics (1892–1919). *Orpheus Noster,* Volume 14, No. 4, 2022. 109–120. o.

Hentschel 1924.
Hentschel, Franz J.: Auf Tamerlans Spuren. Des Ostens Dämmerung oder Aufstieg? Selbsterlebtes aus Turkestan und Rußland. Leitmeritz, 1924.

Kaba 2011.
Kaba Eszter: Az osi hadifogoly mészárlás, avagy egy rémtörténet természete. *Nagy Háború blog,* 2011. október 12. https://nagyhaboru.blog.hu/2011/10/12/az_osi_hadifogoly_meszarlas_avagy_egy_remtortenet_termeszete (Megtekintés: 2023. április 15.)

Mahmudovich 2022.
Mahmudovich, Xolliyev Dilmurod: Xolxo'ja Eshon hayot yo'li va fojeali taqdiri. *New Innovations in National Education,* Volume 1, Issue 1, Iyul 2022. 39–45. o.

Matt 2022a.
Matt, Hanna: Researching Displacement in Central Asia: A Reflection on the Use of Sources. Peripheral Histories, July 25th 2022. https://www.peripheralhistories.co.uk/post/researching-displacement-in-central-asia-a-reflection-on-the-use-of-sources (Megtekintés: 2023. április 16.)

Matt 2022b.
Matt, Hanna: Global Captivity in the First World War: Prisoners of War in Turkestan, 1914–1916. edu.e-history.kz, шілде-қыркүйек [július–szeptember] 2022, No. 31. 301–313. o.

Niemann é. n.
Niemann, Rudolf: Die Tragödie von Osch in Ferghana (Turkestan). In: *Weiland, Hans* (Hrsg.): In Feindeshand. Die Gefangenschaft im Weltkriege in Einzeldarstellungen. I. Band. Wien, [é. n.] 331–333. o.

Sobirov – Abdullaeva 2021.
Sobirov, Nemat Sobirovich – Abdullaeva, E. A.: Military Prisoners of the Austro-Hungarian and German Armies in Khujand. *European Journal of Development and Sustainability,* Volume 2, No. 6, June 2021. 115–117. o.

Sobirov – Mamadaliyev 2021.
Sobirov, Nemat Sobirovich – Mamadaliyev, Nemat Qahorovich: Traces of Prisoners of War of the First World War in the Kokand District in the Fergana Valley. *EPRA International Journal of Multidisciplinary Research,* Volume 7, Issue 11, November 2021. 99–101. o.

Tojiboev 2021.
Tojiboev, Jakhongir: POWs in Fergana Valley, Turkestan During the Period of World War I. *Internationial Scientific Journal, Theoretical & Apllied Science,* Volume 94, Issue 2, 26. 02. 2021. 317–320. o.

Willfort 1930.
Willfort, Fritz: Turkestanisches Tagebuch. Sechs Jahre in Russisch-Zentralasien. Wien und Leipzig, 1930.

Zangel 1936.
Zangel, Josef: Flucht aus Turkestan. Erlebnisse eines Reiteroffiziers. Großschönau, 1936.

Life in the First World War POW Camps of Turkestan's Fergana Valley

This study attempts to trace the history of the First World War POW camps established in the Fergana Valley, in Central Asia, from their beginnings right through to their dissolution following the war's end. In Turkestan, a historical region, the Fergana Valley forms a distinct geographical unit. Very densely populated and surrounded on three sides by high mountains, it is today shared by Uzbekistan, Kyrgyzstan, and Tajikistan. For the POWs held there, its cultural and ethnic diversity made for an environment that was unique. The valley's POW camps likewise exhibited great variegation: there were those with many prisoners (Kokand, Skobelev), one where conditions were notoriously poor (Khodjent), those run in an exemplary fashion (Andijan, Namangan), and those that were labour and punishment camps housing small numbers of inmates. Additionally, the author touches upon the tragic event known as the 'Osh POW massacre'. Based first and foremost on archival sources in Vienna and Budapest, the study also utilises diaries both published and unpublished, as well as personal recollections. In it, a very important role is played by reports drawn up by Red Cross delegations. On the basis of the materials used, a detailed picture emerges of these very different POW camps. In the specialist literature hitherto, they are dealt with only superficially or in passing.

Kriegsgefangenschaft im Ersten Weltkrieg in den Lagern des Ferghanatals in Turkestan

Die Abhandlung setzt sich zum Ziel, die Geschichte der Kriegsgefangenenlager im zentralasiatischen Ferghanatal von den Anfängen bis zur ihrer Auflösung nach dem Krieg nachzuzeichnen. Das Ferghanatal ist eine gut abgrenzbare geographische Einheit in Turkestan: die außerordentlich dicht besiedelte Region wird auf drei Seiten von Hochgebirge umgeben, und fällt heute auf die Staatsgebiete von Usbekistan, Kirgisistan und Tadschikistan. Die kulturelle und ethnische Vielfalt bedeutete für die Kriegsgefangenen eine einzigartige Umgebung. Entsprechende Mannigfaltigkeit zeigen auch die hiesigen Gefangenenlager: es finden sich Massenlager (Kokand, Skobelew), Lager mit berüchtigt schlechten Bedingungen (Hodschent) und mit musterhaft guter Führung (Andischan, Namangan), sowie kleine Arbeits- und Straflager (Kysyl-Kyja und Gultscha). Der Autor befasst sich auch mit dem tragischen Ereignis, welches als „Kriegsgefangenen-Massaker von Osch" bekannt wurde. Die Studie stützt sich in erster Linie auf Wiener und Budapester Archivmaterial, sowie publizierte und unpublizierte Tagebücher und Memoiren; ein besonderer Schwerpunkt liegt dabei auf den Berichten der Rotkreuz-Delegationen. So wird ein detailliertes Bild über diese recht verschiedenen Gefangenenlager vermittelt, welche in der bisherigen Fachliteratur nur am Rande oder oberflächlich behandelt wurden.

Tóth Orsolya

ÉLET A KRASZNAJA RJECSKAI HADIFOGOLYTÁBORBAN – II. RÉSZ (1918. SZEPTEMBER – 1920. MÁRCIUS 28.)

Az első világháború idején az Orosz Birodalom területén létesített számos hadifogolytábor egyike volt a kínai–orosz határ mellett, az Amur egyik mellékfolyója, az Usszuri partján létesült Krasznaja Rjecska,[1] amelynek egyik nevezetessége, hogy egyedüli hadifogolytáborként 1918. november 9. és 1919. június 14. között az Amerikai Expedíciós Haderő[2] felügyelete alá tartozott, amely más országok katonai egységeivel együtt részt vett az Antant államok szibériai intervenciójában.[3] Védelmük alatt a körülbelül 2000, többségében osztrák–magyar hadifogoly biztonságban volt a Vörös Hadsereg ellen harcoló usszuri kozákok[4] és a Csehszlovák Légió[5] katonáinak visszaéléseitől[6] és gondoskodásuknak köszönhetően viszonylagos jólétben éltek.

1 Eredetileg tüzérségi kaszárnyának épült az orosz–japán háború (1904–1905) idején, de sok épületét nem fejezték be. Nevét a közelben lévő falu után kapta.

2 American Expeditionary Force Siberia (A.E.F. Siberia), az Amerikai Egyesült Államok 7950 főből álló szibériai különítménye, amely William S. Graves vezérőrnagy vezetésével 1918. augusztus 15. – 1920. április 1. között inkább diplomáciai, mint katonai feladatot látott el. A hadművelet során 189 amerikai halt meg. https://en.wikipedia.org/wiki/American_Expeditionary_Force,_Siberia (Megtekintés: 2023. április 23.)

3 1918. augusztusban, a Brit Birodalom, Kanada, Olaszország, Kína, az Amerikai Egyesült Államok és Japán csapatokat küldött az Orosz Birodalom távol-keleti területére, a Tengermellékre azzal a céllal, hogy keletről segítsék a bolsevikok ellen harcoló cári orosz csapatokat, kimenekítsék és Európába szállítsák a szövetséges Csehszlovák Légiót, valamint, hogy megóvják a korábbi orosz kormányzatnak juttatott és Vlagyivosztokban raktározott nagy mennyiségű katonai ellátmányt. A 70 000 fős japán haderő katonailag is beleavatkozott polgárháborúba. https://en.wikipedia.org/wiki/Siberian_intervention (Megtekintés: 2023. április 23.)

4 Az usszuri kozák hadsereget 1889-ben alakították meg az Orosz Birodalom távol-keleti részén, a primorszki területen, azzal a céllal, hogy őrizzék a Kínával közös határ területét. Az orosz polgárháború idején Ivan Pavlovics Kalmikov atamán vezetésével a Vörös Hadsereg ellen harcoltak. Feloszlatták 1922-ben.

5 Cseh és szlovák nemzetiségű hadifoglyokból szervezett katonai alakulat, amely az orosz polgárháborúban a fehér orosz csapatok szövetségeseként vett részt. Kb. 60 000 fős állományát 1919–1920-ban amerikai csapatszállító hajókkal 38 transzporttal szállították Európába.

6 1918. október 8-án a Csehszlovák Légió egyik zászlósa két kozákkal bement a táborba és a „B" tábor parancsnokától követelte a Svéd Vöröskereszt megbízottjától segélyként kapott összeget. Amikor megkapta, ugyanerre utasította az „A" tábor vezetőjét, de ő a pénzt letagadta. Büntetésként bezárták a tábor börtönébe. *Zsindely* 1999. 112. o. és dr. Antal Vilmos naplója. (Arany János Múzeum, Nagykőrös.) (Antal napló) Néhány nappal a tábor amerikai átvétele után egy kozák tiszt el akarta vinni a megszállt felvidéki területekről származó, egy listában szereplő hadifoglyokat, de átadásukat

Az általuk biztosított körülmények, valamint a hadifoglyok elszántsága és munkája eredményeként néhány hónapon belül a táborban a hétköznapi élethez szükséges intézmények mellett a szórakozást, a kikapcsolódást jelentő helyek is létesültek, amelyek a különleges kulturális-, oktatási- és sportélet helyszíneként szolgáltak. Működött itt kórház, gyógyszertár, fürdő, mosoda, borbély-, cipész-, szabó-, asztalos- és lakatosműhely, agyagedény-üzem, iskola, könyvtár, fényképész műterem, zöldség- és virágtermesztésre alkalmas üvegház, kaszinó, két kávéház, mozi, színház és sportpálya. A szerkesztőségek napilapokat és gyönyörűen illusztrált folyóiratokat készítettek, az énekkar és a zenekar hangversenyekkel, az osztrák és a magyar színtársulat prózai és zenés darabokkal szórakoztatott. A nyomdában írók műveit és a művészek metszeteit nyomtatták a helyben készített papírokra. Mindezen helyeket és a működéshez szükséges eszközöket az amerikai hadsereg támogatásával a tábor lakói maguk hozták létre a rendelkezésükre álló anyagokból. A táborbeli események, valamint számos személy emlékét a változatos tartalmú kiadványok[7] mellett amatőr és hivatásos fényképészek felvételei is megőriztek.

A krasznaja rjecskai hadifogolytábor történetében két, egymástól eltérő időszakot lehet megkülönböztetni. Az 1918. április 15-ig tartó első periódusban[8] az itt fogvatartott 970 osztrák–magyar, német és néhány török katonát az orosz hadsereg csapatai őriztek, és a többi hadifogolytáborhoz hasonlóan, nehéz körülmények között élték a mindennapjaikat. Miután a breszt-litovszki béke híre eljutott a táborba, a táborparancsnokság elhatározta, hogy elhagyják a tábort és közösen megpróbálnak hazatérni. Egy 31 vasúti kocsiból álló szerelvényt és mozdonyt béreltek és elindultak haza, nyugat felé. A 28 napon át tartó veszélyes út végül kudarccal végződött, a vörös csapatok feltartóztatták és visszairányították őket Szibéria felé. Ekkor sokan megszöktek, de többségük a barnauli vagy a krasznojarszki táborba került.

Krasznaja Rjecska épületei 1918. szeptember 19-ig üresen álltak, amikor átköltöztették ide a habarovszki „A” és „B” tábor[9] hadifoglyait, mert a várost a Vörös Hadseregtől visszafoglaló usszuri kozákokat és a Csehszlovák Légió egységeit tá-

Morrow alezredes megtagadta. (*Zsindely* 1999. 118. o.) Más táborok hadifoglyait ért bántalmazások közül kiemelkedik az 1918. augusztus 10. körül Krasznojarszkban a cseh-szlovákok által kivégzett 17 magyar hadifogoly, vagy a Habarovszkban 1918. szeptember 5-én agyonlőtt hadifogoly-zenészek esete. (*Fejes – Fejes* 1931. 222. o. és 222/a-b. o.) Az akkori közállapotokat példázza, hogy a kozákok még a Svéd Vöröskereszt habarovszki megbízottját, Sven Erik Hedblom-ot (Hudiksvall, 1890. január 11. – Habarovszk, 1918. október 2.), aki a területen az osztrák–magyar hadifoglyok érdekeit képviselte és segítette, valamint norvég társát többször kirabolták, majd egy vasúti kocsiban felakasztották. A szervezet habarovszki raktárát feldúlták, majd felgyújtották.

7 A táborban készült nyomtatványok többsége dr. Zsindely Sándor hagyatékából került a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténeti Múzeum (HTM) gyűjteményébe 2000-ben. Zsindely Sándor, dr. (Komárom, 1898. augusztus 8. – Budapest, 1978. május 5.) székesfővárosi iskolai szakorvos, kórházi főorvos, egyetemi magántanár. Érettségi után katonai szolgálatra vonult be az első világháború idején, hadifogságba esett, ahonnan 1920. októberben tért haza. Az orvosi diploma megszerzése után orr-gégész szakorvosként dolgozott. A Bethesda kórház gégészeti osztályának főorvosa. (*Horváth* 1940. 1217. o.)

8 Bővebben ld. *Tóth* 2022.

9 Habarovszk vagy Chabarovszk: Krasznaja Rjecskától kb. 14 kilométerre lévő város, Szibéria három katonai körzete egyikének központja. Területén több nagylétszámú hadifogolytábor működött.

Karácsony a táborban. A hátul álló személy dr. Lőw Márton, előtte társai, Karácsonyi László, Schimmer Ferenc és Ticsénszky Miklós, 1919. december 24. (Fortepan 85328 / adományozó: Lőw Miklós)

mogató Japán Birodalmi Hadsereg 12. hadosztályának szüksége volt az épületekre saját katonái számára.

A költözés során a hadifoglyok nemcsak a személyes tárgyaikat vitték magukkal, hanem a saját készítésű bútoraikat is, például az ágyként szolgáló deszkákat, asztalokat, székeket, illetve a szalmazsákjaikat, mert mindezekről maguknak kellett gondoskodniuk. Az Usszuri folyó partjára lehordott csomagokat, majd a foglyokat egy hajó szállította át a másik partszakaszra, ahonnan a holmikat több fordulóban ők vitték fel a táborba.[10] *„Soha oly óriási kínlódások és kellemetlenségek nem voltak hadifogságomban, mint most a költözködés alatt. Állandó eső, ragadós sártenger, a csomagoknak az állomásról való lehordása hozzájárultak a hurcolkodás nehézségeihez.”*[11] A fárasztó költözést, majd az elhelyezkedést követően kezdetét vette hadifogoly életük új fejezete, immár sokadik helyszínen.

Krasznaja Rjecska vörös téglás épületei és a három méter magas palánkkerítés tekintetében hasonlított a habarovszki táborhoz, de annál jóval nagyobb területen helyezkedett el, órákig lehetett a területén sétálni.[12] A törzstiszteket a Baubezirk-nek

10 *Bernáth* 1918. 86–87. o., *Zsindely* 1999. 109–110. o. A berakodásról készült fénykép: Laczkó Dezső Múzeum (Veszprém) Legújabbkori gyűjtemény 68.24.4. (*Rainer* 2015. 108. o.)

11 Antal napló. Antal Vilmos, dr. (Nagykőrös, 1896. december 31. – Nagykőrös, ?) árvaszéki ülnök. A M. kir. 29. gyalogezred zászlósa, 1916-ban hadifogságba esett, 1920. májusban tért haza. Jogi tanulmányokat folytatott Kecskeméten és Budapesten. 1926. augusztustól városi jegyző, árvaszéki ülnök. (Antal Vilmos önéletrajza. Arany János Múzeum, Nagykörös.)

12 *Zsindely* 1999. 111. o.

*Krasznaja Rjecska télen (*Fejes – Fejes *1931. 56. o.)*

nevezett táborrész épületeiben helyezték el, amelyeknek kisebb helyiségeiben csak néhányan laktak együtt. Az alacsonyabb rangú tiszteket és külön a legénységet az „A" és a „B" táborban, az egykori orosz kaszárnya legénységi szállásain, a körülbelül 100 fő befogadására alkalmas termekbe osztották be. Azért, hogy a többiektől elkülönüljenek, 5-6 fős társaságok pokrócokból, vásznakból és deszkákból bokszokat építettek, ahol a nap nagy részét töltötték. Itt, a bútoraikkal berendezett, elszeparált helyen aludtak, beszélgettek, kártyáztak, tanultak, étkeztek, dohányoztak stb. a nap legnagyobb részében. A helyiségekben állandó volt a hangzavar és a füst, a kényszerű összezártságból fakadó nehézségek felőrölték az emberek idegeit.

A tábor 1918. szeptember közepétől november 9-ig továbbra is az orosz hadsereg őrizete alatt állt, és a hadifoglyoknak a tőlük – rendszertelenül – kapott havi járandóságból – törzstisztek esetében 75, tisztek estében 50 rubel – kellett megélniük, azonban ez az összeg az emelkedő élelmiszerárak miatt az élelmezésre sem volt elegendő. Nem kaptak megfelelő minőségű és mennyiségű élelmet, téli ruházatot, alsóneműt, takarót, tisztálkodáshoz szükséges anyagokat stb., de az oroszok még a termekben lévő öt nagyméretű kályha befűtéséhez sem adtak elegendő mennyiségű fát. Napjaik fafűrészeléssel, mosással, főzéssel, tanulással és udvari sétával teltek. Októberben leesett az első hó, és a hadifoglyok rettegve gondoltak az előttük álló szibériai télre.

Kétségbeejtő helyzetükből az Amerikai Expedíciós Haderő mentette ki őket azzal, hogy 1918. november 9-én az oroszoktól átvette a tábor őrzését és magára vállalta

a több mint 2000 ember[13] ellátásának a feladatát.[14] Az amerikai hadsereg az embereken kívánt segíteni, „a barbár oroszok kezei közül akarták kimenteni őket" – ahogyan Charles H. Morrow[15] alezredes, parancsnok fogalmazott.[16] Valószínűleg a szövetségesek részéről ez nem volt tervbe véve, de a megszállásuk alá került területek feltérképezése során a táborban tett látogatások alkalmával láthatták, megtapasztalhatták az állapotokat, az emberek helyzetét. „…*Minden házba bementek, a látottakon megbotránkoztak. Szalmazsákja alig volt a pleninek,*[17] *majdnem mindnyájan a kemény faágyon aludtak. Oly nagy volt a nyomor, hogy soknak csak egy kínai takarója maradt, a többit eladták, hogy kenyerük, cigarettájuk legyen. A tábor fele még mindig spanyol influenzában feküdt, s így még szomorúbb volt a kép, mely az amerikaiak elé tárult.*"[18] Az átvétel az orosz táborparancsnokság akarata ellenére történt, mert Lukjánov ezredes jegyzékben tiltakozott az orosz szuverenitás megsértése miatt.[19]

1919. november 9. után az amerikai hadsereg gondoskodott a hadifoglyokról, amelynek értelmében a tisztek havonta 25 dollár illetményt, illetve a táborba vasúton szállított amerikai ellátmányból naponta három-négy alkalommal bőséges étkezéshez jutottak. A munkavégzésre kötelezett legénység természetben kapta az élelmezést és a ruházatot.[20] A tisztek számára a kincstári élelmezés átvétele kötelező volt, az árát – havi 8 dollárt – levonták az illetményükből.[21] A fennmaradt összeggel maguk gazdálkodtak, amelyből megvásárolták az amerikai kantinban a számukra szükséges holmikat (gyufát, dohányt, gyertyát stb.), vettek színház- és mozijegyet, kifizették a borbélyt, a szabót, a cipészt stb., és anyagilag segítették a rászorulókat:[22] a legénységet, az ellátás nélküli tiszttársaikat, illetve

13 Egy 1919. április elején készült jelentés szerint a táborban 1308 tiszt és 840 legénységi állományú tartózkodott. (*Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy* 1930. 408. o.) Fennmaradt a táborban 1919. október végén megalakult Hadifogoly Magyarok Szövetségének (HMSz) „tagsági" könyve, amely 1159 magyar hadifogoly tiszt és legénységi állományú személy nevét és adatait (rang, alakulat, polgári foglalkozás, nemzetiség, vallás, lakhely) tartalmazza. Ezt a névsort közel teljesnek tekinthetjük a magyar származású hadifoglyok személyére vonatkozóan. (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár (HL) Hadifogoly gyűjtemény 1. doboz)

14 Ez egyedi eset volt, az amerikai hadsereg más hadifogolytábort nem felügyelt a szibériai beavatkozásuk idején. A Japán Birodalmi Hadsereg a pervaja-rjecskai és nikolszk-usszuriszki hadifogolytábort vette át, majd 1919. június közepén Krasznaja Rjecskát is. A többi tábor továbbra is orosz fennhatóság alatt maradt.

15 Morrow, Charles H. (Somerset, Kentucky, Amerikai Egyesült Államok, 1878. november 28. – Fort Niagara, New York, Amerikai Egyesült Államok, 1935. december 31.) az Amerikai Egyesült Államok hadseregének ezredese, szolgált a Hawaii-szigeteken, Alaszkában, Szibériában, a mexikói határon. Halálakor a Fort Niagara (Niagara-erőd, New York) parancsnoka volt, ahol részt vett a régi francia erőd helyreállításában. https://www.findagrave.com/memorial/28255211/charlesh_-morrow (Megtekintés: 2020. április 11.)

16 *Bernáth* 2018. 100. o.

17 Az orosz voennoplennij kifejezésből, jelentése hadifogoly.

18 *Bernáth* 2018. 98. o.

19 Uo.

20 *Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy* 1930. 490. o.

21 *Bernáth* 2018. 105. o.

22 A legénység támogatására havonta 75 centet, a táboralapra 60 kopeket fizettek 1919. márciusban. (*Bernáth* 2018. 131. o.)

az orosz felügyelet alatti nikolszki hadifogolytábor lakóit. Megsegítésükre létrehozták a Nikolszki Segélyalapot, amelyhez az egyéni befizetéseken kívül valamennyi táborbeli vállalkozás jövedelmének egy részével is hozzájárult.[23]

Az átvétel után néhány napon belül az amerikaiak megszervezték a legszükségesebb dolgok beszállítását, amelyekkel igyekeztek javítani az állapotokon. Akiknek nem volt, adtak orosz szalmazsákot, de mindenki vételezhetett szalmát a fekhelyéhez, annyit, amennyit akart. Hasonlóképpen a fűtéshez szükséges fahasábokból is annyit vihettek, amennyit tudtak. Adományként mindenki kapott egy csomag cigarettát, két takarót, két szappant, másfél gyertyát, négy darab mosószappant, és osztottak kínai cipőket is. Hamarosan lehetővé vált, hogy több hónap után ismét levelet írjanak, üzeneteiket Amerikán keresztül juttatták el Magyarországra.[24]

*A deszkapalánk helyett húzott drótkerítés és a szibériai táj, 1919–1920 (*Fejes – Fejes *1931. 45. o.)*

Az amerikaiak a bőséges élelmezés és a szükséges holmik beszerzése mellett a hadifoglyok testi és mentális egészségének érdekében számos új intézkedést és szabályt vezettek be, továbbá jelentős infrastrukturális fejlesztésekbe és építkezésekbe kezdtek, amelyek kedvező hatással voltak a közösség mindennapi életére. A hadifoglyokkal lebonttatták a tábort körbevevő palánkot és helyette drótkerítést építtettek, amellyel szabad kilátás nyílt a környező tájra. Felszámolták a hálótermekben lévő bokszokat, ahol ezt követően megkövetelték a rendet és a tisztaságot. Elzárással és napi illetménymegvonással büntették azt, aki az ágyát rendetlenül hagyta, a szal-

23 *Zsindely* 1999. 125. o.

24 1919. december 5-én a tisztek egy csoportja levelet küldött *Az Est* című budapesti napilap számára, amelyet 1920. június 13-án le is közöltek. Ebben beszámoltak a táborban működő intézményekről, a kulturális rendezvényekről, életükről és jó sorukról. (*Az Est,* 1920. június 13. 11. évf. 11. sz. 4. o.)

Hadifogoly tisztek egy csoportja (Fortepan 85336 / adományozó: Lőw Miklós)

mazsákját nem rendezte el. Higiéniai okokból megtiltották a termekben az ételek tárolását és az étkezést, enni kizárólag az újonnan kialakított éttermekben lehetett, amelyek bútorait, az asztalokat és a székeket a hadifoglyok készítették. A bevezetett napirenddel[25] szabályozták az étkezések idejét, illetve kötelezővé tették a napi kétszeri „szabadgyakorlatot", amely idő alatt bármit lehetett csinálni a szabadban. Céljuk az volt, hogy a hadifoglyokat aktív időtöltésre sarkallják, hogy az idejük nagy részét ne az egészségtelen levegőjű termekben tétlenül töltsék. Azért, hogy visszaszorítsák az olvasást, még a könyvtárat is bezárták, de az továbbra is működött és biztosította a könyveket az igénylők számára.[26]

Előírásuk szerint a hadifogoly tiszteket ugyanolyan elbánásban és ellátásban kellett részesíteni, mint a sajátjaikat, és munkára sem kötelezhették őket, ugyanakkor Morrow alezredes kérte a segítségüket a táborban megkezdett építkezésekhez. Az önként jelentkezők és a beosztottak munkájával rövid időn belül kiépült egy ló vontatta kisvasút, a vízvezeték,[27] illetve egy téglaút. Az amerikaiak bevezették a villanyvilágítást a kórház és a színház épületébe. Ezeken kívül még számos építkezés

25 „6.30 ébresztő, 7.00 reggeli, 8.10–8.40 szabadgyakorlat, 12.00 ebéd, 2.10–2.40 szabadgyakorlat, 4.15 vacsora, 10.45 éjjeli nyugalom, 11.00 lámpaoltás." (*Bernáth* 2018. 102–103. o.)

26 *Zsindely* 1999. 120. o.

27 Eredetileg a táborban nem volt vízvételi lehetőség, télen havat olvasztottak, egyébként az Usszuriból hordták a vizet. (*Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy* 1930. 318. o.) A vízvezetéket 1918. október elején még az orosz fennhatóság idején kezdték el építeni, amelynek során a téli fagyok miatt a csöveket 3,5 m mélyre kellett leásniuk. (*Bernáth* 2018. 91. o.) A munka az amerikaiak ideje alatt is folytatódott, a vezeték a 3 km-re lévő folyóhoz vezetett le, amelyen keresztül egy „cséplőgép-lokomobil" működtetésével szivattyúzták fel a vizet a „vízháznak" nevezett víztoronyba. (*Fejes – Fejes* 1931. 57. o.) A vízháztól vödrökben vitték a hálótermekhez a feladatra kijelölt személyek. (*Bernáth* 2018. 216. o.) Fénykép: *Fejes – Fejes* 1931. 57. o.

és felújítás megkezdődött, amelynek eredményeképpen a következő hónapokban több tábori intézmény is megkezdte a működését. 1918. december 9-én megnyílt a fürdő,[28] december 14-én a színház és a kaszinó, 22-én a mosoda, 1919. február 27-én a „porcelángyár",[29] március 1-jén a fényképész műterem.[30] Ezen intézményekben sokan találtak hasznos és jövedelmező elfoglaltságot maguknak.

A fagyok elmúltával a sportpályán is nagy munka folyt, ahol egy nézőtéri emelvényt és egy klubházat is felépítettek, de ennek ünnepélyes átadására 1919. június 19-én, öt nappal az amerikaiak távozása után, már a japán-éra idején került sor.[31]

Ebben az időszakban a láger területén két valuta volt forgalomban, a dollár és a rubel. A hadifoglyok amerikai pénzért vásároltak a kantinban, viszont más létesítményekben az orosz fizetőeszközt is használták, azonban ekkor már ott is általánossá vált az aprópénz hiánya. Ezek pótlására saját táborpénzt hoztak forgalomba, bevezették az 50 kopek, 1, 5 és 10 rubel értékű címleteket, amelyeket fehér színű rajzpapírra különböző színű, hadifogság témájú metszetekkel nyomtattak. Később kiadtak egy másik sorozatot, amely 50 kopek, 1, 5, 10, 25 rubel értékű jegyekből állt. Elkészítésükhöz két különböző metszetet használtak úgy, hogy az azonos mintájú, de különböző színű alsó színes nyomatra nyomták a felső, fekete színűt. A kliséket Czókoly István tervezte és metszette fába. A sorozat további érdekessége, hogy a már a felállított sajtó segítségével nyomtatták és hátoldalukra lila színnel „Csak a hadifogolytáborban érvényes" orosz nyelvű szöveget helyeztek el azért, hogy a helyi lakosság ne használja fizetőeszközként.[32]

Az amerikai táborparancsnokság, – Morrow alezredes, majd az utódja Larkins százados – tisztességesen, de távolságtartóan viszonyult a hadifoglyokhoz, utasításaikat közvetve, a tolmácson keresztül adták ki az osztrák–magyar parancsnokságnak.[33] A táborban megkövetelték a rendet és a fegyelmet, onnan csak a bevásárlók és az orvosok mehettek ki. Az amerikai parancsnokság és a hadifogoly tisztek közötti semleges viszonyt 1919. februárban beárnyékolta egy konfliktus, amely a tábor területére bevitt és az egyik épületben elszállásolt 500 fegyvertelen kozák miatt alakult ki köztük. A tisztek tiltakoztak a jelenlétük ellen és megtagadták a munkát. A nézeteltérés odáig fajult, hogy Réder Nándor őrnagy lemondott táborparancsnoki tisztségéről, az amerikaiak bezárták a színházat és a kaszinót, és reggelente

28 A vízháztól a vizet a ló vontatta kisvasúton egy vagonnal szállították el a fürdőig, ahol meghatározott időben egyszerre 100 ember mosakodott. Az orosz katonai fürdőben alacsony asztalokon hideg és meleg vizes lavórokba töltöttek vizet. (*Bernáth* 2018. 217–218. o.) A víz szállításáról készült fénykép: *Fejes – Fejes* 1931. 176. o.

29 Vándor Ferenc porcelángyárnak nevezte, amely valószínűleg azonos a dr. Lőw Márton geológus, egyetemi tanársegéd (Budapest, 1885. április 25. – Budapest, 1943. november 30.) által létrehozott agyagedény-gyártó üzemmel. A környéken végzett vizsgálatai során fedezte fel azt a fehér színű agyagot, amelyből néhány társával különféle edényeket készítettek, formáztak és égettek ki. (*Földtani Közlöny,* 1943. LXXIII. köt. 10–12. füz. 623–632. o.)

30 *Bernáth* 2018. 127. o.

31 *Bernáth* 2018. 147. o.

32 *Tóth* 2021. 269–270. o.

33 A hadifogolytáborokban többnyire a rangban legidősebb tiszt volt a tábor saját parancsnoka, aki intézkedett a belső élettel kapcsolatos kérdésekben, illetve közvetítette az orosz (amerikai, japán) parancsnok utasításait. Krasznaja Rjecska parancsnoka Réder Nándor tüzér őrnagy volt.

munkára vezényeltek mindenkit. Még a fizetés beszüntetését is kilátásba helyezték. A tisztek tiltakozása végül célt ért, a kozákokat a táboron kívül helyezték el.[34]

Az Amerikai Expedíciós Haderő 1919 nyarán fokozatosan visszavonult a szibériai területekről és helyét átadta a Japán Birodalmi Hadseregnek, amelynek következményeként a krasznaja rjecskai hadifogolytábor őrizetét, egyben az emberek ellátásának feladatát 1919. június 14-től átvették a japánok.[35] Vándor Ferenc naplójának aznapi bejegyzéséből ismeretes, hogy Larkins százados, néhány tisztje, valamint 17 japán tiszt végigjárták a termeket, és egyenként ellenőrizték a hadifoglyokat, akiknek képviseletében jelen volt Réder Nándor őrnagy és Rimmer Miklós százados, segédtiszt. Az esemény megörökítésére fényképfelvétel is készült, a távozó amerikai parancsnok és adjutánsa, az új japán parancsnokság tisztjei, illetve a hadifoglyokat képviselő tisztek, valamint az angol és a japán tolmács[36] álltak a tábori fényképész kamerája elé.[37]

Új parancsnokul Takashima alezredest nevezték ki, de mivel ő Habarovszkban lakott, a tábor valójában a németül jól beszélő Uheda Ko százados irányítása alatt állt. A japánok feltétel nélküli engedelmességet és a szabályok betartását kérték a hadifoglyoktól saját és a japán katonák biztonsága érdekében. Néhány nappal az amerikaiak távozása után parancsban figyelmeztették a hadifoglyokat, hogy aki szökést kísérel meg a dróton keresztül, vagy lázadást szít, lelövik. Ugyanakkor nagy szabadságot adtak a hadifoglyoknak, megengedték, hogy őrizet nélkül bemenjenek a faluba, vagy a nyári hőségben fürödjenek az Usszuriban. Fennhatóságuk ideje alatt a tiszteknek nem kellett dolgozni, a munkákat a legénység végezte.

A tisztek havonta 48 jen illetményt kaptak, amelyből fizették az étkezésük és a különböző táborbeli szolgáltatások árát, vásároltak a japán gyártmányú árukat árusító kantinban stb. Ebben az időben megszűnt a táboron belül a rubel és a kopek használata, és bevezették a szen (1/100) és a rin (1/1000) táborpénzeket, amelyeket 1920. március végéig, a tábor bezárásáig használtak. A széria 1, 3, 5 rin és 1, 3, 5 szen, illetve 10, 20, 50 szen értékű címletekből állt.[38]

34 Vándor leírása szerint január 29-én Habarovszkban kozáklázadás tört ki, amelyet az amerikaiak levertek. A lefegyverezett kozákok 31-én érkeztek meg a táborba, február 8-án a bíróság felmentette őket. Szabadon elmehettek volna, de ott akartak maradni. (*Bernáth* 2018. 117. és 120. o.) Más forrás szerint Ivan Pavlovics Kalmikov atamán ellen lázadtak fel a kényszersorozott fiatal kozákok, akiket a megtorlástól az amerikaiak mentettek meg. (*Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy* 1930. 491. o.)

35 *Bernáth* 2018. 140. o.

36 Az angol tolmács Steiner-Göttl főhadnagy volt, aki a háború előtt Amerikában élt. (*Bernáth* 2018. 491. o.) A japán tolmács Mezey István zászlós, budapesti joghallgató volt, aki keleti nyelvészeti tanulmányokat is folytatott. 1920-ban mint a kelet-szibériai japáni hadseregfőparancsnoksághoz beosztott magyar összekötőtiszt nagy érdemeket szerzett a szibériai magyar hadifoglyok hazaszállítása körül. Szolgálataiért a japán főparancsnokság aranyéremmel, a Magyar Vöröskereszt pedig elismerő okirattal tüntette ki. Az 1930-as években a Magyar-Nippon Társaság alapítója és ügyvezető igazgatója volt. (*Szentmiklóssy* 1930. 852. o.)

37 *„Amerikai tisztek: Larkins százados, Brenner adjután, Osztr.–Magy. [Osztrák–Magyar tisztek: Réder [Nándor őrnagy, m. kir. 1. tábori ágyús ezred], Schembra [Rudolf őrnagy, cs. és kir. 65. gyalogezred], Ludwig [Viktor őrnagy, cs. és kir. 86. gyalogezred], Beringer [Károly őrnagy, cs. és kir. 78. gyalogezred], Starzovec [?] őrnagyok, Steiner-Göttl főhadnagy, [angol tolmács], Rimmer [Miklós százados, segédtiszt, cs. és kir 60. gyalogezred], Mezey [István] zászlós, japán tolmács."* (*Bernáth* 2018. 145. o.) Az átvételkor készült csoportkép: MNM Történeti Fényképtár 88.500.

38 *Tóth* 2021. 270–272. o.

A nyugodt és biztonságos életük ellenére a hadifoglyokat egyfolytában a hazatérés ideje és módja foglalkoztatta, és az új évben sokan elveszítették a reményüket, hogy belátható időn belül hazaszállítják őket. 1920. március elején egyre többen hagyták el a tábort, és orosz igazolványok birtokában elindultak nyugat felé azzal a reménnyel, hogy egy év alatt hazaérhetnek. Ebben a helyzetben történt meg az a tragédia, amely megrázta az egész hadifogoly közösséget és elmélyítette a japánokkal szembeni ellenérzéseket.

1920. március 4-én a japán őrség a tábor kerítésétől 130 lépésre lelőtte Piros Sándort és Gerber Józsefet, a cs. és kir. 86. gyalogezred két zászlósát, illetve Helvey Bélát, a m. kir. 5. gyalogezred hadapródjelöltjét, mert szökni akartak. A leírások szerint[39] a tragikus eset úgy történt, hogy átmásztak a drótkerítés alatt, de az őrök elfogták és bekísérték őket az őrségre, ahol a parancsnok telefonon értesítette Uheda századost. A három embert ezután visszakísérték a kerítéshez, oda, ahonnan kiszöktek, majd megértették velük, hogy újra bújjanak át. Megtették, és amikor vissza akartak térni a táborba, több őr is rájuk lőtt. Gerber és Helvey azonnal meghalt, Piros zászlós megsebesült. A kórház személyzete a segítségükre akart sietni, de ezt a japán őr nem engedte és a szemük láttára fejbe lőtte a sebesültet. A három ember figyelmeztetés nélküli lelövése és a gyilkosság felháborodást keltett a táborban. A kedélyek lecsillapítása érdekében a japánok engedélyezték, hogy rövid időn belül eltemessék őket és a szertartáson mindenki részt vehessen. Ugyanakkor a hadifoglyok kikötötték, hogy japán katonai tiszteletadás ne legyen és japán tisztek ne jelenjenek meg. A temetés engedélyezése azért volt nagy jelentőségű, mert Szibériában novembertől júliusig nem temettek a mélyen fagyott talaj miatt. A három sírt bajtársaik megerőltető munkával ásták meg, úgy, hogy a tüzek gyújtásával olvasztották fel a talajt.[40] A fiatal tiszteket március 10-én táborban ravatalozták fel, búcsúztatásukon a német énekkar gyászdala után Boscarolli tábori lelkész, Szentmiklósy Péter, Izsó Gyula református lelkész és Réder Nándor őrnagy mondott beszédet, majd a koporsókat és a koszorúkat a fenyőágakkal díszített szánokra tették. A temetőbe 800 társuk kísérte őket, a menethez a szomszédos falu lakói is csatlakoztak. A síroknál Ludwig Viktor, a cs. és kir. 86. gyalogezred őrnagya mondott beszédet.[41] Másnap a *Mai Hírek* című tábori napilapban „A japán kultúra áldozatai" címmel megemlékező írás jelent meg.[42]

Az értelmetlenül elhunyt bajtársakról később sem feledkeztek el, 1920 nyarán – amikor már a Vlagyivosztok közelében lévő pervaja-rjecskai táborban voltak –, a Magyar Hadifoglyok Szövetsége[43] kezdeményezte a sírok rendbehozatalát és a temetőben maradandó emlék elhelyezését. A japán parancsnokság engedélyével dr. Lőw Márton zászlós és néhány társa visszatértek Habarovszkba és a tábor temetőjében helyreállították sírokat és elhelyezték az adományokból készített hat márványtáblát a sírokon.[44]

39 Az eset leírását ld. *Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy* 1930. 493. o., *Bernáth* 2018. 285–288. o.; *Zsindely* 1999. 139–142. o.

40 *Zsindely* 1999. 141. o.

41 *Bernáth* 2018. 290–291. o. A ravatalról és a temetésről készült fénykép: HTM Fotóarchívum 101663/Fk. és *Gaksch* 1940. 387. o.

42 HL Hadifogoly gyűjtemény 1. doboz.

43 1919. októberben a krasznaja rjecskai táborban alakult.

44 Jelentés a krasznaja rjecskai temetőben eszközölt síremlék felállításáról. Dr. Lőw Márton zászlós Pervaja-Rjecska, 1920. augusztus 29. (HL Hadifogoly gyűjtemény 1. doboz) A munkáról dr. Lőw

A krasznaja rjecskai hadifogolytemető az emlékművel, 1920. nyár (Fortepan 85353 / adományozó: Lőw Miklós)

Amikor az amerikai hadsereg átvette a tábort, nemcsak biztosították a hadifoglyok mindennapi megélhetését és alapvető szükségleteit, hanem ösztönözték és segítették őket, hogy a körülmények ellenére aktívan éljék az életüket, önmaguk és a közjavára dolgozzanak és alkossanak. Támogatásuknak köszönhetően többen néhány társukkal karöltve, a közösség igényeit felismerve valamilyen üzleti vállalkozásba kezdtek, ahol az általuk nyújtott szolgáltatásért a többiek fizettek. Ilyen volt pl. a tiszti szabó- és cipészműhely,[45] ahol a megjavították az elrongyolódott ruházatot; az asztalosműhely, ahol bútorokat, ládákat, színházi díszleteket stb. készítettek; a borbélyműhely,[46] ahol hajat vágtak és borotváltak; a kávéház és a cukrászda, ahol italokat és ételeket szolgáltak föl; a színházi társulatok és a zenekari együttesek, amelyek előadásokkal, illetve hangversenyekkel szórakoztattak. A helyet és a körülményeket tekintve meglepő vállalkozás volt a tábori nyomda, a papíröntő

Márton több fényképfelvételt is készített. (pl. Fortepan 85355 / adományozó: Lőw Miklós) A Szövetség a tábor felszámolásakor néhány bútort átadott a közeli falu iskolája számára, cserébe a temetőben lévő sírok gondozását kérte a tanítóktól. A megállapodást mindkét fél aláírta. (HL Hadifogoly gyűjtemény 1. doboz)

45 A műhelyről készült fénykép: *Magyarság Képes melléklete,* 1928. február 2. 4. sz. 5. o.

46 Dr. Fráter Sándor hadnagy, debreceni ügyvéd 1918 telén „nyitotta meg" borbélyüzletét a táborban, ahol segédjével Horváth Béla tanítóval együtt pénzért hajat vágtak és borotváltak. Valószínűleg az üzlet jól működött, mert 1919. október végén egy új, nagyobb (?) műhelyt nyitottak Bón Mihály hadnagy, kecskeméti tanítóval és Pásztóy Ernő főhadnaggyal (cs. és kir. 63. gyalogezred) közösen. (*Bernáth* 2018. 155. és 211. o.) A műhely bérletszelvénye a nyomdában készült. (HTM Plakát- és aprónyomtatványtár 2000.227.1./Nyt)

műhely és a fényképészeti műterem, amelyek az ott készült kiadványokkal és fényképekkel megörökítették a tábor életének számos részletét, pillanatát.

A táborban élő művészek, és bizonyára a nyomdászathoz értő szakemberek együttműködéséből jött létre és működött a nyomda,[47] amely a kiadványok előállítási technikája és művészi színvonala tekintetében felülmúlja a más hadifogolytáborokban készült hasonló kiadványokat. Az otthoni minták alapján működtetett intézmények, mint a színház, a zenekar, a könyvtár, a borbélyüzlet, a táborparancsnokság különféle grafikai termékeket (szín- és műsorlapok, belépőjegyek, exlibris, bérletszelvény, táborpénzek sorozatai stb.) rendeltek a nyomdától, amely a nagy létszámú tábor igényeihez igazodva akár több száz példányban tudott nemcsak célszerű, hanem a különféle sokszorosítási technikák kombinálásával igényes és esztétikus, akár színes kiadványokat elkészíteni. Munkatársai a nyomtatáshoz szükséges anyagokat és eszközöket a rendelkezésükre álló anyagokból saját maguk állították elő. A környező városokból beszerezhető lapok mellett a táborban merített papírokra[48] porfestékek és lenolaj keverékéből előállított több színű festékekkel, fába vagy gumiba metszett nyomódúcokat, illetve cserélhető fém betűkből összeállított szedéseket nyomtak. A kiadványok tetszetős kivitele érdekében a módszereket kombinálták, a magyar és német nyelvű szövegeket – akár több színnyomású – fa- vagy linóleum (gumi) metszetekkel, sőt cianotípiával gazdagították. Kezdetben a metszeteket kézi erővel nyomták a papírra, majd maguk készítettek egy prést, egy sajtót, amellyel a nyomtatás könnyebbé és tömegessé vált. Ismereteink szerint egyedülálló, hogy acélból betűket – valamennyit 18 példányban – reszelt ki az egyik hadifogoly, amelyekkel képessé vált hosszabb szövegek kinyomtatására is. Eképpen jelent meg Krasznaja Rjecskán két kötet, az „1919 Ende August" című német nyelvű füzet,[49] illetve 1920. márciusban Debreczeny Dezső „Miért büntetsz engem?" című verseskötete.[50] A nyomda munkatársai közül ismert Farkas József,[51] továbbá Czókoly István[52] és Amberg József,[53] akik metszeteikkel a kiadványokat gazdagították.

47 A tábori nyomda tevékenységéről ld. *Tőth* 2021.

48 A „papírmalom" helyiségét és az eszközöket, gépeket megörökítő fénykép: Fortepan 204017, 85306 és 85336 / adományozó: Lőw Miklós.

49 Ende August 1919. – Krasnaja-Rietschka : Kriegsfangenen-Lager, [1919]. – 46. o., 22 cm. (Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) 632.610)

50 Miért büntetsz engem? – Versek a fogságból / Debreczeny Dezső. – Krasznája-Rjecska : Lagerdruckerei Kr.-Rietschka, 1920. – [62]. o., 21 cm. (OSZK 800.320, HM HIM Hadtörténeti Könyvtár 45.875; Petőfi Irodalmi Múzeum B 25.235-P)

51 Műegyetemi hallgató, palotaújfalui (ma: Rákospalota) lakos. (A HMSz tagsági könyv adatai alapján.)

52 Czókoly (Czokoly) István (Miskolc, 1892 – Miskolc, 1977) építész.

53 Iparművész, budapesti lakos. (A HMSz tagsági könyv adatai alapján.)

1919. március 1-jén Singer Lázár László, Ullmann Frigyes és „még egy aspiráns" – feltehetőleg Kóka István[54] – fényképészeti műtermet nyitott a táborban.[55] Ezen ismeret alapján feltételezhetjük, hogy ők készítették azokat a szép kivitelezésű, professzionális, akár több példányban is fennmaradt felvételeket, amelyek a krasznaja rjecskai hadifogolytáborral kapcsolatosan ismertek könyvekből, magánszemélyek hagyatékából[56] vagy közgyűjtemények anyagából. Üzleti vállalkozásuknak köszönhetően ezek a felvételek megörökítették a tábor belső és külső környezetét, a különböző rendezvényeket és eseményeket, számos helyiséget, s velük együtt a rajtuk szereplő személyeket is. Így készültek például a színházi előadások egyes jeleneteit és a díszletek között pózoló szereplőket, a Magyar Zenekar tagjait, a hadifogoly temetőt és az emlékművet, a lelőtt három bajtárs ravatalát, a gyógyszertár,[57] a papíröntőműhely és a tiszti cipészműhely helyiségét és „dolgozóit;" az egyes hálótermeket lakóikkal együtt megörökítő stb. képek. A hadifoglyok a nekik tetsző vagy emlékezetes események felvételeiből másolatokat rendeltek[58] és vásároltak,[59] de magukról és társaikról is kérhettek képet, amelyet emlékül átadtak egy kedves barátnak, vagy levelezőlapként hazaküldtek.[60] A megrendelt felvételeket fotóképeslapok formájában dolgozták ki a műterem munkatársai.

Alig egy hónappal az amerikai átvétel után 1918. december 14-én Morrow alezredes részvételével az egykori orosz kaszárnya tiszti kaszinójának épületében ünnepélyesen megnyitották a tábor színházát és a kaszinót. A félig kész épületet a hadifoglyok egy valóságos színházzá építették át, amely nemcsak előadások megtartására, hanem vendégek fogadására is alkalmas, közösségi színtér lett. A színházteremben villanyvilágítású színpad, süllyesztett zenekari árok, emelkedő széksorokkal és karzattal kialakított nézőtér fogadta a közönséget, az előkelőbb vendégek a páholyban foglalhattak helyet. A terem mellett kialakítottak további két helyiséget a kaszinó[61]

54 Singer és Ullmann tevékenységére vonatkozó adat nem ismert, viszont Kóka István nevét és néhány felvételének alkalmát Vándor naplójában többször említi. 1919. május 3-án Kóka lefényképezte azt, amikor mindenkinek, még a századosoknak is fát kellett hordani a vasúttól a táborba. (*Bernáth* 2018. 138. o.) 1919. május 14-én az udvaron és a hálóteremben is fényképeztek. (*Bernáth* 2018. 176. o.) Kóka István (1893. k. – 1944) az 1930–1940-es években Hatvanban fényképész. https://hu.wikipedia.org/wiki/Magyar_fotogr%C3%A1fusok_list%C3%A1ja#cite_note-54 (Megtekintés: 2023. április 15.)

55 *Bernáth* 2018. 127. o.

56 Dr. Lőw Márton saját fényképezőgépével számos fényképet készített a harctéren és a hadifogságban (Habarovszk, Krasznaja Rjecska, Pervaja-Rjecska, Vlagyivosztok), amelyek részben megtekinthetők a Fortepan oldalán.

57 Fortepan 85301, 85352, 85356 / adományozó: Lőw Miklós.

58 „Fényképeket rendeltem a tábor fényképésznél." (*Bernáth* 2018. 227. o.)

59 Vándor Ferenc 1919. augusztus 3-án egy „Szerencsesziget-képet" vásárolt 20 szen-ért, szeptember 17-én a temetőben felállított emlékműről két fényképet 8 rubelért. (*Bernáth* 2018. 170. és 193. o.)

60 Vándor Ferenc és öt társa, köztük Tóth Mátyás és Justus Ernő 1919. novemberben a tábor udvarán lefényképeztették magukat Kóka Istvánnal. (*Bernáth* 2018. 227. o.) Ugyanez a felvétel fennmaradt Tóth Mátyás hagyatékában is, hátoldalán „Emlékül Vajda barátunknak Krasznaja-Rjecska, 1920. március 1. Tóth Mátyás, Justus Ernő" felirat olvasható. https://elsovilaghaboru.com/tortenete/archives/view/t%C3%B3th_m%C3%A1ty%C3%A1s_k%C3%A9peslapja_krasznaja_rjecsk%C3%A1b%C3%B3l (Megtekintés: 2023. május 18.)

61 A kaszinó „fogadó pultjáról" készült fénykép: Fortepan 85300 / adományozó: Lőw Miklós és HTM Fotóarchívum 103.843/Fk.

számára, ahol a vendégek az előadások előtt uzsonnázhattak, a szünetekben társaloghattak egymással. A berendezést is maguk készítették a rendelkezésükre álló anyagokból, például a lebontott palánk tölgyfa deszkáit használták fel a zenekar peremhez, a nézőtér üléseihez, a kaszinó bokszainak falához, az asztalokhoz, a székekhez, de még a fa faragott csillárokhoz is. A székek párnázott anyagát kapcának szánt, ám arra alkalmatlan textilből varrták. A kaszinó egyik termének falát zöld,[62] a másikat barna színűre festették.[63]

A tábori teátrum nemcsak a megjelenésében idézte fel az otthoni színházi világot, hanem a működésében is. Az előadásokra szóló jegyeket[64] a nyomdában nyomtatták, amelyeket a hálótermek színházmegbízottai[65] vettek át és árusítottak a társaik között. A nézőtéren a helyek számozottak voltak, a sor és a szék számát a jegyre kézzel írták rá. Ára a hely szerint változott, így a kevesebb pénzzel rendelkezők is megnézhették az előadásokat a hátsó sorokból. Egy közepes jegy 30 centbe került, érthetően a legolcsóbbak fogytak el a leggyorsabban.[66] Az előadásokhoz színlapok készültek, amelyekben ismertették az alkotók (zeneszerző, szövegíró, rendező, koreográfus, díszlet és jelmeztervező, karmester), a szerepek és szereplők nevét, a cselekmény idejét, illetve a felvonások helyszínét. Valószínű, hogy ezeket a kiadványokat a jegyek mellé ingyen kapták a nézők – úgy, mint a hangversenyek esetében a műsorlapokat[67] – a hatás, illetve a darab tartalmának jobb megértése érdekében. Az előadás kezdetét csengetéssel jelezték a kaszinóban gyülekező, uzsonnázó vendégek részére, akiktől a jegyeket a jegyszedők kérték el. Az előadások 7-7.30-kor kezdődtek és sokáig, éjfél-fél 1-ig tartottak, mert a felvonások közötti hosszú szünetekben, forgószínpad híján a következő jelenet díszletét állították fel a munkások.

A táborban két tiszti társulat, a Magyar Színház[68] és a Deutsche Bühne, illetve egy legénységi együttes alakult,[69] amelyek vagy a táborban írt, eredeti, vagy rekonstruált műveket adtak elő. Ezekhez a zenéket zongorakivonatok alapján, a szövegeket emlékezetből írták. A muzsika és a tánc élménye mellett a pazar kivitelű jelmezek és díszletek is hozzájárultak a darabok sikeréhez.

A színházban az első kabarét 1918. december 29-én adták elő, az első színdarab – a Gólya – bemutatójára 1919. március 22-ig kellett várni.[70] A következő premierre 1919. április 9-én került sor, ekkor mutatta be a Magyar Színház a Szerencsesziget című operettet, amelynek szövegét Fáy György főhadnagy írta, zenéjét Kálix Béla

62 A teremről készült fénykép: Fortepan 85296 / adományozó: Lőw Miklós.

63 *Zsindely* 1999. 119. o.

64 Egy páholyba szóló jegy fényképe: *Bernáth* 2018. 165. o. A jegy alsó nyomatát fába metszett mintával készítették, amelyre rányomtatták a sor és a (szék)szám és az előadás szavakat. A számokat kézzel írták rá.

65 Vándor Ferenc, aki maga is megbízott volt, naplójában azt írta, hogy az egyes előadásokra a jegyeket kisorsolta. (pl. *Bernáth* 2018. 140. o.)

66 *Zsindely* 1999. 123. o.

67 *Bernáth* 2018. 165. o.

68 A habarovszki táborok színtársulataiból szervezték, vezetője Marschalkó Béla százados volt. (*Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy* 1930. 545. o.) Marschalkó Béla, vitéz nemes (Nagyszombat, 1885. november 5. – Lindau, 1973. szeptember 12.) címzetes altábornagy. (*Szakály* 2001. 219–220. o.)

69 Egy bemutatója ismert, a darab címe „Visszavárnak" volt. Szövegét Löbl Armin (hadnagy, bankhivatalnok, Temesvár) írta, zenéjét Pathó Pál (zászlós, jegyző, Izsa) szerezte. (*Bernáth* 2018. 198. o.)

70 *Bernáth* 2018. 131. o.

hadapród szerezte. A május 17-ig játszott[71] darab cselekménye nem ismert, csupán néhány fénykép[72] örökítette meg az előadást és a színészeket.[73]

A következő bemutató az osztrák társulat által színre vitt operett, Jacques Offenbach La belle Hélène (Szép Heléna) című műve volt 1919. áprilisban, amelynek jelmezeit és díszleteit nagy gonddal, művészettörténész tanácsai szerint készítették el. Az előadás nagyon sikeres volt,[74] emlékére készültek a szereplőket, Paris-t, Heléna-t, Menelaus-t és Agamemnon-t ábrázoló karikatúrák, amelyeket a hadifoglyok által használt levelezőlapokra nyomtattak.[75] A linóleummetszettel készített monokróm nyomatok alkotója ismeretlen.[76]

Ugyancsak az osztrák társulat előadása volt az 1919. októbertől játszott Glaube und Heimat[77] című tragédia, amelyhez már a tábori nyomdában nyomtatott, a szerepeket és a színészek nevét felsoroló egylapos színlap[78] is készült.

A Csárdáskirálynő című operett szereplői (HTM Fotóarchívum 6342/Fk)

71 *Bernáth* 2018. 139. o.

72 HTM Fotóarchívum 6310/Fk, 6313/Fk, 6338/Fk, 6339/Fk; Országos Színháztörténeti Intézet és Múzeum 2014.73.1-6.

73 Két főszereplője a női szerepet játszó Minyó András és Balázsi (Béla?), (*Zsindely* 1999. 118. o.) de szerepelt még benne Bergmann József főhadnagy, König Dezső hadnagy, Udvardi Tibor, Szucsics Döme, Grassy Béla, Szabó (?), Török (?), Marschalkó Béla százados, Lőbl Ármin (HTM Fotóarchívum 6310/Fk).

74 *Zsindely* 1999. 132. o., A jelmezbe öltözött szereplőkről készült fénykép: *Fejes – Fejes* 1931. 283. o.

75 Magyar Nemzeti Múzeum (MNM) Kisnyomtatvány-gyűjtemény 86.295.1-298.1; HTM Fotóarchívum 28.428/Fk.

76 Három nyomat jobb alsó sarkában egymástól eltérő kézjegy látható. A Parist ábrázoló nyomat hátoldalán kézzel írt dedikáció szerepel: „Megemlékezésül Pistának Krasznaja-Rjecskáról Hrabár Gy." Valószínűleg Czókoly István kapta a lapot Hrabár Gyulától, aki a Magyar Színház több előadásán is szereplő volt. Az nem ismert, hogy az előadás szereplőjeként, vagy alkotóként dedikálta a nyomatot.

77 *Bernáth* 2018. 211. o.

78 HTM Plakát- és aprónyomtatványtár 2000.224.1/Nyt.

A Magyar Színház 1919. november 26-án tartotta Kálmán Imre Csárdáskirálynő című operettjének főpróbáját, majd másnap a premierjét, amelynek díszletei, jelmezei és színvonalas előadása általános tetszést aratott a táborban, és – Zsindely Sándor szerint – több mint 100 előadást ért meg. Zenéjét az eredeti után összeállította Weigerth Aladár[79] és Mayr (?),[80] szövegét Sebök Mihály hadnagy írta. A jelmezeket és a díszleteket Vágó Győző[81] tervezte, az előadást rendezte és a koreográfiát megalkotta Gescheidt Ernő.[82] A zenekart vezényelte Mayr (?). Az előadás színvonalát jelzi, hogy a férfiak frakkját Vlagyivosztokban készíttették, a női szereplők ruháját maga Vágó tervezte. Maradandó élményt nyújtott a nézőknek, hogy az első felvonásban a primadonna, Minyó András ruhájában villanykörték gyulladtak fel, illetve az estélyi ruhák és az uniformisok látványa a második felvonásban.[83] Ehhez az előadáshoz egy különleges, szép kivitelű, művészi színlap[84] is készült, amelynél a nyomda munkatársai háromféle nyomtatási technikát is alkalmaztak: a kettéhajtott lap első oldalára Czókoly István és Amberg József többszínnyomású linóleummetszetét, a belső oldalon olvasható ismertető szöveget fába metszett klisével, a szerepek és a szereplők névsorát cserélhető fém betűkkel nyomtatták. Az előadás néhány jelenetét, jelmezbe öltözött és pózoló szereplőit fényképeken is megörökítették.[85] A főbb szerepeket Minyó András (tanító), Bambach József (tanító), Kanta Jenő (tanuló), Marschalkó Béla (százados), Löbl Ármin (bankhivatalnok), Dely Ferenc (joghallgató), Marczinkievicz Lajos (bankhivatalnok) játszották.

Az osztrák színtársulat 1920. január végén mutatta be a Gretchen című három felvonásos vígjátékot, amely J. Lippschutz táborban írt darabja volt. Az előadáshoz[86] monokróm metszettel díszített, szép kivitelezésű színlap[87] készült a nyomdában.

A Magyar Színház következő előadása Jakobi Viktor Leányvásár című három felvonásos operettje volt, amelynek főpróbája 1920. március 12-én este fél 8-kor kezdődött, és további előadásokon március 23-ig tekinthette meg a közönség. Valószínűleg ennél hosszabb ideig tervezték játszani, de ezt meghiúsította a hónap végén a tábor felszámolása és a hadifoglyok átszállítása a pervaja-rjecskai hadifogolytáborba. Az alkotóknak e darab színrevitelével könnyebb dolguk volt, mert a szöveg- és zenekönyvet megkapták a berezovkai hadifogolytáborban működő Magyar Színházi Együttestől,[88] ahol nagy sikerrel játszották. Az operett rendezője és koreográfusa Gescheidt Ernő, a díszlet- és a jelmeztervező Vágó Győző volt, a zene-

79 Weigerth Aladár (Budapest, 1893 – ?) zeneszerző, zongoraművész.
80 Valószínűleg osztrák zenész, neve a HMSz tagsági könyvben nem szerepel.
81 Vágó Győző (? – ?) iparművész, belső építész.
82 Hadapródjelölt, textil technikus, besztercebányai lakos. (A HMSz tagsági könyv adatai alapján.)
83 *Zsindely* 1999. 131. o., *Bernáth* 2018. 229. o.
84 HTM Plakát- és aprónyomtatványtár 2000.229.1/Nyt és 2005.3.1/Nyt. Mivel több közgyűjteményben is fennmaradtak példányok, feltételezhetően sok példányban készült.
85 HTM Fotóarchívum 6323/Fk, 6336/Fk, 6337/Fk, 6340/Fk, 6342/Fk; *Fejes – Fejes* 1931. 279. o.
86 A díszletek között két jelmezbe öltözött szereplőről készült fénykép: *Fejes – Fejes* 1931. 284. o.
87 HTM Plakát- és aprónyomtatványtár 2000.223.1/Nyt.
88 *Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy* 1930. 545. o. A berezovkai tábor színházi életéről bővebben ld. *Tóth Orsolya:* Baghy Gyula és a berezovkai magyar hadifogoly színjátszás In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 16. Szerk. *Závodi Szilvia*. Budapest, 2016. 61–88. o.

A Leányvásár című operett szereplői (HTM Fotóarchívum 28428-20/Fk)

kart Fritz Neumann[89] vezényelte. A főbb szerepeket Valasek K. (?), Kovássy Imre (MÁV hivatalnok), Bambach József (tanító), Szabados Árpád (színésznövendék), Gescheidt Ernő, Minyó András és Marschalkó Béla játszották. Az előadáshoz készült színlap ugyanolyan művészi kivitelezésű volt, mint a Csárdáskirálynő lapja. Első oldalára Czókoly István és Amberg József többszínnyomású linóleummetszetét, a belső oldalra a szereposztás szövegét nyomtatták cserélhető fém betűkkel. Az előadás mindhárom felvonásáról készültek fényképek,[90] amelyek megőrizték az előadás néhány pillanatát, az elképesztő igényességgel elkészített díszleteket és jelmezeket, a szereplők személyét. Az operett utolsó nyilvános előadását március 22-re hirdették meg, amely napon a színházterem zsúfolásig megtelt, mert olyan sokan akarták megnézni. A másnapi előadásra a színészek és a zenészek által elajándékozott jegyekkel lehetett bemenni, ők azoknak adták jegyeket, akiknek akarták.[91]

A táborban egy – valószínűleg kis létszámú – osztrák és egy körülbelül 50 fős magyar zenekar is alakult, előbbi karmestere Metze (?),[92] utóbbié Fritz Neumann volt. A magyar együttes azon kívül, hogy közreműködött a színházi daraboknál, fellépett a különféle tábori rendezvényeken is színesítve a programokat, illetve

89 Brünni (ma: Brno, Csehország) származású hivatásos zenész, a Magyar Zenekar karmestere. (*Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy* 1930. 529. o.)

90 HTM Fotóarchívum 28.428/16-18, 20-21/Fk; *Fejes – Fejes* 1931. 280–282. o.

91 *Bernáth* 2018. 300. o.

92 Valószínűleg osztrák származású zenész, neve a HMSz tagsági könyvben nem szerepel. 1919. szeptember 21-én a „Sportfest" estjén léptek fel. (HTM Plakát- és aprónyomtatványtár 2000.221.1/Nyt)

művészi tevékenységének csúcspontjaként több komolyzenei hangversenyt is adott. A karmester mellett a zenekarral kapcsolatos munkák nagy részét Weigerth Aladár végezte, aki az előadott zenedarabok nagy részét zongorakivonatok alapján hangszerelte. 1920 tavaszán a zenekarnak körülbelül 50 tagja[93] volt, hangszereiket[94] a tábor előző lakóinak hátrahagyott holmija közül szerezték, illetve az amerikaiak segítségével Habarovszkból és Vlagyivosztokból hozatták.[95]

«««« KASZINÓ – KASINO »»»»

A zene- és énekegyesület

symphonikus hangversenye

Symphonie-Konzert

des

ungarischen Musik- und Gesangvereines.

Karnagy:
Dirigent: **Fritz Neumann**

Vonósnégyes – Solisten:
die Herren Scheller Lajos,
Kiss István,
Kvicsala Károly,
Hubert Lajos urak.

Hangverseny: július 27. 28. és 29.-én.
Aufführungen am 27. 28. und 29. Juli.

Kezdete este 8 h 30.
Beginn präzise 8 h 30 abends.

A szimfonikus hangverseny műsorlapjának első oldala, 1919. július (HTM Plakát- és aprónyomtatványtár 2000.220.1/Nyt)

93 A zenekar tagjairól két csoportkép is ismert. Az egyiken 34 (*Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy* 1930. 339. o.), a másikon 50 személy szerepel a hangszereikkel a kezükben. (HTM Fotóarchívum 6341/Fk) Ugyanez a fénykép megjelent: *Tükör,* 1987. július 9. 45. o.

94 10 első-, 10 másodhegedű, 4 brácsa, 4 cselló, 3 bőgő, 2-2 fuvola, oboa, klarinét, 1 basszus klarinét, 2 vadászkürt, 4 trombita, basszus szárnykürt, pózán, 2 üstdob, kis és nagy ütőhangszerek. (*Tükör,* 1987. július 9. 45. o.)

95 *Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy* 1930. 529. o.

Első ismert hangversenyüket 1919. március 13-án tartották a színházban a tábort meglátogató William S. Graves[96] amerikai vezérőrnagy tiszteletére, amelyre ingyen jegyeket sorsoltak ki a hadifoglyok között. Ezután sorra következtek a zenekar fellépései: a március 15-i ünnepségen eljátszották a Rákóczi indulót,[97] május 18-án a nikolszki hadifoglyok javára a német férfikarral közös hangversenyt tartottak,[98] június 19-én zenéltek a sportpálya megnyitóján és este koncertet adtak az étteremben.[99] Az első szimfonikus hangversenyüket három alkalomra hirdették meg, az 1919. július 27-én, 28-án és 29-én a Kaszinóban tartott előadáson Mozart és Hayden két-két zeneszámát adták elő. A koncertre készült el a tábori nyomda első, a cserélhető fém betűkkel sokszorosított kiadványa, amelynek díszítő elemeit fába metszett klisékkel nyomtatták. Az egylapos, félbehajtott papír első oldalán magyarul és németül feltüntették a karmester és a négy zenész nevét, a koncertek napját és kezdetének óráját, a belső oldalon az eljátszott négy zenemű címét.[100] A tábor Szent István napi programjain ugyancsak fontos résztvevők voltak, kísérték a misét és az ünnepség végén eljátszották a Rákóczi indulót, amelyet a délutáni tornaünnepélyen a résztvevők felvonulása alatt is előadtak. Zenéjükre végezték a tornászok a zászlógyakorlatot,[101] a korlát- és nyújtógyakorlatok, illetve az elvonulás szintén a zenéjükre történt.[102]

Az elhunyt társak emlékére készített emlékmű[103] felszentelésekor, 1919. október 10-én a hadifogoly temetőben tartott ceremónián az énekkar mellett a zenekar is előadott néhány az alkalomhoz illő művet, majd a német és a magyar nyelvű beszédek után a tábori lelkész felavatta Mórocz Dénes[104] szobrászművész alkotását.[105]

A Magyar Zenekar következő hangversenyén 43 zenész[106] operák zeneszámaival szórakoztatta a koncertre jegyet[107] vásárló közönséget. Az 1920. január 4. és 9. között megtartott előadások programjában kilenc mű[108] szerepelt, amelyekről a magyar

96 William S. Graves (Mount Calm, Texas, Amerikai Egyesült Államok, 1865. március 27. – Shrewsbury, New Jersey, Amerikai Egyesült Államok, 1940. február 7.) amerikai katonatiszt, az Amerikai Expedíciós Haderő Szibériában parancsnoka. Visszaemlékezését az „America's Siberian Adventure 1918–20" című könyvében írta meg. https://en.wikipedia.org/wiki/William_S._Graves (Megtekintés: 2023. április 23.)

97 *Bernáth* 2018. 129. o.

98 *Bernáth* 2018. 139. o.

99 *Bernáth* 2018. 147. o.

100 HTM Plakát- és aprónyomtatványtár 2000.220.1/Nyt.

101 A gyakorlatról készült fénykép: Fortepan 85344 / adományozó: Lőw Miklós.

102 *Bernáth* 2018. 180–181. o.

103 Az emlékműről és a temetőről készült fénykép: *Bernáth* 2018. 194. o.

104 A cs. és kir. 89. gyalogezred zászlósa, budapesti építész és szobrász. (A HMSz tagsági könyv adatai alapján.)

105 Az emlékmű elkészítésében Vándor Ferenc is segített. (*Bernáth* 2018. 201. o.)

106 *Bernáth* 2018. 245. o.

107 A Magyar Zenekar egy kitöltetlen, a színház egyik páholyába szóló jegye: MNM Kisnyomtatványgyűjtemény Leltári szám nélkül. A jegyre rányomtatták a „sen" (japán váltópénz) megnevezést, az árat kézzel írták rá.

108 A műsoron szerepelt Carl Maria von Weber Oberon című operájának nyitánya, Otto Nicolai A windsori víg nők című daljáték nyitánya, Amilcare Ponchielli A Gioconda című opera Danza della ore (Az órák tánca) című rövid ballett, Goldmark Károly A házi tücsök című opera III. felvonásának

és német nyelvű műsorlap adott tájékoztatást.[109] Érdekesség, hogy a koncertet már szeptember végén meghirdették egy, a „vízházra" kifüggesztett plakáttal, amelyen egy japán tiszt, egy huszár tiszt és egy hadifogoly primadonna alakját rajzolta[110] meg a tábor egyik művésze.

1920. februárban került sor arra a hangversenyre, amelyen előadták Ludwig van Beethoven 3., Esz-dúr (Eroica), illetve Wolfgang Amadeus Mozart 1. (Esz-dúr) szimfóniáját. A koncert programját kétféle formában is megjelentették. Az egyik[111] a Magyar Színház két előadásának színlapjához hasonló, Czókoly István és Amberg József a két zeneszerző arcképét megjelenítő színes metszetével, a belső oldalon fametszettel és szedett betűkkel nyomtatott. A másik a belső oldal szövegét tartalmazó egyoldalas nyomtatvány.[112]

Az előadások és a hangversenyek mellett a kikapcsolódásra nyújtott lehetőséget az 1919 telén felállított mozi, amelynek főpróbáját 1919. november 1-jén délután 200 meghívott jelenlétében tartották az „A" tábor éttermében. Ismert, hogy vetítették a „Víz az összes emeleten" című és a Johann Wolfgang Goethe „Torquato Tasso" színdarabja alapján készült filmet.[113]

A táborban lévő sportolók, Stobbe Kálmán,[114] Rónay Zoltán,[115] Héricz Géza,[116] Halász Géza[117] és Gloetzer József[118] kezdeményezésére komoly, jól szervezett és központilag irányított sportélet fejlődött ki Krasznaja Rjecskán, amelynek feltétele volt az arra alkalmas helyszín kialakítása, az eszközök beszerzése és a sportolni vágyó emberek jelentkezése. Elképzeléseiket felterjesztették az amerikai parancsnokság számára, amelyben az építkezés megkezdéséhez engedélyt, illetve anyagokat és szerszámokat kértek. Ötletüket örömmel támogatták és 1919. februárban 600 hadifogoly részvételével kezdődött meg az a nagyszabású munka, amelynek eredményeként elkészült egy labdarúgó-, egy atlétikai és négy hálóval felszerelt teniszpálya.[119] A Stobbe Kálmán által megtervezett és irányításával kivitelezett létesítményre jellemző, hogy a futók egy 350 méter hosszúságú, salakkal borított, emelkedő fordulójú körön edzhettek és versenyezhettek; továbbá, hogy a négy sport-

előjátéka, Jules Massenet és F. Neumann egy-egy műve, Richard Wagner Tannhäuser című operettjének nyitánya.

109 HTM Plakát- és aprónyomtatványtár 2000.222.1/Nyt.

110 *Bernáth* 2018. 196. o.

111 HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 1774/Em.

112 HTM Plakát- és aprónyomtatványtár 2000.219.1/Nyt.

113 *Bernáth* 2018. 216. és 221. o.

114 Stobbe Kálmán (Kolozsvár, 1883. október 5. – Budapest, 1936. március 1.) magyar építőmester, labdarúgó, sportvezető, díszlettervező. Alapító tagja a Rákosszentmihályi Sport Clubnak (1910) és testvérével, Stobbe Ferenccel a Ferencvárosi Torna Clubnak (FTC). https://hu.wikipedia.org/wiki/Stobbe_K%C3%A1lm%C3%A1n (Megtekintés: 2023. április 22.)

115 Rónay Zoltán (?, 1888. május 30. – ?, ?) válogatott labdarúgó (1908), a Ferencvárosi TC (FTC) csatára (1907–1911). https://hu.wikipedia.org/wiki/R%C3%B3nay_Zolt%C3%A1n (Megtekintés: 2023. május 5.) Az adatok alapján 1920. október 14-én meghalt, ugyanakkor a HMSz tagsági könyv szerint 1920. november 13-án Vlagyivosztokból hajón hazaindult.

116 Héricz (Héritz) Géza kassai születésű labdarúgó.

117 Halász Géza a Budapesti Atlétikai Klub labdarúgója.

118 Gloetzer József (Budapest, 1889. április 27. – Budapest, 1975. május 24.) vegyészmérnök. (*Kenyeres* 1981. 249. o.)

119 A teniszpályáról készített fénykép: HTM Fotóarchívum 28.428-26/Fk.

egyesület sportolói számára felépült egy klubház négy öltözővel, illetve a nézők számára egy emelvény, amelyről akár 1400-an is – az „előkelőbbek" páholyokból – nézhették az eseményeket.[120]

A pálya ünnepélyes átadására 1919. június 19-én került sor, a zenekar előadása után Stobbe Kálmán magyar és Schröder (?) őrnagy német nyelvű beszédében is megemlékezett arról, hogy a megvalósítást az amerikaiaknak és a saját parancsnokságuknak köszönhették. A hivatalos ceremónia után egy labdarúgó mérkőzés következett, a félidőben a tornászok korlátgyakorlatokat mutattak be.[121]

A sporttevékenység irányítására és szervezésére alakították meg a Sport- und Turn-Vereinigung (STV) elnevezésű szövetséget, amelyen belül minden sportág külön alosztállyal[122] képviseltette magát. Ez a szervezet ügyelt a rendre, a szabályok betartására, szervezte a sporteseményeket, valamint a belépőjegyek árából beszerezte a sporteszközöket, a felszereléseket és a mezeket. A labdákat a Fülöpszigetekről,[123] a teniszlabdákat Japánból hozatták.[124] A magyar sportolók három egyesület – az Egyetértés és a Törekvés Sportklub, valamint a Sirály Torna Egylet – egyikébe, az osztrákok az Österreichischer Turnverein-be igazolhattak, amelyek képviseletében részt vettek a versenyeken, a mérkőzéseken.

A sportpálya felavatása alkalmából tartott labdarúgó mérkőzés kezdete. A háttérben a klubház, előtte a zenekar, 1919. június 19. (HTM Fotóarchívum 101.664/Fk)

120 *Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy* 1930. 521. o. és *Sporthirlap*, 1920. december 9. 11. évf. 99. sz. 2–3. o. Az emelvényről készült fénykép: HTM Fotóarchívum 101661/Fk és 28428-27/Fk.

121 *Bernáth* 2018. 147. o. A megnyitóról készült fényképek: HTM Fotóarchívum 28.428-25, 28.428-27, 101.664/Fk, és Fortepan 85337 / adományozó: Lőw Miklós.

122 Labdarúgás, torna, atlétika és röplabda szakosztálya létezett. (HTM Plakát- és aprónyomtatványtár 2000.221.1/Nyt)

123 *Sporthirlap*, 1920. december 9. 11. évf. 99. sz. 2–3. o.

124 *Bernáth* 2018. 176. o.

A sportszövetség felügyelte az egymással rivalizáló egyesületek tevékenységét és akadályozta a sportolók „átcsábítását", akik számára egyesületi hovatartozásukról igazolást állítottak ki. A fennmaradt német és magyar nyelvű nyomtatott igazolást[125] a Szövetség Labdarúgó alosztálya állította ki Windt Gyula[126] részére, akit az Egyetértés S. C. [Sportklub] részére 1919. május 20-án igazoltak. A kézzel kitöltött formanyomtatványt az alosztály elnöke, Stobbe Kálmán és titkára, Szirmay Dezső (?) aláírásukkal, illetve nyilvántartási számmal hitelesítettek. A két, fába metszett klisével nyomtatott igazolvány a tábori nyomda terméke.

A sportolók az ügyességüket és edzettségüket a klubok és a szövetség által rendezett versenyeken mérték össze, jutalmuk a helyben készített, hátoldalon vésett érmek,[127] illetve a tábori vállalkozások (borbély-, asztalos-, szabóműhely, cukrászda, kantin, a Magyar Színház, Magyar Zenekar stb.) által felajánlott díjak voltak.[128]

A fennmaradt medálok[129] alapján ismeretes, hogy az Egyetértés Sportklub[130] és a Sirály Torna Egylet is szervezett versenyt, amelyekre feliratukban és formájukban is eltérő plakettek készültek.[131] 1919. szeptember 16. és 21. között a szövetség „Sportfest" elnevezéssel rendezett nagyszabású versenyt, amelyen voltak tizenkettő- és ötpróba megmérettetések, röplabda- és labdarúgó mérkőzések, atlétikai versenyek. A rendezvény tudnivalóiról és a részletes versenyprogramról egy nyomtatott, német nyelvű kisméretű brosúrából[132] tájékozódhattak az érdeklődők. Ebből az is kiderült, hogy szeptember 21-én a Deutsche Bühne és a Metze-zenekar közreműködésével ünnepi est zárta a rendezvényt, a díjkiosztásra október 19-én került sor. Azt megelőzően egy kiállításon mutatták be az érmeket[133] és az okleveleket/okmányokat.

A szervezett testedzésen kívül természetesen mindenkinek lehetősége volt sportolásra a környezet adottságainak megfelelően is: 1919 nyarán népszerű időtöltés volt az Usszuriban való úszás,[134] télen a rendkívüli hideg ellenére a ródlizás és a síelés, csak a fagyási sérülések megelőzésére kellett odafigyelniük.

125 MNM Kisnyomtatvány-gyűjtemény. Leltári szám nélkül.

126 A m. kir. 10. gyalogezred zászlósa, joghallgató, miskolci lakos. (A HMSz tagsági könyv adatai alapján.)

127 Az érmek negatív mintáját Legéndi L. József cinkografikus véste acélba, amelyeket kézi présben sajtolták ónba, ólomba. (*Bánki* 1962. 18. o.)

128 *Sporthirlap*, 1920. december 9. 11. évf. 99. sz. 2–3. o.

129 A Bánki V. Emil gyűjteményéből származó érmek leírását ld. *Bánki* 1962. és *Bánki* 1965.

130 1919. július 23–24-én rendezte atlétikai versenyét. (*Bernáth* 2018. 164. o.)

131 Az Egyetértés érmének felirata „EGYETÉRTÉS SC 1919 KR RJECSKA" (HTM Numizmatikai Gyűjtemény 2003.176.1/É), a Sirály érmének felirata „STE" (HTM Numizmatikai Gyűjtemény 2003.186.1/É).

132 HTM Plakát- és aprónyomtatványtár 2000.221.1/Nyt.

133 Talán erre a sporteseményre készült a HTM gyűjteményében őrzött öt darab ugyanolyan, de a hátoldalon különböző vésett szövegű érem. Feliratuk „SPORTSZÖVETSÉG SPORTVERBAND KR-RYECHKA" (HTM Numizmatikai Gyűjtemény 2003.171.1-175.1/É).

134 *Bernáth* 2018. 152–154. o.

Az Egyetértés Sportklub érmének elő- és hátlapja, 1919. július (HTM Numizmatikai Gyűjtemény 2003.176.1/É)

A Sportszövetség egyik érmének elő- és hátlapja, 1919. szeptember (HTM Numizmatikai Gyűjtemény 2003.171.1/É)

A törzstisztek szálláshelyén, a tábor Baubezirk-nek nevezett részében egy külön épületben kaptak helyet a szerkesztőségek, ahol a magyar és a német nyelvű[135] napi- és hetilapok, szépirodalmi folyóiratok, továbbá a színházi-[136] és a sportlap[137] anyagát állították össze és készítették el.

135 Három német nyelvű lap létezése ismert: *Deutsche Zeitung, Lagerzeitung, Rundschau.*

136 A krasznaja rjecskai táborban „*Deszka*" címmel megjelent egy színházi újság, amely 1919. július 27. előtt megszűnt. (*Bernáth* 2018. 164. o.) A habarovszki táborban ugyanezen a néven létezett egy újság, talán az átköltözés után folytatták a megjelenést. (*Bernáth* 2018. 69. o.)

137 Pontos címe nem ismert, megszűnt 1919. július 27. előtt. (*Bernáth* 2018. 164. o.)

Mai Hírek

Krasznaja-Rjecska

V. évfolyam

1920. 22.7. 83. szám

KULCSPÉLDÁK.

A Mai Hírek *című napilap egyik számának első oldala (HTM Könyvgyűjtemény)*

A magyar hadifoglyok napilapja a *Mai Hírek* című újság[138] volt, amely japán és orosz újságokban közölt hírek fordításait tartalmazta, szerkesztette Illy György a m. kir. 13. gyalogezred hadnagya. Az előállítási költségeket (újságok, papír, tinta, indigó, másolók fizetése stb.) előfizetésekből finanszírozták. Valószínűleg néhány példányban jelent meg, és az elkészült számokat egy-egy teremben felolvasták. A tábor lehetőségeinek bővülése a napilap megjelenésében is megmutatkozott, míg az 1919-ben megjelent számok címfejét (cím, hely, évfolyam, évszám és a „szám" megnevezés) és a tartalom szövegét kézzel írták és indigóval sokszorosították, az 1920. február és márciusban megjelent számok címfejét már fába metszett klisével nyomtatták a papírra, amelyet csupán az aktuális szám idejével (hónap és nap), valamint sorszámával egészítettek ki. Ezeket az adatokat, illetve a szöveget írógéppel írták.

138 *Tóth* 2000. 115. o. Fennmaradt számok: IV. évfolyam 1919. 86. szám április 5.; V. évfolyam 1920. 22. szám február 6. és 23. szám február 7. (HTM Könyvgyűjtemény. Jelzet nélkül.) és V. évfolyam 1920. 56. szám március 11. (HL Hadifogoly gyűjtemény 1. doboz) Mivel a lap négy évfolyama nem jelenthetett meg Krasznaja Rjecskán, valószínűleg korábbi évfolyamait más táborban/táborokban (pl. Habarovszkban) adták ki.

Az Új Világ *című folyóirat egyik lapja (HTM Könyvgyűjtemény Y 1657)*

1919. január 14-én olvashatták el a tábor lakói az *Új Világ* című szépirodalmi folyóirat első számát, amelyet további 14 követett.[139] Az egy példányban szép kézírással írt és rajzokkal színesített újság tartalmát önálló papírlapokra írták és festették, amelyeket a kaszinó előcsarnokában az erre a célra készített keretekben tettek közszemlére. Mellettük kihelyeztek egy kicsi faszekrényt, amelybe a szerkesztőségnek szánt leveleiket dobták az olvasók. Az *Új Világ* állandó munkatársa, szerzője volt Szakály István, Szentmiklósy Péter, dr. Baross András és Debreczeny Dezső,[140] de társaik megjelenésre alkalmasnak ítélt írásait[141] is közzétették. A kiadvány oldalai színesek, esztétikusak és egységes megjelenésűek voltak, a színpompás rajzokkal

139 *Tóth* 2000. 116–117. o. A folyóirat 1–4., 6–7., 9., 11–15., összesen 12 számát 1928. novemberben Kiss József (tanító, Tápiógyörgye), volt hadifogolytól vásárolta meg a M. kir. Hadtörténelmi Múzeum (M. kir. ltsz.: 31.818). E számok közül fennmaradt az 1–4., 6., 14–15. szám. (HTM Könyvgyűjtemény Y1657)

140 Debreczeny Dezső (Diósgyőr, 1895 körül – Budapest, 1921. április 29.) banktisztviselő, a krasznaja rjecskai táborban 1920-ban jelent meg a Miért büntetsz engem című verseskötete. Hazatérése után nem sokkal meghalt. (*Zsindely* 1999. 118. o.; Petőfi Irodalmi Múzeum Online adatbázis Névtér adatok; *Reggeli Hírlap,* 1923. június 29. 32. évf. 145. sz. 2. o.)

141 Zsindely Sándornak több írása is megjelent „Cserép" álnév alatt. (*Zsindely* 1999. 219–224. o.)

díszített írásokat azonos mintájú, fekete színű kerettel foglalták egységbe, a világos lila színnel írt szövegeket azonos kézírással írták. Az írások elején vízfestékkel vagy színes tussal festett rajzok hívták fel az olvasók figyelmét, amelyek elkészítésében több is művész részt vett, Czókoly István, Héya Zoltán,[142] Kis Lajos,[143] illetve „Flamingo" és „F. L." szignóval jelzett, ismeretlen személyek. Az *Új Világ* színes lapjai mellett a legénység számára nekik való tartalommal készült néhány, az *Új Világ melléklete* címet viselő füzet,[144] amelyek egyszerűbb, de hasonlóan szépen kivitelezettek voltak. Mindkét kiadvány szövegét ugyanaz a személy másolta.

Humoros szöveg és képi tartalommal jelent meg az *Áfium*[145] két – 1919. áprilisi és júniusi[146] – száma, amelyeken kívül valószínűleg nem készült több. Nagyméretű rajz kartonlapokra írták és rajzolták, amely hatalmas feladat lehetett, mivel az első szám 13, a második szám 17 lapból áll. A szövegek elgondolása és megírása, a lapok precíz megtervezése, a szövegközi figurák és rajzok elkészítése, illetve a három hasábba elosztott szövegek hiba nélküli leírása nehéz munkát jelentett az alkotók számára. A lapok méretéből arra következtethetünk, hogy ezeket is kifüggesztették valamilyen közösségi térben. A vicclap szövegíróinak, rajzolóinak személye nem ismert.

Ugyancsak kézírással, ezért vélhetően egy példányban készült a *Magyar Újság. A magyar hadifoglyok lapja*,[147] amelynek első száma 1919. október 15-i, második száma november 15-i keltezéssel készült el. A hagyományos újság formájában címfejjel kiadott, szép kézírással írt lapokon dr. Doros György hadnagy, Farkas Gyula zászlós, dr. Klenics Barnabás és Szakály István hadapródjelöltek ismeretterjesztő írásait olvashatták el az érdeklődők.

A táborban kiadott újságok sorába tartozik a Hadifogoly Magyarok Szövetsége elnevezésű érdekvédelmi szervezet tájékoztatója, *A Szövetség*,[148] amelynek első számát 1919. december 14-i keltezéssel jelentették meg. Választmánya szerette volna a *Mai Hírek* című lapban megjelentetni a szervezet közleményeit, ismertetéseit,

142 Héya Zoltán, kézdisárfalvai és petőfalvai (Kevevára, 1895. február 2. – Erie, Amerikai Egyesült Államok, 1979. június 6.) magyar festőművész, rajztanár, az 1930–1940-es években keresett portréfestő. 1916. júniusban orosz hadifogságba esett, Habarovszkban és Vlagyivosztokban orosz és japán tisztek, civil lakosok portréját készítette el. Több rajza szerepel a *Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy* 1930. kötetben. Zsindely említi, mint az *Új Világ* egy rajzolóját, de neve a HMSz tagsági könyvében nem szerepel.

143 Zsindely Sándor az *Új Világ* 1919. április 6-i számában megjelent Régi mese című írásához készített két rajzot. (*Zsindely* 1999. 220. o.)

144 HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 2015.22.1/KE. A hozzá tartozó levél tartalma szerint a füzetet Kiss József jászberényi tanár ajánlotta fel egy ismeretlen személyazonosságú képviselőnek, akivel együtt volt a hadifogolytáborban. (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 2015.23.1/KE) A levél írója azonos azzal a személlyel, aki 1928-ban eladta az *Új Világ* példányait a M. kir. Hadtörténelmi Múzeumnak.

145 *Tóth* 2000. 113. o. Az Áfium lapjait később egy kötetbe kötötték, ma így látható. (HTM Könyvgyűjtemény. Jelzet nélkül.) 1997-ben egy győri lakos ajándékaként került a gyűjteménybe.

146 A 2. szám 1919. június 10-én „jelent meg". (*Bernáth* 2018. 143. o.)

147 *Tóth* 2000. 115. o. HTM Könyvgyűjtemény. Jelzet nélkül.

148 *A Szövetség. Hadifogoly magyarok lapja*. (HL Hadifogoly gyűjtemény 1. doboz) Szerkesztette: dr. Baross András, dr. Bartha István, Juhász (József?), Stobbe Kálmán, dr. Szoják Rezső. Az első számon kívül nem ismert több.

de ezt a szerkesztő, Illy György elutasította.[149] A vitás helyzet megoldásaként végül a szervezet maga adta ki az értesítőjét, amelyben az addig végzett tevékenységükről tájékoztattak,[150] s mivel ezt a több száz – ezer fős tagság felvilágosítására szánták, a 22 oldalnyi szöveget hektográfon sokszorosították.[151] A keretbe foglalt címet és alcímet fába metszett mintával nyomták az egyes példányok kezdő lapjának tetejére.[152]

A táborban élő magyar hadifoglyok érdekvédelmi szervezeteként alakult meg 1919. október 26-án a Szövetség,[153] azzal a céllal, hogy különböző egyesületi, kulturális és segélyezési mozgalmakkal erősítsék a magyar nemzetiségű hadifoglyok összetartozásának érzését, „minden lehető módon szorgalmazzák" a hazatérés megvalósulását; megteremtsék a tagok önművelődésének lehetőségeit; védelmezzék a magyar hadifoglyok érdekeit a hadifogságban és Magyarországon. E célokkal kapcsolatos ügyeket (I. Szervezési-, II. Érdekvédelmi-, III. Közművelődési-) választott bizottságok intézték, amelyek tagjait a közgyűlés választotta.

A Szövetség egyik fontos célkitűzése volt a magyar nemzetiségű – táborbeli és más környező táborokban élő – hadifoglyok szervezett és állandó anyagi támogatása, ezért a tagokat kötelezték havi 1,5 jen befizetésére. Ez alól felmentést kaptak azok, akik legalább 5 jen befizetésével magánúton támogattak ottani ismerőseiket. A segély és a tagdíj összegének befizetését a Szövetség tagsági könyvében havonta könyvelték. A rászorulók javára vagy egyéb jótékonysági célra gyűjtéseket és különféle rendezvényeket szerveztek. 1919. május 14-én gramofon estet szerveztek a Habarovszkban megölt magyar zenészek[154] síremlékének felállítására,

149 A Mai Hírek Szerkesztősége levele a Hadifogoly Magyarok Szövetségének Krasznaja-Rjecska, 1919. november 22. (HL Hadifogoly gyűjtemény 1. doboz)

150 Tartalma: dr. Rodé János választmányi elnök december 7-én tartott rendkívüli közgyűlés megnyitó beszéde, a nikolszki magyar segélybizottság levele a Magyar Szövetségnek, a Magyar Szövetség becsületügyi szabályzata, Szövetségi hírek, a Magyar Polgáriskola működése; új és kilépő tagok neve; A nikolszki szomorú helyzetről.

151 A sokszorosítani kívánt szöveget vagy rajzot sűrű és sok anilint tartalmazó tintával írták a papírra, amelyet egy zselatin és glicerin keverékéből készített ragadós lemezre borítottak. A massza felvette az írást a papírról, amelyet a ráhelyezett és enyhén lenyomott tiszta papír felvett. E technikával 60-100 darab lenyomatot lehetett készíteni, ezek a szövegek és egyszerű rajzok, motívumok jellemzően lila színűek.

152 A kivitelezés nem sikerült jól, az írás nehezen olvasható, amelyet a nyomtatás tovább rontott.

153 A Szövetség szervezetéről ld. *Bonhardt* 1982. 292. o.

154 Az 1918. szeptember 5-én Habarovszkban megölt 16 magyar zenész ügyének körülményei nem egyértelműek, az eltelt évtizedek alatt az okok magyarázatára többféle elképzelés látott napvilágot. Az egyik leírás szerint a Csehszlovák Légió zenekarának karmestere bosszúból, féltékenységből vádolta meg a városban népszerű, a „Csaska Csaja" (Csésze tea) nevű étteremben zenélő zenekart, hogy bolsevikok. Másnap reggel a kozákok az otthonukból vitték el és kivégezték őket. (*Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy* 1930. 392. o.) A második világháború után mártírként emlékeztek meg róluk, akiket a városba betörő „fehérgárdisták" gyilkoltak meg, mert nem voltak hajlandók őket győztesként üdvözölni és eljátszani a cári himnuszt. Parancsuk ellenére az Internacionalé-t játszották. (*Györkei* 1967. 500–501. o.) Zsindely Sándor naplójában azt írta, hogy népszerűségük lett a vesztük, orosz civil zenekarok jelentették fel őket és a csehek végezték ki őket. (*Zsindely* 1999. 133. o.) Az Amur folyó meredek partján lőtték le őket, holttestüket a folyóba dobták. Az orosz lakosok egy tömegsírba temették el őket másokkal együtt, a sír fölé egy emlékművel emeltek. Kivégzésük helyét egy, a folyó partján álló épület bejáratánál elhelyezett orosz nyelvű bronz emléktábla jelzi. *„1918. szeptember 5-én, ezen a helyen a fehér terroristák lemészároltak 16 magyar hadifogoly zenészt, akik szolidaritást vállaltak*

május 18-án a magyar zenekar és a német énekkar adott műsort a nikolszki bajtársak megsegítésére.[155] 1919. július elején a razdolnojei és a nikolszki hadifoglyok javára gyűjtöttek adományokat.[156]

A közművelődés céljait szolgálták azok az oktatások, amelyek iskolázottságtól és érdeklődéstől függően lehetőséget adtak a háború előtt elmulasztott, vagy miatta félbeszakított tanulmányok pótlására, felsőoktatási tanulmányokra való felkészülésre, vagy egy új szakma elméleti és gyakorlati ismereteinek megszerzésére. A táborban élő tanítók, tanárok, különféle területek szakemberei szervezték és végezték az oktatást az általuk összeállított tanrendek és könyvek alapján.

A legénységi iskolában Szakály István vezetésével tanulhattak a jelentkezők, ahol magyar, német és orosz nyelv mellett számtant és mezőgazdasági ismereteket is oktattak a számukra. Az analfabéták számára írást és olvasást tanítottak. Mihalik József[157] vezetése alatt működött a Magyar Polgári iskola azok számára, akiknek e négy osztály elvégzésére szükségük volt. Tanítottak számtant, földrajzot, német és magyar nyelvet, növénytant, fizikát, ásványtant, mértant, rajzot és történelmet. A tantárgyak anyaga és tanítása a hazai polgári iskolák tanterveit és utasításait követte, az oktatáshoz a táborban lévő magyar tankönyveket, és az előadók által összeállított rövidebb kiadványokat használták. Elképzelés szerint a növendékek vizsgát tettek volna, és a kiállított bizonyítványokat elismertették volna Magyarországon. A középiskolai tanfolyamot dr. Csoma Kálmán gimnáziumi tanár vezette,[158] de lehetőség volt mezőgazdasági tanfolyamra is beiratkozni.

A felsőfokú végzettséggel rendelkezők, vagy az érdeklődő hallgatók számára különböző témájú szemináriumokat szerveztek. A pedagógiai témájút dr. Szoják Rezső aradi főgimnáziumi tanár, a természettudományit dr. Lőw Márton geológus tartotta, de volt még jogi, társadalomtudományi és kereskedelmi tematikájú is.[159]

Körmendy Lajos (gazdasági intéző) és Bolla Pál (gazdász) vezetése alatt indult el a kertészeti tanfolyam,[160] amelyre rendes vagy rendkívüli tagnak lehetett jelentkezni. Az oktatáson az érdeklődők nemcsak elsajátították a konyha- és virágkertészeti ismereteket, hanem az ott megtermelt zöldségekkel hozzájárultak a tábor konyháinak működéséhez. *„A kertészethez nagy üvegházat építettünk, ahol télen ügyeletet kellett tartani és egész éjjel tüzelni a harmincfokos hidegben a rózsafák* [sic!] *és a növények eine* [sic!] *fagyjanak, úgyszintén a palánták. A környéken sok ezer vadrózsa tövet összeszedtünk, beolytottuk és a virágot Chabarowszkban az üzletekben értékesítettük, a konyhakerti növényeket* [sic!] *pedig a tábort láttuk el, térítés nélkül. A környék lakossága*

a szovjethatalommal." (Az emléktábla fényképe: *Györkei* 1967. 501. o.) A zenekarról 1917-ben készült csoportképet ld. Budapest, 1977. november 15. évf. 11. sz. 13. o.

155 *Bernáth* 2018. 139. o.

156 *Bernáth* 2018. 154. o.

157 Mihalik József, hernádszurdoki (Kassa, 1883. augusztus 27. – Budapest, Erzsébetváros, 1959. január 2.) tanár, újságíró, szerkesztő, eszperantista. A VII. Kerületi M. Kir. Állami Tanítónőképző intézet tanára, a Magyar Eszperantó Szövetség alapítója és elnöke (1931–1932), a budapesti eszperantó világkongresszus (1929) elnöke, a *Hungara Heroldo* című folyóirat szerkesztője (1935–1944).

158 A jászberényi Állami Gimnázium tanára.

159 *A Szövetség. Hadifogoly magyarok lapja,* 1919. 1. sz. (HL Hadifogoly gyűjtemény 1. doboz)

160 A krasznaja-rjecskai kertészeti tanfolyam alapszabályai. 1920. január 30. (HL Hadifogoly gyűjtemény 1. doboz)

érdeklődéssel figyelték [sic!] *munkánkat"* – írta Csomai Frick Lajos[161] a tanfolyam elvégzését igazoló bizonyítványának hátoldalára.[162] Ezt a végzettséget igazoló okiratot az oktatók mellett a japán és a saját táborparancsnok is aláírásával hitelesítette.[163] A bizonyítvány formanyomtatványa a tábori nyomda nagyon dekoratív és bonyolult kivitelezésű kiadványa volt, ugyanis többféle nyomtatási technikát alkalmaztak az elkészítése során. Az irat papírját helyben készítették, amelyre előhívtak egy, a tábor egyik épületéről készített fényképet, egy cianotípiát.[164] Ezt egy látványos keretbe foglalták, amelyet fába metszett mintával nyomtattak. Itt kapott kiemelt helyet a bizonyítvány tulajdonosának a neve, alá szedéssel nyomtatták a szöveget, amelynek üresen hagyott részeire kézzel írták a vizsgát tett személy adatait. A tanfolyamra rendkívüli tagként is lehetett jelentkezni, ők azt vállalták, hogy az évad szorgalmasabb idején 12 napon át dolgoznak a kertészetben.

Valószínűleg hasonló elképzeléseken alapult a Magyar kereskedelmi tanfolyam, amelyről csupán annyit ismerünk, hogy 1920. február 1-jén indult, és a jelentkezők könyvvitel-tant, kereskedelmi számtant, továbbá magyar és német nyelvű gyorsírást és kereskedelmi levelezést tanultak.[165]

A Legénységi tanfolyam vezetője Mauksch Pál (tanító) beszámolójából ismeretes, hogy gyakorlati számvetést és írást-fogalmazást tanítottak hetente háromszor este azok számára, akik ennek szükségét érezték.[166]

A Hadifogoly Magyarok Szövetsége a pervaja-rjecskai hadifogolytáborba való átszállításukat követően is, egészen 1920. november 15-ig folytatta az emberek érdekében végzett tevékenységét.

A táborban eltöltött hosszú idő alatt sok hadifogoly számára jelentett hasznos és kellemes időtöltést az olvasás, s mivel nehezen jutottak el oda újabb könyvek, minden példány kincsnek számított. A meglévő kiadványokból létesített könyvtárban főként német nyelvű könyvek voltak, amelyeket a német könyvkiadók küldtek a Svéd Vöröskereszt útján a katonáiknak. Voltak angol és német nyelvű kiadványok is, illetve néhány magyar, Amerikából érkezett detektívregény.[167] 1919. május elején a könyvtári könyveket exlibrissel látták el, a „HADIFOGOLY / KÖNYVTÁR / KRIEGSGEFANGENEN / BIBLIOTHEK / KRASNAJA RIETSCHKA / 1919" feliratú címkén[168] egy kalitkára emlékeztető fonaton gubbasztó madár és egy nyitott

161 Frick Lajos, a m. kir. 31. gyalogezred zászlósa, banktisztviselő, veszprémi lakos. (A HMSz tagsági könyv adatai alapján.)

162 Laczkó Dezső Múzeum Legújabbkori gyűjtemény 68.24.1. (*Rainer* 2015. 110–112. o.) A HTM gyűjteményében fennmaradt egy kitöltetlen bizonyítvány. (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 1500/Em)

163 A bizonyítványt aláírta: Mihalik Oszkár honvéd százados, Réder Nándor őrnagy, Körmendy Lajos okleveles gazda, Bolla Pál okleveles gazda, ? [olvashatatlan aláírás], okleves gazda, [japán aláírás és pecsét], Juhász Károly műkertész, mint gyakorlati előadó. (*Rainer* 2015. 111. o.)

164 Más elnevezésekkel kéknyomat, kékkép; cyanotype, blueprint.

165 Értesítő a Magyar kereskedelmi tanfolyam működéséről. 1920. március 20. (HL Hadifogoly gyűjtemény 1. doboz)

166 HL Hadifogoly gyűjtemény 1. doboz.

167 *Zsindely* 1999. 144. o.

168 HTM Fotóarchívum 28428-1 és MNM Kisnyomtatvány-gyűjtemény leltári szám nélkül. A két nyomtatvány különbözik egymástól, a HTM példánya esetében hiányzik az alsó nyomat.

könyv ábrája szerepelt. A könyvekbe beragasztott jelet kettő, fába metszett mintával Czókoly István alkotta.

Még a habarovszki hadifogolytáborban Klipp Alajos[169] mérnök csillagászati és földmérő tanfolyamot tartott az érdeklődőknek, köztük Irmédi-Molnár László-nak[170] és Illés Istvánnak,[171] aki olyan érdeklődéssel hallgatta az előadásokat, hogy elsajátította a háromszögelés ismereteit. A geodéták becsempészték a legszükségesebb mérnöki felszerelést, hogy – ha négy fal között is – földmérő mérnöki irodai munkálatokat végezhessenek. Később titokban teodolitot készítettek „fából" s igyekeztek ezzel táboron kívüli pontokat meghatározni, de az oroszok észrevették s meghiúsították szándékukat. A krasznaja rjecskai táborba átkerült földmérők az amerikaiaktól valódi műszerekkel kaptak, amelyekkel elkészítették a tábor rétegvonalas térképet, s ezt felhasználták a tábor rendezése során. Néhány hónappal később Illés István és mellette Tóth Lajos[172] a japán katonai parancsnokság megbízására feltérképezték a környék 100 km^2 területét. Viszonyítási pontként fákat alakítottak át, felhasználták a tábor víztornyát észlelőállásnak a háromszögelési hálózathoz, valamint magassági felvételeket is készítettek. Méréseik alapján Illés elkészítette a tábor és környezetének japán feliratú térképét, továbbá gipszmakettjét.[173] Mindkettőt a japánok magukkal vitték, később a „tokiói császári múzeumnak"[174] adták.[175]

Hosszú várakozási idő után, végül 1920. március közepén bizonyossá vált, hogy a japánok kiürítik a krasznaja rjecskai hadifogolytábort és az embereket elszállítják a fennhatóságuk alatt lévő pervaja-rjecskai táborba, hogy a közelben lévő Vlagyivosztokban, amint megkezdődik a hazaszállításuk, hajóra szállhassanak. Az utazást megelőző napokban a hadifoglyok egy meghirdetett vásáron eladták a környékbeli lakosoknak a felesleges holmijukat,[176] illetve becsomagolták személyes és emlékbe szánt tárgyaikat. Szerencsére sokan gondoltak az ott készített vagy használt kiadványok, az újságok, a színlapok, a programok stb. megmentésére, még a könyvtár könyveit

169 Klipp Alajos (Pozsony, 1886 – Budapest, 1944. január 12.) mérnök. 1904-ben a szombathelyi földmérési felügyelőségnél kezdte pályafutását, 1911-ben a Háromszögelő Hivatalba helyezték, ahol 1914-től az asztrogeodéziai csoportnál dolgozott, később vezetője lett. 1919 végén politikai túsz Szentpéterváron, 1922-ben tért haza. 1922-tól kezdődőleg részt vett a trianoni magyar–csehszlovák határ háromszögelési és felmérési munkálataiban. (*Kenyeres* 1967. 937. o. és *Geodéziai Közlöny,* 1944. 20. évf. 2. füz. 98–99. o.) Valószínűleg ő korábban megszökött és nem került Krasznaja Rjecskára, mert neve a HMSz tagsági könyvben nem szerepel.

170 Irmédi-Molnár László (Temerin, 1895. október 17. – Budapest, 1971. augusztus 22.) térképész, egyetemi tanár. Érdeklődése a térképészet iránt ekkor kezdődött. A hadifogságból megszökött, Mongólián, Kínán, Indián, Arábián és Görögországon keresztül tért haza Magyarországra. (*Kenyeres* 1981. 330. o., *Magyar Szó,* 2002. május 25. 59. évf. 120. sz. 7. o.)

171 Illés István (Zalaegerszeg, 1896. augusztus 14. – Budapest, 1959. május 2.) mérnök. 1914-ben érettségizett, majd az Állami Földmérés 5. felmérési felügyelőségén kapott állást. 1915 májusban bevonult a pozsonyi cs. és kir. 72. gyalogezredbe, a galíciai harctéren 1916. júliusban hadifogságba esett. Hazatérése után elvégezte az egyetemet. A Háromszögelő Hivatal munkatársa (1931–1959). (*Kenyeres* 1981. 359. o.)

172 Mérnök, győri lakos. (A HMSz tagsági könyv adatai alapján.)

173 A makettről készített fénykép megjelent: *Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy* 1930. 357. o.

174 Ma: Tokyo National Musem.

175 *Zalai Hírlap,* 2018. április 28. 74. évf. 98. sz. 10. o., A makett és a térkép fényképe: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye,* 1938. 72. évf. 1–2. sz. 11. o.; és 1937. 71. évf. 21–22. sz. 175–176. o.

176 *Bernáth* 2018. 297. o.

is elosztották közöttük, hogy a hazaúton legyen mit olvasni.[177] A tábor lakóit három transzportban, vasúton szállították, az első 1920. március 28-án, az utolsó 31-én hagyta el a tábort. A tiszta és fertőtlenített marhavagonokban három napig utaztak, majd megérkeztek az új helyükre. Az itt eltöltött kettő-nyolc hónap alatt szabadon éltek, bármikor elhagyhatták a tábort, sétálhattak a környéken, vagy bemehettek Vlagyivosztokba.

A Krasznaja Rjecskáról érkezett hadifoglyok is csatlakoztak a hazaszállításra várakozó, különböző nemzetiségű egykori hadifoglyok ezreihez, és az elkövetkező hónapok alatt igyekeztek valamelyik Európába induló csoportba bekerülni. Mielőbbi hazatérésük érdekében sokan illetőségük szerint csatlakoztak a Csehszlovák Légió katonáinak[178] vagy a román nemzetiségű hadifoglyok transzportjaihoz, vagy saját pénzen utaztak haza. Akiknek nem volt más lehetőségük az 1920. októbertől meginduló magyar szállítmányok egyikével jutottak el Magyarországra.

A Hadifogoly Magyarok Szövetsége mindvégig figyelemmel kísérte a krasznaja rjecskai hadifoglyok sorsát, és a tagsági könyvbe mindenki nevénél feljegyezték a hazautazásának idejét és módját, vagy azt az információt, amit tudtak róla. A bejegyzések szerint az utolsó krasznaja rjecskai hadifoglyok 1920. november 13-án hagyták el Szibériát.

Irodalomjegyzék

Baja – Lukinich – Pilch – Zilahy 1930.
Hadifogoly magyarok története. II. kötet. Szerk. *Baja Benedek – Lukinich Imre – Pilch Jenő – Zilahy Lajos.* Budapest, 1930.

Bánki 1962.
Bánki V. Emil: Hadifogolytábori sportérmek 1. közlemény. *Az Érem,* 1962. 18. évf. 19. sz. 15–18. o.

Bánki 1965.
Bánki V. Emil: Hadifogolytábori sportérmek. *Az Érem,* 1965. 21. évf. 31–32. sz. 221–225. o.

Bernáth 2018.
Hadifogoly voltam Szibériában. Vándor Ferenc naplója (1914–1920). Szerk. *Bernáth Gábor.* Budapest, 2018.

177 Vándor Ferenc a könyvtárból 13 könyvet kapott az útra. (*Bernáth* 2018. 299. o.)

178 A komáromi születésű Zsindely Sándor a vlagyivosztoki kikötőből 1920. augusztus 22-én kifutó és a Csehszlovák Légió 35. transzportját szállító „USAT President Grant" hajón tért haza. Hagyatékában fennmaradt a hajón kiadott „Mohykan" című újság két száma. (HTM Plakát- és aprónyomtatványtár 2023.1.1./Nyt és 2023.2.1./Nyt)

Bonhardt 1982.
Bonhardt Attila: Az I. világháborús magyar hadifoglyokra vonatkozó iratok a Hadtörténelmi Levéltárban. *Levéltári Szemle,* 1982. 32. évf. 2–3. sz. 291–298. o.

Fejes – Fejes 1931.
Az orosz hadifogság képekben. Szerk. *Fejes István – Fejes Gyula*. Rákospalota, 1931.

Gaksch 1940.
Gaksch József: A volt szabadkai cs. és kir. 86. gyalogezred története, 1882–1918. Budapest, 1940.

Györkei 1967.
Györkei Jenő: Magyar internacionalisták nyomában. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1967. 14. évf. 3. sz. 500–511. o.

Horváth 1940.
Keresztény közéleti almanach. Második kötet. A–Zs. Szerk. *Horváth Jenő.* Budapest, 1940.

Kenyeres 1967.
Magyar életrajzi lexikon 1. kötet. A–Z. Főszerk. *Kenyeres Ágnes*. Budapest, 1967.

Kenyeres 1981.
Magyar életrajzi lexikon 3., kiegészítő kötet. A–Z. Főszerk. *Kenyeres Ágnes.* Budapest, 1981.

Rainer 2015.
Rainer Pál: Harminegyes honvédek VII. rész. Hadifogságban. *Veszprémi Szemle,* 2015. 17. évf. 1. sz. 106–112. o.

Szakály 2001.
Szakály Sándor: A magyar katonai felső vezetés, 1938–1945. Budapest, 2001.

Szentmiklóssy 1930.
A magyar feltámadás lexikona. Szerk. *Szentmiklóssy Géza.* Budapest, 1930.

Tóth 2000.
Tóth Orsolya: A „Harctértéri fidibusz" és társai. Első világháborús magyar nyelvű tábori újságok a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményeiben. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 3. Szerk. *Kincses Katalin Mária – Szoleczky Emese.* Budapest, 2000. 89–118. o.

Tóth 2021.
Tóth Orsolya: A tábori nyomda működése a Krasznaja Rjecska-i hadifogolytáborban (1918–1920). In: Háborús hétköznapok V. Tanulmánykötet. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Török Róbert – Závodi Szilvia*. Budapest, 2021. 251–272. o.

Tóth 2022.
Tóth Orsolya: Élet a krasznaja rjecskai hadifogolytáborban – I. rész (1915/1916 – 1918. április 15.) In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 22. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia*. Budapest, 2022. 27–48. o.

Zsindely 1999.
Zsindely Sándor: Harctéri és hadifogsági napló, 1917–1920. Budapest, 1999. (Magánkiadás)

Life in the POW Camp at Krasnaya Ryechka, Part II
(September 1918 – 28 March 1920)

Krasnaya Ryechka was one of the many POW camps set up on the territory of the Russian Empire during the First World War that, in the period from 9 November 1918 until 14 June 1919, was under the supervision of the American Expeditionary Army, later, up until 28 March 1920, coming under that of the Army of the Empire of Japan. Both armies took part in the Entente powers' intervention in Siberia. Thanks to their protection and care, most of the approximately 2000 Austro-Hungarian prisoners housed in the camp enjoyed relative abundance during this time. As a result of the circumstances ensured by them, and of the determination and work of the prisoners themselves, a flourishing cultural, educational, and sporting life grew up there. Operating at the camp were a hospital, a pharmacy, a bath-house, a barber's shop, workshops providing shoemaking, tailoring, carpentry, and blacksmithery services respectively, a pottery plant, a school, a library, a photographer's studio, a greenhouse suitable for growing vegetables and flowers, a club, two coffee-houses, a cinema, and a sports ground. Editorial offices produced daily newspapers and beautifully illustrated periodicals, a choir and orchestra provided entertainment with concerts, and an Austrian and a Hungarian theatre troupe each entertained with works non-musical and musical alike. In a printing shop, works by writers and engravings by artists were printed on paper made at the camp. Events at the camp, as well as many of those persons who were there, are recalled not only in publications varying in content, but also in photographs taken by amateur and professional photographers alike.

Leben im Kriegsgefangenenlager von Krasnaja Rjetschka – Teil II.
(September 1918 – 28. März 1920.)

Eines der vielen Kriegsgefangenenlager, die während des Ersten Weltkriegs auf dem Gebiet des Russischen Reiches errichtet wurden, war Krasnaja Rjetschka, das vom 9. November 1918 bis zum 14. Juni 1919 von den Amerikanischen Expeditionsstreitkräften und anschließend bis zum 28. März 1920 von der Kaiserlich Japanischen Armee beaufsichtigt wurde, welche an der Intervention der Entente in Sibirien teilnahmen. Dank ihres Schutzes und ihrer Fürsorge lebten die etwa 2000, mehrheitlich österreichisch-ungarischen Kriegsgefangenen zu dieser Zeit unter relativ günstigen Umständen. Als Ergebnis der von ihnen geschaffenen Bedingungen, der Entschlossenheit und des Fleißes der Kriegsgefangenen entwickelte sich im Lager ein blühendes Kultur-, Bildungs- und Sportleben. Es gab ein Krankenhaus,

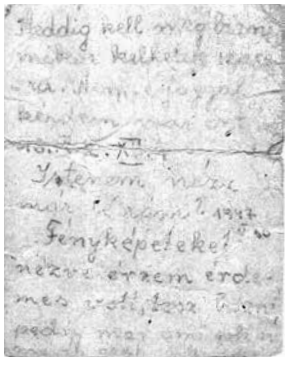
eine Apotheke, Bäder, eine Wäscherei, Barbiere, Schuhmacher-, Schneider-, Schreiner- und Schlosserwerkstätten, eine Tontopffabrik, eine Schule, eine Bibliothek, ein Fotostudio, ein Gewächshaus für den Anbau von Gemüse und Blumen, ein Kasino, zwei Cafés, ein Kino, ein Theater und einen Sportplatz. In den Redaktionen wurden Tageszeitungen und schön illustrierte Zeitschriften herausgegeben, der Chor und das Orchester gaben Konzerte, und die österreichischen und ungarischen Theatergruppen unterhielten mit Prosa- und Musikstücken. Die Druckerei druckte Werke von Schriftstellern und Stiche von Künstlern auf vor Ort hergestelltem Papier. Die Ereignisse des Lagers und die Erinnerungen vieler Personen sind in einer Vielzahl von Publikationen wechselvollen Inhalts, darunter auch Fotos von Amateur- und Berufsfotografen, festgehalten.

Szoleczky Emese

KÁLVÁRIA TEMESVÁRI MEGÁLLÓVAL[1]

Amikor 1944 karácsonyán[2] Tóth Józsefet Budakesziről, lakásáról elhurcolták malenkij robotra, két éves kisfia, Jocóka egy apró képet nyomott a kezébe, amelyet, noha minden egyéb igazolványt, iratot elvettek tőle, a fogoly mindvégig eldugva megőrzött magánál, erőt adó talizmánként sikerült megóvnia és hazahoznia. Az apró kártyán ház, templom, madárfészkes virágzó ág színes ábrázolás mellett bibliai idézet olvasható: *„Akik az Úrban bíznak, erejük megújul, szárnyra kelnek. És 40:31."*[3] – Ennek hátoldalára a kétségbeesett apa ceruzával rótta fel mára erősen megfakult sorait: *„Meddig kell még bírni Mikor kelhetek szárnyra Nem kérdezem ezt már Istenem nézz már le rám Fényképeteket nézve érzem érdemes várni"*[4] Tóth József egészségügyi tiszthelyettes, törzsőrmester kálváriája azért különleges, mert – mint ezt alább látni fogjuk – az otthontól elszakadás több lépcsőben történt.

A kis bibliai idézetes kártya elő- és hátlapja (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 2006.325.1/KE)

1 Ezúton szeretnék köszönetet mondani a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum (HM HIM) Központi Irattárban (KI) Bokor Éva főelőadónak és a HM HIM Hadtörténelmi Levéltár (HL) munkatársának, dr. Solymosi József főlevéltárosnak a kutatáshoz nyújtott készséges segítségükért; dr. Bonhardt Attila ny. ezredesnek, a Hadtörténelmi Levéltár ny. igazgatójának értékes észrevételeiért, szíves támogatásáért.

2 Saját 1953. március 30-i önéletrajzában egyik helyen december 24-ét, a másikon 26-át említi fogságba esése napjaként.

3 Ésaiás próféta könyve 40:31: *„De a kik az Úrban bíznak, erejök megújul, szárnyra kelnek, mint a saskeselyűk, futnak és nem lankadnak meg, járnak és nem fáradnak el!"* (Károli Biblia-fordítás)

4 Hadtörténeti Múzeum (HTM) Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény (KE) 2006.325.1/KE – a 6,5×5 cm-es képecske ceruzás szövegét idős korában Tóth József golyóstollal átírta.

Útközben az eleinte idegen emberek közt is valamiféle kapcsolat, szolidaritás alakult ki a helyzet átvészelésére, hiszen ismerőssel egyszerűbb volt megélni a megpróbáltatásokat, mint egyedül. Márpedig ezek a barátságok szó szerint kezdettől életmentők voltak, s nem is csupán a fizikai (egymás támogatása, élelemmegosztás) hasznuk folytán, hanem sokkal inkább a lelki erő megőrzésében játszott szerepük miatt.[5]

* * *

Tóth Józsefet feltehetőleg a Budafok–Cece–Dunaföldvár–Baja útvonalon, irataitól megfosztva gyalogoltatták végig társaival, hogy milyen ruházatban, nem tudjuk. Útközben nem látták el élelemmel, s fűtetlen épületekben vagy a szabad ég alatt éjszakáztak. A velük kapcsolatba kerülő oroszok a zabrálás[6] (fosztogatás vagy megdézsmálás) során minden későbbi lehetséges csere-alapot, bicskát, zseb-, kar- és vekkerórát, töltőtollat, pénzt, ékszert, apróbb csecsebecséket; megkívánt ruha- vagy felszerelésdarabot: kesztyűt, kucsmát, lábbelit stb. elvettek a foglyoktól, akiket gyakran még éjszaka, alvás közben is kiraboltak. A többnapos, mintegy 200 km-es gyalogmenet[7] a téli hidegben, az általában nem a terepviszonyokhoz öltözött, legyengült foglyok közül sokak végső erőtartalékát is felőrölte. Aki nem bírt továbbmenni, illetve a társai sem tudták tovább támogatni, azt az őrök helyben agyonlőtték. A menetbéli megpróbáltatásokról Tóth József csak annyit jegyzett fel: annyira félt a megfázástól, a fagyási sérüléstől, hogy inkább állva pihent, amikor leülhetett vagy lefekhetett volna, és Bajára érve szerzett valahonnan egy meleg gyapjútakarót.[8] A későbbiekben is alig idézett fel valamit: *„Ötös oszlopban*[9] *gyalogoltak ismeretlen céljuk felé, s aki kilépett a sorból, hogy netán a szükségét végezze, a szovjet őrség azonnal agyonlőtte. Az oszlopban meneteltek munkaszolgálatosok is, ők sem voltak kivételek."*[10]

5 *Bognár Zalán:* Hadifogolytáborok és (hadi)fogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon, 1944–1945. Budapest, 2012. 99. o.

6 Zabrál: erőszakkal vagy erőpozícióból elvesz, megszerez valamit.

7 A hadifoglyoknak a táborokba történő továbbítása során a gyalogmenetek távolsága rendszeresen meghaladta az egyezményben foglalt napi 20 kilométeres szakaszokat. *Füzes Miklós:* Embervásár Európában. Hadifogoly magyarok a második világháborúban. Pécs, 1994. 57. o.

8 HTM KE 2006.323.1/KE.

9 „Po pjáty" (по пять = ötösével) összekapaszkodva, öten egy sorban hajtották őket.

10 *Horváth Miklós:* Akadnak még fehér foltok. Tífusz Temesvárott. *Magyar Honvéd,* 1991. január 11. 2. évf. 1–2. sz. 44–45. o. (a továbbiakban: *Horváth* i. m.) – Horváth Miklós, dr., vitéz, szinérváraljai (Garbolc, 1908. január 17. – 1972. szeptember 13., anyja neve: Fehér Ida Antónia) ht. orvos-alezredes volt. 1926-ban végzett a debreceni református gimnáziumban, a Tisza István Tudományegyetemen kapott orvosi diplomát, miközben karpaszományosként szolgált a 11. hajdú ezrednél. 1932. szeptember 1-jétől 1938. augusztus 15-ig a debreceni Auguszta Szanatóriumban volt tüdő szakorvos, 1938. augusztus 15-én vonult be a debreceni 6. honvéd helyőrségi kórházba 1939. január 1-jéig. 1939. május 1-jén hivatásos állományba vették. A világháborúban a 30. harckocsiezrednél szolgált, jó orvosi működéséért kardos lovagkeresztet és tűzkeresztet kapott sebesülési pánttal, 1940. október 1-jétől 1941. április 1-jéig Honvéd Orvosi alkalmazó iskola, 1941. november 1-jétől orvosszázados lett. 1943. szeptember 2-án Budakeszin házasságot kötött óhai és malomszegi Csutkay Ildikó Flóra Margittal, dr. Csutkay István orvos-ezredes lányával (Budapest, 1924. szeptember 19. – 2007 után) 1945. április 1-jén orvos-őrnagy lett, május 29-én önként jelentkezett az új honvédségbe, ezidőtől az 1. számú kórház beosztott orvosa volt 1946. szeptember 1-jéig, ettől kezdve a budakeszi Honvéd szanatórium parancsnoka 1950. június 1-jéig, nyugállományba helyezéséig. 1947. májustól

Talpraesettségét bizonyítja, hogy higgadtan számba vette teendőit, amellyel e helyzet túlélhető volt: családjával mindenképp kapcsolatot kellett teremtenie, hogy tudjanak egymásról; folyamatosan törődnie kellett saját ellátásával, körülményei javításával; amennyire tehette, odafigyelnie ismerőseire, barátaira is, hogy támogatni tudják egymást. Elgyötörten, kiéhezve, átfázva érkeztek a bajai fogolytáborba. Innen lezárt tehervagonokba zsúfolva szállították őket Temesvárra, amely körülményeit tekintve önmagában is beillett egy haláltábornak.

A magyarországi gyűjtőtáborokból három vasútvonal igénybevételével juttatták el a foglyokat a foksányi,[11] máramarosszigeti[12] vagy jászvásári[13] átmenőtáborokba, hogy aztán onnan saját nyomtávú vasútjukon, marhavagonokban tovább szállítsák őket a Szovjetunióba. A legforgalmasabb, a Vác–Budapest–Cegléd–Békéscsaba–Arad–Temesvár–Brassó–Foksány vonal volt.

Nem tudjuk, pontosan Tóth Józsefék transzportja mikor érkezett meg Temesvárra.[14] Felismerve, hogy egészségügyisként előnyt kovácsolhat gyakorlatából, szervezőkészségéből, önként jelentkezett, és szolgálatra azonnal a táborban sebtében kialakított karanténba vezényelték.

A túlzsúfolt átmeneti táborban kialakult egészségügyi helyzet ugyanis katasztrófát sejtetett. A beérkező foglyok hiányos és silány ruházata nem felelt meg a téli időjárásnak, a zsúfolt, fűtetlen barakkok fekvőhelyeiben nyüzsögtek a tetvek, amelyek – vérszívás során juttatva a kórokozót a véráramba – a baktériumot emberről emberre vitték. A táborban iszonyú gyorsasággal terjedt a flekktífusz (kiütéses tífusz): a járvány nagyon súlyos lefolyású, magas halálozási arányú volt. Emellett szedte áldozatait a szennyezett, tisztálkodásra és ivásra alkalmatlan víz és/vagy élelmiszer fogyasztása révén fertőző hastífusz (hasi hagymáz) is. A rossz *higiéniai körülmények,* az elégtelen élelmezés, az evőedények és -eszközök hiánya és ezért csoportos használata miatt a legyengült szervezetű emberek tömegével haltak meg.[15] A tábor vezetősége megpróbálta a kórházi részt vesztegzár alá helyezni és ezzel lokalizálni a járványt – eredménytelenül.

soron kívül orvos-alezredessé léptették elő. 1945. szeptemberben mint HM-kiküldött Romániában volt, a hadifoglyokat hozta haza. 1945-től a parasztpárt, 1948-tól az MKP tagja, a honvéd szanatórium alapszervezetének elnöke. 1948. október 22-én a honvédség 100 éves évfordulója alkalmából a Magyar Köztársasági Érdemérem arany fokozatával ismerték el tevékenységét. 1950-től hadisebészetet tanult, majd a miskolci Megyei Semmelweis Kórház tüdőosztályának vezető főorvosa, 1955. januártól kórházigazgató főorvos-helyettes, 1960-ban igazgató. – HM HIM Központi Irattár Tiszti Okmánygyűjtő (a továbbiakban: KI Ti Ogy) 211/628, *Szinházi Magazin,* 1943. szeptember 1. 6. évf. 37. sz. 31. o., *Magyar Nők Lapja,* 1943. szeptember 10. 5. évf. 26. sz. 22. o. https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/378443 (Megtekintés: 2023. április 10.)

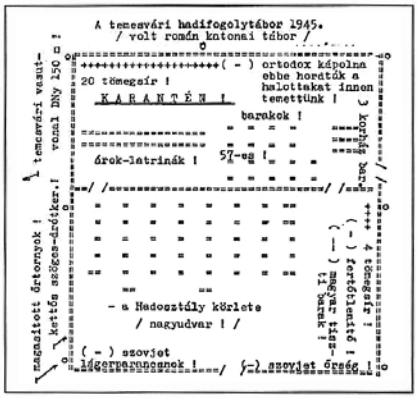
11 Foksány: (románul Focșani) város Romániában, Moldvában.

12 Máramarossziget (románul: Sighetu Marmației, röviden Sighet) város Romániában, Máramarosban.

13 Jászvásár: (románul Iași) város Romániában, Moldvában.

14 A szovjet hadifogságba került katonák és polgárok elosztótábora volt. A körülbelül ötven barakkból álló táborban több tízezer embert helyeztek el. A betegeken kívül a többi foglyot a Szovjetunióba, valamint Szegedre szállították. Részletesebben ld. Magyar Katolikus Lexikon. Főszerk. *Diós István.* Budapest, 2008. 794–795. o.

15 *Gáspár János:* A temesvári 1. önkéntes magyar hadosztály krónikája. 81. o. HL (Hadtörténelmi Levéltár) VII. 205. Ellen. gy. M-363. 8. – A hadosztálykörlet és a fogolytábor közt szigorúan tiltották az érintkezést, cserét.

A tábor alaprajza
(In: Újabb temesvári levéltári adatok. http://www.haboruskeresoszolgalat.hu/?id=7&t=42&page=20)

A táboron belül is elkülönített kórházi karantén-részben az élelmes Tóth József mégis hamar kiépítette azt a kapcsolati rendszert, amellyel üzenni tudott még e kétségbeejtő helyzetben is szeretteinek – a megadott címen lakó temesvári Molnár bérkocsis valószínűleg bejáratos volt a táborba. Tóth leginkább Hódmezővásárhelyen lakó szüleinek közelségében bízott, tehát elsőnek nekik írt – szerencséjére az adminisztratív munkához szükséges papírból tudott „szerezni". Leveléből kirajzolódik az az általánosnak nevezhető gyakorlat is, hogy minden ismerőst megemlített, akiről híre, tudomása volt, annak tudatában, hogy az otthoniak levélben, szóban továbbadják az információt az érintett hozzátartozóinak. A két márciusi levélből még sugárzik a bizakodás, a közeli viszontlátás hite:

„Görbe u. 26/a. alá
Temesvár, 1945. III. 2.
Édes Szüleim!
Választ a Molnár
fiakereshez Bahenye utca TJ. 36. barak
Azt hiszem Margitka megvitte a hírt, hogy január hó 1 óta nem vagyok otthon. Én jól vagyok és bízom a jó Istenben, hogy továbbra is tudok magamra vigyázni. A Pali bácsit értesítsék, hogy a Jani itt van és ő is jól van. Sok vásárhelyi van itt. Ha tudnak Édes Szüleim írjanak Ilonkának,[16] *hogy én élek és jól vagyok és a Szüleinek Bcsaba Ludvig u. 44 szám. v. Zsófinak,*[17] *Kétegyházára máv. áll. pénztár. Ők fiatalok és felkeresik ha lehet az Icát. Sokat gondolok mindenkire és bízom a jó Istenben, hogy hamarosan találkozunk. Csókolom a Sanyiékat és az Imréékét,*[18] *néha aggódom értük. Az érettségi vizsgát letettem. Édesapám és Sanyi névnapjára sok-sok Istentől áldott egészséget és boldogságot kívánok. A nótám: „Csak még egyszer tudnák [!] hazamenni, csak még egyszer lehetnék tenálad…" Az a Sas utcai*

16 Felesége, született Andó Ilona.
17 Felesége testvére, Andó Zsófia MÁV pénztáros.
18 Testvérei: Sándor műbútorasztalos-segéd; Imre kárpitos-segéd.

kocsis is itt van. Farkas Imre fhdgy[19] *Munkácson meghalt. A Molnár Imre*[20] *kocsis is itt van nekik jobb helyük van ha e két embernek írnak tudassanak engem is. Ilonkámnak és a kisfiamnak írjanak. Imádkozom mindenkiért és a viszontlátásig csókolok mindenkit. Jóska*"[21]

Egy héttel később ismét alkalma volt üzenni, s a jelek szerint egyúttal a borítékban mások levelét is kicsempészte a táborból. Érzékelhetően egyszerre próbálta szüleit megnyugtatni saját helyzete felől, másfelől rábírni őket arra, hogy feleségét, illetve annak szintén aránylag a közelben lakó rokonait is értesítsék az ő balsorsáról, egyúttal tisztázva, hogy kis családja elhurcolásakor egészséges volt, élelmezésük pedig biztosított:

„Temesvár, 1945. III. 9.
Édes Szüleim!
Minden alkalmat megragadok hogy írjak levelet haza és életjelt adjak magamról. Én jól vagyok s hála a jó istennek egészségem és kondícióm jó. Nagyon szeretném ha szüleim Ilonkával és a kisfiammal felvennék az érintkezést, én írok innen levelet neki csak azt nem tudom megkapja e. Ha lehet írjanak Ilonka szüleinek Andó György Békéscsaba Ludvig u. 44. sz.

Itt van Lacó tanító fia Laci[22] *egy szobába lakom vele. Ha Szüleimről és Ilonkáékról tudnák [!] nem is lenne olyan gondterhes az élet. Étkezés és elhelyezés jó. Nem tudom én tudok e kapni levelet otthonról ha úgy lenne nagyon boldog volnék. Itt van Farkas hadnagy kutasi*[23] *tanító. Szüleivel jó lenne érintkezésbe lépni hátha tudnák [!] ezen keresztül levelet kapni. Mikor január 1-én eljöttem otthonról minden megvolt sikerült kettő 50 kg-os malackát vágni és volt liszt és más is. Igy én nyugodtan vagyok, mert Ilonkának megvan a kisfiammal mindene. Otthon mi ujság? Sanyiék, Imréék hogy vannak, otthon vannak-e? Szüleim hogy élnek? Ez mind kérdőjel előttem. Na majd eloszlik minden és Szüleimet, feleségemet, tesvéreimet és kisfiamat egészségben magamhoz tudom ölelni. Én bízom is nagyon. A leveleket kérem kézbesíteni a borítékból. Én itt civilben vagyok és már nagyon meg is szoktam a polgári ruhát.*

Sok-sok szeretettel csókolok mindenkit és kérem mindenkire a Mindenható áldását a boldog viszontlátásig szerető fiuk Jóska"[24]

19 Valószínűleg az 1944. augusztus 21-én Javorowánál aknaszilánktól megsebesült 8/II. zászlóaljhoz beosztott Farkas Imre főhadnagyról (született: Budapest, 1918, anyja neve: Francz Stefánia) van szó; Tatarownál vette át az 1. hegyi dandár eü. oszlopa. – Veszteségi lajstrom 14 – 195 (https://iivh-katonahoseink.militaria.hu/kereses/lista# Megtekintés: 2023. április 10.), KI veszteségi nyt. karton.

20 Elképzelhető, hogy a Szanatóriumban 1946 októberében már újra dolgozó Molnárral azonos. (ld. HTM KE 2006.328.9/KE)

21 HTM KE 2006.319.1/KE – ceruza, kézírás (18×14 cm), nagyon savas papírlap, 2 beírt oldal.

22 Lacó László honvéd (született: 1922, anyja neve: Farkas Júlia) 1948. augusztus 16-án tért haza a Rozsnyói járásan fekvő Barkára (Ma: Bôrka, Szlovákia) – HU Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL) MNL OL XIX-C-11. (45629)

23 Kutas: község Somogy vármegyében, a Nagyatádi járásban.

24 HTM KE 2006.320.1/KE – ceruza, kézírás (17×12 cm), nagyon savas papírlap, 4 beírt oldal. Az aláírás alatt zöld ceruzás rájegyzés: „*Irás nélkül vitték fogságba.*"

Majdnem két hónapnyi szünet következett. A lágerben tombolt a járvány, a kapcsolat a külvilággal teljesen megszakadt. Tóth József is megbetegedett, de szerencsével túlélte. Felépülése utáni levele feleségének és fiának szólt – ekkorra már átlátta az átmenő tábor működési rendjét és azt is, hogy addig marad a helyén, amíg a kórházban szükség van rá. *„A temesvári hadifogolytáborban valamennyi orvos meghalt. Egyedül maradtam, mint felcser.*[25] *Naponta két-háromszáz halottat temettünk egy-egy közös sírba. A kiütéses tífusz – ott-tartózkodásom idején – tizenöt-tizenhatezer magyar katona életét oltotta ki.*[26] *A szovjet katonaorvos csak biztonságos távolból kiabált át a kerítésen, nem mert közelebb jönni. Gyógyszert nem adtak, segítséget nem kaptunk, hogy betegeinket megmenthessük. A Nemzetközi Vöröskereszttel, de a Szovjet Vöröskereszttel sem találkoztam, még későbbi fogságom idején sem. Ezek a magyar katonák valóban áldozatok voltak, magatehetetlen, fegyvertelen, kiszolgáltatott emberek. Pontos statisztikát nem készítettek az elhunytakról, hiszen semmilyen papír, igazolvány sem volt náluk."*[27] – emlékezett vissza Tóth József a szögesdrótok közt eltöltött keserves napokra 1991-ben.

Tudatosan odafigyelt arra, hogy helyreállítsa egészségét, fizikailag ne romoljon le; mentálisan a múlt szép pillanataira emlékezve, a jövőbeni életre koncentrálva tartotta magában és övéiben a lelket. A közeljövőbeli viszontlátással kapcsolatban azonban már kikopott leveleiből a derűlátás, a békés szalonnázgatás, a kirándulás vágyálom maradt.

> *„Temesvár 45. V. 6.*
> *Édes Ilonkám és fiam!*
> *Látod milyen jó levélíró vagyok és minden alkalommal írok Nektek. Pedig itt még ez is ritkán jön. Én hála a jó Istennek a betegség előtti sulyomat vissza kaptam. A mai naptól kezdve dolgozom is. Legjobban szeretnék otthon veletek dolgozni. Elnézem a természetet és elgondolkozom a májuson, s nekünk távol egymástól kell élni és küzdeni. Küzdeni, mert érdemes, hisz az a szépen eltöltött időnk, minden pillanatban eszembe jut és tudom, hogy Te is így gondolkozva várod azt a pillanatot, hogy ujból találkozunk és bátran nézünk egymás szeme közé és kezdjük az élet szebb és jobb folytatását. De hol van ez? Azt csak a jó Isten tudja, de Ő haza segít abban biztos vagyok. Az elmenekült szanatórium*[28] *Németországban fogságba*

25 Felcsereknek az orosz hadseregben az egyszerűbb orvosi feladatok ellátására, egészségügyi segédszolgálatra kiképzett altiszteket nevezték. Mivel Tóth József érettségizett volt és a szanatóriumban gyakorlatot is szerzett e téren, a kényszerszülte helyzetben megkapta a titulust és a munkát.

26 *„A fogolytábor útfelőli részén az őrök szállásai voltak és a belső dupla szögesdrótkerítés mögött álldogáltak a fogolybarakkok. Ez már valódi fogolytábori élet volt. Minden barakkban körülbelül kétszáz – kétszázötven fogoly volt elszállásolva. Kettős priccseken egymás fölött aludtunk vagy feküdtünk. Naponta egyszer kaptunk főtt ételt és egyszer teát meg egy adag (kétszáz gramm) kenyeret.* […] *A tábori »higiénia« nagyon alacsony szinten állt. A latrináknak beásott óriási hordókat, amit a temesvári Kimmel likőrgyárból hoztak ide, kézzel és vödrökkel tisztították a foglyok. A táboron belül semmiféle tisztálkodási lehetőség nem volt. Eltetvesedtünk.* […] *Február közepén elkezdtek meghalni a foglyok. Előbb barakkonként csak két-három foglyot vittek ki reggelente. A tetvek elterjesztették a kiütéses tífuszt. Ez aztán olyan rohamosan kezdett terjedni, hogy naponta már hosszú tömegsírokat kellett ásni."* Szatmáry Károly mérnök visszaemlékezéséből: Magyar honvédsírok a virágzó gyümölcsfák alatt. https://www.oocities.org/szatmary.geo/lager.html (Megtekintés: 2023. február 15.)

27 *Horváth* i. m. 45. o.

28 Budakeziről a József főherceg szanatóriumot 1944 végén Szentgotthárdra, az Iskolaszanatórium épületébe telepítették. *Csuk Ferenc:* A szentgotthárdi légitámadás 1944-ben. *Vasi Szemle,* 2009. 63. évf. 6. sz. 702. o.

esett, minden anyag elveszett, ezt Istoka nevű vezérőrnagy[29] *mondotta nekem. A Horváth szds. lánya az Ildikó meghalt.*[30] *Azt hiszem rövidesen az asszonyok és gyerekek haza térnek. Ilonka az élelmiszerre nagyon vigyázz, mert nem lehet tudni, hogy én mikor megyek haza. A haza jött asszonyokkal ne politizálj, mert ők már németek. Ide várom a szanatórium katonáit, mert ez egy átvonuló tábor, csak mi vagyunk a dolgozók állandóan itt. Egy pár nagyhasut szivesen látnák itt. Nagyon várom leveledet, hogy én is tudjak rólad és a kis fiamról. Ruháimra vigyázz Ilonkám nagyon, mert vagy katona, vagy polgári ruha lesz belőle. Az itt levő ruhámra is vigyázok, de az idő megeszi lassan.*

Láttam itt gyöngyvirágot és eszembe jutott a szép erdő, háromon mehetnénk már szedni s ezt ti csak ketten teszitek most? Itt van olyan aki szalonnát is tud venni, s én csak nézem, hogy mily jó is lehet az s otthon ha el nem vitték lenne mit enni. Ha írsz írd meg hány levelet kaptál tőlem. A csatolt leveleket küld el Kodály[31] *cimére együtt, a Szendét add le Budakeszin. Béla, Dobás, Pazsitka jól van.*

Válaszod nagyon várom és sokszor csokollak benneteket Jóska"[32]

A győzelem napjáról is a táborban értesültek. Május 9-iki dátumú, feleségének írt levelében illúziómentesen, bár kissé ingerülten, de csüggedten tudatta, hogy a tábort lassan felszámolják, az ő sorsa is a hadifogság lesz. Egyetlen szabadulásba vetett reményét a „debreceni egyetem zeneművészeti rektora" esetleges közbenjárása jelenthette volna – kilétéről nincs tudomásunk, azt sem tudjuk, hogy ő kikerült-e a lágerből?

29 Istóka Dezső vezérőrnagy (1898–1990) 1928–1929 folyamán a harcászat tanára a Ludovika Akadémián, a Hadiakadémia elvégzése után 1931–1932-ben ismét ott tanított. 1936. május 1-jétől vezérkari őrnagy, 1939. május 1-jétől vezérkari alezredes, 1940. július 1. – 1943. január 31. között az V. hadtest vezérkari főnöke, a HM II. ügyosztály csoportfőnök, e beosztásból 1944 márciusában német nyomásra leváltották. 1941. május 1-jétől vezérkari ezredes, 1941. augusztus 1-jétől vezérőrnagy. 1944. június 1. és október 15. közt a HM Elnökség vezetője. 1944. október 15. – november 10. közt a Gestapo fogságában volt. 1944. november elején tüdőbetegsége rosszabbodott, átszállították a Budakeszi Szanatóriumba, november 15-én letartóztatását internálásra változtatták, helyéül a szanatóriumot megjelölve. Mivel a Szanatóriumot 1944. december 3-án Szentgotthárdra telepítették, kezelést igényelve velük ment, majd 1945. március 30-án Feldbachba telepítették őket, itt jelentkezett 1945. április 1-jén a szovjet csapatoknál, akik Székesfehérvár, Temesvár, Foksányon át Krasznogorszkba szállították. Hadifogolyként soron kívül hazaszállították. *Varga Éva Mária:* Magyarok szovjet hadifogságban (1941–1956). Dokumentumok. Moszkva–Budapest, 2006. 333–334. o. szerint már 1945. november 2-án kiszabadult a fogságból (elbocsátás), *Szakály Sándor:* A magyar katonai felső vezetés, 1938–1945. Budapest, 2001. 155. o. Istóka Dezső szabadulását 1945. november 14-re teszi (Budapestre érkezés). 1991. március 15-i hatállyal posztumusz vezérezredessé léptették elő. HL HM 6320/ig.biz. 945., *Szoleczky Emese:* Aggházy Kamil naplószerű feljegyzései 1937-ből. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 3. Szerk. *Kincses Katalin Mária – Szoleczky Emese*. Budapest, 2000. 175. o. 30. lábjegyzet.

30 Dr. Horváth Miklós személyi anyagában csak egy 1946-os születésű fiúgyermek keresztelési anyakönyvi kivonata maradt fenn.

31 Feltehetőleg a zeneszerzőről van szó. 1934. január 4-én Kodály Zoltán Temesvárott részt vett a Psalmus Hungaricus című művének előadásán. Talán ebben bíztak a hadifoglyok, amikor hozzá fordultak.

32 HTM KE 2006.321.1/KE – tinta, kézírás (15×10 cm), savas papírlap, 4 beírt oldal.

„V. 9.
Édes Ilonkám!
Egy pár nappal előbb írt levelem óta írt levelemet kiegészítve írom az otthoniaknak oly boldog békét. Béke mily szép szó is ez. De kinek? Nekem, nekem nem? Mert te örülsz és vársz és én remegek, mert a tábort keletre szállítják. Ha már nem írok Neked az azt jelenti, hogy elmentünk. Bár adná a jó Isten, hogy ez soha nem következne be és mihamarabb haza kerülhetnék.

Ilonka ezeket a kis cetliket személyesen vidd el, mert az illető a debreceni egyetem zeneművészeti rektora[33] *és megigérte ha az a levél elmegy ő biztos haza kerül és az esetben engem is ki szabadít. Én ebben bízom is.*

Menj le a Pfeiferékhez[34] */:ahonnan a gyümölcsöt vettük a szani alatt:/ az ő férje a Vili is velem van, jó barátok lettünk. Levelet vár a Vili is. Ilonkám ha ki is visznek engem Ti várjatok majd csak haza segít a jó isten.*
Titeket nagyon szeretve sokszor csókol Jóskátok"[35]

Nem tudni, hogy a feleség a két előző üzenetet mikor kapta kézhez. A két hónapos hallgatás után ugyanis elszánta magát az utazásra, tudni akarta, mi történt a férjével. Egy Budakeszin 1945. május 3-án kiállított, a Magyar Kommunista Párt budakeszi szervezete és a község rendőrparancsnoka által aláírt, lebélyegzett orosz és magyar nyelvű utazási igénylő lap Tóth Józsefné született Andó Ilona részére[36] utal arra, hogy az asszony Tóth Józsefhez utazott Temesvárra. Nemcsak életben találta férjét, hanem sikerült kapcsolatba is lépniük. A feleség csomagja, levele eljutott a fogolyhoz. Azonban a tábor zárt terület volt, így különböző konspiratív módon kellett szervezkedniük. Hivatalos alkalom és lehetőség híján a latrinatisztítási munkára beosztva, az őrkatona lekenyerezése (leitatása) révén próbáltak találkozni – valószínűleg nem jött össze. Erről árulkodik a kitépett noteszlap is:

„Ilonkám! Menj a tábortól 600 méterre Arad felé a W.C. hordóknál van a levél vedd el és Te is küld föltétlen. Ezerszer csókol Jóska
Csomagom meg van köszönöm!"[37]

Egy másik noteszlapocska:

„Pfeifer hdgy a csomagot nem kapta meg, ellopták, én megkaptam. Köszönöm Édesem. Feleségének ha Te hoztad mond meg, hogy köszöni nehogy bánkódjon. Ha akarod reggel kimegyek szart hordani és ugy tudunk beszélni. Ha igen vegyél ½ liter pálinkát, mert annélkül az orosz beszélni nem enged.

De nehogy a pénzed elköltsed, mert rosszul esne. Várj azt hiszem ma is tudunk beszélni Jóska"[38]

33 Nem tudni, kire gondolt.
34 Pfeiffer Vilmos tart. hadnagy (született: 1912, felülvizsgálat éve: 1943) HL 1945 előtti HM Felülvizsgálati iratok 395. doboz.
35 HTM KE 2006.322.1/KE – tinta, kézírás (20,5×12,5 cm), savas papírlap, 2 beírt oldal.
36 HTM KE 2006.324.1/KE – tinta, gépelt (15×21 cm), kettéhajtott papírlap, Budakeszi község, az MKP Budakeszi szervezete körbélyegző-lenyomatával, valamint „SZÖREG" fejbélyegzővel és egy „1945. V. 23. tintaceruzás rájegyzéssel".
37 HTM KE 2006.321.2/KE – ceruza, kézírás (8,5×12,5 cm), kitépett noteszlap, 1 beírt oldal.
38 HTM KE 2006.321.3/KE – (tinta)ceruza, kézírás (8,5×12,5 cm), kitépett noteszlap, 2 beírt oldal.

Valószínűleg május 17-ig tartott, amíg feladták a reményt, hogy a férj valahogy kiszabaduljon, és együtt hazatérjenek. Utólag Tóth József erre a napra datálta hosszabb levelét, amelyből kiviláglik, hogy előzőleg fényképet kapott feleségéről és fiáról, üzeneteket is váltottak. Kincstári szabatossággal számolt be az általa összegyűjtött holmiról, illetve a táborba bejuttatott csomag tartalmáról. Sorra vette a látókörében levő budakeszi ismerősök, szanatóriumi bajtársak helyzetét, hogylétét. Írt őt minden szempontból lekötő munkájáról, tisztálkodási lehetőségei javulásáról. Nem először és nem utoljára lírai, szerelmes gondolatait is vallomásként vetette papírra, egyben (vég)rendelkezett az elkövetkező, külön töltendő időről. Erőt merítve idézte fel az élethez ragaszkodás fontos fogódzóit: a hitet és eszközét, az imát; a családot és az együtt töltött boldog, ünnepi perceket; a jövendő közös élet apró és nagy céljait, köztük kisfiuk szeretetét és felnevelését; felesége hűségét, várakozását. Körültekintően készült a továbbutaztatásra, beszerzett minden szükséges felszerelést, váltás ruhaneműt; a dohányt tartós és kalóriadús élelemre, szalonnára cserélte. Jól sejtette – vagy tudta? –, hogy közel a végső elválás pillanata:

„Édes kis Ilonkám!
A most beküldött 3 leveledet megkaptam. Azt hiszem nem is kell leírnom, hogy mily jól esett, még sirtam is az örömtől.

Ilonkám, vigyázok én magamra, mikor eljöttem az uton mikor hideg volt inkább álltam nehogy megfázzak. Baján már volt nagyon jo gyapju pokrócom. Mikor ide érkeztünk azonnal egészségügyi szolgálatra jelentkeztem és a munkám révén jobb elhelyezést kaptam, egy héten belül, behoztam eü-nek az Endrédit, Dobás Pált és Pazsitkát. Székely Szabó kórházba volt, később a Kiss Janót is behoztam. Tóth Jóska az eltünt abban az időben, csak később lett meg és század-eü lett, tehát gondoskodtam a bajtársakról, utána ki-ki ment a maga utján. Én még ma is a kórházba vagyok, mint eü és ez az oka, hogy itt maradtam, Dobás Pali van még itt orbánca van a szomszédos barakban, Endrédi és Pazsitka a legutolsó menettel továbbment, Kiss Janó beteg a külső kórházban. Székely Szabó Dániel,[39] *Tóth József tiz., Mauer Miklós és a szan. kantinosa itt Temesváron elhunytak. Hogy mily jól vagyok azt bizonyitja az is, hogy 25000 ezer [!] ember közül 40-en kaptak flek typh. elleni oltást és én bele estem.*[40] *Dolgozom is és nincs is időm gondolkozni, a beteg társaimat vigasztalom és ellátom, ez reggel 6-tól este 1-ig elfoglal. Minden nap most már meleg és hideg zuhany fürdőt veszek, a fehérneműt már január óta hetenként mosatom.*

Gondoskodtam én magamról is van 2 pokrócom, 3 ing, 2 gatya, 3 pár zokni, 2 törülköző, 4 zsebkendő, kesztyű, kenyeres ruha, hátizsák, kenyérzsák, 2 kulacs, evőcsésze, kanál, kanál, villa, szappanok, cipő- és ruhakefék, egyszóval minden mi egy fogolynak lehet.

Kapok dohányt és azt szalonnáért átadom.

39 Székely-Szabó Dániel honvéd (1922) 1945. április 4-én hunyt el a 2948. hdf. kórházban, Temesvárott; a városi temetőbe temették. *Új Dunántúli Napló* hadifogoly lista. (https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu) (Megtekintés: 2023. február 15.)

40 Tóth József visszaemlékezése: *„a zsidó származású foglyoknak köszönhetem, hogy élek. Ki tudja mi módon, de temesvári hitközségük segítségével négyszáz ampulla tífusz elleni szérumot csempésztek be a táborba, s mivel engem becsültek, önmagamat is beolthattam." Horváth* i. m. 44. o.

A csomagodat megkaptam nagyon finom volt a sütemény, a fehérneműt is köszönöm, 2 sport ing, 1 tarka gatya, 2 törülköző, 1 zsebkendő, 1 zokni, 1 szappan. A felesleges régi ruhát 1 inget és 1 gatyát eladtam, 1 kg. abált szalonnáért. Ruhám rendbe van, zoknimat ha lyukas stoppolom. Ezeket csak azért irom, hogy legyél nyugodt én a jég hátán is feltalálom magamat.

Budakesziről: Pfeifer Vili volt a barátom ő engem én őt segítettük, jelenleg element. Itt van Khönig a fiával az Erdő utca 78-ból, neki cigarettát is szoktam adni, Handler Jónáékkal szemben pék. Gödrösi[41] *III. 18-án flekkel kórházba ment, eddig vissza nem jött.*

Az elengedés Ilonkám nehéz lesz, hisz van itt ilyen ember és kérvény sok, de ezeket nem veszik figyelembe. Tehát ne is remélj, hogy haza tudok most menni. Én flekkből felgyógyultam régen és bírom is elég jól, erős vagyok. Ilonkám én is mindig csak rád gondolok és a boldog négy év oly erőt ad nekem, hogy az minden vészen átsegít. Én akarok veletek nagyon boldog lenni és tudom isten meg is segít és haza tudok menni. Gondold azt, hogy azok kik 4-6 éve távol vannak és most ők is itt vannak. Én sokat imádkozom van egy bibliám, több mint felét elolvastam. Fényképetek az ágyam szélén van /:én a 3.-ik emeleten lakom:/ és minden este háromon imádkozunk. Nagyon-nagyon szeretlek édes Icám és nem is kételkedek abban, hogy az én Édes asszonyom nem jó hozzám és az emberi élet jogainak azt az idejét mikor drótok között elzárva vagyok rosszra használja fel. Ez előttem oly biztos, hogy bátran le merem tenni az életem rája. Igen, menyasszonyom vagy és én bárhova kerülök csak Veled vagyok és testem-lelkem csak a Tiétek. Milyen jó is vissza gondolni az elmult szép és boldogsággal teli évekre. Mily boldog volt a szilveszterünk és ujév reggelünk ezt és a mi munkánkat a boldogságért semmi le nem tudja emlékünkből törölni. Ha elis kell menni rövidesen haza kerülök, mert akarom. Bizom a jó Istenben, hogy meg is segít minket. Lehet, hogy hamarosan ki visznek, de az is lehet, hogy a kórházzal itt tudok maradni. A leadott címre elküldöm levelem föltétlen. Nem irtad mennyi levelem kaptál meg. Én több alkalommal írtam Neked. Nem írsz arról, hogy Édesapám elhunyt április hóban. Jónával mi van?

41 Gödrösy (Gruber) Elemér (született: Budakeszi, 1913. február 11., anyja neve: Werle Mária) a budakeszi főjegyző fia, reálgimnáziumi érettségivel; 1932–1936 Budakeszi községi díjnoka, 1938-tól községi jegyző 1945-ig. 1937. október 1. – 1938. július 20. közt végzett tart. tiszti tanfolyamot a Lehel u. 41. alatti 1. sz. élelmezési raktárnál Budapesten, 1942. május 1-jétől tart. hadnagy. 1943. december 1. – 1944. december 30. hadműveleti területen a 2. honv. gyalogezred sütőoszlopának parancsnoka, fogatolt tiszt. A szovjet hadsereg közeledtének hírére hazaszökött, mint civil esett 1944. december 28-án orosz fogságba; Foksányig jutott, nyolc hónapot töltött ott betegen, 1945. szeptember 30-án (más dokumentum szerint október 12-én) betegként hazabocsátották. Nős (felesége született: Gräfl Mária, 1919–2002), két gyermek apja. 1945 után 1949. december 31-ig a Budakeszi Hitelszövetkezetnél könyvelő, gyári szakmunkás, darus lett az Egyenáramú Kismotorgyárban (Budapest, IV. Megyesi u. 6.). Szüleit és apósáékat kulákként és volksbundistaként 1946 márciusában kitelepítették Nyugat-Németországba (Schönau), évente két csomagot kapott és kapcsolatot tartott velük; őt 1955-ben a „H" csoportba sorolták. 1985-ben halt meg, Budakeszin van eltemetve. – KI Ti Ogy 25121. https://www.familysearch.org/search/record/results?count=20&q.anyPlace=Budakeszi%20temet%C5%91%2C%20Budakeszi%2C%20Pest%2C%20Hungary&q.givenName=Elem%C3%A9r&q.recordCountry=Hungary&q.surname=G%C3%B6dr%C3%B6sy (Megtekintés: 2023. április 10.)

Én tudom, hogy a kis fiam jó, vigyázz is rá nagyon és neveld őt, ne hadd neki Édes apámat elfeledni, hogy ha haza megyek engem nagyon szeressen. Én tudom, hogy váratlanul én haza menni nem tudok. Ha a sors hosszabb ideig elválaszt tőled az nem tesz engem tönkre, mert a boldogságért küzdeni kell. Remélem a Te ruháid meg vannak? A birgelim[42] *meg van-e? Ha elveszett sem baj. Fontos az, hogy Te és a kisfiam is egészséges és jól van. Én vidám és erős vagyok, néha-néha rossz a közérzetem elfog a honvágy és csak a fényképeteket nézem, de ez nem is baj. A mostani képen látom hogy jól vagy és uj ruhád is van. Jó lett volna látni és beszélni Veled, de ez nem lehetséges. Az éjszaka álmomba Veled tudtam beszélni és meg is csókoltalak és reggel korán levelet kaptam, boldog is vagyok nagyon.*

Télire már előre készüljetek fel, tüzelő, élelem, stb., mert később nehéz lesz. Nem e lehetne csirkét is tartani.

Menj haza Ilonkám minél hamarabb.

Csak a tábori lapot kaptam meg.

Sajnos sorakozó van és igyekszem befejezni, pedig nagyon sokat akartam írni.

Ezerszer csókollak, üdvözlök mindenkit, a viszont látásra Édes Icám, csókolom a kisfiam. Jóska"[43]

Nemcsak Tóthné, hanem mások is igyekeztek helyben információit szereznicserélni szeretteikről:

„Kedves Ilonka!
A leadott címekből csak Pfeifer Vilmos hdgy-ról, Gödrösi Elemér hdgy-ról tudok, Gödrösi flek tyfhusba beteg.

Ilonkám menj haza nagyon kérlek. Én jól vagyok és sokat híztam. Vilivel jó barátságba vagyok. Édes apám elhunyt ezt azt hiszem tudod. Jóska"[44]

Tisztában volt hátrahagyott személyi okmányai meglétének, megőrzésének fontosságával, erről is írt 1945. május 14–17. közti „levelecskéjében":

„Ilonkám! Minden katonai vonatkozási iratomat szedd össze /:személyazonossági igazolvány régi, uj, zsoldkönyv stb., stb.:/ mert az elvitt összes irat elveszett, csak azzal tudom magamat igazolni.

42 Recte: bilgeri. A csizmafajta Georg Bilgeri (1873–1934) osztrák császárvadász tiszt (vezérkari ezredes), hegymászó, sítanár, az alpinista és hegyi sífutás egyik úttörője után kapta a nevét. A feltaláló eredetileg a sícsapatok számára tervezte a bakancshoz hasonlóan fűzővel ellátott hosszúszárú csizmát, ugyanis jobban tartotta a bokát, ugyanakkor védte a lábszárt az ütődésektől és az átnedvesedéstől, mint a nadrág. amely vastag, zsíros marhabőrből készült, varrott bőr talppal, strapabíró volt. A téli hideg időkre bárányborrel bélelt változatban is készült. A honvédségnél a II. világháború alatt eredetileg a gépkocsizó lövészek számára rendszeresítették, de praktikus volta miatta „frontos" öltözék állandó kiegészítőjévé vált. – *Tóth László:* A Magyar Királyi Honvédség egyenruhái, 1926–1945. Budapest, 2007. 15. o., Éder Miklós közlése. https://en.wikipedia.org/wiki/Georg_Bilgeri és https://www.militaer-museumvlbg.com/oberst-bilgeri/ (Megtekintés: 2023. április 10.)

43 HTM KE 2006.323.1/KE – ceruza, kézírás (14,5×9,5 cm), 5 szétesző, kitépett noteszlap, 9 beírt oldal.

44 HTM KE 2006.326.1/KE – ceruza, kézírás (9×16,5 cm), 1 lap, 1 beírt oldal.

Mi van a községben? Pentei bátyja is itt volt hasmenéses beteg-, de husvét óta nem láttam. Ami a derékszijamon van,[45] *azt tedd el biztos helyre, el ne dobd. Ha lehet Édesanyámnak irjál levelet, Ő is megvigasztalódjon. Keres a kis Jóskám engem, vagy már el is felejtett, mert sajnos az idő haladása sok-sok mindent el homályosit és feltehető az is, hogy kiesik a legjobban szeretett apa stb. a lélekből.*

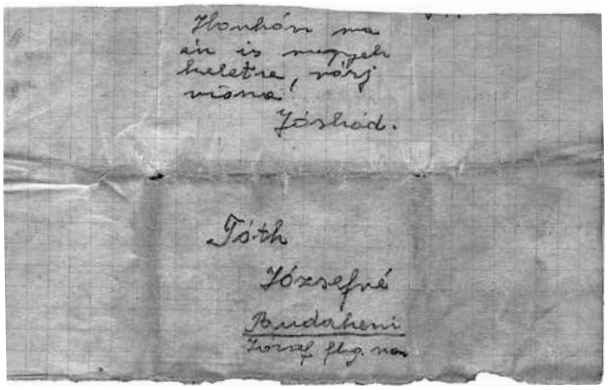
Látod, milyen gondolatok keringenek az ember agyában, s utána felvillan a remény és hit azt mondja ez nem lehet.

Ezerszer csokollak a Te:

Jóskád"[46]

Időrendben az utolsó temesvári életjel egy kilencrét hajtott kis papírlap, amely valószínűleg szélpostaként jutott el a címzetthez:

„Tóth Józsefné Budakeszi József fhg. szan. Ilonkám ma én is megyek keletre, várj vissza Jóskád"[47]

A búcsú-üzenet szélpostával – valószínűleg a táborból kicsempészve vagy a vonatból kidobva – juthatott el a címzetthez (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 2006. 327.1/KE)

* * *

A levélíró életrajzát személyi anyagából – hivatásos altiszt, majd a Néphadsereg tisztje lévén – rekonstruálni tudjuk. Tóth József Hódmezővásárhelyen született 1915. március 30-án, evangélikusnak keresztelték.[48] Egyszerű családban nőtt fel, ahol azonban a szülők mindegyik gyermek kezébe – négy fiú- és egy leánytest-

45 Ti. a pisztolya.

46 Ez a levél eredetiben nem került be a Múzeumba. Tartalmát az 1993. május 24-én készült, írógéppel átírt, jelenleg a Hadtörténeti Múzeum Adattárában 2877-2007. ltsz. alatt őrzött irategyüttes-változatból ismerjük.

47 HTM KE 2006.327.1/KE – tintaceruza, kézírás (9×14,5 cm), 1 lap, 1 beírt oldal.

48 KI Ti Ogy – Önéletrajz kiegészítése, 1964.

vére volt[49] – szakmát adtak. Édesanyja, Papp Mária a háztartást vezette és nevelte a gyermekeket. Édesapja, Tóth Sándor (1876–1945) 1922-ig vasúti kalauz, mint vasutast 1922-ben B-listázták, ezért 1922-től molnársegédként dolgozott. Nem voltak vagyonosak, egy kétszobás családi házban éltek.

József a négy elemi iskolát 1921 és 1925 közt, a négy polgárit 1925 és 1929 közt szülővárosában fejezte be. Szülei ezután a hivatásos altiszti pálya felé irányították: 1929. szeptember 8. – 1933. július 30. közt[50] elvégeztették vele a jutasi altisztképzőt, ahol megkapta azt az elméleti és gyakorlati felkészültséget, szabályzatismeretet, munkához való igényes hozzáállást és irányítási ellenőrzési gyakorlatot, művelődési igényt és tanulási késztetést, amely egész élete során segítette, végigkísérte.

1933. július 30. – 1940. február 15. kiképzési és szolgálatvezető hivatásos szakaszvezetőként szolgált Orosházán, a 19/III. zászlóaljban.[51] Termete, jó kiállása révén a jóképű, barna szemű, barna hajú fiatalember 1940. február 15. – április 25. közt a fővárosban, a Koronaőrségnél lett beosztott hivatásos próba szolgálatos címzetes őrmester,[52] koronaőrként is kipróbálták, de valami – vélhetőleg tbc-gyanúja – miatt nem felelt meg. Tüdőproblémáival irányíthatták 1940. április 19-től betegként a József főherceg nevét viselő budakeszi szanatóriumba, amely élete meghatározó helyszínének bizonyult. Augusztus 31-ig páciensként kezelték, ekkortól viszont a személyzet tagja lett: 1944. december 24-ig egészségügyi tiszthelyettes, írnok, törzsőrmester lett az intézményben.[53] Egészségügyi és adminisztrációs készségeit itt egyaránt kamatoztathatta, frontszolgálatra viszont nem került,[54] attól ez a beosztás megóvta. Biztos egzisztencia birtokában nősült meg: 1941. január 30-án Békéscsabán házasodott össze a nála öt évvel fiatalabb, hétgyermekes vasutas családban felnőtt, 1937-ben megismert és hosszú udvarlás után elvett Andó Ilonával.[55] 1942. január 4-én született meg Árpád József nevű gyermekük.[56]

49 KI Ti Ogy – Önéletrajz (1953. március 30.): „*Testvéreim:*
– *Sándor (1905) asztalossegéd, majd volt önálló is; de a felszabadulás előtt be kellett zárnia, mert nem volt tőkéje. Jelenleg a Tsz-ben asztalos.*
– *János (1908) szabó volt 1942-ben történt haláláig MÁV kalauz.*
– *Erzsébet (1907, Varga Imréné) zöldkeresztes védőnő, jelenleg pénztárosnő.*
– *Imre (1912) kárpitossegéd, volt önálló is, a felszabadulás előtt pénzhiány miatt bezárt. Felszabadulás után államsegéllyel önálló, később újból segéd lett. Jelenleg dekorációs állami vállalatnál dolgozik.*
– *Mihály (1916) villanyszerelő-segéd, majd útmester, jelenleg is az.*"

50 KI Ti Ogy – Tiszti szolg. adatlap B. gyűjtő, Önéletrajz.

51 H.M. 112651/eln. 10-1933.

52 H.M. 406-010/10-940.

53 H.M. 461.448/10-1940.

54 KI Ti Ogy – Önéletrajz (1953. március 30.).

55 KI Ti Ogy – Tiszti szolg. adatlap B. gyűjtő, Önéletrajz (1953. március 30.): „*Feleségem apja MÁV altiszt, 1928-ban nyugdíjazták. Testvérei: György MÁV-altiszt, majd gépkocsivezető; Zsófia MÁV-pénztáros, jelenleg is az; János MÁV mozdonyvezető, jelenleg is az; Mihály MÁV mozdonyvezető, jelenleg is az; Mária háztartásbeli, Pál nyomdász gépmester 1943-ban meghalt; feleségem húga, Mária Csehszlovákiában Sturovon él, férjhez menés után került ki áthelyezéssel. Feleségem levelez vele, férje tanító, feleségem húga postamesterné.*"

56 KI Ti Ogy – Tiszti szolg. adatlap B. gyűjtő.

Képezhette magát, sőt törekvését támogatták: 1942–1944 közt esti tanfolyamon elvégezhette a II. kerületi Egyetemi Katolikus Gimnáziumot, 1944. december 7-én le is érettségizett. Munkáját a szanatóriumban megbecsülték: II. osztályú Legénységi Szolgálati Jelet, csapattest- és hadtestparancsnoki dicséretet kapott a „csapat és iroda terén elért" kiváló teljesítményekért, sőt valamilyen formában részt vett a visszacsatolt észak-erdélyi területek visszavételét célzó hadműveletekben, hiszen az Erdély Emlékéremnek is birtokosa lett.[57] A főparancsnok-főorvos és a tábori lelkészek mellett írnokként akarva-akaratlanul bekapcsolódott a szanatóriumban folyó embermentésbe. Érdekes, hogy élete ezen részét később soha nem emlegette fel nagyobb hangsúllyal. 1943–1944-ben „a budapesti ellenállási csoportban működött majd antifasiszta iskolát végzett" – jelezte mindössze életrajzában. Felettesével, dr. Csutkay István orvos ezredessel,[58] valamint dr. Finta István református lelkésszel[59] együtt legkevesebb 30-35 000 hamis orvosi igazolást és leletet állított ki az arra rászorulóknak.[60]

Az is különös, hogy a rendszerváltást követően sem hozta szóba az akkor már embermentéséről híres, Budakeszi határában agyonlőtt, mártírrá vált katolikus tábori papot, Kálló Ferenc esperest (1894–1944), akit nyilvánvalóan ismernie kellett; csupán az Állami Egyházügyi Hivatal által kegyelt és patronált, egyházi körökben inkább visszatetszést keltő református Finta lelkészről emlékezett meg a későbbiekben is az embermentő irathamisítások kapcsán.

Tehetséges, erős akaratú felesége nemhogy nem omlott össze férje elhurcolásakor, hanem azon túl, hogy ellátta magát és kisfiát, fenntartotta önálló egzisztenciájukat, elég elszánt és önálló volt ahhoz is, hogy férje után utazva megpróbálkozzon annak kiszabadításával. A helyszínen azonban mind a ketten belátták, hogy erre semmilyen mód nincsen – ennek az időszaknak a termékei a fentebb idézett levelek. Ilona asszony végül hazautazott, hogy kivárja, amíg férje hazakerül az orosz hadifogságból.

57 KI Ti Ogy – Minősítés.

58 Csutkay István (1893 – 1966. június 30.) 1942-től a budakeszi honvédszanatórium parancsnoka, ő is szovjet hadifogságba került. A 17. szerelvénnyel 1948-ban érkezett vissza Máramarosszigetre, majd ment tovább Debrecenbe. 1959-ben a Csepel Vas- és Fémművek 50 személyes éjjeli szanatóriuma főorvosa. *Magyar hadirokkant, hadifogoly Híradó,* 1948. június 7. 4. évf. 31. sz. 1. o., *Magyar Nemzet,* 1966. július 3. 22. évf. 156. sz. 4. o., *Népszava,* 1959. október 25. 87. évf. 251. sz. 2. o., *Hétfői Hírek,* 1982. február 8. 26. évf. 6. sz. 5. o.

59 Finta István, dr. (1915–1991) református lelkész, teológus professzor. Tábori lelkészként szolgált a Szanatóriumban, akárcsak Kálló Ferenc esperes. 1948-tól Budapesten, a dunamelléki egyházkerületben püspöki tikár, valamint az Egyetemes Konvent külügyi és sajtóügyi előadója. 1958-tól közel harminc éven át a Budapest-Budahegyvidéki gyülekezet lelkésze. A budapesti teológiai akadémia társadalomtudományi tanszékének rendes tanára, az egyházkerület lelkészi főjegyzője, és 1959-től 1984-ig a Református Élet felelős szerkesztője és kiadója volt. *Új Ember,* 1971. október 24. 27. évf. 43. (1320.) sz. 2. o., *Református Lapja,* 2007. április 22. 51. évf. 16. sz. 4. o.

60 *Horváth* i. m. 45. o.

* * *

A Szovjetunióba hurcoltak esetében már az is kérdés volt, hogy a keletre szállított foglyok egyáltalán túlélik-e az utazást?[61] A helyzetet nehezítette, hogy a távolban lévőkkel való kapcsolatteremtés, a levélváltás lehetősége csak 1945 végétől valósult meg,[62] nagyrészt a Vöröskereszten, illetve az MKP hadifogoly-irodáján keresztül. Addig a kétségbeesett, bizonytalan várakozás maradt: Tóth József orosz hadifogságból írt első életjelét, 1946. március 23-án írt lapját június 20-án vehette kézhez a felesége,[63] azonnal táviratban értesítve a családtagokat a jó hírről: hadifogoly férje él és egészséges. Az asszony azonnal válaszszelvényes levelezőlapon[64] számolt be

61 A családtagok a vasútállomásokon áthaladó fogolyszállítmányok közt, sokszor fényképpel a kezükben keresték szeretteiket, érdeklődve, hogy látták-e őket, élnek-e, és ha igen, hol. Később az újságokban (a Vöröskereszt hadifogolylapjában, illetve az MKP 1945-től *Hadifogoly Híradó* című, 1946-tól *Magyar Hadirokkant Hadifogoly Híradó* néven megjelenőben) adtak fel hirdetéseket, őket keresve.

62 Az 1929-es Genfi Egyezmény szabályozza és biztosítja a hadifoglyok rendszeres kapcsolattartását a külvilággal, családjukkal (IV. szakasz, 36. cikk). Mivel a Szovjetunió nem írta alá az egyezményt, így a levelezés is esetleges volt. – Mivel azonban a leveleket csak cenzúrázás után engedték tovább és a táborokban hiány volt megbízható cenzorokból, az átfutási idő elnyúlt, a levélforgalom erősen akadozott. Egy MTI-jelentés szerint a SZEB szovjet politikai tanácsadója, Puskin követ 1945. július 20-án Gyöngyösi János külügyminiszterrel közölte, hogy a „szovjet kormány a magyar kormány kérésére hozzájárul ahhoz, hogy a Szovjetunióban lévő magyar hadifoglyok levélbeli érintkezésbe léphessenek hozzátartozóikkal". A Hazahozatali Kormánybiztosság 1945. december 15-én kéréssel fordult a Szovjetunióhoz, hogy engedélyezze a rendszeres levélváltást a hadifoglyok és hozzátartozóik között, engedélyt kapott rá. 1946 áprilisában Gyöngyösi János külügyminiszter és Sztálin találkozóján a magyar kormányküldöttség ismét ígéretet kapott a levelezés könnyítésére. A táborok és a szülőföld közötti kapcsolattartás 1946 nyarától vált némileg folyamatosabbá, az év őszén a levelezés lebonyolításának feladata a Vöröskereszttől hivatalosan is átkerült a Belügyminisztériumhoz. Nem egyértelmű, hogy a hadifoglyok havonta hányszor („hetenként egyszer" – MNL MOL MTI Külföldi-Belföldi Hírek, 1945. július 21. [0015], *Szabad Föld,* 1946. december 15. 2. évf. 50. sz. 7. o.), pontosan hány szót (25? – „Huszonötszavas levelet továbbít a hadifoglyoknak a Nemzetközi Vöröskereszt" – *Kis Ujság,* 1945. július 15. 59. évf. 85. sz. 6. o.; *Dán János:* A Magyar Királyi Tábori Posta a II. világháborúban, 1938–1948. [Budapest], 2011. (a továbbiakban: *Dán* i.m.) 392. o.) vagy hány sort (7?) írhattak („A levél terjedelme nincsen korlátozva, mindenki annyit ír rá, amennyi arra fér, sőt fényképet is lehet ráragasztani." – *Szabad Föld,* 1946. május 26. 2. évf. 21. sz. 7. o.), életkörülményeikről persze csak pozitívumot. *Világ,* 1945. december 16. 1. évf. 175. sz. 1. o., *Kőrös Zoltán:* „Muszkaföldön" – Felvidékiek visszaemlékezései a szovjet hadifogságra. *Fórum – Társadalomtudományi Szemle,* 2015. 3. sz. 127–172. o. Hiv. r.: 157. o., *Stark Tamás:* Magyar foglyok a Szovjetunióban. Budapest, 2006. 211–212. o., *Népszava,* 1946. április 21. 74. évf. 90. sz. 2. o.

63 Az első életjelek 1946 kora tavaszán érkeztek. Ebben az évben még nagyon korlátozott számban írhattak egymásnak a rokonok, havi egy levelezőlapot, maximum 25 szóval. Az otthonról küldött lapokat nem nagyon kapták meg a foglyok, vagy csak nagy késsel, akár évekkel később. Az 1947. évben már rendszeresen lehetett levelezni. 1948 elejétől a levelezőlapokat tele lehetett írni, innentől kezdve már nem volt érvényben a maximum 25 szó korlátozás. 1948 júniusától újabb könnyítést vezettek be, három havonta lehetett egy levelet írni. 1949 októberétől ismét szigorítottak a levelezésen, ekkortól már csak három havonta lehetett levelezőlapot küldeni. *Dán* i. m. 392. o.

64 A levelezés elsősorban az erre rendszeresített válaszszelvényes levelezőlapon történt. A válaszszelvényes lapokon a feladónak kellett megcímeznie mindkét laprészt. A címzettnek, illetve a válaszszelvény feladójának ugyanannak a személynek kellett lennie. Az első időszakban csak ilyen (orosz gyártású, orosz-francia nyelvű feliratokkal ellátott) lapokon lehetett levelezni. Ennek több változata is létezik: még az azonos kiadású lapoknál is különböző minőségű papíron, több színben, méreteltéréssel. *Dán* i. m. 392., 412–413. o.

az életükről: az eltelt időben a jelek szerint igen jól feltalálta magát, savanyúságot, befőttet készítve igyekezett megkönnyíteni saját megélhetésüket, szövetet szerzett hadifogoly férje civil ruhájához. A szanatóriumot megszálló orosz katonákhoz járt be varrni. Nyelvtehetsége már ekkor megmutatkozott, orosz klasszikus írókat olvasott és „majdnem perfektül beszélt".[65] Júliusban Orosházáról írt a szintén fogságban levő Szabó Lajos feleségével közös lapot férjének, bíztatva őt azzal, hogy ne hagyja el magát, tudósítva férjét a már egyedül imádkozni tudó, egyre önállóbb kisfiáról is.[66] Amint lehetett, már írta is a következő lapot, s közlésének csak a rendelkezésre álló papír-felület terjedelme szabott gátat: Mici nénivel összeköltözve – közös háztartást vezetve – könnyebben élnek; az ő Manci húga átköltözött Csehszlovákiába;[67] férje Imre öccse[68] is írt a fogságból. Tóth József legifjabb testvére, Miskáék fia már egy éves. A temesvári üzenetekben emlegetett Pfeif(f)er Vilmos hadnagy már egy éve hazatért ugyan, viszont állandó veszélyként a németországi kitelepítés fenyegeti.[69] A feleség lapját követően Szentesről Tóth József időközben férjhez ment Bözsi húga írt a családi viszonyokról, a távirat okozta első rémületről, megírta Imre öcscsük hadifogoly-címét is. Mint a többiből, ebből az írásból is sugárzott a szeretet, a hazavárás.[70]

Tóth József első ránk maradt válaszlapja feleségének még a szanatóriumba címezve íródott 1946. július 29-én, gondolatai állandóan az otthon körül forogtak, sóvárogva

65 HTM KE 2006.328.1/KE (Tóth Józsefné, Budakeszi, 1946. június 21. → 251/9. hdf. (Rosztov) tábor postaszáma; az MKP Hadifogoly Tudakozó Iroda lila és az orosz cenzúra [370] lila bélyegzőlenyomatával; kiadó: MKP HTI, nyomdai jele: Szikra, Budapest, rózsaszínű A4. típus) – a lap típusát mindig *Dán* i. m. 412. o. közölt táblázata alapján adjuk meg. *„A hadifogoly hozzátartozók részére előírásszerű levelezőlapot adott ki a Magyar Kommunista Párt Központi Hadifogoly Irodája (VI. Dessewffy utca 34.). A levelezőlapokat a hadifogoly-hozzátartozók ingyen kapták a hadifogolyirodában és a pártszervezetekben. A Szovjetunióban lévő hadifoglyokkal csak ilyen előírásszerű levelezőlapon lehet érintkezni. A hadifogoly-lap válaszlapot is tartalmaz." Igaz Szó,* 1945. november 20. 4. évf. 46. sz. 4. o. – Tóth József 1964-es Önéletrajz-kiegészítése alapján felesége könnyen sajátított el nyelveket*: „Államvizsgát tett felsőfokon orosz és angol nyelvből, középfokút spanyol nyelvből, jelenleg az Eötvös Loránd Tudományegyetem esti nyelvtanfolyamán* […] *francia nyelvtanfolyamot hallgat."*

66 HTM KE 2006.328.2/KE (Szabó Lajosné, Orosháza, 1946. július 14. → 251/9. hdf. tábor postaszáma; az orosházi postahivatal júl. 16-i fekete és az orosz cenzúra [370] lila bélyegzőlenyomatával; kiadó: MKP HTI, nyomdai jele: Szikra, Budapest, rózsaszínű A4. típus) – A levelezőlapok mindegyikén rombusz alakú bélyegzőlenyomatot láthatunk cirill betűs körirattal, belül azonosítószámmal: utóbbit minden levlap esetén []-ben megadjuk. Ez az orosz katonai cenzúrabélyegző. Mind a küldött, mind a kapott küldeményeket az oroszok cenzúrázták. A bélyegző szövege felül: ПРОСМОТРЕНО (megtekintve, átnézve), alul: Военной Цензурой (katonai cenzúra által). A középső szám a cenzúrázást végző személyt jelölő szám volt. A cenzorszámok a következők lehetnek: 13–458 között, 750–768 között, valamint 825 és 848.

67 Egy párkányi (ma: Sturovo, Szlovákia) tanító felesége lett, postamesterként dolgozott.

68 Imre honvédként 1945. január 16-án esett hadifogságba Budapesten, a 198. lágerben (Kisinyov) raboskodott. HU MNL OL X 10874.

69 HTM KE 2006.328.3/KE (Tóth Józsefné, Budakeszi, 1946. július 13. → 251/9. hdf. tábor postaszáma; az MKP Hadifogoly Tudakozó Iroda lila és az orosz cenzúra [370] lila bélyegzőlenyomatával; kiadó: MKP HTI, nyomdai jele: Szikra, Budapest, rózsaszínű A4. típus) – Tóth József első életjelleveléről csak ebből a válasz-levlapból tudunk.

70 HTM KE 2006.328.4/KE (Varga Imréné, Szentes, 1946. július 26. du. 6 óra → 251/9. hdf. tábor postaszáma; a szentesi postahivatal júl. 28-i fekete és az orosz cenzúra [370] lila bélyegzőlenyomatával; Vöröskeresztes emblémás válaszszelvényes lap, homokszínű A1. típus, nyomdai jel nélkül, hátoldalon nyomtatva: „Közlemény a hadifogoly részére:" és 17 pontozott sor).

tartotta számon az ünnepeket, fia növekedését.[71] Augusztus 25-én édesanyjának írt, ebből derül ki, hogy eddig 3 lapot küldhetett, mindhármat a feleségének címezte, választ még nem kapott, holott más budapestiek már kaptak hírt otthonról. A temesvári lapokat megkapta, válaszolni viszont súlyos betegsége – az elkapott, de túlélt flekktífusz – miatt nem tudott rájuk; vigasztaló, hogy Oroszországban még nem volt beteg. Apja halála mélyen lesújtotta, de az élőkkel törődik elsősorban, róluk akart mindent tudni.[72] A fogságban kolhozban és üzemben dolgoztatták, de erről a levélváltásban szó sem eshetett; arról is csak később, hogy Rosztovban raboskodott.[73]

A jellegzetes rombusz alakú orosz katonai cenzúrabélyegző lenyomata. A cirill betűs körirattal, belül a cenzúrázást végző személy azonosítószámával. A bélyegző szövege felül: ПРОСМОТРЕНО *(megtekintve, átnézve), alul:* Военной Цензурой *(katonai cenzúra által)*

A szovjet–magyar hadifogoly postaforgalom igen nehézkesen bár, de beindult. 1946. augusztus 28-án felesége már a második lapot kapta férjétől, csak az szomorította el, hogy az ő hat lapjából és az ismerősök, családtagok közös lapjaiból még egy sem érkezett el a hadifogolyhoz.[74] Szeptember végére Ilona asszony a szanatórium helyett már új lakcímről levelezett:[75] a türelmetlenség és az elkeseredés váltakozott benne, mert minden héten írt ugyan, de még választ nem kapott; mások már hazajöttek, Tóth József hazatéréséről viszont még semmi értesülést nem kapott. Andó Pálról, Ilona testvéréről még mindig nem volt hírük, másik fivérét, Andó Mihályt

71 HTM KE 2006.328.5/KE (Pf. 251/4., 1946. július 29. → Tóth Józsefné, Budakeszi; orosz vöröskeresztes lap, az orosz cenzúra [141] lila bélyegzőlenyomatával; embléma nélküli rózsaszínű B9. típus, nyomdai jele: 16-я тип. Зак. 395).

72 HTM KE 2006.328.6/KE (Pf. 251/4. → özv. Tóth Sándorné, Hódmezővásárhely; orosz vöröskeresztes lap, az orosz cenzúra [141] lila bélyegzőlenyomatával; embléma nélküli rózsaszínű B9. típus, nyomdai jele: 16-я тип. Зак. 395).

73 A hadifogolytábor postai száma és az Önéletrajz (1953. március 30.) egyértelművé teszi, hogy Tóth József az 1944. szeptember 18. – 1948. augusztus 9. közt működő 251. sz. rosztovi termelési hadifogolytáborban (Rosztovi régió, Oroszország) raboskodott. A 251/9. láger pontos helye nem ismert, a 251/4-es Novocserkaszknál volt. https://hadisir.militaria.hu/szovjet-hadifogolytaborok (Megtekintés: 2023. március 26.)

74 HTM KE 2006.328.7/KE (Tóth Józsefné, Budakeszi, 1946. augusztus 28. → 251/4. hdf. tábor postaszáma; az MKP Hadifogoly Tudakozó Iroda lila és az orosz cenzúra [?] fekete bélyegzőlenyomatával; embléma nélküli rózsaszínű B9. típusú vöröskeresztes lapon, nyomdai jele: 16-я тип. Зак. 395).

75 HTM KE 2006.328.8/KE (Tóth Józsefné, Budakeszi, 1946. szeptember 25. → 251/9. hdf. tábor postaszáma; az MKP Központi Hadifogoly Irodája által kiadott homokszínű válaszszelvényes lap, bal és jobb felső sarkában a vörössel nyomott pártjelvénnyel, lent az iroda új címével (Budapest, VI. Ó-utcza 12.), elmosódott fekete postahivatali és az orosz cenzúra [370] fekete bélyegzőlenyomatával, kétsoros lila „HADIFOGOLY-LEVELEZÉS – ПЕРРЕИСКА ВОЕННОПЛЕННЫХ" vonalbélyegzéssel; nyomdai jele: Szikra r. t. Budapest 9266, A5. típus).

pedig egy szovjet gyárban hadifogolyként dolgoztatták.[76] Október 2-án megkönnyebbülten nyugtázta, hogy férje édesanyjának írt egy lapot, amit a család neki küldött tovább. Október 1-jével újra megnyílt a szanatórium, megjöttek az első betegek és szombatra egy kis ünnepséggel készültek ez alkalomból. *„Mindenki itthon van, csak te, Béla és Csutkay hiányzik. Horvát Miklós a parancsnok, a Jóna és a Molnár szolgálnak, a Prósné a konyhán dolgozik és így benn maradhatnak a lakásba, mert B listára kerültek, a Kamrát, Nyári szóval mind, még a Muki is. A Manyi is bent lakik mert neki nincs itthon az ura. Én vele együtt dolgozok, de a bútor és minden a Mici néninél van, a mi lakásunk teljesen tönkrement"* – szembesítette a valósággal férjét.[77] Lassan télbe váltott az idő, az aggódás és a közeledő karácsony sem tette könnyebbé a várakozást. Karácsonyra Szőregre mentek a rokonsághoz, januárban pedig Tóth Miskáékhoz költöztek, akik könnyíteni akartak a sorsukon.[78]

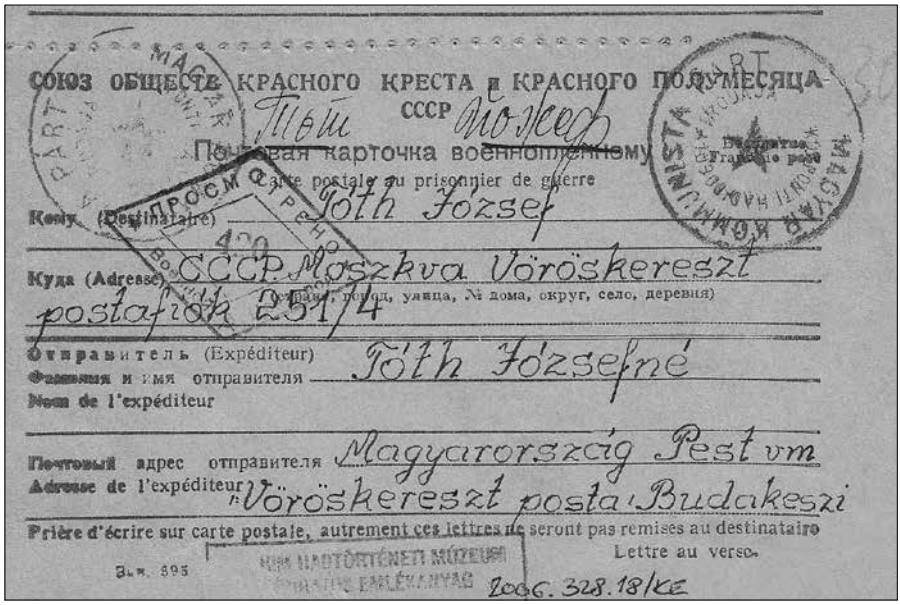

LEVELEZŐLAP
HADIFOGLYOK ÉS HADIFOGOLYHOZZÁTARTOZÓK RÉSZÉRE
ОТКРЫТОЕ ПИСЬМО ДЛЯ ВОЕННОПЛЕННОГО
Кому (Név) Фамилия и имя Тотх Иожеф
Куда (Cím, táborszám) Почтовый ящик, город СССР. Москва лаг. 251/4.
Отправитель (Feladó) Фамилия и имя Тотх Иожефне Венгрия
Почтовый адрес (Feladó címe) Город, улица, № Будакеси ул. Ракоци
Orosz betűkkel töltendő ki!
A Levelezőlapot kiadja: A Magyar Kommunista Párt Központi Hadifogoly Irodája. Budapest, VI., Ó-utca 12.
Центральное Бюро по делам военнопленных при Венгерский Коммунистический Партии Будапешт, Венгрия VI., ул. О № 12
Utánnyomás tilos! Szikra r. t. Budapest. 9266.
HM HIM HADTÖRTÉNETI MÚZEUM KÉZIRATOS EMLÉKANYAG 2006. 328. 11/KE

Az MKP Központi Hadifogoly Irodája által kiadott válaszszelvényes lap, bal és jobb felső sarkában a vörössel nyomott pártjelvénnyel, lent az iroda új címével (Budapest, VI. Ó-utca 12.), az MKP HTI lila és az orosz cenzúra [432] lila bélyegzőlenyomatával (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 2023.328.11/KE)

76 Andó Pál honvéd (Békéscsaba, 1912, anyja neve: Gyumbier Mária) 1943. augusztus 28-án eltűnt. HM HIM Veszteségi nyilvántartás 10 – 129.; Andó Mihály őrmester (Békéscsaba, 1914) Ennsnél, Ausztriában esett szovjet hadifogságba 1945. május 12-én, a szimferopoli 299. sz., majd a 176. nyezsini táborban raboskodott 1947. szeptember 17-i hazaengedéséig. HU MNL OL X 10874.

77 HTM KE 2006.328.9/KE (Tóth Józsefné, Budakeszi, 1946. október 4. → 251/4. hdf. tábor postaszáma; az MKP Központi Hadifogoly Irodája által kiadott embléma nélküli lap, Budakeszi fekete postahivatali feladási és az orosz cenzúra [370] fekete bélyegzőlenyomatával; nyomdai jele: Szikra, Budapest, rózsaszínű A4. típus).

78 HTM KE 2006.328.10–13/KE [10.1: az első MKP kiadású rózsaszínű A4. típusú levelezőlap válaszszelvény-része 251/4. hdf. tábor postaszáma → Andó Zsófia, Kétegyháza; cenzúrabélyegzés

Orosz vöröskeresztes válaszszelvényes lap válaszszelvény-része, jól látható perforálással, az MKP Hadifogoly Tudakozó Iroda 2 db vörös és az orosz cenzúra [420] fekete bélyegzőlenyomatával; embléma nélküli rózsaszínű B9. típus, nyomdai jele: Зак. *395 (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 2023.328.18/KE)*

December 10-én Tóth József is írt, igaz, röviden, ő eddigre 13 lapot kapott a családtól.[79] Felesége szinte vele egyidőben adta fel az MKP fenyőgally-szerencsepatkó nyomattal díszített hadifogoly-lapját: *„nekünk van mindenünk de nem esik jól semmi mert te nem lehetsz itt."*[80] Következő híradása már Szőregről datálódott, ahol együtt készültek az ünnepre Lajos feleségével, férjeik távollétében; így az apai szigor hiányában a kisfiú is kezelhetőbb volt.[81] A levélbeli kapcsolat nem hogy nem

nélkül, nyomdai jele: Szikra, Budapest; 11.1 – 13.1: Tóth Józsefné, Budakeszi, 1946. október 13., december 3. → 251/4. hdf. tábor postaszáma; az MKP Központi Hadifogoly Irodája által kiadott válaszszelvényes lap, bal és jobb felső sarkában a vörössel nyomott pártjelvénnyel, lent az iroda új címével (Budapest, VI. Ó-utcza 12.), az MKP HTI lila és az orosz cenzúra [432] lila bélyegzőlenyomatával, 12.1-en lila „HADIFOGOLY-LEVELEZÉS – ПЕРРЕИСКА ВОЕННОПЛЕННЫХ" vonalbélyegzéssel; nyomdai jele: Szikra r. t. Budapest 9266, rózsaszínű A5. típus].

79 HTM KE 2006.328.14/KE (251/4. hdf. tábor postaszáma 1946. december 10. → Tóth Józsefné, Budakeszi; orosz vöröskeresztes válaszszelvényes lap, Pf. 251/4., az orosz cenzúra [141] lila bélyegzőlenyomatával; embléma nélküli rózsaszínű B9. típus, nyomdai jele: Зак. 395).

80 HTM KE 2006.328.15/KE (Tóth Józsefné, Budakeszi, 1946. december 11. → 251/4. hdf. tábor postaszáma; az MKP Központi Hadifogoly Irodája által kiadott válaszszelvényes levelezőlap, karácsonyi és újévi rajzos motívummal; az MKP HTI vörös és az orosz cenzúra [434] lila bélyegzőlenyomatával; rózsaszínű A7. típus, nyomdai jele: Szikra rt 12212.).

81 HTM KE 2006.328.16/KE (Tóth Józsefné [Budakeszi], Szőreg, 1946. december 20. → 251/4. hdf. tábor postaszáma; orosz vöröskeresztes válaszszelvényes lap válaszszelvény-része, Pf. 251/4., az orosz cenzúra [434] lila bélyegzőlenyomatával, valamint vörös színű, vöröskereszt-rajzos „SZEGED" és

öntött lelket a hadifogolyba, inkább növelte a fogoly hazatérési vágyát. A férj 1947. január 22-én negyedik házassági évfordulójukról megemlékezve leírta: erőt merít a kapcsolatból; arra kérte feleségét, hogy a *„lapok, szavak korlátozottsága miatt helyettem írj szeretteimnek."*[82] Szerettei február végén fényképet küldtek magukról Tóth Józsefnek: *„bátorítunk, mosolygunk Rád, itt vagyunk, várunk, szeretünk, csak azért élünk, hogy megéljük azt a napot, amikor hazajössz."*[83]

„Talán már lehet remélni a hazatérést. Májusban szeretnék orgonát szedni Neked" – válaszolta a férj.[84] *„Kisfiad már egyedül megy az óvodába, képzeld el, milyen önálló, persze egy kicsit fél még"* – ezzel a hírrel köszöntötte Ilona asszony névnapján a férjét.[85]

Az üzenetek rövidültek, lényegre törőbbek lettek, ahogy a levélváltás rendszeresebbé vált: *„Kéred, hogy biztassalak. Icám, ne légy csüggedő, én haza akarok menni és ez mindenkor erőt ad nekem, s kell, hogy Neked is adjon."*[86] *„Már előre köszönöm az orgonákat* […] *kisfiadnak hiányzik az apai szigor, nekem meg a szeretet."*[87] Óriási öröm fogadta a fényképet, édes-fájón felidézte az ismerkedésükkor – már 10 éve – adott orgonacsokrot.[88] Pünkösdkor is már az együttlét, a viszontlátás vágya hatotta át a sorokat.[89]

2 db vörös kétsoros „MAGYAR VÖRÖSKERESZT Budapest" vonalbélyegzéssel; embléma nélküli rózsaszínű B9. típus, nyomdai jele: 16-я тип. Зак. 395).

82 HTM KE 2006.328.17/KE (251/4. hdf. tábor postaszáma, 1947. január 22. → Tóth Józsefné, Budakeszi; orosz vöröskeresztes homokszínű válaszszelvényes lap, Pf. 251/4., az orosz cenzúra [141] lila bélyegzőlenyomatával; embléma nélküli B9. típus, nyomdai jele: Зак. 395).

83 HTM KE 2006.328.18/KE (Tóth Józsefné, Budakeszi, 1947. február 22. → 251/4. hdf. tábor postaszáma; orosz vöröskeresztes válaszszelvényes lap válaszszelvény-része, Pf. 251/4., az MKP Hadifogoly Tudakozó Iroda 2 db vörös és az orosz cenzúra [420] fekete bélyegzőlenyomatával; embléma nélküli rózsaszínű B9. típus, nyomdai jele: 16-я тип. Зак. 395).

84 HTM KE 2006.328.19/KE (251/4. hdf. tábor postaszáma, 1947. február 23. → Tóth Józsefné, Budakeszi; az orosz Vöröskereszt és Vörös Félhold lapja, az orosz cenzúra [141] lila bélyegzőlenyomatával; ezt a típusú lapot 1947. február és 1948. április között használták, nagyon ritka. Nyomdai jelzés és embléma nélküli. Ismertetőjele, hogy a legfelső nyomtatott sorban a „ПОЛУ-МЕСЯЦА" (félhold) szót elválasztották, így a második sorban nemcsak az „CCCP" szerepel; rózsaszínű B10a. típus).

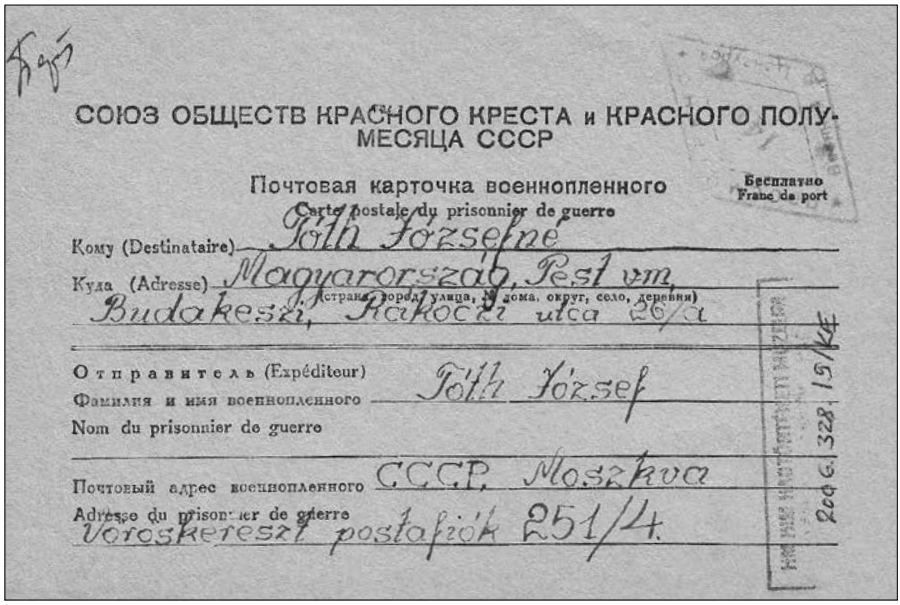
85 HTM KE 2006.328.20/KE (Tóth Józsefné, Budakeszi, 1947. március 19. → 251/4. hdf. tábor postaszáma; orosz vöröskeresztes válaszszelvényes lap a budapesti postahivatal 1947. március 24-i fekete és az orosz cenzúra [457] lila bélyegzőlenyomatával; embléma nélküli rózsaszínű B9. típus, nyomdai jele: Зак. 395).

86 HTM KE 2006.328.21/KE (251/4. hdf. tábor postaszáma, 1947. március 24. → Tóth Józsefné, Budakeszi; orosz vöröskeresztes válaszszelvényes lap, Pf. 251/4., az orosz cenzúra [141] lila bélyegzőlenyomatával; nyomdai jelzés nélküli. A legfelső nyomtatott sorban a „ПОЛУ-МЕСЯЦА" (félhold) szót elválasztották, így a második sorban nemcsak az „CCCP" szerepel; rózsaszínű B10a. típus).

87 HTM KE 2006.328.22/KE (Tóth Józsefné, Budakeszi, 1947. április 7. → 251/4. hdf. tábor postaszáma; orosz vöröskeresztes válaszszelvényes lap a budapesti postahivatal 1947. április 16-i fekete és az orosz cenzúra [370] lila bélyegzőlenyomatával. Nyomdai jelzés nélküli. A legfelső nyomtatott sorban a „ПОЛУ-МЕСЯЦА" (félhold) szót elválasztották, így a második sorban nemcsak az „CCCP" szerepel; rózsaszínű B10a. típus).

88 HTM KE 2006.328.23/KE (251/4. hdf. tábor postaszáma, 1947. május 9. → Tóth Józsefné, Budakeszi; orosz vöröskeresztes válaszszelvényes lap válaszszelvény-része, a budapesti postahivatal 1947. május 26-i fekete érkeztetési bélyegzőlenyomatával, orosz cenzúrabélyegzés nélkül. Pf. 251/4.; embléma nélküli rózsaszínű B9. típus, nyomdai jele: 16-я тип. Зак. 395).

89 HTM KE 2006.328.24/KE (251/4. hdf. tábor postaszáma, 1947. május 25. → Tóth Józsefné, Budakeszi; orosz vöröskeresztes válaszszelvényes lap válaszszelvény-része, Pf. 251/4., az orosz cenzúra [141] lila bélyegzőlenyomatával. Pf. 251/4.; embléma nélküli rózsaszínű B9. típus, nyomdai jele: 16-я тип. Зак. 395).

СОЮЗ ОБЩЕСТВ КРАСНОГО КРЕСТА и КРАСНОГО ПОЛУМЕСЯЦА СССР

Почтовая карточка военнопленного

Carte postale du prisonnier de guerre

Бесплатно
Franc de port

Кому (Destinataire) Tóth Józsefné

Куда (Adresse) Magyarország, Pest vm.
Budakeszi, Rákóczi utca 20/a
(страна, город, улица, № дома, округ, село, деревня)

Отправитель (Expéditeur) Tóth József
Фамилия и имя военнопленного
Nom du prisonnier de guerre

Почтовый адрес военнопленного CCCP. Moszkva
Adresse du prisonnier de guerre Vöröskereszt postafiók 251/4.

2023.328.19/KE

Ritka, nyomdai jelzés és embléma nélküli az orosz Vöröskereszt és Vörös Félhold lapja, az orosz cenzúra [141] lila bélyegzőlenyomatával; ezt a típusú lapot 1947. február és 1948. április között használták. Ismertetőjele, hogy a legfelső nyomtatott sorban a „ПОЛУ-МЕСЯЦА" (félhold) szót elválasztották, így a második sorban nemcsak az „CCCP" szerepel; rózsaszínű B10.a. típus (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 2023.328.19/KE)

Valószínűleg az 1946. május 23-tól repatriálási táborként működő 176. sz. nyezsini (Moldávia) lágerbe szállították, majd onnan Foksányon át került haza.[90]

A személyes üzenetek tartalmán túlmenően megállapíthatjuk, hogy teljesen változó terjedelemben írt mindkét fél, egyáltalán nem észrevehető a sokat emlegetett 25 szavas szabályhoz való igazodás.

* * *

A szovjet fogságból való 1947. június 4-i[91] hazatérést követően Tóth Józsefet hamar igazolták. Mivel elhurcolásakor minden iratát elvették, így azok másolatait kénytelen volt újra beszerezni[92] – ez némi időbe tellett. De szükséges volt, hogy bizonyítani tudja a gimnázium elvégzését, azt, hogy leérettségizett. Az 1940-es évek vége felé nem is számított akkora tragédiának, hogy régi katonai minősítési

90 176-os számmal 1947-től már Foksányt is jelölték. (Dr. Bonhardt Attila szíves közlése)

91 HU MNL OL XIX-C-11. 29065 folyószám.

92 KI Ti Ogy – 1948. március 18-án 10 év 5 hónap szolgálati idejét, előléptetését a Személyi Nyilvántartó Alosztály által kiadott igazolvánnyal, 1948. április 3-án a jutasi csapattiszthelyettes iskola 1932–1933. évfolyamának jó eredménnyel való elvégzését a Magyar. Kir. Kinizsi Pál Honvéd altisztképző Iskola parancsnokság osztályozási értesítő másolatával, gimnáziumi érettségijét bizonyítványával igazolta.

lapja elveszett – így azokat az adatokat vallotta be, amelyek rá nézve nem jelentettek hátrányt, így nem esett szó háború előtti elismerésekről s a hangsúlyt könnyebb volt ellenállási tevékenységére terelni.

Egyszerű sorból származóként úgy tűnt, könnyen idomul az új hadsereg kívánalmaihoz, politikai elvárásaihoz. 1947. július 5-től vették ismét állományba,[93] 1947. augusztus 1-jével az MKP, az egyesülést követően az MDP tagja lett.[94] 1947. július 8-án – miután igazolta a hivatásos egészségügyi törzsőrmesteri rangfokozatát[95] – beosztották a budapesti 3. honvéd kieg. parancsnokság létszámfeletti állományába.[96] Október 8-án mint hivatásos tiszthelyettest tényleges szolgálatban továbbra is megtartották, 9-én átsorolták az I. kerületi parancsnokság személyi tartalékállományába,[97] 10-én pedig visszakerült régi szolgálati helyére: a Honvéd Központi Kórház állományába, pontosabban a Honvéd Tüdőszanatóriumba.[98] November 15-én megerősítették a Honvéd tüdőszanatóriumi osztály felügyelő tiszthelyettesi beosztásában.[99] Közben október 20-án politikai magatartását az 1. Kerületi igazolóbizottság határozatával igazolták.[100] 1948. augusztus 1-jétől hivatásos tiszt – alhadnagy[101] – lett.[102] Illetményei szépen emelkedtek, lakást kapott. Felismerték és kiemelték adminisztratív-gazdasági tehetsége alapján, nyilvántartási és operatív a feladatokat kapott, majd ennek vezetését bízták rá, előbb 1949. október 15-ig a Tüdőszanatóriumban, 1952. március 13-tól a Honvéd Központi Egészségügyi Anyagraktárban. 1949. március 11-én letette a honvéd esküt, május 1-jén léptették elő hadnaggyá.[103]

Tóth József hadnagy, egészségügyi szakaszparancsnok 1949-es önéletrajzához csatolt fényképe (HM HIM Központi Irattár)

93 KI Ti Ogy – Tiszti szolg. adatlap B. gyűjtő.
94 KI Ti Ogy – Önéletrajz (1953. március 30.).
95 3.kieg. 7/44. sz. állpcs. – 1947.
96 KI Ti Ogy – Minősítés, H.M. 7.440/eln. szü. – 1946.
97 H.M. 1116/17. eln. szü. – 1947, H.M. 24.330/eln. szü. – 1947.
98 H.M. 484.173/szü. – 1947.
99 H.M. 25.491/eln.szü. – 1947.
100 Az államháztartás egyensúlyának helyreállítása érdekében kiadott 5946. sz. miniszterelnöki rendelet alapján kialakított bizottság véghatározata szerint.
101 KI Ti Ogy – Tiszti szolg. adatlap B. gyűjtő – H.M. 031320/1948. VIII. 1.
102 H.M. 31320/1948. pcs.
103 KI Ti Ogy – Tiszti szolg. adatlap B. gyűjtő – H.M. 14520/1949. V. 1.

Ideiglenesen 1949. október 16-től december 23-ig a debreceni 4. sz. Honvédkórházban szolgált, majd már anyagi tisztként került vissza Budakeszire. 1952. március 13-én átkerült a Honvéd Központi Egészségügyi Anyagraktárba, ahol 1952. november 10-ig anyagi tisztként dolgozott, majd ettől kezdve 1971. december 31-ig,[104] nyugdíjazásáig a nyilvántartási és operatív osztály vezetője[105] volt. E feladatkörben annyira bevált, hogy mintegy 26 alkalommal kitüntették.[106] Innen teljesítette 1961–1962-ben a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián a főtiszti vizsgát,[107] és soron, a meghatározott várakozási idő elteltével, de rendszeresen előléptették.[108] Az élete konszolidálódott, így az sem meglepő, hogy az 56-os forradalom alatt munkahelyén tevékenykedett, de az eseményekbe nem kapcsolódott be.[109] Miután szemmel láthatólag nem rendelkezett nyelvtehetséggel, ez katonai pályafutásának végül is gátat szabott. 1956 után már nem lépett be az alakuló új pártba, de annak elfogadható szinten szimpatizánsa maradt.[110] Szakmailag tette magát nélkülözhetetlenné: 1954–1957 közt mérlegképes könyvelői tanfolyamon vett részt, 1958–1961 közt okleveles könyvvizsgálói szakképzettséget szerzett,[111] 1961. december 15-től őrnagy,[112] 1967. december 15-től alezredes[113] lett. A hivatásos szolgálat felső korhatárát túlhaladva 1972. január 1-jével helyezték nyugállományba.[114]

Jellemzésénél mindenkor ugyanazokat az erényeket emelték ki, s mivel hibákat is fel kellett mutatni, „hirtelen" természetét rótták fel neki. Az elvárásoknak maximálisan megfelelt, családi élete rendezett volt, feladat-ellátása kifogástalan.

Tóth József őrnagyként (1961–1967) és civilben az 1970-es években (HM HIM Központi Irattár)

104 H.M. 01286/, H.M. h. 0346 pcs.
105 KI Ti Ogy – Tiszti szolg. adatlap B. gyűjtő – H.M. 01286 pcs., H.M. h. 0346 pcs.
106 KI Ti Ogy – Szolgálati jellemzés nyugdíj korhatár elérése alkalmából.
107 KI Ti Ogy – Alapminősítés (1963. június 4.): *„1962 évben elvégezte jó eredménnyel hadtápfőnöki tagozaton az egy éves levelező főtiszti tanfolyamot. A tanfolyam alatt* […] *egész csoportját segítette a felkészülésben, ezért"* a ZMKA levelező fakultáció parancsnok dicséretben részesítette.
108 KI Ti Ogy – Tiszti szolg. adatlap B. gyűjtő – 1951. május 1-jétől főhadnagy (H.M. 01700/1951. V. 1.), 1954. december 29-től százados (H.M. 053/1954. XII. 29.).
109 KI Ti Ogy – Önéletrajz kiegészítése, 1964.
110 KI Ti Ogy – Önéletrajz kiegészítése, 1964.
111 KI Ti Ogy – Tiszti szolg. adatlap B. gyűjtő – 1970-ben még egy „ASCOTA 170-171 könyvelőautomata programozása" tanfolyamot is elvégeztettek vele.
112 H.M. 0761/1961. XII. 15.
113 H.M.H. 074/967. XII. 15.
114 H.M. 1971. XII. 7-én kelt 0569. pcs.

Tóth József alezredest 2002. augusztus 1-jén a Fiumei úti sírkertben helyezték nyugalomra.[115]

A rendszerváltás után kerültek elő temesvári levelei és üzenetei. Azt nem tudjuk, hogy a POFOSZ-szal milyen kapcsolatba került, de többekkel beszélhetett közülük, így például Gombos László[116] szobrászművésznek is bemutatta a fennmaradt írásokat. Ekkor már arra is hajlandónak mutatkozott arra, hogy temesvári időszakáról nyilatkozzon a *Magyar Honvéd*nek. Önéletrajzain kívül tulajdonképpen ennek a cikknek a kapcsán tudunk meg a legtöbbet róla; ekkor gépelt másolatot is készített az addigra már nehezen olvashatónak ítélt iratokról, amelyekhez élete végéig szigorúan ragaszkodott. Halála után felesége juttatta el ezeket a múzeumba egyetlen – valószínűleg elkallódott – irat kivételével. [117]

* * *

Írásunk nem lenne teljes, ha végül a temesvári átmenő-elosztó táborról röviden nem emlékeznénk meg. Tudomásunk szerint hivatalos dokumentáció, levéltári anyag alig maradt fenn róla, leginkább csak személyes visszaemlékezés-töredékekből rekonstruálható a története; az itt elpusztultak névjegyzéke.

1939 őszétől 1940 tavaszára a németek barakktábort építettek Temesvár határában, Újszentes közelében az Arad felé vezető út mentén, saját alakulataik elszállásolására. 1941 áprilisában elsőként a Jugoszlávia lerohanása után kapitulált hadsereg szerb foglyait szállították ide, júliusban, a Szovjetunió megtámadása után pedig itt helyezték el a szovjet hadifoglyok egy részét. 1944 szeptemberében, amikor a szovjet csapatok bevonultak Temesvárra, a román hatóságok közreműködésével német és magyar hadifoglyok kerültek a temesvári gyűjtőtáborba, ahol a rossz egészségügyi feltételek miatt 1945 tavaszán a foglyok közt aratott a tífuszjárvány, amelynek mintegy nyolcezren estek áldozatul, többségükben magyar honvédek és Magyarországról erőszakkal elhurcoltak, de voltak az elhunytak között észak-erdélyi román munkaszolgálatosok is. 1944 őszén a táborban – írásos bizonyítékok szerint – 500 román nemzetiségű hadifogoly is tartózkodott, akik közül a tífuszjárványban többen meghaltak és a tábor területén tömegsírokba temettek.[118] Ha az Arad felé vezető országúton át közelítjük meg a várost, balra, – egy lakóteleptől övezve – áll még az a kis kápolna, amelytől nem messze volt a karantén széle és a tömegsírok. A lakótelep a sírokra épült.

A táborban kísérelték meg egy új, önkéntes, antifasiszta magyar hadosztály felállítását is. A Temesvári 1. Önkéntes Magyar Hadosztály megalakítása 1944. január 1-jén a szovjet táborparancsnokság felhívására kezdődött és 1945. április utolsó

115 KI Ti Ogy – Tiszti szolg. adatlap B. gyűjtő.

116 Gombos László (Csörötnek, 1926. május 14. – Dunakeszi, 2010. február 19.) szobrászművész. A világháború végén fogságba került, amelyet egy azerbajdzsáni munkatáborban töltött. A Magyar Képzőművészeti Főiskolát 1957–1963 közt 32 évesen, családosan, ösztöndíj nélkül végezte el, mesterei Mikus Sándor és Pátzay Pál voltak. A POFOSZ 1994-ben Hazáért Emlékkereszttel tüntette ki. Az ő műve az 1956. október 25-i sortűz áldozatainak emlékműve a Kossuth téren, a földalatti emlékhelyen.

117 Gy.sz.: 53/2006, 2006. március 9.

118 *Graur János – Radó János:* A temesvári fogolytábor. https://hetiujszo.ro/a-temesvari-fogolytabor/ (Megtekintés: 2023. február 15.)

hetéig tartott. A jelentkezők külön, a hadifoglyoktól elválasztott körletben laktak. A hadosztály feloszlatása után annak tagjait is a Szovjetunióba vitték.[119]

Temes és Csongrád megye önkormányzata éveken át szorgalmazta, hogy a – soknemzetiségű, köztük több ezer román és magyar hadifogoly jeltelen nyughelyéül is szolgáló – 17 hektáros temesvári hadifogolytábor helyét egy emlékmű jelezze. A kaput formázó szobor – amely a láger egykor valóban ezen a helyen állt bejáratára emlékeztet – végül 2000 októberében készült el: Ilié Sonja építész terve alapján Jecza Péter szobrász alkotása.[120] A hadifogolytábor történetének felkutatásáért, az emlékmű létrejöttéért legtöbbet Radó János tett.[121]

Via Dolorosa with a Halt at Temesvár (Timişoara)

With its links to the Second World War, an interesting ensemble of documents in the Handwritten Reminiscences Collection at the Military History Institute and Museum is the bequest of József Tóth (1915–2002). The writer of these letters was steered by his parents towards a career as a non-commissioned officer in the regular army. In the course of this, he was a patient at a sanatorium in Budakeszi where he later, using his administrative and medical skills, joined the staff, participating in its life-saving work. A family man already, at Christmas 1944 he was taken away for compulsory work, spending a lengthy period at a transit camp in Temesvár (Timişoara, Romania) before being transported to the Soviet Union and to captivity as a prisoner of war. His letters from there, too, survive. József Tóth returned home in June 1947. He later served as a commissioned officer in the Hungarian People's Army, as an employee of the Army Sanatorium and then at the army's Central Depot for Medical Supplies, retiring with the rank lieutenant colonel. Letters in the form of short messages enable us to present the trials and tribulations that accompanied his days in Timişoara up until the time he was made a prisoner of war; whereas his later correspondence written from the Soviet Union includes some characteristic types of prisoner-of-war postcards. Furthermore, an outline of József Tóth's career is given.

119 *Várkonyi Endre:* Hadosztály, táborban. *Magyarország,* 1977. december 25. 14. évf. 52. sz. 21. o.; Göndör Sándor kérdőíve HL MN Különgyűjtemény C-94; *Gáspár János:* Pártos ügy? Hadosztály ügy! (kézirat, HL Ellen. gy. M-465)

120 *Délmagyarország,* 2000. október 30. 90. évf. 254. sz. 5. o.

121 *Délmagyarország,* 2000. május 20. 90. évf. 117. sz. 7. o. – Radó János ny. tűzoltótiszt 1991–1994 között a Temes megyei RMDSZ ügyvezető titkára volt, majd 1995–1996-ban a Polgári Szövetség megyei szervezetének alelnöke, 1996. június 2. óta a Temes megyei önkormányzat tagja, konvenciós tanácsosként. – A Temesvárhoz tartozó Újkissoda temetőjében 2009. július 5-én felavatták az 1945 elején jeltelen tömegsírban eltemetett második világháborús magyar hadifoglyok síremlékét is. Az emlékjel-állítás fő kezdeményezője és kivitelezője szintén Radó János volt. *Pataki Zoltán:* Felavatták az újkissodai fogolytábor áldozatainak síremlékét. *Nyugati Jelen (Arad),* 2009. július 6.

Leidensweg mit Halt in Temesvár

Ein interessantes Dokumentenkollektiv in der Handschriftlichen Andenken-Sammlung des Museums für Militärgeschichte ist der Nachlass von József Tóth (1915–2002) mit Bezug auf den Zweiten Weltkrieg. Der Briefschreiber wurde von seinen Eltern zu einer Laufbahn als Berufsunteroffizier angeleitet. Während dieser Zeit kam er als Patient in das Lungensanatorium in Budakeszi (Wudigeß), wurde dann dank seiner medizinischen und administrativen Fähigkeiten Mitglied des Personals und nahm an der dortigen Menschenrettung teil. Von hier wurde er schon als Familienvater an Weihnachten 1944 zur Zwangsarbeit („Malenkij robot") verschleppt. Er verbrachte längere Zeit im Durchgangslager in Temesvár (Temeswar, heute Timişoara, Rumänien) und wurde dann als Kriegsgefangener in die Sowjetunion gebracht, von wo seine Korrespondenz ebenfalls erhalten ist. Im Juni 1947 kehrte er nach Hause zurück und schlug nach seinem Dienst in der Volksarmee als Mitarbeiter des Honved-Lungensanatoriums und anschließend im Honved-Zentrallager für Medizinisches Material eine Offizierslaufbahn ein: in Rente ging er als Oberstleutnant. Die Korrespondenz bietet die Möglichkeit, den Leidensweg zu beschreiben, der seinen Aufenthalt in Temesvár in Form von Wind- und Steinpostnachrichten bis zu seiner Gefangennahme begleitete, sowie aufgrund seiner Kriegsgefangenschafts-Korrespondenz einige charakteristische Typen von Kriegsgefangenenpostkarten vorzustellen. Auch die Lebensbahn von József Tóth wird skizziert.

KÖZLEMÉNYEK

Polgár Balázs

Az 1809. évi győri ütközet francia szemmel – francia tudósítások és képi ábrázolások a győri összecsapásról – I. rész

Bevezetés

Az 1809. évi győri összecsapás a napóleoni háborúk egyetlen, a mai Magyarország területén vívott jelentős ütközete. A győri összecsapás hadtörténeti historiográfiája a 19. századra nyúlik vissza. A hadtörténeti vonatkozású művek sorából Gömöry Gusztáv, Bodnár István, Doberdói Bánlaky József, Veress D. Csaba, Soós István, Nagy-Luttenberger István és Ódor Imre munkáját emelhetjük ki.[1] Az összecsapás történéseit újabban Lázár Balázs szintetizálta a Magyarország hadtörténete című könyvsorozat új kiadásában.[2] Az idegen nyelvű publikációk sorából John H. Gill 2010-ben megjelent, *Thunder on the Danube: Napoleon's Defeat of the Habsburgs* című könyvsorozatának harmadik kötetében olvasható összefoglalást emelhetjük ki.[3] A jelen közlés több, a győri ütközettel kapcsolatos francia vonatkozású, a *Bibliothèque nationale de France,* a Magyar Nemzeti Múzeum, valamint a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum gyűjteményében található primer, illetve szekunder nyomtatott írásos forrás, további képi ábrázolás vizsgálatára vállalkozik. A koalíciós háborúk (1792–1815) magyarországi vonatkozású, francia nyelvű forrásainak kutatása természetesen jelentős múltra tekint vissza. A francia forrásközlések, forrásfeldolgozások különös tekintettel a hadifoglyok helyzetének bemutatására, valamint az 1809. év háborús eseményeinek rekonstruálására, illetve a nyugat-magyarországi vonatkozású francia hadmérnöki jelentések feldolgozására irányultak.[4]

1 *Gömöry* 1889a.; *Gömöry* 1889b.; *Bodnár* 1897a.; *Bodnár* 1897b.; *Doberdói Bánlaky* 1941. 294–311. o.; *Veress* 1987. 110–161. o.; *Veress* 1992. 15–17. o.; *Bencze* 2005. 248–249. o.; *Soós* 2010. 123–129. o.; *Nagy-L.* 2012. 180–182. o.; *Ódor* 2012. 226–230. o. (A Belső-Ausztiai Hadsereg témaköréhez ld. még: *Nagy-L.* 2006.)

2 *Lázár* 2015. 106–110. o.

3 *Gill* 2010. 70–90. o. (Az idegennyelvű hadtörténeti munkákhoz ld. még: *Bowden – Tarbox* 1989. 126–128., 150–151., 153–158. o.; *Wöber* 2001.; *Lázár* 2013. 26–29. o.)

4 *Kecskeméti* 1960.; *Lemay* 1998.; *Kövér* 1989.; *Horváth* 2001.; *Tóth* 2010.; *Nagy-L.* 2012.

Nyomtatott írásos források

A tervezett közléssorozat első részében kettő, a *Bibliothèque nationale de France* gyűjteményében található, a győri ütközetet adatoló nyomtatott leírás ismertetésére vállalkozunk. Az első általunk vizsgált forrás a propagandisztikus *Armée d'Allemagne* 18. számának – Bécsben, 1809. június 16-án kelt – XIX. jelentése *(Bulletin)*.[5] A beszámoló korábban nem volt ismeretlen a magyar kutatás számára, hiszen Kosáry Domokos és Veress D. Csaba is felhasználta már azt 1971-ben, illetve 1987-ben közölt munkájában.[6] A híradás szerint Eugène alkirály serege június 14-én (az 1800. évi marengói csata évfordulóján) délelőtt 11-kor sorakozott fel Győr városa mellett János főherceg hadai ellen. A beszámoló a francia had létszámát 35 ezer, a Habsburg erőket 50 ezer főben (a részletező összeírásban 47–56 ezer főben) határozta meg. Az *Armée d'Allemagne* a három vonalban felsorakozó osztrák sereg ismertetésekor a Belső-Ausztriai Hadsereget (20-25 ezer fő), ifjabb gróf Hadik András tábornok dandárját (10 ezer fő), báró Franz Jellachich altábornagy megerősített hadosztályát (5-6 ezer fő), továbbá a magyar nemesi felkelés katonaságát (12-15 ezer fő) említette. Az osztrák had leírását követően a nyomtatvány a francia sereg hadrendjéről informálta az olvasókat: a centrumot Paul Grenier, Jean-Mathieu Séras, Achille Fontanelli, Louis Baraguay-d'Hilliers és Jacques-Pierre-Louis-Marie-Joseph Puthod tábornokok gyalogsága, a balszárnyat Jacques-Alexandre-Bernard Law de Lauriston és Louis-Michel-Antoine Sahuc tábornokok gyalogsága, illetve lovassága, a jobbszárnyat pedig Louis-Pierre Montbrun, Pierre David de Colbert-Chabanais és Emmanuele de Grouchy tábornokok lovassága képezte. A tudósítás szerint a tüzérségi tűz délután kettő órakor vette kezdetét, majd a heves harc délután négy órára dőlt el a francia sereg javára. Június 15-én a francia had a Komárom és Pest felé vezető úton üldözte az ellenséget. A jelentés a Habsburg sereg veszteségeit 3 ezer halottban és 3 ezer hadifogolyban, a francia had veszteségeit 900 halottban, illetve sebesültben adta meg, valamint kitért rá, hogy Eugène alkirály serege hat löveget és négy zászlót is zsákmányolt. Az elesettek közül Louis-Joseph Thierry ezredest, a sebesültek közül François Valentin tábornokot és Pierre Espert de Sibra ezredest nevezte meg név szerint a híradás.[7]

A második általunk vizsgált nyomtatott forrás a *Bibliothèque nationale de France* gyűjteményéből a báró Pierre Emmanuel Albert Du Casse (1815–1893) katonai szakíró által összeállított,[8] Eugène de Beauharnais (1781–1824) itáliai alkirály

5 *XIXe Bulletin* 1809. 3–7. o. (A győri ütközet francia nyelvű leírását betűhíven a Függelékben adjuk közre.)

6 *Kosáry* 1971. 605–606. o. (*Correspondance de Napoléon Ier* 1866. */15356. – DIX-NEUVIÈME BULLETIN DE L'ARMÉE D'ALLEMAGNE./* 111–113. o.); *Veress* 1987. 141, 157. o.

7 *XIXe Bulletin* 1809. 5–7. o. (A jelentés a győri ütközet ismertetését megelőzően az 1809. május 12-i pápai francia győzelemről is beszámolt röviden. */„Le 12, l'armée déboucha par le pont de Merse sur Papa. Le vice-roi aperçut d'une hauteur toute l'armée ennemie en bataille. Le général de division Montbrun, général de cavalerie et officier d'une grande espérance, déboucha dans la plaine, attaqua et culbuta la cavalerie ennemie, après avoir fait plusieurs manoeuvres précises et vigoureuses. L'ennemi avait déjà commencé sa retraite. Le vice-roi passa la nuit à Papa."/ XIXe Bulletin* 1809. 4. o.)

8 *Duckett* 1872. 269. o.

életrajzában található csataleírás.[9] Du Casse életrajza nem ismeretlen a hazai kutatás számára: Nagy-Luttenberger István az 1809. évi pápai ütközetet, valamint az 1809. évi magyarországi francia haditerveket ismertető tanulmányában is felhasználta azt 2003-ban, illetve 2012-ben.[10] Az Albert Du Casse által tíz kötetbe rendezett életrajzi munka 1858 és 1860 között került kiadásra a párizsi *Michel Lévy Frères*-nél. Eugène herceg 1822-ben kezdte meg emlékiratainak elkészítését. Du Casse – saját közlése szerint – változtatás nélkül használta fel az életrajzi munka összeállításánál az alkirály személyéhez köthető 1781 és az 1805. év közötti eseményeket bemutató, valamint az 1809. évi hadjárat vázlatos leírását tartalmazó szövegeket.[11] (Az 1781 és 1805 közötti történéseket ismertető memoárrészt az egyes szám első személyű elbeszélésmód, az 1809. évi eseményeket leíró, vélelmezhetően szerkesztett szövegrészeket az egyes szám harmadik személyű elbeszélésmód jellemzi.)[12] Du Casse a megnevezett források alapján egyaránt támaszkodott müncheni és szentpétervári levéltárakban található családi, valamint hivatalos iratanyagokra *(„papiers de famille", „papiers officiels")*.[13] Az Eugène hercegről szóló életrajz természetesen forráskritikával kezelendő mű, hiszen Du Casse azt az alkirály személyét ért rágalmak cáfolatának is szánta.[14] Az 1809. évi győri összecsapás leírását az életrajz ötödik kötete tartalmazza.[15] Du Casse az ütközet ismertetésénél az alkirály iratait jelölte meg forrásként.[16] (A győri összecsapás leírásának forrásai között kell ugyanakkor feltételeznünk a felfedezhető szövegegyezések miatt Alexandre de Laborde *Précis historique de la guerre entre la France et l'Autriche, en 1809* című, 1823-ban megjelent munkájának csataleírását is.)[17] A Du Casse által szerkesztett életrajzban található ismertetés a szembenálló felek erejének, az osztrák hadrend, valamint a francia sereg felvonulásának a bemutatásával kezdődik. Az életrajz adatolása szerint az 50 ezer katonát számláló (a lábjegyzetben feltüntetett összeírás alapján 47 100 fős) osztrák had a győri sánctáborra, Szabadhegy falura, a kismegyeri majorra, valamint

9 *Du Casse* 1859. 271–279. o. (A győri ütközet francia nyelvű leírását betűhíven a Függelékben adjuk közre.)

10 *Nagy* 2003.; *Nagy-L.* 2012.

11 *„En 1822, vers la fin de sa vie, le prince Eugène songea à rédiger ses Mémoires. Il en dicta les premières pages à M. Henin, ex-trésorier de la couronne d'Italie, puis le reste à M. Planat de la Faye, officier d'ordonnance de Napoléon; c'est la notice qui commence en 1781, et s'arrête malheureusement en 1805, à l'époque où le royaume d'Italie fut constitué. Il dicta aussi un aperçu de la campagne de 1809. On trouvera ces deux fragments dans notre ouvrage, nous avons cru de notre devoir de n'y introduire aucune modification." Du Casse* 1858. *(Préface.)* i–ii. o.

12 *Du Casse* 1858. 27–94. o.; *Du Casse* 1859. 2–132., 253–311. o.

13 *Du Casse* 1858. *(Préface.)* x–xi. o.

14 *„C'est à l'aide de ces moyens que nous essayons d'élever aujourd'hui au prince le plus vertueux un monument qui fera tomber une à une, nous en avons la conviction, toutes les calomnies intéressées d'hommes et même d'officiers généraux qui n'ont pas craint de chercher à flétrir la mémoire d'un prince-soldat à qui le grand empereur, dans l'exil, avait donné pour devise ces deux mots: HONNEUR ET FIDÉLITÉ." Du Casse* 1858. *(Préface.)* xi. o.

15 *Du Casse* 1859. 271–279. o. (A szerző a győri harcok ismertetését követően Adolphe Thiers *Histoire du consulat et de l'Empire* című könyvsorozatának 10. kötetében olvasható csataleírásra reflektált. *Du Casse* 1859. 279–283. o.)

16 *„Le récit que nous venons de faire des opérations du vice-roi est tiré des documents officiels et de la correspondance de cette époque." Du Casse* 1859. 279. o.

17 *Laborde* 1823a. 240–249. o.

a Pándzsára támaszkodva helyezkedett el. A gyalogság három vonalban, a lovasság a centrum mögött, illetve a szárnyakon (súlya a balszárnyon) foglalt állást. A 29 ezer – 30 ezer fős (a lábjegyzetben feltüntetett összeírás alapján 32 500 fős) francia had centrumát Grenier, Séras, Pierre-François-Joseph Durutte, Baraguay-d'Hilliers, Michel-Marie Pachtod és Fontanelli tábornokok gyalogsága, a balszárnyat Sahuc tábornok lovassága, a jobbszárnyat pedig Montbrun és Grouchy tábornokok lovassága képezte. A harcok fél tizenkettőkor vették kezdetüket. Az összecsapás kezdeti szakaszában a francia jobbszárnyon Montbrun tábornok lovassága, illetve a francia centrum lendült támadásba a kismegyeri major, illetve Szabadhegy falu irányába. A kismegyeri majornál és Szabadhegynél váltakozó sikerrel folyt a heves küzdelem. A harcok fontos mozzanata volt, hogy a francia katonáknak sikerült elfoglalniuk a majorság környéki területet, illetve Szabadhegy településéről is ki tudták szorítani az osztrákokat. (A kismegyeri majorért vívott harcban 649 katona és 36 tiszt esett el, az ostromlók a major kapuját fejszékkel törték be, majd tüzet vetettek annak épületeire.) Az ismertetés szerint az ütközet 4 órányi harc után dőlt el: az osztrák had Komárom felé vonult vissza, a francia sereg pedig az éj leszálltáig folytatta az ellenség üldözését. A Du Casse-féle életrajz szerint a Habsburg haderő veszteségei közel 4 ezer halottat, illetve sebesültet, továbbá több mint 2500 hadifoglyot, a francia sereg veszteségei 600 halottat és 2300 sebesültet számláltak, valamint két löveg és két zászló is a győztesek kezére került. Az ismertetés külön kitért Franz von Marziani tábornok hadifogságba esésére. Az életrajz a francia had elesettei közül François Joseph Bohn ezredest, a sebesültek közül Filippo Severoli tábornokot, Charles-Nicolas d'Anthouard de Vraincourt tábornokot, François Louis Forestier adjutánst, Pierre Espert de Sibra ezredest, Joseph Triaire ezredest és Charles-Henri Delacroix ezredest említette meg név szerint.[18]

Az *Armée d'Allemagne* jelentését primer, az összecsapás után nem sokkal keletkezett forrásnak kell tartanunk. Ugyanakkor a hosszabb terjedelmű, Du Casse-féle Eugène de Beauharnais-életrajz ismertetését az események szekunder forrásai közé kell sorolnunk, hiszen az jóval a történések után került csak lejegyzésre, felhasználásra. A kettő bemutatott – forráskritikával kezelendő – leírás jellemzően francia oldalról mutatta be az eseményeket. Mind a *Bulletin,* mind a Du Casse által összeállított életrajz eltúlozva adta meg a Habsburg sereg létszámát.[19] Hangsúlyoznunk kell, hogy az összecsapás során pont a francia had rendelkezett létszámfölénnyel. Veress D. Csaba és Lázár Balázs a Győr mellett megütköző francia erők nagyságát 54 ezer főben, az osztrák sereg méretét 32 ezer – 40 ezer főben határozta meg.[20] John H. Gill közel megegyező létszámmal, 40 ezer – 40 ezer fővel adatolta a két sereget.[21] (Összehasonlításként József nádor 1809. évi naplójában az osztrák had méretét 39 ezer főben, a francia had méretét pedig 40 ezer főben határozta meg.)[22]

18 *Du Casse* 1859. 271–279. o.

19 *XIXe Bulletin* 1809. 5. o.; *Du Casse* 1859. 272. o.

20 *Veress* 1987. 136–137. o.; *Lázár* 2015. 108–109. o.

21 *Gill* 2010. 81. o.

22 *„Nach Aussage eines gefangenen feindl*[ichen] *Officiers waren bey dieser Schlacht von feind*[licher] *Seite 3 Div*[isionen], *beyläufig 10.000 M*[ann] *Cavallerie und 3 Div*[isionen], *oder 30.000 M*[ann] *Infanterie, von uns war die Armee des E. H. Johann mit Inbegriff der schlecht armirten und geübten Landwehren*

Az osztrák sereg veszteségét halottakban, sebesültekben és hadifoglyokban a *Bulletin* 6 ezer főben, Du Casse munkája – közel azonosan – megközelítőleg 6500 főben adta meg.[23] Érdemes lehet ugyanakkor megjegyeznünk, hogy a két forrás eltérő számadatokat hoz a francia veszteségekre vonatkozóan: míg az *Armée d'Allemagne* híradása 900 katonában, addig az *Eugène de Beauharnais*-életrajz 2900 katonában határozta meg a francia sereg veszteségeit halottakban és sebesültekben.[24] Veress D. Csaba és Lázár Balázs 5600–6000 főre tette az osztrák veszteségeket halottakban, sebesültekben és hadifoglyokban, a nehezen adatolható francia veszteségeket pedig 900–3000 főre.[25] John H. Gill 10 300 főre becsülte az osztrák had veszteségeit hadifoglyokban, sebesültekben és halottakban, továbbá 3000 főben határozta meg a francia veszteségek nagyságát.[26]

Képi ábrázolások

A hadtörténeti kutatás a győri összecsapás ábrázolásait jellemzően illusztrációként használta korábban, ezért fontosnak tartjuk ezen munkák leíró elemzését. A továbbiakban négy francia vonatkozású megjelenítés ismertetését adjuk közre a *Bibliothèque nationale de France,* a Hadtörténeti Intézet és Múzeum, valamint a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményéből.

A bemutatandó képi források sorát egy, a *Bibliothèque nationale de France* gyűjteményében található rézmetszettel kezdjük.[27] A *Michel Hennin*-Gyűjteményben található, *Bataille de Raab* című grafikát Pierre Martinet rajzolta és Madame Adrien Migneret metszette *(„Desiné par Martinet", „Gravé par Mme. Migneret").* (A képmező jobb felső sarkánál a *„N°. 78"* jelzés olvasható.) Bár a csatakép rajzolójának csak a családneve szerepel a grafikán, a nyomat feltüntetett párizsi Saint Jean de Beauvais utcai kiadási helye *(„À Paris chez Jean, Rue St. Jean de Beauvais, No.10")* egyértelművé teszi, hogy a Martinet név Pierre Martinet (1781–1845?) festő és nem Aaron Martinet (1762–1841) személyére utal.[28] A képmező központi részét a francia gyalogságnak a kismegyeri major ellen – a Pándzsán keresztül intézett – támadásának jelenete uralja, a héttérben a Szabadhegy elleni francia támadás látható. (Az ábrázolás a bencés majort pártázatos lőrésekkel ellátott erősségként láttatta.) A csatakép alatt az összecsapás rövid ismertetése olvasható. A leírás szerint a mintegy 30 ezer főt számláló osztrák had Győr közelében foglalt állást a Szabadhegy falu, a megerődített kismegyeri majorság, valamint a közelükben húzódó mocsaras

20.000, die Insurrection mit jenen 7.000, die im Lager unter Mesko standen, 19.000." József nádor iratai 1935. 501. o.

23 *XIXe Bulletin* 1809. 6. o.; *Du Casse* 1859. 279. o.

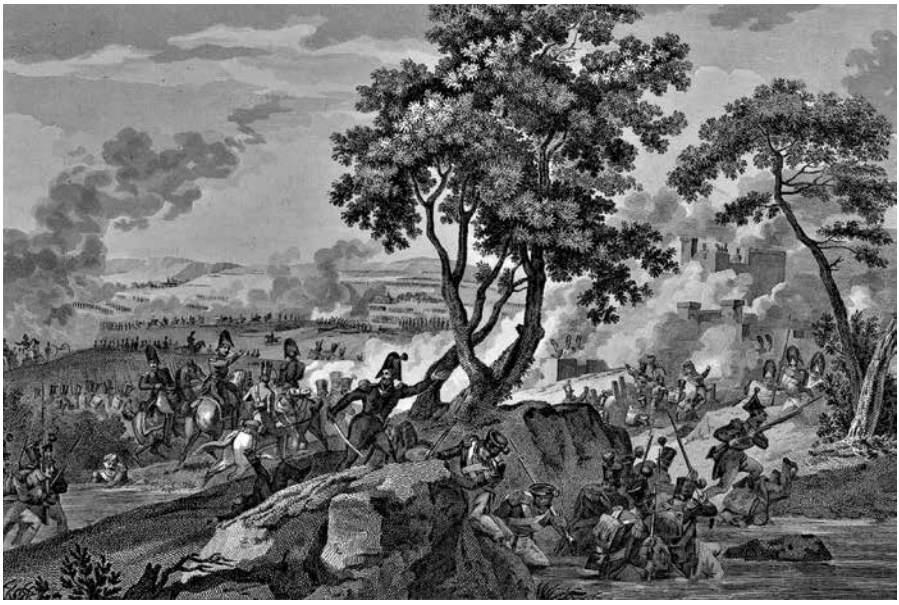
24 *XIXe Bulletin* 1809. 6. o.; *Du Casse* 1859. 279. o.

25 *Veress* 1987. 155–157. o.; *Lázár* 2015. 109. o.

26 *Gill* 2010. 87–88. o.

27 *Bataille de Raab, le 14 Juin 1809.* Leltári szám: [Hennin] 13246. BnF. Internetes forráshely: https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b6945114w.r=1809%20raab?rk=128756;0 (Megtekintés: 2022. július 6.) Az ábrázolás közléséhez ld. *Veress* 1987.

28 Aaron Martinet párizsi műhelye a Coq-Saint-Honore utcában volt. *Dempsey* 1999. 6–7., 10. o.; *Beraldi* 1889. 229–230. o.; *Beraldi* 1890. 61. o.

Pierre Martinet és Madame Adrien Migneret metszete a győri ütközetről (BnF)

patakra támaszkodva. A harcok rövid bemutatása különösen a majorság és Szabadhegy falu elfoglalására reflektált, a beszámoló az osztrák sereg veszteségeit 4 ezer halottban és 3 ezer hadifogolyban adta meg. Az ismertetést Eugène herceg méltatása rekesztette be.[29] A grafikát nem keltezi pontosan a *Bibliothèque nationale de France* katalógusa,[30] azt vélelmezhetően 1809–1813/1814-re datálhatjuk.

A következő vizsgált ábrázolás Prosper Aimé Marie Brunellière (1803–?), Hippolyte Lecomte (1781–1857) 1841-ben, a győri összecsapást megjelenítő festménye[31] nyomán készített, *Bataille de Raab (14 Juin 1809)* című csataképe a Hadtörténeti Múzeum Képzőművészeti Gyűjteményéből.[32] A képmezőt kísérő szövegek a felhasznált kompozíció forrását *(„Peint par. Hip. Lecomte")* és a rajzoló személyét is megadják („*Dessiné par* [Auguste] *Sandoz*"). A képmező előterében osztrák hadifoglyok és az őket kísérő francia katonák, valamint egy sebesült francia katona ellátása látható,

29 *Bataille de Raab, le 14 Juin 1809*. Leltári szám: [Hennin] 13246 (BnF). Vö. *Veress* 1987. 136–137., 155–157. o.; *Gill* 2010. 81., 87–88. o.; *Lázár* 2015. 108–109. o. (A képi ábrázolást kísérő francia nyelvű csataleírást betűhíven a Függelékben adjuk közre.)

30 *Bataille de Raab, le 14 Juin 1809.* Leltári szám: [Hennin] 13246 (BnF). Internetes forráshely: https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b6945114w.r=1809%20raab?rk=128756;0 (Megtekintés: 2022. július 6.)

31 *Bataille de Raab.* Az olajfestmény mérete: 90×106 cm. Leltári szám: MV 1748, INV 5783, LP 4659. McVT. *Soulié* 1860. 24. o. (1748); *Bataille de Raab, 14 Juin 1809*. Internetes forráshely: https://www.pop.culture.gouv.fr/notice/joconde/000PE005077 (Megtekintés: 2023. január 24. (Ld. még: *Frères* 1862. /Lecomte, Hippolyte./ 283. o. A festmény közléséhez ld. *Bowden – Tarbox* 1989. 127. o.; *Wöber* 2001. 23. o.)

32 A metszet leltári száma: 13650/Kp. (Lapméret: 24×26,7 cm) HM HIM KGy. (Ld. még: *Gabet* 1831. 104–105. o.)

Prosper Aimé Marie Brunellière csataképe (HM HIM)

a háttérben a francia hadoszlopok küzdelme, valamint Győr város templomtornyokkal kísért sematikus látképe figyelhető meg.

Szintén Hippolyte Lecomte festményének a kompozícióját követi a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokának gyűjteményében található Ange-Louis Janet (1815–1872) által készített, *Bataille de Gyeor (Raab), en 1809* című fametszet.[33] A képmező jobb alsó sarkánál a készítő szignója *(„Janet-Lange")* olvasható. A csatakép középpontjában az osztrák hadifoglyok és az őket kísérő francia katonák alakjai, valamint egy sebesült francia katona ellátásának jelenete látható. A képmező hátterében a francia gyalogság támadása és Győr város sematikus látképe figyelhető meg.

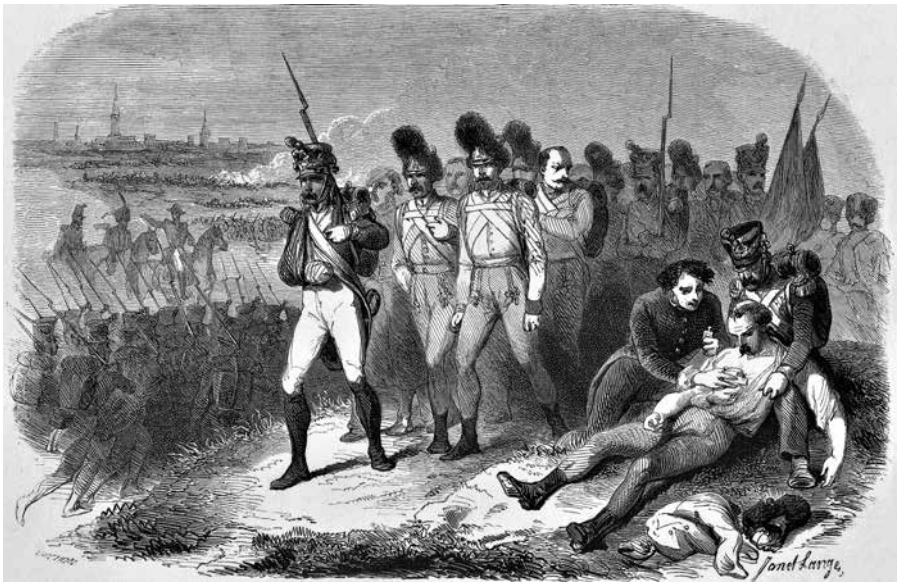
A jelen közlésben az általunk elemzett utolsó képi forrás az *Atlas du Précis historique de la guerre entre la France et l'Autriche, en 1809* című kötet a győri ütközetet bemutató vázlatrajza.[34]

Alexandre de Laborde (1773–1842) *Précis historique de la guerre entre la France et l'Autriche, en 1809* című munkája 1823-ban került kiadásra a párizsi *Anselin et Póchard*-, valamint a *Masson et fils*-nél.[35] A szerző a mű megírását azzal indokolta, hogy az 1809. évi ausztriai hadjáratot még nem dolgozták fel – annak jelentőségének

33 *Bataille de Raab (Győr), en 1809.* Leltári szám: T.2486. (Lapméret: 17,5×27,5 cm) MNM TKcs. (Ld. még: *Thomas* 1896. /*Janet or Janet-Lange./* 1370. o. Az ábrázolás közléséhez ld. *Veress* 1987.; *Wöber* 2001. 38. o.)

34 *Laborde* 1823b. *(Plan de la bataille de Raab gagnée le 14 Juin 1809. Par le Prince Eugéne Vice Roi d'Italie sur les Armées réunies des Archiducs Jean & Joseph.)*

35 *Laborde* 1823a.; *Vallés* 2012. 78–80. o.

Ange-Louis Janet grafikája (MNM)

megfelelően – Franciaországban.[36] A 381 számozott oldallal rendelkező kötet a bevezetést követően 24 fejezetben mutatta be az 1809. évi háború történéseit.[37] Laborde a felhasznált nyomtatott és kéziratos munkákat külön jegyzékben adatolta könyvében.[38] A *Précis historique de la guerre entre la France et l'Autriche* […] kiadását egy, 22 térképvázlatot, illetve egyéb képi ábrázolást közreadó atlasz is kísérte 1823-ban.[39] A győri ütközetet bemutató vázlatrajz *(Plan de la bataille de Raab gagnée le 14 Juin 1809. Par le Prince Eugéne Vice Roi d'Italie sur les Armées réunies des Archiducs Jean & Joseph)* másolata a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár és Térképtárában is megtalálható.[40] A vázlatrajz figyelemreméltó részletességgel adatolta a 19. századi Győr környéki víz-, település- és úthálózatot. A vázlat a francia sereg felvonulását, a francia és az osztrák sereg hadrendjét, a francia sereg támadását, valamint az osztrák sereg visszavonulását együttesen jelenítette meg

36 *„La campagne de 1809 n'a encore été traitée particulièrement dans aucun ouvrage publié en France, et cependant elle mérite peut-être plus qu'aucune autre d'être étudiée avec soin, sous le rapport de la précision des mouvemens et de la grandeur des opérations." Laborde* 1823a. *(Introduction.)* xxxv. o.

37 *Laborde* 1823a.

38 *Laborde* 1823a. *(LISTE DES OUVRAGES IMPRIMÉS OU MANUSCRITS Qui ont été consultés pour la composition de ce Précis historique.)* 380–381. o.

39 *Laborde* 1823b.

40 Leltári szám: H IV a 1271/3, HM HIM, HLT. Internetes forráshely: https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkeptar/25712/view/?bbox=886%2C-2541%2C6349%2C-258 (Megtekintés: 2023. január 14.)

magyarázó feliratokkal kísérve *(„MOUVEMENT DES FRANÇAIS", „MOUVEMENS DES ARMÉES AUTRICHIENNES").* Az összecsapás topográfiája szempontjából különösen figyelemre méltó az osztrák sereg sánctábora *(„Camp retranché")*, valamint az átkelőhelyek feltüntetésével kísért Pándzsa-ér *(„Pancha Bach")* megjelenítése.[41]

A bemutatott csataképek alapvetően fiktív ábrázolásai az ütközetnek, az *Atlas du Précis historique de la guerre entre la France et l'Autriche, en 1809* vázlatrajzát ugyanakkor különösen informatív topográfiai forrásnak tartjuk.

Az Atlas du Précis historique de la guerre entre la France et l'Autriche, en 1809 vázlatrajza (másolat, HM HIM)

41 *Laborde* 1823b. *(Plan de la bataille de Raab gagnée le 14 Juin 1809. Par le Prince Eugéne Vice Roi d'Italie sur les Armées réunies des Archiducs Jean & Joseph.)* (A győri osztrák sánctábor és a Pándzsa-ér kérdésköréhez ld. *Gazdag* 1965. 314–316. o.; *Tóth* 2010. / A város védművei és a körülötte kialakított katonai sánctábor térképe.; *Winkler* 2012a.; *Winkler* 2012b.)

Kitekintés

Adolphe Thiers szerint a győri ütközet volt az az összecsapás, amely során Eugène herceg és a francia Itáliai Hadsereg revansot vett a sacilei vereségért (1809. április 16).[42] Az összecsapást követően Győr városa 1809. június 24-én, többnapos bombázás után került az ostromló francia sereg kezére.[43] Az ütközet mérlegének megvonásához fontos szempont, hogy a francia had nem tudta bekeríteni János főherceg és József nádor Komárom felé visszavonuló katonaságát, a Belső-Ausztriai Hadsereg és a magyar nemesi felkelés pedig megőrizte – az elszenvedett nagy veszteségek ellenére – harcképességét.[44] Az V. koalíciós háború végkimenetelét az 1809. július 5–6-i wagrami, illetve a július 10–11-i znaimi francia győzelem döntötte el, a háborút pedig az október 14-én megkötött schönbrunni béke zárta le.[45]

A győri ütközet kutatása ma is sok aktualitással rendelkezik, mind a hadtörténeti régészeti kutatások, mind az írásos, illetve képi források vizsgálata tovább árnyalhatják az összecsapással kapcsolatos meglévő ismereteinket. Különösen jelentős vállalkozásnak tartjuk a francia nyelvű kéziratos, illetve nyomtatott írásos források, köztük újsághíradások, életrajzi munkák és ezredtörténetek szisztematikus feldolgozását és összehasonlító vizsgálatát.[46]

42 *„Cette journée qui, pour le prince Eugène et l'armée d'Italie, réparait glorieusement la défaite de Sacile* […]." *Thiers* 1851. 385. o.

43 Győr ostromáról az *Armée d'Allemagne* 20. számának XXII. jelentése részletes beszámolót ad. Az 1809. június 24-én kelt híradás Győr városát jelentős erősségként írta le, a védősereg létszámát pedig 1800 főben határozta meg. *(„La place de Raab a capitulé. Cette ville est une excellente position au centre de la Hongrie. Son enceinte est bastionnée, ses fossés sont pleins d'eau, et une inondation en couvre une partie. Elle est située au confluent de trois rivières: elle est comme le réduit du grand camp retranché où l'ennemi espérait réunir et exercer toute l'insurrection hongroise, et où il avait d'immenses travaux. Sa garnison, forte de 1800 hommes, était insuffisante.")* Érdemes megemlítenünk, hogy a jelentés Győr város kapitulációjának feltételeit is tartalmazza *(„Capitulation de la ville de Raab"). XXIIe Bulletin* 1809. 1–4. o.

44 *Nagy-L.* 2012. 183–184. o.

45 *Gill* 2020.

46 A győri ütközet ismertetéséhez ld. még: *Laborde* 1823a. *(Chapitre XVII.)* 240–249. o.; *Vaudoncourt* 1828. 349–367. o.; *Grouchy* 1873. 34–36. o.; *Valet* 1874. 98–99. o.; *Lacolle* 1896. 93–94. o.; *Ledru* 1913. 109–113. o.

Függelék

I.

N° 18. *Armée d'Allemagne. XIXe Bulletin.*
Vienne, le 16 Juin 1809. [BnF]
5–7. o.

„Le 14, à onze heures du matin, le vice-roi range son armée en bataille, et avec 35 mille hommes en attaque 50 mille. L'ardeur de nos troupes est encore augmentée par le souvenir de la victoire mémorable qui a consacré cette journée.

Tous les soldats poussent des cris de joie à la vue de l'armée ennemie qui était sur trois lignes, et composée de 20 à 25,000 hommes, reste de cette superbe armée d'Italie, qui naguère se croyait déjà maîtresse de tout l'Italie; de 10,000 hommes commandés par le général Haddick et formés des réserves des places fortes de Hongrie; de 5 à 6,000 hommes composés des débris réunis du corps de Jellachich et des autres colonnes du Tyrol, échappées aux mouvemens de l'armée, par les gorges de la Carinthie; enfin de 12 à 15,000 hommes de l'insurrection hongroise, cavalerie et infanterie.

Le vice-roi plaça son armée, la cavalerie du général Montbrun, la brigade du général Colbert et la cavalerie du général Grouchy sur sa droite; le corps du général Grenier, formant deux échelons, dont la division du général Séras formait l'échelon de droite, en avant; une division italienne, commandée par le général Baraguay - d'Hilliers, formant le troisième échelon, et la division du général Puthod en réserve. Le général Lauriston avec son corps d'observation, soutenu par le général Sahuc, formait l'extrême gauche, et observait la place de Raab.

A deux heures après-midi la canonnade s'engagea. A trois heures, le premier, le second et le troisième échelon en vinrent aux mains. La fusillade devint vive; la première ligne de l'ennemi fût culbutée, mais la seconde arrêta un instant l'impétuosité de notre premier échelon, qui fut aussitôt renforcé, et la culbuta. Alors la réserve de l'ennemi se présenta. Le vice-roi, qui suivait tous les mouvemens de l'ennemi, marcha, de son côté, avec sa réserve: la belle position des Autrichiens fut enlevée, et à quatre heures la victoire était décidée.

L'ennemi en pleine déroute se serait difficilement rallié, si un défilé ne s'était opposé aux mouvemens de notre cavalerie. Trois mille hommes faits prisonniers, 6 pièces de canon et 4 drapeaux sont les trophées de cette journée. L'ennemi a laissé sur le champ de bataille 3,000 morts, parmi lesquels on a trouvé un général-major. Notre perte s'est élevée à 900 hommes tués ou blessés. Au nombre des premiers se trouve le colonel Thierry, du 23e régiment d'infanterie légère, et parmi les derniers, le général de brigade Valentin, et le colonel Expert.

Le vice-roi fait une mention particulière des génériux Grenier, Montbrun, Séras et Danthouars. La division italienne Severali a montré beaucoup de précision et de sang-froid. Plusieurs généraux ont en leurs chevaux tués; quatre aides-de-camp du vice-roi ont été légèrement atteints. Ce prince a été constamment au milieu de la plus grande mêlée. L'artillerie commandée par le général Sorbier a soutenu sa réputation.

Le champ de bataille de Raab avait été dès longtems reconnu par l'ennemi, car il annonçait fort à l'avance qu'il tiendrait dans cette belle position. Le 15 il a été vivement poursuivi sur la route de Comorn et de Pest."

II.

Albert Du Casse: *Mémoires et correspondance politique et militaire du prince Eugène*. T. 5. Paris, 1859. [BnF] 271–279. o.

„Après avoir examiné la position de l'ennemi de Czanack, où il s'était rendu le 14, à quatre heures du matin, le prince Eugène régla la marche des colonnes, et assigna à chaque général sa position dans l'ordre de bataille.

La division Montbrun devait seule se mettre en mouvement à onze heures; le reste de l'armée ne devait commencer le sien qu'à midi. Les troupes eurent ainsi le temps de se reposer et de faire la soupe.

L'armée autrichienne, composée des troupes réunies de l'archiduc palatin, était forte de 50,000 hommes environ.[47]

Son infanterie, formée sur trois lignes, appuyait sa droite au village de Shabadhegy, et sa gauche à la ferme de Kismegyer. Cette ferme était retranchée et défendue par 1,200 hommes de ses meilleures troupes.

Le centre de sa ligne était établi au village de Kismegyer. Un ruisseau, qui mouillait les murs de la ferme, coulait au bas de la position, et ajoutait à la difficulté de ses approches. Une partie de sa cavalerie couvrait le front, le reste était disposé sur les ailes. La plus grande partie était déployée à gauche, en avant de la route de Raab à Wezprim, la droite appuyée au mamelon de Kismegyer, et la gauche couverte par les marais qui sont au delà de l'intersection des routes de Kis-Barati et de Raab à Wezprim. La cavalerie de l'aile droite était peu nombreuse et semblait destinée seulement à conserver la communication de l'armée avec la ville de Raab et le camp retranché.

A onze heures et demie, Montbrun eut l'ordre de se porter en avant, de repousser les avant-postes ennemis, de se déployer en face de leurs lignes et de couvrir les mouvements qu'allait faire derrière lui l'armée du vice-roi. Le prince se porta de sa personne avec la division Montbrun pour mieux reconnaître l'ordre de bataille de l'archiduc, puis il prescrivit à ses troupes de commencer les mouvements. Il avait adopté les dispositions suivantes:

Grenier, avec la division Séras, formée en colonne sur deux lignes, devait attaquer la ferme de Kismegyer et diriger la division Durutte, disposée dans le même ordre, sur le centre de l'armée autrichienne entre cette ferme et Szabadhegy; Baraguey-d'Hilliers, marcher sur Szabadhegy avec la division Sévéroli, également sur deux lignes; prendre son rang de bataille à la gauche de la division Durutte; attaquer le village au point où il touche aux

47 *„A la droite, Frimont, 3,600 cavaliers; centre, Jellachich et Colloredo, 22,000 fantassins; aile gauche, Meczery, 6,000 cavaliers; réserve Merziany, 9,000 fantassins. Dans le camp retranché, Mezko, 5,500 fantassins et 1,000 cavaliers. Le vice-roi disposait de 29 à 30,000 combattants. Droite, Montbrun et Grouchy, 3,000 cavaliers; centre, divisions Séras, Durutte, Severoli, Pacthod, 21,000 fantassins; gauche, Sahuc et Pully, 3,000 cavaliers; Badois, 3,500 fantassins; réserve, garde royale, 2,000 hommes."*

routes de Wezprim et de Weisemburg, et établir la division Pacthod en réserve sur le front des lignes ennemies en face de Kismegyer et en arrière de la division Durutte.

La division Montbrun devait, après avoir couvert le mouvement de l'armée, se porter à la droite du général Séras, seconder son attaque, contenir la nombreuse cavalerie ennemie, et manoeuvrer sur son flanc gauche de manière à l'éloigner de son infanterie. Grouchy avait ordre de gagner la droite de la ligne avec la 1re division de dragons, où, de concert avec le général Montbrun, il manoeuvrerait ensuite de façon à déborder et à tourner la cavalerie que l'ennemi déployait en avant. La division Sahuc fut placée à la gauche et en arrière de la division Sévéroli, se liant par sa gauche aux Badois formant l'extrême gauche de la ligne chargée d'observer la ville de Raab. La division de dragons du général Pully, dès qu'elle déboucherait de Menfo, devait soutenir la division Sahuc. La garde royale, en arrière de la division Pacthod, forma la 2e réserve de l'armée.

Les divisions Sévéroli et Durutte étant prêtes, Montbrun fit appuyer sa cavalerie à droite et couvrit le flanc droit de Durutte jusqu'à ce que Séras, dont le mouvement avait été plus long, vînt prendre son rang de bataille. L'ennemi couvrit ces troupes de boulets; mais néanmoins le 9e régiment de hussards, qui avait beaucoup à souffrir de ce feu, fut inébranlable.

Lorsque Montbrun vit approcher la division Séras, il démasqua son front, se porta sur la droite et se mit en devoir d'exécuter ses instructions.

L'infanterie commença alors son attaque; le général Séras aborda vigoureusement les troupes légères ennemies, encore en avant de la ferme de Kismegyer, et les obligea de se jeter précipitamment sur la gauche de leur ligne, que Montbrun menaçait; ce dernier prescrivit au général Colbert de se tenir toujours prêt à charger, tandis que le général Jacquinot marcherait en colonnes serrées avec sa brigade pour le soutenir. Avant d'arriver à la ferme de Kismegyer,

le général Séras se trouva arrêté par un feu très-vif partant des fossés et de tout le terrain coupé et accidenté en avant de cette ferme. Il était difficile de débusquer l'ennemi, qui se battait avec une grande opiniâtreté.

Pendant ce temps, le général de brigade Valentin attaquait, avec le 23e léger (division Durutte), le village de Kismegyer, et le général Durutte se portait avec 3 bataillons (2 du 60e et 1 du 62e) entre ce village et celui de Szabadhegy, sur lequel marchait la division Sévéroli.

En débouchant sur ce dernier village, le général Baraguey-d'Hilliers fit former ses troupes en colonnes d'attaque et marcha droit à l'ennemi. Les Autrichiens, embusqués en arrière des retranchements naturels qui couvrent Szabadhegy, et soutenus par leur artillerie, arrêtent alors par leur feu la marche de la 1re brigade de la division Sévéroli. Fiers de cet avantage, ils se jettent sur les 3 bataillons de la division Durutte parvenus à se loger sur la droite du village, et les contraignent à se replier; ce que voyant le général Grenier fait avancer 2 bataillons du 62e, qui sont à sa réserve; la 2e brigade de la division Sévéroli se porte aussitôt en avant avec la plus grande intrépidité. La charge est battue, les 2 divisions se rallient, suivent l'impulsion de leur gauche; l'ennemi déconcerté regagne le village avec précipitation.

Tandis que ces 2 divisions poursuivent l'ennemi, le général Séras attaque avec beaucoup de vivacité et parvient à repousser les troupes en position en avant de la ferme. Le 9e régiment de hussards, qui tient la droite de la division Montbrun, culbute les hussards de Ott,

réunis à ceux de l'insurrection. L'ennemi envoie aussitôt 2 régiments sur le 9e, qui se rallie et les reçoit sans s'ébranler. Le 7e de chasseurs se porte à la hauteur du 9e de hussards. Toute la cavalerie autrichienne s'ébranle pour se jeter sur ces deux braves régiments. Le général Grouchy les rejoint avec la 1re division de dragons. Montbrun enlève le reste de sa ligne pour prévenir l'ennemi; mais les Autrichiens s'arrêtent brusquement et n'achèvent pas la charge.

Débarrassé de la cavalerie autrichienne, Montbrun songe à protéger le mouvement du général Séras; il fait un à gauche pour menacer l'infanterie ennemie qui est en position derrière la ferme de Kismegyer. Cette infanterie, s'étant aperçue de ce mouvement, commence à se replier, et le général Séras, qui s'est porté sur la droite de la ferme, la poursuit aussitôt et la chasse de ses positions. Arrivé en face de la ferme, fortement retranchée, qui sert d'appui à la gauche de la ligne ennemie, il est arrêté par cet obstacle, qu'il reçoit ordre d'emporter d'assaut.

La ferme de Kismegyer était environnée d'une double enceinte de murailles crénelées, et le terrain coupé qu'elle avait en avant d'elle en rendait l'approche difficile. Le général de brigade Roussel dut l'attaquer de front pendant que le général Séras, qui l'avait débordé, l'attaquerait sur la droite. Les efforts des deux généraux furent sans effet; en vain 36 officiers et 649 soldats prodiguèrent leur sang et furent mis hors de combat. Le général, ralliant alors sur la droite les troupes du général Roussel, rassembla toutes les troupes disponibles de sa division et les lança comme un torrent sur la ferme. Les portes sont enfoncées à coups de hache, et on y pénètre enfin, passant au fil de l'épée tout ce qui ose encore résister; puis les grenadiers du 106e y mettent le feu, et tout ce qui n'est pas tué devient la proie des flammes. Pendant ce temps, la bataille continuait sur la gauche avec la plus grande vivacité. L'ennemi, repoussé sur la droite de Kismegyer, avait tourné tous ses efforts sur Szabadhegy. Il était parvenu à réoccuper le village.

Le général Durutte avait appelé pour le soutenir le 102e, laissé en réserve au bas de la position. Ce régiment, ayant déjà passé le ruisseau, fut bientôt en mesure de le seconder. L'artillerie de cette division attendit avec calme les masses que l'ennemi dirigeait contre elle, et fit une décharge à mitraille si à propos, qu'elles parurent chanceler un instant; mais elles reprirent leur audace et se jetèrent avec impétuosité sur la division Durutte, qu'elles parvinrent à culbuter. Cette division abandonna la droite de Szabadhegy au même moment où le général Sévéroli se voyait aussi repoussé. 2 bataillons, l'un du 112e de ligne et l'autre du 1er de ligne italien, étaient seuls parvenus à se maintenir à la dernière maison du village, dont l'ennemi venait de chasser le centre du vice-roi. Les Autrichiens avaient sur ce point une telle supériorité de forces, que le désordre s'accroissait à chaque instant dans les rangs de l'armée d'Italie.

Le prince, qui prodiguait sa vie en soldat, voyant le danger, ordonne à la division Pacthod, alors en réserve, de se porter en avant avec sa 1re brigade pour soutenir la division Durutte; en même temps lui-même se jette en avant de la division Sévéroli, l'arrête, la reforme avec rapidité, lorsque le général Pacthod s'avance en colonnes serrées à la rencontre de l'ennemi; les 2 divisions Durutte et Sévéroli, ralliées comme par enchantement, atteignent de nouveau la hauteur au pas de charge. Dans ce moment, la division Séras, victorieuse à la droite, s'avançait à grands pas; l'ennemi, que ce mouvement inquiète, hésite, et bientôt il est totalement enfoncé, culbuté; il perd tout le terrain qu'il avait rega-

gné, et abandonne enfin, après quatre heures d'un combat terrible, les villages de Szabadhegy et de Kismegyer.

Le prince Eugène ordonne aussitôt à la cavalerie placée à sa gauche et en réserve de poursuivre vivement les Autrichiens, dont la déroute devient complète. Une partie de la cavalerie ennemie, placée sur le flanc droit, entre Szabadhegy et Raab, se jette dans cette place, et l'autre partie se retire, avec le reste de l'armée de l'archiduc, dans la direction de Comorn. Montbrun tient constamment cette cavalerie éloignée de son infanterie; Grouchy se rapproche de la gauche pour couper la retraite à l'infanterie qui se retire sur la route de Gonyo. Cette infanterie se rejette alors sur la route de Comorn, et, protégée par le terrain difficile et marécageux dans lequel elle se trouve, elle parvient a opérer sa retraite avec moins de pertes qu'elle n'avait lieu de le penser. Toutefois, malgré les obstacles qu'opposait la nature du sol, les carrés qu'elle est obligée de former sont plusieurs fois chargés et rompus; le 8e de chasseurs exécute seul une charge audacieuse, qui aurait eu de grands résultats s'il eût été soutenu par les autres régiments de la division Sahuc.

La nuit seule mit fin à la poursuite.

Cette bataille coûta à l'ennemi près de 4,000 hommes tués ou blessés, plus de 2,500 prisonniers, 2 drapeaux et 2 pièces de canon, etc. On comptait parmi les prisonniers le général Marziany et un grand nombre d'officiers de marque.

La perte de l'armée d'Italie s'éleva à 600 morts et 2,300 blessés; les colonels du 23e d'infanterie légère, et Bohn, du 7e de chasseurs à cheval, furent du nombre des premiers. Parmi les blessés, se trouvèrent le général Sévéroli, le général d'Anthouard, l'adjudant-commandant Forestier, les colonels Expert, du 102e; Triaire et Delacroix, et beaucoup d'autres officiers supérieurs et d'état-major."

III.

Bataille de Raab, le 14 Juin 1809. [BnF]

„L'Archiduc Jean avait précipité la retraite de ses troupes pour les réunir au corps d'insurrection organisé en Hongrie. L'armée Autrichienne, forte de 30,000 hommes, prit position sur les hauteurs qui masquent la ville de Raab; sa droite au village de Szabadhegi, le centre au village Kismegyer, et la gauche appuyée à des marais fermés par un ruisseau profond, lequel baigne les murs d'une ferme, que l'on avait crenelée et retranchée et ou furent placés 1,200 hommes d'elite. A 11 heures du matin, le Prince Eugène donna le signal de l'attaque. Le Général Séras voyant le peu de succès de deux attaques très vives dirigées contre la ferme ordonna un assaut général et à la tête de ses troupes il se précipita sur les retranchements, en un instant la maison est abordée les portes enfoncées, et ceux que le fer a épargné perissent dans les flammes. Les Autrichiens avaient réuni leur artillerie au village de Szabadhegi duqel dépendait le sort de la bataille, ce village fut pris et repris trois fois, enfin une charge vigoureuse du 1er régiment de chasseurs et l'artillerie du Gén.^al^ Monthrun, déciderent la retraite de l'énnemi. La perte des Autrichiens fut de 4,000 morts et 3,000 prisonniers. Le Prince Eugène donna les preuves de la plus grande bravoure. 4 de ses aides de camp furent blessés à ses côtés."

Rövidítésjegyzék

BnF	*Bibliothèque nationale de France*
HLT	Hadtörténelmi Levéltár és Térképtár
HM HIM	HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum
KGy	Képzőművészeti Gyűjtemény
McVT	*Musée des châteaux de Versailles et de Trianon*
MNM	Magyar Nemzeti Múzeum
TKcs	Történelmi Képcsarnok

Irodalomjegyzék

Bencze 2005.
Bencze László: Napóleon bécsi hadjárata. 1809. Budapest, 2005.

Beraldi 1889.
Beraldi, Henri: Les graveurs du XIXe siècle: guide de l'amateur d'estampes modernes, 9. Laemlein – Mécou. Paris, 1889.

Beraldi 1890.
Beraldi, Henri: Les graveurs du XIXe siècle: guide de l'amateur d'estampes modernes, 10. Meissonier – Piguet. Paris, 1890.

Bodnár 1897a.
Bodnár István: A győri csata 1809. június 14-én. (Első közlemény.) *Hadtörténelmi Közlemények,* 1897. 10. évf. 1. sz. 388–433. o.

Bodnár 1897b.
Bodnár István: A győri csata 1809. június 14-én. (Második és befejező közlemény.) *Hadtörténelmi Közlemények,* 1897. 10. évf. 1. sz. 484–536. o.

Bowden – Tarbox 1989.
Bowden, Scott – Tarbox, Charles: Armies on the Danube, 1809. Chicago, 1989.

Correspondance de Napoléon Ier 1866.
Correspondance de Napoléon Ier. Publiée par ordre de l'Empereur Napoléon III. T. 19. Paris, 1866.

Dempsey 1999.
Dempsey, Guy C.: Napoleon's Army, 1807–1814: As Depicted in the Prints of Aaron Martinet. Ljubljana, 1999.

Doberdói Bánlaky 1941.
Doberdói Bánlaky József: Magyarország hadtörténelme. 20. rész. Budapest, 1941.

Du Casse 1858.
Du Casse, Albert: Mémoires et correspondance politique et militaire du prince Eugène. T. 1. Paris, 1858.

Du Casse 1859.
Du Casse, Albert: Mémoires et correspondance politique et militaire du prince Eugène. T. 5. Paris, 1859.

Duckett 1872.
Duckett, William: Dictionnaire de la conversation et de la lecture: inventaire raisonné des notions générales les plus indispensables à tous, par une société de savants et de gens de lettres. 3. Paris, 1872.

Frères 1862.
Frères, Firmin-Didot: Nouvelle biographie générale: depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours […]. T. 30. Lavoisier – Lettsom. Paris, 1862.

Gabet 1831.
Gabet, Charles: Dictionnaire des artistes de l'école française, au XIXe siècle: peinture. Paris, 1831.

Gazdag 1965.
Gazdag László: Győr város térképei. In: Arrabona – Múzeumi közlemények 7. Szerk. *Uzsoki András*. Győr, 1965. 297–330. o.

Gill 2010.
Gill, John H.: 1809. Thunder on the Danube: Napoleon's Defeat of the Habsburgs. Vol. III. London, 2010. o.

Gill 2020.
Gill, John: The Battle of Znaim: Napoleon, the Habsburgs and the End of the War of 1809. London, 2020.

Gömöry 1889a.
Gömöry Gusztáv: Az 1809-ik évi magyar nemesi felkelés. (Első közlemény.) *Hadtörténelmi Közlemények,* 1889. 2. évf. 79–100. o.

Gömöry 1889b.
Gömöry Gusztáv: Az 1809-ik évi magyar nemesi felkelés. (Második közlemény.) *Hadtörténelmi Közlemények,* 1889. 2. évf. 233–243. o.

Grouchy 1873.
Grouchy, Emmanuel de: Mémoires du Maréchal de Grouchy. T. 3. Paris, 1873.

Horváth 2001.
Horváth László: Napóleon hadimérnökeinek magyarországi jelentései. In: Arrabona – Múzeumi közlemények 7. Szerk. *dr. Tóth László*. Győr, 2001. 438–468. o.

József nádor iratai 1935.
József nádor iratai. III. 1807–1809. Kiadta és magyarázatokkal kísérte: *Domanovszky Sándor*. Budapest, 1935.

Kecskeméti 1960.
Kecskeméti, Károly: Témoignages français sur la Hongrie à l'époque de Napoléon (1802–1809). Fontes Rerum Historiae Hungaricae in Archivis Extraneis. Bruxelles, 1960.

Kosáry 1971.
Kosáry Domokos: Napóleon és Magyarország. *Századok,* 1971. 105. évf. 3–4. sz. 545–629. o.

Kövér 1989.
Kövér, Lajos: Le temoignage des prisonniers de guerre français sur leur vie quotidienne en Hongrie (1793–1794). *Acta Historica,* 1989. 7–18. o.

Laborde 1823a.
Laborde, Alexandre de: Précis historique de la guerre entre la France et l'Autriche, en 1809. Paris, 1823.

Laborde 1823b.
Laborde, Alexandre de: Atlas du Précis historique de la guerre entre la France et l'Autriche, en 1809. Paris, 1823.

Lacolle 1896.
Lacolle, Noël: Histoire du 102e Régiment d'Infanterie, 1792–1896. Mayenne, 1896.

Lázár 2013.
Lázár, Balázs: L'armée de Napoléon en Hongrie en 1809. *Revue Historique des Armées,* 2013. 270. évf. 1. sz. 23–30. o.

Lázár 2015.
Lázár Balázs: A Magyar Királyság katonasága a Habsburg Birodalom hadseregében (1741–1813). In: Magyarország hadtörténete III. Szerk. *Hermann Róbert*. Budapest, 2015. 41–114. o.

Ledru 1913.
Ledru, Albert Gabriel Hubert: Montbrun, 1809. Paris, 1913.

Lemay 1998.
Lemay, Edna: A propos des recherches faites sur le sort des prisonniers de guerre français pendant les guerres européennes (1792–1815). *Annales historiques de la Révolution française*, 312. (1998.) 229–244. o.

Nagy 2003.
Nagy István: A pápai ütközet 1809. június 12-én. In: Acta Musei Papensis – Pápai Múzeumi Értesítő 8. Szerk. *László Péter.* Pápa, 2003. 113–150. o.

Nagy-L. 2006.
Nagy-L. István: A Belső-Ausztriai Hadsereg és a főparancsnokság kérdése. In: Acta Musei Papensis – Pápai Múzeumi Értesítő 11. Szerk. *Nagy-L. István*. Pápa, 2006. 265–283. o.

Nagy-L. 2012.
Nagy-L. István: „Igyekezzen ártani János főhercegnek." Francia haditervek a magyarországi hadjárat idején. In: Franciák Magyarországon, 1809. II. kötet. Szerk. *Bana József – Katona Csaba*. Budapest–Győr, 2012. 167–198. o.

Ódor 2012.
Ódor Imre: „Lóra nemes, fegyverre magyar!" Az inszurgensek próbatétele 1809-ben. In: Franciák Magyarországon, 1809. II. kötet. Szerk. *Bana József – Katona Csaba*. Budapest–Győr, 2012. 219–233. o.

Soós 2010.
Soós István: József nádor és a győri csata. In: Franciák Magyarországon, 1809. I. kötet. Szerk. *Bana József – Katona Csaba*. Budapest–Győr, 2010. 117–130. o.

Soulié 1860.
Soulié, Eudore: Notice du Musée impérial de Versailles. P. 2. Paris, 1860.

Thiers 1851.
Thiers, Adolphe: Histoire du consulat et de l'Empire. T. 10. Paris, 1851.

Thomas 1896.
Thomas, Joseph: Universal Pronouncing Dictionary of Biography and Mythology. 2. London, 1896.

Tóth 2010.
Tóth Ferenc: Nyugat-Magyarország 1809-ben a francia hadmérnökök szemével. In: Franciák Magyarországon, 1809. I. kötet. Szerk. *Bana József – Katona Csaba*. Budapest–Győr, 2010. 155–162. o.

Valet 1874.
Valet, Joseph-Cyprien: Historique du 106e régiment d'infanterie de ligne. Paris, 1874.

Vallés 2012.
Vallés, Inmaculada Tamarit: Translation, Rewriting, Adaptation: The Itinéraire descriptif de l'Espagne by Alexandre de Laborde. In: Travel Narratives in Translation, 1750–1830. Ed. *Alison E. Martin – Susan Pickford.* New York, 2012. 74–92. o.

Vaudoncourt 1828.
Vaudoncourt, Guillaume de: Histoire politique et militaire du prince Eugène Napoléon, vice-roi d'Italie. T. I. Paris, 1828.

Veress 1987.
Veress D. Csaba: Napóleon hadai Magyarországon. Budapest, 1987.

Veress 1992.
Veress D. Csaba: A Francia Császárság és a Habsburg Birodalom háborúja 1809-ben. In: A Napóleoni háborúk és a magyar nemesség. *Veszprémi Múzeumi Konferenciák* 2. Szerk. *Veress D. Csaba.* Veszprém, 1992. 5–28. o.

Winkler 2012a.
Winkler Gusztáv: A győri sánctábor kutatása. In: Franciák Magyarországon, 1809. II. kötet. Szerk. *Bana József – Katona Csaba*. Budapest–Győr, 2012. 279–285. o.

Winkler 2012b.
Winkler Klára: A Pándzsa-patak átjárhatóságának rekonstrukciója (1809). In: Franciák Magyarországon, 1809. II. kötet. Szerk. *Bana József – Katona Csaba.* Budapest–Győr, 2012. 287–291. o.

Wöber 2001.
Wöber, Ferdi Irmfried: 1809. Schlacht bei Raab. Wien, 2001.

XIXe Bulletin 1809.
XIXe Bulletin. *Armée d'Allemagne,* N° 18. 1809. 3–7. o.

XXIIe Bulletin 1809.
XXIIe Bulletin. *Armée d'Allemagne,* N° 20. 1809. 1–4. o.

The 1809 Battle of Győr through French Eyes – French Correspondents and French Pictorial Depictions of the Engagement – Part I

The Battle of Győr in 1809 was the only significant battle of the Napoleonic Wars fought on the territory of today's Hungary. In the first part of our planned series of publications, we investigate French-related sources on the engagement to be found in the collections of the Bibliothèque nationale de France, the Hungarian National Museum, and Hungary's Mili-

tary History Institute and Museum respectively. These comprise written sources (primary and secondary) along with pictorial depictions. Research into those French-language sources for the Coalition Wars (1792–1815) that pertain to Hungary does, of course, look back on a significant past in the country. In Hungary, publications of French sources and treatments of them have focused largely on the circumstances faced by prisoners of war, on the reconstruction of military events in 1809, and on the studying of reports relating to the western parts of the country that were drawn up by French military engineers. Research into the battle is topical today, too, since research into not only military archaeology issues, but also written and pictorial sources can further nuance our knowledge regarding the confrontation. We view the systematic processing and comparative investigation of French-language handwritten sources, printed written sources (including newspaper reports), biographies, and regimental histories as an undertaking of especial significance.

Die Schlacht bei Raab im Jahr 1809 aus französischer Sicht – Französische Berichte und bildliche Darstellungen der Schlacht bei Raab – Teil I.

Die Schlacht bei Raab (oder bei Kismegyer, bzw. an der Raab) im Jahr 1809 ist die einzige bedeutende Schlacht der Napoleonischen Kriege, die auf dem Gebiet des heutigen Ungarns ausgefochten wurde. Im ersten Teil der geplanten Mitteilungsserie nehmen wir uns vor, mehrere gedruckte französische Primär- und Sekundärquellen sowie Abbildungen zur Schlacht bei Raab zu untersuchen, die sich in den Sammlungen der Bibliothèque nationale de France, des Ungarischen Nationalmuseums und des Instituts und Museums für Militärgeschichte befinden. Die Erforschung der französischsprachigen Quellen zu den Koalitionskriegen (1792–1815) mit Bezug auf Ungarn blickt freilich auf eine lange Geschichte zurück. Die französischen Quelleneditionen und Quellenanalysen haben sich insbesondere auf die Situation der Kriegsgefangenen, die Rekonstruktion der Kriegsereignisse von 1809 und die Aufarbeitung der französischen Genietruppen-Berichte mit Bezug auf Westungarn konzentriert. Die Erforschung der Schlacht bei Raab ist auch heute noch von großer Relevanz, sowohl die militärarchäologische Forschung als auch die Untersuchung der schriftlichen und bildlichen Quellen können unser bisheriges Wissen über die Schlacht weiter nuancieren. Als ein besonders wichtiges Unterfangen betrachten wir die systematische Aufarbeitung und vergleichende Untersuchung französischsprachiger handschriftlicher und gedruckter Quellen, darunter Zeitungsberichte, Biographien und Regimentsgeschichten.

Prohászka László

Arnold Hartig első világháborúval kapcsolatos alkotásai

Az első világháború kitörését követően néhány hónapon belül kiderült, hogy a harcok nemcsak elhúzódnak, hanem elképesztő méretű emberveszteséggel járnak. Az Osztrák–Magyar Monarchiában is egyre nagyobb figyelem fordult a sebesültek és rokkantak gondozására, a hősi halottak özvegyeinek és árváinak segélyezésére. Ennek anyagi fedezetének megteremtését mind Ausztriában, mind pedig Magyarországon több jótékonysági szervezet és számos akció segítette. A legnagyobb és legfontosabb állami intézmény a bécsi Kriegsfürsorgeamt des k. u. k. Kriegsministeriums (rövidített nevén KFA), azaz a császári és királyi Hadügyminisztérium Hadsegélyező Hivatala, illetve hazai megfelelőjeként a magyar királyi Honvédelmi Minisztérium Hadsegélyező Hivatala volt. A KFA és a Hadsegélyező Hivatal számos akciót szervezett, jelvényeket, érmeket, plaketteket forgalmazott segélyezési célzattal.[1]

A Kriegsfürsorgeamt több képzőművészt foglalkoztatott jótékonysági értékesítés céljára készítendő érmek, jelvények tervezésére. Az osztrák alkotók sorába tartozott a kiváló, elismert osztrák éremművész, Arnold Hartig (Brand bei Tannwald / Tanvald, Csehország, 1878 – Purkersdorf, Ausztria, 1972),[2] aki több, első világháborúval kapcsolatos portréérmet és néhány egyéb képzőművészeti alkotást mintázott – igen magas színvonalon. A KFA megrendelésére valóságos portrésorozatot készített a Monarchia hadvezetéséről, valamint jótékonysági szervezetek vezető személyiségeiről.[3] Az érmek 50 és 65 milliméter közötti méretben, általában jó minőségű bronzból (néha kis példányszámban ezüstből vagy ezüstözött bronzból) készültek. Gyártásukra vert eljárással kerül sor, de méretbeli – néha akár milliméteres – eltérések előfordulnak az egyes példányok között. (A közölt képeken a Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjteményében őrzött alkotások kerülnek bemutatásra.)

1. A Szarajevóban 1914. június 28-án meggyilkolt Ferenc Ferdinánd trónörökös[4] tiszteletére több emlékérem is készült. Hartig művének előlapján a gyilkosság áldozatául esett főherceg jobbra néző egyenruhás mellképe látható, álló gallérján lovassági tábornoki rendfokozatára utaló három csillaggal. A nyak mögött három sorban

1 *Szijj – Ravasz* 2000. 258. o.
2 *Meissner* 2011. 466–467. o.
3 *Prokisch* 2016. 333–414. o. (1., 14., 16., 17., 28., 29., 32–35., 38., 44., 46., 49. sz.)
4 *Pápay* 1928. 174–186. o.; *Eöttevényi* 1942. 336–342. o.; *Galántai* 1975. 27–31. o.; *Hamann* 1990. 127–128. o.

az ERZHERZOG / FRANZ / FERDINAND felirat. A hátlapon gyöngysorral, majd beljebb babérkoszorúval övezett mezőben kör alakú töviskoszorú, alatta a szarajevói merénylet dátumával: † 28. JUNI / 1914.[5] Az elrendezés esztétikus, de a kompozíció a három – lényegében koncentrikus – köralakzattal különösebb dinamizmust, izgalmat nem nyújt. A részvét nyilvánvaló, de érdemben mintha némi távolságtartást sugározna a trónörökös emlékétől. A valószínűleg 1914-ben készült, 50 milliméter átmérőjű bronzérmen nincs évszám, és a KFA jelzés sem szerepel rajta.

2. A császári és királyi Hadsegélyező Hivatal számára, I. Ferenc József tiszteletére 1914-ben készült érmen már szerepel a KFA jelzés. Érdekesség, hogy ez Hartignak nem önálló műve, mivel az előlapot I. Ferenc József jobbra néző, egyenruhás mellportréjával Rudolf Neuberger mintázta.[6] Hartig a hátlapot készítette, amelyen csatatér látható, az előtérben fekve tüzelő osztrák–magyar gyalogosok. Egyikőjük géppuskával, másikuk puskával lő, a harmadik sebesülten hanyatlik a földre. Fölöttük Niké (Victoria) a győzelem görög–római mitológiai istennője, kezében győzelmi koszorút tart a harcoló katonák fölé. Az 50 milliméter átmérőjű érmet bordóba hajló sötétpiros színű dísztokban, arany felirattal forgalmazták.[7] Alapvetően bronzból verve sokszorosították,[8] de készült néhány ezüst példány is (utóbbiakból egy a Pannonhalmi Főapátsági Múzeum Képzőművészeti Gyűjteményében található).[9] Egy 2016-ban, Prágában tartott árverésen egy ilyen ezüstérem 7000 koronáról indulva 22 000 koronáért – mai árfolyamon számolva több mint 350 000 forintért – kelt el.[10]

5 HTM Numizmatikai Gyűjtemény, leltári szám (ltsz.): 8158/É; MNM Éremtár ltsz.: ET.C.203A. 915.11; PFM KM Éremtár ltsz.: 4.393; HGM ltsz.: 2012/21/678; MG ltsz.: U 14210; OL ltsz.: N 64; KHM Münzkabinett ltsz.: 1761.1914B; ML ltsz.: 72.

6 Rudolf Neuberger 1915-ben magyar felirattal is mintázott érmet I. Ferenc Józsefről. Ezt az érmet a magyar királyi Honvédelmi Minisztérium Hadsegélyező Hivatala bocsátotta ki, többféle színváltozatú, zománcozott körkeretben.

7 *Loidl* 2004. 162. o.

8 HTM Numizmatikai Gyűjtemény ltsz.: 2008.225.1./É; MNM Éremtár ltsz.: ET.C.158.937.184; MNG Éremtár ltsz.: 56.772-P; PFM KM Éremtár ltsz.: 4.269; HGM ltsz.: 1936/21/NI65074; BIM ltsz.: 66.1070.1; OL ltsz.: N 646; ML ltsz.: 73.

9 PFM KM Éremtár ltsz.: 4.268.

10 https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=1769&lot=669 (Megtekintés: 2021. szeptember 3.)

3. Hartig több érmet önállóan – társszerző nélkül – is készített a Monarchia uralkodójáról. Az első ilyen bronzérem előlapján I. Ferenc József balra néző fejportréja látható, nyakán tábornagyi gallérral, jobbra középen a FRANC· / IOS·I· felirattal. Talán az egyik legsikerültebb éremábrázolás az idős uralkodóról. Az 1915-ben készült, 60 milliméter átmérőjű érem hátlapján képi ábrázolás nincs, csak szöveg: VIRIBUS / = UNITIS = / 1914 / 1915.[11] Korabeli források szerint az érmet tokkal 10 koronáért, tok nélkül 8 koronáért lehetett megvásárolni.[12]

4. A következő, 1916-ban készült érem előlapja azonos a korábbival: I. Ferenc József balra tekintő fejportréja, jobbra a FRANC· / IOS·I· szöveggel. Ennek a mérete azonban 55 milliméter. A hátlapon Salzburg Ausztriához tartozásának 100. évfordulójára emlékezik. Félkörívben, két sorban a következő szöveg olvasható: ZUR ERINNERUNG AN DIE HUNDERTJÄHRIGE VEREINIGUNG / SALZBURGS MIT OESTERREICH. Középen Salzburg hercegi koronás címere, lejjebb kétoldalt 1816 és 1916 évszám, alattuk az 1 MAI felirat. A május 1-jei dátum azért is fontos, mert e szerint az érem még az uralkodó életében készült. Ebből a viszonylag ritka éremből egy-egy bronz Brnóban és Ennsben, egy bronz és egy ezüst példány Bécsben található,[13] Budapesten a Magyar Nemzeti Múzeum, a Magyar Nemzeti Galéria

11 HTM Numizmatikai Gyűjtemény ltsz.: 8204/É; MNM Éremtár ltsz: ET.C.9.964.356, ET.C.185A 915.11; PFM KM Éremtár ltsz.: 4.436; HGM ltsz.: 1936/21/NI65109; OL ltsz.: N 653.

12 https://stephanus-public.webnode.hu/l/a-cs-es-kir-hadsegelyezo-hivatal-ferenc-jozsef-csaszar-nagy-haborus-emlekerme/ (Megtekintés: 2021. szeptember 3.)

13 MG ltsz.: U 14154; ML ltsz.: 116; HGM ltsz.: 2023/21/592, 1923/21/NI9347.

és a Szépművészeti Múzeum őriz példányt.[14] Egy ilyen érem 2017-ben hazai árverésen is szerepelt.[15]

5. I. Ferenc József elhunyta emlékére is készített bronzérmet a művész. Az 1916-os dátummal kiadott, 65 milliméteres alkotás előlapjának képe azonos az előző, salzburgi évfordulós éremével, de a nyak mögött nincs szöveg, helyette körirat olvasható: ·FRANCISCUS·IOSEPHUS·I. + / 1830–1916. A hátlapon imára kulcsolt kézzel gyászoló, álló nőalak, mögötte a bécsi Schönbrunn képe a főbejárat felől. Fent félkörívben VALE SENEX IMPERATOR,[16] alul 21. NOV. / 1916 / KFA felirat. Több gyűjteményben található belőle példány.[17]

6. Az Osztrák Flotta Egyesület (Österreichischer Flottenverein) megrendelésére 1915-ben készült Károly főherceg tengerésztiszti egyenruhás portréjával a Flotta-érem. Károly a gyalogságnál kezdte meg katonai pályáját, a világháború kitörését – egyben hivatalos trónörökössé nyilvánítását – követően, 1915. július 15-én nevezték ki vezérőrnaggyá és ezzel egyidejűleg ellentengernaggyá.[18] Az 58 milliméter átmérőjű érem hátlapján az 1912-ben vízre bocsájtott SMS TEGETTHOFF látható, amely elkészültekor korszerű, dreadnought típusú (tehát nagy tűzerejű, vastag páncélzatú és gyors) csatahajó volt. Az érem piros színű tokban, Flotten-medaille felirattal került forgalomba. A tokfedél további aranyozott felirata szerint az érmet az Osztrák Flotta Egyesület bocsátotta ki, a Kriegsfürsorgeamt javára.[19] Hartig alkotásából számos közgyűjteményben, köztük – nem véletlenül – több tengerészeti múzeumban található példány.[20] Művészeti alkotás értékét nem feltétlenül a piaci viszonyok tükrözik vissza. Ugyanakkor tény, hogy Hartig első világháborús alkotásai közül a numizmatikai kereskedelemben – talán a hátlap bravúrosan kivitelezett plasztikai ábrázolására vagy a hajózási témára tekintettel – ezért az éremért kérik a legmagasabb árat.

14 MNM Éremtár ltsz.: ET.C.104A.1916.3; MNG Éremtár ltsz.: 64.17.P.; SZM ltsz.: 64.17.P.
15 http://www.bedo.hu/index.php?azon=arveres&kkod=0&akod=30&asor=4&list_meret=25&list_kezd=225 (Megtekintés: 2021. szeptember 3.)
16 Magyarul: Búcsú az idős császártól.
17 HTM Numizmatikai Gyűjtemény ltsz.: 4692/É; MNM Éremtár ltsz.: ET.C.158.937.175; HGM ltsz.: 1929/21/NI64531; MNAC ltsz.: 111845-N; OL ltsz.: N 625; ML ltsz.: 98.
18 *Huszár* 1918. 51. o.; *Szijj – Ravasz* 2000. 323. o.
19 *Loidl* 2004. 162. o.
20 NHHC ltsz.: 1989-122-AH; HTM Numizmatikai Gyűjtemény ltsz.: 8239/É; MNM Éremtár ltsz.: ET.158.937.176; PFM KM Éremtár ltsz.: 4.431; HGM ltsz.: 1922/21/60021; SM ltsz.: PL.55.713.1; IWM ltsz.: Art. Med. 240; MG ltsz.: U 14209.; OL ltsz.: N 669; MNAC ltsz.: 017473-N; RMG ltsz.: MEC2150, MEC2151; KHM Münzkabinett ltsz.: 1623.1914B; ML ltsz.: 86.

7. Az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének főparancsnoka Frigyes főherceg, tábornagy[21] jóindulatú, nyugodt, közkedvelt ember volt.[22] Konkrét hadvezetési kérdésekbe nem nagyon szólt bele, ezek intézését lényegében Franz Conrad von Hötzendorf vezérkari főnökre hagyta. Az 1915-ben, 65 milliméteres méretben sokszorosított érem előlapján a tábornagy balra tekintő egyenruhás, hasított vállképe látható. A művész a főherceget gallérján tábornagyi rendfokozati jelzéssel, nyakában a porosz Pour le Mérite kitüntetéssel, alatta az Aranygyapjas Rend jelvényével ábrázolta. A vállára vetett katonai köpeny viszonylag magas plasztikával emelkedik ki a kompozícióból. Jobbra a nyak mögött FELDMARSCHALL / ERZH. FRIEDRICH felirat. A jobb alsó részen körívben egészen apró, szinte csak nagyítóval olvasható méretű betűkkel A. HARTIG – HAUPTQUARTIER – 1915 jelzés utal a művészre, a készítés helyére és évére. A hátoldalon Pallasz Athéné, a bölcsen vezetett háború istennője, jobbjában pajzzsal és dárdával, baljában babérkoszorúval. Mellette, álló téglalap alakú mezőben a hadvezérként tevékenykedő Habsburg főhercegek névsora: ERZH. KARL / 1796–97 · 1799 / 1805 · 1809 / ERZH. ALBRECHT / 1849 · 1866 / ERZH. FRIEDRICH / 1914 · 1915. Károly főherceg esetében a Napóleon elleni háborúk, Albrecht főhercegnél a novarai és a custozzai győzelem évszáma szerepel. Frigyes főherceg esetében az első világháború két első évszáma inkább a reménybeli győzelembe vetett hitet tükrözte. Jobbra lent K. F. A. rövidítés utal a forgalmazóra. A körirat DEM · OBERKOMMANDANTEN · UNSERER · SIEG – REICHEN · ARMEEN. Alul A. HARTIG szignó olvasható. Az eredetileg szürke színű tokban[23] forgalmazott éremből több közgyűjteményben található példány.[24]

21 *Szijj – Ravasz* 2000. 197. o.; *Balla* 2010. 128–130. o.
22 *Hamann* 1990. 137–138. o.; *Arz* 2021. 40., 125–130. o.
23 *Loidl* 2004. 164. o.
24 HTM Numizmatikai Gyűjtemény ltsz.: 7300/É; MNM Éremtár ltsz.: ET.C.158.937.178.; PFM KM Éremtár ltsz.: 4.89; HGM ltsz.: 1921/21/60003; SMB ltsz.: 18238730; OL ltsz.: N 669.; ML ltsz.: 83.

8. Károly István főherceg hivatásos tengerésztisztként szolgált, 1912-ben tengernaggyá nevezték ki. Az első világháború kezdetétől tengerészeti ügyekben az uralkodó tanácsadója volt.[25] E mellett elvállalta a hadirokkant-gondozás védnökségét. Jelentős sikereket ért el a rokkantak anyagi segélyezése, illetve munkalehetőségeik megszervezése terén.[26] Az 1915-ben készült, 65 milliméteres érem előlapján a főherceg balra néző, tengernagyi egyenruhás mellképe látható. Jobbra, hátul a nyak mögött a latin nyelvű CAROLUS / STEPHANUS felirat utal az ábrázolt személyre. A hátlapon nőalak, jobb kezében pálmaággal, baljában koszorúval. Mellette kisgyermekét kezében tartó anya és súlyosan rokkant, jobb lába helyén műlábat viselő katona, bal kezében kalapáccsal. (A katonánál lévő kalapács a rokkantak újra-foglalkoztatásának megteremtésére utal.) Jobbra középen 1914 · 1915 évszámok. Az alul lévő felirat két sorban: MILITIBUS LAESIS VIDUIS / NATISQUE RELICTIS (magyar fordítása: Sebesült katonák, özvegyek, árvák számára). A Kriegsfürsorgeamt által kék tokban forgalmazott éremből[27] Ausztriában egyet-egyet a bécsi Heeresgeschichtliches Museum, az ennsi és a linzi múzeum, Londonban egyet az Imperial War Museum, két példányt pedig a British Museum őriz.[28] Itthon a Hadtörténeti Múzeum, a Magyar Nemzeti Múzeum és a Pannonhalmi Főapátság gyűjteményében található az éremből.[29]

9. Franz Conrad von Hötzendorf vezérezredes az Osztrák–Magyar Monarchia egész haderejének vezérkari főnöke volt, egészen 1917. március 1-jéig, amikor Arz Artúr váltotta ezen a poszton.[30] Bár I. Ferenc József volt a Legfőbb Hadúr és Frigyes főherceg a főparancsnok, a hadműveleteket ténylegesen Conrad irányította. Szókimondó, határozott egyéniség volt.[31] Katonai tudását, elméleti felkészültségét általában elismerték, ugyanakkor felrótták, hogy ötletgazdagsága néha nélkülözte a realizmust. Makacssága szintén nem növelte népszerűségét.[32] Balra néző mellképén egyenruhában, vállán tábornoki köpennyel látható, bal mellén három kitün-

25 *Szijj – Ravasz* 2000. 324. o.
26 *Hamann* 1990. 221–222. o.
27 *Loidl* 2004. 163. o.
28 HGM ltsz.: 1921/21/60012; ML ltsz.: 89; OL ltsz.: N 670; IWM ltsz.: Art. Med. 238; BM ltsz.: 1919,0817.183, 1978,0431.17.
29 HTM Numizmatikai Gyűjtemény ltsz.: 7308/É; MNM Éremtár ltsz.: ET.C.158.937.177; PFM KM Éremtár ltsz.: 4.85.
30 *Balla* 2010. 61., 101. o.; *Arz* 2021. 74., 164–165. o.
31 *Szijj – Ravasz* 2000. 108. o.; *Balla* 2010. 100–103. o.; *Arz* 2021. 74. o.
32 *Szabó* 1977. 146. o.; *Arz* 2021. 158–160. o.

tetéssel, álló gallérján vezérezredesi rendfokozattal. A hátlapon álló testhelyzetű, páncélos lovag száll szembe egy sárkánnyal. Jobb kezében hatalmas kard, a baljában tartott nagyméretű pajzson az osztrák és a magyar címer látható. Lent 1914 1915 évszámok. Bár az 1915-ben kiadott érmen nem szerepel a KFA rövidítés, egyértelmű, hogy ennek a sorozatnak az egyik darabja. Ezt igazolja a 65 milliméter átmérőjű érem szürke színű tokja, amelynek fedelén már olvasható a Kriegsfürsorgeamt név.[33] Több példánya található közgyűjteményben.[34]

10. Alexander Krobatin báró, vezérezredes 1912-től 1917-ig volt a dualista Monarchia közös hadügyminisztere. Az 1916-ban készített, 65 milliméter átmérőjű érem[35] előlapján a miniszter balra néző, egyenruhás mellképe látható, gallérján vezérezredesi rendfokozati jelzéssel, mellén négy kitüntetéssel. Egészen különleges a hátlap, amely a Škoda csehországi, plzeňi gyárában készített, 1916 M 38 centiméteres ostromtarackot ábrázol, bravúrosan aprólékos részletességgel, a löveg csőbe juttatására szolgáló karos, láncos emelő szerkezettel. A hátlap témájára magyarázatul szolgál, hogy Krobatin hadügyminiszterként sokat tett a tüzérségért, új eszközök fejlesztéséért és hadrendbe állításáért.[36] (A 20. század elején és az első világháború alatt mindegyik hadviselő európai nagyhatalom, így az Osztrák–Magyar Monarchia is, intenzív ütemben fejlesztette tüzérségét.[37])

33 *Loidl* 2004. 164. o.

34 HTM Numizmatikai Gyűjtemény ltsz.: 7306/É; MNM Éremtár ltsz.: ET.C.62A.916.5; PFM KM Éremtár ltsz.: 4.87; HGM ltsz.: 1956/21/70151; ANM ltsz.: 1952.43.6; SMB ltsz.: 18238969; OL ltsz.: N 677; ČDM ltsz.: 34417; ML ltsz.: 92.

35 HTM Numizmatikai Gyűjtemény ltsz.: 8246/É; MNM Éremtár ltsz.: ET.C.46.957.8; PFM KM Éremtár ltsz.: 4.86; HGM ltsz.: 1923/21/9243; SM ltsz.: PL.55.498.1 és PL.55.498.2; OL ltsz.: N 681; ML ltsz.: 112.

36 *Szijj – Ravasz* 2000. 397. o.; *Balla* 2010. 203–205. o.

37 *Balla – Csikány – Gulyás – Horváth – Kovács* 2014. 125. o.

11. Franz Rohr Freiherr von Denta, magyarosan dentai Rohr Ferenc báró, lovassági tábornok emlékérmét 1916-ban készítette Arnold Hartig. A 65 milliméteres érem előlapján a tábornok balra tekintő egyenruhás mellképe látható, jobbra a nyak mögött G. D. K. / ROHR felirattal. (Rohrt 1916. május 1-jén léptették elő vezérezredessé.[38] Mivel az előlap még lovassági tábornokként [General der Kavallerie] ábrázolja, az érem 1916 májusa előtt készült.) A hátlapon a Karni-Alpok erdővel borított magas hegyei láthatók, amelyek mentén az első világháborúban az Olaszország és Ausztria közötti arcvonal húzódott. Középen a Peralba csúcsa magasodik. Alul Karintia címere, mögötte babérkoszorúval övezett, kivont karddal. Kétoldalt 1915 és 1916 évszám, a kard markolata alatt pedig apró betűkkel a K. F. A. rövidítés olvasható. Rohrt a déli osztrák tartományt, Karintiát az olasz támadással szemben sikerrel megvédő[39] seregcsoport, majd az ebből 1916-ban felállított császári és királyi 10. hadsereg parancsnokaként,[40] ezt követően 1916 júniusától Dél-Tirolban a császári és királyi 11. hadsereget vezénylő tábornokként Karintia megmentőjeként tartották számon. Rohrt a szakirodalom nem számítja a magyar származású tábornokok sorába. Aradon született, és a német mellett magyarul is tökéletesen beszélt. Bár katonai iskoláit Ausztriában végezte, ugyanakkor számos beosztása több éven át, kifejezetten magyar egységekhez kötötte. Így 1903-ban a pozsonyi 73. honvéd gyalogdandár parancsnoka, 1904–1905 között Székesfehérváron az V. honvédkerület parancsnoka, 1905–1909 között a magyar királyi honvéd lovasság főfelügyelője, 1913–1914 között a magyar királyi Honvédség főparancsnoka, 1918 szeptemberétől pedig a Bécsben állomásozó magyar királyi Darabont Testőrség utolsó kapitánya volt.[41] A hátlapjáról méltán elhíresült éremből számos közgyűjtemény őriz példányt.[42]

12. Az uralkodó, I. Ferenc József öccse, a korábban kétszer megözvegyült Károly Lajos főherceg[43] harmadik felesége Mária Terézia, portugáliai, braganzai hercegnő volt. Az 1896-tól özvegyen maradt főhercegné Erzsébet királyné 1898-ban történt

38 *Szijj – Ravasz* 2000. 589. o.; *Balla* 2010. 256. o.
39 *Szabó* 1977. 138–144. o.
40 *Szijj – Ravasz* 2000. 589. o.
41 *Balla* 2010. 257. o.
42 HTM Numizmatikai Gyűjtemény ltsz.: 8216/É; MNM Éremtár ltsz.: ET.C.62A.916.6; PFM KM Éremtár ltsz.: 4.82; HGM ltsz.: 1929/21/64603; IWM ltsz.: Art. Med. 353; OL ltsz.: N 686; ML ltsz.: 115.
43 Rudolf trónörökös 1889-ben bekövetkezett halálát követően Károly Lajos volt a trón első számú várományosa. Károly Lajos 1896-ban történt halála után a második házasságából származó legidősebb fia, Ferenc Ferdinánd lett a Monarchia hivatalos trónörököse. A szarajevói merényletet követően

tragikus halála után hivatalosan is a legelőkelőbb hölgynek számított a bécsi császári udvarban. (Ferenc Ferdinánd trónörökös rangon alulinak számító felesége nem tölthette be az udvarban az „első hölgy" posztját.)[44] Az első világháborúban Mária Terézia nagy energiát fordított hadikórházak szervezésére. Ezzel kapcsolatban meghallgatta Esterházy Pál gróf felesége, Andrássy Ilona grófnő véleményét is, aki hosszabb ideig a fronton végzett elsősegély-ellátást.[45] Mária Terézia személyesen ápolt sebesülteket. Olyannyira, hogy – megelőzendő az állandó „fenség" megszólítást – Michaela nővér néven dolgozott. Az 1916-ban készült érem hátlapján ágyban fekvő, egyenruhás fiatal főhadnagyot ápol Michaela nővér. (Érdekesség, hogy az Amerikai Egyesült Államokban, a marylandi National Library of Medicine gyűjteményében található képeslap, amely a k. u. k. 2. Reservespital [császári és királyi 2. tartalék kórház] egyik kórtermében hasonló jelenetben ábrázolja a főhercegnét.) Az érem hátlapján félkörben bibliai újszövetségi idézet Jézus Hegyi beszédéből, Máté evangéliuma szerint: SELIG SIND DIE BARMHERZIGEN · MATTH. 5. 7. (A Szentírásból idézett mondat magyarul: Boldogok az irgalmasok, mert nekik is majd irgalmaznak. [Mt. 5,7.]) A hátoldal alsó részén felirat utal Mária Terézia főhercegné első világháború alatt használt ápolónői nevére és a készítés évére: SCHWESTER MICHAELA / K. F. A. / 1916. A 65 milliméteres bronzéremből több európai múzeum[46] mellett Amerikában is[47] található példány. Néhány darab készült ezüstözött kivitelben is.[48]

13. Mária Annunciáta főhercegnő Károly Lajos főherceg és Mária Terézia hercegnő házasságából született. Nem ment férjhez, 1894-ben a Mária Terézia császárné által 1755-ben alapított prágai Szent Teréz kolostor főapátnője lett, amely tisztséget 1918-ig töltötte be.[49] Ez a rend működtette a Hradzsin területén lévő Rosenberg-palotában (cseh néven Rožmberkský palác) a Nemes Asszonyok Intézetét,[50] amelyben Mária Terézia császárné rendelkezése alapján elszegényedett nemesi családok 24 évesnél

Károly Lajosnak a másodszülött Ottó fiától származó unokája, Károly lett a trónörökös, majd 1916-tól I. (IV.) Károly néven az uralkodó. *Hamann* 1990. 219. o.

44 *Hamann* 1990. 332. o.

45 *Andrássy* 2014. 140. o.

46 HTM Numizmatikai Gyűjtemény ltsz.: 6645/É; MNM Éremtár ltsz.: ET.C.62A.1916.7; PFM KM Éremtár ltsz.: 4.84; HGM ltsz.: 1923/21/9241; OL ltsz.: N 673; ML ltsz.: 109.

47 NLM ltsz.: 101684110.

48 H. D. Rauch 40. online árverés, 2022. szeptember 23–25. 1363. tétel.

49 *Hamann* 1990. 290. o.

50 *Szombathy* 1974. 246–247. o.; *Juřik* 2020. 171. o.

idősebb lányai kaphattak származásukhoz méltó nevelést. Mivel az első világháború alatt szinte minden női szervezet végzett jótékonysági tevékenységet, bizonyára az 1919 tavaszáig működő Nemes Asszonyok Intézete is szerepet vállalt ezen a téren. Erre tekintettel adhatta ki 1916-ban a Kriegsfürsorgeamt az érmet, egyúttal figyelemmel a főhercegnő 40. születésnapjára. Az előlapon látható, balra tekintő, finom eleganciájú portré remek emberábrázolás. Mária Annunciáta tekintete megbízható nyugalmat – és mintha némi szomorúságot tükrözne. Hajviselete előkelő, ugyanakkor egyetlen ékszere egy leheletvékony nyaklánc. A nyak mögött két sorban, apró betűkkel ERZH. MARIA / ANNUNZIATA felirat. A Frigyes főherceget ábrázoló éremhez hasonlóan ez a portré is hasított vállkép. A 65 milliméter átmérőjű érem hátlapján prágai látkép szerepel a Károly híddal, háttérben a Hradzsinnal, a Szent Vitus székesegyház mellett a Rosenberg-palotával. Aki ismeri Prágát, elismerően bólinthat a hátlapon látható tökéletesen élethű látképre, amely éremművészeti remeklés. A cseh főváros látképe alatt négyelt, ovális címerpajzs, boglárpajzsában a Szent Teréz Rend Szűz Mária szeplőtlen fogantatását ábrázoló címere. Jobbra középen, keskeny sávban MDCCLV évszám utal a rend alapításának évére. A felül hercegi koronával díszített címerpajzstól balra K·F·A· rövidítés, jobbra pedig 1916 évszám olvasható. A címerpajzs mellett egy-egy rózsabokréta oldja a címer hivatalos komolyságát. Hazai és osztrák közgyűjteményekben egyaránt találhatók példányok ebből a szép éremből, míg a British Museum kettőt őriz belőle.[51]

14. Izabella főhercegné Frigyes főherceg, a Monarchia hadserege főparancsnokának elegáns és energikus hitvese volt.[52] Az 1916-ban készített, 65 milliméter átmérőjű érem előlapján arisztokratikus előkelőséget sugárzó, enyhén telt testalkatú, középkorú hölgy jobbra néző mellképe látható, nyakán dupla gyöngysorral és szőrmegallérral, fején diadémmal. A hátlapon a gyógyítás istene, Aszklépiosz, botján kígyóval. A körirat: LONGI DEBEMUS – MEDICARI – VULNERA BELLI (magyarul: Hosszan gyógyuló háborús sebeket kell kezelnünk). A hátlap témája és a felirat a főhercegné karitatív szerepvállalására utal. Több gyűjtemény mondhat magáénak példányt az éremből.[53]

51 HTM Numizmatikai Gyűjtemény ltsz.: 6644/É; MNM Éremtár ltsz.: ET.C.158.937.181; PFM KM Éremtár ltsz.: 4.83; HGM ltsz.: 1923/21/9245; OL ltsz.: N 672; ML ltsz.: 106; BM ltsz.: 1986,0628.1, 1988,0626.1.

52 *Hamann* 1990. 170–171. o.

53 HTM Numizmatikai Gyűjtemény ltsz.: 6643/É; MNM Éremtár ltsz.: ET.C.15A.1917.1; HGM ltsz.: 1923/21/9240; OL ltsz.: N 671; ML ltsz.: 103.

15. Johann Ritter Löbl von Tauernstorff altábornagy a császári és királyi Hadügyminisztérium Hadsegélyező Hivatalának vezetője volt. 1917. október 17-én Bécsben hunyt el.[54] Az őt ábrázoló alkotás előlapján balra néző mellkép, egyenruháján öt kitüntetéssel, alattuk egy érdemrend jelvényével. Ezen az 1917-ben készült, 65 milliméteres érmen – eltérően a korábban készült alkotásoktól – körirat is található az előlapon: FML. JOHANN R. LÖBL v. TAUERNSTORFF. A hátlapon lévő ábrázoláson a valós egyenruha-ábrázolás ötvöződik az antik allegóriával: gyalogos katona teljes menetfelszerelésben, előtte két puttó bőségszaruból kínál számára gyümölcsöket. Körirat: IN DER HEIMAT FÜR DIE HELDEN IM FELDE FÜR DIE TAPFEREN / 1914 K. F. A. 1917. (Magyarul: A hősöknek a hátországban, a bátraknak a harctéren.) Az érem kevéssé ismert, múzeumban is csak ritkán fordul elő.[55]

16. 1917-ben készült Ferdinand Marterer báró, gyalogsági tábornok portréja. Marterer tábornok fontos posztot töltött be: 1916. december 10-étől ő lett az új uralkodó, I. Károly császár Katonai Irodájának főnöke.[56] (Elődje Arthur Bolfras báró, vezérezredes 1889-től 1917-ig, közel huszonnyolc éven át volt I. Ferenc József főhadsegédje és a Katonai Iroda vezetője.[57]) 1917. január 8-ától a Katonai Iroda főnöki beosztása megtartásával főhadsegédi címet is kapott. Az érem előlapján a tábornok balra néző mellképe, egyenruháján hét kitüntetéssel, elöl a Vaskorona Rend jelvényével. Ezen az előlapon – a Löbl-éremhez hasonlóan – szintén található körirat. Ez pontosan rögzíti Marterer mindkét magas beosztását: GENERALADJUTANT UND CHEF DER MILITÄRKANZLEI DES KAISERS G.D.J. FRH. v. MARTERER. A hátlapon nincs plasztikai ábrázolás, csak középen látható két évszám: 1914–1917. Alatta K·F·A· rövidítés utal az érmet forgalmazó jótékonysági szervezetre.[58]

54 *Balla* 2019. 294–295. o.
55 IWM ltsz.: Art. Med. 627.
56 *Pápay* 1928. 217. o.; *Balla* 2010. 225–226. o.
57 *Balla* 2010. 85. o.
58 HTM Numizmatikai Gyűjtemény ltsz.: 8226/É; HGM ltsz.: 1956/21/NI70145; IWM ltsz.: Art. Med. 611; OL ltsz.: N 681.

17. I. (IV.) Károly rendelkezése alapján az I. Ferenc Józsefet évtizedeken át szolgáló, idős Eduard von Paar gróf, tábornok, az uralkodó főhadsegédjének posztjára 1916. november 24-től Zdenko von Lobkowitz herceg, altábornagy kapott kinevezést.[59] A Monarchiában az uralkodó mellett általában két főhadsegéd teljesített szolgálatot, egyikük a Katonai Irodát is vezette.[60] Károly mellett a főhadsegédi teendőket ténylegesen általában Lobkowitz altábornagy látta el,[61] aki régről az uralkodó bizalmasának számított. (Amikor Károly 1907-ben nagykorúvá vált, a herceg lett az udvarmestere.[62]) Az 1918-ban készült, 65 milliméteres érmen látható balra néző portré karakteres, kiváló művészi ábrázolás. Kövérkés, enyhén pocakos, középkorú férfi, természetesen egyenruhában, vállára vetett tábornoki köpennyel, mellén kilenc kitüntetéssel. Bár ezek többsége az érmen pontosan nem azonosítható, az jól látható, hogy zubbonyán hordja az Aranygyapjas Rend jelvényét. (Lobkowitz egyike volt azon öt altábornagynak, akik ezt a különlegesen ritka kitüntetést viselhették.[63]) Itt is olvasható körirat az előlapon: GENERALADJUTANT SR. MAJESTÄT FML. ZDENKO VINC. PRINZ LOBKOWITZ. A hátlapon – hasonlóan a Marterer-éremhez – nincs plasztikai ábrázolás, csak középen évszámok: 1914–1918, továbbá alattuk a K·F·A· felirat. Több gyűjteményi bronzpéldány mellett,[64] az éremnek létezik azonos méretű, de aranyszínű változata is.[65]

59 *Pápay* 1928. 217. o.; *Balla* 2019. 291–292. o.
60 *Szijj – Ravasz* 2000. 190. o.
61 *Pápay* 1928. 223., 225., 246. o.
62 *Huszár* 1918. 35. o.
63 *Balla* 2019. 29. o.
64 HTM Numizmatikai Gyűjtemény ltsz.: 7296/É; HGM ltsz.: 1956/21/NI70146; ML ltsz.: 125; IWM ltsz.: Art. Med. 607.
65 https://www.acsearch.info/search.html?term=Arnold+Hartig&category=1-2&lot=&date_from=&date_to=&thesaurus=1&images=1&en=1&de=1&fr=1&it=1&es=1&ot=1&currency=usd&order=0 (Megtekintés: 2022. december 16.)

18. Az eddig ismertetetteknél jóval kisebb méretű, 23 milliméter átmérőjű, kétoldalas érem egyik oldalán II. Vilmos, a másikon I. Ferenc József balra tekintő fejportréja látható. Mindkét uralkodó nyaka mögött, egymás alatt az 1914 / 1915 évszám olvasható. A német császár nyaka alatt apró betűkkel A·H· monogram, az osztrák–magyar uralkodó portréja alatt A. HARTIG felirat utal az alkotóra. A felül füllel ellátott érem 1915-ben készült. Többféle változatban gyártották, így ezüstözött, illetve aranyozott bronzból is. A KFA 1917-ben kiadott prospektusa szerint az ezüstözött példány négy, az aranyozott öt koronába került.[66] Léteznek azonos méretű példányok bronzból,[67] ezüstből[68] és aranyozott ezüstből is.[69]

19. Nem jótékonysági célból készült, de az első világháború témakörével kapcsolatos a Johann Evangelist Coudenhove-Ronspergheim hadnagyról mintázott érem. A 43 milliméter méretű, 1917-ben ezüstből vert érmen fiatal, bajuszos férfi jobbra néző egyenruhás fejportréja látható.[70] Egyenruhája gallérján hadnagyi csillag, a rendfokozati jelzés mögött az 1917-ben rendszeresített fényszóró csapatnemi jelvénnyel.[71] A körirat: ·JOHANNES·EV·S·R·I·COM·COUDENHOVE·KAL·AB·RONSP.· / A·D· MCMXVII. A hátlapon családi címer koronával, körben ·DOMINUS·IN·RONSPERG· ET·STOCKAU·ET·DIANAHOF· felirattal. Egy példánya 2018-ban a bécsi Dorotheum árverésén szerepelt.[72]

20. Nem érem volt, de ugyancsak jótékonysági célt szolgált a császári és királyi 11. hadsereg tiroli harcainak a Kriegsfürsorgeamt megrendelésére 1916-ban kiadott emlékjelvénye (egyben a hadsereg sapkajelvénye).[73] A 37×34 milliméter méretű alkotás olasz címerre támaszkodva, felfelé ágaskodó, a sziklás hegyet rohamozni készülő kőszáli kecskét ábrázol. Vele szemben, a sziklafal tetején osztrák katona fekszik védőállásában, lövésre kész puskával. Fent 11. ARMEE felirat, e fölött pedig két havasi gyopár látható, mint a hegyi csapatok szimbóluma. Alul 1916 évszám olvasható.

66 *Sallay* 2010. 39. o.
67 MNM Éremtár ltsz.: ET.C.137.936.2; HGM ltsz.: 2022/21/1217; ML ltsz.: 80.
68 HTM Numizmatikai Gyűjtemény ltsz.: 6035/É.
69 http://archive.monetarium.hu/patriota-erem-1 (Megtekintés: 2023. január 23.)
70 *Kleisner* 2012. 152. o. 4. sz.; NM ltsz.: H5-51.032.
71 *Barcy* 1991. 218. o.
72 Dorotheum éremárverés, Bécs, 2018. május 24., 990. sz. tétel.
73 *Sallay* 2010. 15–16., 38. o.; *Krankovics – Sallay* 2012. 21. o. 23. sz.

Ez a „kecskés” jelvény tematikája révén nemcsak a császári és királyi 11. hadsereg, hanem a tiroli honvédő harcok egyik jelképe lett Ausztriában. A hátoldalon lévő felirat szerint a jelvény tervét Hans Bertle festőművész készítette, aki az első világháborúban egy Standschützen (tiroli lövész) egységben maga is az olasz fronton szolgált.[74] Arnold Hartig munkája a plasztikai kivitelezés volt. A neves bécsi Gurschner cégnél gyártott jelvény cink-,[75] illetve rézötvözetből[76] is készült. Az egyszerűbb cinkváltozatot a KFA 1917-es jelvényprospektusa szerint egy koronáért árusították.[77] A Heeresgeschichtliches Museum több példányt őriz belőle.[78] A császári és királyi 11. hadsereg Hadtörténeti Múzeum tulajdonában lévő egyik rézötvözet jelvénye szerepelt a múzeum Magyarország a Nagy Háborúban, 1914–1918 című, 2016. május 20. és 2023. május 21. között nyitva tartó állandó kiállításán.

21. Arnold Hartig különleges alkotása a bronzból öntött feszület. Ezt a szakrális műtárgyat az Osztrák–Magyar Monarchia két nagy állami jótékonysági szervezete, a KFA, illetve a magyar királyi Honvédelmi Minisztérium Hadsegélyező Hivatala egyaránt forgalmazta, tíz koronás vételárért.[79] Világos lila színű tokban árusították, belül püspöklila bársonyfészekbe ágyazva. A 138×69 milliméter méretű, bronzból öntött alkotás előlapján a keresztre feszített Jézus Krisztus látható, a keresztfán az INRI felirattal. Feje körül köralakban dicsfény látható. A kereszt tetején kis fül a felfüggesztés lehetőségét szolgálja. A hátoldal teljesen sima. A kereszt alsó részén az osztrák változaton KRIEGS- / FÜRSORGE / 1914 / 1915 felirat. Alul apró betűkkel HARTIG bevésés utal a művészre. A magyar változaton HAD- / SEGÉLYEZŐ / 1914 / 1915 / 1916 felirat látható. A magyar királyi Hadsegélyező Hivatal termékkatalógusa szerint a 135×70 milliméter méretű, aranyozott feszület dísztokban 12 koronába került.[80] A magyar változatból egy a példány a budapesti Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében található.[81] Az osztrák változatból található a Heeres-

74 *Meissner* 1995. 102. o.
75 DM ltsz.: II.1932.22.21; MNM Éremtár ltsz.: ET.D.15A.917.59; TIM ltsz.: 63/8/30.
76 HTM Numizmatikai Gyűjtemény ltsz.: 5660/É, 5575/É.
77 *Sallay* 2010. 38. o.
78 Például HGM ltsz.: 1928/08/NI63082, 2005/08/519.
79 *Loidl* 2004. 167. o.
80 *Sallay* 2010. 110. o.
81 HTM Numizmatikai Gyűjtemény ltsz.: 7676/É. (Hartig ezen művére dr. Sallay Gergely hívta fel a figyelmemet.)

geschichtliches Museum gyűjteményében,[82] míg 148×74, illetve 150×75 milliméteres példányai német, illetve lengyel (katowicei) internetes honlapokon fordultak elő.[83]

Hartig néhány műve szerepelt Budapesten az Iparművészeti Múzeumban 1935 februárjában nyílt osztrák éremművészeti kiállításon, amelyet August Ritter von Loehr, a Kunsthistorisches Museum Éremtárának igazgatója és Arnold Hartig rendezett.[84] Több korabeli tudósítás elismerően írt Hartig két, híres bécsi épületet (Stephansdom, illetve Nationalbibliothek belső tere) ábrázoló plakettjéről.[85] A kiállításon látható művekkel kapcsolatban egy napilap megemlítette Hartig portré-műveit[86] – sajnos az ábrázolt személyek megjelölése nélkül.

Hazai magángyűjtemények Nagy Háborúval kapcsolatos érmeiből és hadijelvényeiből 2015-ben Székesfehérváron rendeztek látványos és gazdag kiállítást. Ezen több Hartig-mű is szerepelt: a Rudolf Neubergerrel közös I. Ferenc József-érem mellett a Ferenc Ferdinánd trónörökös, Frigyes főherceg, Izabella főhercegné, Károly főherceg, Károly István főherceg, továbbá a Franz Conrad von Hötzendorf, Alexander von Krobatin, Ferdinand von Marterer, Rohr Ferenc tábornokok portréit megörökítő érmek.[87]

82 HGM ltsz.: 1922/28/NI60116.

83 http://www.7artefakte.at/bronze-kreuz-arnold-hartig-kriegsfuersorgeamt-1914-1915/ és https://desa.art.pl/index.php?obiekt=15327 (Megtekintés: 2023. január 18.)

84 *M. S.:* Osztrák éremművészeti kiállítás. *Magyar Iparművészet,* 1935. 1–2. sz. 66. o.

85 *Y. E. [Ybl Ervin]:* Osztrák reprezentatív éremkiállítás. *Budapesti Hírlap,* 1935. február 6. 55. évf. 30. sz. 4. o.; *Beck Ö. Fülöp:* Osztrák éremkiállítás. *Magyar Művészet,* 1935. 2. sz. 64. o.

86 *Balás-Piri László:* Modern osztrák reprezentatív éremkiállítás az Iparművészeti Múzeumban. *Nemzeti Ujság,* 1935. február 5. 17. évf. 29. sz. 6. o.

87 *Balogh* 2015. 14–15. o. (A kiállítást dr. Torbágyi Melinda és dr. Török Pál rendezte.)

Tegyük hozzá, az első világháború alatt nem csak Arnold Hartig mintázott tábornok-portrékat éremre. Oskar Thiede ugyancsak bronzérmeken örökített meg tábornokokat (több érmet ő is a KFA megrendelésére készített). Rudolf Neubergerről két háborús érem kapcsán jelen cikkben is szó esett. Anton Weinberger, Heinrich Kautsch, Rudolf Bachmann szintén mintáztak első világháborúval kapcsolatos érmeket. Ha összehasonlítjuk Hartig numizmatikai alkotásait ezen osztrák művészek első világháborús műveivel, megállapítható, hogy plasztikái mind színvonalban, mind kivitelben kimagasló értéket képviselnek. Érmeinek portré-ábrázolásairól is csak felsőfokon lehet szólni. Külön érdekesség, hogy első világháborúval kapcsolatos érmein hölgyek is szerepelnek.

Arnold Hartig első világháborúval kapcsolatos alkotásaiból a hazai közgyűjtemények közül – nem meglepő módon – a Hadtörténeti Múzeum, illetve a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi a legtöbb példányt, de a Pannonhalmi Főapátsági Múzeum is jelentős Hartig-éremanyagot mondhat magáénak ebben a témakörben. Fontos érmek (Károly főherceg, Franz Conrad von Hötzendorf, Rohr Ferenc) voltak a debreceni Déri Múzeumba került Dégenfeld-hagyatékban is,[88] de ezek sajnos az 1944-es háborús pusztítás során megsemmisültek.

Ausztriában természetesen kiemelten számon tartják Hartig munkásságát.[89] A bécsi Kunsthistorisches Museum Münzkabinett több száz érmet őriz a művésztől.[90] Ennsben 1965 óta a Museum Lauriacumban található Hartig mintegy négyszáz alkotása, valamint a művészi hagyatéka.

Arnold Hartig később zeneszerzőkről készített híres numizmatikai sorozatot. Az osztrák művész így éremre mintázta Johann Sebastian Bach, Wolfgang Amadeus Mozart, Joseph Haydn, Ludwig van Beethoven, Franz Schubert, Johann Strauss, Gustav Mahler, Anton Bruckner, az irodalomból Johann Wolfgang Goethe, továbbá több osztrák főpap portréját. Néhány osztrák pénzérme (például az első Osztrák Köztársaság 25 és 100 schilling névértékű érméi) tervezése is Hartig nevéhez fűződik.[91] Ez azonban már másik történet.

Közgyűjtemények nevének rövidítése

ANM	American Numismatic Society, New York
BIM	Bocskai István Múzeum, Hajdúszoboszló
BM	British Museum, London
ČDM	Čiurlionis National Museum of Art, Kaunas
DM	Déri Múzeum, Debrecen
HGM	Heeresgeschichtliches Museum, Bécs
HTM	HM HIM Hadtörténeti Múzeum, Budapest

88 *Krankovics – Sallay* 2012. 13–14. o.
89 Életéről és munkásságáról részletesen ld. *Hartig* 1964.
90 Dr. Heinz Winter (KHM) közlése a szerzővel 2023-ban.
91 *Meissner* 2011. 466–467. o.

IWM	Imperial War Museum, London
KHM	Kunsthistorisches Museum, Bécs
MG	Moravská Galerie, Brno
ML	Museum Lauriacum, Enns
MNG	Magyar Nemzeti Galéria, Budapest
MNAC	Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona
MNM	Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
NHHC	Naval History and Heritage Command, Washington
NLM	National Library of Medicine, Bethesda (USA)
NM	Národní Múzeum, Prága
OL	Oberösterreichische Landesmuseum, Linz
PFM KM	Pannonhalmi Főapátsági Múzeum Képzőművészeti Gyűjtemény, Pannonhalma
RMG	Royal Museums Greenwich, Greenwich
SM	Soproni Múzeum, Sopron
SMB	Staatliche Museen zu Berlin, Berlin
SZM	Szépművészeti Múzeum, Budapest
TIM	Türr István Múzeum, Baja

Irodalomjegyzék

Andrássy 2014.
Mindennek vége! Andrássy Ilona grófnő első világháborús naplója. S. a. r. *Kovács Lajos*. Budapest, 2014.

Arz 2021.
Arz Artúr: Harc és összeomlás. Budapest, 2021.

Balla 2010.
Balla Tibor: A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Tábornagyok, vezérezredesek, gyalogsági és lovassági tábornokok, táborszernagyok. Budapest, 2010.

Balla 2019.
Balla Tibor: A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Altábornagyok. Budapest, 2019.

Balla – Csikány – Gulyás – Horváth – Kovács 2014.
Balla Tibor – Csikány Tamás – Gulyás Géza – Horváth Csaba – Kovács Vilmos: A magyar tüzérség 100 éve, 1913–2013. Budapest, 2014.

Balogh 2015.
A nagy Háború és az érmészet. Válogatás a hazai magángyűjtemények érmeiből. Szerk. *Balogh Éva*. Székesfehérvár–Budapest, 2015.

Barcy 1991.
Barcy Zoltán: Évszázadok egyenruhái. Budapest, 1991.

Eöttevényi 1942.
Eöttevényi Olivér: Ferenc Ferdinánd. Budapest, 1942.

Galántai 1975.
Galántai József: Szarajevótól a háborúig. Budapest, 1975.

Hamann 1990.
Habsburg lexikon. Szerk. *Brigitte Hamann*. Budapest, 1990.

Hartig 1964.
Hartig, Arnold: Aus meinem Leben. Vom Bauernjungen zum Künstler. Erlebnisse mit porträtierten Persönlichkeiten. Wien, 1964.

Huszár 1918.
Huszár Károly: A mi királyi családunk. Budapest, 1918.

Huszár – Procopius 1932.
Huszár, Lajos – Procopius, Béla: Medaillen- und Plakettenkunst in Ungarn. Budapest, 1932.

Juřik 2020.
Juřik, Pavel: Rožmberkové. První po českém králi. Praha, 2020.

Kleisner 2012.
Kleisner, Tomáš: Medaile Hrabat Coudenhove. *Acta Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum,* 2012. 1–2. sz. 150–155. o.

Krankovics – Sallay 2012.
Krankovics Ilona – Sallay Gergely Pál: Első világháborús osztrák–magyar katonai alakulatjelvények a Déri Múzeum gyűjteményében. A Hajdú–Bihar Megyei Múzeumok Közleményei, 64. sz. Debrecen, 2012.

Loidl 2004.
Loidl, Tristan: Andenken aus Eiserner Zeit. Patriotische Abzeichen der österreichisch-ungarischen Monarchie von 1914 bis 1918. Wien, 2004.

Meissner 1995.
Allgemeines Künstlerlexikon. Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker. Hrsg. *Günter Meissner.* Band 10. München–Leipzig, 1994.

Meissner 2011.
Allgemeines Künstlerlexikon. Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker. Hrsg. *Günter Meissner.* Band 69. Berlin–New York, 2011.

Pápay 1928.
Pápay István: Visszaemlékezések I. Ferenc József és IV. Károly királyról. Apróságok és történelmi mozzanatok az udvari életből. Budapest, 1928.

Prokisch 2016.
Prokisch, Bernhard: Die Medaillen und Abzeichen des Ersten Weltkriegs in den Sammlungen des Oberösterreichischen Landesmuseums. Teil 1: Medaillen und Plaketten. *Jahrbuch der Gesellschaft für Landeskunde und Denkmalpflege Oberösterreich,* 2016. 161. sz. 333–414. o.

Sallay 2010.
Sallay Gergely Pál: Mindent a hazáért! Első világháborús osztrák–magyar katonai alakulat- és emlékjelvények. Budapest, 2010.

Szabó 1977.
Szabó László: Doberdo, Isonzo, Tirol. Budapest, 1977.

Szijj – Ravasz 2000.
Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. Főszerk. *Szijj Jolán* – szerk. *Ravasz István*. Budapest, 2000.

Szombathy 1974.
Szombathy Viktor: Prága. Budapest, 1974.

Works by Arnold Hartig Connected with the First World War

Within a few months of the outbreak of the First World War, it became clear that the struggle would be not only protracted, but also accompanied by stupendous loss of life. In the Austro-Hungarian Monarchy also, increasing attention was paid to caring for the wounded and the maimed, as well as to assisting the widows and children of those dying while on active service. In both Austria and Hungary, creation of the material means necessary for all this was aided by many charitable organisations and campaigns. The biggest and most important state institution involved was the Kriegsfürsorgeamt des k. u. k. Kriegsministeriums (KFA for short), in other words the War Relief Office of the Imperial and Royal Ministry of War, and, as its corresponding institution in Hungary, the War Relief Office of the Royal Hungarian Ministry of Defence. For aiding purposes, the KFA and its Hungarian counterpart organised numerous campaigns and distributed badges, medals, and plaques. The Kriegsfürsorgeamt, in Vienna, employed a number of artists to design medals and badges for sale in order to raise funds. Among the Austrian artists involved was the eminent and well-known medalist Arnold Hartig (b. Brand bei Tannwald / Tanvald, Bohemia, 1878; d. Purkersdorf, Austria, 1972), who was commissioned by the KFA to make a series of portraits of the Monarchy's top military brass, as well as of leading figures in the charitable organisations. The study gives a detailed presentation of these medals by Hartig and of the personages depicted on them. Furthermore, a cap badge designed by the artist features in the study, as does a description of a crucifix designed for use in the field.

As regards standard and execution, Arnold Hartig's plastic art is outstanding. Many museums in the world preserve copies of these medals. As regards public collections in Hungary, the highest number of Hartig's works connected to the First World War are to be found at the Military History Institute and Museum and at the Hungarian National Museum. For its part, the Museum of Pannonhalma Abbey also holds significant numbers of medals relating to this conflict.

Arnold Hartigs Werke mit Bezug auf den Ersten Weltkrieg

Schon wenige Monate nach Ausbruch des Ersten Weltkriegs wurde deutlich, dass sich die Kämpfe nicht nur hinziehen würden, sondern auch unvorstellbare Verluste an Menschenleben mit sich brachten. Auch in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie widmete man der Versorgung der Verwundeten und Invaliden sowie der Unterstützung der Witwen und Waisen der Gefallenen immer mehr Aufmerksamkeit. Mehrere Wohltätigkeitsorganisationen und zahlreiche Aktionen in Österreich und Ungarn trugen dazu bei, Mittel für diesen Zweck zu sammeln. Die größte und wichtigste öffentliche Einrichtung war das Kriegsfürsorgeamt des k. u. k. Kriegsministeriums (KFA) bzw. sein ungarisches Pendant, das Kriegsfürsorgeamt des königlich ungarischen Landesverteidigungsministeriums (magyar királyi Honvédelmi Minisztérium Hadsegélyező Hivatala). Sie organisierten zahlreiche Aktionen, vertrieben Abzeichen, Medaillen und Plaketten für Hilfszwecke. Das Kriegsfürsorgeamt in Wien beauftragte mehrere Künstler mit der Gestaltung von Medaillen und Abzeichen für den Wohltätigkeitsverkauf. Zu diesen österreichischen Künstlern gehörte der angesehene österreichische Medailleur Arnold Hartig (Brand bei Tannwald / Tanvald, Tschechien, 1878 – Purkersdorf, Österreich, 1972), der im Auftrag des KFA eine Porträt-Serie der militärischen Führung der Monarchie sowie herausragender Persönlichkeiten von Wohltätigkeitsorganisationen anfertigte. In dem Aufsatz werden diese Medaillen Hartigs und die darauf abgebildeten Personen detailliert vorgestellt. Der Artikel enthält auch eine Beschreibung des vom Künstler entworfenen Kappenabzeichens und eines für Feldzwecke entworfenen Kruzifixes.

Die Skulpturen von Arnold Hartig sind von herausragender künstlerischer Qualität und Gestaltung. Zahlreiche Museen auf der ganzen Welt hüten Exemplare dieser Medaillen. Von den öffentlichen ungarischen Sammlungen besitzen das Museum für Militärgeschichte und das Ungarische Nationalmuseum die meisten Werke Hartigs mit Bezug auf den Ersten Weltkrieg, und auch das Museum der Erzabtei Pannonhalma (Martinsberg) verfügt über eine bedeutende Sammlung von Medaillen zu diesem Themenkreis.

Zmák Tamás

„…szomorú vonatoknak érkezését várja a szfinksz…" szabadkőműves hadikórházak az első világháború idején Magyarországon

A Magyarország területén a 18. század második felében megjelenő, ám 1794-ben hivatalosan betiltott szabadkőműves páholyok működését a kiegyezést követően egy 1868-as belügyminiszteri rendelet legitimálta. Így lehetőség nyílt 1868-ban a német nyelvű „Einigkeit im Vaterland" és a Szent István páholyok megalapítására. A kormányzat azonban kikötötte, hogy „az alapszabályok a kormánnyal közöltessenek."[1] Az emigrációból hazatérő és külföldön már felvételt nyerő Türr István, Horváth Mihály, Klapka György, Pulszky Ferenc, Andrássy Gyula gróf megalapították 1869-ben a Corvin Mátyás, az igazságoshoz címzett páholyt, amely immáron magyar nyelvű volt. A kezdeti években a politizáló, radikális, vallási kérdésekkel nem foglalkozó, esetleg egyenesen ateista úgynevezett francia/latin/skót és a konzervatív, karitatív, istenfélő, a nyílt politizálást elvető úgynevezett angol/szimbolikus/János-rendi szabadkőműves rítus is hódított hazánkban. Mindkét irányzat megalapította a maga nagypáholyát, a Magyarországi Nagyoriens Nagypáholyt és a Magyarországi Háromfokozatú Szent Jánosrendű Nagypáholyt. Sokáig állt fenn köztük a rivalizálás, de végül 1886. március 21-én a Magyarországi Symbolikus Nagypáholyban egyesültek Pulszky Ferenc elnöklete alatt. A továbbiakban a Belügyminisztérium rendelete szerint működhettek: *„A szabadkőművesség filozofikus, filantropikus és progresszív intézmény. Célja a közerkölcsiség, művelődés és felebaráti szeretet terjesztése és a jótékonyság gyakorlása. A szabadkőművesség kizár köréből minden politikai és vallási kérdést, és tagjait a hazai törvények tiszteletben tartására kötelezi."*[2] Jellemző a korszakra, hogy a páholyok körülbelül 30%-a Budapesten működött, 1900-ban pedig a tagok 40%-a volt fővárosi.[3] Míg 1886-ban 2000-es létszámmal bírt a magyar szövetség,[4] addig az első világháború idejére nagyjából 100 páholy[5] működött Magyarországon 13 000 taggal, ami a kontinens szabadkőműveseinek a 4%-át tette

1 *Fekete Ignácz:* A szabadkőművesség története. Budapest, 1891. 74. o.
2 *L. Nagy Zsuzsa:* Szabadkőművesek. Budapest, 1988. 52. o.
3 *Raffay Ernő:* Harcoló szabadkőművesség. Budapest, 2011. 18. o.
4 *Fekete Ignácz:* A szabadkőművesség története. Budapest, 1891. 75. o.
5 A hazai páholyok számára vonatkozóan eltérőek a források. A Kelet 1916-os cikke szerint a világháború idején 76 páholy állt a Nagypáholy ellenőrzése alatt. Ld. *Kelet,* 1916. június XXVIII. évf. 6. sz. Ugyanakkor a szakirodalomban 128-as feltételezéssel is találkozunk. Ld. *L. Nagy Zsuzsa:* Szabadkőművesek. Budapest, 1988. 52. o.

ki.[6] Érdemes rögzíteni, hogy a tagságban helyet foglaltak országgyűlési képviselők, orvosok, kereskedők, vállalkozók, újságírók, bankárok, tanárok, tanítók, egyetemi professzorok, művészek és protestáns lelkészek is. A páholyoknak így a szociális hálója volt figyelemreméltó, a taggyűléseken és az azokat követő vakolásokon megszerezhető kapcsolati tőke sokak számára bírt vonzerővel. Egyes politikai kérdéseket például a tagok sokszor előbb vitattak meg gyűléseiken és csak ezt követően terjesztették a külvilág elé elképzeléseiket.

A hazai páholyok jórészének gyakorlati munkássága tulajdonképpen taggyűlések megtartásában, ételosztások szervezésében, könyvtárak alapításában, tanfolyamok szervezésében, segélyek, adományok gyűjtésében, rászorulók támogatásában és más humanitárius akciókban merült ki. A nyílt politizálást a páholyok számára a James Anderson-féle szabadkőműves alkotmány[7] és a Belügyminisztérium rendelete egyaránt nyilvánvalóan tiltotta. Az állammal megkötött alkut a szövetség tagságának egy része betű szerint kívánta tiszteletben tartani, míg egy másik, főleg az 1900 után létrejövő páholyok tagsága egyre nyíltabban adott hangot követeléseinek, miszerint a páholyok vállaljanak szerepet a társadalom radikális és progresszív átalakításában főként a választójog kiterjesztésében, az állam és egyház viszonyában, az oktatásügy kultúrharcában, illetve a földbirtokkérdésben. Ezen vita mentén kezdett kiforrni a magyar szabadkőművességen belül a konzervatív-liberális/radikális-progresszív szembenállás. Előbbihez olyan páholyokat sorolhatunk, mint a Magyarországi Symbolikus Nagypáholy, a Hungária, a Corvin Mátyás, a Deák Ferenc, a Nemzet; utóbbihoz a Comenius, a Galilei, a Demokratia, a Martinovics, a László király, a Könyves Kálmán.[8] A két irányzat között szintén találunk radikalizálódó, esetleg mindkét irányvonal jegyeit magukon hordó páholyokat. A szabadkőművesek közt tapasztalható törésvonal így részben a 20. századi magyar jobb- és baloldali értelmiségi rivalizálást, részben a népi-urbánus vitát vetítette előre. Következésképpen egységes képet kialakítani a magyar szabadkőművességről igencsak problematikus, hiszen politikai és generációs különbségek egyaránt szétfeszítették a hivatalosan központi irányítású szövetséget. Hibásnak, hiányosnak tekinthető tehát a megközelítés, amikor 20. századi fegyelmezett pártok működését próbáljuk rávetíteni erre a laza szerveződésű, nagy fluktuációval bíró polgári társaságra, amelyben – kis túlzással – minden páholy külön entitást alkotott, tagjaik pedig nem pártkatonák, hanem autonóm egyének, – jórészt – értelmiségiek voltak.

Az 1914. június 28-ai szarajevói merénylet, majd a háborús eszkaláció a magyar páholyvilágot is megrázta. Az ezekben az időkben már leginkább a nagy- és középpolgárságból álló szövetség tagjai ekkor éppen nyári szünetüket töltötték, amelyről az események hírére sokan visszatértek lakóhelyeikre, így a páholyok éves munkássága jóval a megszokott szeptemberi nyitány előtt megkezdődött. A világháborús történések alakulásának kiemelt forrásai a *Kelet* című folyóirat – ami a magyar szabadkőműves szövetség hivatalos közlönyének tekinthető és 1889-től

6 *L. Nagy Zsuzsa:* Szabadkőművesek. Budapest, 1988. 52. o.

7 Ez az Alapokmány foglalja magában a kőművesség alaptörvényeit (Old Charges), amelyhez elviekben a világ minden páholyának tartania kell magát. Ld. *Mentor:* A szabadkőmivesség, 1910.

8 *Csunderlik Péter:* Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták. A Galilei kör története (1908–1919). Budapest, 2017. 51. o.

havi rendszerességgel jelent meg –, valamint az Eötvös páholy által létrehozott, a szabadkőművességgel hol szorosabban, hol lazábban összefonódó profán[9] napilap, a *Világ* cikkei, beszámolói, állandó híradásai. Jellemző, hogy míg a korábbi évek során mindkét sajtóorgánum legfőképpen a feljebb felsorolt társadalmi kérdések megvitatásával foglalkozott, a háború első éveiben a konfliktus eseményeiről, a szabadkőművesség és a háború viszonyáról értekeztek. Ezen belül is hangsúlyossá vált a magyar szabadkőművesség szerepvállalása a háború okozta humanitárius válság kezelésében, amely munkának egyik szimbólumává vált a testvérek által létrehozott hadikórházak sora. Nem véletlen, hogy a háború kezdetén éppen a mérsékeltebb páholyok aktivizálódtak elsőként, hiszen a világháború teremtette feladatok az ő profiljukhoz közelebb álló karitatív tevékenységet követeltek meg, így a már régebben megalkotott szociális alapjaikat képesek voltak „hadi üzemmódba" állítani és azokat eredményesen működtetni.

A *Kelet* közlönye szerint a Magyarországi Symbolikus Nagypáholy Szövetségtanácsa 1914. július 30-án tartott rendkívüli ülésen foglalkozott először a kérdéssel, hogy a Nagypáholy épületét katonai kórházzá kell átalakítani. Az ülésen dr. Bókay Árpád orvosprofesszor, ekkoriban a Nagypáholy nagymestere mellett 42 testvér[10] volt jelen.

Bókay gyűlésen tartott beszédében kitért arra, hogy a világkatasztrófa annyi feladatot rótt az emberiségre, hogy „*…mind megannyival foglalkozni meghaladná a szabadkőművesség szellemi és anyagi erőit. A társadalom is megteszi kötelességét és oly feladatokat, amelyeket hatóság vagy társadalom teljesít, nem kell a szabadkőművességnek magára vállalni.*"[11]

Bókay meglátása szerint ugyanakkor vannak feladatok, amelyekből a szabadkőművességnek ki kell vennie a részét. Bár úgy vélte, a magyar páholyvilág erejét meghaladja, mégis szükséges vállalni egy hadikórház felállítását. Ezért „*indítványozza, hogy a Nagypáholy házának második emeletén lévő összes helyiségeket rendezze be a szabadkőművesség legalább ötven ágyat magában foglaló olyan kórháznak, ahol a többi erre berendezett kórházakban már műtétnek alávetett sebesültek elhelyezést, gondos orvosi utókezelést, ápolást és ellátást kapnak…*"[12] A *Világ* napilap 1914. július 31-ei száma szerint: „*Gyengéd szeretettel hajol a szenvedőkhöz (ti. a szabadkőművesség), saját házából kiköltözik és átadja a sebesülteknek.*"[13] Az erre szolgáló épületnek a Symbolikus Nagypáholy Podmaniczky utcai palotáját szemelték ki az ötletgazdák. Ennek folyományaként a nagymester a munkatábla[14] megküldése mellett felszólította a páholyok főmestereit, hogy rögtön vitassák meg tagságaikkal, hogy miképpen tudnának az egyes páholyok hozzájárulni a kórház létrehozásához és fenntartásához.

9 A szabadkőműves terminológiában a páholyokon kívülállók, a „külvilág" összefoglaló megnevezése.
10 A szabadkőműves terminológiában a páholytagok általános megnevezése.
11 *Kelet,* 1914. szeptember XXVI. évf. 7. sz.
12 Uo.
13 *Világ,* 1914. július 31. V. évf. 180. sz. 7. o.
14 A szabadkőműves páholyok üléseiről készült hivatalos jegyzőkönyvek megnevezése.

A gyűlés végén megkezdődtek a felajánlások: Fazekas Ármin az Anonymus páholy nevében 1000 koronát ajánlott fel és segítőként kettő nővért;[15] Pásztor József testvér felvetette, hogy szükség esetén a páholy alapjait is igénybe kell venni; Linczer Béla 1000 koronára tett ígéretet; Mentsik Ferenc testvér javaslata szerint a Vörös Kereszttől kell a felszerelést bekérni, így a testvérekre „csak" az ellátás hárul; Bolgár Mihály és Fekete Ignác 500-500, valamint maga Bókay Árpád nagymester 100 pengőt ajánlottak fel. Fontos megjegyezni, hogy a következő hónapokban számos civil a *Világ*hoz juttatta el támogatását azzal a céllal, hogy a sajtóorgánum az összegeket a Nagypáholy felé továbbítja. A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy felkérte az adakozókat, hogy akár a szabadkőműves-kórház támogatására, akár a behívottak családjainak szánt, vagy bármely más természetű adományokat küldjék be a Nagypáholynak a Podmaniczky utca 45. címre, vagy ezeket az adományokat a *Világ* szerkesztőségébe is küldhetik, ahonnan a lap munkatársai eljuttatják azt a rendeltetési helyére.

Adományozók	Adományozott összeg (korona)
Spitz Márk	100
Laendler Aladár	50
Herzog E.	20
Hortenstein Jenő	50
Kopfstein Zsigmond	50
Munk Mihály	10
Singer Oszkár	10
Epstein József	20
Weiller Ottó	20
Pető Albert	10
Gross Miksa	100
Grossmann Leó	20
Földes és Löwy	50
Polgár testvérek	50
Kronberger Zsigmond	50
Székely Mór	20
Pollacsek Henrik	10
Neumann Sándor	50
Hartmann Hugó	25
Singer Bernát	10

15 Hagyományosan a páholyok tagságában hölgyek nem foglalhattak helyet. Nővérnek a páholytagok női hozzátartozóit nevezték, akik maguk is aktívan részt vettek a szabadkőművesség körüli teendőkben. A nők páholyokba történő felvétele komolyabban éppen a világháború idején merült fel a fronton szolgáló férfi tagok pótlása céljából.

Adományozók	Adományozott összeg (korona)
A. L.	10
Gutimann	10
S. M.	10
R. Gy.	10
N. N.	5
Scheiber Zsigmond	10
Radványi	5
Haas Ferenc	5
Neumann Ferenc	5
Tauszig Hugó	5
Markovics	10
Teichner Jakab	10
Grosz Béla	10
N. N.	5
N. N.	5
N. N.	10
Korányi	5
Schanzer Ignác	50
N. N.	10
Fuchs Aladár	10
N. N.	5
Meitner Dezső	50
Székely Ignác	20
Haan Zsigmond	5
Lőwenstein	5
Sillbermann Aladár	20
Deutsch Frigyes	50
Fried és Benedek	100
Pikler és Grossmann	100
Klein Géza	50
Neuschlosz Ö. és M.	50
N. N.	5
H. T.	5
Feldmamm G. A. (România)	10
Milch Oszkár	10
Neugröschl Sándor	10

Adományozók	Adományozott összeg (korona)
Spitzer	3
Spitz Arnold	50
Hirschhorn	10
Ehrenfeld	10
Löw Arnold	5
Trostler Emil	10
Spitz Henrik	10

1. sz. táblázat: Részlet Spitz Márk gyűjtéséből (Forrás: Világ, *1914. augusztus 2. V. évf. 182. sz.)*

Olyan adományokra is sor került, mint Sándor Istváné, a Nádor utcai Szent István Gyógyszertár tulajdonosáé, aki 100 korona értékű kötszert és fertőtlenítő anyagot ajánlott fel a Nagypáholy kórháza részére. Azon kívül késznek mutatkozott a szükséges szereket haszon nélkül, önköltségi áron szállítani, korlátlan mennyiségben.[16]

A későbbi hónapokban a pénzbeli adományokon felül számos esetben természetbeni juttatásokat küldtek a lelkes polgárok. Így tett a X. kerületi női felsőkereskedelmi iskola több hölgy tanulója is, akik összesen 30 darab inget, 22 darab nadrágot, 30 darab törölközőt, 10 darab lepedőt, 100 darab zsebkendőt, 10 darab párnát, 20 pár harisnyát küldtek a kórház számára.[17]

A nyári rendkívüli gyűlés után a *Kelet* beszámolója szerint a páholyok megkezdték költségvetésük megtervezését: a Comenius páholy alapjaiban 70-80 000 korona feküdt a kimutatásaik alapján, amelyből 2000-et a Podmaniczky utcai kórházra, 2000-et a bevonult katonák családtagjainak támogatására áldoztak, valamint 1000 korona jut a Nyomorék Gyermekek Otthonának, 2000 a humánus propagandára, 20 000 a harcba vonult páholytagok családtagjainak, 2000 pedig a *Világ* című lapnak. A Comenius mellett a Corvinus páholy ajánlotta fel teljes megtakarítását a háborús segélyező alapok támogatására.[18] A Petőfi szabadkőműves páholy augusztusban két ágy létesítését és fenntartását vállalta magára a Nagypáholy által létesített kórházban,[19] míg a Kazinczy páholy 1000 koronát gyűjtött össze Nagypáholy kórházának.[20]

„Ott, ahol munka folyik mindig, áldásthozó, nemes, jótékony, könnyet letörlő mimika, szorgalmas kezek dolgoznak most is, e háborús időkben, érző szívektől vezetett szorgalmas kezek a Podmaniczky utca 45. szám alatt levő palotáiban. A kapu fölött, a tető ormán ércgömbre könyöklő szfinksz rejtelmes szemeivel a Ferdinánd híd alatt tovatűnő vonatokra bámul: végtelen hosszúságú, egyformakocsisorok napokon és éjjeleken át egy-

16 *Világ*, 1914. augusztus 7. V. évf. 187. sz. 8. o.
17 *Világ*, 1914. szeptember 22. V. évf. 234. sz. 8. o.
18 *Világ*, 1914. augusztus 13. V. évf. 193. sz. 9. o.
19 Uo.
20 Uo.

forma, ruhákba öltözött embereket szállítottak mostanában. Fegyver volt mindegyiknek a vállán, bokréta díszítette mindegyiknek a lövegét, a távozó vonatok nyitott ablakaiból vidám, büszke magyar nóták foszlányai szálltak vissza a kormos, füstös levegőn át. És az ércgömbön pihenő szfinksz látni fog majd érkező vonatokat, amelyek lázban pihegő, vérben ázó sanyargatott testeket hoz sötét méhében közibénk, az itthonmaradottak, az egészségesek közé. A távozott vidám, dalos vonatok után most ezeknek a szomorú vonatoknak érkezését várja a szfinksz és a vonatok utasainak lakóhelyét készítik elő gondos, szorgalmas kezek."[21]

A *Világ,* amely magára vállalta a helyszíni tudósításokat is, a következőket írta a még csak kialakulóban lévő betegellátóról: *„Ellátogattunk ma délután a szabadkőművesek kórházába, amely a pompás páholyháznak egész második emeletét elfoglalja. A széles márványlépcsőházból nyíló nagyterem, ahol máskor komoly megbeszélésre gyűlnek össze, aprólékos gonddal, kitűnően és tökéletesen felszerelt kórterem. Vadonatúj vaságyak sorakoznak a vakító fehérre meszelt falak mentén és a terem közepén. Lágyan, duzzadón emelkednek ki belőlük a lószőrmatracok, várva, hogy rájuk boruljon a fehér lepedő. Mindegyik ágy mellett szék, éjjeli szekrény, vakító tisztaság, csin mindenütt. A terem végén négy hatalmas üvegajtós könyvszekrény. A fóliánsokat kivették, most belőlük kötőszerek nagy csomagjai, csillogó nikkel műszerek pihennek mélyükön. A lépcsőházzal szemben, utcára tekintő nagyablakos, tágas, világos, a folyosótól üvegfallal elválasztott helyiség a kötözőterem. Műtő asztalok és kötözőszerekkel teli szekrények állnak itt a márványpadlón. Az éttermet tízágyas kórteremnek rendezték be, ide kerülnek be az olyan betegek, akiket a többiektől el kell különítni. Vakítóan fehér falak, puritán egyszerűség, végtelen tisztaság mindenütt."*[22]

„Az önkéntes ápolónők. Középen dr. Bakonyi Kálmán helyettes Nagymester" (Forrás: Kelet, *1914. szeptember XXVI. évf. 7. sz. 2. o.)*

A kórház hivatalos átadására 1914. augusztus 20-án került sor. Maga a kórházi intézmény a kezdetektől a Vörös Kereszt Egyesület ellenőrzése alatt működött a Vörös Kereszt kitűzött zászlaja alatt, amely szimbólumot a kórház dolgozói is karjukon viseltek a későbbiek során. Az átadáson az Egyesület részéről gróf Dessewffy Emil, gróf Esterházy Sándor és gróf Nákó Sándor tették tiszteletüket dr. Bókay János orvos professzorral egyetemben, aki Bókay Árpád fivére, szintén a szabadkőműves

21 *Világ,* 1914. augusztus 12. V. évf. 192. sz. 7. o.
22 Uo.

Pátria páholy tagja volt.[23] A kiküldött bizottság a körülményeket kiválónak értékelte, „mintaszerű berendezésűnek" nevezve a kórházat.[24]

1914. augusztus 23-án került sor a Podmaniczky utcai hadikórház megnyitására. A Vörös Kereszt egy utolsó szemle keretében még egyszer elküldte a delegációját, dr. Farkas László udvari tanácsos és gróf Zichy Rafael személyében, akik a körülményeket kifogástalannak értékelték. Ugyanezen a napon mind a 28 nővérnek jelentkező úrasszony és hölgy sikeresen levizsgázott dr. Bókay Árpád előtt betegellátásból, amely vizsgát több hónapos képzés előzte meg dr. Fischer Aladár felkészítésében a Bródy Adél kórházban.[25] A nővértestület vezetője Bethlenfaly Imréné Takács Gabriella volt, az állományban pedig Fischer doktor felesége is jelen volt.

Az első 17 beteget a délután folyamán a Dollinger sebészeti klinikáról[26] szállították át a kórházba mentőkocsikkal. A hordágyakon beszállított betegek nagy feltűnést keltettek az utca népe számára. Érkezésüket követően tejes kávét kaptak kiflivel, képeslapokkal üzenhettek hozzátartozóiknak, majd dr. Fischer megvizsgálta mindenkinek a sérüléseit, melyekről törzslapok is készültek. *„A sebesülések közt van több súlyos, túlnyomó részben lőtt lábseb. A tizenhét beteg közt majdnem minden fegyvernemnek akad képviselője, van honvéd, közös gyalogos, huszár, tüzér, vadász, sőt ulánus is."*[27]

Az orvosi vizitet követően *Világ* napilapokat osztottak szét a sebesültek között. Akadt olyan sérült katona, aki magyarul nem, csak németül értett, így ő *Pester Lloyd* újságot kapott kézhez. Az egyik betegágyon fekvő tüzér, akinek szerb golyó roncsolta szét a fejét és az arcát, súlyos sérülései ellenére külön beszámolót is tudott adni a déli szerb front szabácsi harcteréről: *„Tizenegyedikén este kezdtük meg a munkát jóval Klenákon innen és folytonos tüzelés közbent haladtunk előre a Száva partjáig. Éjfél után két órakor jóformán szemtől szembe álltunk az ellenséggel. A szerbek golyózáporral feleltek vissza, de ez kevés kárt tett a mi embereinkben. Három óra után a tüzérség fedezete alatt a gyalogság csónakokon átkelt a Száván. Hullott rájuk a golyó, de csak kevés talált közülük. Annál jobban céloznak a mieink, egy lövés sem tévesztett célt. Az ágyúink meg egyenesen csodásak. Beiga-*

23 *Berényi Zsuzsanna Ágnes:* A három szabadkőműves Bókay. In: Mérnök, természettudós és orvos dinasztiák, melyek befolyásolták Magyarország szellemi életét. Tanulmányok a természettudományok, a technika és az orvoslás történetéből. Budapest, 2005. 245–261. o. Hiv. r.: 246. o.

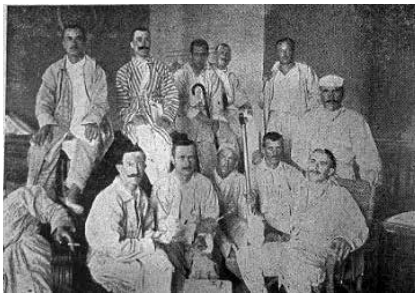
24 *Világ,* 1914. augusztus 20. V. évf. 200. sz. 7. o.

25 Az 1897-ben alapított, eredetileg gyermekkórházról és megnyitásáról a *Vasárnapi Ujság* számolt be részletesen: *„A jótékonyság és emberszeretet ünnepélye volt a fővárosban május 9-ikén egy új gyermekkórház fölavatása. Budapesten, a hol oly nagy a gyermekek halandósága, ez még csak a második gyermekkórház. Magánember alapította, Bródy Zsigmond főrendiházi tag, ki elhunyt neje, Adél emlékére négy év előtt 250,000 frt alapítványt tett az izraelita hitközségnél egy gyermekkórház létesítésére, s ezt az összeget építés közben még 70,000 frttal fölemelte. Az emberbaráti intézet neve Bródy Adél-kórház lett a városligeti mellett, a zsidó kórház mögött épült föl és a zsidó hitközség felügyelete alatt áll, de valláskülönbség nélkül részesít jótéteményeiben.A székesfőváros 3200 négyszögméter területű telket adott a kórház czéljaira s Freund Vilmos műépítész tervei szerint 327,000 forint építési költséggel épült fel a pavillonrendszerű intézet, melynek mintaszerű berendezése még 30,000 forintba került. A kórház öt épületből áll. Elől a főbejáratnál a fölvételi épület, orvosi szobákkal és irodahelyiségekkel. Jobb kéz felől az emeletes főépület, melyben a sebészeti, a szembetegek és belső betegek osztálya van. Balról a két emeletes gazdasági épület s egészen külön a fertőző betegek számára két kisebb pavillon, a háttérben pedig halottas ház és bonczolóterem. Az épületeket fedett terrasz és folyosók kötik egybe."* Ld. *Vasárnapi Ujság,* 1897. május 16. 44. évf. 20. sz.

26 Itt feltehetően a budapesti egyetem I. sebészeti klinikájáról lehetetett szó, melyek ezidőtájt dr. Dollinger Gyula sebészprofesszor – a magyar ortopédia úttörője – rendes tanára volt.

27 *Világ,* 1914. augusztus 23. V. évf. 203. sz. 9. o.

zítottuk, aztán csak tüzeltünk, hullottak odaát, mint a legyek. Valósággal kaszálták a soraikat a mi golyóink. Az átkelésnél mindössze harmincegy sebesültünk és öt halottunk volt. Még alig pitymallott, a pionírok hidat vertek a Száván, amin mi is átkelhettünk és most már a szerb parton folytathattuk a tüzelést. Ott kaptam a golyót és vittek a Feldspitalba, aztán a kórházba, ahonnan tegnapelőtt hoztak fel Budapestre." Egy másik önkéntes hozzáfűzte az interjúhoz: *„Augusztus 15-én érkeztem csapatommal Szabácsba. Éjjel tizenegy óra volt. A városban nagy csönd uralkodott. Katonán kívül nem lehetett senki mást látni az utcákon. Nyomban útnak indítottak bennünket, állandó tüzelés mellett vonultunk előre. Az előnyomulást megnehezítette, hogy állandóan szakadt az eső. Időnkénti kevés szünettel, másnap délutánig meneteltünk. Útközben több falut értünk, már messzire elénk jöttek a falukból az asszonyok és gyerekek; kezükben fehér zászlókat lobogtattak. Amikor közelükbe értünk, hangosan kiáltozták: – Zsivió Ausztria! Vivat Ausztriai De még 80–100 lépésnyire se értünk tőlük, utánunk lövöldöztek, összesen talán harminc kilométert meneteltünk, a példán okulva, a közbeeső falvakat kénytelenek voltunk felgyújtani, nehogy védelmet adhassanak az ellenségnek. Komisz, hálátlan nép a szerb, még saját véréhez se emberséges."* Egy somogyi származású fiatal szakaszvezető, aki szintén részt vett Szabács elfoglalásában, átveszi a szót: *„Augusztus 12-én hajnalban történt az átkelés a Száván. Huszan-huszan egy-egy csónakban az ellenség folytonos tüzelése mellett áteveztünk a folyón. Közben mi is állandóan tüzeltünk. Amikorra a partra értünk, nem volt ott már egyetlen élő szerb se. Akit le nem terített a mi golyónk, az futva menekült. Délután bemasíroztunk a városba. Két napig voltunk ott. Tizennegyedikén a alarmot futtak. Nagyobb ellenséges csapatok akartak betörni a városba. Eléjük mentünk és erős tüzeléssel visszavertük őket. Ebben az összeütközésben sebesültem meg én is. Lábamat és mellemet érte golyó. Összeestem, elfutott a vér. Az egyik pajtásom észrevette, hogy leestem. Bajtárs – mondotta –, mi bajod? – Meglőttek! – válaszoltam. Lehajolt hozzám és bekötötte a lábsebemet. Azután egy másik pajtásommal a közelben, egy bokor alá cipeltek. Több idejük nem volt rá, hogy velem foglalatoskodjanak, futni kellett a többi után, előre, az ellenségre."*[28]

„A könnyebb sebesültek." (Forrás: Kelet, *1914. szeptember XXVI. évf. 7. sz. 4. o.)*

Bókay Árpád nagymester már július 31-én felhívást tett közzé a *Világ* napilapban, majd 1914 szeptemberében a *Kelet* közlönyében publikált cikkében meghatározta, hogy mik a magyar szabadkőművesség leendő feladatkörei.[29] Bókay szerint

28 Uo.

29 A páholyok és a *Kelet* szerkesztősége nyári szüneten voltak, ezért a *Kelet* csak a szeptemberi számában reagált először a háború kitörésére.

a szabadkőművesség eddig is az emberek megsegítésén dolgozott, ám ezek után más feladatkör szóba sem jöhet. A nagymester eddig nem látott egységre szólítja fel olvasóit: *„A mi hitvallásunk: a szeretet. A mi célunk az, hogy csökkentsük és orvosoljuk az emberiséget sujtó nyomort és a lehetségeshez képest szaporítsuk a földön élő boldog és megelégedett emberek számát."*[30] Felhívása szerint a szabadkőművesség munkájának két iránya lehet. Az egyik, az az itthon maradottak támogatása, segítése, *„…A másik pedig az, hogy ugyanilyen gondoskodással fogadjuk azokat is, akik a harctéren érettünk véreztek és akik nehéz, fájdalmas sebekkel tértek vissza."*[31]

Örömmel állapította meg, hogy a *Világ* hasábjain közzé tett felhívására, minden páholy reagált és még a munkaév megszokott szeptemberi megkezdése előtt megindult a páholytagok közti kapcsolatfelvétel. Bókay kitért rá, hogy az 1914–1915-ös évre elgondolt előzetes terveket a világ eseményei felforgatták, *„a mi békés csendben alkotó munkánk jelentősége teljesen elveszett a nagy világtragédia fontossága mellett…"*.[32] Kiemelte, hogy minden eddigi tevékenységet háttérbe kell szorítani, teljesen új feladatokkal teli munkaév vár a páholyokra.

A *Kelet* beszámolója szerint: *„A királyi művészet Podmaniczky-utcai otthona ma egészen új és szokatlan képpel fogadja a belépőt. Azok az ablaktáblák, amelyek mögött a zajtalan és a világ szemétől elvonult emberbaráti munka szokott folyni, állandóan nyitva vannak, nappal tele sugárral ömlik a termekbe a fény, éjszaka pedig szelíd lámpa világosság szűrődik ki az ablakon az utcára. Amikor fölmegyünk az emeletre, a vestibülben (előcsarnokban), ott, ahol rendes körülmények között az egyes páholyok munka meghívói és hirdetményei olvashatók a falon, a világháború térképei függnek, azokban a helyiségekben pedig, amelyeket rendesen a munkára sietö testvérek szoktak benépesíteni, a harctérről hozott sebesült katonák vannak otthon."*[33] A kórterem mellett az épület éttermét műtőteremmé alakították át, az onnan nyíló kisebb étkezőt pedig az izolációra szoruló fertőző betegek számára alakították ki. Ugyancsak a nagy étteremben volt az ápolónők ebédlője, illetve az ott lakó nővérek ágyai is. A kórház intézetének élén – mint a Vörös Kereszt hivatalos megbízottja – dr. Bókay Árpád állt, a főorvos dr. Fischer Aladár volt, a Bródy Adél kórház sebésze, segítője pedig dr. Székely István volt. A *Kelet* információi szerint számos orvos testvér jelentkezett munkára, így személyzettel, felszereléssel kiválóan ellátott kórházról beszélhetünk. Láthatjuk tehát, hogy a páholyok korábban említett társadalmi összetétele okán szép számmal voltak a tagok között orvosok, egészségügyi dolgozók, így a hadikórház számára nélkülözhetetlen orvosi ismeretek, valamint maguk a magasan képzett gyakorló orvosok könnyen elérhetőek voltak. Feltehetően ez is nagymértékben hozzájárult a Nagypáholy, majd később a többi páholy által alapított hadikórházak sikeres életmentő működéséhez.

30 *Kelet,* 1914. szeptember XXVI. évf. 7. sz.
31 Uo.
32 Uo.
33 Uo.

„Az első nap az ágyon kívül." (Forrás: Kelet, *1914. szeptember XXVI. évf. 7. sz. 5. o.)*

A Podmaniczky utcai hadikórházat 1914. szeptember 15-én külön kitüntetés érte, amikor maga Auguszta Mária Lujza osztrák főhercegnő, császári és királyi hercegnő, az Auguszta-segélyalap életre hívója látogatott el megszemlélni a Nagypáholy betegellátóját. A főhercegnő a szabadkőművesség által megszervezett napi kenyérosztás okán egybegyűlt ámuló tömeg jelenlétében vonult be a kórházba, ahol Bókay Árpád, Fischer Aladár és Wilczek Gusztáv fogadták őt és kíséretét. Végig vezették őt a kórtermeken, ahol a beszámolók szerint a főhercegnő több sebesült katonával is szót váltott, a magyarokkal magyarul, a német anyanyelvűekkel németül, egy horvát beteggel pedig angolul. Orvosi tanácsai, észrevételei mellett jelképes ajándékokat osztott szét a lakók között egyórás ott tartózkodása alatt. Érdemes kiemelni, hogy a főhercegasszony később, 1915. január 16-án Majthényi Irma főudvarhölgy kíséretében megismételte uralkodói szemléjét a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy kórházában és újfent megelégedettségének adott hangot.[34]

A *Kelet* októberi címoldalát ismét Bókay nagymester nyitotta meg érzelmektől nem mentes beszámolójával az eltelt hónapok tapasztalataival kapcsolatosan: *„Minden testvér, minden páholy azonnal megmozdult széles ez országban. Egyszerre félretettünk minden más vágyat, minden más munkát…"*[35] Bevezetőjében büszkén összegezi a szabadkőművesség addigi munkáját, a kórházak és élelmezési alapok életre hívását. *„…eljön az idő, amikor büszkén és megelégedéssel fogunk visszaemlékezni arra, hogy ezekben a nehéz időkben megtettük a kötelességünket!"*

Ugyanezen számban a *„Mit végeztünk? A Szabadkőművesség és a háború – Pontos statisztikát!"* című cikk névtelen írója azt szorgalmazza, hogy a szabadkőművesség háborús politikájáról a legpontosabb statisztikát kell vezetni: *„A magyar szk. fontos fejezete lesz a mostani nehéz időkben kifejtett működés, az adatokat készen kell tartanunk a jövő történetírója számára."*[36]

34 *Világ,* 1915. január 16. VI. évf. 16. sz. 10. o.
35 *Kelet,* 1914. október XXVI. évf. 8. sz.
36 Uo.

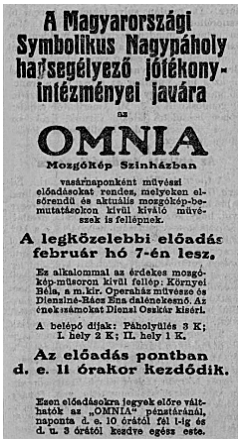

„Lábadozó betegek." (Forrás: Kelet, *1914. szeptember XXVI. évf. 7. sz. 6. o.)*

A *Kelet* az 1914–1915-ös év hónapjaiban rendszeresen beszámolt az adott időszakban a szabadkőműves hadikórházakban ápolt sebesült és ellátásban részesített katonák, valamint ellátási napjaik számáról. A közlöny októberi jelentése szerint a Nagypáholy kórházában addig 140 beteget ápoltak 1707 ápolási nappal, az ágyak számát pedig 50-ről 60-ra tudták növelni.[37] A jelentés szerint minden egészségügyi beavatkozást sikeresen hajtottak végre, halottja a kórháznak addig nem is volt. Mi több, csodával határos módon még egy tetanuszos beteg is felépült, amire a kor viszonyai között elenyészően kevés esély volt. A novemberi *Kelet*ben „Az oszlopok alatt" című cikk beszámolója szerint a Nagypáholy kórházában 225 beteg feküdt, 3716 ápolási nappal és 165 fő már el is hagyta a kórházat.[38] A Szövetségtanács 1914. október 24-én és november 18-án tartott ülésén lajstromba vették a korábbi eredményeket. A Nagypáholy kórháza addig 275 beteget ápolt, 4764 napban, 220-an teljesen felépülve távoztak.[39] A kezeltek között bevonult és katonai szolgálatot teljesítő páholytagok is voltak, mint dr. Lenkey Ferenc a Petőfi, Visnovszky Ignác az Eötvös, Pogány József a Martinovics, a későbbi Tanácskormány népbiztosa, valamint Czóbel Ernő szintén a Martinovics páholyból, aki maga is a leendő Tanácskormány bécsi követe volt. Szintúgy a kórházban kezelték Nagy Andort, aki a *Világ* napilap munkatársa, egyben rendszeres harctéri tudósítója is volt.

A Nagypáholy kórházában november 24-én Rózsa S. Lajos, az Operaház énekese egy maga köré gyűjtött vándor művészcsoporttal adott elő a betegeknek. Rózsa Beregi Oszkár verseket, Havas Györgyike dalokat és operadarabokat énekelt Pető Imre zongorista kíséretében. A *Világ* apróhirdetéseiből az is kiderül, hogy vasárnaponként művészi előadást rendeztek meg az Omnia Mozgókép Színházban a Magyarországi Symbolikus Nagypáholy hadsegélyező jótékony intézményei javára.[40]

37 Uo.
38 *Kelet*, 1914. november XXVI. évf. 9. sz.
39 Uo.
40 *Világ*, 1914. november 24. V. évf. 297. sz. 10. o.

A Magyarországi
Symbolikus Nagypáholy
hadsegélyező jótékony-
intézményei javára
az
OMNIA
Mozgókép Színházban
vasárnaponként művészi
előadásokat rendez, melyeken el-
sőrendű és aktuális mozgókép-be-
mutatásokon kívül kiváló művé-
szek is fellépnek.
A legközelebbi előadás
február hó 7-én lesz.
Ez alkalommal az érdekes mozgó-
kép-műsoron kívül fellép: Környei
Béla, a m. kir. Operaház művésze és
Diensiné-Bácz Ena dalénekesnő. Az
ének számokat Dienzl Oszkár kíséri.
A belépő díjak: Páholyülés 3 K;
I. hely 2 K; II. hely 1 K.
Az előadás pontban
d. e. 11 órakor kezdődik.
Ezen előadásokra jegyek előre vált-
hatók az „OMNIA" pénztáránál,
naponta d. e. 10 órától fél 1-ig és
d. u. 3 órától kezdve egész estig.

Jótékonysági előadás apróhirdetése (Forrás: Világ, *1914. november 24. V. évf. 297. sz. 10. o.)*

A *Kelet* 1915. januári száma szerint a Nagypáholy Podmaniczky utcai kórházában január közepéig 350 beteget ápoltak 7815 ápolási nappal.[41] Karácsony alkalmából december 25-én ünnepséget rendeztek a kórházban, amely során a sebesült katonákhoz dr. Bókay Árpád Nagymester és Wilczek Gusztáv intéztek beszédeket. A kórházban ápolt tisztek nevében dr. Sebestyén József, a legénység részéről pedig Künzer Aladár mondott köszönetet.

A Nagypáholy vállalásának eredményességén felbuzdulva a többi páholy is belefogott az 1914-es év végén saját keletjeiken[42] a maguk ispotályainak a felállításába.

A budapesti páholyok közül a már említett Deák Ferenc volt a második a Nagypáholyt követően, amely hadikórházat hozott létre. A kórház november 1-jén nyílt meg a Mexikói út 63. szám alatt a páholy által korábban alapított Nyomorék Gyermekek Otthonában. A Deák szervezetén belül a propagandabizottság tette meg a kezdeményező lépéseket a betegellátó létrehozására. A költségek fedezésére 15 ezer koronát gyűjtéssel, 15 ezret pedig a páholy pénztárából szándékoztak előteremteni. Kezdetben ezt az intézményt 50 fő befogadására alkalmasnak tervezték, ám szándékuk volt, hogy amint a körülmények lehetővé teszik, bővítik ezt a keretet. Ez nem sokkal a nyitást követően meg is valósult, hiszen a *Kelet* leírása szerint két tágas teremben 100 ágyat bocsátottak az ellátási feladatok rendelkezésére, amelyek közül 80-nak szinte rögvest lett is gazdája.[43] A kórtermek mellett műtőterem, fürdő- és mosdószoba is kialakításra került. Főként súlyos sérülteket vettek fel ide, olyanokat, akik operációra szorultak. A kórházat dr. Szegváry László főorvos vezette, mellette pedig hat orvos teljesített szolgálatot. A nővérek munkáját és a kórház működését napi szinten báró Dániel Ernőné ellenőrizte, ami a páholy munkájának társadalmi beágyazottságát jelzi. A kórházi betegágyakon fekvő katonákat az árvaházi kórus

41 *Kelet,* 1915. január XXVII. évf. 1. sz.

42 A szabadkőművesek sajátos nyelvezetében a páholyok tevékenységi területeként szolgáló városokat is kelet elnevezéssel illették pl. Budapest keletén.

43 *Kelet,* 1914. szeptember XXVI. évf. 7. sz.

köszöntötte népdalok, katonai indulók és a Himnusz előadásával. A kora esti órákban ezt a szabadkőműves hadikórházat is meglátogatta Auguszta főhercegnő, ami egy előre be nem jelentett váratlan látogatás volt. A főhercegnőt dr. Szegváry László főorvos kísérte körbe az épületben. Auguszta főhercegnő a Podmaniczky utcai látogatásához hasonlóan több mint egy órát volt jelen, beszélgetésbe elegyedett a betegekkel és a kórház személyzetével, majd a Himnuszt éneklő iskolások sorfala előtt elhaladva, éljenző tömeg kíséretében autóval távozott. A megnyitóünnepélyt dr. Farkas Ignác sebészorvos zárta le a hat ápolónő-jelölt szóbeli vizsgáztatásával. A kórház első komolyabb operációjára már a megnyitást követő nap sort kerítettek.[44]

A Deák Ferenc páholy 1914. november 18-ig 108 beteget kezelt, a kórház ügyeit pedig dr. Medgyes Simon tiszteletbeli nagymester intézte.[45] A karácsonyi ünnepség előkészületei alatt, novembertől minden vasárnap koncertet tartottak a lábadozó katonák számára.

„Készül az ebéd." (Forrás: Kelet, *1914. szeptember XXVI. évf. 7. sz. 3. o.)*

A kórház december hónapban 460 sebesült katonának adta vissza teljesen az egészségét. A betegeken addig 38 műtétet végeztek. A súlyos beavatkozások sikerét ékesen bizonyította, hogy a kórháznak addig egyáltalán nem volt halottja. A kórház vezetősége végül szép karácsonyi ünnepet rendezett 1914 decemberében, melyen az egész hölgybizottság részt vett báró Dániel Ernőné és Deutsch Antalné vezetésével.

A *Kelet* 1915. szeptemberi jelentése szerint addig az időpontig összesen 1279 katonát ápoltak a páholyok budapesti hadikórházaikban, ebből 400 beteg és sebesült katonát a Deák Ferenc páholy a Nyomorék Gyermekek Otthonában.[46] A kórháznak 1915 szeptemberében a jelentés készültekor 104 betege volt. A műtétek száma 80-at tett ki és *„jellemző az ápolás gondosságára és szakszerűségére az, hogy a műtétnek alávetett katonák közül egyetlen egyet sem kellett amputálni"*.[47] A forrás szerint a kórházban két hónapon át egy meg nem nevezett svájci orvos is tevékenykedett, aki a harctéri sérüléseket óhajtotta nálunk tanulmányozni.

44 *Világ,* 1914. november 2. V. évf. 275. sz. 7. o.
45 *Kelet,* 1914. november XXVI. évf. 9. sz.
46 *Kelet,* 1915. szeptember XXVII. évf. 8. sz.
47 Uo.

Ugyancsak 1914. október 5-én határozott úgy a szintén budapesti Demokratia páholy tagsága, hogy készen áll immáron egy százágyas saját hadikórházat kialakítani. „*A harctérről visszatérő katonák közül ez a kórház elsősorban azokat kívánná ellátni, akik belső betegségekben szenvednek és akiknek az ápolása a katonai kórházakban természetszerűleg sok kívánni valót hagy maga után.*"[48] A tagok közül hamar felsorakoztak az orvosok és beszerezték a felszerelést is. Már „csak" az ágyak finanszírozása volt kérdés, ugyanis a számítások szerint egy ágy fenntartása napi két-két koronába került. Így azok a testvérek, akik havi hatvan koronával járulnak hozzá a költségvetéshez, egy-egy ágynak az „alapítói és fönntartói lesznek". Hozzá kell tenni, hogy a budapesti főpolgármester szerint polgári kötelesség a sebesültek befogadása az otthonokba. Így a Demokratia páholy úgy látta, e cselekedettel eleget is tesznek eme polgári kötelezettségvállalásnak és kérelmezték, hogy mindenki, aki egy minimális összeggel hozzá tud járulni az akcióhoz, jelentkezzen a Demokratia páholy főmesterénél, dr. Temesváry Rezsőnél.

A november 2-án megnyitott kórházat a Demokratia „Beteg katonák hospitiuma" névre keresztelte. A születése fokozatosan történhetett meg, hiszen novemberben a kórházi ágyak száma még csak 70 volt a tervezett 100-hoz képest. Az új kórházat a Sörház utca 3. szám alatt alakították ki, a Kereskedő Ifjak Egyesületének helyiségeiben. A jelentések szerint diétás koszton éltek a katonák a nővérek állandó felügyelete alatt. Annak érdekében, hogy a katonák otthonosan érezzék magukat, a testvériség fodrászt szerződtetett, az egyes lapok szerkesztőségei újságokat bocsátottak rendelkezésükre, könyvekből kisebb könyvgyűjteményt alakítottak ki a betegeknek, valamint etofont[49] is biztosítottak a frontról hazatértek számára. A beteg katonák a források szerint mindannyian közlegények, kivételes körülményeik így nem tiszti rendfokozatra vezethető vissza. A megnyitást követően pár nappal a kórházat Baitz tábornok és Gerstl főtörzsorvos látogatta meg, „akik a látottak fölött a legnagyobb megelégedésüknek adtak hangot".[50] A kórház élén dr. Temesváry Rezső főorvos, a páholy főmestere állt, akinek az ellátásban dr. Öhler László segédkezett. Mellettük ötventagú hölgybizottság állt rendelkezésre, akik előre felosztották egymás között a napi teendőket.

A Demokratia kórházi intézményében Mikulás napi ünnepséget tartottak és készültek a karácsonyra. A hadikórháznak 500 koronát adományozott a Humboldt páholy, de pénzsegélyt folyósítottak az Anonymus, az Archimedes, a Hajnal és a Budapest páholyok is. Karácsony alkalmából a kórházban meleg hangulatú és jól sikerült ünnepséget rendeztek, amelyen az ott dolgozó nővérek is részt vettek. A beteg katonákat megajándékozták; szivaron, cigarettán kívül egy-egy órát, tűzszerszámot kaptak. Nemcsak a beteg katonákról emlékeztek meg, hanem a kórházban ápolt katonák otthon maradt családtagjairól is. A szegényebb sorsúak családtagjait mindemellett pénzzel és természetbeni ajándékokkal örvendeztették meg.

48 *Kelet,* 1914. október XXVI. évf. 8. sz.

49 A *Világ* napilap rendszeres hirdetései között úgy írták le mint: „*Uj találmány! Eredeti ETOFON. Tölcsérnélküli beszélőgépeink legujabb farezonáncz hangvezetéssel. Csodás tiszta hanggal!*" Beszélőgépnek a fonográfot és a gramofont is nevezték Magyarországon.

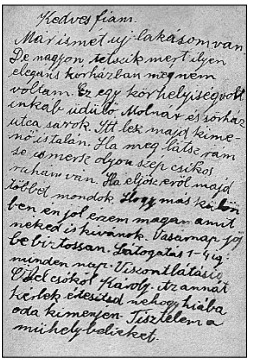
50 *Kelet,* 1914. november XXVI. évf. 9. sz.

A „Beteg Katonák Hospitiuma" hetven ágyában 1915. január 1-jéig 136 beteget ápoltak több mint 4000 ápolási napon.[51] A beszámolók szerint a katonai hatóságok a legteljesebb mértékben meg voltak elégedve a kórház működésével. 1915 januárjában Auguszta főhercegasszony látogatásával tisztelte meg ezt a szabadkőműves kórházat is, nagy érdeklődéssel szemlélve végig a betegszobákat A *Kelet* szerint a páholy *„nagy örömmel és büszkeséggel kell itt jelentést tennünk arról, hogy a Demokratia páholy kórházalapító akciója nemsokára újabb eredményt fog fölmutatni. Az akció élére állt testvérek, főleg dr. Temesváry Rezső főmester, Kunvári Menyhért és Ganz testvérek fáradozásának sikerült elérnie azt, hogy a Demokratia páholy már nemsokára újabb kórházat állíthat a szenvedő katonák szolgálatába. Az új kórházat egyelőre harminc ággyal a Magyar Automobilklub helyiségeiben fogják berendezni és máris sikerült mindazt biztosítani, ami ennek a harminc ágynak az ellátására szükséges."*[52]

A kórház egyik sebesült hadfi lakója 1915 februárjában a következő levelet küldte haza hozzátartozójának:

> *„Kedves fiam*
> *Már ismét uj lakásom van. De nagyon tetszik mert ilyen elegáns kórházban még nem voltam. Ez egy körhelyiség volt inkáb üdülő. Molnár és sörház utca sarok. Itt lesz majd kimenő is talán. Ha meglátsz rám se ismersz olyan szép csíkos ruhám van. Ha eljösz eről majd többed mondok. Hogy máskülönben én jól érzem magam amit neked is kivánok. Vasárnap jöj be biztossan. Látogatás 1–4 ig minden nap. Viszontlátásig*
> *Ölel csókol Károly. Az Annát kérlek értesitsd nehogy hiába oda kimenjen. Tisztelem a műhelybelieket."*[53]

A „Beteg Katonák Hospitiumában" 1915 szeptemberéig összesen 400 beteg katonát kezeltek 14 000 ápolási nappal.[54] A kórházról az oda látogató illetékes hatóságok rendszerint elismeréssel nyilatkoztak.

51 *Kelet*, 1915. január XXVII. évf. 1. sz.
52 Uo.
53 http://wangfolyo.blogspot.com/2015/02/rozsaszinu-levelek-15.html (Megtekintés: 2023. március 27.)
54 *Kelet*, 1915. szeptember XXVII. évf. 8. sz.

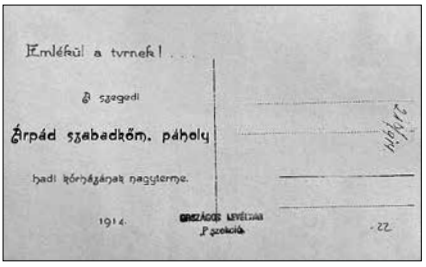
A nagy létszámú budapesti páholyokon kívül a kisebb vidékiek is lelkesnek bizonyultak a feladatvállalásban. A *Nyugat* főszerkesztője, Ignotus – aki maga is a Demokratia tagja volt – a *Kelet* 1914. novemberi számában találóan ki is emelte: *„A charitás egyszerre közkötelességgé s ezzel – nem rossz értelemben mondom a szót – közdivattá válik. Jót tenni és betű szerint sebeket hegeszteni ugyanolyan pillanatnyi szükség és elháríthatatlan tennivaló, mint muníciót gyártani s élelmezésekről gondoskodni.”*[55] A Nagypáholy novemberben maga is örömmel állapította meg, hogy sikeres volt a felhívása és a páholyok kielégítően fogtak munkához és a kórházak fenntartásához.[56]

A *Világ* 1914. augusztus 7-ei cikke szerint a szegedi Árpád páholy beadványt intézett dr. Somogyi Szilveszter rendőrfőkapitányhoz, amelyben a páholy összes helyiségét fölajánlotta a háborúban megsebesültek kórháza céljára és a behívott katonák itthon maradott és szükséget szenvedő családjának nyomora enyhítésére fölajánlottak 1500 koronát.[57]

Az Árpád páholy kórházának címere (Forrás: MNL, P. szekció)

Az Árpád páholy hadikórházának képeslapja (elől és hátul) (Forrás: MNL, P szekció)

Ugyancsak a kisebb páholy-kezdeményezéseket gyarapította a budapesti Haladás páholy, amely elhatározta még 1914 augusztusában, hogy 2000 koronát juttat a Nagypáholy kórházának céljaira. Szintén a Haladás alapítása, a Budapesti Szünidei Gyermektelep Egyesület ajánlotta föl a Vörös Keresztnek négyszáz ággyal

55 *Kelet,* 1914. november XXVI. évf. 9. sz.
56 Uo.
57 *Világ,* 1914. augusztus 7. V. évf. 187. sz. 8. o.

és teljes konyhaberendezéssel fölszerelt telepházait Hegybányán, Balatonlellén és Zebegényben.[58]

A *Kelet* novemberi „Az oszlopok alatt"-cikk beszámolójában a bajai Honszeretet páholy helyettes főmestere, Beczásy Gyula tett javaslatot arra, hogy a páholyházat alakítsák át hadikórházzá.[59] A tagság határozata szerint ezt külső segítség nélkül kívánták létrehozni, főorvosa pedig az említett Beczásy Gyula lett. A súlyosabb sebesültek operációját dr. Róna Dezső páholytag testvér vállalta fel. A kórházat végül 1914. október 17-én sikerült is megnyitni.

Nyíregyházán a Szabolcs páholy Károlyi téri (ma Benczúr tér) palotájában rendeztek be kórházat a sebesült katonák gondozására. A sérültek ellátásáról és ápolásáról ez esetben is a páholy tagsága gondoskodott. 1914 szeptemberében tizennégy sebesült tisztet helyeztek el ebben a kórházban, akik az orosz fronton sérültek meg. Az ápoltak között volt egy alezredes és egy százados is. Mindketten az oroszok elleni harcokban sebesültek meg. A századost egy srapnel szilánk tette harcképtelenné. Őt a hadapródja vette fel és folytonos tűzben két kilométert vitte. Éjszaka jutottak el az első kötözőhelyre, majd Komarno mellett vasútra tették őket. A nyíregyházi kórházban dr. Flegmann Sándor orvos, Geduly Henrikné, az evangélikus püspök felesége, Kovácsy Margit és Fekete Sándorné „éjt nappallá téve ápolják sebesültjeiket".[60]

1914 októberében a karánsebesi Oriens páholy már 300 ágyas kórházat hozott létre 23 000 korona hozzájárulással és teljes kórházi személyzettel, ahol „Románok, németek és magyarok karöltve dolgoznak. Nincs diszharmónia!"[61] A beszámoló szerint a korábban a magyar páholyvilágon belül a radikális politikai irányvonal éllovasának számító nagyváradi László király augusztus 2-án döntött arról, hogy a páholy éttermét 20 ágyas kórházzá alakítják át a Szünidei Gyermektelep ágyait és ágyneműit felhasználva; valamint a páholy orvos testvérei díjtalanul vállalták el a páholy kórházában a sebesültek és betegek gondozását. A László király nővéreit is felszólították, hogy vegyék ki részüket a nagy munkából. A nagyváradi páholyközösség 500 korona indulóalappal kezdte el a meghirdetett adakozást.[62]

További fejlemény volt 1915 januárjában hogy Szabadkán az Alkotás páholy szintén átalakította a maga épületét hatvan ágyas hadikórházzá. Érdemes megjegyezni, hogy a háború elején ez a páholyház közvetlenül a hadsereg rendelkezésére volt bocsátva, ahol sokáig beszállásolt katonák állomásoztak.[63] Az Alkotás páholy házát a hadsereg 1914 decemberétől üdülő kórházként kívánta használatba venni. Az Alkotás végül a maga által előirányzott hatvan ágyas kórházat rendezett be teljes egészében saját költségén, ahol a páholy nővérei látták el a rászorulókat. A kórházban a többi páholykórházhoz hasonlóan decemberben karácsonyi ünnepséget tartottak. Ugyancsak a szabadkai Alkotás páholy akciója volt a szerb frontról a Szabadkán keresztül vonatokon szállított sebesültek ideiglenes ellátása. A Vörös Kereszt a sza-

58 *Világ,* 1914. augusztus 8. V. évf. 188. sz. 8. o.
59 *Kelet,* 1914. november XXVI. évf. 9. sz.
60 *Világ,* 1914. szeptember V. évf. 240. sz. 7. o.
61 *Kelet,* 1914. október XXVI. évf. 8. sz.
62 Uo.
63 *Kelet,* 1915. január XXVII. évf. 1. sz.

badkai pályaudvaron és környékén nem tudta teljes körűen megoldani a betegellátást, ezért az Alkotás testvérei és nővérei teával, tejjel és egyéb italokkal igyekeztek ellátni az érkező, majd tovább szállított megsebesült harcosokat. A páholy tevékenységét egy kisebb helyi összefogás segítette, ugyanis a helyi vasutasok 1600 koronával járultak hozzá az ellátáshoz, míg a Délvidéki Közgazdasági Bank a pályaudvar környékén egy helyiséget bocsájtott a szabadkai szabadkőművesek rendelkezésére. Itt a későbbiek során Lányi Móric főmester irányításával a páholy tagsága 30-40 sebesült ellátására alkalmas kórházat rendezett be, melyet a *Kelet* beszámolója „Szabadka városának leghygienikusabb kórházaként" jellemzett.[64]

A felsorolt intézményeken kívül még Komáromban, Nagykanizsán, Aradon, Ungváron, Zágrábban és Eszéken rendeztek be és vezettek a helyi szabadkőművesek hadikórházakat.[65]

Még 1916 tavaszán a Magyar Symbolikus Nagypáholy Szövetségtanácsának ülésén is olvashatunk utólagosan jelentéseket a Nagypáholy kórházának működéséről.[66] Ezek szerint több meg nem nevezett, a kórházban dolgozó páholytag és nővér is a Vörös Kereszt Egyesület kitüntetésében részesült ünnepélyes rendezvény keretei között Habsburg-Toscanai Ferenc Szalvátor főhercegtől, aki a Nemzetközi Vörös Kereszt ausztriai szervezetének és a Magyar Szent Korona Országai Vörös Kereszt Egyesületnek helyettes fővédnöke volt ekkor. A kitüntetések kapcsán Bókay Árpád nagymester beszédet intézett az egybegyűltekhez. Ebben közzétette, hogy 1915 szeptemberéig, tehát a Nagypáholy kórházának bezárásáig, csak a Podmaniczky utcai hadikórházban 582 beteget ápoltak, köztük 166 tisztet és 416 közlegényt, összesen megközelítőleg 17 000 ápolási napon keresztül.[67] Az ennek fedezéséül szolgáló 85 575 koronát pedig a Nagypáholy teljes mértékben maga állta külső támogatások nélkül.[68] Ami igazán elismerésre méltó teljesítménynek mondható, hogy az általa ismertetett adatok szerint a kórházban mindösszesen négy beteg elhalálozására került sor a több mint egy év alatt.[69]

Egy hónappal később Bókay úgy fogalmazott az országos nagygyűlésen: „…*Első helyen kell említenünk ezek között (ti. a szabadkőművesség háború alatti akcióit) a Nagypáholy hadikórházát, melyet minden külső támogatás nélkül teljesen a magunk erejéből és a magunk emberségéből tartottunk fenn. Csak ez az egyetlen háborús intézményünk több mint nyolcvanezer koronába került. A Nagypáholy hadikórháza mellett azonban még két nagy szabadkőműves kórház működött a fővárosban és a szabadkőműves kórházak egész sorozata a vidéke … Magam is csodálkozom azon, hogy a magyar szabadkőművesség mindehhez az áldozathoz honnan vette az erőt? Magam is ámulok, hogy mindezt bírtuk és mindezt az eddigi arányokban folytatni is tudjuk, akkor, amikor tagjaink háromnegyed része a harctéren van és az áldozatok terhe teljesen az itthon maradt testvérek vállait nyomja…*"[70]

64 Uo.
65 *Világ,* 1916. március 7. VII. évf. 66. sz. 9. o.
66 *Kelet,* 1916. április XXVIII. évf. 4. sz., illetve *Világ,* 1916. március 7. VII. évf. 66. sz. 9. o.
67 *Világ,* 1916. március 7. VII. évf. 66. sz. 9. o.
68 Uo.
69 Uo.
70 *Kelet,* 1916. május XXVIII. évf. 5. sz.

A történeti kontextus érdekében érdemes megjegyezni, hogy a magyar szabadkőművesség hadikórházakat érintő költségvetésétől messze elmaradtak a páholyok által a háborút megelőző években kiemelt témának számító oktatásügyi mozgalmak és intézmények támogatásainak kiadásai. Így a polgári radikális egyetemi ifjúság egy részét tömörítő Galilei Kör támogatása;[71] a Budapesti Népoktatási Kör,[72] az Erzsébet Népakadémia,[73] a Szabad Lyceum finanszírozása;[74] a győri szabadkőműves diákotthon felállítása,[75] vagy a népoktatási füzetek országos terjesztése.[76]

A szabadkőműves hadikórházakkal kapcsolatos jelentések 1916 folyamán gyakorlatilag teljesen megszűnnek. Maga a Symbolikus Nagypáholy hadikórháza Bókay Árpád beszéde és a *Világ* tudósítása szerint 1915. szeptember 1-jéig működött.[77] Mint a napilap írta: *„A magyar szabadkőművesség áldozatkészségéből berendezett kórház működését időközben feleslegessé tették a felépült nagy barakkórházak és a sebesültek legtöbbjének a harctérhez közel eső kórházakban való elhelyezése…"*[78]

Bókay 1916. márciusi beszédében pedig úgy fogalmazott: *„1915. szeptember 1-én oszlattuk fel kórházunkat, mivel úgy látszott, hogy arra már szükség nincsen. Megépültek Budapesten és a vidéken a nagy, monstre barakk-kórházak, melyek szükségtelenné tették azokat a kis kórházakat, melyekre égetően szükség volt akkor, amikor meglepett, megrohant bennünket a senki által nem gyanított háború. A hadiszinterek is messze vannak már tőlünk s csekély, elenyésző kivétellel ellenséges földön, hála katonáink önfeláldozó vitézségének, ezért alig jön már friss sebesült a fővárosba s a betegek száma sokkallta keve-*

71 A Comenius páholy 1909-ben felszólította a szövetséget, hogy anyagilag támogassák a frissen alakult hallgatói szervezetet. A Comenius és a Petőfi 400-400, a Galilei páholy 100 koronával járult hozzá az adakozási akcióhoz, ám még a Prometheus, Martinovics és Könyves Kálmán támogatásával együtt sem sikerült megközelíteni az előzetesen betervezett 6-8 ezer koronát. Ld. *Kelet,* 1909. december XXI. évf. 16. sz., illetve *Csunderlik Péter:* Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták. A Galilei kör története (1908–1919). Budapest, 2017. 133–134. o.

72 A Kör 1900-ban a kultuszminisztertől és kereskedelmi minisztertől 1000-1000, a fővárostól 800, biztosítótársaságoktól pedig 700 koronát kapott. Ld. *Kelet,* 1900. június–július XII. évf. 6. sz.

73 Az Erzsébet Népakadémia 1906-os költségvetési tervezete szerint 14 899 korona költséggel és 10 827 korona bevétellel kellett, hogy számoljon, így 4072 korona hiányt tüntettek fel, amely a többi szabadkőműves szabadoktatási intézményhez hasonló anyagi deficitet mutat. Ld. *Kelet,* 1906. május XVIII. évf. 5. sz.

74 A kormány 1903-tól évi 1000 koronával segítette a Lyceum munkáját. Ld. *Kelet,* 1905. május XVII. évf. 5. sz.

75 Az alapítók 15 ezer koronát ajánlottak fel az intézet elindítására és 50 felekezeten kívüli diák befogadását irányozták elő. Ld. *Kelet,* 1904. április XVI. évf. 4. sz.

76 Az 1908. évi Nagygyűlésen már minden korábbinál kitapinthatóbb volt a radikális és konzervatív szétválás a magyar szabadkőművességben, mivel az 53 meghívott páholyból csupán 37 képviseltette magát. A gyűlés az oktatásügy és a választójog témaköreit tűzte ki napirendi pontként. A másik 16 páholy pedig éppen azzal indokolta távolmaradását, hogy a gyűlés napirendje nyílt politizálást irányoz elő, melyet a konzervatív álláspont elutasított. A kongresszust dr. Messinger Simon nagymester nyitotta meg. Beszámolója szerint a Szövetségtanács állandó bizottságokat hozott létre, melyek feladata az oktatásügy és a választójog kérdésének koordinálása. A cél érdekében 8000 koronát sikerült összegyűjteniük, illetve szakemberek bevonásával két rövid füzetet állítottak össze a két témakörről. A vállalkozás azonban teljes kudarccal zárult: a népoktatási füzet 6000 példányából 85-öt sikerült eladni (1,4%) országosan, amiért a páholy összesen 10 korona 92 fillért kapott a terjesztőtől. Ld. *Kelet,* 1908. április XX. évf. 7. sz.

77 *Világ,* 1916. március 7. VII. évf. 66. sz. 9. o.

78 Uo.

sebb, mint egy év előtt volt. A vöröskeresztes zászló, mely becsülettel lengett a házon, lekerült annak ormáról, vajha helyébe a béke fehér lobogóját tűzhetnök ki mielőbb."[79]

A kórház bezárásának fenti körülményekkel való megindoklása annak tükrében, hogy az önkéntes betegápoló szervezeteknek csak Budapesten – még 1918-ban is – 32 különféle egészségügyi intézménye létezett, nem tűnik kielégítő magyarázatnak, inkább csak ürügynek. Lehetséges, hogy a kórház fenntartásának költségei túlterhelték a szövetséget, amely sok egyéb szociális feladatot is magára vállalt a világháború alatt. Magyarázat lehet továbbá az is, hogy a tagságból egyre többeket hívtak be frontszolgálatra, ami a kórház személyzetét vészesen lecsökkentette és az ellátás tovább már nem volt kivitelezhető. Ez utóbbira jó példa dr. Fischer Aladár, a hajdani kórház főorvosa, aki 1916 elején már más hadikórházban dolgozott.

'…the Sphinx Awaits the Arrival of Melancholy Trains…' – Freemasons' Military Hospitals in Hungary at the Time of the First World War

The assassination of Franz Ferdinand and his wife in Sarajevo on 28 June 1914 shook Hungary's Freemasons also, as did the events of the war that unfolded subsequently. Because of the humanitarian crisis caused by the world conflagration, Freemasons, too, soon responded using the resources available to them. Outstanding achievements of their charitable work in this period were military hospitals, the first among which was the facility set up in the Symbolical Grand Lodge of Hungary's palace in Budapest's Podmaniczky utca. The architect and executor of this project was Dr Árpád Bókay, a professor of medicine who was then president, namely Grand Master, of Hungary's Freemasons. Its purpose was to provide medical treatment for wounded and sick soldiers brought back from the front.

As a result of Árpád Bókay's call, many lodges contributed, as did their members individually, towards the establishment of this fifty-bed military hospital which was officially approved and supervised by the Red Cross Society and which began its work on 23 August 1914. The hospital was headed by Dr Bókay. Its senior physician was Dr Aladár Fischer, a surgeon at the Adél Bródy Hospital. Dr Fischer was assisted by Dr István Székely, by Freemason doctors who volunteered their services, and by nurses. By the end of January 1915, 350 patients had been treated at the facility and 7815 days of treatment had been provided.

Spurred on by the work of the Grand Lodge, in late 1914 other lodges, too, embarked on the creation of military hospitals of their own in their respective towns. In Budapest, the Ferenc Deák Lodge and the Demokratia Lodge each established a 100-bed temporary hospital, at Mexikói út 63 and Sörház utca 3 respectively. In smaller towns across the country, Freemasons set up hospitals of similar size or smaller for wounded soldiers, e.g. at Nagyvárad, Karánsebes, Baja, Nyíregyháza, Komárom, Szeged, Szabadka, Zagreb, Ungvár, Eszék, Arad, and Nagykanizsa.

In the light of our present knowledge, in the Grand Lodge's Podmaniczky utca hospital (to take just one example), 582 patients (166 officers and 416 enlisted men) were treated up to September 1915, when it had to close. The total number of days of treatment provided

79 Uo.

was 17,000. The 85,575-korona cost of all these was fully covered in by the Grand Lodge itself using no funds from outside.

According to the official explanation, these hospitals had to close by the second half of 1915, because enormous barracks-like hospitals built in the meantime near the front lines were already able to take over the care of the wounded. It is, however, probable that Hungary's Freemasons no longer had the material means to finance their hospitals, a task made even more difficult by the fact that, as they themselves admitted, almost three-quarters of them were in uniform by then.

"…die Sphinx wartet auf die Ankunft der traurigen Züge…" – Freimaurerische Kriegshospitäler in Ungarn während des Ersten Weltkriegs

Das Attentat in Sarajevo am 28. Juni 1914 und die sich entwickelnden Kriegsereignisse erschütterten auch die Welt der ungarischen Freimaurerlogen. Angesichts der durch den Weltkrieg ausgelösten humanitären Krise begann auch die ungarische Freimaurerei schon bald mit ihren eigenen Mitteln zu handeln. Zu den herausragenden Institutionen ihrer karitativen Aktivitäten in dieser Zeit wurden die Kriegshospitäler, von denen das erste die Krankenstation im Palast der Symbolischen Großloge von Ungarn in der Podmaniczky-Straße in Budapest war. Entworfen und verwirklicht wurde das Projekt von Medizinprofessor Dr. Árpád Bókay, der zu dieser Zeit Präsident – auch Großmeister genannt – der ungarischen Freimaurerei war. Ziel war es, die medizinische Versorgung der verwundeten und kranken Soldaten zu gewährleisten, die von der Front ins Hinterland transportiert wurden.

Infolge des Aufrufs von Árpád Bókay trugen die meisten Logen und viele Zivilisten mit Spenden zur Errichtung des 50-Betten-Militärhospitals bei, das am 23. August 1914 mit Genehmigung und unter Aufsicht des Vereines vom Roten Kreuz offiziell seinen Betrieb aufnahm. Das Krankenhaus wurde von Bókay geleitet, Chefarzt war Dr. Aladár Fischer, Chirurg des Adél-Bródy-Krankenhauses mit Dr. István Székely als Assistent, sowie mehreren anderen Ärzten und Krankenschwestern, die sich freiwillig aus den Reihen der Logenmitglieder gemeldet hatten. Bis Januar 1915 wurden in der medizinischen Einrichtung 350 Patienten in 7815 Pflegetagen betreut.

Ermutigt durch die Arbeit der Großloge, begannen auch die anderen Logen Ende 1914 mit der Errichtung von Militärhospitälern in ihren Städten. In Budapest richtete die Ferenc-Deák-Loge in der Mexikói-Straße Nr. 63 und die Demokratia in der Sörház-Straße Nr. 3 provisorische Hospitäler mit 100 Betten ein. In den weniger großen Städten des Landes richtete die Freimaurerei ähnliche oder kleinere Krankenhäuser für verwundete Soldaten ein, so in Nagyvárad (Großwardein, heute Oradea, Rumänien), Karánsebes (Karansebesch, heute Caransebeş, Rumänien), Baja (Frankenstadt), Nyíregyháza (Birkenkirchen), Komárom (Komorn), Szeged (Segedin), Szabadka (Maria-Theresianopel, heute Subotica, Serbien) Zagreb, Ungvár (Ungwar, heute Uschhorod, Ukraine), Eszék (Essegg, heute Osijek, Kroatien), Arad, Nagykanizsa (Großkirchen).

Nach den vorliegenden Informationen wurden allein im Militärhospital in der Podmaniczky-Straße 582 Patienten behandelt, bis es im September 1915 geschlossen wurde. Darunter waren 166 Offiziere und 416 Mannschaften, die fast 17 000 Tage lang behandelt

wurden. Die 85.575 Kronen, die zur Deckung dieser Kosten erforderlich waren, wurden vollständig von der Großloge selbst aufgebracht, ohne externe Zuschüsse.

Die Schließung der Militärhospitäler in der zweiten Hälfte des Jahres 1915 wurde offiziell damit begründet, dass die Versorgung der Verwundeten von den riesigen Baracken-Krankenhäusern übernommen werden konnte, die in der Zwischenzeit in Nähe der Frontlinie errichtet worden waren. Es kann jedoch vermutet werden, dass die ungarischen Freimaurer finanziell nicht mehr in der Lage waren, den Betrieb ihrer Einrichtungen weiter zu gewährleisten. Unmöglich gemacht wurde dies auch dadurch, dass nach eigenen Angaben fast drei Viertel ihrer Mitglieder zu dieser Zeit bereits selbst zum Kriegsdienst eingezogen worden waren.

Illés András

Sosemvolt páncélvonatok – az Osztrák–Magyar Monarchia meg nem valósult páncélvonat-tervezetei

Amikor 1914 nyarán az Osztrák–Magyar Monarchia és Szerbia konfliktusa heteken belül világméretű háborúvá eszkalálódott, a páncélvonatok már nem számítottak újdonságnak a harctereken. Gyakorlatilag az első vasúti szerelvények megjelenésével felmerült a katonai stratégákban az új közlekedési eszköz hadi alkalmazásának lehetősége, ami egyrészt a vasút katonai logisztikában történő felhasználását eredményezte, másrészt – mint felfegyverzett mozgó platform – valós harccselekményekben való aktív részvételhez vezetett. A 19. század második felének minden jelentősebb konfliktusában megtaláljuk azokat a vasúti szerelvényeket, amelyek már katonai igényeket kielégítve könnyű- vagy nehézfegyverzettel, felfegyverzett katonákkal, illetve – utóbbiak és a jármű létfontosságú részeinek védelmében – bizonyos mértékű páncélzattal voltak felszerelve.[1] Hogy csak a jelentősebbeket említsük: az észak-amerikai polgárháborúban,[2] a francia–porosz háborúban,[3] vagy éppen az angolok afrikai gyarmati konfliktusaiban (különösen Egyiptomban, illetve Dél-Afrikában)[4] mindannyiszor és minden fronton felbukkantak páncélvonatok. Ezek ekkor még általában tüzérségi platformok voltak, sokkal inkább ad hoc jelleggel összerakva, semmint egységes tervek alapján sorozatban gyártva. E vasúti harceszközök elsődleges feladata a vasúti pálya és infrastruktúra védelme, az utánpótlás biztosítása, illetve a fronton harcoló alakulatok (tüzérségi) támogatása volt. Az első világháború kezdetére a páncélvonatokról kialakult kép valamelyest árnyalódott, kikristályosodtak a fegyvernem feladatai, illetve azok a feltételek, amelyeket a technikai lehetőségek megfelelően ki tudtak elégíteni. Ebben – ekkorra már

1 A vasút megjelenésével bekövetkező hadügyi forradalomra, s a vasút alkalmazására a 19. század katonai konfliktusaiban remek és részletes összefoglaló *Pratt* 1915.

2 A vasút szerepére vonatkozóan az amerikai polgárháborúban remek összefoglalás *Hodges* 2009., páncélvonatok kapcsán: 17–29. o. Ld. még: *Malmassari* 2016. 474–476. o.

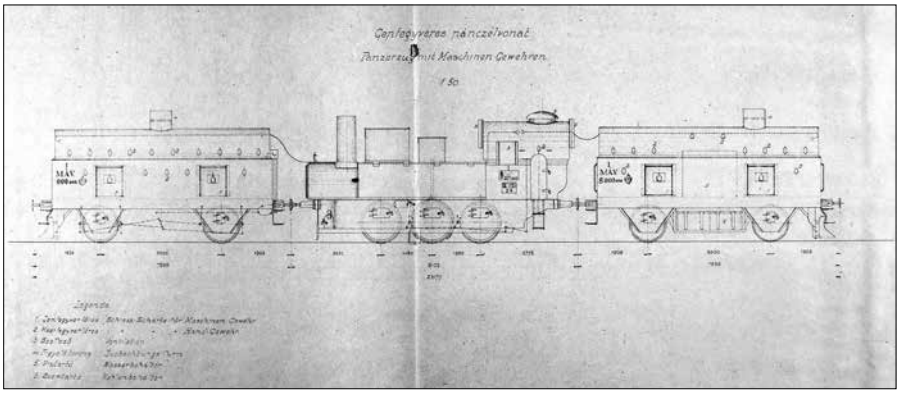
3 A páncélvonatok bevetése a franciák részéről a poroszok elleni háborúban és Párizs ostroma során egyúttal a fegyver bemutatkozása is az európai hadszíntéren. A francia páncélvonatok felszerelésére és alkalmazására részletesen ld. *Malmassari* 2010. 36–53. o., áttekintő jelleggel: *Malmassari* 2016. 158–162. o.

4 Egyiptom kapcsán ld. *Malmassari* 2016. 230. o., illetve a búr háború vonatkozásában *Malmassari* 235–240. o.

az egyébként viszonylag fejletlen vasúthálózattal rendelkező – Oroszország és a sokkal fejlettebb vasúti rendszerrel rendelkező Osztrák–Magyar Monarchia is élenjáróvá nőtte ki magát, utóbbi különösen a Magyar Királyi Államvasutaknak (MÁV) köszönhetően.

Az Osztrák–Magyar Monarchia sorozatban gyártott páncélvonatai

Az első osztrák–magyar páncélvonatok a galíciai front közelében található vasúti műhelyekben készültek. Ezek még improvizált, vagy szükségpáncélvonatok voltak, amelyeket a frontkörülmények közepette felmerült igényeknek és a rendelkezésre álló lehetőségeknek megfelelően szereltek fel páncélzattal és fegyverzettel, feladataik pedig a pályabiztosítás, az utánpótlás kísérése, a kiürítés fedezése, a felderítés és a tüzérségi támogatás biztosítása volt.[5]

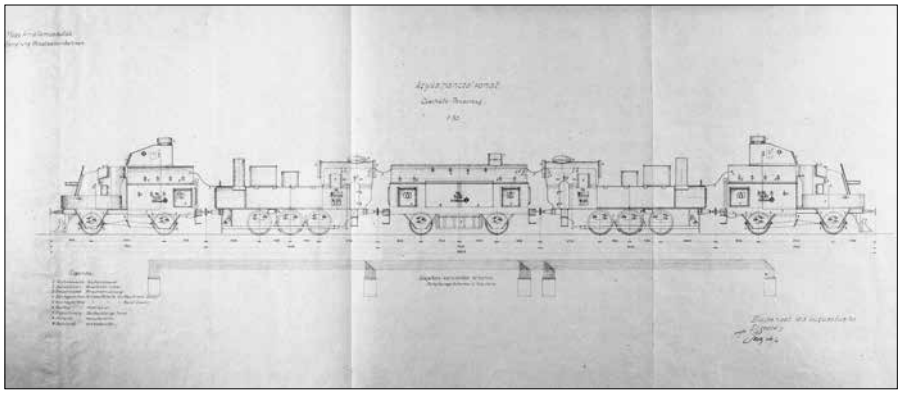
MÁV-építésű könnyű páncélvonat jellegrajza, 1:50, 1915. szeptember (MMKMA RA–581)

Az első háborús év végére aztán megkezdődött a magyar páncélvonatok sorozatgyártása a MÁV Északi Főműhelyében. Elsőként – korabeli szóhasználattal élve – „gépfegyveres", avagy könnyű páncélvonatok épültek, amelyek egy páncélozott MÁV 377 sorozatú szertartályos mellékvonali gőzmozdonyból, illetve egy-egy, a mozdony elé és mögé sorolt lövészkocsiból álltak. A mozdony kiválasztását páncélozhatósága tekintetében annak alacsony szerkezeti tömege, mozgékonysága tekintetében pedig tolatóképessége indokolta. A sérülékeny gőzmozdonyok szegecselt, többrétegű páncélzatot kaptak, ahol a sík felületeknél két réteg folytvaslemez (külső 8 mm, belső 6 mm) közé 4 cm vastag gyantás fenyőfabetét került, ez utóbbit az ívelt részeknél gyártástechnológiai okok miatt elhagyták. A páncélozás a teljes mozdonyra kiterjedt, burkolatot kapott a teljes felépítmény: a füstszekrény, a kazán, a mozdonysátor, a kémény, a gőzdóm és a homoktartály, illetve ugyanilyen fontos

5 Az osztrák–magyar improvizált páncélvonatokra vonatkozóan ld. *Lovas* 1989. 480–481. o., illetve 488–493. o.

volt védeni a kazán két oldalán található víz- és széntartályokat, a gőzhengereket és a tolattyúkat, a hajtórudazatot és a kerekeket.[6]

A lövészkocsikat rövid, 3,6 m tengelytávú, S sorozatú, alacsony oldalfalú teherkocsikból alakították át és a mozdonyokéval megegyező módon páncélozták. Fegyverzetüket a két oldalt, valamint a homlokfalon kialakított nagyobb lőréseken át tüzelő – a lövészkocsi szerelvényen belüli beosztásától függően – összesen 4 vagy 5 darab, 8 mm kaliberű, 1907/12 M vízhűtéses Schwarzlose géppuska, illetve a kocsiszekrény kisebb lőrésein át tüzelve a legénység 8 mm kaliberű 1895 M Mannlicher ismétlőkurtályai alkották. A lövészkocsik tetején megfigyelő kupolát alakítottak ki, ahonnan a szerelvény vagy az adott kocsi parancsnoka kémlelhette a terepet, illetve vezethette a fegyverek tüzét. A parancsnoki lövészkocsi esetében a kupola középen helyezkedett el, míg a hagyományos lövészkocsiknál a kocsiszekrény egyik vége felé. A parancsnoki lövészkocsikat fékberendezéssel ellátott teherkocsikból alakították ki, ellentétben a hagyományos, fék nélküli lövészkocsikkal, amelyeket ugyanakkor felszereltek víz- és széntartályokkal, ezáltal növelni tudták a szerelvény hatótávolságát. A víztartályokat a küzdőtérben helyezték el az oldalfal mentén, és a géppuskák hűtésére is alkalmazták. A széntartályok a kocsi alvázán, kívül kerültek elhelyezésre. Egyes lövészkocsik egyszeres, mások kettős víz- és széntartályokkal készültek, összesen tehát háromféle MÁV-építésű lövészkocsit különböztethetünk meg.[7]

MÁV-építésű nehéz páncélvonat jellegrajza, 1:50, 1915. augusztus (MMKMA RA–581)

A harctéri igények azonban hamarosan megkövetelték, hogy nehézfegyverzet is helyet kapjon a páncélvonatokon, így a MÁV E II. osztályán 1915-ben megkezdődött a lövegkocsik fejlesztése, gyártása, majd az úgynevezett ágyús, avagy nehéz páncélvonati szerelvények összeállítása. A szerelvény megnövekedett össztömege miatt a nehéz páncélvonatoknál szükségessé vált egy újabb páncélozott gőzmozdony besorolása, emiatt megváltozott az összeállítás is. Mint említettük, a könnyű

6 377 sor. mozdony lemezburkolása 1:20, MMKMA RA–146. További leírás a mozdonyokról: *Lovas* 1989. 493–495. o.

7 A MÁV-építésű lövészkocsik részletesebb leírására ld. *Lovas* 1989. 483–487. o.

szerelvények esetében a középen található mozdony elé és után soroltak be egy-egy lövészkocsit. Ezzel szemben a nehéz páncélvonatoknál középre a parancsnoki (fékes) lövészkocsi került, amely elé és mögé soroltak be egy-egy páncélozott gőzmozdonyt, míg a vonat elején és végén kapott helyet a két lövegkocsi. A korabeli dokumentumokban „ágyús kocsi" néven emlegetett harcjárművek építésekor a lövészkocsit vették alapul, ám a kocsiszekrényt csak az alváz feléig építették meg, a jármű másik végére egy körülbelül 270 fokban elforgatható, robosztus kialakítású, zárt lövegállás került egy 7 cm-es, L/30 kaliberhosszúságú Skoda-gyártmányú haditengerészeti löveggel. A lövegtorony hátulján és a kocsiszekrényen elhelyezett ajtók biztosítottak átjárást a kocsi két felépítményi egysége között. A kocsiszekrényre egy további felépítmény került ráépítésre, amelyben egy előre tüzelő géppuska kapott helyett. A géppuska-felépítmény tetején pedig egy, a lövészkocsikétól eltérő kialakítású megfigyelő kupolát is elhelyeztek. A lövegkocsiban kialakítottak további két géppuskaállást, a lőréseken keresztül pedig itt is alkalmazni lehetett a legénység ismétlőkurtályait.[8]

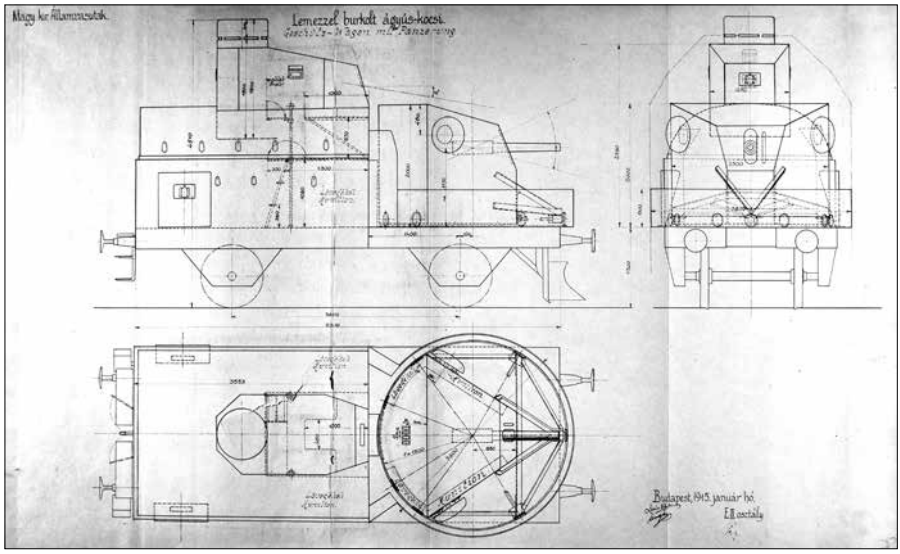
Gépfegyver páncélvonatok (1914. október 10. – november 30.)					
Hadrendi szám	Lövészkocsi		Mozdony		Lövészkocsi
I.	S 150060		MÁV 377,403		[S] 140972
II.	S 150003		MÁV 377,116		[S] 140914
III.	S 150183		MÁV 377,402		[S] 140866
IV.	S 148066		MÁV 377,361		[S] 140903
V.	S 148105		MÁV 377,182		[S] 140912
VI.	S 149902		MÁV 377,362		[S] 140942
Ágyú- és gépfegyver páncélvonat (1915. január 5. – február 15.)					
	Lövegkocsi	Mozdony	Lövészkocsi	Mozdony	Lövegkocsi
VII.	[S] 141172	MÁV 377,455	S 150271	MÁV 377,118	[S] 140963
VIII.	[S] 141455	MÁV 377,117	S 150052	MÁV 377,131	[S] 141164

A MÁV Északi Főműhelyben épített páncélvonatainak összetétele, valamint azok vontatójárműveinek és gördülőállományának pályaszámai[9]

8 A MÁV-építésű lövegkocsik részletesebb leírására ld. *Lovas* 1989. 487–488. o.

9 Páncélvonatok. MMKMA RA–581 nyomán. A dokumentum táblázata közli a páncélozott vasúti vontatójárművek és gördülőállomány tömegadatait is, amelyek közlésétől jelen táblázatunkban eltekintettünk. A dokumentum nem jelöli minden egyes lövész- vagy lövegkocsi esetében a sorozatjelet, ezeket []-ben közöljük.

A páncélvonati szerelvények harcmenetben egy-egy elő- és utánfutó pőrekocsival is rendelkeztek, amelyeket pályafenntartási eszközökkel szereltek fel. Ezeknek feladata kettős volt: egyrészt felderítetlen vasúti pályán a szerelvény lendületből előregurította a pőrekocsit, így vizsgálva meg, hogy a vágány alá van-e aknázva – az esetleges detonáció így csak a feláldozható kocsiban okozott kárt az értékes szerelvény helyett; másrészt a kocsin szállított pályafenntartási eszközökkel a páncélvonat, jellemzően vasúti tapasztalatokkal rendelkező legénysége ki tudta javítani az esetlegesen megrongált pálya hibáit.[10] A kocsik és a mozdony közötti kommunikáció belső telefonvonalon és szócsöveken keresztül zajlott.[11] A lövész-, illetve a lövegkocsikban egy-egy árnyékszéket is kialakítottak.[12]

MÁV-építésű lövegkocsi szerkezeti rajza, 1915. január (MMKMA RA–581)

A páncélvonatokra vonatkozó könnyű és nehéz besorolás 1916-ban megszűnt, miután bizonyossá vált, hogy a könnyű páncélvonatok alkalmazhatóságát erősen korlátozza a nehézfegyverzet hiánya. Az átszervezés során a könnyű páncélvonatok összeállítását megváltoztatták, a lövészkocsikat esetenként átsorolták másik szerelvénybe, továbbá szükségessé vált lövegkocsival való megerősítésük. Ennek megfelelően további két, szériában gyártott, ismeretlen pályaszámú MÁV-lövegkocsi készült, valamint két, korábban, ismeretlen helyen és időben épült, rögtönzött lövegkocsit is besoroltak könnyű páncélvonatokhoz. A két, eredetileg is nehéznek épült szerelvény szerkezetét nem bontották meg.[13]

10 Az előfutó kocsikra vonatkozóan ld. *Lovas* 1989. 495. o.
11 *Lovas* 1989. 486–487. o.
12 Ágyus-kocsi. Geschütz-Wagen. 1:20. MMKMA RA–747.
13 *Villányi* 2000. 127. o.

A magyar páncélvonatokat elsősorban a keleti hadszíntéren, az orosz fronton vetették be, ahol az ellenséges erők hasonló nagyságrendben alkalmazták ezt a fegyverrendszert, de Villányi György kutatásai alapján tudjuk, hogy az olasz fronton is vetettek be MÁV-építésű páncélvonatokat.[14]

MÁV-építésű nehéz páncélvonat próbaúton, 1916 (MMKMA Történeti Fotógyűjtemény 60242)

Variációk ágyús páncélvonatra

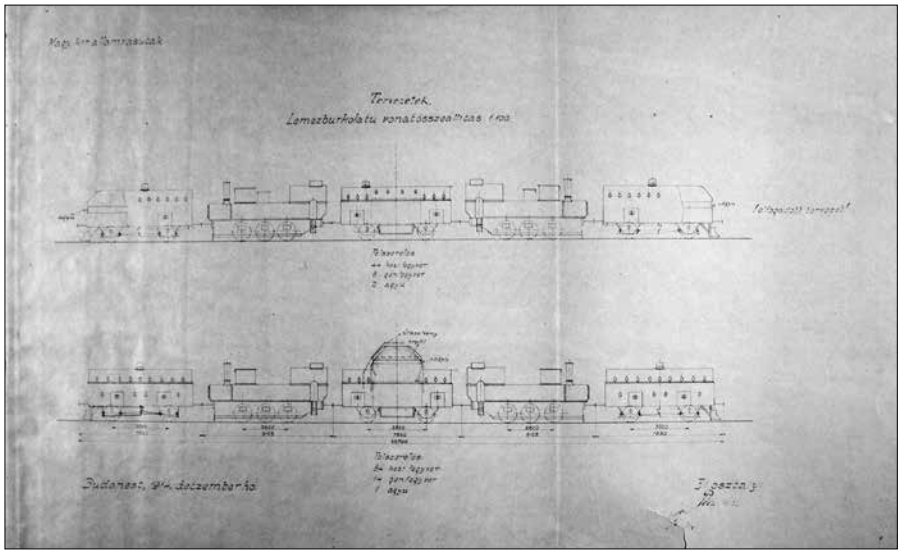
Az Osztrák–Magyar Monarchia magyar építésű páncélvonatairól részletes rajzok a Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Archívumában találhatók meg három rajzalbumban.[15] Ezek az albumok számos jellegrajzot, szerkezeti rajzot, illetve egy táblázatot is tartalmaznak a magyar könnyű és nehéz páncélvonatokról, azok összeállításairól, a mozdonyok és a kocsik pontos pályaszámaival. E három album jel-

14 Uo.

15 MMKMA RA–146, RA–581 és RA–747 jelzetű rajzalbumok. A páncélvonatokról szóló hazai, meglehetősen szűkös és szellős szakirodalomban sem hivatkozás, sem utalás nincs erre az anyagra, a bennük található rajzok és ábrák ebben a formában sehol nem bukkannak fel, az ábrák részletessége nem köszön vissza egyetlen, a témába vágó írásban sem, a hasonlóknak pedig más vagy nincs forrása, általában fényképek alapján utólag készültek. Mindezek alapján feltételezhetjük, hogy e három rajzalbumot – jelen sorok íróját leszámítva – korábban nem tanulmányozta olyan kutató, aki fel is használta volna érdemben a bennük foglaltakat. Ezzel kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy Lovas Gyula, jelen munkánkban többször is hivatkozott, a téma magyar feldolgozásában alapvetőnek számító tanulmányában közli a 8 darab, MÁV-építésű páncélvonatok összeállítását az RA–581 jelzetű rajzalbumban foglaltaknak megfelelően, ám forrását nem hivatkozza sem a szövegben, sem a munkája végén közölt felhasznált irodalom listájában, így nem jelenthető ki teljes bizonyossággal, hogy közlése ezen a dokumentumon alapulna.

legrajzai átfedésben vannak egymással, de a legbőségesebb anyagot a „MÁV Északi Főműhely" címet viselő, RA–581 jelzetű rajzalbum tartalmazza. A rajzalbum elsőként egy magyar és német nyelvű lajstromot közöl, amelyben I–VI. számozással szerepelnek a „gépfegyver páncélvonatok" az 1914. október 10. – november 30. közötti időszakra vonatkozóan, illetve VII–VIII. számozással két „ágyu és gépfegyver páncélvonat" 1915. január 5. – február 15. dátummegjelöléssel (ld. a fentebbi táblázatot). A következőkben az album 1:50 és 1:100 léptékű jellegrajzokat tartalmaz a páncélvonati szerelvények tervezeteire vonatkozóan (kiegészítve a fegyverzetjavadalmazási információkkal), továbbá az egyes valóban megépült egységek, mint a páncélozott gőzmozdony vagy épp a felfegyverzett kocsik szerkezeti rajzait is közli 1:20 léptékben.

Ezúttal a páncélvonati tervezetekre koncentrálunk. Az említett rajzalbumban 1914. december 22-i datálással két dokumentumot is találunk, amely ilyeneket mutat be. Az első a „Lemezburkolatu vonatösszeállítás. 1:100. Tervezet" címet viseli, s egy eddig ismeretlen konstrukciót mutat be, amelyet akár közepes, vagy vegyes páncélvonatnak is nevezhetnénk. A második ugyancsak 1914. decemberi dokumentum „Tervezetek. Lemezburkolatú vonatösszeállítás 1:100" címmel, amelyen nehéz páncélvonati összeállítás tervezetei láthatók. A dokumentumban szereplő két rajzból az elsőnél az „elfogadott tervezet" megjegyzés szerepel (a későbbi, valóban megépült lövegkocsikhoz képest azok jelentősen eltérő kialakításával), a második pedig egy eddig szintén ismeretlen, meg nem valósult változat. Az 1:100 léptékből adódóan a tervezetek kidolgozottsága nem olyan, mint a rajzalbumban található, 1:50 léptékű, fentebb már bemutatott szerelvényrajzoké – az aprólékosan kidolgozott, 1:20 léptékű kocsirajzokról nem is beszélve. A tervezetek 1:100 léptékű rajzainál leginkább a fő karakterisztika felvázolása volt a lényeg az aprólékos részletek helyett.

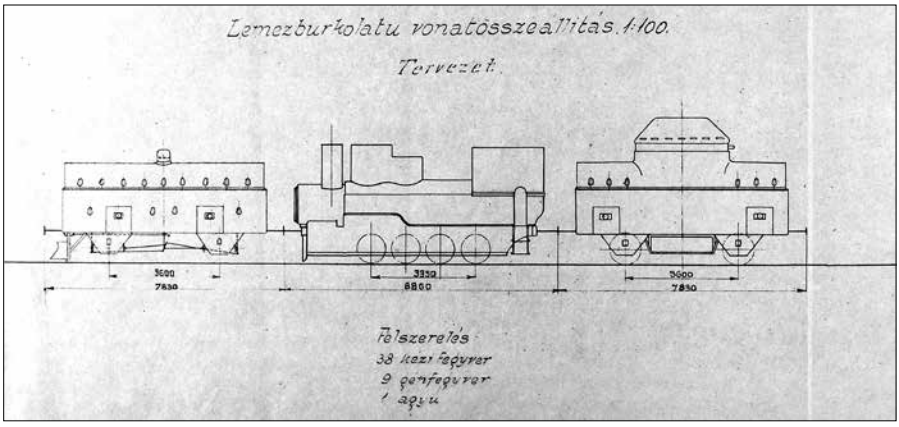

MÁV-építésű nehéz páncélvonati tervezetek, 1914. december (MMKMA RA–581)

Az első tervezet egy három elemből álló szerelvény, ahol a páncélmozdony előtt egy lövészkocsi, mögötte pedig egy, feltehetően 360 fokban körbeforgó tornyos, magas felépítményű lövegkocsi található. (A folytatásban az egyszerűség kedvéért „háromrészes tervezet" néven fogjuk említeni.) A második dokumentumon szereplő, meg nem valósult nehéz páncélvonati konstrukció öt elemből áll. Akárcsak a (módosításokkal) elfogadott változatnál, itt is két páncélmozdony továbbítja a szerelvényt, amelynek elején és végén egy-egy fékes lövészkocsi található, középen pedig a fent már említett, körbeforgó tornyos, magas felépítményű lövegkocsi. (A folytatásban az egyszerűség kedvéért „ötrészes tervezet" néven fogjuk említeni.)

A háromrészes és az ötrészes tervezet

A háromrészes tervezetről ez az egyetlen ismert dokumentum,[16] és ezen is elég kevés információ szerepel: a rajzon kívül néhány méretadat, illetve a páncélvonat maximális fegyverzete. A szerelvény elejére sorolt lövészkocsi mind kialakításában, mind megadott méretadataiban megfelel a már bemutatott parancsnoki (fékes) lövészkocsiknak.

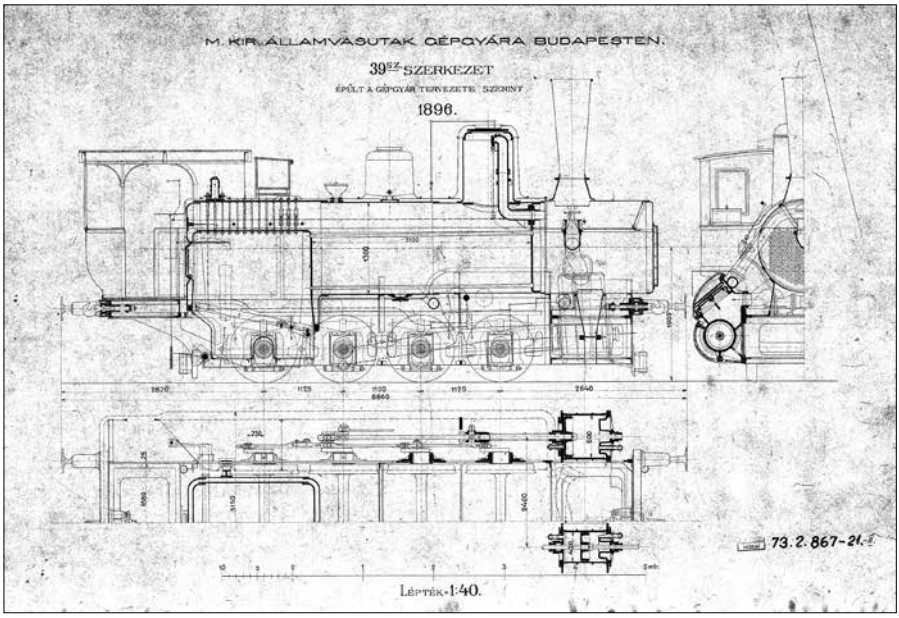
A háromrészes páncélvonat tervezete, 1914. december (MMKMA RA–581)

A páncélmozdonyról ugyanakkor egyértelműen megállapítható, hogy nem a megszokott, MÁV 377 sorozatba tartozó vontatójármű, hanem egy arra valamelyest hasonlító, ám hosszabb, D tengelyelrendezésű (azaz négy kapcsolt tengellyel rendelkező) szertartályos gőzmozdony. A rajzon megadott ütközők közötti hosszúság (8860 mm), valamint a teljes tengelytávolság (3350 mm) alapján a MÁV 475 sorozatú mozdonyaként azonosítható.[17] Bár a rajz a vontatójárműnek csak a főbb karak-

16 Lemezburkolatú vonatösszeállítás. 1:100. Tervezet. MMKMA RA–581.

17 A MÁV 377 sorozat mozdonyai a 19. század végén megnövekedett mellékvonali forgalomban, különösen az emelkedőkkel rendelkező pályaszakaszokon nem mindig tudtak megfelelő vontatóteljesítményt nyújtani, ezért szükség volt egy nagyobb teljesítményű szertartályos gőzmozdonyra,

terisztikáit mutatja meg, jól látható, hogy páncélozott mozdonyról van szó: a meghajtás erőátvitelét biztosító hajtó- és csatlórudakat, valamint a gőzhengereket és a tolattyúkat védő „szoknya", a mozdonysátor kialakítása, valamint a gőzdóm, a homoktartály és a Prüssmann-rendszerű kémény burkolása egyértelműen a mozdony teljes páncélozására utal. Bár a rajzon nincs kiemelve, a MÁV 377 sorozatú mozdonyok felpáncélozása és rajzai alapján egyértelmű, hogy a vontatójármű két oldalán található víz- és széntartályok is hasonló védelmet kaptak volna.

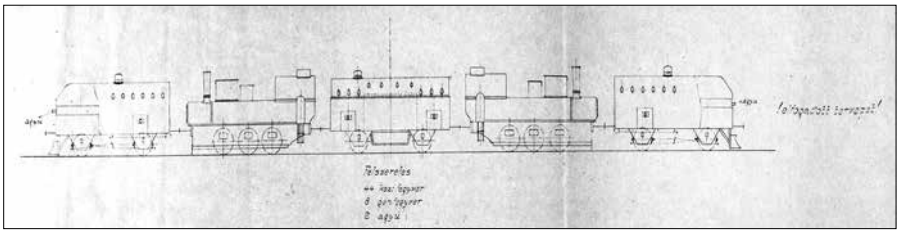

MÁV 475 sorozatú szertartályos gőzmozdony szerkezeti rajza, 1896 (MMKMA Műszaki Rajzgyűjtemény 73.2.867–21–II.)

A szerelvény lövegkocsijáról még a mozdonynál is kevesebb információ szerepel a dokumentumban. Ez is S sorozatú alacsony oldalfalú teherkocsi alvázára épült volna, továbbá felépítménye a szén- és víztartállyal felszerelt (fék nélküli) lövészkocsikéra emlékeztet. A kocsi felépítményének további részeit illetően – egyéb adatok híján – csak feltevéseink lehetnek. Középen egy hatalmas, kialakításából adódóan *feltehetően* körbeforgó lövegtorony látható löveggel, valamint megfigyelő rések sorával. A löveg *feltehetően* megegyezett volna a sorozatban gyártott lövegkocsikba épített 7 cm-es, L/30 kaliberhosszúságú Skoda-gyártmányú haditengerészeti löveggel.

amely képes volt kielégíteni a vegyesvonati és tehervonati forgalom igényeit, akár a hegyi pályákon is. A kompaund gépezettel készült, négy hajtott tengelyes, MÁV 475 sorozatú szertartályos gőzmozdonyból összesen 40 db készült a MÁV, egy további pedig az akkor a Kassa–Oderbergi Vasút kezelésében állt Tátralomnici Helyiérdekű Vasút részére. A MÁV 40 db mozdonyának jelentős részét erdélyi és felvidéki településeken állomásította. Bővebben ld. *Fialovits* 1942. 175–176. o., illetve *Mezei* 1993. 102–103. o. Napjainkra a sorozatból egyedüliként a MÁV 475,028 pályaszámú mozdony maradt meg, amely a resicabányai vasúti múzeumban található kiállítva.

A torony jócskán megemeli a kocsi magasságát, ami miatt meglehetősen szűkösen fért volna el a vasúti alagutakban. A rajz szerint e páncélvonat tűzerejét összesen egy ágyú, kilenc géppuska és 38 kézi lőfegyver adta volna, ami nagyobb, mint a végül rendszerbe állt könnyű páncélvonatoké, de elmarad a nehéz szerelvényekétől. Fontos ugyanakkor kihangsúlyozni, hogy a 360 fokban körbeforgó toronnyal a szerelvény egy minden irányban bevethető löveget kapott volna, míg a végül sorozatgyártásra került lövegkocsik tornyait – a felépítmény jellegéből adódóan – csak korlátozott mértékben (kb. 270 fokban) lehetett elforgatni.

Az elfogadott nehéz páncélvonati tervezet, amelyet később módosítottak, 1914. december (MMKMA RA–581)

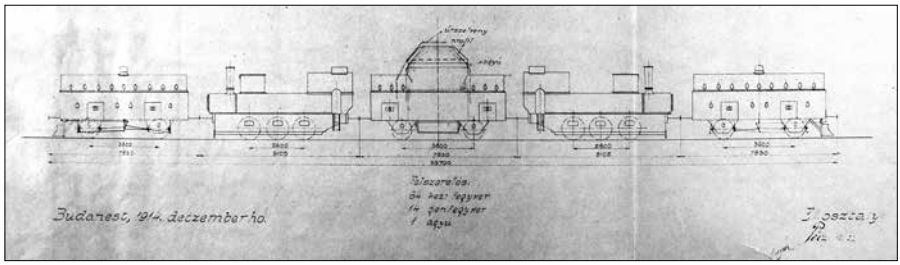
Mint említettük, az ötrészes tervezeteket tartalmazó dokumentum, két, egyértelműen nehézpáncélvonat-tervezetet ábrázol.[18] Az első, „elfogadott tervezet" megjelöléssel ellátott rajzon a későbbi nehéz páncélvonatként számon tartott szerelvény rajza látható. Az összeállítás két végén helyezkednek el a lövegkocsik, majd következik a két páncélmozdony, középen pedig a parancsnoki lövészkocsi. Fontos eltérése ugyanakkor az elfogadott tervezetnek a valóságtól – ahogyan arra már korábban utaltunk –, hogy a lövegkocsik lövegei kazamata rendszerűen vannak elhelyezve. A kialakításból feltételezhetjük, hogy a későbbiekhez hasonlóan e lövegek is képesek lettek volna oldalirányban körülbelül 270 fokos szögben elforogni, ugyanakkor a magassági irányzás lehetősége meglehetősen szűknek tűnik, különösen a végül megépített, robosztusabb kialakítású, forgó páncéltornyos változattal összevetve.[19]

A másik, el nem fogadott ötrészes tervezeten szereplő lövészkocsik a páncélvonat elején és végén helyezkednek el, kialakításukban pedig megegyeznek az addigra már sorozatban gyártott fékes lövészkocsikkal. A szerelvényt a nehéz páncélvonatokhoz hasonlóan két MÁV 377 sorozatú páncélozott szertartályos gőzmozdony továbbította volna, amelyeket a rajzon a lövészkocsik mögé soroltak. Az ábrázolt

18 Tervezetek. Lemezburkolatú vonatösszeállítás 1:100. MMKMA RA–581.

19 Érdekességként jegyezzük meg, hogy az elfogadott tervezet eredeti, kazamata rendszerű lövegállása hasonlít a II. sz. páncélvonathoz 1916-ban besorolt improvizált lövegkocsi kialakításához, továbbá erősen emlékeztet a cári Oroszországban 1915-ben hadrendbe állított, egységes tervek alapján, négy darabos sorozatban megépített Hunhuz páncélvonatok lövegkocsijaira. Ez utóbbi lehetséges kapcsolat vizsgálata – jóllehet, felettébb izgalmas téma – kívül esik jelen dolgozatunk témáján. Az orosz Hunhuz páncélvonatokra ld. *Kolomiec* 2010. 376–390. o.

mozdonyokon nem szerepel a gőzdóm mögötti homoktartály.[20] Végül középen helyezkedik el a már fentebb ismertetett, 360 fokban körbeforgatható lövegtoronynyal felszerelt lövegkocsi. A rajzot kiegészíti a szerelvény űrszelvényének szemből profillal való ábrázolása. E dokumentumon szintén feltüntették a két tervezet fegyverzeti összesítését. Az elfogadott tervezet szerint a két lövegkocsis páncélvonat összesen két ágyúval, nyolc géppuskával és 44 kézifegyverrel rendelkezett, míg az el nem fogadott tervezet egy ágyúval, 14 géppuskával és 64 kézifegyverrel rendelkezett volna.

Az ötrészes páncélvonat tervezete, 1914. december (MMKMA RA–581)

Az elutasítás lehetséges okai

A rajzalbum dokumentumai nem tartalmaznak információt arra vonatkozóan, miért került elutasításra a körbeforgó lövegtornyos tervezet. Erre vonatkozó levéltári adatok még nem láttak napvilágot, így a páncélvonatok hazai szakirodalmában sem találunk erre vonatkozó információt – így tehát ismételten feltételezésekbe kell bocsátkoznunk.

A legkézenfekvőbb oknak a gyártástechnológia okozta probléma tűnik. Egyrészt a lövegtorony formája miatt a mozdonyok és lövészkocsik felpáncélozása során alkalmazott megoldást itt nem lehetett alkalmazni, hiszen a lövegtorony teljes egészében hajlított formavilággal bír, fabetét elhelyezésével növelni a páncélvédelmet nem lehetett. Amennyiben a torony főelemeit megfelelő páncélvédelmet nyújtó öntvényből készítik el, azzal nem csak a vasúti harcjármű tömegét, de a súlypontját is jelentősen növelik, ami nemcsak megnövekedett tengelyterheléssel jár, de a jármű stabilitását is veszélyezteti a pályaíveken haladva. Jóllehet a későbbi lövegkocsik

20 A MÁV 377 sorozatú mozdonyok páncélozásáról rendelkező rajzon (377 sor. mozdony lemezburkolása 1:20, MMKMA RA–146) szintén nincs homoktartály a vontatójárművön. Emellett egy megjegyzés is található a dokumentumban erre vonatkozóan: „a homokoló berendezés a VII. és a VIII. sz. vonat mozdonyain alkalmazandó!!! (az I–VI. sz. vonatoknál hiányzik)". Ennek magyarázatául az szolgálhat, hogy a homokkal teli tartály jelentős súlytöbbletet jelent, ezért feltehetően a páncélmozdony könnyítése miatt szerelték le a könnyebb szerelvények esetében, mivel azok fékezéséhez nem feltétlenül volt szükség a kerekek tapadásának erősítésére, ellenben a nehéz szerelvényeknél alkalmazásának szükségét látták. Ugyanakkor a könnyű páncélvonatokról fennmaradt számos archív fotó tanúsága szerint kijelenthetjük, hogy a homoktartályt nem távolították el egyik páncélmozdonyról sem.

profilja sem volt alacsony a géppuskás felépítménnyel és az azon elhelyezett megfigyelő kupolával, a tervezet elutasításában szerepet játszhatott a vasúti harcjármű magassága is, amely csaknem elérte a vasúti alagutak űrszelvényének felső határát.

Továbbá a feltételezett fegyverzet – 7 cm-es, L/30 kaliberhosszúságú, Skoda-gyártmányú, középsarkas[21] haditengerészeti löveg – beépítése további nehézségeket okozott volna. A löveget ugyanis a magasan elhelyezett toronyban, a kocsi padlójától jelentősen magasabban kellett volna elhelyezni, ehhez viszont szükséges lett volna valamilyen, a toronyhoz kapcsolódó tartószerkezet kialakítása, ami biztosítja a toronnyal való együtt fordulást, s ami felülről nyúlik be a járműtestbe – a harckocsik tornyaihoz hasonlatosan. Adott esetben akár szükségessé válhatott volna az egészet alulról, a padló irányából alátámasztani egy görgőscsapágyas, vagy körpályán mozgó kerekekre támaszkodó rendszerrel, ami további helyet vett volna el a küzdőtérből. Összevetve a valóban megépült lövegkocsik robosztus formavilágú, szögletes elemekből álló, szegecselt forgótornyaival, amelyek a kocsi alvázához rögzített forgóasztalon, 7 darab kisméretű keréken gördülve fordultak el, látható, hogy azok kialakítása és gyárthatósága jóval egyszerűbbnek bizonyult a fentieknél. Harcászattechnikailag kétségtelenül előnyösebb lett volna egy magasabban elhelyezett, teljesen körbefordulni képes löveg, ám egyértelmű a megvalósítás bonyolult, nehézkesebb volta.[22]

* * *

A fentebb bemutatott, soha meg nem épült osztrák–magyar páncélvonatot egyfajta útkeresésnek tekinthetjük a Közép–Európában akkor még újnak számító fegyvernem történetében. Az Osztrák–Magyar Monarchia páncélvonatai korszerű, fejlett fegyverrendszerek voltak, amelyet az is mutat, hogy egy jelentős részük a birodalom felbomlását követően az utódállamokhoz került: a felvidéki területen ragadt szerelvények a csehszlovák, a galíciai fronton maradtak a lengyel haderőt erősítették a világháború utáni időszakban, később pedig német zsákmányként a Wehrmacht szerelvényeibe sorolva is szolgáltak. E megítélést e forradalminak is tekinthető, ám végül meg nem valósult tervezetek csak tovább erősítik, kifejezve a tervezőmérnökök merész kreativitását, amelyek megvalósulásának – mint oly sokszor a technikatörténetben – a technológiai lehetőségek szabtak határt.

21 A lövegtalpat egy kör alakú öntöttvas alap alkotja, amelyen egy központi forgócsapon rögzítve tud 360 fokban körbefordulni a löveg.

22 Teljesen, azaz 360 fokban körbeforgó lövegtoronnyal épült lövegkocsira ugyanakkor van példa az osztrák–magyar haderőben. A „lapos szerelvény" néven is emlegetett, Friedrich Schober-féle, osztrák eredetű vasúti járművekből épített, improvizált páncélvonat rendelkezett egy önjáró lövegkocsival, aminek ugyanezzel a löveggel felszerelt lövegtornyát teljesen körbe lehetett forgatni. Itt a lövegtorony az eleve alacsony felépítményű kocsi alvázára van rögzítve, ami jóval egyszerűbb megoldás, mint a MÁV el nem fogadott lövegkocsi terve esetében. Az önjáró lövegkocsira részletesebben ld. *Illés* 2016. 81–82. o.

Rövidítésjegyzék

MMKMA Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Archívuma

Irodalomjegyzék

Fialovits 1942.
Fialovits Béla: A M.Á.V. gőzmozdonyainak történeti fejlődése. *Technika,* 1942. 23. évf. 5. sz. 171–180. o.

Hodges 2009.
Hodges, Robert R.: American Civil War Railroad Tactics. Oxford, 2009.

Illés 2016.
Illés András: Vasúti cirkálók az európai hadszíntereken. In: A Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Évkönyve V. Főszerk. *Vitézy Dávid.* Szerk. *Benei Bernadett – Csáki Krisztina.* Budapest, 2016.

Kolomiec 2010.
Kolomiec, Makszim: Bronya russzkoj armii. Bronyemasini i bronyepojezda Pervoj Mirovoj. Moszkva, 2010.

Lovas 1989.
Lovas Gyula: Páncélvonat. In: Vasúthistória Évkönyv 1989. Szerk. *Mezei István*. Budapest, 1989. 475–519. o.

Malmassari 2010.
Malmassari, Paul: Les trains blindés français, 1826–1962. [Paris], 2010.

Malmassari 2016.
Malmassari, Paul: Armoured Trains. An Illustrated Encyclopaedia, 1826–2016. Barnsley, 2016.

Mezei 1993.
Mezei István: MÁV vontatójármű album, 1868–1993. [Budapest, 1993.]

Pratt 1915.
Pratt, Edwin A.: The Rise of Rail-Power in War and Conquest, 1833–1914. London, 1915.

Villányi 2000.
Villányi György: Magyar páncélvonatok. In: Vasúthistória Évkönyv 2000. Főszerk. *dr. Kerkápoly Endre.* Szerk. *Mezei István.* Budapest, 2000. 126–140. o.

Armoured Trains That Never Were – Rejected Armoured Train Designs from the Time of the Dual Monarchy

From autumn 1914 onwards, the Austro-Hungarian Monarchy's armed forces deployed armoured trains on a continuous basis for frontline tasks. Work on such trains had just begun in railway workshops when in December 1914 designs for two different armoured trains supplied with ordnance-mounting wagons were drawn up by the Royal Hungarian State Railways' Department E II. One design was accepted and put into production; the other was not. The story of the heavy – and, later on, composite – armoured trains built to the design adopted has largely been written, although Hungarian historians have yet to supply a reconsideration of the topic and also a comprehensive single treatment of it. On the other hand, the rejected design is absent from the specialised literature dealing with this field, – or has been until now. On the basis of technical drawings from archives within Hungary, a picture has now emerged of a type of armoured train that was never actually constructed. The plans reveal attempts to address the issue of how to mount on railway wagons heavy guns that were protected with sufficient armour yet were trainable in any direction.

Nie gewesene Panzerzüge – Die nicht realisierten Panzerzugentwürfe der Österreichisch-Ungarischen Monarchie

Ab Herbst 1914 setzte die Armee der Österreichisch-Ungarischen Monarchie kontinuierlich Panzerzüge für verschiedene Frontaufgaben ein. Mit dem Bau der ersten dieser Fahrzeuge wurde in den Eisenbahnwerkstätten gerade begonnen, als im Dezember 1914 die Abteilung E II der Königlich Ungarischen Staatseisenbahnen zwei verschiedene Entwürfe für Panzerzüge mit Geschützwagen vorlegte. Der eine wurde angenommen, der andere nicht realisiert. Die Geschichte der daraus entstandenen schweren und später gemischten Panzerzüge ist mehr oder weniger aufgearbeitet – wenngleich die ungarische Militärgeschichtsschreibung noch einer Überarbeitung und einer umfassenden, kohärenten Zusammenfassung des Themas bedarf. Der letztgenannte, nicht realisierte Entwurf ist jedoch in der Fachliteratur zu diesem Thema nicht aufgetaucht – bis jetzt. Auf der Grundlage von technischen Zeichnungen, die in inländischen Archiven gefunden wurden, kristallisiert sich nun das Bild einer gepanzerten Zuggarnitur heraus, die nie gebaut wurde. In den Plänen sind auch die Spuren der Suche nach einer Lösung zu entdecken, eine in alle Richtungen einsetzbare schwere Bewaffnung auf einem Eisenbahnfahrzeug mit ausreichenden Panzerschutz zu installieren.

Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia

EGY CSALÁDI LEVELEZÉS MINT HADTÖRTÉNETI FORRÁS – MÁGORI REZSŐ ÉLETE ÉS KATONAI PÁLYAFUTÁSA[1]

2023 márciusában került be ajándékként a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményébe a Mágori család néhány, az első világháború időszakából származó irata. A család egyik tagjának életével már foglalkoztunk A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 21. számában, mégpedig Soós Vincéné Mágori Etelkáéval, aki matematika-fizika-kémia tanár volt a soproni Magyar Királyi Zrínyi Ilona Tiszti Leánynevelő Intézetben. Jelen írásunk hozzá is kötődik, ugyanis kiinduló forrásaink azok a levelek, amelyeket a családfőnek, Mágori Rezsőnek írt három leánya, míg ő az első világháború idején a fronton szolgált, vagy sebesülten hadikórházban volt. A gyermekkéz által írt levelek segítségével kísérletet teszünk arra, hogy közelebbről is megismerjük a család többi tagját.[2]

A közelebbi vizsgálatnak alávetett család Mágori Rezső és Seitz Dóra házasságával jött létre. Dóra 1885-ben született Versecen,[3] édesapja Seitz Jordán gyógyszerész volt Károlyfalván, a Temes-vármegyei nagyközségben, majd Temesvár[4] Ferencváros elnevezésű részében. Édesanyja Seitz Jordánné született Marie Jäger volt. A családi emlékezet szerint Jordán Bécsben tanulta ki a gyógyszerészetet, és igen szigorúan nevelte gyermekeit, Dórát, Ellát és Ervint,[5] aki később maga is patikus lett.[6] A családfő – többek között – tagja volt a Délmagyarországi Természettudományi Társulatnak,[7] feleségével együtt megbecsült tagjai voltak a temesvári társaságnak. Seitz Jordánné az első világháború idején az egyik temesvári hadi- és népkonyha hölgybizottságának elnöknője volt.[8]

1 Az írás a KRE BTK Történettudományi Intézet által 2023. május 26-án rendezett „A történeti forráskutatás sokszínűsége – hivatalos és magánlevelek" című konferencián elhangzott előadás szerkesztett, bővített változata.

2 *Závodi Szilvia:* Adalékok a soproni Tiszti Leánynevelő Intézet történetéhez. A tanári kar tagjai – Soós Vincéné Mágori Etelka. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 21. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia*. Budapest, 2022. 247–261. o.

3 Ma: Вршац / Vršac, város Szerbiában.

4 Ma: Timișoara, város Romániában.

5 Soós Vince szíves szóbeli közlése.

6 „Seitz Ervin, drogéria, czégb. Seitz Ervin, drogéria, gyógyfüszer-, pipere- és illatszer kereskedő, VIII, nép-szinház-u. 29." *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék,* 1922–1923. 28. évf. 548. o.

7 Vö. *Természettudományi Füzetek* – A Délmagyarországi Természettudományi Társulat közlönyei számaival.

8 *Városi Közlöny,* 1917. február 15. 20. évf. 2–4. sz. 201. o.

Mágori Rezső és Seitz Dóra 1903 februárjában házasodtak össze, amit egy – családi tulajdonban őrzött – medálpár is igazol. A két darab kör alakú ezüstmedál előlapján egy búzakalász képe mellett az „1903–1928 február" felirat olvasható, míg a hátlapon az „MRD" betűkombináció látható, utalva Mágori Rezsőre és feleségére, Dórára. A medál a 25. házassági évfordulóra készülhetett. Az esküvő pontos napja nem ismert, még úgy sem, hogy *A Gyógyszerész* című lap is hírt adott az eseményről 1903 áprilisában, igaz, a vőlegény nevét is eltévesztették. „Mágory Géza nőül vette Seitz Dóra kisasszonyt, Seits Jordán mehalai gyógyszerész leányát."[9] Az ifjú házaspár a Seitz szülőktől egy Singer varrógépet és 12 személyes ezüst étkészletet kapott nászajándékba.[10]

A Mágori házaspár Temesváron a polgári társasági élet aktív tagja lehetett, ezt bizonyítják a családi hagyatékban fennmaradt fényképek teniszpartikról, jelmezbálokról vagy színjátszó körökről, kocsikázásról, illetve Mágori Rezsőné Seitz Dóra báli holmijai közül az utókorra megmaradt kistáskák és övdíszek, úgynevezett chatelaine-ek. Három leányuk született, 1905-ben Mária, 1906-ban Dóra és végül 1908-ban Etelka.

1906-ban került a családhoz segítségként Ágnes, akinek elsősorban a gyermekek felügyelete volt a feladata. Amikor a Mágori család 1921-ben Budapestre költözött, ő is jött velük. Élete végéig a Mágoriakkal maradt, 1939-ben, amikor Mágori Etelkának ki kellett költöznie a Tiszti Leánynevelő Intézetből a városba, hozzáköltözött Sopronba, majd ott is halt meg 1941-ben.[11]

Mágori Rezsőné Seitz Dóra férje első világháborús bevonulása után varrással tartotta el családját és ezzel foglalkozott élete végéig. Folyamatosan ruhákat varrt családtagjainak, unokáinak, egyszer még két egyforma téli kabátot is a két fiúunokájának.[12] Dóra nagymama 1968-ban halt meg Budapesten.[13]

A Mágori és a Seitz család, 1909 nyara (Seitz Jordán, Seitz Ervin, Mágori Rezső, Mágoriné Seitz Dóra, Eduard Seitz / Seitzné Jäger Marie, Seitzné Zeh Josefine, Seitzné Matz Rosa / Mágori Mici, Mágori Tusi, Mágori Doci)

9 *A Gyógyszerész,* 1903. április 15. 5. évf. 4. sz. 61. o.
10 Soós Vince szíves szóbeli közlése.
11 *Soós Vince:* Édesanyám. Budapest, 2021. Kézirat. 3. o.
12 Soós Vince szíves szóbeli közlése.
13 Soós Vince által készített családfa. Budapest, 2023. Kézirat.

Mágori Rezső (avagy Rudolf) 1878. február 25-én született Temesváron, református családban, kereskedő fiaként. Kereskedelmi iskolát végzett, ahol érettségi vizsgát tett.

1896. szeptember 10-én egyévi önkéntesként, saját költségén kezdte meg katonai szolgálatát a Lipót bajor hercegről elnevezett 7. hadtest-tüzérezredben.[14] (Azon hadkötelesek, akik tanulmányaik során a haderőben is alkalmazható ismeretekre és tudásra tettek szert [gimnáziumi végzettségűek, tengerészeti végzettségűek, gyógyszerészek, orvosok, állatorvosok, papok], lehetőségük volt a kötelező szolgálati időt egy év tényleges szolgálatra korlátozni, amelyet követően tartalékos tiszti állományba kerültek. További védkötelezettségük ideje alatt még három, egyenként legfeljebb négyhetes fegyvergyakorlatra lehetett őket berendelni. Mozgósítás esetén az ilyen tisztek kilenc éven belül vagy a közös hadseregnél vagy a honvédségnél, kilenc éven túl pedig a honvédségnél voltak alkalmazandók.)

Mágori Rezső 1896–1897-ben a 7. tüzérdandárnál végezte el az egyévi önkéntes iskolát, amelynek végén tartalékos tiszti vizsgát tett. 1898. január 1-jén kinevezték tartalékos hadapróddá, a 19. hadosztály-tüzérezrednél, Nagyváradon.[15] 1899. január 1-jétől tartalékos hadapród-tiszthelyettes. 1905. január 1-jével tartalékos hadnaggyá léptették elő ugyanott.[16]

1897-es katonai jellemzése szerint úszott, tornászott, kerékpározott.

Mindeközben a polgári életben könyvelőként dolgozott, 1897-ben éves fizetése 600, 1898-ban 800 forint volt, 1900-ban éves szinten 3000 koronát keresett. 1903-ban már házas volt, fizetése évi szinten 5000 koronára rúgott. 1907-ben katonai anyakönyve már kétgyermekes családapaként és gőzmalom-igazgatóként említette, éves jövedelmét 4000-5000 koronára téve. 1908-ban immár háromgyermekes apaként és magánhivatalnokként írtak róla, 4000 koronás fizetéssel.

1898-ban megkapta a Jubileumi Emlékérem a fegyveres erők számára elnevezésű kitüntetést.

Hadkötelezettségi ideje végén kérelmezte kilépését a haderőből, amelyet 1908. december 31-ével engedélyeztek Mágori Rezsőnek, a 19. tábori ágyúsezred tartalékos hadnagyának.[17]

Katonai pályafutása az első világháború idején folytatódott. 1914. november 1-jei ranggal a m. kir. népfelkelésnél népfelkelő főhadnaggyá nevezték ki a szegedi 5. népfelkelő parancsnokság nyilvántartásában szereplő Mágori Rezsőt.[18] A III/5. népfelkelő hadtápzászlóaljnál beosztott népfelkelő főhadnagyot 1915. november 5-én

14 Katonai pályafutását az alábbi források alapján rekonstruáltuk: Hadtörténelmi Levéltár Katonai anyakönyvi lapok 1844. sz.; Hadtörténelmi Levéltár Első világháborús tiszti kitüntetési javaslatok 10353. sz.

15 Ma: Oradea, város Romániában. *Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer, Personalangelegenheiten,* 1897. december 31. 47. évf. 52. sz. 743. o.; *Schematismus für das kaiserliche und königliche Heer und die kaiserliche und königliche Kriegs-Marine für 1899.* 767., 801. o.

16 *Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer, Personalangelegenheiten,* 1904. december 31. 54. évf. 53. sz. 852. o.; *Schematismus für das kaiserliche und königliche Heer und die kaiserliche und königliche Kriegs-Marine für 1909.* 849., 895. o.

17 *Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer, Personalangelegenheiten,* 1909. február 26. 59. évf. 6. sz. 96. o.

18 *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára, Személyes Ügyek,* 1915. január 30. 42. évf. 7. sz. 91. o.

kitüntetésre terjesztették fel, amelyből kiderül, hogy zászlóalj segédtisztként jelentősen hozzájárult az 1915. október 22–23-i, bosznia-hercegovinai Visegrad melletti támadás sikeréhez, amikor futár híján személyesen kézbesített parancsokat ellenséges golyózáporban, a tartalékot pedig személyesen vezette a tűzvonalba. Október 30-án megsebesült. Az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartása elismeréséül a legfelsőbb dicsérő elismerés látható jeleként megkapta a Bronz Katonai Érdemérmet a Katonai Érdemkereszt szalagján, azaz hadiszalagon.[19]

1917-ben az 5. népfelkelő parancsnokság nyilvántartásában álló Mágori Rezső népfelkelő főhadnagy századosi címet és jelleget kapott.[20]

Mágori Rezső a gyászjelentése szerint a Budapest–külsőlipót–terézvárosi református egyház presbitereként, volt századosként hunyt el Budapesten 1936. március 23-án az első világháborúban a „harctéren szerzett golyósebe váratlan kiújulása" következtében.[21]

Mágori Rezső tartalékos hadapród-tiszthelyetteseként, tartalékos hadnagyként és népfelkelő századosként

A Mágori család hagyatékában az első világháborúval kapcsolatban több emlék is fennmaradt. A Hadtörténeti Múzeumba került a már említett gyermekleveleken kívül egy „Pro Patria 1914" feliratú gyűrűpár is. A méretük miatt egy női és egy férfi karikagyűrűnek vélt ékszereket a Mágori házaspár vásárolhatta 1914 őszén az Auguszta-alap „Aranyat vasért"-mozgalom jótékonysági akciójának vas-cseregyűrűjeiként.[22]

Ugyancsak – valószínűsíthetően – 1914 őszén készülhetett az a fotóképeslapsorozat, amelyen a szereplők Mágori Etelka (Tusi) és unokatestvére, Cimpi, aki Seitz Ervin fia lehetett. A háborús hátországi jelenteket ábrázoló lapok hátulján felnőtt kéz által írt sorok olvashatók, amelyek a fronton szolgáló apának, Mágori

19 *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára, Személyes Ügyek,* 1916. február 26. 43. évf. 21. sz. 367. o.; A kitüntetés a Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjteményében található, leltári száma: 2022.87.1./É.

20 *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára, Személyes Ügyek,* 1917. november 20. 44. évf. 154. sz. 2989. o.

21 Mágori Rezső gyászjelentése a Hadtörténeti Múzeum Kéziratos Emlékanyag-gyűjteményében található, leltári száma: 2022.99.1./KE.

22 Vö. *Závodi Szilvia:* Aranyat vasért – Gyűrűk a világháború emlékei között. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 12. Szerk. *Szoleczky Emese – Závodi Szilvia*. Budapest, 2011. 29–34. o.

Rezsőnek szólnak: *„Édes apukám a vőlegényemet is behívták katonának, itt búcsúzom tőle / itt meg egy szerbgolyótól sebesülten betegen fekszik de én majd meggyógyítom / itt meg már annyira javult, hogy ha a mi jó királyunk békét köt és te egészségesen haza jössz, nemsokára megtartjuk a lakodalmat. Kezeidet csókolja a te Tusikád".*

Tusika búcsúzik vőlegényétől, Cimpitől

A gyermekkezek által írt levelek többsége dátum nélküli. Mindhárom leánygyermek írt édesapjának rövid levelet, Etelka, vagyis Tusi akkoriban tanulhatott meg írni. A levelek gratulációk Mágori Rezső főhadnagyi előléptetéséhez, illetve neve napjára. Egy-két esetben a levelek borítékja is megtalálható, ott a címzést közöljük.[23]

„Mágori Rezső npflk. <u>főhadnagy</u>
5/3. szegedi hadtap osztály
Eszék

Édes apukám!
Ma olvastuk az újságban hogy Főhadnagy lettél szívből gratulálok neked de mégis jobb volna ha haza jönnél. tegnap itt volt a Zoltán bácsi és Béla bácsi. Azt mondták hogy milyen aranyos a kis Zólika. Anyuka azt kedves levelét megkaptuk és nagyon megörültünk neki hogy ő már nálad van úgy aggódtunk mikor hallottuk a Zoltán bácsitól hogy ő már elment és mi nem kaptunk hírt róla.

23 A levelek a Hadtörténeti Múzeum Kéziratos Emlékanyag-gyűjteményében találhatók, leltári számuk: 2023.117.1. – 2023.123.1–2./KE, a szövegeket betűhíven közöljük.

Mi is megünnepeltük hogy főhadnagy lettél, de nem ám pezsgővel mint ti biztosan.
A Tusika is tud már írni. Kezeket csókolja Mici leányuk

u. i. (a többi helyet a Tusinak adom át)

Édes Apukám
A kis Tusi is gratulál Neked
Tanito néni kétszer adott cukrot
csokol Tusi"

„Édes apuka!
Mi nagyon megörültünk mikor hallotuk hogy az anyuka már az édes apukánál van. De annak is nagyon örültünk mikor olvastuk hogy az édes apuka főhadnagy lett. Gratulálok.
Az Ágnes anyukának és apukának kezeit csokolja és szivből gratulál neked.
Kezeit csokolja hálás Dórikája"

„Tek.[24] *Mágori Rezső népfölkelő főhadnagy úrnak*
III/5. hadtápzászlóalj
Mostár
Nordkaserne
1915. május 24.

1915. május 23.
Édes jó apuka!
Boldog pünkösdi ünnepeket kivánok, és kívánom hogy minél előb haza jöj.
Az Irén néni és az Éla tánti már it vannak de az Irén néni már holnap elutazik.
Kezeiket csokolja hálás Dórikaja"

„Tek. Mágori Rezső npf. fhd. úrnak
III/5. hadtápzászlóalj
Mostár
Nordkaserne

Édes apuka
Mi hála Istennek Mindnyájan jól vagyunk, csak a Cimpi egy kicsit beteg.
Édes jó már úgy kívánom hogy már egyszer viszont lássalak.
Kezeidet csokolja Tusika

Feladó Mágori Tusi
Temesvár Ferencváros"

24 Tekintetes.

„Tek. Mágori Rezső főhadnagy úrnak
Helyben
Garnisonspital No. 21.

Édes drága Apuka!
Mivel máma nem volt részünk abban az élvezetben hogy veled együtt lehettünk, így tehát levélben akarom megírni jókívánataimat.
Kívánom névnapodra hogy lábod már javuljon és nem sokára megint egészségesen térjél vissza hozzánk. Kérem a jó Istent hogy a jövő névnapodat már a dicsőséges békében ünnepeljük. Tartson a jó Isten még sokáig életben!
Kézcsókkal Micike"

Családi magántulajdonban fennmaradt 25 darab képeslap is, amelyeket Mágori Rezső írt feleségének 1914. augusztus 22. és 1916. augusztus 26. között. 1914 nyarának végén Mágori még Szentesre címzi a lapot, 1915 márciusától pedig már Temesvárra, a Ferencvárosba. Nem tudjuk biztosan, de elképzelhető, hogy Dóra lányaival a szüleihez vagy a szülei közelébe költözött férje bevonulása után. Mágori Rezső az első lapot még Szegedről írta 1914. augusztus 22-én, három nap múlva már Nagybecskerekről[25] küldött egy „Háborús levelező-lap"-ot. A törvény által védett propagandalapon katonák ebédelnek a szabadban. Itt Mágori azt írta, hogy nagyon sok a dolga, most kapott 1550 koronát, ebből az összegből kellett felszerelkeznie. Ígérte, hogy ha marad a pénzből valamennyi, azt megküldi családjának. 1915. március 16-án már Mostarból[26] jelentkezett. Innen július elejéig 13 darab, Mostar különféle látnivalóit bemutató lapot küldött, amelyeken arról írt, hogy jól van és nagyon várja a feleségétől érkező leveleket. 1915 augusztusában már Nevesinjében[27] van, októberre jutott Rogaticába.[28]

Az utolsó lap keltezése 1916. augusztus 26-ai, itt arról írt, hogy Szegeden van, új címe, ahová a leveleket várja: Honvédcsapat kórház.

A levélíró lányok közül Etelkát már ismerjük. Ő valószínűleg nagyapjától, Seitz Jordántól vagy édesapjától, Mágori Rezsőtől örökölte érdeklődését a természettudományok és a matematika iránt. A nővérei minden bizonnyal jobban hasonlítottak édesanyjukra, Seitz Dórára. Mindkét lány színésznő lett.

Mária[29] 1924-ben lépett először színpadra. Alapító tagja lehetett az Országos Kamaraszínháznak.[30] Az Alapi Nándor[31] vezette vándortársulat 1924 és 1932 között

25 Ma: Зрењанин / Zrenjanin, község Szerbiában.
26 Város Bosznia-Hercegovinában.
27 Város Bosznia-Hercegovinában.
28 Város Bosznia-Hercegovinában.
29 A családi emlékezet szerint Mária 1905-ben született, míg a Magyar Színművészeti Lexikon azt írja, hogy 1904. augusztus 22-én született Temesváron. Magyar Színművészeti Lexikon 3. Komló-kert – Püspöki Imre. Szerk. *Schöpflin Aladár.* Budapest, 1930. 162. o.
30 Országos Kamara Színház (1924–1932; 1933–1936): államilag támogatott stagione társulat. Alapi Nándor színigazgató szervezte meg és vezette 1924. március 10-i első előadásuktól 1936 végéig.
31 Alapi Nándor, született Anlauf Nándor János (Alsóalap, 1885. április 30. – Székesfehérvár, 1945. december 1.) színész, rendező, színházigazgató.

járta a vidéki színházakat. A Kamaraszínház megszűnése után Mária a Bánky Róbert[32] igazgatta Magyar Komédiához csatlakozott.

Pályafutása elejéhez kapcsolódik egy kis történet: „*Mikor Juhász Gyula elvállalta a Kaiser-darab előtt a konferálást, Alapi zavarba jött, nem tudta, mivel honorálja a költő fáradságát. – Pénzt nem fogadok el – jelentette ki Juhász egy újságírónak –, hanem azt nem bánom, ha Mágori Mária ad a konferálásért honoráriumot. – Mágori Mária? – csodálkozott az újságíró. – Aztán mivel honoráljon az a leány? – Adjon egy csókot a homlokomra, – válaszolta nevetve a költő és már el is felejtette előbbi megjegyzését. Mikor a konferálásról bejött Juhász a függöny mögé, ünnepélyes arccal várta az egész kis társulat. Odakint tapsolt a közönség, a függöny mögött pedig Mágori Mária közeledett Juhász felé. A költő egy pillanatra zavartan nézett körül, a következő pillanatban pedig még zavartabb lett, mert Mágori Mária odalépett eléje, megsimogatta a haját és homlokon csókolta.*”[33]

Egy évvel később így írt róla Juhász Gyula: „*Kedden este megértő közönsége volt Szegeden.* […] *Nekem nem hiányoztak, a társulatnak igen. Kitűnő előadás volt, mint mindig* […]. *Egyszerű színpad, minden csak jelzés, tökéletesen érett összjáték. A darab lelkét egészen adták,* […] *Mágori Mária volt a nő, merő melódia a hangja, nemesség és báj egész lénye. Csak talán nem volt eléggé közönséges. Mágori Mária mindent tud, ám közönséges, az nem tud lenni. Sebaj, gyönyörű volt, pompás volt, valódi művészet tündökölt szavaiban és hallgatásában.*”[34] Nyolc évvel később Mágori Mária ismét Szegeden volt, így köszöntötték: „*A Komédia Kamaraszínház pompásan összetanult társulatának tagjai között van Mágori Mária, az országosan elismert nevü drámai művésznő, aki egy szezonon keresztül, a szegedi színház fénykorában a szegedi közönséget is meghódította kivételes művészi felkészültségével és emelkedett intelligenciájával. Mágori Mária tehát nagy sikereinek színhelyére tér vissza Szegedre, ahol mindenki szeretettel és művészetének kijáró tisztelettel várja. A Komédia magas nivóju műsorában Mágori Mária csaknem minden este szerepel s ez külön valőrt biztosit az irodalmi darabok tökéletes előadásainak.*”[35]

A második világháború után azonban Mária nem tért vissza a színpadra, bár azt teljesen elhagyni nem tudta, súgónő lett belőle, mivel úgy tartotta: „Engem ne lássanak a színpadon öregen!”

Dóra követte testvérét, és 1928-ban csatlakozott ő is az Országos Kamaraszínházhoz.[36] Sőt, 1924-ben már együtt álltak egy színpadon Ibsen Nórájában, ahol Máriáé volt a címszerep, Dóra pedig egy kisebb szerepet kapott a darabban.[37] Juhász Gyula így írt róla: „*Megindítóan szép az a semmivel se törődő és minden közönnyel dacoló elszánt hit és akarat, amely az Országos Kamaraszínház minden egyes tag-*

32 Idősebb Bánky Róbert, született Buchstabler Róbert Nándor Alfonz (Kispest, 1894. november 25. – Budapest, 1981. december 9.) magyar színész, színigazgató.

33 *Délmagyarország,* 1926. augusztus 1. 2. évf. 176. sz. 6. o.

34 *Délmagyarország,* 1927. július 27. 3. évf. 170. sz. 6. o.

35 *Délmagyarország,* 1935. április 19. 11. évf. 86. sz. 9. o.

36 A Magyar Színművészeti Lexikon ugyan azt írja, hogy az 1906. július 7-én született Dóra 1929-ben lépett először színpadra. Magyar Színművészeti Lexikon 3. Komló-kert – Püspöki Imre. Szerk. *Schöpflin Aladár.* Budapest, 1930. 162. o.; *Színészek Lapja,* 1928. december 1. 57. évf. 11. sz. 4. o.

37 *Magyar Jövő,* 1924. július 12. 6. évf. 158. sz. 6. o.

ját élteti és méltóvá teszi a legnagyszerűbb föladatokhoz. […] *A fiatal és ígéretes Mágori Dóra mellett az egész kitünő együttes méltó minden elismerésre.*"[38] 1930-ban egészségügyi okokból kilépett a társulatból,[39] majd 1931-ben Kaposváron, 1932-ben pedig Békéscsabán tűnt fel, ahol részt vett a színész kedvencversenyen. A szavazásos vetélkedőn nem ért el kiemelkedő eredményt, ezért a színházszerető közönség igen sajnálta „ezt a komoly, sok sikert aratott művésznőt, amiért nem kapott jobb helyezést a kedvencversenyen".[40]

1945 után Dóra is felhagyott a színészettel, a budakeszi szanatóriumban lett recepciós.[41]

Bár a három lánytestvér érdeklődése nem volt teljesen azonos, a szoros családi kötelék megmaradt. Etelka fiainak a két nővére volt a keresztanyjuk.[42] Dóra 1983-ban, Mária 1989-ben, Etelka pedig 1994-ben hunyt el.

Mágori Mária

Mágori Dóra

Family Correspondence as a Source for Military History – The Life and Military Career of Rezső Mágori

In March 2023, a few Mágori family documents from the time of the First World War were donated to the Military History Institute and Museum. We have, in volume 21 of our Yearbook, already looked at the life of one member of this family, namely that of Mrs. Vince Soós, née Etelka Mágori, a teacher of mathematics, physics, and chemistry at the Royal Hungarian Ilona Zrínyi Boarding School for Daughters of Officers in the town of Sopron. This study, too, touches upon her, in that our earliest sources are letters written to Rezső

38 *Délmagyarország,* 1927. augusztus 2. 3. évf. 175. sz. 6. o.
39 *Soproni Hírlap,* 1930. április 17. évf. 97. sz. 4. o.
40 *Békésmegyei Közlöny,* 1932. április 22. 59. évf. 83. sz. 2. o.
41 *Soós Vince:* Édesanyám. Budapest, 2021. Kézirat. 14. o.
42 *Soós Vince:* Édesanyám. Budapest, 2021. Kézirat. 13. o.

Mágori, the head of the family, by his three daughters while he was serving at the front during the First World War or lying wounded in a military hospital. With the help of letters written by the young sisters, we attempt to acquaint ourselves with other family members from a closer perspective.

Eine Familienkorrespondenz als militärgeschichtliche Quelle – Das Leben und die militärische Karriere von Rezső Mágori

Im März 2023 gelangten einige Dokumente der Familie Mágori aus der Zeit des Ersten Weltkriegs als Schenkung in die Sammlung des Museums für Militärgeschichte. Das Leben eines Familienmitglieds wurde bereits in der 21. Nummer des Anzeigers des Museums für Militärgeschichte vorgestellt, und zwar das von Frau Soós, geborene Etelka Mágori, die Lehrerin für Mathematik, Physik und Chemie am Königlich Ungarischen Ilona-Zrínyi-Offizierstöchter-Erziehungs-Institut zu Sopron (Ödenburg) war. Mit ihr ist auch der vorliegende Aufsatz verbunden, denn unsere Ausgangsquellen sind die Briefe, die Rezső Mágori, das Familienoberhaupt, von seinen drei Töchtern erhielt, während er im Ersten Weltkrieg an der Front diente oder verwundet in einem Militärhospital lag. Wir unternehmen den Versuch, aufgrund der von Kinderhand geschriebenen Briefe die anderen Mitglieder der Familie näher kennenzulernen.

Káplár Zsolt

A mátraházai Vak Bottyán honvéd tiszti üdülő története 1946-ig

A mátraházai „Vak Bottyán" magaslati magyar királyi Honvéd Tiszti Üdülő, amely 1933. december 21-én nyitotta meg kapuit, a két világháború között a honvédség legnépszerűbb üdülőintézetei közé tartozott. A Galya-tető és a Kékes hegycsúcsok közötti nyeregben, 720 méteres magasságban fekvő üdülőt alpesi éghajlata és magaslati levegője a gyógyulni vágyóknak, a festői és vadregényes mátrai táj a túrázóknak, míg a közeli sí- és szánkópályák, valamint a síugrósánc a téli sportok szerelmeseinek tették vonzó úticéllá.

A mátraházai Honvéd Tiszti Üdülő létrehozásáról a *Honvédségi Közlöny* 1933 folyamán több ízben is tájékoztatta az állományt, míg az első nyomtatott, részletes leírása a magyar királyi Honvédségi Jóléti Alap 1934-ben kiadott füzetében jelent meg. A honvédség gyógy- és üdülőintézményeiről korábban, 1932-ben is kiadtak egy „Tájékoztatót",[1] azonban 1932 és 1933 folyamán a Honvédségi Jóléti Alap több nagyobb beruházása – köztük Kőszeg, Hévíz és Mátraháza – is megvalósult, így szükségessé vált egy bővített, naprakész „Ismertető" elkészítése.[2]

Az 1934-es kiadvány minden intézmény esetében a fekvést, az éghajlatot, a gyógyjavaslatokat és -tényezőket, az ellátást, a szórakozási és sportolási lehetőségeket, az idénybeosztást, valamint a megközelíthetőséget ismertette, sőt egy általános díjszabási táblázatot is tartalmazott. A Vak Bottyánról elnevezett mátraházai üdülő sajátosságait négy oldalon keresztül mutatta be, valamint közölt két külső fényképet a főépületről (1934-ben csak ez állt) és egy beltéri fényképet az étteremről, amelyen egyedülálló módon jól kivehető az étkező két cserépkályhája. A tiszti üdülőt a Honvédség „legújabb, minden ízlést kielégítő intézetének" nevezte.[3]

Az 1980-as évek közepén a Magyar Néphadsereg Szociális Üdültetési Igazgatósága központilag elrendelte a honvédüdülők történetének kutatását 1980-ig bezárólag. Az üdülők igazgatói saját hatáskörben „történészi kutató bizottságokat" hoztak létre, amelyek a fenti munkát a Mátraházi Honvéd Üdülő esetében is elvégezték. Az üdülő történetét három korszakra osztva, azon belül tematikus bontást használva ismertették, mintegy 160 oldalon. A kutatáshoz felhasználták az üdülőben előtalált archív nyilvántartásokat, feljegyzéseket, vendégkönyveket, valamint

1 Ld. *Tájékoztató* 1932.
2 Ld. *Ismertető* 1934.
3 *Ismertető* 1934. 36. o.

interjúkat készítettek az üdülő életében fontos szerepet betöltő személyekkel. A korszakok leírását követően fényképmásolatokat is beillesztettek a történeti anyagba. A nagy forrásértékű munka pótolhatatlan, napjainkra már elérhetetlen forrásokkal gazdagította a történeti kutatást.[4]

Jelen írás az üdülő 90 éves történetének első szeletét, az 1946-os újra nyitásig tartó időszakot kívánja ismertetni, részben a fenti történeti munkára támaszkodva, azokat további kutatási eredményekkel kiegészítve.[5] Írásomban igyekszem kiemelni azon sajátságokat, amelyek Mátraházát a többi honvéd üdülőhöz képest a kezdetektől kivételessé és egyedivé tették.

A trianoni békeszerződés hazánk üdülőhelyeinek nagy részének elvesztésével is járt. A tengerparti fürdők pótlására gyorsan épültek a Balaton-környéki fürdőhelyek, és az ország megmaradt területén gyógyvízben és hévízben sem volt hiány. Nagyobb gondot okozott a magaslati üdülők elvesztése.[6] A Magas-Tátra és a Kárpátok népszerűségéhez képest a Bükk és a Mátra feltérképezetlen terepnek számított, és kétséges volt, lehet-e hazánkban új magaslati vagy legalább szubalpini éghajlatú üdülőknek megfelelő helyet találni. A mátrai üdülők kiépítésének legnagyobb akadályát a vízellátási nehézségek jelentették. A Mátrában ezért csak az 1920-as évek közepén jelentek meg az első üdülők. Elsőként a Magyar Hegymászók Egyesülete a Galyatetőn építette fel menedékházát, a tüdőszanatóriumként működő M. Kir. Állami Horthy Miklós Gyógyintézet a Somorrét fennsíkjára épült, míg a gyöngyösi Mátraegylet pihenőházát a gyöngyös-parádi út mentén húzták fel.[7] Ezek az építkezések alkották a mátrai üdülőtelepítések első hullámát. Puky Endre, Gyöngyös polgármestere több beszédében is kiemelte a mátrai turizmus fontosságát, célként saját jelmondata: a „Legyen a Mátra a magyar Semmering!" lebegett a szeme előtt.[8]

A két világháború között a tiszti- és altisztikar üdültetése a honvédségnél az úgynevezett jóléti ügyekhez tartozott, amellyel a korszakban a m. kir. Honvédelmi Minisztérium 2. osztálya, a Honvédségi Jóléti Alap és jogelődjei és részben a katonai egészségügyért felelős HM 12. osztálya foglalkozott. Az 1921. évi XXXII. törvénycikk értelmében a katonák fizetéséből levont nyugdíjjárulékból létrehozták a Honvéd Nyugdíjjárulék Alapot, amelyet a tényleges- és nyugállományú havidíjasok, altisztek és családjaik részére jóléti intézmények létesítésére, fejlesztésére és tá-

4 Mátraházi Honvéd Üdülő. HLVII. 241a. IV/e-3/f. 26. sz. melléklet. Ezúton is köszönöm Füzér László őrnagynak, hogy felhívta a forrásra a figyelmem. Az összefoglaló az üdülő háború előtti történetével kapcsolatban a legszűkszavúbb, és sajnos az üdülő 1945 előtti vendégkönyvét sem leltük fel.

5 A kutatás a Hadtörténeti Múzeum, a Hadtörténelmi Levéltár és Térképtár, a HM HIM Központi Irattára, a Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára és a HM VGH Ingatlankezelési Igazgatóságának Tervtárára terjedt ki. A Hadtörténeti Múzeum Kéziratos Emlékanyag-gyűjteményében a mátraházai üdülőről négy darab, az 1940-es években készített képeslap található. Ezek közül az egyik távlati fénykép, egy a főépületet, egy a főépület ebédlőjét, egy pedig a kaszinóépületet ábrázolja. A Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívumában nagyságrendileg 50 darab fénykép kapcsolódik az üdülő történetéhez, ezeknek csekély részét készítették az 1930-as, 1940-es években.

6 Például 1914-ben Újtátrafüreden (ma: Nový Smokovec, Szlovákia) magaslati tiszti üdülőtelep létesült. *Turistaság és Alpinizmus,* 1916–1917. VII. évf. 9. sz. 217. o.

7 *Deseő* 1937. 232–240. o.

8 *Misóczki* 1997. 28. o.

mogatására használtak fel.[9] Az alap nevét 1929-ben magyar királyi Honvédségi Jóléti Alapra változtatták, rendeltetése változatlan maradt.[10]

A katonák és honvédségi alkalmazottak üdültetésére elsősorban a hazai fürdők és gyógyvizek biztosítottak alkalmas helyszínt. 1931-ben Budapesten, Budakeszin, Balatonföldváron, Balatonfüreden, Hévízen,[11] Esztergomban,[12] Egerben, Piliscsabatáborban és Kenyérmezőn működtek honvédségi tulajdonban gyógyházak és gyógyfürdők.[13]

Ezt a képességet valószínűleg elégtelennek tartották és az 1930-as évek elején újabb honvédségi gyógyházak és gyógyfürdők építését rendelték el. Így jött létre 1932–1933 között a kőszegi „Jurisics Miklós" tiszti gyógyház és a hévízi „Zrínyi Miklós" tiszti gyógyfürdő. Az újabb építkezésekkel az üdülési lehetőségek tovább bővültek, azonban a honvédség magaslati üdülővel továbbra sem rendelkezett, egyedül Piliscsaba-tábornál szerepelt a leírásban a szubalpini éghajlat. Ezt a hiányosságot igyekezett pótolni a mátraházai Honvéd Tiszti Üdülő terve.

A mátraházai tiszti üdülő pontos helyének a gyöngyösi-parádi műút mentén fekvő, közigazgatásilag Gyöngyös városához tartozó Benepuszta dűlő hat kataszter holdnyi erdős területét szemelték ki. Hogy miért eshetett a Honvédség választása pont a Mátrára és azon belül Mátraházára? A Honvédségi Közlöny leírása szerint *„köröskörül 40.000 katasztrális hold nagyságú ősi bükk- és tölgyerdők terülnek el* […]*, csodás kilátással bír a Magas-Tátrára és az Alföldre.* […] *A m. kir. Meteorológiai Intézet adataiból megállapítható, hogy Mátraháza még a téli hónapokban is szinte páratlanul tovább kap napfényt, mint az ország egyéb helyei.* […] *A csapadék annyi, mint másutt, azonban a derült és borús napok aránya rendkívül kedvező, miért is az időjárás lényegesen derültebb és szárazabb.*"[14]

Ezek az egyedülálló körülmények lehetővé tették a vérszegénységgel, testi gyengeséggel, lesoványodással, étvágytalansággal, idegi kimerültséggel vagy álmatlansággal küzdők gyógyulását, illetve egyéb betegségek utáni lábadozását. Magaslati kúrával gyógyíthatónak gondolták a Basedow-kórt, az asztmát, az idegi eredetű emésztési- és szívzavarokat, valamint a légúti hurutos betegségeket is. (Az üdülőt tüdőbetegek nem látogathatták.)[15]

A területről Gyöngyös önkormányzata és a Honvédségi Jóléti Alap 1932. október 5-én kötött adásvételi szerződést.[16] A kijelölt terület holdanként 400 pengőért,

9 https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92100032.TV (Megtekintés: 2023. augusztus 31.)

10 *Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára,* 1929. 56. évf. 31. sz. 212. o. Honvéd Nyugdíjjárulékalap ügyeinek rendezése. (10403/eln. 4.–1929. számú körrendelet)

11 A hévízi üdülő történetéhez ld. *Hausner – Padányi – Süli* 2020.

12 Az esztergomi üdülő történetéhez ld. *Süli* 2022.

13 *Kimutatás* 1930. 6–11. o. (Melléklet az 1930. évi 3373/eln. 12. számú körrendelethez)

14 *Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára,* 1933. 60. évf. 18. sz. 181. o. Értesítés. (85.560/Ja. – 1933. október 5.)

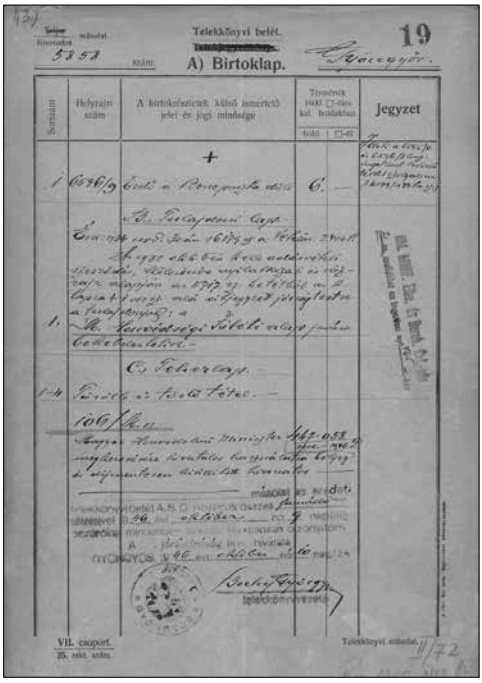
15 *Ismertető* 1934. 37. o. A magaslati levegő kúra jellegéről az 1930-as években tudományos értekezések is születtek, például: *Kollarits* 1936.

16 Honvédtiszti üdülőtelep területvételi ügye. MNL HML IV.404.a. 7029.1934.; Birtoklap HM VGH IKI Tervtár Mátraháza 2. sz. Honvéd Üdülő, Gyöngyös 0113 hrsz. 5858. Ezúton is köszönöm Mészáros Ádám levéltáros segítségét.

összesen 2400 pengőért cserélt gazdát.[17] A szerződés arra kötelezte a Jóléti Alapot, hogy a megvásárolt ingatlant tiszti gyógyház létrehozására, illetve kiképzési célokat szolgáló elhelyezésre használja fel, és ennek érdekében legalább 6500-7000 légköbméter méretű épületet építsen. A szerződés 5. pontjában a város előre beleegyezett abba, hogy a honvéd kincstár a tiszti gyógyház épületén kívül más, legénységi elhelyezést szolgáló épületet is építhessen majd.

A szerződés értelmében az üdülő vízellátása érdekében a város átengedte a Nagyhidas-patak völgyében fakadó Kubica-forrást, illetve a forrástól az ingatlanig lefektetendő csővezeték nyomvonalát is. A forrás vízhozamát napi 20 m^3-re becsülték. Kiapadása esetére, Gyöngyös városa ugyanezen a völgyben bármely 750 méter alatt fakadó forrás átengedését előre vállalta, viszont a forrásfoglalásból és annak elvezetési munkálataiból származó költségek a vevőt terhelték. Az üdülő vízellátásáról a mai napig forrásfoglalások gondoskodnak.

A Gyöngyöst Paráddal összekötő műútról történő leágazás – kocsiút és gyalogút – kialakítása és a nyomvonal meghatározása a vevő feladatai közé tartozott. A város az út szélességének maximális nagyságának betartását (maximum 5 méter) és minél kevesebb fa kivágását kérte. (A szolgalmi jogot az útépítés esetében – csakúgy, mint a forrásfoglalás és a csatornázás esetében – biztosították.) A tervezett magaslati gyógyházhoz vezető mellékutat 1932 decemberében kezdték el építeni.[18]

Telekkönyvi betét. 19

5353 szám. A) Birtoklap.

Sorszám | Helyrajzi szám | A birtokviszonyokat külső ismertető jelei és jogi minősége | Területek 1000 □-öles kat. holdakban: hold | □-öl | Jegyzet

VII. csoport. 25. sorsz. szám.

A Mátraházai Honvéd Üdülő birtoklapja (HM VGH IKI Tervtár Mátraháza 2. sz. Honvéd Üdülő, Gyöngyös 0113 hrsz. 5858.)

17 Birtoklap HM VGH IKI Tervtár Mátraháza 2. sz. Honvéd Üdülő, Gyöngyös 0113 hrsz. 5858.
18 *Statisztikai évkönyv,* 1932. 135. o.

Valószínűleg a Honvédségi Jóléti Alap igénye volt, hogy az üdülőtől délre eső területen, egész a műútig faritkításra kerüljön sor, hogy az ne akadályozza az üdülőből a déli, délnyugati és délkeleti kilátást, valamint, hogy az üdülőépület a főútról is jól látható legyen. A szerződés értelmében az útépítésnél és a ritkításnál kivágott faanyag Gyöngyös várost illette meg.

A szerződés az üdülő mindenkori nyugalmáról is rendelkezett. A megvett ingatlannal szomszédos területen csak az üdülő hozzájárulásával kerülhetett volna sor bármilyen építkezésre, sőt a szomszédos területek későbbi értékesítése esetére, a tilalmat Gyöngyös városának az új tulajdonosra is ki kellett terjesztenie.

A kifizetésre és a területvásárlás telekkönyvi átvezetésére a határozatmódosítások és nyilatkozatok többoldalú jóváhagyása miatt csak 1934 végén került sor.

A beruházást Gyöngyös városa kifejezetten üdvözölte. A tiszti üdülő a Mátra fejlesztési programjában újabb fontos lépést jelentett, és az álláspontjuk szerint „*az aránylag csekély ellenérték ellenében átengedett terület vételára a város részére az építendő üdülőtelep következtében beálló forgalomemelkedésben fog sokszorosan megtérülni*."[19]

(A Heves megyei alispáni iratok tanúsága szerint 1933 tavaszán a Honvédelmi Minisztérium egy altiszti üdülő építésének tervét is felvetette Gyöngyös városának. Az első körben megvásárolt hat hold területet erre a célra kevésnek tartották, ezért a város 1933. július végén újabb hat kataszter hold eladásáról döntött, ugyanúgy 2400 pengőért, az előzővel szomszédos területen. A döntést 1933 októberében a Heves Vármegyei Törvényhatósági Bizottság kisgyűlése véghatározatban elfogadta.[20] A mátraházai altiszti üdülő ügye azonban ezen a ponton nem jutott tovább, az újabb területvásárlás nem történt meg. Ennek okairól a kutatás jelenlegi állása szerint nem tudunk többet.)

Az üdülőépület terveit[21] a Honvédségi Jóléti Alap ekkor még polgári beosztású mérnöke, Kaplonyi (Kruspach) László (1895–1961) mérnök százados[22] készítette el. Kaplonyi az első világháborúban tartalékos árkász tisztként szolgált, majd 1926-ban a Műegyetemen szerzett építészmérnöki diplomát. 1931 óta dolgozott a honvédségnél tervező mérnökként. 1932-ben részt vette a kőszegi Jurisics Miklós tiszti gyógyház építésében, valamint ugyanebben az évben a hévízi Zrínyi Miklós honvéd tiszti gyógyfürdő már az ő tervei alapján épült fel.[23] A későbbi munkái során neki köszönhetjük a parádi „Freskó" gyógyfürdő átalakítását 1938-ban, illetve

19 Honvédtiszti üdülőtelep területvételi ügye. MNL HML IV.404.a. 7029.1934.

20 Uo.

21 Az 1933-as eredeti tervek sem a Hadtörténelmi Levéltárban, sem a MNL Heves Megyei Levéltárában nem kerültek elő. A Hadtörténelmi Levéltárban a mátraházi üdülőről csak az 1940-es évekbeli bővítésről készült tervrajzok másolatai maradtak fenn. Mátraháza Üdülő tervei. HL VII. 244. Katonai objektumok építésére vonatkozó iratok. 152. d.

22 Kaplonyi (Kruspach) László személyi anyaga. HL AKVI 1895/956.

23 A HL Katonai objektumok építési fondban őrzik a hévízi Horthy Miklós Tiszti Üdülő 1932-ben készített tervrajzait is, amelynek egyik példányán jól kivehető Kaplonyi akkor még „Kruspach" László szignója. Ezzel bebizonyosodott a család azon állítása, hogy a hévízi üdülőt is Kaplonyi László tervezte. Hévíz Tiszti Gyógyház tervei. HL VII. 244. Katonai objektumok építésére vonatkozó iratok. 102. d.

Kaplonyi László feleségével az üdülő építése idején (Magántulajdon)

a második bécsi döntéssel visszakerült erdélyi Borszéken az ő tervei alapján alakították át a „Caritas" villát honvéd üdülővé 1943-ban. 2012-ben Mátraházán, 2022-ben Hévízen állítottak emléktáblát a tiszteletére.[24]

Kaplonyi 1932–1933-ban egy gránit- és bazaltkőalapra épített, tégla felmenő falazatú, gőzfűtéssel ellátott, háromemeletes épületet tervezett, melynek legjellegzetesebb külső jegye a mai napig a fedélszerkezetben kialakított, terasszal körbefuttatott kilátótorony, míg a belső terek közül az étkezdének és a társalgónak a mestergerendás fafödém kölcsönöz különleges hangulatot. A főépület 80-120 vendég kényelmes elhelyezésére volt alkalmas. A névadóról és az építés évéről a főépület udvarra néző főbejárata felett, a nagyméretű ólombetétes mozaikba épített Vak Bottyán alakja és az 1933-as évszám tanúskodott.[25] Az ablakmintát egy mátraházai képeslap is megörökítette.[26]

A tiszti üdülő építési (föld-, kőműves- és elhelyező-, szigetelő-, vasbeton-, ács-, bádogos-, tetőfedő-, műkő-, asztalos-, lakatos-, mázoló-, üveges-, parketta- és bur-

24 https://honvedelem.hu/galeriak/ez-az-epulet-a-bajtarsiassag-haza-is.html (Megtekintés: 2023. augusztus 31.)

25 Vak Bottyán nagy valószínűség szerint a gyöngyösi Ferences templom kriptájában nyugszik. Ld. *Mészáros – Seres – Török* 2018. 155–161. o. A kuruc generálist ábrázoló festett üvegmozaik alkotójának több helyen Haranghy Jenő festőművészt nevezik meg. Szücs György monográfiájában erre történő utalás nem szerepel, ugyanakkor Haranghy több ízben vállalt munkát a honvédség megrendelésére, elég például a kolozsvári Hadtestparancsnokság üvegablakaira gondolni. *Szücs* 1994. 28–29. o.

26 Mátraházi Honvéd Üdülő. HLVII. 241a. IV/e-3/f. 26. sz. melléklet.

A felállványozott főépület, 1933 (Magántulajdon)

koló-, valamint víztároló medence és forrásfoglalás) munkálataira a Honvédségi Jóléti Alap nyílt versenypályázatot hirdetett, amelyre a pályázatokat a bánatpénzzel együtt 1933. április 10-én 12 óráig lehetett benyújtani a budapesti Hadik laktanyában.[27] A borítékbontás még aznap meg is történt. A bizottság vitéz Kapuváry Gusztávot mérnököt bízta meg az építkezés kivitelezésével. (Kapuváry később a szennyvíztisztító berendezésre kiírt pályázatot is megnyerte.)[28] Az építkezéshez szükséges terméskövet a szomszéd területekről szerezték be, és a kitermelt kőnek köbméteréért 20 fillért térítési díjat fizettek a városnak.[29] A Honvédségi Jóléti Alap 1934. év végi határidővel kötelezte magát az épület teljesen kész, rendeltetésre alkalmas átadására. Az építkezést Kaplonyi László a helyszínen felügyelte, a fennmaradt családi fotók alapján feleségével és lányával átmenetileg odaköltözött a területre.[30]

A főépület közös helyiségeinek berendezése az üdülő építészeti stílusának megfelelő, egyedi tölgyfa bútorokból állt, a szobák padlóit torontáli szőnyegek, az ablakokat szádafüggönyök díszítették.[31] Az étterem egykori faborításait, a magyarosan faragott bútorokat és a búboskemence formájú két zöld szemescsempe kályhát,

27 *A Munkaadó, Építőmesterek Lapja – A Munkaadó,* 1933. április 5. 20. évf. 14. sz. 6. o.

28 *Honi Ipar,* 1933. november 15. 26. évf. 22. sz. 27. o.

29 Honvédtiszti üdülőtelep területvételi ügye. MNL HML IV.404.a. 7029.1934.

30 Az üdülő építésének első szakaszából, és a közel tíz éven át tartó, szakaszosan folytatott bővítések különböző időszakaiból fennmaradt fényképeken az építkezés, több esetben Kaplonyi László és a családja, valamint a munkálatokat megtekintő – valószínűleg – tisztviselők láthatóak. Ezúton is köszönjük Kaplonyi László unokájának, Csernainé Szebenyi Júliának hogy a fényképeket a rendelkezésünkre bocsátotta.

31 Mátraházi Honvéd Üdülő. HLVII. 241a. IV/e-3/f. 26. sz. melléklet. 2. o.

valamint pohár- és étkészletet is Kaplonyi László tervei szerint készítették. Az ő tervei alapján a Parádi Üveggyárban készültek a kézzel festett harangvirág mintás poharak, valamint ugyanezeket a virágfüzéreket hímezték a gyöngyösi asszonyok a szobák ablakait díszítő lenvászon függönyökre.[32]

A „Vak Bottyán" magaslati m. kir. honvéd tiszti üdülő ünnepélyes megnyitójára 1933. december 21-én, Horthy Miklós kormányzó, Gömbös Gyula miniszterelnök, a kormány több tagja és Puky Endre polgármester jelenlétében került sor.[33] Az ünnepi étrend az alábbiakból állt össze: „erőleves csészében, hideg balatoni fogas, vegyes rostonsült tavaszi körítés – saláta, mátraházai bomba, sajt, gyümölcs, fekete."[34] Az ünnepi eseményről a helyi sajtó több orgánuma is beszámolt.[35]

Az üdülőben minden igényjogosult tetszése szerinti ideig tartózkodhatott, beleértve a hétvégéket is. Az igényjogosultak körét a H-6 jelzésű egészségügyi szabályzat 1. pontja határozta meg.[36] Eszerint a honvédségi tiszti gyógyfürdőket és üdülőintézeteket „a honvédség minden tényleges és nyugállományú tisztje és hasonállású tagja, minden tényleges- és nyugállományú vf. altisztje és hasonállású tagja, illetve mindezek családtagjai" vehették elsősorban igénybe. Legalacsonyabb rendfokozattal zászlósként lehetett igényjogosultként jelentkezni a tiszti üdülőkbe. A Jóléti Alap szabályzata kizárta azonban az állandóan külföldön tartózkodókat, valamint azon havidíjasok feleségeit (özvegyeit és árváit), „kiknek házassága nem az előírt szabályok szerint, a felettes hatóságuk engedélyével köttetett meg".[37]

A tiszti üdülő étterme 1945 előtti képeslapon (Magántulajdon)

32 https://kekesonline.hu/2020/09/27/a-matrai-turizmus-tortenete/ (Megtekintés: 2023. augusztus 30.)
33 *Hevesmegyei Lapok,* 1933. december 24. XLII. évf. 52. sz. 3. o.
34 Az ünnepi menüről képeslap készült. A képeslap magángyűjteményben van.
35 *Gyöngyösi Lapok,* 1933. december 23. 53. évf. 52. sz. 3. o.
36 *Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára,* 1933. 60. évf. 18. sz. 179. o. Tájékoztató a mátraházai új honvédtiszti üdülőről. (85.560/Ja. – 1933. számú körrendelet)
37 *Kimutatás* 1930. 1. o. (Melléklet az 1930. évi 3373/eln. 12. számú körrendelethez)

Az üdülő első, ideiglenes térítési díjai 1933. decembertől 1934. áprilisig voltak érvényben. Eszerint a napi térítési díj a havi illetmény arányában személyenként 3 és 5,2 aranypengő között mozgott. (2023-as árfolyamon számolva ez 4800 és 8300 forint közötti összeget jelentett.) A napi térítési díj már tartalmazta az elszállásolási- és az ellátási díjat (napi három étkezés), valamint a gyógy- és zenedíjakat is. A fűtés költsége személyenként és naponként 0,2 pengő volt. A hozzátartozók a családfő térítési díját fizették, a gyermekek 10 évig bezárólag a térítési díjak 50%-át fizették; 10 éven felüli gyermekek ugyanolyan térítési díjat fizettek, mint a felnőttek. Minden megkezdett nap teljes napnak számított és ezért a csonka napért is a teljes napi térítési díjak voltak fizetendők. Személyenként 4 pengőért, legfeljebb egy hét időtartamára külsős vendégeket is lehetett fogadni.[38]

A Honvédségi Jóléti Alap gyógyházai és gyógyintézetei közül egyedül a mátraházai üdülő működött egész évben. Itt az előidény április és május hónapokra esett, a nyári főidény június, július és augusztus hónapokban volt, az utóidény szeptembertől december 15-ig tartott. A beutalási kérvényeket a honvédelmi miniszterhez címezve, a Honvédségi Jóléti Alapnál, legkésőbb a beutalást megelőzően négy héttel kellett benyújtani.[39]

1937-ben az üdülő árait a balatonfüredi honvéd tiszti gyógyfürdő és balatonföldvári honvéd tiszti gyógyház térítési díjaival egységesítették. Eszerint főszezonban egy szoba a családfő részére 1,2 és 2,8 pengő között mozgott, míg az ellátási díj 3,6 pengőt tett ki. A családtagok kedvezményben részesültek, az 5 évesnél fiatalabb gyerekek esetében nem számítottak fel ellátási díjat. Ettől az évtől kezdve Mátraházán már volt téli főidény is, amely december 15-től február végéig tartott.[40]

A kényelmes megközelíthetőség érdekében Budapestről külön, állandó buszjáratot indítottak, amely naponta reggel hét órakor indult az Oktogonról és este 18 óra 35 perckor indult vissza az üdülőből. A MAVART buszjárata cirka három óra alatt tette meg az utat, a különjáratért pótdíjat nem számítottak fel, sőt, csoportos igény esetén a cég kedvezményt is biztosított, amit az utazás előtt 48 órával kellett jelezni. Gyöngyöst vasúton is el lehetett érni, ahonnan szintén rendszeres távolsági buszjárattal lehetett feljutni az üdülőhöz. [41]

A mátraházai tiszti üdülő 1934-ben azonnal a leglátogatottabb honvédségi üdülő lett az országban. Megnyitásának első évében, amikor még csak a főépület állt, a tényleges állományból 233 családfőt,[42] 233 családtagot és 68 gyermeket, míg a nyugállományúak közül 150 családfőt, 111 családtagot és 30 gyermeket, valamint 70 külsős

38 *Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára,* 1933. 60. évf. 18. sz. 179–180. o. Tájékoztató a mátraházai új honvédtiszti üdülőről. (85.560/Ja. – 1933. számú körrendelet)

39 *Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára,* 1935. 62. évf. 7. sz. 39. o. A Honvédségi Jóléti Alap gyógyházainak és üdülőinek gyógyidőszaki beosztása.

40 *Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára,* 1937. 64. évf. 5. sz. oldalszám nélkül. Térítési díjtáblázat a Honvédségi Jóléti Alap gyogyházai és üdülőhelyei részére az 1937. évre. Melléklet az 1200/Hja. 1937. sz. körrendelethez.

41 *Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára,* 1933. 60. évf. 22. sz. 211. o. A mátraházi tiszti üdülő megközelítése. (109.989/Ja. – 1933. december 14.)

42 A rangosztály szerinti megoszlás szerint a legtöbben, több mint 170 családfő a VI., VII. és VIII. rangosztályból keresték fel Mátraházát.

vendéget fogadott, vagyis összesen 870 ember fordult meg itt. (A második leglátogatottabb kőszegi tiszti gyógyházat fele ennyien sem választották.) Ezeket a fantasztikus számokat egész éves nyitva tartásának, és a síelési lehetőségeknek köszönhette.[43]

A két világháború között a Honvédelmi Minisztérium Kiképzési Osztálya rendszeres, díjmentes sítanfolyamokat indított a katonai sísport fejlesztésének előmozdítása végett. Az oktatók közül ki kell emelni Georg Bilgeri osztrák ezredest, a világhírű sípedagógust és Szepes Gyula századost, a többszörös magyar síbajnokot.[44] A mátraházai tiszti üdülő felépítése előtt a jelentkezőket a Mátra Egyesület sportszállójában, a formája után „Pagodának" nevezett szállóban szállásolták el.[45] A tiszti üdülő átadását követően az üdülő minden vendége részt vehetett a hat napos tanfolyamokon, hosszabb ideig tartó beutalásoknál tetszés szerint több tanfolyamon is.

A sítanfolyamokon a Kékes déli lesiklópályáját használták, amelyet a Mátra Egylet gyöngyösi osztálya létesített Kékestető, Mátraháza és a Tiszti Üdülő között. A pálya Kékestető–mátraházai része 2800 m hosszú és 25 m széles, a leágazás a Honvéd Tiszti Üdülőhöz 800 m hosszú és 30 m széles volt.[46] Utóbbi szakasz kifejezetten meredeknek számított, helyenként 35-36 fokos részekkel, amelyek a gyakorlott sízőkön is gyakran kifoghattak. A síelés mellett a szánkózás is népszerű téli sportnak számított az üdülőben.

A helyi és országos sajtóban az üdülő leggyakrabban az ott indított sítanfolyamok hirdetéseként és a mátraházai magyar és nemzetközi lesikló- és síugratóversenyek beszámolói, illetve a versenyeket követő jóhangulatú tiszti bálok kapcsán szerepelt, de meg kell említenünk, hogy az üdülő területén több kitűnő minőségű teniszpálya is rendelkezésre állt.

1934 és 1942 között az üdülő tovább bővült, továbbra is Kaplonyi László tervei alapján és felügyelete alatt. 1934-ben az új gazdasági épület és garázsai, egy üvegház a kertészet részére, egy bazárpavilon irodahelyiségekkel és az úri kaszinó épülete készült el. 1935-ben az üdülő második legnagyobb befogadóképességű épülete, az úgynevezett nyaralóépület következett, majd 1938-ban a tiszti kaszinó bővítése egy emelettel hálószobákkal, illetve a kertészlak is elkészült. 1942-ben a félkörív alapú garázsépületet bővítették, 1943-ban az üdülő bekötő útját újították fel. A hozzáépítéseknek köszönhetően újabb 50 fő elhelyezésére nyílt lehetőség. Kaplonyi az épületeket azonos stílusban, jellemzően gránit alapon terméskő, illetve téglafalazattal építtette fel. Az építkezéseket a Honvédségi Jóléti Alap finanszírozta. Az üdülő értékét a hat holdas területtel és a felépítményekkel együtt 1949-ben 3,5 millió forintra becsülték.[47]

43 Honvédségi Jóléti Alap kezelésében álló gyógyházak és üdülök 1934. évi személyforgalma. *Magyar Katonai Szemle,* 1935/1. negyedév 2. füz. 249–250. o.

44 *Nemzeti Újság,* 1933. december 28. 15. évf. 294. sz. 10. o.

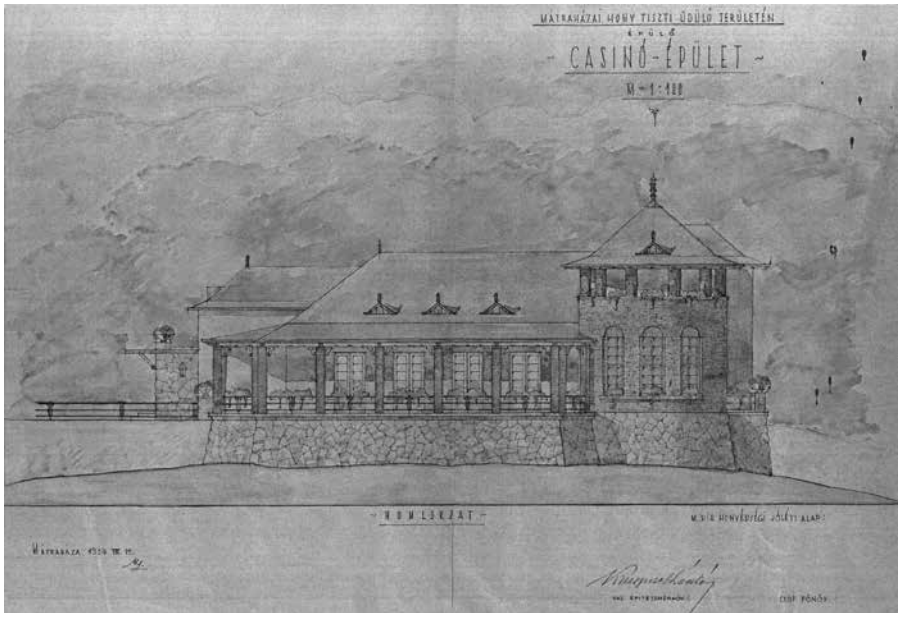
45 *Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára,* 1932. 59. évf. 25. sz. 250. o. Tiszti magánsítanfolyam Mátraházán. (36.036/eln. kik. 1932. sz. december hó 10-én)

46 https://kekesonline.hu/2020/09/27/a-matrai-turizmus-tortenete/ (Megtekintés: 2023. augusztus 30.)

47 *Magyar Katonai Szemle*, 1935/1. negyedév 2. füz. 250. o.; Ingatlan nyilvántartás. HM VGH IKI Tervtár Mátraháza 2. sz. Honvéd Üdülő, Gyöngyös 0113 hrsz.; Felüljáró út felújítása MNL HML IV.404.a. 27191.1943.

Ludovikások sítanfolyamon a Mátrában, 1930-as évek második fele (Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívum ltsz.: 2022.17.8.11)

A kaszinó épületének homlokzati rajza Kaplonyi László tervrajzán (Magántulajdon)

A második világháború magyarországi harcai a mátraházai üdülőt sem kerülték el. 1944 őszén, a front közeledtével a maradék, csekély létszámú vendég is távozott az üdülőből, majd ezt követően az üdülő parancsnoka és személyzete is elmenekült. Az értékes, mozgatható berendezéseket és az ágynemű jelentős részét magukkal vitték, és tehergépkocsival a Vas megyei gencsapáti (gyöngyösapáti) honvéd tiszti üdülőbe[48] települtek át. A megmaradt értékes bútorzatot, felszerelést a környező lakosság hordta szét. Az üdülőben csak Rózsa Sándor, az üdülő kertésze maradt. A vele készített interjút 1983-ban jegyezte le a történészi kutató csoport: „*…Mátraházára még 1937-ben kerültem, mint kertész és ott is dolgoztam megszakítás nélkül 1946. augusztus 22-ig. Feleségemmel együtt a kaszinó épület egyik padlás-szobájában laktam. Abban az időben még »Vak Bottyán« Magaslati Honvéd Tiszti Üdülő volt a neve.*

1944 őszén a front közeledtére az ott lévő néhány vendég az üdülő vezetése és a személyzet is elmenekült, és egyedül maradtam az üdülő őrzésére. A visszavonuló németek az üdülő előtti utat felrobbantották, a robbantás hatására a főépület toronyrész ablakai tokostól bedőltek. Az üdülőt a környék falusi lakossága kifosztotta, berendezését széthordták. Arra is emlékszem, hogy ezt megelőzően a volt parancsnokság teherautókkal, sok értékes holmit vitt magával, de nem tudom hova települtek át.

A front idején és annak átvonulása után az üdülőt a szovjet csapatok csak ideiglenesen vették igénybe, főleg azon helyiségeket, ahol lovakat is tarthattak. Tudomásom szerint lókorház céljára nem használták. A szovjet csapatok elvonulás után két csellengő lovat visszahagytak, én ápolgattam őket sokáig, később ezeket is ellopták.

1945 tavaszán érkezett haza a katonaságtól Csépány József gyöngyösi lakos és ettől kezdve már ketten őriztük az üdülőt. A gyöngyösi Vöröskeresztes Katona Kórháztól fegyvert is kaptam az őrzéshez és magyar–orosz nyelvű engedélyt. Tudomásom szerint Boglucz Béla ezredes[49] *1945 őszén érkezett az üdülőbe és a parancsnoki épületben lakott. Hetente egyszer lovaskocsival a gyöngyösi kórházból vételeztünk a parancsnokkal. Igen jól éltünk, amíg 1946 augusztusában a MÁV üdülőbe át nem kerültem.*”[50]

Bár az épületekben komoly kár nem keletkezett, a második világháború után az intézmény üdülési célokra alkalmatlan volt. A Honvédelmi Minisztériumban 1945 őszén határozták el az üdülő helyreállítását, a csekély létszámú személyzet nekilátott az üdülőépületek kitakarításának. 1946 év elején a személyzet hat főből állt: egy parancsnok, két telep-főfelügyelő, egy lóápoló és tehenész, egy szakácsnő és egy mosónő. A hámosló és a tehén beszerzésében a gyöngyösi hadikórház is közreműködött. Az üdülő parancsnokai jellemzően még a régi hadseregben szolgált nyugállományú tisztek voltak.[51]

Az 1945–1946-os évekről a történész munkacsoport Csépány Józsefet is megkérdezte, aki 1934 óta az üdülő belső portásaként dolgozott: „*1945. április elején keveredtem haza a katonaságtól és munkára jelentkeztem az üdülőben.* […] *Láttam, hogy*

48 A gyöngyösapáti Apponyi-kastélyt a Honvédségi Jóléti Alap Apponyi Albert halálát követően, 1934-ben megvásárolta és honvéd üdülő céljaira alakította át. *Kis Újság,* 1934. június 27. 47. évf. 143. sz. 7. o.

49 Boglucz Béla ezredes 1945-től 1947. november 6-ig volt az üdülő parancsnoka.

50 Rózsa Sándor visszaemlékezése. Mátraházi Honvéd Üdülő. HLVII. 241a. IV/e-3/f. 26. sz. melléklet/2. sz. melléklet

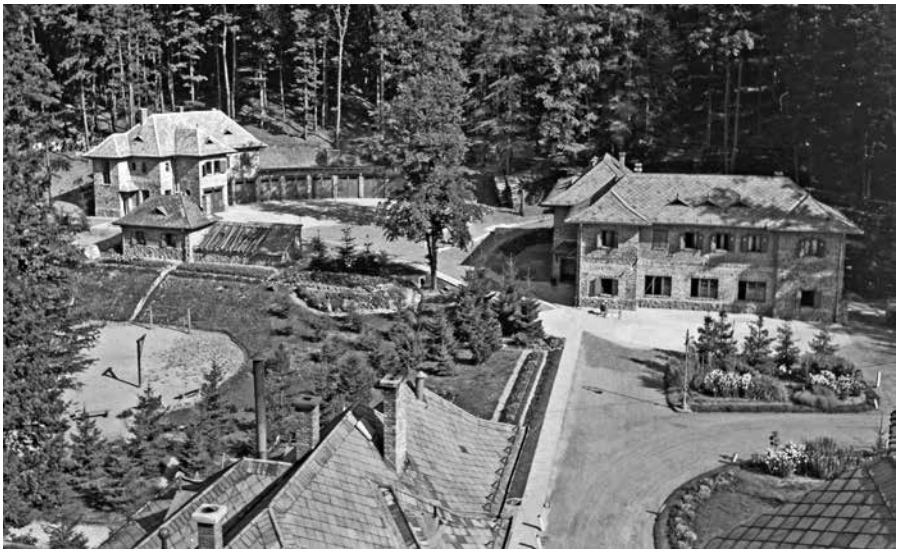
51 Mátraházi Honvéd Üdülő. HLVII. 241a. IV/e-3/f. 26. sz. melléklet. 4. o.

minden helyiség üres, rendetlen és teli van lótrágyával. Ott maradtam és ezután az őrzést már felváltva végeztük Rózsa Sándorral. Ellátmányunkról magunk gondoskodtunk, vadászgattunk. Ellenőrzést hébe-hóba Gyöngyös város polgármestere és a szovjet hadsereg városparancsnokság gyakorolt felettünk és ők mondták, hogy hamarosan megindul majd az üdülő rendbetétele.

1945 őszén a HM-ből megérkezett Hajdu mérnök vezette bizottság, felmérték a rendbehozás lehetőségét és hamarosan a takarítási munka is megkezdődött. Akkoriban még fizetést nem kaptunk, hanem esetenként természetbeni juttatásban részesültünk (tűzifa, só, petróleum, stb.) Ezeket Pestről hozták részünkre. 1945 őszén azután nemsokára Boglucz ezredes, a parancsnok is megérkezett, aki átvette a munkák irányítását. […] *Lassan megkezdtük a kitakarítást eleinte mi magunk, később a környező falukból érkező munkásokkal.*

Az üdülő háborús sérülést nem szenvedett, de az útrobbantás következtében a déli oldal ablakai mind kidőltek, sőt egy nagy kődarab jelenleg is a padláson található. [Az interjú 1983-ban készült – KZS.] *A berendezésből alig maradt meg valami, egy részét a menekülő régi parancsnokság szállította el Gencsapátira, a többit pedig a környék lakossága hordta el. A széthordott berendezésből nehezen lehetett összeszedni valamit.*"[52]

A Honvédségi Közlönyben 1946. május 24-i keltezéssel jelent meg az üdülő újranyitását elrendelő körrendelet. Eszerint július 1-jétől csak korlátozott számú, üdülésre rászoruló elhelyezésére volt lehetőség. Igényjogosultak a honvédség tényleges szolgálatában álló tisztek, valamint azok a tiszthelyettesek lehettek, akiket a honvédelmi miniszter beoszthatónak jelölt ki. A gyógyidőszak négy hetes volt, viszont

Kilátás a főépület tornyából, 1943 (Fortepan / adományozó: id. Konok Tamás)

52 Csépány József visszaemlékezése. Mátraházi Honvéd Üdülő. HLVII. 241a. IV/e-3/f. 26. sz. melléklet/3. sz. melléklet; Füzér László őrnagy úr elmondása alapján az üdülő eredeti bútorzatából egyedül az étteremben látható tálalószekrények maradtak meg.

mivel négy kétágyas, egy ötágyas és egy négyágyas szoba állt rendelkezésre, az elhelyezésnél számolni kellett azzal, hogy a négy, illetve ötágyas szobában (férfiak, nők elkülönítve) közös elhelyezésben szállásolják el a vendégeket. Az utazást minden hónap 1-jén tehergépkocsin biztosították.[53]

Az üdültetés a gyakorlatban 1946. július 21-én indulhatott újra, az ekkor „Magyar Honvéd Gyógyház Mátraháza" nevet viselő üdülő két vendéget fogadott. A helyreállítási munka haladásával a „G" jelű nyaralóépület szobái is használhatóvá váltak, az év szilveszterén már 16 vendég köszöntötte az újévet a mátraházai üdülőben. 1947. január–februárban újra indultak a sítanfolyamok is, körülbelül 40 fővel, akiket a részben kész főépület földszinti szobáiban helyeztek el.[54]

A két világháború között a honvédség egyértelmű törekvése volt, hogy tisztjei és altisztjei részére megfelelő és megfizethető pihenési, kikapcsolódási lehetőséget legyen képes biztosítani. Ezzel kapcsolatban három tényezőre kívánom felhívni a figyelmet. Az első, hogy a gazdasági világválságot követően, amikor a lehetőség már adott volt, egyre bővülő üdülési lehetőségek jellemezték a honvédséget. A másik, ugyanilyen előremutató szándékot az illetménykategóriáknak megfelelő progresszív térítési díjakban látom. Az üdülő szépsége és jutányos árszabása a külvilág figyelmét sem kerülte el. A Mátrát felfedező és élményeikről a helyi újságokban beszámoló túrázók, újságírók sosem hagyták ki beszámolójukból a pompás tiszti üdülőt, amely egy alkalommal az „olcsóság Eldorádója" jelzőt is kiérdemelte.[55]

A mátraházai honvéd üdülő a kezdetektől, 1933 óta a haderő használatában állt, a honvédség építette – részben a katonák pénzéből – a tiszti állománynak és néhány kényszerű, átmeneti zárva tartástól eltekintve 90 éven át szolgálta ki a kikapcsolódásra, feltöltődésre, pihenésre vágyó katonák és később honvédelmi alkalmazottak igényeit. Népszerűsége az utolsó pillanatig töretlen maradt.

Rövidítésjegyzék

HL	Hadtörténelmi Levéltár
HM VGH IKI	Honvédelmi Minisztérium Védelemgazdasági Hivatal Ingatlankezelési Igazgatóság
MNL HML	Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára

53 *Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára,* 1946. 43. évf. 15. sz. 144. o. Mátraházai Honvéd Magaslati Gyógyházba való felvétel. (426.311/szoc.–1946. számú körrendelet)

54 Mátraházi Honvéd Üdülő. HLVII. 241a. IV/e-3/f. 26. sz. melléklet. 5–7. o.

55 *Új Somogy,* 1935. június 19. 17. évf. 138. sz. 2. o.

Irodalomjegyzék

Deseő 1937.
Deseő Dénes: A mátrai magaslati gyógy- és üdülőhelyek vízzel való ellátása. *Vízügyi Közlemények,* 1937. XIX. évf. 2. sz. 232–256. o.

Hausner – Padányi – Süli 2020.
Hausner Gábor – Padányi József – Süli Attila: A hévízi Zrínyi Miklós magyar királyi honvédtiszti gyógyház, 1933–1944. *Hadtudomány,* 2020. XXX. évf. 1. sz. 114–131. o.

Ismertető 1934.
Ismertető a Honvédségi Jóléti Alap gyógy- és üdülőintézményeiről. Budapest, 1934.

Kimutatás 1930.
Kimutatás a m. kir. honvéd gyógyfürdő intézetekről, m. kir. honvéd üdülő intézetekről, valamint a hazai és külföldi fürdőhelyeken rendelkezésre álló, továbbá szanatóriumi és egyéb kedvezményekről. Tervezet. Budapest, 1930.

Kollarits 1936.
Kollarits Jenő, dr.: A magyar magaslati üdülőtelepek szükséges voltáról. *Orvosi Hetilap,* 1936. LXXX. évf. 4. sz. 89–90. o.

Mészáros – Seres – Török 2018.
Mészáros Kálmán – Seres István – Török Péter: A fejedelem szolgálatában. Életrajzi és családtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból. Budapest, 2018.

Misóczki 1997.
Misóczki Lajos: Dr. Puky Árpád és a Mátra turizmusa. *Új Hevesi Napló,* 1997. VII. évf. 5. sz. 28–30. o.

Süli 2022.
Süli Attila: Az esztergomi Honvédtiszti Üdülő története az alapítástól 1945-ig. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 22. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia*. Budapest, 2022. 179–194. o.

Szücs 1994
Szücs György: Haranghy Jenő. Budapest, 1994.

Tájékoztató 1932.
Tájékoztató a m. kir. Honvédség gyógy- és üdülőintézményeiről. Budapest, 1932.

The History of the Vak Bottyán Rest and Recuperation Centre for Officers in Mátraháza until 1946

As a result of the Trianon Peace Treaty (1920), Hungary lost its traditional mountain resorts. Yet within the smaller country, too, the need continued for rest and for the health-giving properties of mountain air. It was thanks to this that the discovery of Hungary's hitherto undisturbed Mátra Mountains began. The first hikers' hostels in this region were built in the second half of the 1920s; later, more developed recreational facilities made their appearance. Built by the Royal Hungarian Army Welfare Fund, Mátraháza's Vak Bottyán Mountain Rest and Recuperation Centre for Officers can be assigned to this second group. The first building to be constructed there (the main one) was designed by the architect László Kaplonyi and put up in 1932–1933. The centre has now been in the possession of the army for ninety years, serving the health of soldiers and civilians alike. The present study discusses the initial period in the history of the facility, focusing on the period from its establishment to its reopening after the Second World War. It endeavours to present in detail the circumstances of the centre's coming into being, the construction plans drawn up for it, and the erection of its buildings, as well as the lives of guests there during this first period and the services provided for them.

Die Geschichte des Vak-Bottyán-Honved-Offizier-Erholungsheims in Mátraháza bis 1946

Nach dem Friedensvertrag von Trianon verlor Ungarn seine traditionellen Erholungsheime in den Gebirgen, aber das Bedürfnis nach der heilenden und entspannenden Wirkung der Höhenluft blieb auch innerhalb der enger gewordenen Landesgrenzen bestehen. Diesem Umstand ist es zu verdanken, dass die Erkundung des bis dahin unberührten Mátra-Gebirges begann, und in der zweiten Hälfte der 1920er Jahre die ersten Touristenhütten, später die Erholungsheime entstanden. So auch das vom Wohlfahrtsfonds der Königlich Ungarischen Armee errichtete Vak-Bottyán-Honved-Offizier-Bergerholungsheim in Mátraháza, dessen erstes Hauptgebäude in den Jahren 1932–1933 nach den Plänen des Diplomarchitekten László Kaplonyi erbaut wurde. Der Höhenkurort ist seit 90 Jahren im Besitz der Ungarischen Streitkräfte, und dient der Gesundheit von Soldaten und Zivilisten. Die vorliegende Arbeit erörtert die erste Periode der Geschichte des Erholungsheimes, von der Gründung bis zur Wiedereröffnung nach dem Zweiten Weltkrieg. Es wird angestrebt, die Umstände der Gründung, die Baupläne und die Errichtung der Gebäude, sowie die Dienstleistungen und das tägliche Leben der Gäste während der ersten Periode im Detail zu beschreiben.

Pap Péter

A lőfegyver fejlesztés második vonala (1945–1965) – leszámolás a 44 M géppisztoly legendáival

Falra hányt borsó… hiábavaló beszéd (talán nem?)[1]

Naponta visszatérő tapasztalat, hogy a lőfegyverkedvelők jelentős része a lemezjátszók tűihez hasonlóan a régen kitaposott barázdákba haladva ismétlik a régi, sok esetben hibás ismeretanyagot. Például az információk egyik forrásának tekintett Wikipédia egyrészt a Király géppisztoly bemutatásakor a lőfegyvercsaládot csupán Király Pálhoz köti és nem említi a szerkesztőtársakat, másrészt kissé nagyvonalúan kezeli a lőfegyvertörténet aktuális kérdéseit: a géppisztoly US szabadalmi leírás címlapjának csak felső harmadát villantja fel, amely Kucher nevét nem tartalmazza, a „44 M" szócikkből kimaradt a Győriekkel közösen jegyzett szabadalom a rugóval késleltetett tömegzárról, a Kucher által szerkesztett 1953 M K-I. géppisztolyt csak az 1944 M 1930 M Tokarev töltényre átalakított változataként említi, összekeverve az 1950 M-val.

Sajnos a felsorolt hibák nem egyediek, különböző köntösben vissza-visszaköszönnek. Ez azért is szomorú, mert már öt éve napvilágot látott már az Eötvös – Hatala – Soós triónak a Király-féle géppisztolyokkal kapcsolatban minden részletre kiterjedő, azokat szemléletesen bemutató könyve.[2] De ezen kívül a *Haditechnika* különböző számai (pl. 2016/5. és 6.) is beszámol a levéltári kutatások idevágó friss eredményeiről.

A fogalmak, adatok, ismertek feldolgozására, rendszerezésére jó lehetőséget biztosít az Király-Győrik, az 1950 M és az 1953 M géppisztolyok tanulmányozása is.

Rendszertani fogódzó

Álló csövű:[3] a csövet kapcsolóeleme (pl. csap) szilárdan, elmozdulás-mentesen rögzítik a tok csatlakozó eleméhez.

1 Magyar értelmező kéziszótár. Szerk. *Juhász József – Kovalovszky Miklós – O. Nagy Gábor – Szőke István.* Budapest, 1982. 353. o.

2 *Eötvös Péter – Hatala András – Soós Péter:* A Király géppisztoly. Budapest, 2014. (a továbbiakban: *Eötvös – Hatala – Soós* 2014.)

3 SZIT: A haditechnika alapjai. II. Fegyver és lövéstan I. fejezet 4. o. (a továbbiakban: SZIT) A Hadiakadémia a rejtés időszakában a Magyar Királyi Szabályzat Ismertető Tanfolyam nevet viselte.;

Elsütőszerkezet:[4] az ütőszeget működésbe hozó szerkezet. Szabályozza a lőfegyver tűzütemét (pl. egyeslövés) és helyet ad a biztosítónak. Mechanikusak közvetlen és közvetett típusúak. Az első csoportba az ütőszeges, a másodikba a kakasos szerkezetek tartoznak.

Gázelvételes rendszer:[5] az önműködő vagy öntöltő szerkezet mozgó alkatrészeinek mozgásához szükséges energiát, vagy a lőfegyvercső falának megcsapolásán kiáramló, vagy csőtorkolattól (lövés harmadik – a gázok utóhatásának – időszakából) elvezetett lőporgázok szolgáltatják.

Gáznyomásos (gázmotoros) rendszer:[6] a szerkezet működését a lőportöltet robbanásakor keletkező gázok közvetlenül végzik. A szükséges gázmennyiséget vagy még a csőfuratából, vagy pedig a torkolattól veszik. Az előbbi esetben a csövet megfúrják és arra egy gázkamrát szerelnek, a második megoldáskor a cső épp marad, a gázfelfogó kamrát a csőtorkolat elé illesztik.

Géppisztoly:[7] pisztolytölténnyel tüzelő vegyestüzelésű lövészfegyver. A tusás, illetve behajtható/betolható válltámaszú egyéni lőfegyver csőhossza a pisztolyénak többszörösét is elérheti. Súlycsökkentés céljából napjainkban az alkatrészeik egy része könnyűfémből, vagy műanyagból készül. A korszerű géppisztolyok űrmérete 5,45-11,5 milliméter, gyakorlati tűzgyorsasága 20-60 lövés/perc, hatásos lőtávolsága 150-300 méter.

Gyalogsági fegyver:[8] a katona egyéni és az alegységek lőfegyvereinek gyűjtőneve.

Géppuska:[9] 12,5 milliméter űrméret alatti, önműködő tűzfegyver. Hevedertárban (rakaszban) tárolt hevederezett tölténnyel hosszabb sorozattűz lövésére alkalmas. Multifunkcionális állványa segítségével légi célok elleni tűzharcot is folytathat. Tűzgyorsasága eléri a percenkénti 600-1000 lövést. Hatásos lőtávolsága 1200-1500 méterig terjed.

Közvetlen zárhátrasiklásos rendszer:[10] alkatrészek működtetésére a lőporgázok hátralökő energiájának közvetlen hatását alkalmazzák.

Késleltetett tömegzár:[11] a zár nyitását (a kireteszelést) valamilyen mechanikai szerkezettel (pl. csuklós kar), illetve technikai megoldással késleltetik, mindaddig, amíg a lövedék el nem hagyja a csövet.

Lövészfegyver:[12] a katona egyéni és az alegységek lőfegyvereinek gyűjtőneve.

Török Attila: Lőfegyverek és lőelméleti alapismeretek. Budapest, 1987. (a továbbiakban: *Török* 1987.) 47–48. o.

4 Katonai lexikon. Főszerk. *Damó László*. Budapest, 1985. (a továbbiakban: KL) 136 o.; *Török* 1987. 136–140. o.

5 KL 184. o.; SZIT – Gyalogsági fegyver 4. o.; Lőelmélet alapjai. Budapest, 1961. (a továbbiakban: Lőelmélet) 36. o.

6 SZIT 4. o.

7 KL 190. o.; Hadtudományi lexikon. Főszerk. *Szabó József.* Budapest, 1995. (a továbbiakban: HTL) 837. o.

8 HTL 834–840. o.

9 KL 191. o.

10 Lőelmélet 41. o.

11 *Török* 1987. 92–95. o.

12 HTL 834–840. o.

Minta:[13] hadianyag (pl. lőfegyver) jelzet. A ~ rövidítése (M) és a hozzákapcsolt évszám azt jelöli, hogy az adott eszközt mikor rendszeresítették (pl. osztrák–magyar 1895 M ismétlőpuska). Esetenként a rendszeresítés évszámából csak az utolsó két számjegyet, az évtizedet és az évet használták (pl. magyar 34A M harckocsi géppuska).

Mozgócsövű (csőhátrasiklásos):[14] önműködő lőfegyver, amelyeknek a csöve korlátozott mértékben hátrasiklik, ezt a mozgást a többi egység működtetésére használják fel. Ha a zár és a cső a hátramozgás teljes hosszában együtt mozog, akkor hosszú hátrasiklásos a rendszer. Más esetben a lőfegyver rövid csőhátrasiklásos.

Önműködő:[15] a lőfegyver csőre (cső elé) töltése és az elsütőbillentyű hátraszorítása után a lőfegyver zárszerkezete önműködően végzi az elsütést, a kireteszelést, az ürítést, a töltést és a reteszelést, mindaddig, amíg a hevederben (tárban) töltény van, illetve amíg az irányzó előre nem engedi az elsütőbillentyűt.

Öntöltő:[16] egyes lövés leadására alkalmas kézilőfegyver. A lőszer adogatását 10-15 töltény befogadó képességű tárból végzi. Lövés után a lőfegyver újra tölt, de a következő lövést csak az elsütőbillentyű előreengedése után lehet kiváltani,

Pisztoly:[17] kényszerítő eszköz, illetve rövid távolságokon, 50 méterig közelharcra, rajtaütésre és védelemre alkalmazható 0,7-1 kilogramm tömegű maroklőfegyver, melynek korszerű változatai öntöltő (ritkán önműködő) szerkezetűek.

Tömegzár:[18] az önműködő és öntöltő lőfegyverek reteszeletlen zárszerkezete, amelynél a lövés folyamán a zár és a cső között nincs kényszerkapcsolat. A helyretoló rugó a lövés pillanatában a zárat csőfarhoz szorítja.

Szekrénytár:[19] lőfegyver tartozék, a töltények adogatására, illetve tárolására szolgál. A legegyszerűbb szerkezetű tölténytár, amely lehet egyenes és ívelt megoldású. Az egyenes ~ a perem nélküli hüvelyes töltények befogadására alkalmas és a tárolható töltények száma kétsoros kialakítással növelhető. Az íves ~ a peremes, valamint a perem nélküli, kúpos, palackformájú hüvelyű töltényekhez használatos.

Szilárd reteszelésű:[20] a lövés ideje alatt a zár reteszszemölcseivel kapcsolódik a tok (csőtoldat) reteszfészkébe és így zárja a csőfart.

Vegyestüzelésű:[21] a lőfegyver elsütőszerkezetébe épített megszakítót ki, illetve be lehet kapcsolni. Egyes lövésre állítva öntöltő, sorozatlövéskor önműködő üzemmódban működik a lőfegyver.

13 *Horváth Miklós – Kovács Vilmos:* Hadsereg és fegyverek, 1956. Budapest, 2011. 157–158. o.
14 KL 91. o.; Lőelmélet 22–23. o.
15 HTL 836. o.
16 HTL 836. o.
17 KL 458. o.; HTL 836. o.
18 *Török* 1987. 88–89. o.
19 KL 565. o.; *Török* 1987. 142–145. o.
20 *Török* 1987. 86. o.
21 *Farkas Tivadar:* Löveg és fegyver szerkezettan III. Budapest, 1972. (a továbbiakban: Löveg és fegyver szerkezettan) 82. o.; *Török* 1987. 84. o.

Fegyverzeti helyzetkép

A második világháború végét követően ujjászerveződő honvédség lőfegyverkészlete siralmas képet mutatott. A helyzetet súlyosbította, hogy egyes szovjet városparancsnokok a különböző raktárakból (jegyzék nélkül) fegyverzeti anyagot szállíttattak el (pl. 1945. június 7-én Kisköréről 16 darab puskát, 2 darab golyószórót, 42 000 darab puskatöltényt, különböző tüzéranyagot, 1 darab Méray-Puch motorkerékpárt).[22]

Kerületi parancsnokság	Pisztoly		Géppisztoly		Puska		Golyószóró		Géppuska	
	Kell	Van	Kell	Van	Kell	Van	Kell	Van	Kell	Van
1.	?	37	?	125	?	1887	?	86	?	51
2.	56	3	283	0	149	455	39	0	13	0
3.	247	5	312	12	539	376	?	0	?	0
4.	163	15	216	18	404	416	?	0	?	0
5.	228	25	337	35	656	608	?	65	?	25
6.	442	75	530	47	341	725	?	29	?	9
7.	213	17	152	22	454	533	?	55	?	1

1. sz. táblázat: A Honvédség fegyverzeti helyzete (1945 első félév)[23]

A honvédelmi vezetés a hiány pótlását több irányból is próbálta biztosítani, egyrészt begyűjttette és készleteztette a helyi szovjet katonai parancsnokságoknak átadásra nem került fegyverzeti anyagot (pl. Az 1. gy. Hadosztály 1 darab automatapuska; 2 darab lengyel, 9 darab francia golyószóró; 4 darab Gebauer géppuska; 4 darab nehézpuska, 4 darab tárral; 2 darab 81 milliméteres aknavető cső, 3 darab talplemezzel; 1 darab gránátvető cső, állvánnyal).[24] Másrészt próbálták újraindítani a hazai lőfegyvergyártást (pl. 1945. május 3-án 2000 darab 1943 M géppisztolyt rendeltek a Danuvia Fegyver és Lőszergyár Részvénytársaságtól).[25] A lőfegyvergyártás beindítását és a megrendelések teljesítését nehézkessé tette, hogy azok engedélyezését, valamint a szükséges alapanyagok felhasználását a Szövetséges Ellenőrző Bizottsággal minden esetben külön-külön engedélyeztetni kellett. A politikai és katonai vezetése előbb (hitelbe vásárolt) szovjet importból, majd ugyanonnan származó licenc alapján gyártott fegyverzettel szerelte fel az újjászerveződő Magyar Néphadsereget.

A rendőrség felszereltsége leképezte a honvédségét, a közrendvédelmi állományt hazai 1931, 1935, 1943 M és német 1898k M ismétlőpuskával szerelték fel. Az első intézkedés az 1948 M rendőrségi pisztoly rendszerbe állítása volt. A további megerősítés is 1948-ban kezdődött és két lépésben történt meg, az első kontingens

22 HM HIM Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) HM 1945 Elnöki fegyver és lőszer osztály 29992.
23 HL HM 1945 Elnöki fegyver és lőszer osztály 34026.
24 HL HM 1945 Elnöki fegyver és lőszer osztály 36614.
25 HL HM 1945 III. agi. 6653.

4000 darab Mannlicher ismétlőpuskát, 50 darab 1931 M golyószórót és 10 darab Schwarzlose géppuskát tartalmazott. A második szállítmány 9000 darab gyakorlópuska, 250 darab 7,62 milliméteres géppisztoly, 350 darab 1931 M golyószóró, 40 darab Schwarzlose géppuska, 40 darab aknavető átadása a szovjet fegyveranyag szállítás függvényében elhúzódva történt.[26] A rendőrség géppuska ellátmányát 31 darab hadihasználható és 36 darab használat előtt bevizsgálandó 7/31 M Schwarzlose géppuskával 1950 májusában tette teljessé a honvédség.[27]

Űrméret (mm)	Megnevezés	1950. december	1951. május
		Mennyiség (db)	
7,65	1948 M rendőrségi pisztoly	20 500	20 600
7,92	Ismétlőpuska	19 500 Mauser töltényt felhasználó (pl. magyar 1943 M, német 1898k M) ismétlőpuska	19 000 1943 M ismétlőpuska
7,62	1948 M géppisztoly	900	2600
	1950 M géppisztoly	350	600
	1948 M ismétlőpuska	0	40
8/ 7,92	Golyószóró Vegyes (új gyártású nincs)	?	69
8/ 7,92	Géppuska Magyar 7/31 M Schwarzlose, német MG42 géppuska	?	83
5,6	1948 M kispuska	0	1500
26	Világítópisztoly	1200	?
82	Aknavető	4	4

2. sz. táblázat: Rendőrség fegyverzeti helyzete[28]

A rendőrség fegyverzetének gerincét a honvédséghez hasonlóan az 1948 M (TT) pisztoly és az 1948 M (PPS) géppisztoly képezte, azonban a hazai fegyvergyártás felfutásáig jelentős szerepet kapott a járőrfelszerelés alapvető tartozékát képező 1948 M rendőrségi pisztoly, valamint az 1950 M, majd a 1960-as évektől az 1953 M géppisztoly.

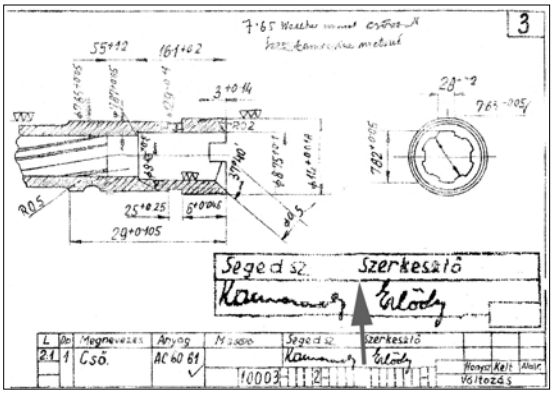
26 HL 1945 u. HM 1948 Elnöki 34330.
27 HL HM 1950/T MNVK Agi. techn. Csf. 29. doboz 109–113. o.
28 HL MN 1950/T MNVK Agi. techn. Csf. 29. doboz 8. o.; HL MN 1951/T Fegyv, Csf. 279.

1948 M rendőrségi pisztoly[29]

A pisztoly története

1947-ben Rajk László belügyminiszter a demokratikus rendőrség részére 12 826 darab pisztolyt rendelt. Az új maroklőfegyverrel szembeni harcászat-technikai követelményeket 1947. március, 10-én véglegesítették:[30] befogadó méret: 170×110×22 mm, csőhosszúság: 80 mm, töltény: 7,65 mm, tár befogadó képessége: 8 darab, elsütőszerkezet típusa: revolverező, biztosítás: ütőszegre hasson és fesztelenítse a kakast, töltöttséget jelezze, lövés kiváltása csak az elsütőbillentyűvel történhet (vétlen lövés kizárása), szétszerelése: gyors, egyszerű (segédeszköz nélkül), átütés 50 méteres lőtávolságon: 12 cm – fenyőfa, torkolati energia: 196-206 J, szórás 25 méteres lőtávolságon: 10×5 cm, anyaga és megmunkálása: az eddig gyártott lőfegyverek megfelelő.

A szempontok a rendőrségnél korábban rendszeresített 1939 M Walther PP pisztolyra utaltak, azonban hazai gyártását szabadalmi védettség gátolta, így a gyártással megbízott Lampart Műveknek (a FÉG korabeli neve) a német maroklőfegyver bázisán új, a szabadalmakkal nem ütköző lőfegyverrel kellett előállnia. A tervezőmunkával megbízottak nevét a „7,65 Walther cső hosszanti metszete" műszaki rajz töredéke dokumentálja.

A „7,65 Walther cső hosszanti metszete" műszaki rajz töredéke

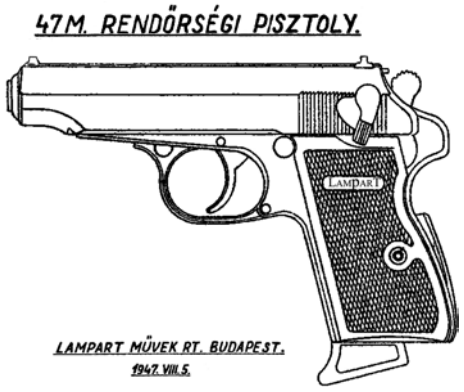
A szerkesztő Előd Lajos és a segédszerkesztőként választott Kameniczky József nem csupán alibi módosításokat hajtott végre, a pisztoly tervezése során született meg a „lengő ütőszeg".[31] Erre az alapkonstrukcióra épültek a gyár későbbi katonai/rendvédelmi (pl. PA–63 pisztoly) és polgári felhasználású (pl. AP9 pisztoly) maroklőfegyveri. A pisztolyok gyártása 1948-ban helyreállítási munkálatokat és beru-

29 Gyalogsági fegyvergyártás, 1935–1980. 62–63. o.; *Magyar Rendőr,* 1948. szeptember 1. 2. évf. 17. sz. 7. o.; Lampart Rt. 1947. 08. 05-i vázlat; 1948 M rendőrségi pisztoly 5–6., 13–14., 33–36. és 49–53. o.; Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatal E kutatás adatbázis: HU118176.

30 Komlósy Ferenc alezredes, fegyverszakértő: Az új rendőrségi pisztolyok főbb műszaki adatai.

31 A tanulmány leírása szerint: „a gyár Előd néven szabadalmat kapott", azonban (a feltaláló, illetve a bejelentő neve alapján) sem a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala adatbázisában, sem a korabeli Szabadalmi Közlönyök nem tartalmaznak utalást a szabadalmi bejelentésre.

házást is igényelt, amelynek fedezetét 630 000 forint hitel biztosította. Az új első kísérleti mintájával (1947 M rendőrségi pisztoly) párhuzamosan tesztelték a csehszlovák CZ hasonló gyártmányát is az Magyar Technológiai és Anyagvizsgáló Intézetben. A bizottság a vizsgálatsort 1948. március 2-án értékelte:[32] külső megvizsgálás: a gyártmány kézies, alkatrészei könnyen mozgatható, célzásra-lövésre alkalmas, alkatrészek: 57 darab, jó minőségű, szép megmunkálású, azonban a markolathéjak hátul támaszkodjanak egymáshoz, tárhosszabbító ebonit legyen, a tár jobb minőségű anyagból készüljön. Működtetés oktató tölténnyel: működése, biztosítása kifogástalan, a lövés csak az elsütőbillentyűvel váltható ki, a szánbiztosítót markolatbiztosító egészíti ki, lőpróba 350 darab tölténnyel: 150 lövésig 15-20 sorozatonként átlag egy akadály lépett fel (pl. lövés után a szán hátul megakadt), öt esetben ürítési hiba gátolta az újratöltést, precíziós próba: A lövedékszóródás 25 méteres lőtávolságon úgy szabadkézből, mint feltámasztva 138 cm^2 (~ 10×14 cm), kezdősebesség: 301,5 m/s, összegzés: a bizottság egyik pisztoly rendszeresítését sem javasolta, a magyar pisztolyoknál az akadályok okait fel kell tárni és a szükséges korrekciókat elvégezni.

Az 1947M rendőrségi pisztoly (kísérleti minta)

Érdekes adalék a megjegyzés a dokumentáción (valószínűsíthetően a tesztelést megelőző időszakból): „LAMPART szót kivenni, ha nem jó visszaadni."

A pisztoly sorsának alakulásáról további információ (jelenleg) nincs, a sikeres korrekciót és a rendszeresítés tényét a Belügyminisztérium 1950-ben kiadott „1948M RENDÖRSÉGI PISZTOLY anyagismeret és lőutasítása" és az előtalálható „FÉMÁRU ÉS SZERSZÁMGÉPGYÁR NV. BUDAPEST 1948 M. KAL.765 mm" jelzetű, acéltokos pisztolyok bizonyítják.

32 Belügyminisztérium IV/1.c. Rendőrgazdászati Alosztály jegyzőkönyve; A tanulmány a LAMPART pisztoly értékelését érinti.

Balról	Jobbról	Felülről
		

3. sz. táblázat: A pisztoly nézetei

A pisztoly rendeltetése: kényszerítő eszköz.

A pisztoly műszaki jellemzése: álló csövű, zárhátrasiklásos, tömegzáras, revolverező elsütőszerkezetű, ismétlő maroklőfegyver.

A pisztoly technikai adatai: űrmérete: 7,65 mm, hossza: 173 mm, szélessége: 107 mm, vastagsága: 22,4 mm, cső hossza: 100 mm, lövedék kezdősebessége 310 m/s, elméleti tűzgyorsasága: 7 lövés/mp, gyakorlati: 7 lövés/10-15 mp, tömege: töltött tárral 800 g, tár nélkül 690 g. A tár befogadó képessége 7 darab töltény, átütőerő 50 méteres lőtávolságon puhafába 100 mm. Töltény: 7,65 mm Browning, hossza: 25 mm, tömege 8 g. Lövedék hossza: 12,1 mm, átmérője 7,85 mm, tömege 4,7 g, kezdő energiája: 205 J, hüvely hossza: 17,2 mm, lőpor tömege: 0,16 mm.

A pisztoly fő részei: 1. szán az ütőszeggel és a biztosítóval, 2. tok a csővel és az elsütőszerkezettel, 3. helyretolórugó, 4. tár

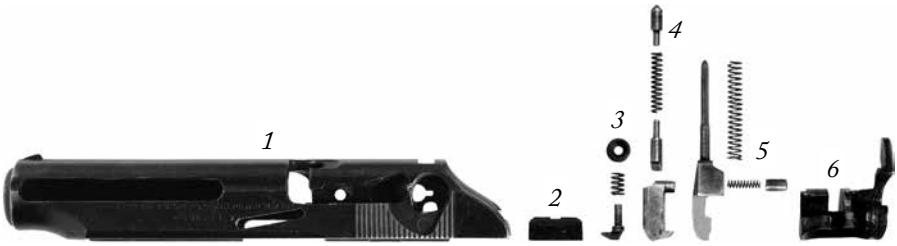
Főrészek rendeltetése

Szán: Hátsó, zártömbbé kialakított harmada végzi a lövés részműveleteit (pl. ürít) és befogadja a biztosítót, első kétharmada helyet ad a csőnek és a helyretolórugónak, jobb oldali áttörete lehetővé teszi az üres töltényhüvely kivetését, baloldala közepén jelzőcsappal figyelmeztet a pisztoly töltöttségére, felső síkjába lévő mechanikus irányzóelemekkel (pl. nézőke) segíti hatékony lőfegyverhasználatot.

Tok: Cső a biztosítja a lövedék forgómozgását, kezdő sebességét, induló irányát. A tok a szerezeti elemek összefogása; a sátorvas védi az elsütőbillentyűt és határolja a szán hátrasiklását. Elsütőbillentyű az elsütő rúddal – emelővel –, nyomóval kiváltja lövést és gátolja a sorozatlövést. A kakasnyomó vezeti a fesztelenítő és a ka-

kasforgó mozgását. A kakasnyomó a rugóval biztosítja a lövés kiváltásakor a kakas energikus előrecsapódását. A tárrögzítő kapcsolja a tárat fészkében. A szánakasztó az utolsó töltény kilövése után hátsó helyzetében rögzíti a szánt. A markolathéjak biztosítják a pisztoly kezelhetőségét.

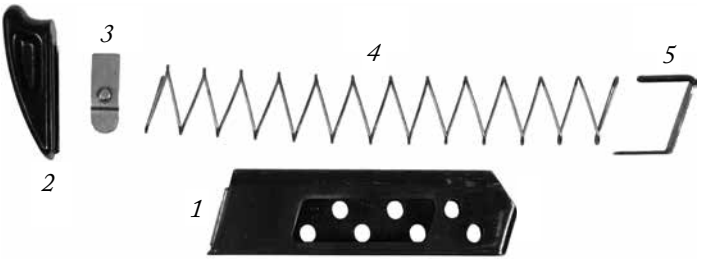
A tár befogadja, megóvja, adogatja töltényeket.

A szán alkatrészei: 1. szán, 2. nézőke, 3. jelző a rugóval és a fedőcsavarral, 4. hüvelyvonó a nyomócsappal, a biztosító és rögzítő csappal, 5. ütőszeg az ütőszeg rugóval, az ütőszeg nyomórugóval és -fedővel, 6. biztosító

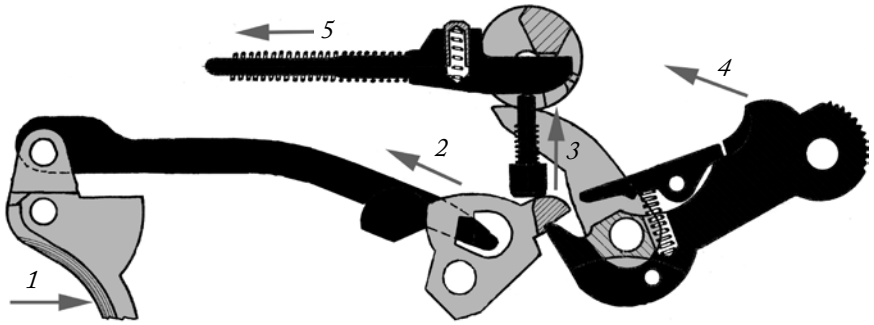
A tok alkatrészei: 1. tok a csővel, 2. sátorvas a nyomóval, 3. elsütőbillentyű az elsütő rúddal, az emelővel és nyomóval, 4. kakascsap a feszteleníővel és a szerelt kakassal, 5. kakasnyomó a kakas rugóval, 6. tárrögzítő és szánrögzítő, 7. markolathéj

A tár alkatrészei: 1. tárköpeny, 2. tárfenék lemez a markolathosszabbítóval, 3. tárhosszabbító rögzítő, 4. adogató rugó, 5. adogató lemez

Az 1948 M rendőrségi pisztoly működése

Az Elődy-féle lengő ütőszeg: A lövés kiváltásakor az elsütőbillentyű (1) az elsütőrudat (2) előremozdítja, miközben a fogszerű nyúlványa az elsütőemelőt előrefordítja, amely az elsütőnyomó közbeiktatásával az ütőszeget a kakas ütőpályájába emeli (3), ezzel egy időben a kakas felszabadul (4), amely előrecsapódva az ütőszegre ütve (5) indítja töltény gyújtási láncát.

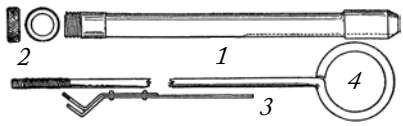
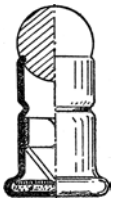
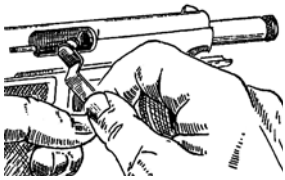
Elődy-féle lengő ütőszeg

Normál lövés: az elsütőbillentyű az elsütőrudat előremozdítja, miközben a fogszerű nyúlványa az elsütőemelőt előrefordítja, az elsütőemelő hátsó, ívelt nyúlványa az elsütőnyomó közbeiktatásával az ütőszeget a kakas ütőpályájába emeli, ezzel egy időben a kakas felszabadul, előrecsapódva az ütőszegre ütve indítja töltény gyújtási láncát, lövést követően a hátralökés hatására a szán hátrasiklik miközben az elsütőrúd megszakító szemölcsét lenyomva lekapcsolja az elsütőrudat az elsütőemelőről, az elsütőemelő alaphelyzetébe billen, az elsütőnyomó a tokba süllyed, így az ütőszeg fara elmozdul a kakas ütősíkjából, a hátra vetődő szán az hüvelyvonó és a kivető közbeiktatásával eltávolítja az üres töltényhüvelyt, miközben a kakast hátrafordítja, és a helyretolórugót előfeszíti, végül a soron következő töltény zár elé emelkedik, a hátsó holtpontról a helyretolórugó a szán előretolja, amely a tárból a felső töltényt a töltényűrbe tolja, a hüvelyvonó a töltényhüvely peremér pattan, a kakas fennakad az elsütőemelő nyugaszán, végül a szán tömege és a helyretolórugó ereje zárja csőfart (reteszelés), a lövő az elsütőbillentyű előreengedését követően folytathatta a tüzelést.

Revolverező lövés: csőre töltött pisztollyal a kibiztosítást követően nem kell a kakast kézzel hátrafeszíteni, ez az elsütőbillentyűvel is elvégezhető, az elsütőemelő hátsó, ívelt nyúlványa a kakast a felhúzó emelő közvetítésével hátsó helyzetbe feszíti, miközben az ütőszeget a kakas ütőpályába emeli, ezzel egy időben a kakas felszabadul, előrecsapódva az ütőszegre ütve indítja töltény gyújtási láncát.

4,5 milliméteres betétcső

A pisztoly kezelésének (pl. célzás) begyakorlását 4,5 milliméteres, betétcsőből kilőhető kiképzési töltényt segítette.

Betétcső	Betéttöltény	Töltővilla használata
		
1. betétcső, 2. csőanya, 3. töltővilla, 4. hüvely kiütő		

4. sz. táblázat: Az 1948 M rendőrségi pisztoly

A betéttöltény nem a pisztollyal egy időben született, 1936-ban a magyar Vadásztöltény-, Gyutacs- és Fémárugyár Részvénytársaság az 1929 M 6 m-es peremgyújtású céllövőtöltényt tette alkalmassá központi gyújtású lőfegyverek betétcsöveiben (pl. 1936 M 20 mm-es nehézpuska) is használhatóvá.

A rendőrségi pisztoly és kortársai[33]

Ország	Magyarország	Belgium	Csehszlovákia	Németország	Franciaország	Olaszország	Szovjetunió
Minta (megnevezés)	1948 „R”	FN140 DA	CZ50	Walther PP	Modell 1950	Beretta 951	TT
Űrméret (mm)	7,65				9		7,62
Töltény (mm)	7,65×17HR				9×19		7,62×25
V_0 (m/s)	310	290	300	320	355	350	420
Hossza (mm)	173	170	170	170	195	203,2	195
Csőhossz (mm)	100	100	96	98	112	114,2	116
Tár befogadó képessége (töltény/db)	7	12	8	8	9	8	8
Tömege (kg)	800	640	770	660	743	870	854

5. sz. táblázat: Pisztolyok technikai adatai (1945–1955)

33 *Reiner Lidschun – Günther Wollnert:* Infanteriewaffen Gestern (1918–1945). Berlin, 1991. (a továbbiakban: Infanteriewaffen Gestern) 116–119., 415–419. o.; *Günter Wollert – Reiner Lidschun – Wilfred Kopenhagen:* Schützenwaffen Heute (1945–1985). Berlin, 1988. 102., 182–183., 216. o.; 48 M rendőrségi pisztoly anyagismeret és lőutasítás. Budapest, 1950. 36. o.

A Király–Győrik géppisztoly[34]

A megnevezés

Ma már kideríthetetlen a „44 M" jelzet eredete, a jog- és szakszerű megnevezéshez támpontot, egyrészt a szabadalmi leírás és annak adatlapjának bejegyzései (bejelentő, jogosult), másrészt a rendszeresítés dokumentuma ad segítséget.[35] Az első esetben, mivel a lőfegyver fejlesztésének teljes költsége az üzemet terhelte (pl. Király Pál kísérleti kiadása 1940-ben 2 354 113 pengő),[36] ennek fejében a szabadalom adatlapjában a Danuvia Fegyver- és Lőszergyár Részvénytársaság 100%-os jogosultként lett bejegyezve és rendelkezhetett a találmánnyal. A két konstruktőr, Király Pál és Győrik József csak a szabadalmi leírásban van megnevezve. A lőfegyver megnevezése mindig kényes kérdés volt, elterjedt megoldás, hogy vagy a gyártó (pl. német *Bergmann* 18/1 géppisztoly), vagy a szerkesztő (pl. orosz 1910 M *Maxim* géppuska), vagy mindkettő nevét (pl. brit .303 *Lee-Enfield* ismétlőpuska) a névadó. A másik megoldás hogy, a lőfegyver jelzetéül, vagy a rendszeresítés évszámát (pl. francia Modell *1935* ismétlőpisztoly), vagy csupán a rendszeresítés évének két utolsó számjegyét, az évtizedet és az évet (pl. magyar 34A M harckocsi géppuska) használják. A kérdéses géppisztoly születéséről az egyik szerkesztő, Győrik József 1948. március 30-i kihallgatásán többek között elmondta:[37] „Király Pállal volt egy közös szabadalmunk, egy géppisztoly osztott súlyzár… ezt a Haditechnikai Intézet 1944-ben kipróbálta, de nem fogadta el." A Danuvia kísérleti műhelyében az 1943 M géppisztoly bázisán formálódó lőfegyver[38] sem a rendszeresítésig, sem az azt megelőző csapatpróbáig nem jutott el, így nem használható jelzetéül a „44 M". A Danuvia ebben az időszakban sokféle harckocsi- és repülőgép fedélzeti fegyvert gyártott, így neve lőfegyver jelzeteként nem lenne egyértelmű. E ezek alapján a legjobb (gyakorlatias, szak- és jogszerű) megoldás a két szerkesztő *Király–Győrik* nevével megkülönböztetni a géppisztolyt.

Elsőként 1965-ben dr. Csillag Ferenc ezredes jellemzte korrektül géppisztolyt:[39] *„…közvetlenül a háború befejezése előtt a Danuvia gyár egy újabb típusú géppisztolyt készített. Az igen kisméretű, 9 mm-es fegyver tölténytára, irányzéka, és sorozat állító szerkezete megegyező a 43 M géppisztolyéval. Az igen kis példányszámba készült géppisztoly súlya üres tárral 2,92 kg."* Későbbi publikációk (pl. *Kováts István – Nagy Zoltán:* Kézi lőfegyverek. Budapest, 1986) is ezt a meghatározást vették át. Ennek ellenére a lőfegyveren, mint szamáron a fül rajtamarat a 44 M megnevezés, a Király–Győrik géppisztoly helyett.

34 *Eötvös – Hatala – Soós* 2014. 121–131. o.

35 Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatal Elektronikus kutatás: Azonosító 137344.

36 Budapest Főváros Levéltára FLXI.187/f. Danuvia Fegyver és Lőszergyár Rt. pénzügyi iratok 1935–1941. 1. doboz. (1940. év különféle költségei)

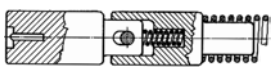
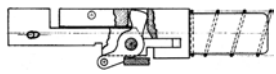
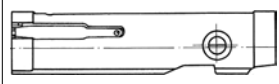
37 Lőtsös Vilmos és társai elleni büntetőügynek Győrik József a III. rendű vádlottja volt. A Népbíróságok Országos Tanácsa a Btk. 92. § alkalmazásával (hűtlenség megsegítése bűntette miatt) két évi és hat hónapi fogházra mint főbüntetésre, politikai jogaik gyakorlatának 10 évi felfüggesztésére és ugyanennyi időtartamú hivatalvesztésre ítélte.; Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) 3.1.9. V-121702/a 29–31. o., -3.1.9. V-121702/d 235. o.

38 ÁBTL-3.1.9. V-121702/113-119 számú tervdokumentáció.

39 *Dr. Csillag Ferenc:* A kézilőfegyverek és a hadművészet. Budapest, 1965. (a továbbiakban: *Csillag* 1965.) 136. o. LXXXVIII. tábla 3. kép.

Azonosság és eltérés

A legendárium szerint a Király–Győrik géppisztoly az alapja az utána következőknek. Az állítás igazolásához vagy elvetéséhez össze kell hasonlítani harcászat-technikai jellemzőket.

Harcászat-technikai jellemző[40]				
Megnevezés		Király–Győrik	1950M	1953M
Szerkesztő		Király–Győrik	Az átépítés szerkesztője ismeretlen	Kucher
Űrméret (mm)		9	7,62	
Töltény (mm×mm)		9×25	7,62×25	
Tömege (kg)		2,92	3,4	3,1
Hossza (mm)		567	575 Behajtott válltámasszal	532 Behajtott válltámasszal
Cső hossza (mm)		253	250	245
Működés		Közvetlen zárhátra siklásos		
Reteszelés		Késleltetett tömegzár		Tömegzár
Zár	forma			
	késleltető	Rugó	Gyorsító emelő	0

6. sz. táblázat: A Király és a Kucher konstrukciók összehasonlítása

Király–Győrik géppisztoly

A géppisztolyok hasonlóságának alapja a hengeres tok, azonban azok hátsó lezárása mintánként eltérő. A Király–Győrik a 1943 M tömegzárasok nyújtott tokfenekét használja, az 1950 M az 1939 M-júak, 1943 M-júak klasszikus rövid záró elemét alkalmazza, az 1953 M Kucher konstrukció toksapkája helyretolórugó támaszaként

40 *Eötvös – Hatala – Soós* 2014. 178. o.; ABTL-3.1.9. V-121702_e: 33, 73 számú tervdokumentáció; HL Haditechnikai gyűjtemény: 136/1 054-01.0-0300-00/1, 23 számú tervdokumentáció; K-I könnyű géppisztoly anyagismeret és lőutasítás. Budapest, 1955. (a továbbiakban: K-I géppisztoly) 3–4. o.

és ütközéscsillapítóként is szolgál. Mindhárom konstrukció a közvetlen hátrasiklásosok népes táborába tartozik, azonban a reteszelés tekintetében lényeges eltérést mutatnak. A klasszikus Király-féle háromtagú (zártest, várvezető, gyorsítóemelő) késleltetett tömegzárat az 1950 M hordozza, a Király–Győrik géppisztoly egyedi, rugóval késletett osztott (zárfej, zárvezető) tömegzáras szerkezetet, míg az 1953 M szabadon hátrasikló osztatlan tömegzáras konstrukció.

Összességében megállapítható, hogy az egyes lőfegyverek fődarabjai nem kompatibilisek, szerkesztőik egymást követően, de egymástól függetlenül hozták létre szerkezeteiket.

1950 M géppisztoly[41]

A géppisztoly története

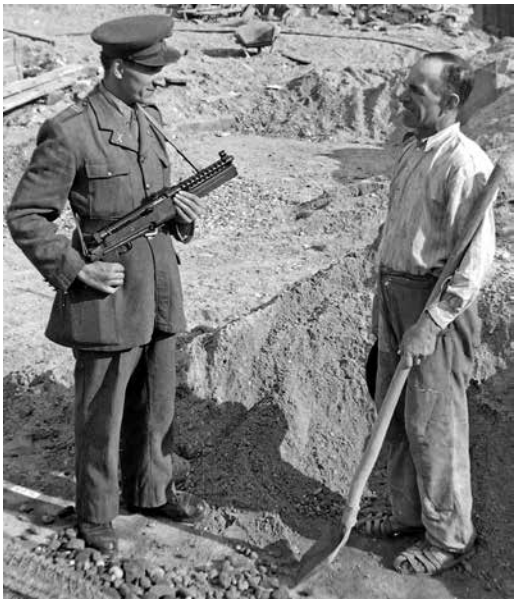
A háborút követően az újjászerveződő rendőrség fegyverzeti ellátottságát a *„madzagos puska"* korszaknak is nevezett időszak jellemezte: *„Fegyvert ugyan kaptak – legalábbis aki járőrben volt – de egyenruha nem volt. Emlékszem saját ruhájukban teljesítettek szolgálatot (esetleg katonasapka), a többi embertől a fegyver és karszalag különböztette meg őket. A fegyver általában Mauser-puska volt, szíj helyett nem egyszer madzaggal. Volt, amikor a pisztoly helyett csak pisztolytáska volt, jó erősen kitömve ronggyal vagy papírral s ezáltal ne lehessen látni, hogy a pisztoly nincs benne."*[42] A hadiipar lábra állását követően, megkezdődött a szovjet licenc alapján a hazai lőfegyver- és lőszergyártás. A Néphadsereg átfegyverzésének függvényében a rendvédelmi szervek ellátása is napirenden volt. Az ellátás egyik rejtélyesnek tűnő tétele az 1940-es évek végén a Belügyminisztériumoz került 1943 M géppisztoly volt, mivel a háborút követően a 39 M Mauser pisztolytöltény gyártását nem indították újra és a meglévő szűkös készletek gyorsan apadtak, átmeneti megoldást kellett találni a hadihasználhatóság idejének hosszabbítására. A géppisztolyt hozzáigazították az 1948 M egységes pisztolytöltényhez, a csövet levágták és a tokba egy szovjetgyártású 7,62 milliméter űrméretű cső beillesztetésével újminta, az 1950 M megszületett. A lőfegyver körüli titokzatosságot növelte, hogy az irattárak, a Haditechnikai Intézet és a fegyvergyárak dokumentumai között nem maradt nyoma sem az átépítésnek, sem a rendszeresítésnek. Az átépítés helyéről és idejéről az 1987. május 3-án a titkosítás alól feloldott 1948. november 16-i CIA jelentés ad számot:[43] 1. Dunakeszin, 25 kilométerre Budapesttől északra egy nagy konzervgyárban könnyű, gyalogsági fegyverek gyártásába kezdtek. 2. A 9 milliméteres Király géppisztoly (ami korábban a magyar honvédségnél rendszeresítve) csövét kicserélték szovjet 7,62 milliméteresre. Az átépítés nem a Haditechnikai Intézet irányításával történt, már a géppisztoly kezelési és lőutasításának elkészítése is kisebb-nagyobb bonyodalmat okozott intézetben.[44]

41 *Eötvös – Hatala – Soós* 2014. 137–146. o.

42 *Bacsa Gábor:* A rendőrképzés, 1945–1950. *Rendvédelmi-történelmi Füzetek,* XIII. évf. 16. sz. 8. o.

43 CIA-RDP82-00457R002000710005-0.

44 HL MN 1950 Ny HTI 74. doboz 489–495. o. (6180, 7318, 9156 számú ügyirat); A szabályzat szerkesztését a HM. Ált. Kik. Csf. 1950. augusztus 7-én rendelte el, a munkát az egyik legsürgősebb feladatnak minősítve augusztus 31-i határidővel. A kidolgozó munkához 31 darab műszaki

1950 M géppisztollyal felszerelt rendőr a 2-es villamos építésének színhelyén, 1950. szeptember[45]

Az 1950 M géppisztoly jelzete

A géppisztoly leírása

Az öszvér lőfegyver kiegészítése, a csőköpeny kialakítása, hegesztése, a csőtartó és csőköpeny keményforrasztással rögzítése, valamint a felületkezelése (barnítása) a megszokott fegyvergyári technológiáktól eltérő, nem rossz, csak más. Egyes részletek (pl. tárakasztó) leegyszerűsítettek, minimalista megoldású a csőrögzítése is, a tokot, a csőtartót és a lőfegyvercsövet egy „hernyócsavar" kapcsolja egybe. A géppisztoly tok felirata sem szokványos vésetű, „elektromos ceruza" nyomait őrzi.

rajzot, valamint fordításokat bocsátott a szerkesztők részére. Azonban a Haditechnikai Intézet 68. számú parancs 7. pontja megtiltotta a „Külső szervektől vállalt munkát", így az utasítás csak tervmunkában készülhetett volna el, mely határideje (személyzet hiányában) bizonytalanná vált. Annak ellenére, hogy a soron kívüli „jutalomdíj" illetékes feladat közben munkaidőn kívül elkészült, az elveszett a bürokrácia útvesztőiben.

45 Rendőrmúzeum tulajdona (Száma: 000904/11).

A CIA jelentésben megnevezett konzervgyár szerszámkészítő lakatosai jól felkészült szakember voltak (pl. a Dunakeszi Konzervgyár géplakatosai által szerkesztett barackfelező és -magozó futószalag használatával az 1949. évi szezonban 250 000 forintot takarítottak meg),[46] összességében az átépítés az eredeti karakterisztikával szakító, szokatlan, de üzembiztos lőfegyvert eredményezett.

Tűzkész	Hord helyzet
	

7. sz. táblázat: 1950 M géppisztoly

Műszaki jellemzése: álló csövű, zárhátrasiklásos, késleltetett tömegzáras, vegyestüzelésű lőfegyver.

Rendeltetése: kényszerítő eszköz.[47]

Technikai adatai: űrmérete 7,62 mm, tömege töltött tárral 3,8 kg, üres tárral 3,4 kg, tár nélkül 3,1 kg. Hossza nyitott válltámasszal 775 mm, behajtott válltámasszal 575 mm. Vastagsága 65 cm, szélessége kihajtott tárral 300 cm, tár nélkül/behajtott tárral 205 cm. A cső hossza 250 mm, tár befogadó képessége 40 darab töltény, töltény[48] 1948 M pisztolytöltény.

Lövedék: tömege 5,5 g, kezdősebessége 500 m/s, kezdőenergiája 508 J.

Alap lőtáblázat											
Távolság (m) / Irányzék	50	100	150	200	Röpidő (s)	Energia (J)	Szórás (cm)				Távolság (m)
							„1”		„∞”		
	(cm)						M	Sz	M	Sz	
1	7	0			0,25	356	21	21	31	29	100
2	24	36	29	0	0,54	244	42	41	56	54	200

8. sz. táblázat: Ballisztikai jellemzők[49]

46 *Újítók lapja,* 1953. július 20. V. évf. 14. sz. 10. o.

47 A honvédségnél rendszeresített lőfegyver (pl. Kalasnyikov gépkarabély) az ellenség élőerejének leküzdésére szolgál; a rendőrség szolgálat szabályzata a lőfegyver használatát a kényszerítőeszközök egyik fajtájaként határozza meg.

48 HL HM 1948 Elnöki Kfcs. III. osztály 44251; Rövid tájékoztató a 7,62, 12,7 és 14,5 mm űrméretű fegyverek lőszeréről. Budapest, 1951. 2. számú melléklet; Infanteriewaffen Gestern I. kötet 73. o.

49 A lőtáblázat alapja az azonos töltényt felhasználó és hasonló csőhosszúságú szovjet PPS–43 (Szudajev) géppisztoly dokumentumai.; Lőelmélet alapjai a gyalogsági lőfegyverekhez: Budapest, 1961. 3. számú melléklet 182., 187. o.; 7,62-мм автомат (пистолет-пуемёт) овр. 1943 г. военное нздательство народного комиссариата обороны 1944.

A géppisztoly fő részei: 1. tok az elsütőszerkezettel, a társzekrénnyel és az irányzékkal, 2. zár a zárfogantyúval, 3. cső, 4. csőköpeny a csőfoglalvánnyal, a célgömbbel és a mellső szíjkengyellel, 5. tárakasztó, 6. csőanya, 7. helyretolórugó, 8. tokfenék, 9. ágyazat a válltámasszal, 10. markolat, 11. kengyel a sátorvassal, 12. tár

Az 1943 M géppisztolytól eltérő alkatrészek

A cső: a lőfegyverek alapvető része, többrendeléső tűzfegyver fődarab. Hármas feladatot teljesít: egyrészt felveszi a lőporgázok nyomását, másrészt megadja a lövedéknek az indulóirányát és kezdősebességét, harmadrészt megforgatja a lövedéket hossztengelye körül.

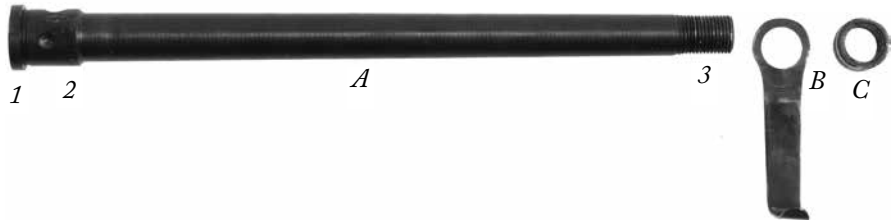
A cserecső keresése: A gyors átépítést a hazánkban 1948-ban rendszeresített 7,62 milliméteres egységes pisztolytöltényt felhasználó szovjet géppisztolyok az 1941 M (Spagin) és a 1943 M (Szudajev) csöveinek felhasználása jelentette.

Ország/minta		Űrméret (mm)	Hossza (mm)	Kép
Magyar 1943 M		9	425	
Szovjet	1941 M	7,62	270	
	1943 M		250	

9. sz. táblázat: Lőfegyvercső

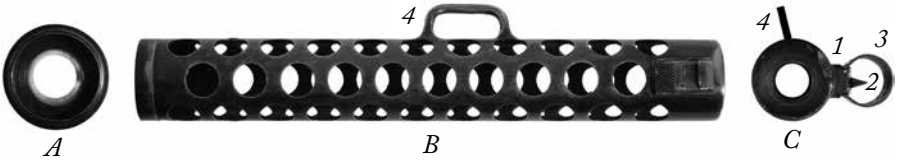
A nagy űrméret és hosszúsági különbséget megbízhatóan áthidalta az 1930 M Tokarev töltény gáznyomása. A magyar 1939 M 9 milliméteres pisztolytöltény 2026 bar gáznyomása, a szovjet 1930 M töltényé 2600 bar volt. A lövés időszakában keletkező energiaimpulzus a lövedék mozgatásán túl a szükségeknek megfelelően vetette hátra a mozgó alkatrészeket. Az átépítést tervezők a 1941 M géppisztoly cső felhasználása mellett döntöttek, mivel a 1943 M csőnek a csőtartó tömbbe illeszkedő körperemének közel harmada hiányzott. A vendégcső tokhoz rögzítését a módosítók (csak!) menetes csappal biztosították, amely a csőfar kúpos zsákfuratába illeszkedett.

Beépítet cső: az 1941 M géppisztoly csövét beépítés előtt módosították, egyrészt 20 milliméterrel megrövidítették és a mellső palástjára egy 25 milliméter hosszú 14×1,25-ös menetet vágtak (3). A feltevést igazolja, hogy a szétszerelt lőfegyver csövének vastagított farán megtalálható a PPS csöveket rögzítő hüvely jellegzetes íves hornya.

Az 1950 M géppisztoly csöve és szerelvényei: A. cső, B. tárakasztó, C. csőanya, 1. körperem, 2. vastagított csőfar, 3. csőrrögzítő menet

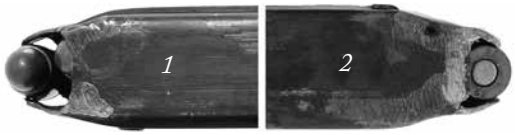
Csőköpeny: biztosítja a cső befogadását, rögzítését, megóvását, a cső hűtését (áttörtek), megakadályozza a felforrósodott cső okozta égési sérüléseket, továbbá helyet ad az irányzó elem (pl. célgömb) és a mellső szíjkengyel számára.

Az 1950 M géppisztoly csőköpenye. A. csőtartó, B. csőköpeny, C. szerelt célgömb, 1. célgömbtőke, 2. célgömb, 3. célgömbvédő, 4. mellső szíjkengyel

Az 1943 M géppisztoly csövéből csupán a tokhoz csatlakozó menet és az ütközőperemet maradt meg csőtartónak (A), amelynek furatát 20,1 milliméterre növelték. A lemezből hengerelt csőköpenyre (B) felhegesztették a célgömbtőkét (1) és a mellső szíjkengyelt (4), majd az ütközőperem hornyába illesztették és keményforrasztással rögzítették. A munkafolyamat végén a célgömböt és a célgömbvédő (C) illesztették a helyére.

A tár: a kétsoros szekrénytárak népes családjába tartozó, a töltények adogatására, illetve tárolására szolgáló lőfegyver tartozék. Mivel közel azonos a töltények hosszúsága és hüvelyfenekük átmérője, csak a tárajkat módosították, központosították.

Az 1950 M táraljak. 1. elöl-, 2. hátulnézet

Az ágyazat: összefogja az alkatrészeket, lehetővé teszi a kezelhetőséget. A két részre osztott alsóágy hátsófelét a válltámasszal hasznosították, mellső felét és a felső ágyat elvetették.

Az 1950 M ágyazat. 1. elhasznált ágyazat a válltámasszal, 2. levágott alsó- és felsőágy

1953 M géppisztoly[50]

A géppisztoly története[51]

A tévedések Kucher konstrukcióját sem kerülték el: a hazai szakirodalmi leírásokban visszatérően rendőrségi géppisztolyként nevesítik,[52] a külföldi kiadványok egy része hibásan, a szovjet Szudajev géppisztoly modernizált változataként jellemzik.[53] A Kucher-konstrukció a licenc alapján gyártott 1948 M géppisztoly árnyékában született. A tervezés szempontjai a következők voltak: mérete (hord helyzetben) biztosítsa, hogy a gépkocsizó lövész, a páncélos csapatoknál és a légierőnél is az alkalmazhatóságot, valamint megfeleljen az alparancsnoki állomány egyéni lőfegyverének is, a töltény az 1948 M 7,62 milliméteres egységes pisztolytöltény legyen, szerkezeti elemei (pl. irányzék) és tartozékai (pl. tisztító vessző) igazodjanak a szovjet licenc alapján gyártott 1948 M géppisztolyhoz.

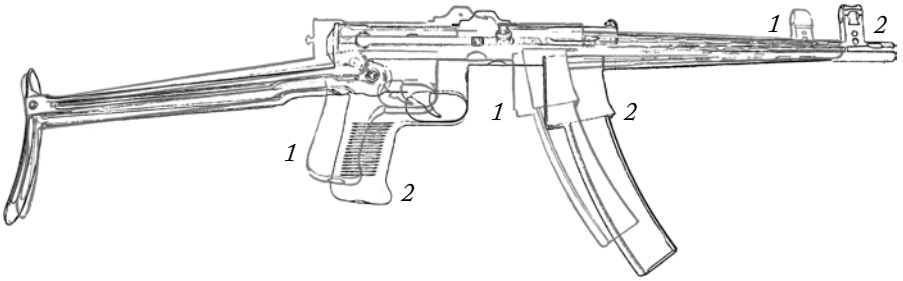
A szakmai bemutató észrevételei alapján javított géppisztoly 25 darab kísérleti mintáját a Honvéd Vezérkar Főnöke 1949 decemberében csapatpróbára utalta. Ennek keretében különleges hatások (pl. szennyeződés, fagy) között, iskola- és harcszerű lőgyakorlatok kertében vizsgálni a megfelelőséget. A tapasztalatok eredményeként módosított lőfegyverek ismételt csapatpróbáját a kijelölt alakulatok 1951. februárban, majd augusztusban végrehajtották.

50 K-I könnyű géppisztoly anyagismeret és lőutasítás. Budapest, 1955.; HL 1949 elnöki HVK. 3172; HL MN 1949/T. 44. doboz 1. őrzési egység 63–66. o.; HL MN 1950/T. 579. doboz 1. őrzési egység 1., 99–102. o.; 2. őrzési egység 118–122., 263. o., 582. doboz 2. őrzési egység 172. o.; HL MN 1953/T. 723. doboz 1. őrzési egység 27., 334., 475–494., 535–559., 570–679. o.

51 HL MN 1949/T. 44. doboz 2. őrzési egység; HL MN 1949/T 6/5 46–56. o.; HL 1949 Elnöki HVK31722; HL MN 1950 T HTI 582 1–3. o., HL MN Különgyűjtemény IV/B 3/a A hagyományos fegyverzet fejlesztésének története, 1948–1980. 27–28. o.

52 *Csillag* 1965. 136. o. LXXXVIII. tábla 4. kép.

53 ОРУЖИЕ ПОБЕДЫ Ленинград 1988. 56. o.

Az 1953 M géppisztoly karakterisztikája. 1. kísérleti minta, 2. rendszeresített minta

Az észrevételek összegzése és értékelése alapján végrehajtott módosításokat követően a honvédelmi miniszter a kísérleteket befejezettnek nyilvánította és 1950. december 17-én „könnyű géppisztoly"-ként rendszeresítette. Az új lőfegyvert háttérbe szorította[54] a szovjet fegyverek rendszerbe állítása, a vásárlás mellett fegyvergyáraink az „IFIG" program keretében 1950. első negyedévében megkezdték szovjet licenc alapján (többek között) a gyalogsági fegyverek tömeggyártását.[55]

1953 M géppisztollyal felszerelt rendőrök igazoltatás közben, 1957. január[56]

54 Az 1953. évi átszervezés fegyverellátási tervében például a 62. Önálló Ejtőernyős Zászlóalj a meglévő 190 darab 1948 M 7,62 mm-es (PPS) géppisztolyon túl az 1953 M-val nem is számolt.

55 HL MN Különgyűjtemény IV/B-3b Gyalogsági fegyvergyártás technológiai fejlesztése Magyarországon, 1935–1980. 55. o. (1950 és 1954 között 263 058 darab 1948 M géppisztoly készült); HL HM Fegyverzeti Csoportfőnökség Tervkönyvek 1950/T 156. csomag 250. doboz; *Pap Péter:* Erőltetett fegyverzettechnikai fejlesztés, 1945–1950. *Katonai Logisztika,* 2013. 1. sz.

56 Rendőrmúzeum tulajdona (Száma: 004003/041).

Az 1950 M géppisztoly kis mennyiségben (legnagyobb készletszám: 1960-ban 769 darab) és rövid ideig, 1963-ig volt rendszeresítve, kivonásuk után egy részüket exportálták, más részüket átadták más fegyveres szervezeteknek.[57]

Tűzkész	Hord helyzet
	

10. sz. táblázat: Az 1953 M géppisztoly nézetei

Műszaki jellemzése: álló csövű, zárhátrasiklásos, tömegzáras, vegyestüzelésű lőfegyver.

Rendeltetése: honvédségnél: az ellenség élőerejének leküzdése, rendvédelmi szerveknél: kényszerítő eszköz.

Technikai adatai:[58] űrmérete: 7,62 mm, hossza: nyitott válltámasszal 844 mm, behajtott válltámasszal 532 mm. Cső hossza: 245 mm, lövedék kezdősebessége: 480 m/s, gyakorlati tűzgyorsasága egyeslövéssel 30 lövés/mp, rövid sorozattal 70 lövés/mp. Tömege: töltött tárral 3,75 kg, tár nélkül 3,1 kg. A tár befogadó képessége: 35 darab töltény.

Ballisztikai jellemzők[59]

Alap lőtáblázat										
Távolság (m) / Irányzék	50	100	150	200	Röpidő (s)	Szórás (cm)				Távolság (m)
						„1”		„∞”		
	(cm)					M	Sz	M	Sz	
1	7	0			0,11	10	10	21	19	50
2	22	30	25	0	0,25	21	31	31	29	100
					0,39	32	42	42	41	150
					0,54	42	41	56	5	200

57 HL MN Különgyűjtemény IV/B-3/a (Hagyományos fegyverzet fejlesztésének története, 1948–1980), 19., 27–28. o.

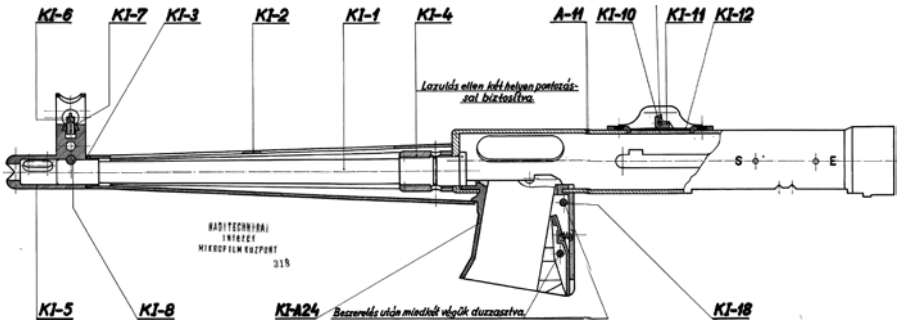
58 K-I géppisztoly 3–4. o.; HL Haditechnikai gyűjtemény 136/1.

59 K-I géppisztoly 1. számú táblázat, 1. és 2. számú melléklet.

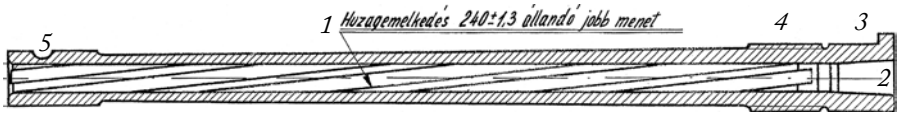
A géppisztoly fő részei:[60] *1. tok az irányzékkal, a társzekrénnyel és mellső szíjkengyellel, 2. cső a csőköpennyel célgömbtartóval, 3. zár a fogantyúval, 4. toksapka a helyretoló szerkezettel és az ütközőlappal, 5. elsütőszerkezet a markolattal és a válltámasszal*

A szerelt tok: a lőfegyver szerkezeti elemeinek (pl. csőköpeny) és alkatrészeinek összefogására szolgál. Irányítja, vezeti a mozgó alkatrészeket (pl. zárat).

Az 1953 M cső tokkal

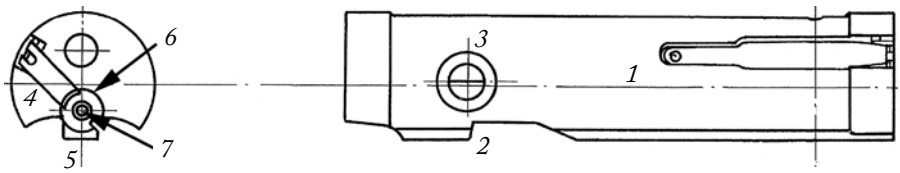
A cső: a lőfegyverek alapvető része, többbrendelésű tűzfegyver fődarab. Hármas feladatot teljesít: egyrészt felveszi a lőporgázok nyomását, másrészt megadja a lövedéknek az indulóirányát és kezdősebességét, harmadrészt megforgatja a lövedéket hossztengelye körül.

Az 1953 M cső. 1. huzagolás, 2. töltényűr az átmeneti kúppal, 3. ütközőperem, 4. rögzítő menet, 5. célgömbtartó foglalvány

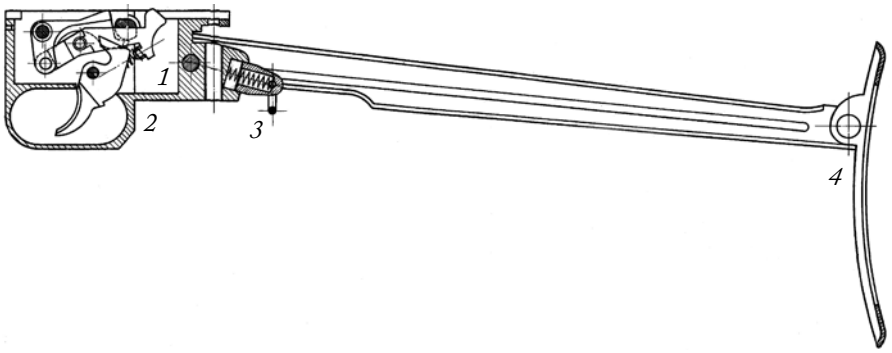
60 HL Haditechnikai gyűjtemény: 136/1_K.I.-A2 3, 4, 12, 23, 29 számú tervdokumentáció.

A zár: a lőfegyverek töltényűr-oldali végét, a csőfart lezáró, a tüzelés részműveleteit (→ töltést, → reteszelést, → elsütést, → ürítést) végző, összetett szerkezeti elem.

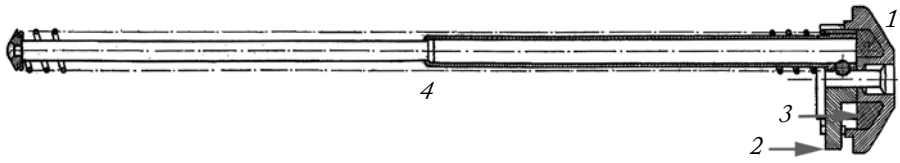
Az 1953 M zár. 1. zártest. 2. zárakasztó fészek, 3. fogantyú foglalvány, 4. hüvelyvonó, 5. tölténytoló, 6. peremágy, 7. gyúszeg

Elsütőszerkezet a válltámasszal: Az elsütőszerkezet: a lövés kiváltására, a tűzütem szabályozására szolgáló szerkezet. Egyben lehetővé teszi a fegyverek biztosítását, megakadályozza a → nem szándékos lövést. A válltámasz a lövészfegyverek szerkezeti eleme, amely a biztonságos fogást és a célon tartást segíti elő.

Az 1953 M elsütő. 1. elsütőszerkezet szekrény, 2. sátorvas, 3. váltámasz-kioldó a hátsó szíjkengyellel, 4. lemez válltámasz

A toksapka: lezárja a tok hátsó végét, megtámasztja, vezeti a helyretoló szerkezetet és rugalmasan csillapítva megállítja a hátsó holtpontjára érkező zárat.

Az 1953 M toksapka. 1. toksapka, 2. rögzítő kilincs, 3. ütközőlap, 4. helyretolórugó a vezetővel

A rendőrség géppisztolyai és kortársaik[61]

Géppisztolyok technikai adatai (1950–1970)							
Ország	Magyarország		Szovjet-unió	Német-ország	Cseh-szlovákia	Francia-ország	Olasz-ország
Minta (megnevezés)	1950	1953	1943 M (PPSz)	Walther MP-k	M 25	MAT 49	Beretta M12
Űrméret (mm)	7,62			9			
Töltény (mm)	7,62×25			9×19			
V_0 (m/s)	500	480	500	355	380	365	380
Hossza (mm)	775	844	821	659	686	770	645
Csőhossz (mm)	250	245	223	173	248	228	200
Irányzéktáv (m)	200	200	200	125	400	200	250
Tár befogadó képessége (töltény/db)	40	35		32	40	32	40
Tömege (kg)	3,80	3,75	3,67	3,39	3,50	4,17	3,77

A rendőrség 1945 utáni elsőgenerációs lőfegyverei (pl. 1948 M 7,65 milliméteres rendőrségi pisztoly) ~ negyedszázados szolgálatukat követően átadták helyüket a magyar hadiipar által gyártott korszerűbb utódjaiknak.[62]

BM részére rendszeresített lőfegyver, 1968 (kivonat)						
BM szerv	Lőfegyver típusa és megnevezése					
	Pisztoly			Géppisztoly		
	RK–59	R–61	PA–63	AK–47	1953M	AMD–65
Megyei (Bp-i) RFK	X	X				X
BM Határőrség			X	X		
Polgári Fegyveres Őrség			X		X	

61 Infanteriewaffen Gestern: II. 427–430. o.; *Günter Wollert – Reiner Lidschun – Wilfred Kopenhagen:* Schützenwaffen Heute (1945–1985). Berlin, 1988. I./ 134–136., 186–188., 218–219. o., II./ 284–286. o.; K-I könnyű géppisztoly anyagismeret és lőutasítás, Budapest, 1955. 3–4. o.

62 ABTL-4.2.-10-21/34/1968/6 Belügyminiszter 034 -1968.12.27- számú parancsa Fegyver, lőszer és egyéb fegyverzeti anyagnormák újbóli meghatározása; 1–10. pont, 1. számú melléklet.

A Second Line in Firearms Development (1945–1965) – Legends Surrounding the M44 Submachine Gun

Daily one finds that a significant percentage of firearms lovers regularly and very frequently repeat information that is out of date and in many cases incorrect. One example is an Internet encyclopaedia regarded as a source of information. On the one hand, when presenting the Király submachine gun the above source links this family of firearms to Pál Király, fails to mention those who worked with him, and treats topical issues in firearms history in a slightly cavalier way: e.g., it shows only the upper third of the title-page of the patent for the submachine gun (thus failing to show the name József Kucher featured lower down), it omits from the 'M44' article the spring-loaded lock patent filed jointly with József Győrik, and mentions the M1953M K-I submachine gun developed by József Kucher as merely the M1944 weapon adapted for use with the M1930 Tokarev cartridge, thus confusing the 1953 weapon with the M1950 submachine gun.

Unfortunately, the above-mentioned errors are not one-offs and keep recurring in different guises. The present study is an attempt to correct them.

Die zweite Linie der Schusswaffenentwicklung (1945–1965) – Eine Abrechnung mit den Legenden der Maschinenpistole M 44

Es ist eine täglich wiederkehrende Erfahrung, dass von einem Großteil der Liebhaber von Schusswaffen regelmäßig altes, recht oft fehlerhaftes Wissen wiederholt wird. So bringt die als eine der Informationsquellen angesehene Internet-Enzyklopädie bei der Vorstellung der Király-Maschinenpistole die Waffenfamilie nur mit Pál Király in Verbindung, erwähnt die anderen Konstrukteure nicht und behandelt die aktuellen Fragen der Schusswaffengeschichte etwas großzügig: So zeigt sie nur das obere Drittel der Titelseite der Patentbeschreibung der Maschinenpistole, in der der Name von József Kucher nicht vorkommt, der Artikel „M 44" lässt das gemeinsam mit den Győrieks notierte Patent auf den verzögerten Feder-Masseverschluss aus, und die von József Kucher konstruierte Maschinenpistole M 1953 K-I wird nur als auf die Tokarew-Ladung M 1930 modifizierte Version der M 1944 erwähnt, und dabei mit der M 1950 verwechselt.

Leider sind die aufgelisteten Fehler nicht einmalig, sondern tauchen in verschiedenen Formen immer wieder auf. Der vorliegende Aufsatz unternimmt den Versuch, diese Fehler zu korrigieren.

Szatmári András

A MAGYAR LÉGIERŐ SZOVJET EREDETŰ SUGÁRHAJTÁSÚ REPÜLŐGÉPEINEK GÉPÁGYÚ FEGYVERZETE, 1951–2010

A második világháború után, a Magyar Királyi Honvédség 1945-ös megszűnését követően, 1947-ben kezdődött meg a haderő újjászervezése, amely 1951 őszére érte el a működőképes állapotot. A Szovjetunió érdekében állt, hogy az újjászervezett Magyar Légierő a lehető legmodernebb eszközökkel legyen felszerelve az érdekszférájának nyugati peremén. A Magyar Légierő a hidegháborús időszakban szovjet sugárhajtású repülőgépekkel került felszerelésre, amelyek gépágyú fegyverzete a világ legjobbjai közé tartozott. A Szovjetunió felbomlása után a MiG–29B és a MiG–29UB típusok a szovjet államadóság törlesztéseként kerültek a Magyar Légierő kötelékébe és látták el a magyar légtér védelmét.

Típus	Feladat	Mennyiség (db)	Gépágyú fegyverzet	Magyar Légierőnél rendszerben
MiG–15 (Sz–3)	vadász	124	1 db N–37D, 2 db NSz–23	1951–1957
MiG–15bisz	vadász	118	1 db N–37D, 2 db NR–23	1952–1976
Il–28	harcászati könnyű-bombázó	4	Támadó: 2 db NR–23, Védő: 2 db NR–23	1955–1970
MiG–17PF	elfogó vadász	12	3 db NR–23	1955–1974
MiG–17F	vadász	20	2 db NR–23	1956–1957
Il–28RTR	elektronikai-felderítő	3	Támadó: 1 db NR–23, Védő: 2 db NR–23	1961–1970
MiG–21F–13	vadász	80	1 db NR–30	1961–1981
MiG–21MF	elfogó vadász	50	1 db GS–23	1971–1997
MiG–21bisz 75A	elfogó vadász	15	1 db GS–23	1975–1995
MiG–21bisz 75AP	elfogó vadász	47	1 db GS–23	1976–2000

Típus	Feladat	Mennyiség (db)	Gépágyú fegyverzet	Magyar Légierőnél rendszerben
MiG–23MF	vadász	12	1 db GS–23L	1979–1997
MiG–23UB	kiképző vadász	4	1 db GS–23L	1979–1997
Szu–22M3 (S–52M3K)	vadászbombázó	12	2 db NR–30	1983–1997
Szu–22UM3 (Sz–52UM3K)	kiképző vadász	3	2 db NR–30	1983–1997
MiG–29B	vadász	22	1 db GS–301	1993–2010
MiG–29UB	többcélú harci kiképző vadász	6	1 db GS–301	1993–2010

1. sz. táblázat: Gépágyúval felszerelt repülőgépek[1]

Számos típus jelent meg a Magyar Légierőben 1951-től kezdve, a gépágyú fegyverzetet tekintve viszont összesen hat főbb típusról beszélhetünk, mivel a GS–23 és a GS–23L csak a lángrejtőben különbözik egymástól. Ezek a gépágyúk két tervezőiroda öt főkonstruktőrének mérnöki teljesítményét mutatják.

Típus	Űrméret (mm×mm)	Repülőgépek	Magyar Légierőnél rendszerben
NSz–23	23×115	MiG–15 (Sz–3)	1951–1957
N–37D	23×115	MiG–15 (Sz–3), MiG–15bisz	1951–1976
NR–23	37×155	MiG–15bisz, Il–28, MiG–17PF, MiG–17F, Il–28RTR	1952–1976
NR–30	30×155	MiG–21F–13, Szu–22M3, Szu–22UM3	1961–1981, 1983–1997
GS–23	23×115	MiG–21MF, MiG–21bisz 75A, MiG–21bisz 75AP	1971–2000
GS–23L	23×115	MiG–23MF, MiG–23UB	1979–1997
GS–301	30×165	MiG–29B, MiG–29UB	1993–2010

2. sz. táblázat: Gépágyú fegyverzet

1 https://www.avia-info.hu/ (Megtekintés: 2023. február 15.)

A repülőgép gépágyúk fejlődését a második világháború utáni időszakban eleinte a sugárhajtású repülőgépek sebességének és repülési magasságának növekedése határozta meg. A repülőgépek sebessége csaknem megduplázódott, a nagyobb sebességkülönbség jelentősen kisebb időablakot biztosított a hagyományos fegyverzettel való tűzkiváltásra, mint a légcsavaros repülőgépek esetében. Ezért szükséges volt a tűzgyorsaság növelése, mivel közvetlen találatra volt szükség a repülőgépek leküzdéséhez. A megoldás a levegő-levegő rakéta lett, amelyek az 1950-es években már megjelentek. A radarrendszerek és az önrávezető irányítórendszerek fejlődésével az 1960-as évekre már háttérbe szorították a gépágyúkat a légi harcok esetén. A precíziós levegő-föld rakéták pedig a gépágyúk földi célok ellen történő használatát szorították vissza, ebben szerepe volt a gyors ütemben fejlődő, rakétatechnikán alapuló légvédelmi rendszereknek is. A gépágyú így kiegészítő feladatkörbe szorult vissza, viszont a további sebességnövekedés miatt tűzgyorsaság növekedésre volt szükség. A modern vadászrepülőgépekben a gépágyú fegyverzet ugyan kiegészítő fegyverzetként szerepel, azonban adott esetben a légi győzelmet jelentheti a rakéták kifogyása esetén, illetve közelharc helyzetekben. A vadászbombázó repülőgépek esetén megjelenik még a földi célok elleni használat is, amikor nem alkalmazható rakétafegyverzet, vagy túl nagy pusztítást vinne végbe. A bombázó repülőgépek önvédelmi képességének is fontos eleme marad a gépágyú. Így elmondható, hogy ugyan visszaszorult a jelentőségük, azonban csöves tüzérségi fegyverek valószínűleg nem fognak eltűnni a modern harci repülőgépekről.

Gépágyú fegyverzet

23 mm-es NSz–23 gépágyú

A szovjet légierő kötelékében a 23 mm-es VJa–23 gépágyú 1941-ben került rendszerbeállításra, többségben az Il–2 csatarepülőgépen használták. A fegyver nagyon jó üzembiztonságú és hatékony eszköznek bizonyult. Hosszú távon bebizonyosodott azonban, hogy a 23×152 mm B tölténnyel működő lőfegyver hátrahatása túl nagy volt a szárnyba történő beépítésre, így 1943-ban megkezdték az OKB-16 tervezőirodában egy új 23 mm-es töltény fejlesztését a 14,5×114 mm-es töltény hüvelye és a 23×152B mm-es töltény lövedékei alapján, illetve a hozzá tartozó gépágyú tervezése is megkezdődött „115P" néven. Az új eszköz az Alekszander Emmanuilovics Nudelman és Alexander Sztepanovics Szuranov által megalkotott 37 mm-es NSz–37 gépágyú és a tervezőiroda korábban kivégzett vezetője, Jakov Grigorjevics Taubin által szerkesztett 23 mm-es MP–6 gépágyú tapasztalatait felhasználva készült.[2]

A gépágyú rövid csőhátrasiklásos rendszere forgózáras reteszeléssel működik. Az ismétlés elektro-pneumatikus elvű, amely a pilótafülkétől a mágnesszelepig elektromos jellel kerül vezérlésre. A levegőismétlő-szerkezet egyben tartalmazza a zárhelyretoló rugót is. Az elsütés elektromechanikus elvű, a pilótafülkétől az elektromos elsütőszerkezetig elektromos jellel kerül vezérlésre, a zár felszabadítása után az elsütés mechanikus úton történik. A folyadékfék a hátraható, illetve a hátsó és mellső helyzetben ébredő erőt csillapítja. A hátrasiklás gyorsító a zár hátrasiklását

2 *Koll* 2009. 131–136. o.

gyorsítja a zárhüvelyben, amely a tűzgyorsaság növelésére szolgál. A rendszer egyszerűsítése céljából az üres töltényhüvelyt a következő töltény lökte ki a tokszerkezetből.[3]

A kísérleti belövés 1944. május 4-én ért véget, a berepülést 1944. június 7-én fejezték be a Jak–9Sz vadászrepülőgépen. 1944. október 10-én NSz–23 néven rendszeresítették az új lőfegyvert.[4] Három különböző változatban készült, amelyek közül az NSz–23 szárnyba építhető, illetve motor főtengelyen át tüzelő, nem szinkronizált, az NSz–23Sz pedig légcsavarkörön át tüzelő szinkronizált változat volt. A harmadik változat, az NSz–23KM, hosszított csővel rendelkezett és a Jak–17 sugárhajtású vadászrepülőgép fegyverzetét alkotta. Az első generációs szovjet sugárhajtású vadászrepülőgépek fegyverzetében, a Jak–17 kivételével, az NSz–23 alapváltozat szerepelt.

A Hadtörténeti Múzeum gyűjteményei összesen három darab NSz–23 gépágyúval rendelkeznek. Ebből két darab kiállításban, egy darab pedig raktári kezelésben van. Érdekesség, hogy a raktári kezelésben lévő példány még az eredeti csomagolásában, lezsírozott állapotban van, valószínűleg javítóanyagként került Magyarországra.

MiG–15bisz vadászrepülőgép orr része (Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívum 59186). Jól láthatóak a levegő beömlő nyílás alatt a gépágyúk csövei, az N–37D gépágyúé a törzs jobb oldalán, az NR–23 gépágyúk csövei a törzs bal oldalán

3 *NSz–23* 1952. 10–21. o.

4 *Широкорад* 1999. 135–137. o.

37 mm-es N–37D gépágyú

Az N–37 gépágyú fejlesztésénél a cél az NSz–37 gépágyúnál könnyebb és nagyobb tűzgyorsaságú fegyver létrehozása volt. További problémát jelentett a nagyon nagy hátraható erő, amely megnehezítette a szárnyba való beépítést és nagy szórást eredményezett. A célok eléréséhez szükséges volt a töltény áttervezése. Az új töltényt Alekszander Emmanuilovics Nudelman fejlesztőcsapata a 37 mm-es NSz–37 gépágyú 37×198 mm-es töltényének lövedékeivel és a 37 mm-es 70–K légvédelmi gépágyúnál használt 37×252SR mm-es hüvelyének lerövidítésével és újraperemezésével alakította ki. Az új töltény 1,5-szer könnyebb volt az elődjénél.

A „120–P" néven készülő új gépágyú esetében az NSz–37 gépágyúhoz képest jelentősen (1000 mm-rel) lerövidítették a csövet és ezáltal a hátrasikló részek tömegén is változattak, összesen csaknem 70 kg-mal csökkent a tömege. Az új gépágyú első prototípusa 1944 áprilisában készült el, majd 1944 augusztusában eredményesen zárult a kísérleti belövés Az első berepülések 1945 májusában, Jak–9T és Jak–9UT vadászrepülőgépeken került végrehajtásra.[5]

A gépágyú rövid csőhátrasiklásos rendszere forgózáras reteszeléssel működik. Az ismétlés elektro-pneumatikus elvű, amely a pilótafülkétől a mágnesszelepig elektromos jellel kerül vezérlésre. A levegőismétlő-szerkezet egyben tartalmazza a zárhelyretoló rugót is. Az elsütés elektromechanikus elvű, a pilótafülkétől az elektromos elsütőszerkezetig elektromos jellel kerül vezérlésre, a zár felszabadítása után az elsütés mechanikus úton történik. A folyadékfék a hátraható, illetve a hátsó és mellső helyzetben lévő felütközési erőt csillapítja. A hátrasiklás gyorsító a zár hátrasiklását gyorsítja a zárhüvelyben, a tűzgyorsaság növelésére szolgál.[6]

Az első sugárhajtású vadászrepülőgép, amelynek a fegyverzetéhez tartozott, a MiG–9 volt. Ennél a típusnál a gépágyú a légbeömlő nyílás középvonalában helyezkedett el, az áramlást a tűzkiváltás 7000-8000 m magasságban leválasztotta a beömlőnyílásról és a sugárhajtómű leállt. A probléma kiküszöbölése érdekében egykamrás csőszájfékkel látták el, de ez nem oldotta meg teljes mértékben a problémát és tovább rontott a repülési karakterisztikákon. A gépágyú bevetési magasságának felső határát 3000 m-ben állapították meg. Később, a MiG–15 vadászrepülőgépnél már a légbeömlő alá helyezték el és 1949-től új, kétkamrás csőszájféket kapott a gépágyú (N–37D).[7]

A gépágyú négy változatban készült. Az alap (N–37) és a csőszájfékkel ellátott (N–37D) változatok elsősorban vadászrepülőgépek fegyverzetét alkották. A hosszított, csőszájfék nélküli (N–37L) változatot a Jak–25 vadászrepülőgépeken alkalmazták. A Nemenov által modernizált, pneumatikus hátrasiklás gyorsítóval rendelkező (NN–37) változattal tervezték felszerelni a Jak–27 elfogó vadászrepülőgépet, de csak kísérleti fázisig jutott.

A Hadtörténeti Múzeum gyűjteményei összesen 12 darab N–37D gépágyúval rendelkeznek. Ebből négy darab kiállításban, négy darab repülőgépben, négy darab pedig raktári kezelésben van. A repülőgépekben lévő példányok mindegyike

5 *Koll* 2009. 341–345. o.
6 *N–37D* 1954. 70–75. o.
7 *Широкорад* 1999. 127–130. o.

MiG–15bisz vadászrepülőgépekben van (oldalszámok: 061, 064, 912, 7104). A kiállított példányok közül az egyik egy komplett MiG–15bisz fegyverzet részeként a leereszthető fegyverzeti gondolában van, kettő darab NR–23 gépágyúval együtt.

N–37D gépágyú fő alkatrészekre szétszedett állapotban, robbantott ábraként fotózva. Hadtörténeti Múzeum Modern Lőfegyver Gyűjtemény MT 151 gyári számú N–37D gépágyú. Jól megfigyelhető a gépágyú egyszerű és robosztus kialakítása. A MiG–15 és MiG–15bisz vadászrepülőgépekből lényegében csak a csőszájfék látszik ki

MiG–15bisz vadászrepülőgép orr része (Fotó: Illés András). Hadtörténeti Múzeum, Haditechnikai Gyűjtemény. 12 oldalszámú MiG–15bisz vadászrepülőgép. Kiállítási helye: Rep-Tár, Szolnok. Szemből feltűnik a gépágyúk aszimmetrikus elrendezése a törzs két oldalán. A csőtorkolatok a légbeömlő nyílás mögött vannak, és az orr alsó része hővédő lemezekkel van ellátva a torkolattűz hatásának csökkentésére

23 mm-es NR–23 gépágyú

Az NSz–23 gépágyú a megbízhatósága és jó teljesítménye mellett rendelkezett néhány hiányossággal is. Az alacsony tűzgyorsaság volt a fő probléma, amelynek kiküszöbölésével Aron Abramovics Richter lett megbízva, aki Alekszander Emmanuilovics Nudelman, az OKB-16 főmérnöke mellett a főmérnök-helyettes volt. Az új gépágyú fejlesztése 1946 decemberében kezdődött, egy olyan multifunkcionális fegyvert alkottak, amely megfelelt a vele szemben támasztott magas elvárásoknak.

Az NSz–23 gépágyú működési alapvetéseit megtartották, ugyanúgy, ahogy a cső és a töltény is változatlan maradt. A tűzgyorsaság növelésére a hátrasiklás gyorsító mellett egy előresiklás gyorsító is beépítésre került. A megváltoztatott adogatószerkezet lehetővé tette, hogy alkatrészeinek átszerelésével változtatható legyen az adogatási irány. A megbízhatóság növelése érdekében a csőhelyretoló rugót a szabad elhelyezés helyett zárt perselybe helyezték. A hátraható erő csökkentése érdekében hidraulikus amortizátor került alkalmazásra. A nagyobb tűzgyorsaság viszont csökkentette a fegyver élettartamát, amely az NSz–23 gépágyú 4000 lövés élettartama helyett csak 3000 lövés volt és már ez is apróbb konstrukciós változásokkal érték el (eleinte 1000 lövés volt). 1951-re anyag- és gyártástechnológiai változtatásokkal ezt 6000 lövésre emelték.[8]

A gépágyú rövid csőhátrasiklásos rendszere forgózáras reteszeléssel működik. Az ismétlés elektro-pneumatikus elvű, amely a pilótafülkétől a mágnesszelepig elektromos jellel kerül vezérlésre. A levegőismétlő-szerkezet egyben tartalmazza a zárhelyretoló rugót is. Az elsütés elektromechanikus elvű, a pilótafülkétől az elektromos elsütőszerkezetig elektromos jellel kerül vezérlésre, a zár felszabadítása után az elsütés mechanikus úton történik. A folyadékfék a hátraható, illetve a hátsó és mellső helyzetben lévő felütközési erőt csillapítja. A hátrasiklás gyorsító és az előresiklás gyorsító a zár hátra- és előresiklását gyorsítja a zárhüvelyben, a tűzgyorsaság növelésére szolgál.[9]

Az NR–23 gépágyú berepülését a La–15 vadászrepülőgépen végezték 1948-ban. Az 1950-es rendszeresítés után csaknem az összes repülőgép feladatkörben használták a vadászrepülőgépektől a bombázókig. A vadászrepülőgépek fő és kiegészítő fegyverzetét alkotta, az N–37D gépágyúval együtt a MiG–15bisz, MiG–17 és bizonyos MiG–19 változatokban, önállóan a Jak–23 vadászrepülőgépekben. Az Il–10 csatarepülőgép egyik változatában négy darab került beépítésre a szárnyakba. A nagy hatótávolságú Tu–4 bombázó repülőgépen öt védelmi beépítésben összesen tíz gépágyú került beépítésre. Az Il–28 harcászati könnyű bombázóban két darab támadó és két darab védelmi pozícióban lévő gépágyú kapott helyet. A gépágyú módosított változatával tervezték felfegyverezni a szovjet katonai űrállomás, az Almaz, OPSz–4 változatát (nem került pályára állításra).[10]

A Hadtörténeti Múzeum gyűjteményei összesen 31 darab NR–23 gépágyúval rendelkeznek. Ebből öt darab kiállításban, 21 darab repülőgépben, öt darab pedig

8 *Koll* 2009. 136–142. o.
9 *NR–23* 1953. 29–65. o.
10 *Широкорад* 1999. 137–138. o.

raktári kezelésben van. A repülőgépekben lévő példányok közül négy darab az 55 oldalszámú Il–28 harcászati könnyű bombázóban van, nyolc darab MiG–15bisz fegyverzet része (oldalszámok: 061, 064, 912, 7104), kilenc darab MiG–17PF fegyverzet része (oldalszámok: 315, 405, 847). A kiállított példányok közül az egyik egy komplett MiG–15bisz fegyverzet részeként a leereszthető fegyverzeti gondolában van, egy darab N37D gépágyúval együtt. A raktári készlet egyik példányának a csöve törött, valószínűleg egy hasraszállás eredményeként.

NR–23 gépágyú teljesen szétszerelt állapotban, robbantott ábraként fotózva. Hadtörténeti Múzeum Modern Lőfegyver Gyűjtemény. ZG 06 gyári számú N–37D gépágyú

Egyértelműen látható, hogy a gépágyú az N–37D gépágyúnál lényegesen karcsúbb kialakítású, de azzal nagyon sok hasonlóság fedezhető fel a strukturális kialakításban.

NR–23 gépágyúk az Il–28 harcászati könnyűbombázó hátsó lövész pozíciójában (A szerző felvétele). A hátsó lövész pozícióban kettő gépágyú helyezkedik el, függőleges és vízszintes irányzásra is van lehetőség

30 mm-es NR–30 gépágyú

A köztes, 23 és 37 mm közti űrméret gondolata már a második világháború előtt megvolt, de csak az 1950-es évek elejére került újra napirendre. Az utolsó hagyományos kialakítású szovjet repülőgép gépágyú az 1950-es években készült egy tervezési pályázatra, amely egy 30 mm-es űrméretű gépágyú tervezésére lett kiírva. A versenyben Alekszander Emmanuilovics Nudelman (OKB-16), illetve Aron Abramovics Richter (OKB-16) NR–30 (235P) gépágyúja bizonyult a legjobbnak.[11]

Alekszander Emmanuilovics Nudelman hű maradt az alapelvéhez, miszerint a töltényt és a fegyvert együtt kell fejleszteni, így a 30×155B mm-es töltényt is az OKB-16 fejlesztette az N–37 gépágyúnál is használt 37×155 mm-es töltény alapján. Az övezett kialakításra a nagy tűzgyorsaság miatt fellépő nagyobb hüvelykivonó erő miatt volt szükség. A működési elvben sem rugaszkodott el az iroda, a már megszokottaktól. Rövid csőhátrasiklásos rendszert alkottak előre- és hátrasiklás gyorsítókkal ellátva, hasonlóan az NSz–23, N–37 és NR–23 típusokhoz. Nagy eltérés volt a cső hátrasiklási energiájának csökkentésében, amelyet a csőfuratból elvezetett gázok végeznek. A cső megfelelő mértékű hátrasiklása után a furatok záródnak és a nagynyomású lőporgázok a cső helyretolását is elvégzik. A teljes előresiklás-kor a furatok ismét kinyílnak, és a gázdugattyú kiürül. Ez a megoldás csökkentette a lőfegyver tömegét és nagyobb tűzgyorsaságot tett lehetővé, mint a korábbi konstrukcióknál. A gépágyú beépítésétől függően az adogatási irány változtatható.[12] A sorozatgyártás 1954-ben kezdődött a 2. számú üzemben (Kovrov), a rendszeresítés 1955-ben következett be. A gépágyú teljes szétszerelése és tisztítása 500 lövés leadása után kötelező.

A gépágyú rövid csőhátrasiklásos rendszere forgózáras reteszeléssel működik. Az ismétlés elektro-pneumatikus elvű, amely a pilótafülkétől a mágnesszelepig elektromos jellel kerül vezérlésre. A levegőismétlő-szerkezet egyben tartalmazza a zárhelyretoló rugót is. Az elsütés elektromechanikus elvű, a pilótafülkétől az elektromos elsütőszerkezetig elektromos jellel kerül vezérlésre, a zár felszabadítása után az elsütés mechanikus úton történik. A hátrasiklás gyorsító és az előresiklás gyorsító a zár hátra- és előresiklását gyorsítja a zárhüvelyben, a tűzgyorsaság növelésére szolgál.[13]

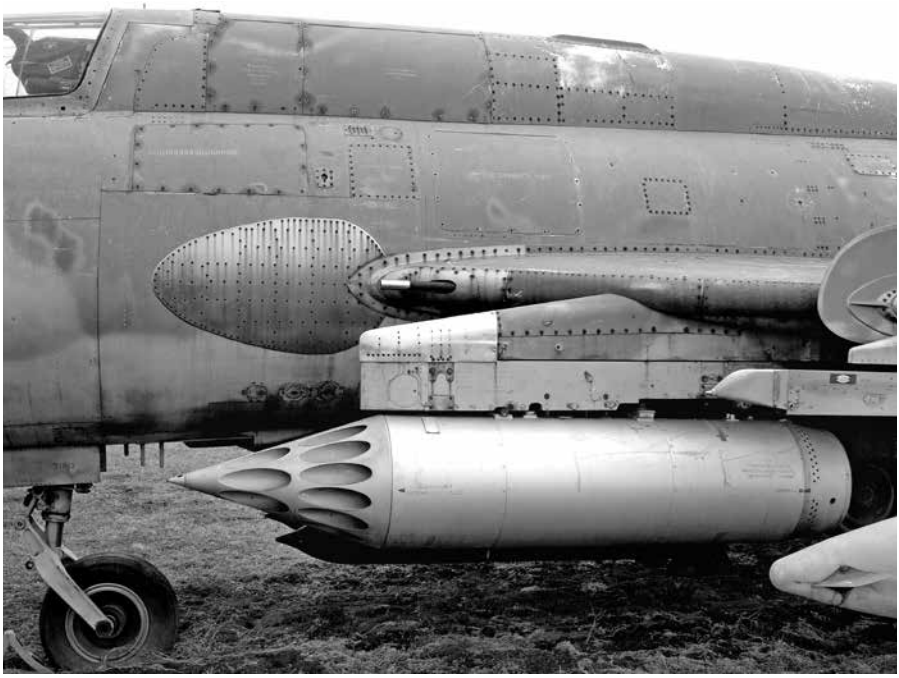
A Hadtörténeti Múzeum gyűjteményei összesen 14 darab NR–30 gépágyúval rendelkeznek. Ebből egy darab kiállításban, nyolc darab repülőgépben, öt darab pedig raktári kezelésben van. A repülőgépben lévő eszközökből négy darab MiG–21F–13 repülőgépben van (oldalszámok: 801, 806, 813, 907), négy darab pedig Szu–22M3 repülőgépekben (oldalszámok: 11, 12). A raktári készletből két darab példány állagmegóvási célból kiszerelésre került MiG–21F–13 repülőgépből (oldalszámok: 814, 911).

Az NR–30 gépágyú a pilótafülke alatt, annak jobb oldalán helyezkedik el. A repülőgép a töltési állapothoz lehajtott fékszárnnyal látható. A gépágyú csőtorkolata előtt a repülőgép törzsébe építve masszív gázkompenzátor található, amely a géptörzs terhelését csökkenti a lövés során. A 60 darabos lőszerkészlet a pilótafülke mögött, gyűrűbe fűzve található, így az üres hevedertagok is a géptörzsben maradnak.

11 *Широкорад* 1999. 141–144. o.
12 *Koll* 2009. 251–255. o.
13 *NR–30* 1963. 30–40. o., *NR–30* 1984. 39–53. o.

MiG–21F–13 vadászrepülőgép (Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívum 20525)

Szu–22M3 vadászbombázó repülőgép szárnytöve. Hadtörténeti Múzeum, Haditechnikai Gyűjtemény. 12 oldalszámú Szu–22M3 vadászbombázó repülőgép. Kiállítási helye: Rep-Tár, Szolnok. A szárnytőben elhelyezett gépágyú torkolattüzétől szegecselt lemezrátét védi a géptörzset

23 mm-es GS–23 kétcsövű gépágyú

A rakétafegyverzet nagymértékű növekedésével háttérbe szoruló gépágyú fegyverzetnél továbbra is a tűzgyorsaság növelése volt a cél. Az egycsövű rendszerek teljesítőképességük határához közeledtek, így logikus lépés volt a csövek számának növelése. A német 1917 M 7,92 mm-es Gast kétcsövű géppuska működési elvét vette alapul a KBP tervezőiroda két mérnöke Tulában. A tervezők, Vaszilij Petrovics Grjazev és Arkagyij Georgijevics Sipunov AO–9 munkanéven kezdték meg az új gépágyú fejlesztését. A gépágyú üzemeltetéséhez a Sipunov által tervezett AM–23 gépágyú 23 mm-es töltényét használták, amely méretre azonos volt az NSz–23 és az NR–23 gépágyú töltényével, de a töltény jelentős modernizáción esett át, a lövedéktömeg ezáltal lecsökkent a teljesítmény megtartása mellett.[14]

A gépágyú első prototípusa 1955-ben készült el. Komoly feladatnak bizonyult a csatlakozó lengőrendszerek megfelelő kialakítása, így 1958-ban folyatták le a kísérleti belövést, majd 1959-ben a berepülést. A sorozatgyártás 1959-ben megkezdődött, de az eszközt csak 1965-ben rendszeresítették. A felmerülő probléma elsősorban a cső élettartama volt, amelyet elsősorban anyagváltoztatással és gyártási technológiájának módosításával küszöböltek ki. A kétcsövű gépágyú lényegében kettő darab gázelvételes gépágyú összeépítése egy tokszerkezetbe, ahol a tüzelés a két csőben felváltva történik, a működéshez szükséges energiát kétirányú működésű gázdugattyúval biztosítják a részegységek.

A gépágyú alternáló gázdugattyús rendszere billenőzáras reteszeléssel működik. Az ismétlés piropatronos elvű, amely a pilótafülkétől a piropatronokig elektromos jellel kerül vezérlésre. A piropatron egy önálló gázdugattyús rendszert működtet, amely a két fő gázhenger között helyezkedik el és az adogatószerkezetnek adja át az energiát. A három darab tárazott piropatron elegendő egy légi töltésre, egy elcsettenés utáni töltésre és egy töltetlenség ellenőrzésre. Az elsütés elektromechanikus elvű, a pilótafülkétől az elektromos elsütőszerkezetig elektromos jellel kerül vezérlésre, a kakas felszabadítása után az elsütés mechanikus úton történik. A gázdugattyúrudak összeköttetésben vannak egymással bármelyik bizonyos irányú mozgásakor a másik gázdugattyú az ellentétes irányba mozdul.[15]

Az üzemeltetés során a gépágyú tisztítása elvégezhető szétszerelés nélkül is. 500-600 lövés után részleges szétszerelésre és alaposabb tisztításra, kenés szükséges, teljes szétszerelése és tisztítása 2000 lövés leadása után kötelező. Az 1969 után gyártott hevedertagokat akár ötször is fel lehet használni. A csőszájfékkel ellátott változat (GS–23L) kisebb hátraható erőt generált, így az előbeépítések tömege csökkenhetett. A Mi–24VM harcihelikopteren alkalmazott NPPU–24 gondolába a vízhűtéses változat (GS–23V) került beépítésre. A gépágyú sokoldalúan felhasználható vadászrepülőgépeken és helikoptereken támadó fegyverzetként előbeépítésben és gondolában egyaránt, valamint védelmi lövész pozíciókban is. A GS–23M modernizált változat nagyobb tűzgyorsaságú, csőszájfék nélküli szerkezet volt.[16]

14 *Koll* 2009. 155–162. o.
15 *GS–23L* 1973. 8–17. o.
16 *Широкорад* 1999. 163–166. o.

A Hadtörténeti Múzeum gyűjteményei összesen 14 darab GS–23 gépágyúval rendelkeznek. Ebből egy darab kiállításban, tíz darab repülőgépben, három darab pedig raktári kezelésben van. A GS–23L változatból hét darab van a gyűjteményekben. Ebből hat darab repülőgépben, egy darab pedig raktári kezelésben van.

MiG–23MF vadászrepülőgép (Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívum 70706). A gépágyú a géptörzs alján helyezkedik el, kissé a pilótafülke mögött. A gépágyú fölött, a pilótaülés mögött kapott helyet a hevedertár, amely 200 darab lőszer befogadására alkalmas

Roncs GS–23L gépágyú. Hadtörténeti Múzeum Modern Lőfegyver Gyűjtemény. Roncs GS–23L gépágyú. A gépágyú valószínűleg egy lezuhant szovjet repülőgép maradványa. Sármellék térségében került elő, az MH 1. Tűzszerész és Hadihajós Ezred jóvoltából került a Múzeumba

30 mm-es GS–301 gépágyú

Az 1970-es évek elején a 30 mm-es GS–30–2 kétcsövű gépágyút tartották esélyesnek, hogy a harci repülőgépek általános gépágyú fegyverzetévé fog válni, viszont a vadászrepülőgépek számára nagyon robosztus és nehéz volt. 1976-ban a KBP fejlesztőcsoportja ajánlatot tett egy könnyebb, kompaktabb fegyver létrehozására, a 30×165 mm-es töltény felhasználásával. 1974 októberében a CNIITocsMas (Központi Precíziós Mérnöki Kutatóintézet) munkatársaival került végrehajtásra a kísérleti belövés, ami a Szuhoj tervezőiroda által készített állványt tönkretette és a

kivető is 50 lövés után eltört. A tesztek folyamatos javítások mellett megismétlésre kerültek, majd első jól működő példányt 1977-ben szerelték össze, 1983-ban pedig GS–301 (GS–30–1, TKB–687, 9A4071) néven rendszeresítették az eszközt.[17]

Vaszilij Petrovics Grjazev és Arkagyij Georgijevics Sipunov úgy döntöttek, hogy az NR–30 gépágyú csövét használják fel tervezési alapnak, végül ahhoz nagyon hasonló kialakítású, csupán 100 mm-el rövidebb csövet alkottak. A töltények tekintetében lehetséges volt a GS–6–30 repülőgép és az AO–18 tengerészeti gépágyúnál használt töltények használata is, ez olyan egységes lőszerhasználatot tett lehetővé, amely eddig elérhetetlen volt a haderőnemek közt.

A gépágyú rövid csőhátrasiklásos rendszere reteszteles reteszeléssel működik. Az első töltény töltényűrbe töltése a felszállás előtt manuálisan történik. A levegőben lévő elcsettenés esetére piropatron került alkalmazásra, amely oldalról a hüvelyt kilyukasztja és a lőportöltetet begyújtja. Az elsütés elektromos elvű, a pilótafülkétől az elektromos csappantyúig elektromos jellel kerül vezérlésre.

A gépágyú szerkezetében vannak nem megszokott elemek és megoldások is. Az ürítés megkezdődik, mielőtt a lövedék elhagyja a csövet, így a lőporgázok segítségével történik, sebessége elérheti a 100 m/s-t. A hőterhelés csökkentésére a gépágyú párologtatáson alapuló, vízzel töltött hűtőköpennyel rendelkezik, amelynek a kapacitása 700 cm^3. A csőköpeny töltényűr részénél felforró és elpárolgó víz csavarvonalban végighalad a csőköpenyben, hűti a csövet, bizonyos típusoknál ez kiegészül egy levegőhűtéses rendszerrel is. A töltényűr hosszanti bordákkal rendelkezik az ürítés megkönnyítése érdekében, az ellőtt hüvelynyakak ezért jellegzetes égésnyomma rendelkeznek. Az adogatószerkezet csuklós kialakítású az adogatási sebesség biztosítása céljából.[18]

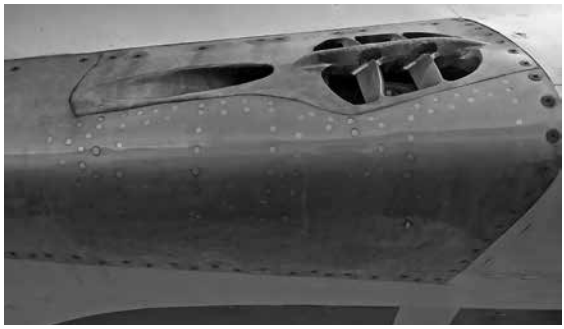
A modern gyártástechnológia és műszaki megoldások segítségével létrehoztak egy olyan gépágyút, amely rendelkezett több külföldön gyártott, forgó töltényűrű gépágyúk tűzgyorsaságával, viszont csak 44 kg tömegű volt. A KBP berkeiben keringő történet szerint a tervezők fogadtak a Védelmi Minisztérium képviselőjével, hogy 45 kg alatti gépágyút fognak alkotni, így egy rekesz örmény konyakot nyertek. A hihetetlenül könnyű gépágyú kiérdemelte a „ballerina" becenevet.[19]

A Hadtörténeti Múzeum gyűjteményei összesen egy darab GS–301 gépágyúval rendelkeznek. Ez a példány repülőgépbe épített állapotban van.

17 *Koll* 2009. 308–313. o.
18 *GS–301* 1994. 7–10. o.
19 *Широкорад* 1999. 191–195. o.

MiG–29B vadászrepülőgép (Fotó: Illés András). Hadtörténeti Múzeum, Haditechnikai Gyűjtemény. 05 oldalszámú MiG–29B vadászrepülőgép. Kiállítási helye: RepTár, Szolnok. A GS–301 gépágyú rejtve helyezkedik el a bal szárnyban

MiG–29B vadászrepülőgép szárnytöve (A szerző felvétele). Hadtörténeti Múzeum Haditechnikai Gyűjtemény. 05 oldalszámú MiG–29B vadászrepülőgép. Kiállítási helye: RepTár, Szolnok. A GS–301 gépágyú csöve nem lóg ki a szárnytőből, a hátrahatás csökkentése érdekében a szárnytő egyben kompenzátorként is funkcionál

Tervezők

Alexander Emmanuilovics Nudelman
(Odessza, 1912. augusztus 8. – Moszkva, 1996. augusztus 2.)

A. E. Nudelman (Forrás: https://kpi.ua/files/images-story/nudelman.jpg)

Zsidó családba született, édesapja modellasztalos volt Odesszában. 1935-ben végzett a Odesszai Politechnika Intézetben (OPI), majd Moszkvába került az OKB-16 kísérleti tervezőiroda állományába, ahol találkozott Jakov Grigorijevics Taubin főmérnökkel, aki meglátta a potenciált a fiatal mérnökben. 1941-ben Taubint, a konstrukcióinak sorozatos eredménytelen szereplése miatt, letartóztatták majd kivégezték. Nudelman 1942-ben főmérnökké lépett elő. 1962-ben doktorált a modern gépágyú fegyverzet új generációinak működési elveit tárgyaló disszertációjával. 1942 és 1986 között az OKB-16 főmérnöke, 1987 és 1991 között a Védelmi Minisztérium tanácsadója volt. Doktori disszertációját 1962-ben védte meg, a repülőgép gépágyúk tervezési kérdéseit tárgyalta. Az általa vezetett tervezőirodát halála után a tiszteletére átkeresztelték.[20]

Vezetése alatt készült fegyverek:
- harckocsi gépágyúk: 20 mm-es TNS–1, 2 mm-es TNS–2
- repülőgép gépágyúk: 37 mm-es NSz–37, 23 mm-es NSz–23, 37 mm-es N–37, 45 mm-es NSz–45, 57 mm-es N–57, 76 mm-es NSz–76, 23 mm-es NR–23, 30 mm-es NR–30
- nem irányított repülőfedélzeti rakéták: Sz–5, Sz–8, Sz–25
- irányított páncéltörő rakéták: 2K8 Phalanx, 9K112–1 Kobra, Zenith
- légvédelmi rakéták: 9K31 Sztrela, 9K–35 Sztrela–10

Díjai és kitüntetései:
- Sztálin Díj (II. fokozat: 1943, 1946; III. fokozat: 1951)
- Szovjet Állami Díj (1970, 1979)
- Lenin Díj (1964)
- Szocialista Munka Hőse (1966, 1982)
- Lenin Rend (1944, 1962, 1966, 1982)
- Októberi Forradalom Érdemrendje (1971)
- Kutuzov Rend (II. osztály: 1944, I. osztály: 1945)
- Munka Vörös Zászló Érdemrendje (1940, 1976)

20 https://www.warheroes.ru/hero/hero.asp?Hero_id=10969 (Megtekintés: 2023. március 17.)

Alexander Sztyepanovics Szuranov
(1913. szeptember 30. – 2009)

A. Sz. Szuranov (https://avia.academic.ru/pictures/avia/19000_585650)

Életéről és a második világháború utáni munkásságáról meglepően kevés adat áll rendelkezésre. 1935-től dolgozott az OKB-16 kísérleti tervezőiroda állományában, ahol 1941-ben, az új főmérnökkel (A. E. Nudelman) repülőgép gépágyúk fejlesztésével kezdett el foglalkozni. 1941 és 1944 között több repülőgép gépágyú tervezésében is részt vett. Az OKB-16-tól való távozása utáni életéről nagyon keveset tudni. 1951-ben diplomázott a Moszkvai Elektronikai és Matematikai Intézetben.[21]

Általa tervezett fegyverek:
– repülőgép gépágyúk: 37 mm-es NSz–37, 23 mm-es NSz–23, 45 mm-es NSz–45, 76 mm-es NSz–76

Díjai és kitüntetései:
– Sztálin Díj (II. fokozat: 1943, 1945)
– Lenin Rend (1944)
– Honvédő Háború Érdemrendje I. osztály
– Munka Vörös Zászló Érdemrendje
– Vörös Csillag Érdemrend
– Népek Barátsága Érdemrend

Aron Abramovics Richter
(Odessza, 1918. március 15. – Moszkva, 1988. május 19.)

A. A. Richter (Forrás: http://www.kbtochmash.ru/netcat_files/2636_110.jpg)

Odesszában született, 1932-ben költözött Moszkvába, ahol a Monsegronál kezdett dolgozni, 1934-ben kezdte tanulmányait a Baumann Egyetemen, ahonnan 1939-ben kitüntetéssel diplomázott és folytatta tanulmányait. 1941-től az Izsevszki Gépgyárban dolgozott tervezőként, többek között ő tervezte az NSz–37 gépágyú folyadékfék szerkezetét 1943-ban. Ugyanebben az évben az OKB-16 állományába került, ahol hamarosan főmérnök helyettessé nevezték ki. Gépágyúk és szerkezeteik tervezésével foglalkozott, majd nagy tűzgyorsaságú gépágyúkkal és lőszereikkel foglalkozott.[22]

Általa tervezett fegyverek:
– repülőgép gépágyúk: 23 mm-es NR–23, 30 mm-es NR–30, 23 mm-es R–23

Díjai és kitüntetések:
– Sztálin Díj (II. fokozat: 1946, III. fokozat: 1951)
– Szovjet Állami Díj (1967)

21 https://ru.wikipedia.org/wiki/Суранов_Александр_Степанович (Megtekintés: 2023. március 19.)
22 *Монетчиков С.:* Биография А. А. Рихтера.

Vaszilij Petrovics Grjazev
(Tula, 1928. március 4. – Tula, 2008. január 1.)

V. P. Grjazev (Forrás: https://dic.academic.ru/pictures/wiki/files/86/Vasily_Petrovich_Grajzev.jpg)

1945-ben a Tulai Gépipari Intézetben kezdett tanulni fegyver szakon. Aktívan részt vett az intézet tudományos életében. 1950-ben a podolszki 61. számú Kutatóintézetbe küldték tervezői gyakorlatra, ahol repülőgép fegyverzettel foglalkozott. Egy évvel később, kitüntetéssel végzett, majd itt kezdett el dolgozni is. Itt került szoros barátságba A. G. Sipunovval, akivel közösen repülőgép fegyverzet fejlesztésével foglalkoztak. 1962-ben Sipunov a tulai Tervezőiroda főnöke lett, Grjazev a Podolszki 61. számú Kutatóintézetben maradt, de 1966-ban barátja kérésére Tulába érkezett, ahol a Gépágyú és Géppuska Tervezőiroda főnöke lett. Itt bontakoztatta ki teljes mértékben fantasztikus tervezői tehetségét. Összesen 248 szabadalommal, 76 tudományos publikációval és 40 rendszeresítésre került fegyverrel gazdagította a KBP palettáját.[23]

Általa tervezett fegyverek:
- repülőgép géppuska: 7,62 mm-es GSG–7,62
- repülőgép gépágyúk: 23 mm-es GS–23, 23 mm-es GS–6–23, 30 mm-es GS–301, 30 mm-es GS–30–2, 30 mm-es GS–30K, 30 mm-es GS–6–30
- tengerészeti gépágyú komplexumok: 30 mm-es GS–6–30K (AK–630), 30 mm-es GS–6–30L (AK–306), 30 mm-es 6K30GS
- harckocsi gépágyúk: 30 mm-es 2A42, 30 mm-es 2A72, 30 mm-es 2A38
- forgótáras pisztolyok: 9 mm-es R–92, 9 mm-es R–92KSz
- öntöltő pisztolyok: 9 mm-es P–96Sz, 9 mm-es GS–18
- géppisztolyok: 9 mm-es PP–9M, 9 mm-es PP–93, 9 mm-es PP–90M1, 9 mm-es PP–2000, 9 mm-es APB
- gépkarabélyok: 9 mm-es 9A–91
- mesterlövészpuskák: 9 mm-es VSK–94, 12,7 mm-es OSzV–96, 9 mm-es V–94
- gránátvetők: 40 mm-es AGSz–30, 43 mm-es LPO–97, 40 mm-es RG–6

Díjai és kitüntetései:
- Szocialista Munka Hőse (1984)
- Hazáért Érdemrend II. és III. osztálya
- Lenin Rend (1971, 1984)
- Októberi Forradalom Érdemrendje (1976)
- Szovjet Állami Díj (1968, 1976)
- Orosz Föderáció Állami Díj (1998, 1999)
- Sz. I. Moszin Díj (1966, 1975, 1981, 1986)
- Orosz Föderáció Kormányának Díja (2007)

23 https://rtg.warheroes.ru/hero/hero.asp?Hero_id=10181 (Megtekintés: 2023. április 2.)

Arkagyij Georgijevics Sipunov
(Livny, 1927. november 7. – Tula, 2013. április 25.)

A. G. Sipunov (Forrás: https://ic.pics.livejournal.com/buninlib/69245986/503144/503144_original.jpg)

1950-ben végzett kitüntetéssel a Tulai Gépipari Intézetben. A Podolszki 61. számú Kutatóintézetben kezdett dolgozni, ahol repülőgép fegyverzettel foglalkozott. Itt került szoros barátságba V. P. Grjazevvel, akivel közösen repülőgép fegyverzet fejlesztésével foglalkoztak. 1962-ben a Tulai Tervezőiroda főnöke lett. Vezetése alatt több mint 50 fegyvert terveztek, amik rendszeresítésre kerültek. Publikációinak száma meghaladja a 350-et.[24]

Általa tervezett fegyverek:

- lövészfegyver: 9 mm-es GS–18 öntöltő pisztoly
- repülőgép géppuska: 7,62 mm-es GSG–7,62
- repülőgép gépágyúk: 23 mm-es GS–23, 23 mm-es GS–6–23, 30 mm-es GS–301, 30 mm-es GS–30–2, 30 mm-es GS–30K, 30 mm-es GS–6–30
- tengerészeti gépágyú komplexumok: 30 mm-es GS–6–30K (AK–630), 30 mm-es GS–6–30L (AK–306), 30 mm-es 6K30GS
- harckocsi gépágyúk: 30 mm-es 2A42, 30 mm-es 2A72, 30 mm-es 2A38
- irányított páncélelhárító rakéták: 9K111 Fagot, 9M113 Konkursz

Díjai és kitüntetései:

- Szocialista Munka Hőse (1979)
- Hazáért Érdemrend (II. osztály: 2002 és III. osztály: 1997)
- Lenin Rend (1984)
- Októberi Forradalom Érdemrendje (1971)
- Munka Vörös Zászló Érdemrendje (1989)
- Becsület Rend (1966)
- Hadi Érdemérem (1966)
- Zsukov Érem (1996)
- Lenin Díj (1982)
- Szovjet Állami Díj (1968, 1975, 1981)
- Orosz Föderáció Állami Díj (1998, 1999)
- Sz. I. Moszin Díj (1966, 1975, 1981, 1986, 2002)
- Orosz Föderáció Kormányának Díja (2005)

24 https://rtg.warheroes.ru/hero/hero.asp?Hero_id=10253 (Megtekintés: 2023. április 12.)

Tervezőirodák

A. E. Nudelman Precíziós Mérnöki Tervezőiroda (korábban: OKB-16)[25]

Névváltozatok:

16. számú kísérleti Tervezőiroda (1934–1996), Опытное Конструкторское Бюро 16 (ОКБ-16, ОКВ-16)

A. E. Nudelman Precíziós Mérnöki Tervezőiroda (1996–) Конструкторское бюро точного машиностроения им. А. Э. Нудельмана (КБточмаш, KBtocsmas)

Telephely: Moszkva

Fő feladatkör: repülőgépfegyverzet (tüzér és rakéta), légvédelmi eszközök, páncélelhárító eszközök

Jelentősebb tervezők és fegyverek:

- A. E. Nudelman, A. Sz. Szuranov: 37 mm-es NSz–37, 23 mm-es NSz–23 gépágyúk
- A. E. Nudelman, A. A. Richter: 23 mm-es NR–23, 30 mm-es NR–30 gépágyúk
- A. E. Nudelman: 37 mm-es N–37 gépágyú
- A. E. Nudelman: Sz–5, Sz–8, Sz–25 nem irányított raktéták
- 2K8 Falanga irányított páncéltörő rakéta
- Sztrela–10 légvédelmi rakéta

Díjak:

- Októberi Forradalom Érdemrendje
- Munka Vörös Zászló Rrdemrendje

A. G. Sipunov Gépészeti Tervezőiroda (korábban: KBP)[26]

Névváltozatok:

Kézifegyver Tervezőiroda (1927–1936), Проектно-конструкторского бюро по ручному и автоматическому стрелковому оружию (ПКБ, PKB)

14. számú Központi Tervezőiroda (1936–1966), Центральный Конструкторское бюро (ЦКБ-14, СКВ-14)

Gépészeti Tervezőiroda (1966–2013), Конструкторское бюро приборостроения (КБП, KBP)

A. G. Sipunov Gépészeti Tervezőiroda (2013–), Конструкторское бюро приборостроения им. академика А. Г. Шипунова (КБП)

Telephely: Tula

Fő feladatkör: kézifegyverek, töltények, repülőgépfegyverzet, légvédelmi eszközök, páncélelhárító eszközök

Jelentősebb tervezők és fegyverek:

- B. G. Spitalnij, I. A. Komarickij: 12,7 mm-es és 20 mm-es SVAK gépágyúk
- F. V. Tokarev: 7,62 mm-es TT öntöltő pisztoly
- M. E. Berezin: 12,7 mm-es UB géppuska, 20 mm-es B–20 gépágyú

25 http://www.kbtochmash.ru/about/aboutKB/ (Megtekintés: 2023. április 20.)

26 http://pvo.guns.ru/book/cast/kbp.htm (Megtekintés: 2023. április 15.)

– A. A. Volkov, S. A. Jarcev: 23 mm-es VJa gépágyú
– 9 mm-es Makarov öntöltő pisztoly
– 9 mm-es Sztecskin sorozatlövő pisztoly
– V. P. Grjazev, A. G. Sipunov: 23 mm-es GS–23 gépágyú, 30 mm-es GS–301 gépágyú
– 2Sz6 Tunguzka önjáró légvédelmi gépágyú
– BMP–3 páncélozott gyalogsági harcjármű

Díjak:
– Lenin Rend (1944)
– Októberi Forradalom Érdemrendje (1985)
– Munka Vörös Zászló Érdemrendje (1979)

Központi Precíziós Mérnöki Kutatóintézet (korábban: NII-61)[27]

Névváltozatok:

Kézi- és Repülőgépfegyver Kutatóintézet (1944–1948), Научно-исследовательский институт стрелково-пушечного вооружения авиации (НИИСПВА, NIISzPVA)

61. számú Kutatóintézet (1948–1961), Научно-исследовательский институт 61 (НИИ-61, NII-61)

Központi Precíziós Mérnöki Kutatóintézet (1961–), Центральный научно-исследовательский институт точного машиностроения (ЦНИИточмаш, CNIItocsmas)

Telephely: Kuncevo 1944–1950, Klimovszk 1950–

Fő feladatkör: kézfegyverek, speciális fegyverek (hangtompítós, víz alatti), védelmi felszerelések

Jelentősebb tervezők és fegyverek:
– P. I. Szerdjukov: 9 mm-es VSzSz Vintorez öntöltő mesterlövész puska
– V. V. Szimonov, E. M. Szimonova: 5,66 mm-es APSz víz alatti gépkarabély
– 7,62 mm-es Pecsenyeg géppuska
– 2Sz9 Nona 120 mm-es önjáró aknavető

Díjak:
– Októberi Forradalom Érdemrendje

27 http://cniitm.ru/our-institute/history/ (Megtekintés: 2023. április 25.)

Mellékletek

Megnevezés	NSz–23	N–37D	NR–23	NR–30	GS–23, GS–23L	GS–301
Tervezőiroda	OKB-16	OKB-16	OKB-16	OKB-16	NII-61, KBP	KBP
Konstruktőr	A. E. Nudelman, A. Sz. Szuranov	A. E. Nudelman	A. E. Nudelman, A. A. Richter	A. E. Nudelman, A. A. Richter	V. P. Grjazev, A. G. Sipunov	V. P. Grjazev, A. G. Sipunov
Tervezés	1943–1944	1944–1947	1946–1951	1952–1954	1955–?	1976–1982
Prototípus	1943	1944	1948	1954	1959	1979
Rendszeresítés	1944	1945?	1950	1955	1965	1983
Működési elv	rövid csőhátra-siklásos	rövid csőhátra-siklásos	rövid csőhátra-siklásos	rövid csőhátra-siklásos	alternáló gázdugattyús	rövid csőhátra-siklásos
Ismétlési rendszer	elektro-pneumatikus	elektro-pneumatikus	elektro-pneumatikus	elektro-pneumatikus	piropatronos	piropatronos
Elsütési rendszer	mechanukus	elektro-mechanikus	elektro-mechanikus	elektro-mechanikus	elektro-mechanikus	elektromos
Gyártó	Kovrov (2), Tula (636)	Izsevszk (74)	Kovrov (2), Kujbisev (525)	Kovrov (2)	Kovrov (ZiD)	Izsevszk (74)
Gyártási idő	1944–1953	1947–1956	1948–1956	1954–1993	1965–?	?
Gyártott darabszám	28479	20286	70363	?	?	?

3. sz. táblázat: A repülőgép gépágyúk általános jellemzői I.[28]

28 *Широкорад* 1999.

Megnevezés	NSz–23	N–37D	NR–23	NR–30	GS–23, GS–23L	GS–301
Űrméret (mm×mm)	23×115	37×155	23×115	30×155 B	23×115	30×165
Teljes hossz (mm)	1985 2085	2455 2451	2018 1980	2153 2153	1387/1537 ?/1537	1978 1978
Csőhossz (mm)	1450 1600	1361 1360	1450 1450	1600 1600	1000/1000 ?/1000	1120 1500
Tömeg (kg)	37 36,6	96-103 <103	39 37,5	66,5 66,5±1	49,2/50 ?/50,5±1,5	44 <50
Lövedék kezdősebessége (m/s)	700 700	675-690 675-690	680 690	780 780±10	715/715 ?/715±15	875-900 860±15
Tűzgyorsaság (lövés/perc)	600 510-570	400 >400	800-950 800-950	850-1000 >850	3200-3400/ 3200-3400 ?/3000-3400	1500-1800 1500-1800
Repesz lövedék tömege (g)[29]	200 201 201 OZT	765 735 735 OZT	200 200 201 OZT	400-405 410 400 OFZ	? 174 175 OFZ	? ? 390 OFZ
Páncéltörő lövedék tömege (g)	200 199 199 BZ	765 758 734,5 BZT	200 200 199 BZ	400-405 410 401 BR	? 174 175 BZA	? ? 390 BR
Másod- percenkénti lövedéktömeg (kg/s)[30]	2,00 1,69-1,91 1,99-2,01	5,10 4,90-5,05 4,90	2,67-3,17 2,67-3,17 2,65-3,18	5,67-6,75 5,8 5,67-6,68	? 8,70-9,86 9,33-9,91	? ? 9,75-11,7

4. sz. táblázat: A repülőgép gépágyúk általános jellemzői II.[31]

29 A lőszerek esetében egy harmadik adat is megjelenik, *Koll* 2009. alapján. A mezők alján lévő nagybetűs jelzés a Magyar Légierőben használt lőszer azonosítója.

30 Ez a mutató jelzi, hogy mekkora tömegű lövedékfelhőt képes az eszköz másodpercenként kibocsájtani, az adatok számított értékek. A harmadik adat *Koll* 2009. lövedéktömege és *Широкорад* 1999. tűzgyorsasága alapján lett kiszámítva.

31 Az első adat minden esetben *Широкорад* 1999. alapján, míg a második adat a gépágyúk sorrendjében a magyar szabályzatok alapján. *NSz–23* 1952., *N–37D* 1954., *NR–23* 1953., *N–30* 1963., *NR–30* 1984., *GS–23L* 1973., *GS–301* 1994.

Irodalomjegyzék

GS–23L 1973.
GS–23L repülőgép fedélzeti gépágyú műszaki leírás és üzemeltetési utasítás. Budapest, 1973. Hadtörténeti Könyvtár, Sz 15020, 149. példány.

GS–301 1994.
Re/204. A GS–301 repülőgép-fedélzeti gépágyú műszaki üzemben tartási szakutasítása (általános tájékoztató a gépágyúról). Budapest, 1994. Hadtörténeti Könyvtár, Sz 17337, 7. példány.

MiG–15 1955.
Utasítás a MiG–15 repülőgép fegyverzetének üzembentartására. Budapest, 1955. Hadtörténeti Könyvtár, Sz 3993, 104. példány.

MiG–15bisz 1955.
MiG–15bisz repülőgép műszaki leírása, II. rész, fegyverzet. Budapest, 1955. Hadtörténeti Könyvtár, Sz 12229, 66. példány.

MiG–21F–13 1964.
Re/303. MiG–21F–13 repülőgép műszaki leírása, II. kötet, fegyverzet. Budapest, 1964. Hadtörténeti Könyvtár, Sz 12579, 229. példány.

MiG–21MF 1972.
Re/344. A 96. típusú repülőgép műszaki leírása, II. könyv, fegyverzet. Budapest, 1972. Hadtörténeti Könyvtár, Sz 18417, 124. példány.

N–37D 1954.
37 mm-es N–37D önműködő repülőgép-gépágyú műszaki leírása és rövid üzembentartási utasítása. Budapest, 1954. Hadtörténeti Könyvtár, Sz 12272, 281. példány.

NR–23 1953.
A 23 mm-es „NR–23" repülőgép gépágyú (műszaki leírása). Budapest, 1953. Hadtörténeti Könyvtár, Sz 12265, 121. példány.

NR–30 1963.
NR–30 gépágyú. Budapest, 1963. Hadtörténeti Könyvtár, Sz 15138, 46. példány.

NR–30 1984.
Re/1155. NR–30 gépágyú fedélzeti gépágyú műszaki leírása és üzemben tartási szakutasítás. Budapest, 1984. Hadtörténeti Könyvtár, Sz 13886, 72. példány.

NSz–23 1952.
23 mm-es „NSz–23" repülőgép gépágyú szerkezete és üzembentartása. Budapest, 1952. Hadtörténeti Könyvtár, Sz 12264, 250. példány.

Koll 2009.
Koll, Christian: Soviet Cannon, a comprehensive study of soviet guns and ammunition in calibres 12.7mm to 57mm. Linz, 2009.

Кравченко 2019.
Кравченко, Е. Н.: Авиационная пушка НР–30. Moszkva, 2019.

Кравченко 2019.
Кравченко, Е. Н.: Стрелково-пушечное вооружечие самолетов ВВС КА, 1941–1945. Moszkva, 2019.

Монетчиков С.: Биография А. А. Рихтера.
Монетчиков С.: Биография А. А. Рихтера. Конструкторы: Советские конструкторы авиационного вооружения. // Журнал для подразделений специального назначения «Братишка». 2007. augusztus.

Новиков 1988.
Новиков, В. Н.: Накануне и в дни испытаний. Moszkva, 1988.

Широкорад 1999.
Широкорад, А. Б.: История авиационного вооружения. Minszk, 1999.

Autocannon on Jet Aircraft of Soviet Origin in Service with the Hungarian Air Force, 1951–2010

Following the disbanding of the Royal Hungarian Defence Forces in 1945 after the end of the Second World War, reorganisation of Hungary's military forces began, in 1947. By the autumn of 1951, these forces were already functional. It was in the interests of the Soviet Union that the reorganised Hungarian Air Force, operating on the western edge of the Soviet Union's sphere of influence, should be given the most modern equipment possible. In the Cold War period, the Hungarian Air Force was equipped with Soviet jet aircraft whose autocannon armament was among the world's best. From 1951 on, many types of such armament made their appearance in the Hungarian Air Force, but six principal types may be mentioned. The work on these autocannon types by five senior engineers in two design offices is presented. After the collapse of the Soviet Union, modern fighter aircraft were delivered to the Hungarian Air Force in a deal to settle the debts owed to Hungary by the Soviet state. These aircraft then served the defence of Hungary's airspace.

In the post-1945 period, the development of autocannon for aircraft was initially determined by the increased speeds and altitudes made possible by jet propulsion. The maximum speed of aircraft almost doubled, and greater speeds yielded timeframes for firing with traditional weapons that were significantly shorter than those in the case of propeller-driven machines. Increases in rate of fire and muzzle velocity were therefore necessary, as a direct hit was needed to bring down an aircraft. The solution turned out to air-to-air missiles,

which made their appearance in the 1950s already. With the development of radar systems and homing systems, autocannon were, by the 1960s, already relegated to the background in aerial combat; in this a role was also played by missile-based air defence systems then developing at a rapid rate. Autocannon were in this way downgraded to the performance of secondary tasks. On the other hand, because of further increases in speed, corresponding increases in rates of fire and muzzle velocities were also needed. In modern fighter aircraft, autocannon feature as secondary armament, but can sometimes give an aerial victory in close-combat encounters in which a pilot has run out of missiles. In the case of fighter-bombers, they are employed against ground targets also, when missiles either cannot be used or would cause excessive destruction. Furthermore, autocannon continue to be an important element in the defensive capabilities of fighter-bombers. It may therefore be said that although their significance is now less, barrelled weapons will probably not disappear from modern military aircraft.

Die Maschinenkanonenbewaffnung der Strahlflugzeuge sowjetischen Ursprungs in den Ungarischen Luftstreitkräften, 1951–2010

Nach dem Zweiten Weltkrieg und der Auflösung der Königlich Ungarischen Armee im Jahr 1945 wurde 1947 mit der Reorganisation der Streitkräfte begonnen, die im Herbst 1951 den funktionsfähigen Zustand erreichten. Es lag im Interesse der Sowjetunion, dass die reorganisierten Ungarischen Luftstreitkräfte am westlichen Rand ihrer Interessensphäre mit der modernsten Ausrüstung ausgestattet wurden. Während des Kalten Krieges wurden die Ungarische Luftstreitkräfte mit sowjetischen Strahlflugzeugen ausgerüstet, deren Maschinenkanonenbewaffnung zu den besten der Welt zählte. Die Ungarischen Luftstreitkräfte verfügten ab 1951 über zahlreiche Typen, hinsichtlich der Maschinenkanonenbewaffnung können aber insgesamt sechs Haupttypen unterschieden werden. Diese Maschinenkanonen sind das Ergebnis der Konstruktionsarbeit von fünf Chefkonstrukteuren aus zwei Konstruktionsbüros. Nach dem Zusammenbruch der Sowjetunion erhielten die Ungarischen Luftstreitkräfte als Tilgung der sowjetischen Staatsschulden moderne Kampfflugzeuge, die zur Verteidigung des ungarischen Luftraums eingesetzt wurden.

Die Entwicklung von Maschinenkanonen für Flugzeuge in der Zeit nach dem Zweiten Weltkrieg wurde zunächst durch die zunehmende Geschwindigkeit und Flughöhe der Strahlflugzeuge bestimmt. Die Geschwindigkeit der Maschinen verdoppelte sich nahezu, und der größere Geschwindigkeitsunterschied bot ein deutlich kleineres Zeitfenster für den Beschuss mit konventionellen Waffen als bei Propellerflugzeugen. Es war daher notwendig, die Feuerrate zu erhöhen, da ein direkter Treffer erforderlich war, um Flugzeuge abzuschießen. Die Lösung wurde die Luft-Luft-Rakete, die bereits in den 1950er Jahren entwickelt worden war. Mit der Entwicklung von Radarsystemen und selbststeuernden Lenksystemen wurden die Maschinenkanonen in den 1960er Jahren im Luftkampf in den Hintergrund gedrängt. Präzise Luft-Boden-Raketen verdrängten den Einsatz von Maschinenkanonen gegen Bodenziele, wozu auch die sich rasch entwickelnden, auf Raketentechnologie basierenden Luftabwehrsysteme beitrugen. Der Maschinenkanone wurde so nur eine ergänzende Rolle zuteil, aber die weitere Steigerung der Geschwindigkeit erforderte eine Erhöhung

der Feuerrate. Bei modernen Kampfflugzeugen ist die Maschinenkanone eine Zusatzbewaffnung, die jedoch den Luftsieg herbeiführen kann, wenn die Raketen ausgehen oder es zum Nahkampf kommt. Bei Jagdbomberflugzeugen kommt sie auch gegen Bodenziele zum Einsatz, wenn Raketenwaffen nicht verwendet werden können oder zu große Zerstörung anrichten würden. Die Maschinenkanone bleibt auch ein wichtiges Element der Selbstverteidigungsfähigkeit von Bomberflugzeugen. Obwohl ihre Bedeutung abgenommen hat, ist es also unwahrscheinlich, dass Rohrwaffen aus modernen Kampfflugzeugen verschwinden werden.

GYŰJTEMÉNYI MUNKA

Gondos László

BRIT CSAPPANTYÚS TERCEROL-PÁR KÉSZLETDOBOZBAN

A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Korai Lőfegyver Gyűjteményébe tartozó tercerol-pár készítője a doboz belsejébe ragasztott papírtanúsítvány szerint William Parker (1772–1841) fegyverműves volt. Parker műhelye London High Holborn nevű elővárosában működött, feltehetően 1794-től. A vállalkozás helyén korábban a John Field és apósa, John Clarke által vezetett ékszerész és ezüstműves üzlet volt bejegyezve. Az ifjú Parker inasként került a céghez, majd John Field 1790-ben bekövetkezett halálát követően, 1972. július 1-jén elvette annak özvegyét, Sarah Clarke-ot. Ez mindennapos dolognak számított, és nem csak a korabeli Nagy-Britanniában, de egész Európában is. William a házassággal „megörökölte" John Field félárván maradt három fiú- és négy leánygyermekét is. Előbbiek közül a két idősebb, John William Parker Field és William Shakespeare Field folytatta a nevelőapjuk által űzött fegyverművesi szakmát.

A műhely termékskálája sokrétű volt. Az egyszerű lőfegyverektől a céllövő- és párbajpisztoly-készletekig terjedt. Egyértelmű, hogy a siker sem maradt el, hiszen William 1801-től kezdve már Eduard kenti herceg, III. György és Charlotte királyné 1767-ben születetett negyedik gyermekének fegyverkészítőjeként hivatkozott magára. Az állami megbízásoknak köszönhetően a választék is bővült, hiszen idővel sújtóbotokat, bilincseket, kardféleségeket és jeladásra szolgáló kereplőket is készítettek a rendfenntartó erők számára.

Miután William Parker 1841-ben elhunyt, a cég Parker Field & Sons néven működött tovább. John W. P. Field 1850-ben, W. S. Field 1875-ben, majd a harmadik fiú 1877-ben bekövetkezett halálát követően a műhely címe megváltozott, 1877 és 1883 között a londoni Leman Street 59., majd 122., 1883 és 1886 között a szintén londoni Covent Garden negyedben található Tavistock Street 22. szám alatt volt bejegyezve. Ezt követően már nem lelhetők fel további adatok a műhely tényleges működéséről.

A zsebpisztolyok előfutárának tekinthető, nagy népszerűségnek örvendő tercerol-rendszerű lőfegyverek természetesen szintén jelen voltak a műhely árukínálatában. Mivel ezeknél az önvédelmet szolgáló, úgynevezett utazópisztolyoknál elsődleges szempont volt a könnyű szállíthatóság és rejthetőség, csökkenteni kellett a fegyver szélességét. Ezt úgy oldották meg, hogy a kakast (kovás gyújtás esetén a serpenyőt is) a csőtengely fölött helyezték el. Ebbe a sorba illeszkedik a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményébe tartozó készlet is.

A műtárgy 1966-ban került megvásárlásra a BÁV 51. számú boltjától, ami akkor az V. kerületi Kossuth Lajos utca 1. cím alatt volt megtalálható. A vételár 800 forint

volt. A készlet egy csappantyús tercerol-párból, egy lőportartó flaskából és egy golyóöntőformából, valamint a mahagóniból készült, némileg megkopott lakkozású dobozból áll. Ennek befogó méretei: hossz 22,1 cm, szélesség 13,3 cm, magasság 4,7 cm. A doboz fedlapját nyolccsúcsú sárgaréz lemez díszíti, amibe igény esetén bármilyen dedikációt, vagy más szöveget bevéshettek volna (pl. a tulajdonos nevét és címét). Az egykor kulccsal zárható doboz belsejét és rekeszeit zöld bársonnyal vonták be, bélelték ki. A fedlap belső oldalán elhelyezett nyomtatott tanúsítvány szövege a következő:

W. Parker Gun Maker To His Majesty and the Honorable Board of Ordnance, No. 233, High Holborn. Mechants, Dealers and others supplyd with all kind of Fire Arms of the best quality, on the lowest Terms, and shortest Notice.

Magyar fordításban:

W. Parker fegyverkészítőtől Őfelségének és a Tiszteletreméltó Hadszertárnak, High Holborn 233. szám alatt. Tűzfegyverek nagy választéka kereskedők, szállítók és mindenki más számára, a legjobb minőségben, a legalacsonyabb áron, a legrövidebb határidővel.

A nyomtatvány szövegét vadászjelenet öleli körül, amelyen két puskás úriember, két kutyával látható. A bal oldali eb szájában még ott látható az elejtett madár, a jobb oldali már letette azt a gazdája elé a földre. A szöveg fölött Nagy-Britannia oroszlántól és unikornistól övezett címere látható.

Az öntőforma felső szárának belső oldalán N°76 sorozatszám, míg az alsó száron, szintén belül W.D. monogram olvasható.

A henger alakú lőportartó teste vörösrézből, felső és alsó záróelemei sárgarézből készültek. A kiöntőcső nyitó-záró szerkezete ép, hiánytalan. A felső záróelemet három apró csavar rögzíti. Az alsó záróelemében került kialakításra a kapszlik tárolását szolgáló szelence, amit a recézett szélű körlemez eltekerésével lehet felnyitni. A lőportartó magassága 8,1 cm, szélessége 3,5 cm, rövidebb átmérője 2,5 cm.

A két tercerol mindenben megegyezik egymással, egyetlen sérülést kivéve: sajnos a doboz elülső felén elhelyezkedő fegyver kakasáról letört a hátrafeszítés megkönnyítését szolgáló nyúlvány, míg a másikról a biztosítógomb hiányzik. Az elsütőbillentyű kipattintható. A tokot, a kakast és a csőtorkolatot növényi ornamentika díszíti. A rövidke csövek lecsavarhatók. A tok bal oldalán W. PARKER LONDON felirat olvasható. A tok alján, az elsütőbillentyű előtt koronás V és koronás P beütőjelek láthatók. Előbbi a bevizsgálást, utóbbi a fegyver belövését tanúsítja. A markolat két oldalt recézett, gerincén rombusz alakú faberakás, benne ellipszis alakú rézlemez.

A beütőjelek és a felirat alapján a készlet 1837 és 1841 között készülhetett.

A markolatok mindkét oldala recézett, gerincük közepén ovális fémlap díszíti őket.

Főbb műszaki adatok:

	1.	2.
Teljes hossz (cm)	12,4	12,4
Csőhossz (cm)	3,7	3,7
Űrméret (mm)	9	9
Tömeg (kg)	0,123	0,123
Leltári szám	2465/Pu	

A csappantyús tercerol-pár a mahagónidobozban

A csappantyús tercerol-pár

A mahagónidobozban található tanúsítvány

A tok alján, az elsütőbillentyű előtt látható koronás V és koronás P beütőjelek

A lőportartó flaska

A golyóöntőforma

A Cased Pair of British Percussion Pistols

The Early Firearms Collection at the Military History Institute and Museum boasts many British weapons, for military and civilian use alike. Fine examples are a pair of small-calibre pistols made by William Parker in the middle third of the 19th century. Even today they represent gunsmith's art at the very highest level and would adorn any collection whatever. Likewise beautifully produced, the printed matter in the case is valuable as a document from the period, offering insights into product and company advertising practices two hundred years ago. The career of William Parker, maker of weapons, can be seen as typical of the time in which he lived.

Ein Paar britische Terzerol-Perkussionsrevolver in Setschachtel

Die Frühe Feuerwaffen-Sammlung des Instituts und Museums für Militärgeschichte umfasst eine Reihe britischer Waffen, sowohl für den militärischen als auch für den zivilen Gebrauch. Darunter befindet sich das von William Parker im mittleren Drittel des 19. Jahrhunderts gefertigte Terzerol-Set, welches auch heute noch die Spitzenkategorie der Büchsenmacherkunst darstellt und Prunkstück jeder Sammlung wäre. Der schön gestaltete Druck in der Schachtel ist auch als Zeitdokument wertvoll, da er einen Einblick in die Gewohnheiten erlaubt, wie vor zweihundert Jahren für Produkte und Unternehmen geworben wurde. William Parkers Karriere als Büchsenmacher kann ebenfalls als typisch für diese Zeit angesehen werden.

Kerék Eszter

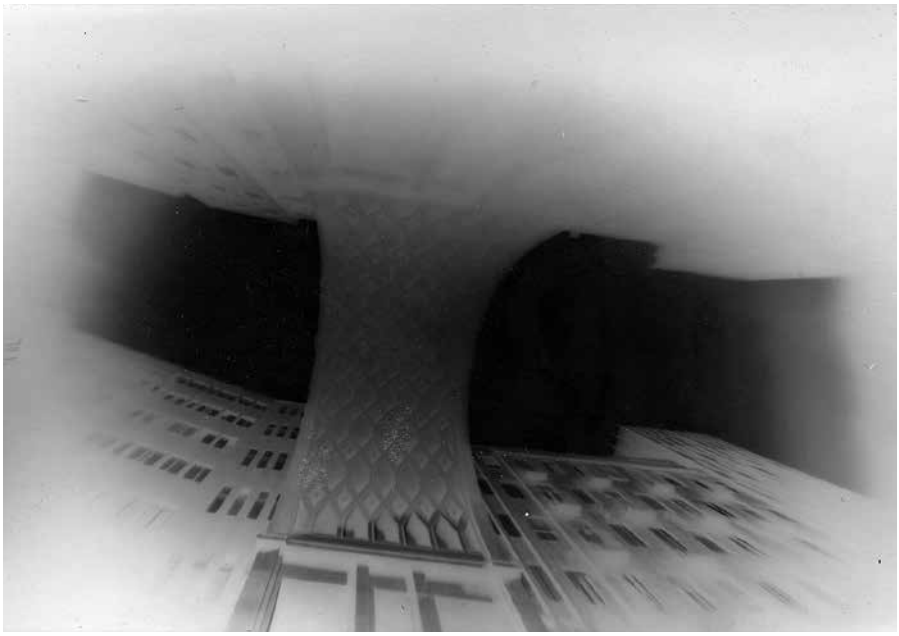
KORAI FÉNYKÉPÉSZETI ELJÁRÁSOK (1839–1890) A FOTÓARCHÍVUM GYŰJTEMÉNYÉBEN

A Fotóarchívum a Hadtörténeti Múzeum egyik legidősebb gyűjteménye. Létrejötte 1915 novemberére tehető, amikor a Honvédelmi Minisztérium 1/a osztályán belül létrehozták a levéltári alcsoportnak nevezett alosztályt azzal a feladatkörrel megbízva, hogy „*a honvédség és a magyar népfelkelő seregtestek harcéri iratait vegye másolatba, mielőtt azokat rendeltetési helyükre, a bécsi Kriegsarchivba továbbítanák*".[1] Az alosztály 1918 végére levéltárrá és múzeummá nőtte ki magát, a begyűjtött mintegy 24 000 felvétel pedig megteremtette a Fotóarchívum ma is létező alapját. A gyűjtemény igen gazdag képanyagot őriz, amelyben a fényképezés korai technikai eljárásaival készült felvételek is megtalálhatók. Bár szerény keretek között, de általuk megismerhető a fotográfia története.[2]

A képalkotás előfutárának tekinthető *camera obscura*[3] a fényképezés történetének első állomása. Azt már Arisztotelész is megfigyelte, hogy egy szűk nyíláson egy teljesen sötét terembe behatoló fénysugár a szemközti falon fordított állásban rajzolja meg a lyuk előtti világot.

A lencsetag nélküli szerkezet első leírását Alhazen (Ibn al-Haiszam; 965–1038)[4] adja a 10. századból, de említi Leonardo da Vinci is. Giovanni Battista della Porta zenei kísérettel ellátott vadászjelenetet közvetített egy apró lyukon át az elsötétített szobában ülő közönségnek. Az eredetileg fordított állású képet egy tükör segítségével állította talpra. A későbbiek során mint rajzolási és festészeti segédeszköz terjedt el. Szintén ebben a fejezetben kell megemlíteni a *laterna magica*-t, a bűvös lámpát, amelyről már a 15. században tesznek említést, később a vásárok elengedhetetlen látványossága, a szórakozni kívánó családok kedvelt eszköze lett. Az üveglapokra festett képeket egy fényforrás – általában gyertya, olaj-, vagy petróleumlámpa – és egy lencse segítségével ki lehetett vetíteni egy megfelelő felületre.[5]

1 *Vajdáné* 1987. 111. o.
2 *Vajdáné* 1987. 115. o.
3 Camera obscura vagy lyukkamera. Teljesen zárt doboz, elülső falán kis keresztmetszetű nyílással. Az ezen át behatoló fénysugarak a kívül lévő tárgyak színes, hű, de fordított képét rajzolják ki a doboz hátsó falának belső oldalán.
4 Arab természettudós, aki felismerte, hogy egy szűk nyíláson áthatoló fény a dolgok valódi, de fordított képét adja.
5 Bizonyos értelemben a laterna magica a diavetítő ősének tekinthető.

A Madách-ház boltíve alulnézetből, camera obscurával készített negatív papírkép, 2006 (A szerző felvétele)

A Madách-ház boltíve alulnézetből, camera obscurával készített negatív papírkép pozitív kópiája, 2006 (A szerző felvétele)

Ám a keletkezett kép kémiai úton történő rögzítésének kísérleteire[6] egészen a 18. századig várni kellett.[7]

A fényképezés szabadalmaztatásának kora nemcsak fotótechnika-történeti megközelítésből érdekes, társadalom-, és művészettörténeti szempontból is érdemes áttekinteni. A klasszicizmus lassú háttérbe szorulásával egy kispolgári miliőt, békét, nyugalmat sugárzó stílus, a biedermeier jelentkezett. A valóság és az ember minél pontosabb leképezése, az erre való igény mind a képzőművészetben, mind a tudományban egyaránt erősödött. Így nem is csoda, hogy e kor művésze a szorgalmas, dolgos, józan, átlagos emberi sorsot kívánja megörökíteni, annyira élethűen, amennyire csak lehetséges. Ugyanakkor az arckép készíttetése a 18. század eleje óta töretlenül hódító divat volt. A rokokó miniatűr portréfestményeinek új megjelenési formája lett a sziluett. Az árnyékképekhez nem szükségeltetett különösebb tehetség, a modell árnyékképét kellett lerajzolni, majd kivágni.[8] Az egyre korszerűsödő kőnyomat, réz- és acélmetszet segítségével a tájak, városok, személyek képét még nagyobb példányszámban és egyre pontosabb leképezésében szemlélhette a polgári közönség.

A valóság illúzióját keltő laterna magica vetítések mellett népszerűek voltak a dioráma-,[9] és a panorámaelőadások, amelyek a művészi szórakozást szolgálták. A panorámában, egy a terem közepére épített emelvényen szemlélhette a látogató a 360 fokban elé táruló világot. A camera obscura segítségével a falra rajzolt, majd megfestett képek általában tájat vagy várost ábrázoltak.[10] A panoráma statikus élményéhez képest a diorámában, mint egy színházban, a közönség ülve nézte a bonyolult megvilágítási technikák segítségével a mozgás benyomását keltő jeleneteket: az égen úszó bárányfelhőket, a napnyugtát és a napfelkeltét.

A fotografikus kép rögzítéséhez alapvetően három tényező egyidejű jelenléte szükséges: a képalkotáshoz egy optikai rendszer, egy fény hatására változó vegyi anyag és ezt a változást rögzíteni képes eszköz. A 19. század elejére a háromból két feltétel adott volt. 1839-ig Németországban, Angliában és Franciaországban végeztek számtalan kísérletet az ezüstsók fényérzékenységét kihasználva, hogy megoldják a képrögzítés problémáját. Franciaországban Nicéphore Nièpce (1765–1833) 1812-től dolgozott a camera obscura képének rögzítésén. Rajongott a litográfiáért,

6 Bár régi megfigyelés volt, hogy az ezüst-nitrát fény hatására megfeketedik, kísérleteivel 1727-ben Johann Heinrich Schulze bizonyította be az ezüstsó fényérzékenységét. Thomas Wedgwood, egy kémia szakos egyetemista 1790 körül kísérletezett fényérzékeny anyagokkal, amelyekkel a camera obscura által létrehozott képet kívánta rögzíteni. Kísérletei kilenc évvel később zátonyra futottak, mert a képek túl halványra sikerültek. Az igazi áttörés John Herschel angol csillagász nevéhez köthető, 1819-ben fedezte fel, hogy a nátrium-tioszulfát, azaz a fixirsó oldja az ezüst-kloridot.

7 *Szarka – Fejér* 1999. 152. o.

8 A kor szelleme, illetve a képekre éhes polgárság további, a valóságot hűen leképezni tudó szerkezetet keltett életre: többek közt a Gilles-Louis Chrétien által közreadott fizionotrászt, amelynek használatával miniatúrákat lehetett létrehozni, vagy a William Hyde Wollaston által szabadalmaztatott camera lucida-t, amely a tárgyak természethű lerajzolására szolgál

9 Az első diorámát Párizsban 1822-ben az a Daguerre nyitotta meg társával, Charles Marie Boutonnal, akit nem sokkal később a fotográfia felfedezőjeként fog jegyezni az egész világ.

10 *Szarka – Fejér* 1999. 13. o.

így az ahhoz használt követ próbálta fényérzékennyé tenni. Miután a kő alkalmatlannak bizonyult, különböző hordozókkal próbálkozott, fémlemezre, üveglapokra próbált aszfaltréteget felvinni, majd ebbe maratta a rögzített képet, amelyet papírlevonattal kísérelte meg sokszorosítani. Kísérletei azonban nem jártak eredménnyel, a kép nem bírta a marást. Azt a technikai eljárását, amely később jónéhány fotomechanikai kísérlet alapja lett, heliográfiának nevezte el. Egy francia optikusnál, Chevalier-nél (1804–1859) 1825 tájékán vásárolt egy szakértelemmel megépített camera obscurát és ónlapokat, amelyek a fényérzékeny réteg hordozójaként szolgáltak. Dolgozószobája ablakából nyolc órás exponálási idő után megszületett az első fényképnek nevezhető felvétel. A kész képet levendulaolajjal hívta elő, amely a fény által meg nem világított aszfaltot feloldotta a lemezről.[11] Chevalier beszámolt Louis Jacques Mandé Daguerre-nek (1787–1851) honfitársuk munkásságáról, a két kutató 1829-ben partneri szerződést kötött, Nièpce az eredményes együttműködés jegyében átadta ismereteit. A következő három évben külön kísérleteztek levélben tájékoztatva egymást az elért eredményekről. Nièpce 1833-as halálát követően fia, Isidore lett Daguerre társa, de csak papíron. Két évvel később annyira eltért egymástól a két műveleti sor, hogy a szerződést módosítani kellett. A jelentős különbségek miatt 1838-ban az eljárást Daguerre saját maga után dagerrotípiának nevezte el.[12] Az 1839-ben bemutatott művelettel fényezett ezüstlapra egyetlen pozitív kép készült. Az eljárás azon a felismerésen alapult, hogy ezüsttel bevont rézlapon fényezés után jódgőzök hatására fényérzékeny ezüstjodid-réteg képződik. Az így fényérzékenyített lemezt fényképezőgépben megvilágították, majd a megvilágított képet 60 °C-on higanygőzökkel hívták elő. Az előhívott pozitív kép rögzítése után nátrium-tioszulfát (kezdetben egyszerű konyhasó) oldatát használták. A dagerrotípia igen részletgazdag képet adott, de a lemez felülete könnyen megsérült. Óriási hátránya, hogy fényképészeti úton közvetlen másolatot, kópiát készíteni nem lehet róla. Nièpce heliográfiájának mintájára már a dagerrotípia felfedezését követő években igyekeztek a másolás kérdését megoldani. Az ezüstlemezek maratásához salétromsavat, illetve salétromsav és sósav keverékét, valamint meleg réz-klorid oldatot használtak, hogy az ezüstlemezeket mélynyomású dúcokká alakítsák. A legelső, közvetlen dagerrotíp-lemezdúcokról készült illusztrációkat tartalmazó könyv 1840-ben jelent meg Excursions Daguerriennes címmel. Ez a közvetlen mélynyomásos eljárás körülményessége és tökéletlen volta miatt nemigen tudott elterjedni. A dagerrotípiákat inkább litográfiákban, fa-, réz- és acélmetszetekbe átrajzolva sokszorosították.[13] Hazánkban dagerrotíp nyomólemezről készült sokszorosítás eddig ismeretlen.[14] A Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívuma két dagerrotípiát őriz, az egyiken Kosztolányi Móric (1806–1884), a császári és királyi 33. gyalogezred

11 *Baatz* 2003. 11–18. o.

12 *Szakra – Fejér* 1999. 153–155. o.

13 A litográfiában, metszetben való alkalmazás viszonylag korán megkezdődött. Vahot Imre negyedéves folyóirata, *A magyar föld és népe* már 1848-ban ismeretlen fényképész dagerrotípiái után közölt városképeket. Ugyancsak itt jelent meg a legelső fotografikus néprajzi ábrázolás is a híres dunántúli betyár, Sobri Jóska családjáról. Vahot másik kiadványa a *Magyar- és Erdélyország képekben* című kétkötetes munka Varsányi János felvételeit közölte acélmetszetekben 1853–1854-ben.

14 *Barabás* 1963. 92–93. o.

Kosztolányi Móricz 1848–1849-es honvéd ezredes felesége, Mambrino Franciska és gyermekei, Árpád és Aranka körében, 1842 (Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívum 31577/Fk)

főhadnagya látható családja körében[15] 1842-ben, a másik Klempa (Klempay) Sándor (1825–1907) főhadnagyról készült valószínűleg az 1850-es években.[16]

Daguerre találmánya igen rövid idő alatt terjedt el Európában, sőt Amerikában is. A világpremier után Ausztriában és Svájcban is bemutatták a találmányt, de újságcikkekből ismerték Lengyelországban, Magyarországon és Svédországban is. Amerikában Morse, a távíró tökéletesítője szintén ekkor mutatott be egy

15 Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívum 31577/Fk.
16 Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívum 71092/Fk.

New York-i templomot ábrázoló dagerrotípiát. 1840-ben megjelent az első magyar nyelvű szakkönyv, ugyanebben az évben a Lloyd-palotában készült az első hazai fényképfelvétel. Vállas Antal a Magyar Tudományos Akadémia tagjainak először bemutatta az általa készített felvételeket, majd pedig a magával hozott gépével megörökítette a Duna-partot és a Várat. Magyarországon az első fényképészeti portréműtermet 1841-ben Marastoni Jakab nyitotta a Nákó-házban (Gresham-palota), fotómasinájával négy vidéki műutazást is tett, több száz felvételt készítve.[17] A következő években országszerte sorra nyíltak az atelierek.[18]

A nagy találmány híre hamar bejárta a világot, hamarosan egy angol úr, William Henry Fox Talbot (1800–1877) is tudomást szerzett róla. A bejelentés előtt öt évvel már ő is kísérletezett fényérzékeny papírok megvilágításával. 1840-ben végül megtalálta a megfelelő kémiai anyagot a fotópapír érzékenységének növelésére, így a megvilágítási időt néhány másodpercre tudta csökkenteni. Ez egy gallusz-sav–ezüstnitrát oldatban előhívott, méhviasszal átlátszóvá tett papírnegatív volt, amelyet egy ív sópapírra helyezve kapott pozitív kontaktkópiát, azaz sónyomatot. Az eljárást kalotípiának nevezte el. Igaz, az elismerés tekintetében alulmaradt Daguerre-rel szemben, de kutatásai lehetővé tették, hogy a fényképezés tömegmédiummá váljon. Ezen – a negatív-pozitív eljárás – elvén nyugszik minden modern fotográfiai képalkotási módszer.

Talbot papírnegatívját először Édouard Baldus (1813–1889) módosította, majd Louis-Desiré Blanquart-Evrard (1802–1872) tökéletesítette zselatin és keményítő hozzáadásával. Utóbbi 1850-ben kidolgozott módszerét a századfordulóig általánosan használták. A napfény-másolópapír elkészítéséhez egy vékony papírlapot albuminnal (tojásfehérjével) vontak be, így félkész állapotban került forgalomba a nyersanyag, amit használatbavétel előtt ezüst-nitrátfürdőben úsztatással fényérzékenyítettek. Ilyen állapotban nem volt tartós, néhány napon belül fel kellett használni. Az albuminpapírra másolt képet aranyat vagy platinasót tartalmazó fürdőben színezték és nátrium-tioszulfát vizes oldatában rögzítették. Az albuminpozitív a sópapírnál több részletet, szebb tónusokat adott. Bár a gyűjtemény számos darabjánál ez az eljárás van megadva készítési technikaként, biztosak csak néhány esetben lehetünk.[19]

17 *Barabás* 1963. 177–188. o.

18 1942-ben Trasch Ferenc a mai Hercegprímás utca egyik házában kezdett dolgozni, 1843-ban Khogler és Stur nyitotta meg üzletét Pesten. Az utóbbinál kezdte pályáját Kawalky Lajos, aki 1844 első hónapjaiban önállósította magát. Vele együtt dolgozott Strelisky Lipót, aki 1846-ban az Október 6. utcában nyitott műtermet. Budán 1846–1847-ből Heller József és Góla Ádám működéséről maradtak fenn források. A vidéket vándor-dagerrotípisták járták: Szombathelyen Beck Vince, Sopronban Wagner Krisztián.

19 Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívum 87802/Fk és 2016.90.1/Fk, 37146-37151/Fk. A Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívum 2016.88.1/Fk színezett albumin, amelyet Julius von Blaas 1890-ben festett meg.

József főherceg portréja, 1868 körül (Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívum 87802/Fk)

Az albuminos eljárással készült pozitív vékony papírhordozója száradáskor a fényérzékeny réteggel befelé erősen összekunkorodott, ezért a legtöbb esetben egy erős kartonra kasírozták. Ez a technika hetven évig határozta meg a fényképek megjelenési formáját.[20]

Úgynevezett vizitkártya, kisméretű, 6×9 cm-es kartonra ragasztott fénykép-arckép. A 19. század második felében névjegy helyett használták, innen az elnevezés. Klapka György 1848–1849-es honvéd tábornok, 1850 körül (Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívum 45540/Fk)

20 *Szarka – Fejér* 1999. 160. o.

Úgynevezett kabinetkép, a nagyobb méretű, körülbelül 12×16 cm-es fénykép. Fali vagy asztali álló keretbe helyezve szobák díszítéséül szolgált, innen az elnevezés. Czetz János 1848–1849-es honvéd tábornok, 1900 körül (Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívum 93230/Fk)

Az előzőekben bemutatott vázlatos fotótörténet jól szemlélteti, hogy a képrögzítés technikájának kidolgozása olyan tudósokat foglalkoztatott elsősorban, akik a sokszorosítás, a tudományos pontosságú leképezés vagy a diorámák és panorámák tökéletesítésére törekedtek. Nièpce a litográfia, a pontos és valósághű reprodukció megalkotása, Daguerre a dioráma valóságélményének növelése, Talbot pedig a tudományos képrögzítés megoldása érdekében fogott bele kísérleteibe.[21] Sir John Frederick William Herschel (1792–1871) angol csillagász is sokat foglalkozott fényképészeti kérdésekkel. Nevéhez több, a fotográfiában mérföldkőnek számító felfedezés is köthető. Ő észlelte elsőnek, hogy az ezüstvegyületek a vörös fényre kevésbé érzékenyek, mint a kékre és az ibolyára, ő oldotta meg a képek végleges rögzítésének kérdését 1819-ben tett felfedezésével, az ezüst-klorid nátrium-tioszulfáttal (fixírsóval) való oldhatóságával. A vassókkal történő fénymásolásra vonatkozó vizsgálatainak eredményeit 1842-ben adta közre. A cianotípia, vagy a kéknyomat eljárás a szerves vassók fényérzékenységén alapuló legolcsóbb fénymásoló eljárás. A másolópapír felületét rendszerint ferri-ammónium-citrát és kálium ferri-cianid enyhén citromsavas oldatával vonják be. Fény hatására a háromértékű vasionok kétértékűvé redukálódnak, majd az előhíváskor – ez a papír vizes fürdetéséből áll –, a jelenlévő ferri-cianiddal Turnbull-kék[22] színű csapadékot alkotnak. A vizes kimosás egyben a kép rögzítése is, az át nem alakult vas(III)sók kioldódnak a rétegből.[23] A Fotóarchívum első világháború harcait bemutató anyagából Grausz Sándor tartalékos főhadnagy[24] készített cianotípiákat az olasz fronton. Szolgálati ideje alatt

21 *Szarka – Fejér* 1999. 17. o.

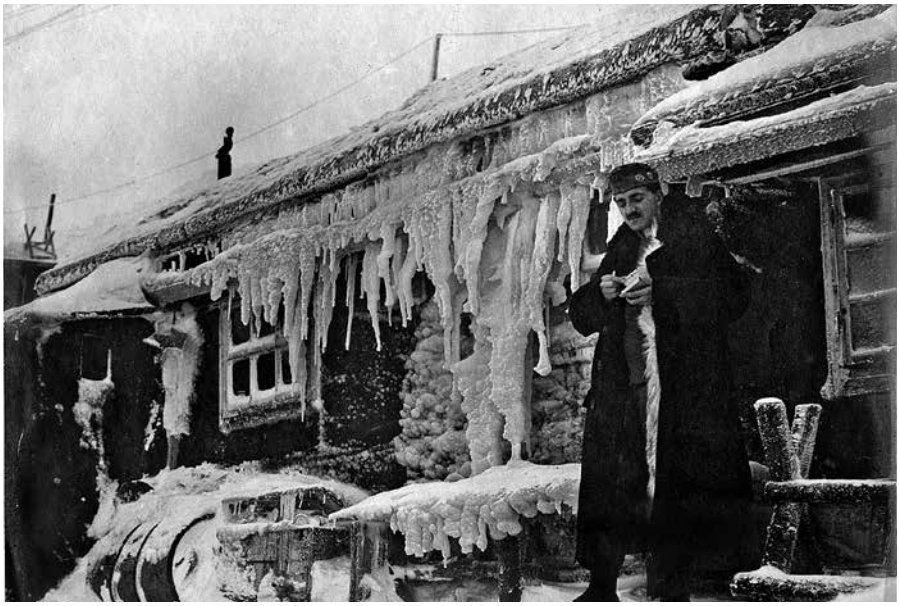
22 Mai, köznapibb neve a berlini-kék, de szinonimaként használatosak a poroszkék, bronzkék, ferrocián-kék, párizsi kék, vas-cián-kék, vaskék elnevezések.

23 *Barabás* 1963. 305. o.

24 *Budapesti Közlöny,* 1916. május 17. 50. évf. 133. sz. 1. o.

1915 és 1917 között a 66. gyalogezred II. zászlóaljának életét örökítette meg: a barakktáborok épületeit, lövészárkok építését, bajtársai mindennapjait.[25]

Utolsóként, a gyűjteményben megtalálható korai eljárások közül az úgynevezett direktpozitívok kerülnek tárgyalásra. Ide sorolandó minden olyan fotográfiai eljárás, ami negatív közbeiktatása nélkül, egy egyszerű előhívás után a valóság megörökített pillanatát pozitív képként adja vissza. Az így készült képek többnyire nem sokszorosíthatók, minden felvétel egyedi, az eljárás hátránya a viszonylag kis érzékenység.[26] Az ilyen fotóanyagok működésének alapelve többnyire a szolarizáció[27] vagy a Herschel-effektus,[28] amely képfordulást eredményez. A ferrotípia, más nevén amerikai gyorsfénykép vagy a szegények fényképe az amerikai polgárháború (1861–1865) ideje alatt volt különösen népszerű, Európában 1870 körül terjedt el az oldott aszfalttal, lámpakorommal vagy japánlakkal sötétre színezett bádoglemez. Az eljárás tónusértékei nem teljesek, hiányoznak belőle a fehér és a sötét tónusok. Kezdetben kollódiumos, majd a századforduló után kizárólag zselatinos az emulzió, ennek megfelelően a színe lehet fekete vagy barna lakkozású. A lemezeket készen lehetett vásárolni, a fényképész maga vágta a kívánt méretre. Általában a vándorfényképészek kedvelt műfaja volt, ezért olyan fényképezőgép készítésére törekedtek, amellyel az exponálást követően a helyszínen az előhívást és a fixálást is meg tudták

Fényszóró-fedezék a Pass le Selle-n (Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívum 45094/Fk)

25 *Nagy-Lukács* 2020. 168. o.
26 *Barabás* 1963. 350. o.
27 A küszöbmegvilágítás 10^4-10^6-szorosánál jelentkező képfordulási jelenség.
28 Herschel-effektus vagy fakítási effektus. A 725–900 mμ hullámhosszúságú vörös fénnyel besugárzott felületi látens kép elpusztul.

Szurmay Sándor hadnagy lóháton, 1888–1889 körül (Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívum 63862/Fk)

oldani. A leggyakoribb méret a 6,4×8,9 cm, ritkább a 9×13 cm, olykor papírkeretben, ritkábban üveg alatt keretezve adták át a gyorsfényképet. A Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívuma tizenkét kisméretű – zömmel 6×9 cm-es vagy 6,5×9 cm-es, illetve egy esetben 4,5×6,5 cm-es – két nagyobb, 9×13-as méretű ferrotípiát is őriz, amelyből az egyik papírkeretes. Ezen Szurmay Sándor hadnagy látható lován 1888–1889-ben mint a bécsi császári és királyi Hadiiskola hallgatója, a másik egy csoportkép Wilhelm Junk őrnaggyal.[29]

Irodalomjegyzék

Baatz 2003.
Willfried Baatz: Fotográfia, Budapest, 2003.

Barabás 1963.
Fotólexikon. Főszerk. *Barabás János*. Budapest, 1963.

29 Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívum 22331/Fk. A képen megörökített jelenetből, valamint a háttérben látható dekoráció feliratából következtetve az felvétel készítésének időpontja 1896 novemberére tehető.

Nagy-Lukács 2020.
Nagy-Lukács Fanni: Kékben szebb – cianotípiák az első világháborúból a Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívumában In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 20. Szerk. *Forgács Márton – Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia*. Budapest, 2020. 167–173. o.

Szarka – Fejér 1999
Szarka Klára – Fejér Zoltán: Fotótörténet, Budapest, 1999.

Vajdáné 1987.
Vajdáné Csizmarik Irén: A Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívuma. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 2. Szerk. *Hetés Tibor – Makai Ágnes*. Budapest, 1987. 111–192. o.

Early Photographic Processes (between 1839 and 1890) Represented in the Photo Archive's Collection

As one of the oldest collections at the Military History Institute and Museum, the Photo Archive preserves pictorial material of great richness. It contains many images made using early photographic techniques. Within narrow bounds admittedly, they teach us about the (cultural) history of the photograph and of photography, but also offer insights into the society and fashions of the age. The subject-matter of the first photographs made using the daguerreotype process tended to be landscapes and buildings; portraiture could only really develop later on, following many technical improvements. When the initially patented process became public knowledge, physicians, chemists, and enthusiastic amateurs all worked to perfect techniques for the recording of images.

Frühe Verfahren in der Sammlung des Fotoarchivs zwischen 1839–1890

Als eine der ältesten Sammlungen des Museums für Militärgeschichte verfügt das Fotoarchiv über ein sehr reichhaltiges Bildmaterial, darunter eine große Anzahl von Aufnahmen, die mit frühen technischen Verfahren der Fotografie angefertigt wurden. In bescheidenem Umfang ermöglichen sie nicht nur, sich mit der (Kultur-)Geschichte der Fotografie vertraut zu machen, sondern geben auch einen Einblick in die Gesellschaft und die Mode der damaligen Zeit. Die ersten Fotografien, die mit Daguerres Erfindung gemacht wurden, hatten vor allem Landschaften und Gebäude zum Thema; Porträts entstanden erst später, nach vielen technischen Verbesserungen. Nachdem die Erfindung gemeinfrei wurde, arbeiteten Ärzte, Chemiker und begeisterte Amateure an der Vervollkommnung der Bildaufnahmetechniken.

Berkesi Balázs

KÉT ZUBBONY DÉL-AFRIKÁBÓL (1970–1990)

Néha különös helyszínekről, messzi vidékről származó tárgyak is bekerülnek a Hadtörténeti Múzeum Egyenruha és Felszerelés Gyűjteményébe. Ezek sorába tartozik az a két darab is, amely különösen felkeltette az érdeklődésemet, s ezért az alábbiakban bemutatni kívánok.

Ez a két egyenruha-darab az afrikai dekolonizáció történetéhez kapcsolódik, a rhodesiai[1] (ma: Zimbabwe) „bozótháború"-hoz (1965–1980), valamint az azzal részint párhuzamosan futó „határháború"-hoz (1966–1989), amelyet a Dél-Afrikai Köztársaság vívott a mai Namíbia-Angola határvonalon a SWAPO[2] gerillák, valamint a FAPLA[3] és az azt támogató kubai csapatok ellen.[4] A két, a Múzeumba ajándékozás útján került tárgy egy-egy zubbony, amelyek nem csak azért kapcsolódnak egymáshoz, mert a fekete kontinens déli részéről származnak, hanem mert egy közös „őssel" is rendelkeznek. Megismerésük egy általunk alig ismert történetbe és egy, a miénktől eltérő, de érdekes katonai nyelvezetbe, illetve szleng-világába is betekintést enged.

1 A legújabb magyar helyesírás szerint használhatjuk „rodéziai" alakban is. Mivel azonban a dél-afrikai országot Cecil John Rhodes (1853–1902) angol születésű dél-afrikai közgazdász, üzletember, bányamágnás és politikus alapította meg és nevezte el magáról, helyesebbnek véljük a hagyományos, családnevet követő írásmódú alakot használni.

2 South West Africa People's Organisation – Délnyugat-Afrikai Népi Szervezet. Vö. South African Military Dictionary – Glossary of Military Terms. https://www.salegion.org.uk/south-african-military-dictionary-glossary-of-military-terms/ (Megtekintés: 2023. március 8.)

3 Forças Armadas Populares de Libertação de Angola – Népi Fegyveres Erő Angola Felszabadításáért, az MPLA (Movimento Popular de Libertação de Angola – Népi Mozgalom Angola Felszabadításáért) fegyveres szárnya. Vö. https://www.salegion.org.uk/south-african-military-dictionary-glossary-of-military-terms/ (Megtekintés: 2023. március 8.)

4 Dél-Afrika megkezdi a visszavonulást. (*Múlt-kor,* 2004. augusztus 13.) https://mult-kor.hu/cikk.php?id=6619 (Megtekintés: 2023. március 8.)

Az első egy „Brushstroke”[5] mintás rhodesiai zubbony.

Egy világot bejárt kép: a rhodesiai fegyveres erők két katonája az 1970-es években, hanyagul, a nagy melegre való tekintettel ing nélkül viselt, feltűrt ujjú „Brushstroke” mintás zubbonyban (Forrás: Reddit[6])

A másik egy egyszínű dél-afrikai „Slangvel”[7] ejtőernyős ugródzseki.[8]

Két SADF[9] ejtőernyős, tábori körülmények között az 1980-as években. Az általuk viselt ugródzsekit könnyű volt megkülönböztetni a standard összfegyvernemi gyakorló zubbonytól. (Forrás: Pinterest)

5 Jelentése „Ecsetvonás”. Ez a leggyakoribb elnevezése.
6 https://www.reddit.com/r/HistoryPorn/comments/ci9iv8/selous_scouts_of_the_rhodesian_army_during_th/ (Megtekintés: 2023. március 22.)
7 Afrikaans szó, jelentése: „kígyóbőr”. A hivatalos elnevezés helyett használt ragadvány név. *Peter McAleese:* Beyond No Mean Soldier. https://www.salegion.org.uk/peter-mcaleese-beyond-no-mean-soldier/ (Megtekintés: 2023. március 9.)
8 Paratrooper jump smock.
9 South African Defence Force – vagy afrikaans nyelven Suid-Afrikaanse Weermag – Dél-Afrikai Védelmi Erő. Ennek részét képezte a Dél Afrikai Hadsereg (SAA – South African Army), a Dél

Rhodesia (mint Dél-Rhodesia) eredetileg a brit Dél-afrikai Unió része volt, azonban 1965-ben egyoldalúan kikiáltotta függetlenségét. Az Ian Smith (1919–2007) vezette kormány (1965–1979/80) közel 15 évig folytatott gerillaellenes (COIN)[10] háborút a keleti tömb, valamint a Kínai Népköztársaság támogatását élvező ZANU[11] (katonai szárnya a ZANLA),[12] illetve a ZAPU[13] (hadereje a ZIPRA)[14] ellen az ország ellenőrzéséért. A harcok végül a gerillák politikai győzelmével értek véget és Rhodesia átalakult Zimbabwévé.[15] A Rhodesiai Biztonsági Szolgálat erői (azaz a reguláris hadsereg, légierő, valamint a rendőrség) a háború során tagadhatatlanul hatékonyan küzdöttek a két felkelő marxista-leninista-maoista frakcióval szemben. A szavannán járőröző, rövidnadrágot, rövid vagy feltűrt ujjú tereptarka zubbonyt (esetleg inget), szemernyős sapkát, nagy hátizsákot és „chest rig"-et[16] viselő, egzotikus álcázó felfestéssel ellátott FN FAL-variáns öntöltő puskát cipelő fehér – vagy fekete, hisz a haderő jelentős részét a helyi közösségek tagjai adták – katona képe a populáris kultúra szerves részévé vált nemcsak az országon belül, hanem – némi hamis romantikával fűszerezve – a nyugati kultúrában is. A szervezet létére, történetére a mai napig ható kultusz épült.

A zubbony mintázata ismerősnek tűnhet, de közben egyedi vonásokat is mutat, hiszen egy „hazai" gyártású darabról van szó, a már említett „Brushstroke" mintázattal. Ennek a mintának a megértéséhez vissza kell mennünk a második világháborúig.

A brit és nemzetközösségi haderőknél (azon belül is a légideszantnál, valamint a különleges erőknél) 1941-ben rendszeresítették a tereptarka „Denison[17] Smock"[18] dzsekit, amelyet nem csak a háború során, hanem azt követően is alkalmaztak.[19]

Afrikai Légierő (SAAF – South African Air Force) és a Dél Afrikai Haditengerészet (SA Navy – South African Navy). Vö. South African Military Dictionary – Glossary of Military Terms. https://www.salegion.org.uk/south-african-military-dictionary-glossary-of-military-terms/ (Megtekintés: 2023. március 8.)

10 Counter Insurgency – Felkelő ellenes.

11 Zimbabwe African National Union – Zimbabwei Afrikai Nemzeti Szövetség.

12 Zimbabwe African National Liberation Army – Zimbabwei Afrikai Nemzeti Felszabadítási Hadsereg.

13 Zimbabwe African People's Union – Zimbabwei Afrikai Népi Szövetség.

14 Zimbabwe People's Revolutionary Army – Zimbabwei Népi Forradalmi Hadsereg.

15 *Tor G. Jakobsen:* The Fall of Rhodesia. Why did the white minority rule end in today's Zimbabwe? https://web.archive.org/web/20170720210840/http://www.popularsocialscience.com/2012/10/19/the-fall-of-rhodesia/ (Megtekintés: 2023. március 8.)

16 Magyarul talán málhamellénynek vagy pántos málhaövnek nevezhetjük.

17 A nevét egy Denison nevű brit őrnagyról kapta, aki tervezte. https://www.paradata.org.uk/article/history-and-demise-denison-smock (Megtekintés: 2023. március 22.)

18 Munkaköpenyként és overálként is fordítható, de szerepét tekintve a zubbonyra felvehető felsőruha, ezért érdemes dzsekinek hívni.

19 Rhodesian Brushstroke. https://www.fireforceventures.com/Rhodesian-Brushstroke_ep_51-1.html (Megtekintés: 2023. február 14.)

Brit ejtőernyősök a második világháború idején tereptarka „Denison Smock”-ban[20]

A világháború alatt és után a dél-rhodesiai önkéntesek is találkoztak ezzel a ruhadarabbal.[21] Köztük a később „Rhodesiai SAS”[22] néven elhíresült brit 22. SAS ezred C századának[23] tagjai is, akik Malayán[24] teljesítettek szolgálatot a „Vészhelyzet”[25] idején.[26] A dekolonizáció okozta feszült helyzetben a dél-rhodesiai katonák egyre gyakrabban kerültek gyarmatuk határára (például a kongói válság alatt) és kiderült, hogy az addig használt olívzöld gyakorló ruházat helyett egy jobb rejtőképességű, tereptarka uniformisra van szükség, ami jobban illik a dél-afrikai környezetbe.[27]

Az új egyenruhán alkalmazott mintázatot a Mashonalandben (Dél-Rhodesia északi része) található David Whitehead Textiles Ltd.[28] munkatársa, Diana „Di” Cameron művésznő készítette el. A tervezőre nagy hatással volt a Denison jellegzetes, kézzel „húzott” mintázata, amikor megalkotta a barna, zöld és khaki színekből összeálló első „Brushstroke”-verziót. Az első generációs változatot alkalmazó, va-

20 https://sergeanttombstoneshistory.files.wordpress.com/2018/07/12th-battalion-normandy-iwm.jpg (Megtekintés: 2023. február 20.)

21 A korszakban a belga fegyveres erők is rendszeresítettek egy Denison mintára készült dzsekit, amiből egy példány a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményébe is bekerült.

22 Rhodesian SAS.

23 C Squadron 22 SAS Regiment.

24 Ma: Malajzia, délkelet-ázsiai ország az Egyenlítő közelében, tizenhárom államból és három szövetségi területből álló föderáció.

25 1948 és 1960 között Malajziában kommunista gerillák harcoltak a brit gyarmati hatóságok ellen, amely harcok végül az utóbbiak győzelmével értek véget. *Mezey Csaba Bence:* A maláj kommunista gerillák leverése. A felkelés elleni műveletek (Counter-Insurgency Strategies – COIN) iskolapéldája. *Hadtudományi Szemle,* 2019. XII. évf. 1. sz. 129. o.

26 Rhodesian Brushstroke. https://www.fireforceventures.com/Rhodesian-Brushstroke_ep_51-1.html (Megtekintés: 2023. február 14.)

27 Uo.

28 Limited company – korlátolt felelősségű társaság.

A második generációs rhodesiai zubbony
(HTM Egyenruha és Felszerelés Gyűjtemény)

lamint a nagyon ritka, az egyenruhagyűjtők által elnevezett kísérleti „Arid[29] Rhodesian Brushstroke" mintás egyenruhák csak kis számban álltak rendelkezésre, amikor 1965-ben kikiáltották a függetlenséget.[30] 1970-ben azonban bevezették a második generációs változatot, amelyet már tömegesen állítottak elő és tulajdonképpen ez lett a legismertebb variáns.[31]

Az 1970-es évek során[32] számtalan vállalat több tízezer „ecsetmintás" egyenruhadarabot gyártott a Reguláris Hadseregnek, a Légierőnek, valamint a Rendőrségnek.[33] Az addig használt brit khaki gyakorló ruha helyett ilyen mintázatú zubbonyt, nadrágot alkalmaztak, de felhasználták sapkák, kalapok, sőt még rövidnadrágok és pólók gyártásához is.[34]

Tereptarka rhodesiai gyakorlósapka
(HTM Egyenruha és Felszerelés Gyűjtemény)

29 Száraz.
30 Rhodesian Brushstroke. https://www.fireforceventures.com/Rhodesian-Brushstroke_ep_51-1.html (Megtekintés: 2023. február 17.)
31 Uo.
32 Uo.
33 A függetlenség ellenére megtartották az eredeti nevet: British South African Police (BSAP).
34 Uo.

Tulajdonképpen zubbonyként viselhető ingeket is készítettek „ecsetmintás" anyagból, aminek nagy hasznát vehették a helyi éghajlati viszonyok között a katonák.

A Hadtörténeti Múzeum tulajdonában lévő példány egy négyzsebes, klasszikus hosszú ujjú zubbony. Felvarró, vagy rendfokozati jelzés nincs rajta. A korabeli fényképeket vizsgálva kijelenthető, hogy gyakorlóruhán általában nem viseltek csapatkarjelzést – és a Múzeum példánya gyakorlóruha, ezért nem is szerepel rajta ilyesmi.

A zubbonyba bevarrt eredeti címke (HTM Egyenruha és Felszerelés Gyűjtemény)

A háború 1980-as lezárulta és Rhodesia Zimbabwévé válása nem vetett véget az „ecsetminta" használatának. Bár kezdetben a Zimbabwei Nemzeti Hadsereg[35] elzárkózott attól, hogy tovább használja a régi hadseregtől megörökölt mintázatot, de az 1990-es évektől újra rendszeresítették, igaz, már egy saját változatot, amely minőségében jócskán alatta maradt rhodesiai elődjének.[36] Az eredeti darabokat nagy számban exportálták, vagy csempészték ki Zimbabwéből a Dél-afrikai Köztársaságba, ahol katonai, illetve polgári célokra használták.[37] (Sok volt rhodesiai katona ugyanis a Dél-afrikai Köztársaságba emigrált és ott folytatta a pályáját.) De még Spanyolországba is eljutott bizonyos mennyiség, hovatovább e ruhadarabok alapján még másolatok is készültek, bár nem túl jó minőségben.[38]

Térjünk át a másik ruhadarabra! A dél-afrikai ejtőernyős zászlóaljat (1 Parachute Battalion) 1960-ban kezdték el szervezni és az SADF elit csapatává vált.[39] A zászlóalj végigharcolta az 1966 és 1990 között zajló, a dél-afrikai ellenőrzés alatt álló Délnyugat-Afrika (ma Namíbia) és Angola határvidékén zajló „határháború"-t. „Parabat"-ok (az ejtőernyős zászlóalj nevéből képzett ragadványnév, amelyet a légi-

35 Zimbabwe National Army.

36 Rhodesain Brushstroke. https://www.fireforceventures.com/Rhodesian-Brushstroke_ep_51-1.html (Megtekintés: 2023. február 20.)

37 Uo.

38 Uo.

39 *Leon Engelbrecht:* Fact file: 1 Parachute Battalion. https://www.defenceweb.co.za/resources/fact-files/fact-file-1-parachute-battalion/?catid=79%3Afact-files&Itemid=159 (Megtekintés: 2023. február 20.)

deszantosokra használtak) harcoltak az 1975–1976-os „Szavanna-hadművelet" során, amikor az SADF benyomult Angolába, hogy megdöntse az akkor hatalomra került, a Szovjetunió támogatását is élvező, marxista MPLA kormányt. De részt vettek az 1978-as kassingai csatában,[40] valamint több nagyobb határmenti műveletben is. A háború 1989–1990-es lezárásáig az alakulat (1978-tól a 44. ejtőernyős dandár kötelékében)[41] végig a délnyugat-afrikai térségben tartózkodott és különböző feladatokat hajtott végre.[42]

A zászlóalj (később dandár) katonáit olyan különleges ruházattal látták el, mint az alábbi képen látható dzseki, amit tulajdonképpen zubbonyként viseltek. Rendszeresítésére 1980-ban került sor.[43]

1980-ban rendszeresített dél-afrikai ejtőernyős dzseki / zubbony (HTM Egyenruha és Felszerelés Gyűjtemény)

A „slangvel" néven emlegetett ugrókabát több hasonlóságot is mutatott a második világháború során alkalmazott, a rhodesiai zubbony kapcsán már említett brit „Denison Smock" felsővel. A rhodesiai zubbonnyal szemben itt jóval több dolgot merítettek a brit dzsekiből, igaz, éppen a tereptarka mintázatát nem vették át.

40 https://warfarehistorynetwork.com/article/south-african-paratroopers-raid-on-cassinga/ (Megtekintés: 2023. február 23.)

41 A 44. ejtőernyős dandár 1978 áprilisában jött létre. Az 1. mellé felállt a 2. és 3. ejtőernyős zászlóalj, valamint a 18. könnyű ezred. A dandár jogutódja a 44. ejtőernyős ezred (2000 óta) ma is létezik. *Leon Engelbrecht:* Fact file: 44 Parachute Regiment. https://www.defenceweb.co.za/resources/fact-files/fact-file-44-parachute-regiment/ (Megtekintés: 2023. február 23.)

42 Uo.

43 https://www.fireforceventures.com/South-African-Defence-Force-Repro-Slangvel-Para-Smock-2021-Run_p_1268.html (Megtekintés: 2023. február 23.)

Az eredeti címke, amely szerint „forró környezetben viselje feltűrt ujjal és ne vegyen alá semmit", továbbá „(ejtőernyős) ugrás előtt az ülepvédőt rögzítse, különösen lombkoronára történő ugrás esetén", és „a patentokat időnként olajozza a korrózió megelőzése végett". A címke utolsó három üres sorába a viselő neve, rendfokozata és szolgálati száma kerülhetett. A feliratokból világosan kiderült, hogy bár „Smock"-nak hívták, mégis önálló felsőruha darabként kellett viselni. (HTM Egyenruha és Felszerelés Gyűjtemény)

A Denison-t a dél-afrikai ejtőernyősök is használták, ráadásul az 1960-as években egy barna színű saját változat is készült számukra.[44] Ebből a dél-afrikai kópiából indulhattak ki a tervezők, megtartva az összfegyvernemi „nutria" gyakorlóruházat barna színét.[45]

Kialakításában a brit elődhöz képes sokkal testhezállóbb szabású lett. Később készült egy „zsiráf-mintás" verzió is, igaz, nem gyártottak belőle sokat.[46] A sors különös fintora, hogy a napjaikban használt variáns is tereptarka.[47] A korabeli színválasztás oka rendkívül kézenfekvő volt. A szakértők úgy gondolták, a dél-afrikai környezetben az erős napsütés, valamint a sajátságos növényzet miatt bőven elég az egyszerű barna gyakorló. Az egész SADF-ben ezt a színárnyalatot alkalmaz-

44 https://www.fireforceventures.com/South-African-Defence-Force-Repro-Slangvel-Para-Smock-2021-Run_p_1268.html (Megtekintés: 2023. február 23.)

45 Az SADF-ben ezt a gyakorlóruhát gyakran csak „brown"-nak, avagy barnának hívták a katonák, hasonlóan a Magyar Néphadseregben, majd Honvédségben használt „zöld gyakorló"-hoz. South African Military Dictionary – Glossary of Military Terms. https://www.salegion.org.uk/south-african-military-dictionary-glossary-of-military-terms/ (Megtekintés: 2023. március 9.)

46 Ez egy nagyon ritka változat volt, amit a különleges erőknek szántak és az 1. ejtőernyős zászlóalj „Pathfinder" (magyarul „cserkész") alegységének adtak ki 1980–1982-ben. A nevét („Giraffe Pattern") onnan kapta, hogy a mintázata nagyban emlékeztetett a zsiráf foltjaira. https://samilhistory.com/tag/south-african-army/?fbclid=IwAR1ZRHDPZQee7hPhvTwIs5dcLjHmwGvldBzbn4i8Eg4JAmmL3BpA8shaTZU (Megtekintés: 2023. február 20.)

47 1994-től az újjászervezett fegyveres erőknek már tereptarka összfegyvernemi és ejtőernyős gyakorlóruházatot rendszeresítettek. https://www.camopedia.org/index.php/South_Africa (Megtekintés: 2023. február 20.)

ták, még a járművek és tüzérségi eszközök festéseként is.[48] 1994-től – minden valószínűség szerint politikai megfontolásból – mégis áttértek a tereptarka gyakorlóruhára, így akarták jelképesen is lezárni a múltat, megszabadulni az apartheid örökségétől. Ironikus, hogy miközben napjainkban különlegesebbnél különlegesebb tereptarka mintázatú egyenruhák állnak rendelkezésre a világ hadseregeiben, a katonák eközben kénytelenek mindenféle színes, házilag barkácsolt felismertető jelvényt (gyakran szigetelőszalagot) magukra erősíteni, hogy azonosítani tudják egymást és elkerüljék a „baráti tüzet".

A „slangvel" könyökrészeit és vállait, továbbá zsebeit megerősítették, hogy a zubbony jobban bírja az ejtőernyőzés okozta fokozott terhelést. Ezeken felül – megint csak brit mintára – ellátták egy felgombolható „füllel", amely segítségével az ejtőernyős a felszerelését magához tudta erősíteni az ugrás előtt, továbbá ülepvédőként is funkcionált.

Idővel a „slangvel" átvette a kimenő zubbony szerepét is és a „vleisbom"-ok[49] (az ejtőernyősök gúnyneve, jelentése „húsbomba") ezt viselték eltávozások során.[50]

Csapatkarjelzéseket a (hadi) gyakorló használatú zubbonyokon nem alkalmaztak. A szolgálati, kimenő, valamint díszelgő alkalmazásún viszont igen.[51]

Two Army Tunics from South Africa (1970–1990)

Surprisingly perhaps, even artefacts from Sub-Saharan Africa are to be found in the collection at Hungary's Military History Institute and Museum. The topic of this paper is two unusual tunics sharing a single European 'forebear'. These items of uniform are relics not simply of the Cold War in post-1945 Africa, but also of the decolonisation process, issues relating to which endure to the present day. Nor should it be overlooked that these two pieces of clothing were types worn by special unit members and parachute troops.

The first tunic derives from the armed forces of Rhodesia (Southern Rhodesia), which unilaterally declared independence from Britain in 1965. These forces effectively ceased to exist following a fifteen-year civil war fought between them and left-wing nationalist guerrillas. By contrast, the second tunic is from the Republic of South Africa's apartheid era; examples may have been worn by soldiers of the South African Defence Force's 1st Parachute Battalion, one of the SADF's best-known parachute units, as well as by soldiers of the 44th Parachute Brigade, to which the battalion belonged. The Republic of South Africa underwent complete transformation in 1994 and, it may be said, its army has changed since then. In this way, each of the two tunics commemorates the armed forces of an earlier state.

48 Uo.

49 Ejtsd „flejsbom". https://www.salegion.org.uk/south-african-military-dictionary-glossary-of-military-terms/ (Megtekintés: 2023. március 9.)

50 https://youtu.be/bL5H2Id2xYQ?t=618 (Megtekintés: 2023. február 27.)

51 https://juleswings.wordpress.com/tag/parachute-badge/ (Megtekintés: 2023. február 24.)

Zwei Jacken aus Südafrika (1970–1990)

Es mag überraschen, aber in der Sammlung des ungarischen Instituts und Museums für Militärgeschichte finden sich sogar Objekte aus Subsahara-Afrika. Gegenstände dieses Artikels sind zwei außergewöhnliche Jacken, die durch einen gemeinsamen europäischen „Vorfahren" verbunden sind. Diese Kleidungsstücke sind militärhistorische Relikte des Kalten Krieges aus Afrika nach 1945, sowie auch welche des Entkolonialisierungsprozesses, dessen Probleme zum Teil bis heute andauern. Auch ist der Umstand nicht zu vernachlässigen, dass diese beiden Kleidungsstücke von Soldaten in Spezial- und Fallschirmjägereinheiten getragen wurden.

Eine der Jacken stammt von den Streitkräften Rhodesiens, welches 1965 einseitig die Unabhängigkeit erklärte und einen 15 Jahre andauernden Bürgerkrieg gegen linksradikale Guerillas führte, an dessen Ende es praktisch nicht mehr existierte. Die andere Uniform stammt aus der Republik Südafrika zur Zeit des „Apartheid", und durfte von Soldaten einer der berühmtesten Luftlandeformationen, dem SADF 1. Fallschirmjäger-Bataillon und seiner übergeordneten Einheit, der 44. Fallschirmjäger-Brigade getragen werden. Dieser Staat wurde 1994 vollständig umgestaltet, so kann gesagt werden, dass seine Armee in ihrer ursprünglichen Form nicht mehr existiert. Daher setzen die beiden Jacken auch diesen Streitkräften ein Denkmal.

RESTAURÁLÁS

Mátyássy Gabriella

A RUDKINÓI GYŰJTŐTEMETŐ LELETANYAGÁNAK FERTŐTLENÍTÉSI ELJÁRÁSA ÉS EGY SÍRBÓL ELŐKERÜLT BICSKA RESTAURÁLÁSA

Oroszországi partnerszervezetük a „Vojennie Memoriáli”[1] Társaság a 2000-es évek elején jelezte, hogy az exhumálási munkálatok során talált nagy mennyiségű tárgyi leletet további feldolgozás céljára átadná a magyarországi illetékeseknek. A felek egyetértettek abban, hogy az átadás-átvétel leginkább megfelelő módja a diplomáciai futárszolgálat.

A Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum (HM HIM) Hadisírgondozó Iroda[2] 2001-ben értesült arról, hogy az első szállítmány megérkezett. Az A/4-es méretű levélpapírcsomagokat tartalmazó doboz a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat Bartók Béla utcai objektumából jutott el a HM HIM Központi Irattár akkori, Feketesas utcai irodaépületbe. Nem sokkal később hasonló módon érkezett meg Budapestre a második szállítmány is. A nagy mennyiségű anyag feldolgozására a HM HIM Központi Irattár akkori munkatársai[3] kaptak megbízást.[4]

2022 novemberében a Hadtörténeti Múzeum Hadirégészeti Gyűjteménye intézményen belüli átadással megkapta az Oroszország területén található 2. számú Magyar Központi Katonai temető (Rudkino) leletanyagát a Hadisírgondozó és Hőskultusz Igazgatóságtól. Az átadás-átvétel után azonnal a fém-restaurátorműhelybe került a több dobozból álló rudkinói[5] gyűjtőtemető leletanyagának egy kisebb része.

Dr. Polgár Balázs régésszel történt konzultáció során kiderült, hogy az ekkor átvett két dobozkányi maradvány csak egy ízelítő: körülbelül 22 doboznyi hadisírból előkerült tárgy várakozik még restaurálásra.

1 „Vojennije Memoriali” Katonai Emlékmegőrző Nemzetközi Együttműködési Társaság. https://honvedelem.hu/hirek/hazai-hirek/feltart-mult.html (Megtekintés: 2023. szeptember 7.)

2 A Hadisírgondozó Iroda a HM HIM keretein belül 2016-tól 2022-ig Katonai Emlékezet és Hadisírgondozó Igazgatóság néven, majd 2022-tól Hadisírgondozó és Hőskultusz Igazgatóság elnevezéssel működik.

3 Babucs Zoltán és Kiss Balázs.

4 Dr. Polgár Balázs régész szíves közlése.

5 https://honvedelem.hu/hirek/hazai-hirek/kozponti-katonai-temetokben-nyugszanak-a-doni-hosi-halottak.html (Megtekintés: 2023. szeptember 7.)

A leletek fertőtlenítése

Beérkezéskor a maradványok nylonzacskókba voltak csomagolva, személyenként elkülönítve, a csomagolra filctollal írták rá a sorszámot és a feltalálási helyet.

Zacskókban átadott maradványok

Egy a sok közül…

Az általános restaurátori gyakorlat szerint minden megkezdett munka előtt szóbeli-, illetve írásos tervet készítünk a műtárgyak kezelése előtt. Jelen esetben a leletanyag mennyisége és várható kompozit alapanyag miatt a tervezet csak egy általános séma lehetett, az előzetes megbeszélésen elsősorban a fertőtlenítés kérdésére kellett koncentrálnunk.

A fertőtlenítés-részmunka megtervezése a következő volt:

- a leletanyag mennyiségének felmérése,
- a kezelőszer/ek megválasztása,
- a fertőtlenítés végrehajtásához szükséges felszerelés megtervezése,
- a kiválasztott vegyszer hatásmechanizmusának tükrében egy elkülönített helység kijelölése,
- a kész maradványok csomagolásának kérdése a kezelés után.

Az első beérkezett anyag kibontása után fontosnak tartottam az azonnali fertőtlenítést, mert a restaurálást minél előbb meg kellett kezdeni, azonban nem hagytam figyelmen kívül a „tömeges” fertőtlenítés szükségességét sem, mivel az átadott hadisírból előkerült anyag olyan nagyszámú, hogy a darabonkénti kezelés nem kivitelezhető.

Mennyiségi felmérés

A régész szóbeli közlése alapján nagyjából 22 doboz bezacskózott (ld. 336. oldal 1. kép) tárgyra kellett számítanom, ebből 2022. novemberben két doboz érkezett meg.

Kezelőszer megválasztása

Szóba jött az etil-alkoholos fertőtlenítő kezelés[6] ecseteléssel, permetezéssel. Ez az eljárás helyben végezhető lett volna, de a darabszám és a különféle tárgyalkotók (fém, fa, bőr, textil, csont) sérülékenysége miatt egységesen nem választhattam ezt a módszert. Mivel mindenképpen a múzeumi restaurátorműhelyben szerettem volna fertőtleníteni a maradványokat, ezért olyan lehetőség után kellett néznem, ami nem hagyja figyelmen kívül a tárgyak darabszámát, alkotórészeinek különbözőségét, illetve a további mozgatás nehézségeit.

Így a restaurátori gyakorlatban bevált[7] és biztonsággal alkalmazott Timol-oldat[8] használata mellett döntöttem. A csírátlanító eljárás lényege, hogy egy plexiből készített, könnyen mozgatható fülkébe egy megfelelő alátámasztó tálca (pl. műanyag szövetrácsos) kerül. Az erre helyezett tárgyak köré-alá óraüvegre Timol-oldattal átitatott vattacsomókat helyezek el, légmentességet biztosítva pár órán keresztül ebben a környezetben tartom a fertőtlenítésre szánt tárgyakat.

Fertőtlenítés végrehajtásához szükséges felszerelés megtervezése

A munka elvégzéséhez szükség volt egy kb. 70×50 cm-es plexidobozra leemelhető fedővel,[9] egy ebbe illeszthető plexikeretre, amire egy műanyag szövethálót feszítettem.

6 *Mátyássy Gabriella:* Hadirégészeti leletek restaurálása a Hadtörténeti Múzeumban. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 21. Budapest, 2022. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* 360–361. o.

7 Döbröntei Szilvia fémrestaurátor művész szíves közlése.

8 Kakukkfű (Thymus vulgaris) illóolaj: erős fertőtlenítő hatása miatt a középkorban az olajat tartalmazó növény szétszórásával a pestis- és leprajárványok elleni védekezésre használták, úgynevezett pestis álarc csőrrészébe kakukkfű és más aromás növények keverékéből készített szövetdarabot tettek. Egyiptomban a holttestek balzsamozására alkalmazták. Az első világháborúban a katonák sebeit kezelték vele. Évszázadokon át alkalmazták különböző légúti megbetegedések kezelésére. Gátolja a baktériumok, gombák, bélférgek fejlődését. A gyógyászatban a mai napig önállóan is alkalmazzák mint igen hatásos fertőtlenítőszer. Illata markáns, tüzes, szúrós. A hatóanyagai között található másik fontos vegyület a karvakrol, amely szintén fertőtlenítő és antimikrobiális tulajdonságokkal bír. E két anyagnak köszönhető az oly régóta bevált antiszeptikus hatás, amely a kerti kakukkfű thymol kemotípusú illóolaját a „fertőtlenítés mesterévé" tette. https://arura.hu/index.php/aktualitasok/36-a-kakukkfu-illoolaj-a-fertotlenites (Megtekintés: 2023. szeptember 7.)

9 Köszönetemet fejezem ki Csáti Csabának és Kertész Attilának (HM HIM Hadtörténeti Múzeum Kiállítási Részleg) a doboz elkészítéséért.

A kész fertőtlenítődoboz

Az így elkészített fertőtlenítődoboz alkalmassá vált a jelentős darabszámú ásatag leletanyag egyidejű, gyors kezelésére. A doboz áthelyezhető, könnyű és stabil, így a benne hosszú időn át kezelt műtárgyak nem sérülnek és bármikor átpozícionálhatók, amennyiben ez szükséges. Ez lehetővé teszi a jövőben az „in-situ" kezeléseket, akár egy terepfeltárás alkalmával is.

Munkában a doboz

A helység kijelölése

A HM HIM fém-ötvös restaurátorműhelyének része egy jól zárható, körülbelül 5 m^2-es terület, ideiglenesen itt jelöltem ki a fertőtlenítő szekciót.

Csomagolás a kezelés után

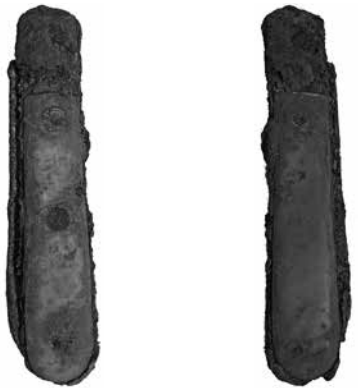
A fertőtlenített tárgyak csomagolása egyelőre még kérdéses, átmenetileg a kezelésen átesett anyagcsoportokat az eredeti számmal ellátott papírzacskókban tárolom, később a restaurálás után savmentes papírtárolók beszerzését javaslom erre a célra.

A bicska restaurálása

Az első „szállítmány" részeként érkezett a műhelyembe a polgári használatra szánt kiskés, jelzet nélkül, bezacskózva.

Méretei: 124 mm hosszú, 18-22 mm széles, 14-16 mm vastag.

A kés egy vasmarkolatból és egy hozzáerősített vaspengéből áll, amely megtaláláskor a bicska zsebben hordásának megfelelően a markolat közé volt behajlítva. A markolatra díszítő- és funkcionális elemeként mindkét oldalról egy-egy csontlemez van rászegecselve, réz alátéttel. A felületet egybefüggő vaskorrózió és földmaradvány borította, szinte rácementálódva.

A bicska restaurálás előtt

A restaurálási tervem szerint először mindenképpen fertőtleníteni kellett a műtárgyat, hiszen tömegsírból került elő.[10] Ennél a tárgynál még nem számoltam a majdani tömeges kezeléssel, ezért etanolos ecseteléssel végeztem el a munkálatot. A porózus felületbe könnyen behatoló etil-alkohol kellő hatóidő meghagyása, majd

10 Vö. *Mátyássy* i. m. 360–361. o.

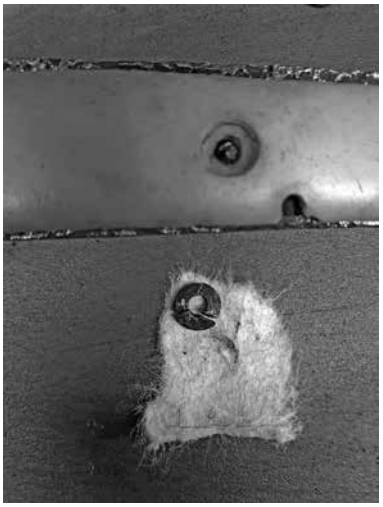
száradás után kezdtem el a korrodált tárgy tisztításának elvégzését. A régészeti fémleletek tisztítását régebben kémiai úton, elektronikusan vagy mechanikusan végezték úgy, hogy minden korróziót eltávolítottak a tárgyról és fémig tisztították. Ma már óvatosabban kell eljárnunk, tisztában kell lenni azzal, hogyha a korróziós terméket kémiai kezeléssel teljesen eltávolítjuk, fontos részletek veszhetnek el, mint például az eredeti felület mintázata, bevésések, régi festések stb.

Az említett körülmények miatt az ásatag műtárgyaknál is egyedi terv alapján kezdem meg a konzerválást. Legtöbb problémát az összetett (pl. fémet és szerves anyagot tartalmazó) tárgyak tisztítása jelent a konzerválásban, mert ezek a legtöbb kezelésre eltérően reagálnak. A fémkorróziós termékek vízben oldhatatlan vegyületek, amelyek keménnyé, merevvé teszik a szerves anyagokból készült tárgyakat, eltávolításuk nagy körültekintést igényel annak érdekében, hogy a tárgyalkotók ne szenvedjenek további károsodást. Vegyszeres tisztítást körültekintően kell megválasztani az eltérő anyagokra gyakorolt hatása miatt. Ezért először mechanikusan, különféle kefékkel tisztítottam meg a felületet a könnyen leváló korróziós-, illetve földrétegektől. A fémfelület erősen korrodáltnak bizonyult, a behajlított penge látványra elkülöníthetetlennek tűnt a markolattól. A csont fedőlapok megsárgultak, ugyanakkor a csontra jellemző szálas száradás jeleit nem mutatták: jó megtartásúnak ítéltem meg.

A mechanikus tisztítás aprólékos munkálatai sikeresebb restaurálást tesznek lehetővé, ezért az ásatási fémanyagokat legtöbbször precíziós munkákra használt marokcsiszolóval végzem. Ennek segítségével, különböző profilú gyémánt marófejek befogásával igyekeztem a nagyobb rárakódásokat eltávolítani. Ezt követte a műtárgy elektrokémiai tisztítása, lúgos[11] közegben. Az eljárás egy egyenáramú tápforrás és elektrolit oldat használatával történik, így ez a legkíméletesebb a finom megmunkálású korrodált tárgyak tisztításához. A kompozit tárgyak tisztítására nem javasolt savas kémhatású kezelőszereket alkalmazni, főleg az amúgy is roncsolt, károsodott maradványoknál. Az eddigi munkáim során az elektrokémiai tisztítás és a mechanikus kezelés vált be leginkább, ezekkel lehet legjobban megmenteni az ásatag műtárgyakat.[12]

Az alkalmazott vegyi eljárásnak köszönhetően a fellazul rozsdát utólagos felületkezelésnek vetettem alá, precíziós csiszolófejeket fogtam a marokcsiszoló gépbe, így a nehezen elérhető területekről is el tudtam távolítani a korrózió jelentős részét. A csontlapok a vegyi eljárás kíméletességének köszönhetően jó állapotban megmaradtak, kissé kifehéredtek. A réz alátét gyenge megtartása és az azt tartó fém szegecsfej korrodálódása miatt lepattant és kettéhasadt. Hogy eredeti állapotának megfelelően vissza tudjam helyezni a csontmarkolatra, az apró és vékony rézlapka alá japánpapírt ragasztottam könyvkötészeti ragasztóval,[13] így kellően stabillá vált a visszahelyezéshez. A megerősített alátétet speciális fémragasztóval erősítettem a helyére. Mindkét ragasztó kiválasztásakor a visszaoldhatóság, eltávolíthatóság fontos szempont volt.

11 Általában NaOH, de a NaHCO3 – szódabikarbóna is sikeresen használható.
12 Vö. *Mátyássy* i. m. 361–362. o.
13 Planatol BB Superior, polivinil-acetát homopolimer alapú, vizes diszperziós ragasztó.

A rézlapka ragasztása

A konzerválásra sok esetben olajos felületvédelem a legalkalmasabb (jobbára a fémig tisztítható, jó megtartású daraboknál), ha nem tisztítható fémig, akkor passziválni kell. Jelen esetben nem lehetett a színfémig tisztítani, hiszen a károsodás jelentős mértékű volt. A megmaradt futórozsda passziválásához 20%-os csersavoldatot használtam. Alkalmazása a következő: letisztított felületre ecsettel felhordtam a csersavoldatot. Ez így kialakított felület sötét, esetleg kékesen fekete. Ezt a passziválást végezve is nagyon ügyeljünk arra, hogy a tárgy teljes, felületén kialakuljon a vas-tannátból álló passzív réteg. Kezelés után a tárgyat alaposan kiszárítottam.

A restaurált bicska

A végeredmény egy esztétikus megjelenésű, jó megtartású műtárgy lett, amely kiállításon bemutatva bepillantást enged a fronton szolgáló katonák hétköznapi felszerelési tárgyai közé.

The Disinfecting of Finds from the Rudkino Holding Cemetery and the Conservation of a Knife Recovered from a Burial

In November 2022, the Military Archaeology Collection at the Military History Institute and Museum received from that organisation's War Graves Directorate finds recovered from Hungarian Central Military Cemetery No. 2 (Rudkino) on the territory of the Russian Federation. As a first step, the mass disinfection of the finds was necessary, a task accomplishable in a sealable perspex container produced for such a purpose. When choosing a disinfectant, use of thymol in solution seemed the best option, as it is highly effective.

From one of the first boxes came a small iron knife with sheet bone on its hilt; this artefact had been for personal use. It was disinfected using a brush dipped in ethanol. Conservation proceeded using mechanical and electrochemical means, in the course of which the knife, heavily corroded and soiled by the earth, cleaned up well, becoming corrosion free. Because of poor-quality material, a small piece of copper used to hold the sheet bone in place had broken off; it was put back on using a special gluing technique. Conservation ended with the application of tannin in solution. The conserved knife is a touching reminder of the everyday lives of soldiers who served in the field.

Desinfektionsverfahren der Artefakte des Sammelfriedhofs von Rudkino und die Restaurierung eines in einem Grab gefundenen Taschenmessers

Im November 2022 erhielt die Militärarchäologische Sammlung des Museums für Militärgeschichte die Artefakte des Ungarischen Zentralen Soldatenfriedhofs Nr. 2 (Rudkino), der sich auf dem Gebiet Russlands befindet, durch einen innerinstitutionellen Transfer von der Direktion für Kriegsgräberfürsorge und Heldenkult. Primäre Notwendigkeit war die Massendesinfektion der Funde, die in einer zu diesem Zweck hergestellten gut verschließbaren Plexiglasbox durchgeführt werden konnte. Die beste Wahl für das Behandlungsmittel schien eine Thymollösung zu sein, da es sich um ein ausgezeichnetes Desinfektionsmittel handelt.

Eine der ersten Boxen enthielt ein eisernes Kleinmesser mit einer Knochenplatte am Griff für den persönlichen Gebrauch, das durch Pinseln mit Ethanol desinfiziert wurde. Die Restaurierung erfolgte auf mechanischem und elektrochemischem Wege, wodurch das stark korrodierte und mit Erde verunreinigte Objekt stabil und korrosionsfrei wurde. Die zur Befestigung der Knochenplatte dienende kleine Kupferunterlage war aufgrund ihres schwachen Materials gebrochen, diese wurde mit einer speziellen Klebetechnik wiederhergestellt. Die endgültige Konservierung erfolgte mit einer Gerbsäurelösung. Das restaurierte Taschenmesser ist ein berührendes Objekt aus dem Alltag der Soldaten, die auf dem Schlachtfeld dienten.

MÚZEUMUNK ÉLETÉBŐL, TÖRTÉNETÉBŐL

Bálint Ferenc

AZ ELSŐ MAGYAR EGYENRUHA-TÖRTÉNÉSZ, DR. BARCY ZOLTÁN ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

Bárki, aki akár érintőlegesen is foglalkozott magyar egyenruhatörténettel, találkozott már Barcy Zoltán nevével. Bár e téren művei a mai napig megkerülhetetlenek, személyét, pályafutását azonban kevesen ismerik. 1997-ben bekövetkezett halálakor csupán egy rövid nekrológ jelent meg róla Babucs Zoltán tollából,[1] valamint 2002-ben egy szócikk a Magyar Múzeumi Arcképcsarnok című kiadványban.[2] Ezt leszámítva legfeljebb a Hadtörténeti Múzeum régebbi munkatársainak elbeszéléseiből lehetett őt valamelyest megismerni.

Írásom célja, hogy bemutassam azt az embert aki – túlzás nélkül állíthatjuk – úttörő munkát végzett a magyar egyenruhatörténet kutatása terén és egyúttal tisztelegjek életműve és munkássága előtt.[3]

Barcy Zoltán 1915. augusztus 19-én született Budapesten, Barczen Gábor és Kovald Erzsébet gyermekeként.[4] Barczen Gábor Alajos[5] (Budapest, 1887 – Budapest, 1946) az első világháborúban tartalékos tisztként szolgált a m. kir. 1. honvéd gyalogezredben, egyebek mellett I. osztályú Ezüst Vitézségi Éremmel tüntették ki, ami alapján 1928-ban a Vitézi Rend tagja lett. Ennek kapcsán változtatta meg családi nevét „Barcy"-ra.[6] A háború után apósa cégét vezette, 1930-ban alapítója volt a Frontharcosok Egyesült Nemzeti Politikai Pártjának, amelynek színeiben beválasztották a fővárosi törvényhatóságba, illetve az Országgyűlés Felsőházába.

1 *Babucs Zoltán:* Barcy Zoltán nekrológ. *Turul,* 1997. 3–4. füzet 120. o.

2 Magyar Múzeumi Arcképcsarnok: Életrajzok a magyar múzeumügy történetéből. Szerk. *Bodó Sándor – Viga Gyula*. Budapest, 2002. 61. o.

3 Az életrajzban szereplő adatok – amennyiben nincs más forrás feltüntetve – Barcy Zoltán tartalékos tiszti okmánygyűjtőjéből (HM KI 305/1137), valamint polgári alkalmazotti minősítési gyűjtőjéből (HM KI (PA)/217) származnak. Köszönetemet szeretném kifejezni elsősorban Barcy Magdolna professzor asszonynak, valamint Babucs Zoltánnak, Prof. dr. Pandula Attilának, dr. Ságvári Györgynek, dr. Szoleczky Emesének, valamint Zeidler Sándornak, amiért a Barcy Zoltánról őrzött személyes emlékeik felidézésével hozzájárultak a tanulmány teljesebbé tételéhez.

4 Budapest VII. kerület Születettek anyakönyve 1915/1309. folyószám.

5 Életrajzát ld. Amíg városatya lettem… – A főváros főtisztviselőinek és a törvényhatósági bizottság tagjainak önéletrajzgyüjteménye fényképekkel. Szerk. *György Endre*. Budapest, 1931. 117. o.

6 A m. kir. belügyminiszter 1928. évi 253.041/VIII. számú határozata. *Budapesti Közlöny,* 1928. július 13. 62. évf. 158. sz. 1. o. A határozatban egyértelműen „Barcy" névalak szerepel és az érintettek is így használták, de számos hivatalos dokumentumban „Barczy" vezetéknév szerepel. Maga az édesapa sokáig párhuzamosan használta a régi és az új vezetéknevet „Barcy-Barczen" formában.

Elnöke volt az Országos Vitézi Szék társadalmi bizottságának, elnökségi tagja volt a Frontharcos Szövetség végrehajtó bizottságának, valamint ő vezette a Hadirokkantak Országos Szövetségének VIII. kerületi főcsoportját.[7]

vitéz Barcy Barczen Gábor, Barcy Zoltán édesapja (György: Amíg városatya lettem…)

A Kovald Péter és fia cég reklámja (Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum)

Édesanyja, Erzsébet (Budapest, 1891 – Geelong, Ausztrália, 1964) jómódú családból származott, apja dr. Kovald Emil (1862 – Budapest, 1919) vegytisztító, gőzmosó és kelmefestő üzemet[8] működtetett a VII. kerületi Szövetség utca 37. szám alatt. A szomszédban álló 35-ös ház szolgált családi rezidenciaként, itt született meg Zoltán. Tanulmányait Budapesten végezte, az elemit a Dob utcai iskolában, a gimnáziumot három különböző intézményben. 1925 és 1930 között édesapja alma materébe, Kegyes Tanítórendiek Gimnáziumába járt,[9] a 6. és 7. osztályt a Szent

7 Országgyűlési almanach. Az 1939–44. évi országgyűlésről. Budapest, 1940. 463–464. o.

8 Kovald Péter és fia, cs. és kir. szab. kelme-, fonál- és szőrmefestő, vegytisztító és gőzmosó gyár. A vállalkozást dr. Kovald Emil édesapja, Kovald (Kowald) Péter alapította, működéséről 1884-től találhatók adatok.

9 A Magyar Kegyestanítórend Budapesti Gimnáziumának Értesítője az 1925/26-os és az 1929/30-as tanévről.

Benedek Gimnáziumban végezte, utóbbit magántanulóként.[10] 1932-ben várományosként vitézzé avatták.[11] Utolsó évben a IX. kerületi Fáy András Gimnáziumba járt, itt is érettségizett 1933-ban.[12] Eredetileg katonai pályára készült, de rövidlátása miatt a Ludovika Akadémiára nem tudott bejutni.

Érettségi után felvételt nyert a m. kir. Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karára, emellett pedig apai nagyapja cégénél gyakornokoskodott. Egyetemi évei alatt tagja volt a Foederatio Americana nevű, katolikus egyetemi és főiskolai hallgatókat tömörítő egyesületnek.

1934 májusában nevét felkapta a budapesti sajtó: egyik éjszaka tetten ért egy betörőt a család Szövetség utcai házában. A behatoló egy hirtelen felkapott dísztárgygyal fejbe dobta Barcyt, aki azonban felocsúdva pisztolyt ragadott és a tettes nyomába eredt. Az üldözés közben két lövés is eldördült, de a betörő végül kimenekült az épületből.[13]

Barcy Zoltán 1934 nyarától Budapest székesfőváros adóhivatalánál dolgozott mint napidíjas kisegítő, 1935 nyarától pedig mint számvevőségi gyakornok. 1938 tavaszán letette záróvizsgáit az egyetemen és megszerezte az államtudományi doktorátust. Ennek folytán munkahelyén áthelyezték a központi számvivőségtől a hivatal IV. (közjogi, katonai és illetőségi ügyek) osztályára.[14] 1939. október 1-jével katonai szolgálatra hívták be a m. kir. 102. légvédelmi tüzérosztályhoz. Az osztály 3. ütegénél szolgált 1941. november 1-ig, amikor leszerelt, és egyúttal tartalékos légvédelmi tüzér zászlóssá léptették elő.[15] Bár a bevonulási műveletekben ténylegesen nem vett részt, szolgálatteljesítése révén megkapta az Erdélyi és a Délvidéki Emlékérmet.[16]

Dr. vitéz Barcy Zoltán tartalékos légvédelmi tüzér zászlós, 1942 körül (Barcy Magdolna tulajdona)

10 A Pannonhalmi Szent Benedek-rend Budapesti Katolikus Szent Benedek Reálgimnáziumának Értesítője az 1930/31-es és az 1931/32-es tanévről. 56., 87. o.

11 Sorolási száma: 1985/I.

12 A budapesti IX. kerületi m. kir. állami Fáy András Reálgimnázium Értesítője az 1932–33. iskolai évről. 61., 64. o.

13 *Kis Ujság,* 1934. május 19. 47. évf. 112. sz. 4. o., *Magyarság,* 1934. május 18. 15. évf. 111. sz. 10. o.

14 *Fővárosi Közlöny,* 1938. május 31. 49. évf. 31. sz. 825. o.

15 *Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára – Személyes Ügyek,* 1941. december 10. 53. évf. 58. sz. 792. o.

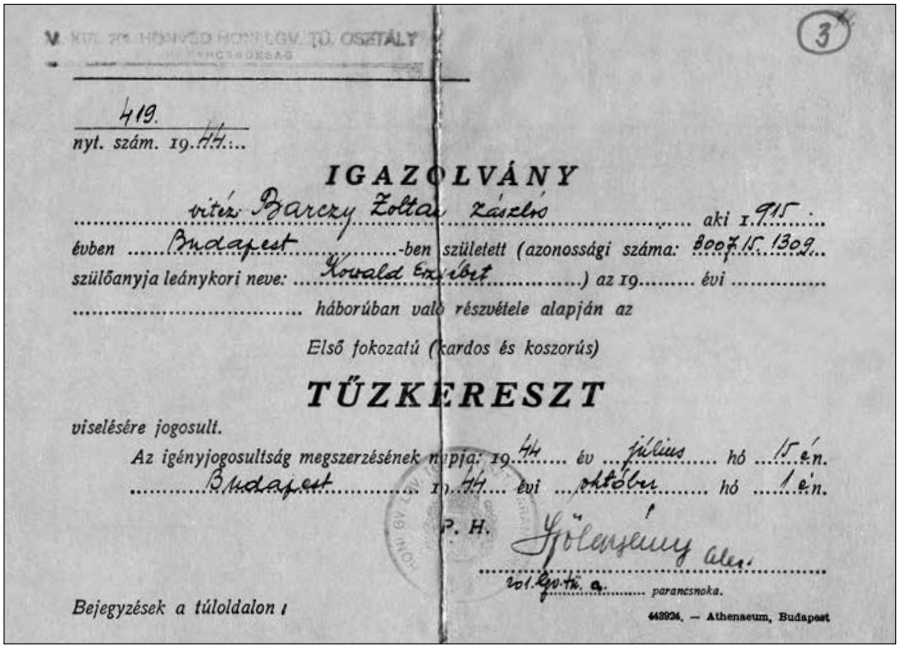
16 Alakulata a főváros légvédelmét biztosította.

Nem sokkal leszerelése után, 1941. november 9-én Budapesten feleségül vette Györgyi Ildikót.[17] A házasságból két gyermek született, Nóra (1943) és Magdolna (1947).

Barcy nem tért vissza közszolgálatba, hanem édesapja vállalatánál, az Egyesült Szőrmekereskedelmi Rt.-nél helyezkedett el mint cégvezető.[18] 1942 márciusától azonban ismét katonai szolgálatra hívták be és a háború végéig folyamatosan szolgálatot teljesített, az alábbi beosztásokban (valamennyi felsorolt alakulat a fővárost védő légvédelmi tűzrendszerhez tartozott):

- 1942. március 31. – 1942. augusztus: 219. honi önálló légvédelmi gépágyús szakasz, I. félszakasz parancsnok,
- 1942. augusztus – 1943. augusztus: 213. honi önálló légvédelmi gépágyús szakasz, szakaszparancsnok,
- 1943. augusztus – 1944. április: 201./11. légvédelmi gépágyús üteg, megbízott ütegparancsnok,
- 1944. április – 1944. december 27.: 201./11. légvédelmi gépágyús üteg, első tiszt.

1944. október 1-jén elnyerte a Tűzkereszt I. fokozatát.

M. KIR. 20. HÖNVÉD HONI LGV. TŰ. OSZTÁLY

3

419.
nyt. szám. 19.44...

IGAZOLVÁNY

vitéz Barczy Zoltán zászlós ..... aki 1.915. ..
évben Budapest -ben született (azonossági száma: 8007.15.1309..
szülőanyja leánykori neve: Kovald Erzsébet .....) az 19..... évi .....
..... háborúban való részvétele alapján az

Első fokozatú (kardos és koszorús)

TŰZKERESZT

viselésére jogosult.

Az igényjogosultság megszerzésének napja: 19.44. év július hó 15 én.
Budapest 19.44. évi október hó 1 én.

P. H. Gölenszky alez.
201./gy.tü. o. parancsnoka.

Bejegyzések a túloldalon!

443024. — Athenaeum, Budapest

Barcy Zoltán I. fokozatú Tűzkeresztjének igazolványa, 1944 (HM HIM Központi Irattár)

17 *Nemzeti Ujság*, 1941. november 20. 23. évf. 265. sz. 9. o.
18 *Központi Értesítő*, 1942. január 22. 67. évf. 4. sz. 126. o.

1944 karácsonyán eltávozási engedélyt kapott, hogy a hadi helyzet romlásával Sopron vármegyébe kitelepült családját meglátogathassa. Időközben azonban bezárult a főváros körüli szovjet ostromgyűrű, így Budapestre visszatérni már nem tudott.

Szolgálattételre jelentkezett a XIII. erődítési csoportparancsnokságon,[19] itt gépkocsioszlop és műhelyszakasz parancsnoknak osztották be. Az alakulat német területre húzódott, majd 1945. május 9-én Bajorországban az amerikai 4. páncélos hadosztálynak adta meg magát. Mivel a rá bízott gépkocsianyagot sikerült megmentenie, további bajorországi tartózkodása alatt anyagőrzőként működött. 1946 októberében Passauban a járműveket átadta a Hazahozatali Kormánybiztosság megbízottjának, majd hazatért. A kaposvári szűrőtáborból 1946. október 17-én bocsátották el.

Hazatérése után a másik családi cégnél, a Kovald Péter és Fia Rt.-nél dolgozott, előbb pénztárosként, később az ő feladata lett a fióküzletek ellenőrzése. 1947-ben igazolási eljárás alá vonták, első körben nem, csak fellebbezés után kapta meg az igazolt státuszt. A Kovald Rt.-t 1948-ban államosították,[20] őt pedig elbocsátották. 1948. szeptembertől decemberig a Magyar Cukoripar Rt.-nél dolgozott normaszámlálóként a Heves megyei Selypen.

1949. február végén felvették a Honvéd Múzeum és Levéltár kötelékébe ideiglenes munkaerőként, később pedig tiszteletdíjasként foglalkoztatták mint előadót a kiállítási alosztályon. Alig több mint egy évig működhetett csupán a Múzeumban, ugyanis 1950 május végével elbocsátották. Az intézményben ekkor politikai szempontok alapján végzett tisztogatás folyt. Barcy származása, családi háttere, Vitézi Rendbéli tagsága, illetve az a tény, hogy a háború végén Nyugaton tartózkodott olyan körülmények voltak, amelyeket kiváló szaktudása nem tudott ellensúlyozni.

Dr. Barcy Zoltán, 1949 (HM HIM Központi Irattár)

19 Itt szolgált sógora, Makay László (1911–?) ht. utász százados. 1939-ben vette feleségül Barcy Zoltán Magda (Budapest, 1919 – Geelong, Ausztrália, 1995) nevű húgát. A házaspár a háborút követően elvált, Barcy Magda 1945 után nem tért haza, új férjével, Szondy Lászlóval Ausztráliában telepedett le és alapított családot.

20 Az államosított vállalkozás a Fővárosi Patyolat Vállalat része lett.

Később dolgozott a Petőfi-híd újjáépítésén, majd 1952-től a Közműterv, majd a Mélyépterv nevű állami vállalatoknál mint tervező. Az 1958-ban végzett felülvizsgálatok során javasolták tartalékos alhadnagyi rendfokozatának megvonását, erre azonban – a tiszti okmánygyűjtőjének tanúsága szerint – végül nem került sor.

Az 1956-os események következtében betekintést nyerhetett személyi anyagába, ahol korábbi „hivatásos tisztként" tartották nyilván – tévedésből. Ez magyarázza, miért bocsájtották el munkahelyeiről. A helyesbítést követően helyezkedett el könyvelőként, majd utolsó munkahelyén már jogi végezettségét is figyelembe vették, ez a Műszer és Fémipari Szövetkezet (MÜFÉM) volt, ahol helyettes főkönyvelőként 1975-ban ment nyugdíjba.

Feleségétől 1959-ben elvált, majd házasságot kötött dr. Szilágyi Juliannával.

Dr. Barcy Zoltán 1997. július 17-én hunyt el, a kelenföldi Szent Gellért Templom urnacsarnokában helyezték örök nyugalomra.

Tudományos munkássága

Barcy Zoltán saját bevallása szerint már gyermekkorától kezdve rendszeresen foglalkozott hadtörténettel, azon belül is az egyenruhák fejlődésének történetével. Édesapja háborús emléktárgyként az olasz frontról hazahozta az osztrák hadsereg 1848. évi sematizmusának[21] egy példányát. Barcy már kisiskolásként rendszeresen forgatta a kötetet, ami felkeltette az érdeklődését a téma iránt. Gimnazista korából számos grafikája maradt fenn, amelyek katonákat, egyenruhákat, fegyvereket ábrázolnak.

Első ilyen témájú publikációi 1939-ben jelentek meg német nyelven, a Deutsche Gesellschaft für Heeereskunde nevű hadtudományi társaság *Zeitschrift für Heereskunde* című folyóiratában,[22] ezekben a m. kir. honvédség tiszti társasági ruházatát, valamint a m. kir. honvéd légierő egyenruháit ismertette.

Publikációs tevékenysége a háború alatt szünetelt, azonban katonai szolgálata során számos tapasztalatot gyűjtött a légvédelmi tüzérség tevékenységével kapcsolatban, amely témában később több írása meg is jelent.

1950 decemberében[23] jelent meg a Honvéd Levéltár és Múzeum kiadásában az 1848–1849 A Szabadságharc Katonáinak Egyenruhái című kötet.[24] A mű előzéklapján szerzőként „A múzeumi osztály" van feltüntetve. A könyv azonban valójában Barcy Zoltán munkája volt, de mivel őt időközben eltávolították az intézményből, ezért nem szerepelhetett rajta a neve.

21 Militärschematismus des österreichischen Kaiserthums. Wien, 1848.

22 Barcy Zoltán publikációinak felsorolása és könyvészeti adatai a tanulmány végén találhatók.

23 *Corvina*, 1950. december 1. 2. o. Talán nem érdektelen feljegyezni, hogy a kötet 50 forintba került. A szerző havonta 420 forint tiszteletdíjat kapott a múzeumban.

24 A kötet illusztrációit dr. Domonkos Imre (1917–1995) művészettörténész, festőművész, illetve Jámbor Tibor (?–?) iparművész készítették.

Könyvészeti érdekesség, egyszersmind egyértelmű bizonyítéka Barcy szerzőségének, hogy a kötetnek létezik olyan, ugyancsak 1950-ben megjelent változata, amelynek címlapján és a kolofon oldalán Barcy Zoltán neve szerepel.[25] Az igen ritka, feltehetően nagyon kis példányszámban elkészített változat létére nem sikerült kielégítő magyarázatot találni. Feltételezésünk szerint reprezentációs kiadványként készíthettek belőle néhány darabot 1950. március 15-éhez kapcsolódóan, amikor a szerző még a Honvéd Levéltár és Múzeum alkalmazásában állt.

A szabadságharc katonái című kötet, címlapján Barcy Zoltán és Domonkos Imre neve olvasható (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár)

Ettől kezdve csaknem harminc éven keresztül nem jelent meg írása, bár kutatói tevékenységét nyilvánvalóan nem hagyta abba. Következő munkája csak 1977-ben, nyugdíjba vonulása után látott napvilágot a *Hadtörténelmi Közlemények* hasábjain, ebben a magyar légvédelmi tüzérség 1943-as állapotát mutatta be. Ugyanebben az évben a már említett német szakfolyóirat is közölte egy tanulmányát a szabadságharc hadseregéről. 1979-ben a Helikon Kiadó gondozásában jelent meg a Than Mór csataképeit bemutató, „A szabadságharc kilenc nagy csatája" című kötet, az ebben található képmagyarázatokat Barcy Zoltán írta. 1980-ban két részre bontva jelent meg Galván Károllyal[26] közösen írt német nyelvű cikke a testőrségekről.

1980 és 1983 között nyolc tanulmánya látott napvilágot a Deutsche Gesellschaft für Heeereskunde katonazenei szakcsoportjának folyóiratában, ezek zömét dr. Karch Pál zenetörténésszel közösen írta.[27]

Galván Károlyhoz és Karch Pálhoz a közös szakmai érdeklődés mellett szoros személyes barátság is fűzte, együttműködésük nyomán számos közös publikáció jelent meg.

25 A kiadvány felkutatásáért Mohácsi Zoltán főhadnagynak, valamint a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár munkatársainak szeretnék köszönetet mondani.

26 Galván Károly (1929–2016) régész, katonazene-történész, 1957–1973 között a Hadtörténeti Múzeum munkatársa, az Egyenruha Gyűjtemény vezetője. Részletes életrajzát ld. *Kreutzer Andrea – Szoleczky Emese:* Galván Károly emlékezete. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 16. Szerk. *Závodi Szilvia*. Budapest, 2016. 277–286. o.

27 Dr. Karch Pál (1910–1992) zeneszerző, zenetörténész.

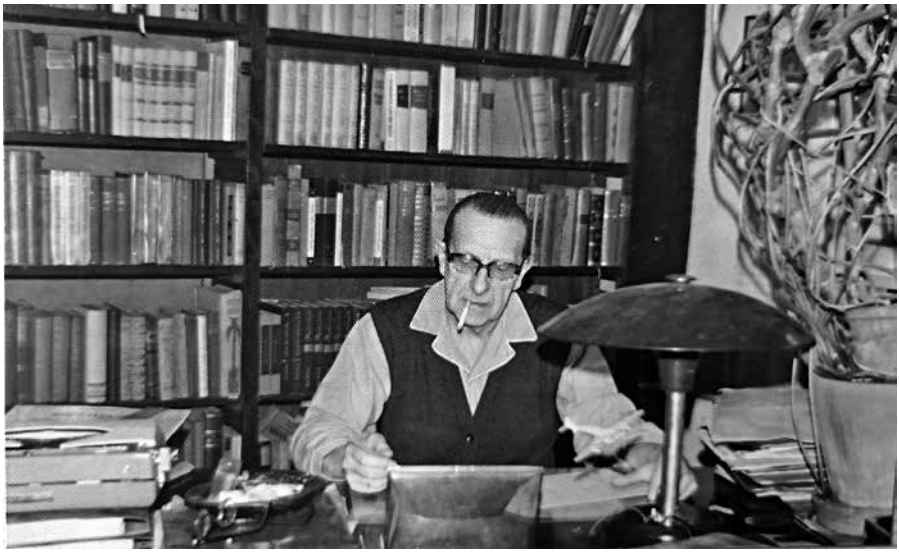
1984-ben a Király Béla által szerkesztett War And Society in East Central Europe című tanulmánykötetbe a szabadságharc hadseregéről írt, amely angol fordításban látott napvilágot. A következő évben újabb tanulmánya jelent meg a *Hadtörténelmi Közlemények*ben a magyar légvédelem 1922 és 1938 közti működéséről.

1985-ban az MTA Zenetudományi Intézete adta ki a Karch Pállal közösen írott Hangászok – hangszerek – hangjegyek: Trombita- és dobjelek az osztrák–magyar hadseregben és haditengerészetnél, 1629–1918 című kötetét, amely máig alapvető szakirodalomnak számít a témában.

Több évtizedes kutatómunkája megkoronázásaként 1986-ban jelenhetett meg A szabadságharc hadserege című kötet, amelyet Somogyi Győző festményei illusztráltak. Ez mind a mai a napig az 1848–49-es honvédsereg ruházatának megkerülhetetlen alapműve.

Együttműködésükből a következő években még két kötet született: A magyar huszárok 1987-ben és a Királyért és hazáért 1990-ben. Utóbbi a kiegyezés után megalakult m. kir. honvédség egyenruháit, felszereléseit, valamint szervezetét mutatta be az első világháború végéig.

Utolsó, életében megjelent kötete 1991-ben látott napvilágot. Az Évszázadok egyenruhái majdnem háromszáz esztendő magyar egyenruha-történetének foglalata, 1700-tól egészen 1990-ig.[28] Talán ez a munka képezi le legjobban Barcy Zoltán munkásságát. Önmagát „hadseregtörténésznek" tartotta, az egyenruhákon túl behatóan foglalkozott a haderő felépítésével, szervezetével. Különösen fontos szempont volt ez az osztrák–magyar hadsereg egyenruháinak bemutatásakor, hiszen maga a szervezet is igen sokrétű és összetett volt.

Barcy Zoltán munka közben, otthonában (Barcy Magdolna tulajdona)

28 A Magyar Néphadsereg egyenruháiról szóló részt Ságvári György írta.

Sajnos több, nagy jelentőséggel bíró munkája kiadatlan, illetve befejezetlen maradt. A magyar légvédelmi tüzérség történetéről és működéséről egy 1200 oldalas tanulmányt állított össze. A rendszerváltást követően szóba került, hogy ez a munka kivonata könyvként is napvilágot lásson, de a felkért kiadó végül kihátrált a megállapodásból.[29]

Barcy anyagainak felhasználásával Sárhidai Gyula állított össze két kötetet a témában, amelyek 2008-ban, illetve 2010-ben jelentek meg.

Ugyancsak fiókban maradt az „Életünket és vérünket! – Mária Terézia hadserege" munkacímű kézirata. Ezt később elkezdte kibővíteni, illetve fegyvernemek szerint lebontva átdolgozni, de már nem fejezhette be.

Meg kell említeni még munkássága kapcsán a szakmai körökben csak „Barcy-gyűjtés" néven ismert anyagot is. Az 1920-ban megjelent egyenruházati szabályzathoz[30] Barcy Éder Miklós[31] és Zeidler Sándor[32] közreműködésével összegyűjtötte az 1945-ig megjelent kiegészítéseket és módosításokat, valamint a további kapcsolódó dokumentumokat (pl. az 1924 M díszruha kapcsán kialakult sajtóvitát). A mintegy 360 oldalas dokumentum így nagyrészt lefedi a Horthy-kori magyar katonai egyenruhatörténet „hivatalos" részét és máig annak legalapvetőbb referenciabázisát képezi.

Munkájának értékelésekor meg kell említeni, hogy míg az írott források, levéltári anyagok, valamint az ábrázolások feldolgozására nagy gondot fordított, a fennmaradt tárgyak vizsgálatára nem fektetett hangsúlyt, bár erre többnyire lehetősége sem volt.

Tevékenységével kiemelkedő szerepet játszott a magyar egyenruha-történet kutatásában, publikációi számos tekintetben a mai napig megkerülhetetlen alapműnek számítanak, tudományos életműve példaértékű a későbbi generációk számára.

Művei

- A szabadságharc katonái: az 1848–49. évi magyar hadsereg egyenruhái. Budapest, Honvéd Levéltár és Múzeum, 1950. 143 o.
- A magyar légvédelmi tüzérség 1943-ban, a radar bevezetése idején. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1977. 24. évf. 2. sz. 222–241. o.
- A szabadságharc kilenc nagy csatája: Than Mór csataképei. Budapest, Magyar Helikon, 1978. A képmagyarázatokat írta Barcy Zoltán.

29 *Dr. Barcy Zoltán – Sárhidai Gyula:* A Boforstól a Doráig. A magyar légvédelmi tüzérség, 1914–1945; Légi győzelmek, 1914–1945. Budapest, 2008. 7. o.

30 A-26, 3. függelék. Szabályzat a Magyar Királyi Nemzeti Hadsereg új egyenruházatáról. Budapest, 1920.

31 Éder Miklós (1920–2009) m. kir. páncélos főhadnagy, az 1970-es évek végétől a Hadtörténeti Múzeum önkéntes munkatársa. Részletes életrajzát ld. *Ress Zoltán:* Akire mindenki jó szívvel emlékezik: Éder Miklós (1920–2009). In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 14. Szerk. *Závodi Szilvia.* Budapest, 2014. 317–333. o.

32 Zeidler Sándor (1946) iparművész, műgyűjtő, falerisztikai szakértő.

– A magyar légvédelmi tüzérség fejlesztése és rejtése, 1922–1938. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1985. 32. évf. 4. sz. 877–891. o.
– Hangászok – hangszerek – hangjegyek: Trombita- és dobjelek az osztrák–magyar hadseregben és haditengerészetnél, 1629–1918. Műhelytanulmányok a Magyar zenetörténethez. Budapest, MTA Zenetudományi Intézet, 1985. Karch Pállal közösen. 291. o.
– A szabadságharc hadserege: 1848/49 katonai szervezete, egyenruhái és fegyverzete. Budapest, Corvina, 1986. 247. o.
– Magyar huszárok. Budapest, Móra, 1987. 93. o.
– Királyért és hazáért: a m. kir. honvédség szervezete, egyenruhái és fegyverzete, 1868–1918. Budapest, Corvina, 1990. 244. o.
– Évszázadok egyenruhái. Budapest, Stúdió-Pé, 1991. Ságvári Györggyel közösen. 295. o.
– A Boforstól a Doráig. A magyar légvédelmi tüzérség, 1914–1945; Légi győzelmek, 1914–1945. Budapest, Petit Real, 2008. Sárhidai Gyulával közösen. 239. o.
– A Magyar Királyi Honvédség légvédelme, 1920–1945. Budapest, Zrínyi, 2010. Sárhidai Gyulával közösen. 150. o.

Német nyelven

– Gesellschaftskleider der k. ungarischen Offiziere. In: Zeitschrift für Heereskunde. München, 1939. Heft Nr. 108. 57. o.
– Die Uniform der ungarischen Fliegeroffiziere. In: Zeitschrift für Heereskunde. München, 1939. Heft Nr. 108. 58. o.
– Uniformen der ungarischen Armee in dem Freiheitskampf 1848–1849. In: Zeitschrift für Heereskunde. München, 1977. Heft Nr. 269. 17–21. o.
– Die Uniformen der ungarischen Palasttruppen zwischen den zwei Weltkriegen. In: Zeitschrift für Heereskunde. München, 1980. Heft Nr. 289. 69–74. o. és Heft Nr. 290. 105–10. o. Galván Károllyal közösen.
– Regimentsrufe der Königlich-Ungarischen Honved-Armee aus dem Jahre 1933. In: Arbeitskreis Militärmusik in der Deutschen Gesellschaft für Heereskunde.
– Das k.u.k. ungarische Infanterie-Regiment Nr. 2, Alexander I., Kaiser von Russland. In: Arbeitskreis Militärmusik in der Deutschen Gesellschaft für Heereskunde. Mitteilungsblatt Nr. 11. 1981. június. 19–23. o. Karch Pállal közösen.
– Das k.u.k. ungarische Infanterie-Regiment Nr. 34, Wilhelm I., Deutscher Kaiser und König von Preußen. In: Arbeitskreis Militärmusik in der Deutschen Gesellschaft für Heereskunde. Mitteilungsblatt Nr. 12. 1981. szeptember. 13–17. o. Karch Pállal közösen.
– Das Husaren-Regiment Wilhelm II., König von Württemberg Nr. 6. In: Arbeitskreis Militärmusik in der Deutschen Gesellschaft für Heereskunde. Mitteilungsblatt Nr. 13. 1981. december. 17–21. o. Karch Pállal közösen.
– Das k.u.k. 12. Husaren-Regiment, (bis 1909 Eduard VII., König von Großbritannien und Irland, dann vacant). In: Arbeitskreis Militärmusik in der Deutschen Gesellschaft für Heereskunde. Mitteilungsblatt Nr. 15. 1982. június. 19–21. o. Karch Pállal közösen.

– Das k.u.k. ungarische Infanterie-Regiment Nr. 19, „Kaiser Karl von Österreich, König von Ungarn". In: Arbeitskreis Militärmusik in der Deutschen Gesellschaft für Heereskunde. Mitteilungsblatt Nr. 16. 1982. október. 8–18. o. Karch Pállal közösen.
– Die k.u.k. Husaren-Regimenter Nr. 13 und Nr. 14. In: Arbeitskreis Militärmusik in der Deutschen Gesellschaft für Heereskunde. Mitteilungsblatt Nr. 17. 1982. december. 7–11. o. Karch Pállal közösen.
– Berichtigung zu den Regimentsrufen der k.u.k. ungarischen Truppen. In: Arbeitskreis Militärmusik in der Deutschen Gesellschaft für Heereskunde. Mitteilungsblatt Nr. 19. 1983. június. 16. o. Karch Pállal közösen.

Angol nyelven

– The Army of the 1848–1849 Hungarian War of Independence. In: War And Society in East Central Europe. IV. East Central European Society and War in the Era of Revolutions, 1775–1856. Ed. *Béla Király*. Brooklyn College Studies on Society in Change 13. East European monographs 150. Atlantic studies (New York, 1984). 439–490. o. Fordította: William M. Batkay.

The Foremost Historian of Hungarian Military Uniforms. The life and work of Dr Zoltán Barcy

In research into the history of Hungarian military uniforms, the oeuvre of Dr Zoltán Barcy (1915–1997) continues to be of central importance. From many points of view, his publications count as key works, mainly among specialists and laymen interested in Hungarian military uniforms worn during the 1848–1849 Revolution and War of Independence period and in those used under the Austro-Hungarian Monarchy (1867–1918). The present study endeavours to erect a worthy monument to Dr Barcy's life and scholarly achievements.

Leben und Werk des ersten ungarischen Uniformhistorikers Dr. Zoltán Barcy

In der Forschung der ungarischen Uniformgeschichte wird das Lebenswerk von Dr. Zoltán Barcy (1915–1997), dem ersten ungarischen Uniformhistoriker, bis zum heutigen Tage als unumgänglich angesehen. Seine Arbeiten gelten in vielerlei Hinsicht als Standardwerke, insbesondere im Kreise derjenigen Fachleute und Laien, die sich für die Uniformen der Revolution und des Freiheitskampfes von 1848–1849 und der Österreichisch-Ungarischen Monarchie interessieren. Die vorliegende Studie soll seinem Leben und Werk ein würdiges Denkmal setzen.

ADATTÁR

Sőregi Zoltán

KATONAI ZÁSZLÓAVATÁSOK 1920–1945 KÖZÖTT[1]

Az első világháborút követően Magyarország haderejét a Trianonban aláírt békeszerződés katonai határozványainak megfelelően kellett átszervezni. A magyar jogrendszerbe ezt az 1921. évi XXXIII. törvénycikk formájában integrálták, amelyet július 26-án cikkelyeztek be. A becikkelyezett törvényt csak 1921 novemberében követte a honvédségről alkotott 1921. évi XLIX. törvény, amely a békeszerződés követelményeinek megfelelően intézkedett az 1922. január 4-étől a Nemzeti Hadsereg helyébe lépő Magyar Királyi Honvédségről. (A Nemzeti Hadsereg felállítását még a Károlyi-kormány rendelte el 1919. június 6-án, Szegeden.)

A megalakuló haderőnek számos nehézséggel kellett szembenéznie, ezek közül a zászlókérdés elsőre marginálisnak tűnhet, azonban szimbolikus jelentősége és a csoportkohézióban betöltött szerepe miatt mindenképpen sürgős intézkedést igényelt. Az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének gyakorlati szétesésével annak zászlói elvesztették szerepüket, a Tanácsköztársaság alatt alkalmazásuk természetszerűleg szóba sem jöhetett. A Nemzeti Hadsereg Fővezérségének így a csapatzászlók kérdésével is foglalkoznia kellett.

A Fővezérség 1919. október 27-én Siófokról táviratot küldött a katonai körletparancsnokságoknak az ezredzászlók rendszeresítése tárgyában. Ebben elrendelték, hogy egy gyalogezrednél csak egy zászló lehet, amely vagy újonnan kapott és felszentelt zászló, vagy a területileg illetékes volt honvéd gyalogezred zászlója.[2] Az „egy gyalogezred – egy zászló" elvének hangsúlyozását az tette szükségessé, hogy az 1918-ig létezett közös hadseregben a zászlóaljaknak is volt zászlajuk. A világháború alatt gyakorlattá vált, hogy a frontra induló pótcsapattestek külön menetzászlót kaptak, amit később a „hivatalos" zászlóval egyenértékűként kezeltek.[3] Ezek mellett vélhetőleg azzal a jelenséggel is szembesültek, hogy a társadalom egyes csoportjai – önnön jelentőségüket is hangsúlyozandó – szívesen adományoztak zászlót a katonai egységeknek.

1 A szerző ezúton mond köszönetet támogatásukért Fröhlich Dávidnak, Sallay Gergelynek, Bálint Ferencnek, Illésfalvi Péternek és Kerék Eszter Klárának, a HM HIM Hadtörténeti Múzeum munkatársainak, valamint Babucs Zoltánnak.

2 *Cs. Kottra* 2003. 210. o.

3 Ez a jelenség az 1938–1945 közötti időszakban is fel-felbukkant, de kutatásaink szerint nem vált általánossá.

A zászlókérdés azonban közel sem oldódott meg a fenti gyors intézkedéssel, így az év decemberében ismét visszanyúltak a témához. Egy, a Hadtörténelmi Múzeumnak küldött minisztériumi ügyirat részletesen foglalkozott azon alakulatok zászlókérdésével, amelyek a nagyközönségtől zászlót nem kaptak (részükre a területileg illetékes volt honvéd gyalogezredek zászlóit javasolták tovább használni, illetve kiadni), majd kitértek az új, a nagyközönség által felajánlott zászlókra vonatkozó fővezérségi döntésekre. A határozat azonban csak nagy vonalakban szabályozta a kérdést. Így megszabták a méreteket (zászló: 1,32×1,55 m, zászlónyél hossza: 2,90 m, átmérője: 3,5 cm), az ábrázolások vonatkozásában pedig úgy rendelkeztek, hogy az egyik oldalon Szűz Mária képe és „a szokásos jelmondat" szerepelhet, a másik oldal pedig „mindaddig, míg az államforma mellett a nemzetgyűlés nem döntött, üresen hagyandó". A „szokásos jelmondatot" nem határozták meg pontosabban, az adományozó település vagy tájegység szokásaira hagyatkoztak. A címer kérdésében pedig azért nem született döntés, mert a címer külalakját az államforma befolyásolhatta. A zászlócsúcs alakját és nagyságát, valamint a zászlószalagok méretét és az azokon szereplő jelmondatok megválasztását a közönség tetszésére bízták. A csak nagy vonalakban történt szabályozás a frissen adományozott zászlóknál – a viszonylagos méretazonosság és az azonos jelképrendszer mellett – igen nagy változatosságot hozott.

A lovassági zászlók tekintetében egyértelműbb volt a helyzet. A 75667/eln. 1. 1920. számú körrendelet[4] részletesen tartalmazta az 1920 M lovassági zászló leírását, elhelyezését, hordmódját. A zászló főbb jellemzői az alábbiak voltak:

„A zászlólap: 80 cm. széles és 80 cm. hosszú könnyű fehér selyemből van készítve.

A zászlólap külső (jobb) oldalán a magyar államnak két angyal által tartott színes hímzésű nagy címere van beszőve.

A zászlólap belső (bal) oldalán Magyarország védőasszonyának színes kivitelű, teljes nagyságú hímzett képe látható, amint a földgömbön áll. […]

A zászlónyél: gömbölyű vörös fenyőből van készítve és skarlátszínű olajfestékkel bevonva, hossza 2,26 m., átmérője 3,5 cm., az alsó végén 24 cm. hosszú tompított csúcsban végződő sárgaréz kupakkal."[5]

A honvédségi csapatzászlók szabályozásának témájában ezután hosszabb szünet következett. A fennálló szabályzók alapján – mint az az adattári részben követhető – valamennyi, arra jogosult alakulatot (14 gyalogezred és négy huszárezred) ellátták zászlóval. Az egyéb alakulatok (tüzérosztályok, kerékpáros és utászzászlóaljak stb.) ekkor még nem kaptak saját zászlót.

Az új csapatzászlókról szóló szabályrendelet végül a *Honvédségi Közlöny* 1938. december 15-i számában jelent meg. Ebben 1939. január 1-jével rendszeresítették:

4 75667/eln. 1. – 1920. számú körrendelet. Lovassági zászló rendszeresítése. *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Nemzeti Hadsereg számára. Szabályrendeletek,* 1920. szeptember 11. 47. évf. 51. sz. 333–335. o.

5 Uo. 333. o.

„a) a »M. KIR. HONVÉD CSAPATZÁSZLÓK«-at – mint a haza, a hazaszeretet és a hűség szent jelképeit – és pedig:

a »gyalogsági zászló«-t a gyalogsághoz tartozó minden ezred és minden önálló zászlóalj, valamint a honvéd Ludovika Akadémia I. és II. főcsoport, a honvéd főreáliskolák és a honvéd csapataltisztképző iskola,

a »kerékpáros és gépkocsizó csapatzászló«-t minden kerékpáros- és minden gépkocsizó zászlóalj,

a »lovassági zászló«-t minden huszár ezred részére, továbbá

b) a »M. KIR. HONVÉD LOBOGÓK«-at – mint a fegyveres erő magasállású egyéneinek jelvényeit – és pedig:

a »Legfelsőbb Hadúr Lobogója«-t, a Legfelsőbb Hadúr részére,

a »honvéd főparancsnoki lobogó«-t a m. kir. Honvédség főparancsnoka részére,

a »hadtestparancsnoki lobogó«-t minden hadtestparancsnok részére, végül

c) a »NEMZETI LOBOGÓ«-t – mint a magyar királyság nemzeti jelvényét – a laktanyák, a honvédségi vagy a honvédség által megszállt épületek részére […]."[6]

A gyalogsági zászló *„mérete és anyaga: hossza 140 cm, szélessége 120 cm. Nehéz selyem. Alakja téglalap. Díszítése: a zászlólap külső (jobb) oldalán két angyal által tartott magyar állami középcímer, a belső (bal) oldalán Magyarország védőasszonyának teljes nagyságú képe, amint a földgömbön áll. Mindnégy szélén piros–zöld lángnyelv alakú pártázat."*[7]

A lovassági zászló mérete 80×80 cm volt, mint az 1920 M zászlóé. Díszítése és kidolgozása megegyezett a gyalogsági zászlóéval.[8]

A rendelet melléklete részletekbe menően szabályozta a zászlókkal és tartozékaival kapcsolatos alaki és tartalmi kérdéseket. Terjedelmi okokból ezt itt nem közöljük.[9]

Érdemes felhívni a figyelmet egy merőben új zászlóformára, amelynek a magyar katonai zászlók között nem voltak formai előzményei. Ez a „kerékpáros és gépkocsizó csapatzászló", amelynek mérete 40×40 cm volt és könnyű selyemből készült. Díszítése és kidolgozása megegyezett a gyalogsági zászlóéval. A zászló igazi érdekessége az volt, hogy nem zászlórúdra, hanem – 3 mm vastag acélrúd segítségével, ami be volt szegve a zászlólapba – egy kürtre rögzítették. A kürt hosszas alakú, egyszer csavart, tiszta ezüstkürt, „G" alaphanggal. Hossza a tölcsérperemtől a fúvóka felső széléig 58,5 cm.[10] A tölcsér külső részén, a peremszegély mellett az illető csapattest szervezetszerű elnevezése és a zászló felszentelésének évszáma, oldalán a tölcsérszegélytől körülbelül 10 cm-re, a két cső érintkezésével ellentétes oldalon pedig az államfő családi címere volt bevésve.[11]

6 45.000/Elnökség A. – 1938. számú körrendelet. M. kir. honvéd csapatzászlók, m. kir. honvéd lobogók és a nemzeti lobogó rendszeresítése. *Honvédségi Közlöny. Szabályrendeletek,* 1938. december 15. 65. évf. 32. sz. 317–318. o.

7 Uo.

8 Uo.

9 Vö. *Décsey* 2014. 60–68. o.

10 A Hadtörténeti Múzeumban található kürtök gyártója Stowasser János m. kir. hangszerkészítő volt.

11 *Décsey* 2014. 64. o.

A rendelet megjelenése után szinte hetente érkeztek a minisztériumba a levelek, amelyekben városok kérvényezték, hogy a náluk állomásozó alakulatnak csapatzászlót adományozhassanak. (Elsőként 1938. december 31-én dr. Sánta Miklós, Karcag polgármestere ajánlotta fel a város nevében, hogy zászlót és kürtöt adományoznak az ott állomásozó magyar királyi „Kapisztrán János" 6. honvéd kerékpáros zászlóaljnak. Jól jellemzi ugyanakkor a korszakban lezajló gyors szervezeti és egyéb változásokat, hogy a felajánlott zászló felszentelésére már csak a zászlóalj következő helyőrségében, Nyírbátorban került sor, ahová az alakulat 1939. január 23-ától áttelepült.) A következő évben a kimaradt apróbb kérdéseket is leszabályozták. Készült például forgatókönyv-vázlat a zászlóavatási ünnepség lefolyásához, valamint a kormányzó részvételének szabályozására is.[12]

A vizsgált téma szempontjából tehát láthatjuk, hogy a rendelet a gyalogezredekre, önálló zászlóaljakra és huszárezredekre vonatkozott, megőrizve azt a hagyományt, amely szerint a gyalogezredek zászlóaljai hivatalosan nem rendelkeznek saját zászlóval. Továbbra sem voltak jogosultak saját zászlóra a tüzér- és utászalakulatok. Ennek szabályozására 1941-ig kellett várni, amikor a honvédelmi miniszter augusztus 23-án kiadta körrendeletét „a műszaki-, a fogatolt és gépkocsizó tüzér- valamint a páncélos csapatok részére" rendszeresítendő csapatzászlókról. Ennek szövege szerint:

„*1. a »gyalogsági zászlót« a gyalogsághoz tartozó minden ezred és önálló zászlóaljon, valamint a honvéd »Ludovika« akadémián és a »Bólyai János« műszaki akadémián, a honvéd főreáliskolákon és a honvéd csapataltisztképző iskolán felül a műszaki csapatoknak (utászzászlóaljak, vasútépítő ezred, hidász zászlóalj), valamint honvéd hadapródiskoláknak,*

2. a »kerékpáros és gépkocsizó csapatzászlót« minden kerékpáros- és minden gépkocsizó zászlóaljon felül a gépkocsizó tüzérosztályoknak, harckocsi ezrednek és önálló harckocsi zászlóaljaknak, felderítő zászlóaljaknak, páncélos zászlóaljaknak, gépkocsizó lövész zászlóaljaknak, páncél vadászzászlóaljaknak, híradó ezrednek és önálló híradó zászlóaljaknak, valamint a gépkocsizó vegyiharc zászlóaljaknak és a gépkezelő zászlóaljnak,

3. a »lovassági zászlót« minden huszárezreden felül a fogatolt tüzérosztályoknak is rendszeresítem."[13]

Látható, hogy a rendelet nyomán nemcsak az addig kimaradtak, hanem az 1939 eleje óta létrejött fegyver- és csapatnemek is zászlót kaphattak. A jogosultak körét 1943. április 6-án bővítették tovább, amikor a fent ismertetett gyalogsági zászlót rendszeresítették a repülőezredek és önálló repülőosztályok részére.[14]

12 Uo. 68. o.

13 56.656/Elnöki oszt. – 1941. számú körrendelet. M. kir. honvéd csapatzászló rendszeresítése a műszaki-, a fogatolt és gépkocsizó tüzér-, valamint a páncélos csapatok részére. *Honvédségi Közlöny. Szabályrendeletek,* 1941. szeptember 2. 68. évf. 40. sz. 487. o.

14 70.950/Elnöki oszt. – 1943. számú körrendelet. M. kir. csapatzászló rendszeresítése a repülőezredek és önálló repülőosztályok részére. *Honvédségi Közlöny. Szabályrendeletek,* 1943. április 21. 70. évf. 18. sz. 289. o.

A hadrendi változásokhoz igazodva 1944 márciusában az időközben megalakult gépkocsizó lövészezredek számára a kerékpáros és gépkocsizó csapatzászlót vezették be, a kötelékükbe összevont gépkocsizó lövészzászlóaljak és ezredközvetlen alakulatok csapat (ezred) zászlójaként. Az intézkedés nem érintette az 1–6. gépkocsizó lövészzászlóaljak által már korábban használt zászlókat, azok az alakulatoknál megmaradtak.[15]

A zászlószentelésről

Bálint Ferenc jelen írás előzményének tekinthető tanulmánya[16] szerint a zászlószentelés aktusa a 19. században alapvetően vallási jellegű volt, a helyszín kiválasztásánál lényeges szempont volt a megfelelő egyházi épület megléte. A két világháború közötti időszakban az egyházi jelleg ugyan nem veszett el teljesen (ez különösen a húszas években érződött), de felerősödött a zászlószentelés eseményének társadalmi jellege. Ezt jól mutatja, hogy a zászlók adományozója eleve – mint az az adattárból látható – a legtöbb esetben az érintett katonai egység helyőrségének települése vagy egyéb közigazgatási egység volt. Ebből egyenesen következett, hogy a település közigazgatásának és politikai képviseletének vezetői fontos szereplői voltak a szentelési ünnepségnek, a zászlóanya is gyakran a tisztviselők felesége volt. Az egyházi jelleg viszonylagos háttérbe szorulását mutatja, hogy míg korábban a római katolikus és a református egyházak képviselői mindig jelen voltak – esetenként, ahol a legénység vallási összetétele ezt szükségessé tette, más felekezetek lelkészei is megjelentek –, addig a negyvenes évek elején egyre gyakoribbá vált, hogy csak római katolikus pap működött közre a szentelési ünnepségen.

A 20. században minden korszakban részletesen szabályozták – és a legmagasabb szinten, a Honvédelmi Minisztériumban hagyták jóvá – az ünnepségek forgatókönyvét, a hivatalos meghívottak körét, sőt némely időkben még az elhangzó beszédek szövegét is.

A zászlóavatás olyan esemény volt, amelyet minden érintett, a tisztikar, a legénység, az alakulatnak otthont adó település vezetői és polgári lakossága egyaránt emlékezetessé kívánt tenni. Az ünnepség sok esetben egész napos programot jelentett az alakulat teljes állománya számára. Reggel gyakori volt a katonazenekari ébresztő, ezt a vallásfelekezetek szerinti istentisztelet (esetenként tábori mise) követte, majd a meghívott vendégek és elöljáróságok ünnepélyes fogadása. Miután a meghívott vendégek elfoglalták a nekik kijelölt helyet az avatás színterén, kezdetét vette a zászlóátadási ceremónia. Ennek keretében – egyfajta kiállítás jelleggel – az alakulat gyakran bemutatta az általa használt harceszközöket is a nagyközönségnek. Nem maradhatott el a nap programjából a díszebéd vagy a díszvacsora sem. Ennek

15 17.765/Elnökség – 1944. számú körrendelet. M. kir. honvéd csapatzászló rendszeresítése a gépkocsizó lövészezredek részére. *Honvédségi Közlöny. Szabályrendeletek,* 1944. március 14. 71. évf. 10. sz. 145. o.

16 *Bálint* 2022.

létszáma a meghívottak számától és az anyagi lehetőségektől függött, 50 főtől egészen 300-ig terjedhetett. Ilyenkor a legénységi kosztot is igyekeztek feljavítani.[17]

A zászlószentelés intézménye – egyházi jellegét teljesen elveszítve – túlélte a második világháborút. Az aktus szerepe továbbra is megmaradt, lebonyolításának egyes elemei sem változtak, de – az általános tendenciáknak megfelelően – az egyházak és a mintegy „keresztanyaként" funkcionáló zászlóanya intézményének szerepét más aktorok vették át.

Az adattárról

Az adattár időrendben felsorolja azokat az ünnepségeket, amelyeken az 1919–1945 közötti időszakban a magyar katonai alakulatok zászlóit szentelték fel. Nem szerepelnek az adatgyűjtésben a nem hivatalos zászlóátadások (például menetzászlók), a különféle intézmények, iskolák zászlóinak felszentelései. A szerző – nem lévén kutatási területe a vexillológia – csupán az adatszerű összegyűjtésre vállalkozott, azt röviden kontextusba helyezve. Az elsősorban a forráshiány miatt nem teljes gyűjtés kiegészítése, valamint részletes feldolgozása további kutatómunkát igényel.

Adattár

Dátum: 1919. július 20.
Helyszín: Szeged
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: Nemzeti Hadsereg szegedi gyalogezred
Zászlóanya: dr. Kelemen Béláné
Adományozó: Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége szegedi csoportja
Átvevő parancsnok: Diendorfer Miksa alezredes
Polgári személyek: Horthy Miklós, P. Ábrahám Dezső
Katonák: Bialik Pál százados
Felszentelő lelkész(ek): Dobrozemszky Henrik (r. k.), Vadkerti László (ref.)
Forrás: *Délmagyarország,* 1919. július 20., *Szegedi Friss Ujság,* 1919. július 20.

Dátum: 1919. október 12.
Helyszín: Székesfehérvár
Fegyvernem: nincs adat
Alakulat: nincs adat
Adományozó: nincs adat
Átvevő parancsnok: nincs adat
Polgári személyek: Friedrich István miniszterelnök
Katonák: nincs adat
Felszentelő lelkész(ek): Prohászka Ottokár püspök (r. k.)
Forrás: *Pápai Közlöny,* 1919. október 19.

17 *Décsey* 2014. 17. o.

Dátum: 1919. november 5.
Helyszín: Szombathely
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: Nemzeti Hadsereg Vas megyei gyalogezred
Zászlóanya: Sigray Antalné Harriot Daly
Adományozó: Sigray Antalné Harriot Daly
Átvevő parancsnok: Lehár Antal ezredes
Polgári személyek: nincs adat
Katonák: nincs adat
Felszentelő lelkész(ek): Mikes János gróf, püspök (r. k.)
Forrás: *Uj Idők,* 1919. november 23., december 26.

Dátum: 1920. január 18.
Helyszín: Kiskunhalas
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: nincs adat
Zászlóanya: özvegy Szathmáry Sándorné
Adományozó: „a halasi nők"
Átvevő parancsnok: Csillag Ervin őrnagy
Polgári személyek: dr. Babó Mihály főjegyző, Horthy Miklós
Katonák: Sztrilich Imre százados
Felszentelő lelkész(ek): Gulyás Ferenc (r. k.), Báthory Gábor (ref.)
Forrás: *Halasi Ujság,* 1920. január 21.
Megjegyzés: az alakulat nem ismert, Csillag Ervin őrnagy a Nemzeti Hadsereg szegedi gyalogezredében szolgált

Dátum: 1920. március ?
Helyszín: Szekszárd
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: Nemzeti Hadsereg tolnai gyalogezred
Zászlóanya: dr. Éri Mártonné
Adományozó: szekszárdi Leányklub
Átvevő parancsnok: Ribiczey Miklós alezredes
Polgári személyek: dr. Bús Lajos városi tanácsos, Forster Zoltán alispán, dr. Resch Aurélné
Katonák: Markóczy Antal ezredes
Felszentelő lelkész(ek): dr. Fent Ferenc apát, pécsi püspöki helynök (r. k.)
Forrás: *Tolnamegyei Ujság,* 1920. március 27.

Dátum: 1920. április 14.
Helyszín: Debrecen
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: Nemzeti Hadsereg debreceni gyalogezred
Adományozó: debreceni gazdatársadalom
Zászlóanya: nincs adat
Átvevő parancsnok: Holényi János alezredes

Polgári személyek: Horthy Miklós, Márk Endre polgármester, Ráday Gedeon gróf, kormánybiztos, Szomjas Gusztáv főispán
Katonák: Soós Károly tábornok, Pártos Alajos vezérkari ezredes, Hardy Kálmán sorhajóhadnagy, Kósa Miklós százados, Magasházy László százados, Ostenburg Gyula százados
Felszentelő lelkész(ek): Windenberger János (r. k.), Baltazár Dezső püspök (ref.), Materni Lajos (ev.)
Forrás: *Egyetértés,* 1920. április 16., *Kis Ujság,* 1920. április 15., *Nemzeti Ujság,* 1920. május 26.
Megjegyzés: a HTM Zászlógyűjteményében található, leltári száma 0175/Zl[18]

Dátum: 1920. május 22.
Helyszín: Kaposvár
Fegyvernem: tüzérség
Alakulat: kaposvári tüzérosztály
Adományozó: özvegy Pogány Józsefné
Zászlóanya: özvegy Pogány Józsefné
Átvevő parancsnok: Ravaszdy György őrnagy
Polgári személyek: nincs adat
Katonák: nincs adat
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Uj-Somogy,* 1920. május 26.
Megjegyzés: az 1938-as szabályozást megelőzően az egyetlen olyan ismert zászlószentelés, amely nem gyalogsági vagy lovassági alakulatnál történt

Dátum: 1920. augusztus 15.
Helyszín: Miskolc
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: Nemzeti Hadsereg miskolci gyalogezred
Adományozó: Mezőkövesd közönsége
Zászlóanya: a tisztségre az ezred Horthy Miklósnét, Zechentmayer Józsefnét (az ezredparancsnok nejét) és Vámos Kuczu Mihálynét (Mezőkövesd bírájának feleségét) kérte fel
Átvevő parancsnok: Zechentmayer József ezredes
Polgári személyek: Andrássy Gyula gróf, Horthy Miklós, Simonyi-Semadam Sándor, Stanisovszki Tádé miskolci lengyel konzul
Katonák: Berzeviczy Albert altábornagy, Nagy Pál altábornagy
Felszentelő lelkész(ek): Zadravecz István tábori püspök (r. k.), Somogyi János (ref.), Bánik Lajos (ev.)
Forrás: *Kis Ujság,* 1920. augusztus 17., *Miskolczi Napló,* 1920. augusztus 3., augusztus 17.

18 *Cs. Kottra* 2003. 214–215. o.

Dátum: 1920. szeptember 1.
Helyszín: Eger
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: Nemzeti Hadsereg egri gyalogezred
Adományozó: Heves vármegye hölgyközönsége
Zászlóanya: Horthy Miklósné
Átvevő parancsnok: Juhász László ezredes
Polgári személyek: dr. Bobory György főispán, kormánybiztos, Horthy Miklós
Katonák: Berzeviczy Béla altábornagy, Nagy Pál altábornagy, Sréter István vezérőrnagy, honvédelmi miniszter, Denk Gusztáv vezérkari alezredes
Felszentelő lelkész(ek): Szmrecsányi Lajos érsek (r. k.), Tóth József (ref.)
Forrás: *Budapesti Hírlap,* 1920. szeptember 2., *Miskolczi Napló,* 1920. augusztus 22.
Megjegyzés: az Egri Nők Szociális Misszió készítette

Dátum: 1920. október 3.
Helyszín: Örkénytábor
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: Nemzeti Hadsereg ceglédi gyalogezred
Adományozó: Cegléd város közönsége
Zászlóanya: Horthy Miklósné (az ünnepségen Rainprecht Sándorné látta el a feladatot)
Átvevő parancsnok: Rainprecht Sándor ezredes
Polgári személyek: Horthy Miklós, Szánthó Pál főszolgabíró
Katonák: Sréter István vezérőrnagy, honvédelmi miniszter
Felszentelő lelkész(ek): Zadravecz István tábori püspök (r. k.), Takách József (ref.), dr. Raffay Sándor püspök (ev.)
Forrás: *8 Órai Ujság,* 1920. október 5., *Czeglédi Hiradó,* 1920. szeptember 26.

Dátum: 1920. október 28.
Helyszín: Debrecen
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: Nemzeti Hadsereg debreceni gyalogezred
Adományozó: Debreceni Református Nőegylet
Zászlóanya: Horthy Miklósné (az ünnepségen Flohr Jánosné látta el a feladatot)
Átvevő parancsnok: nincs adat
Polgári személyek: Horthy Miklós, Hubert Ottó főispán, Szomjas Gusztáv főispán
Katonák: Dubinievics József ezredes
Felszentelő lelkész(ek): Zadravecz István tábori püspök (r. k.), Beke Antal (ref.), Papp Gyula (g. k.)
Forrás: *Egyetértés,* 1920. október 29.

Dátum: 1921. július 17.
Helyszín: Budapest, Ferenc József lovassági laktanya
Fegyvernem: lovasság
Alakulat: 1. honvéd huszárezred

Adományozó: nincs adat
Zászlóanya: Horthy Miklósné
Átvevő parancsnok: László Miklós ezredes
Polgári személyek: Auguszta magyar királyi hercegné, Bethlen István gróf, miniszterelnök, Horthy Miklós, József magyar királyi herceg, Ráday Gedeon belügyminiszter
Katonák: Belitska Sándor altábornagy, honvédelmi miniszter, Sárkány Jenő altábornagy, Janky Kocsárd tábornok
Felszentelő lelkész(ek): Zadravecz István tábori püspök (r. k.), Pálffy Károly (ref.), Taubinger Rezső főesperes (ev.)
Forrás: *Budapesti Hírlap,* 1921. július 17.
Megjegyzés: a HTM Zászlógyűjteményében található, leltári száma 2005.2.1./Zl

Dátum: 1922. június 30.
Helyszín: Békéscsaba
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 10. honvéd gyalogezred
Adományozó: Békéscsaba közönsége
Zászlóanya: Horthy Miklósné
Átvevő parancsnok: Curry Béla ezredes
Polgári személyek: Berthóty István polgármester, Brandt Vilmos főispán, Horthy Miklós
Katonák: nincs adat
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Pesti Hírlap,* 1922. július 1.

Dátum: 1923. április 30.
Helyszín: Nagykanizsa
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 6. honvéd gyalogezred
Adományozó: nincs adat
Zászlóanya: dr. Tarányi Ferencné
Polgári személyek: Herbszt Géza alispán, Horthy Miklós, dr. Svraski István városi főjegyző, Tarányi Ferenc főispán
Katonák: Nagy Pál gyalogsági tábornok
Átvevő parancsnok: Bobest Mátyás ezredes
Felszentelő lelkész(ek): Zadravecz István tábori püspök (r. k.), Kádár Lajos (ref.), Horvát Olivér (ev.)
Forrás: *Pécsi Lapok,* 1923. május 1.

Dátum: 1923. május 6.
Helyszín: Nyíregyháza
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 12. honvéd gyalogezred
Adományozó: nincs adat

Zászlóanya: Horthy Miklósné
Átvevő parancsnok: Felsővályi Nagy Frigyes ezredes
Polgári személyek: Horthy Miklós, dr. Kállay Miklós főispán, Mikecz István alispán
Katonák: Janky Kocsárd altábornagy, Kratochvil Károly altábornagy, Reviczky László tábornok
Felszentelő lelkész(ek): Zadravecz István tábori püspök (r. k.), Geduly Henrik püspök (ref.)
Forrás: *Magyar Katonai Közlöny,* 1923/5–6. füzet

Dátum: 1923. május 6.
Helyszín: Nyíregyháza
Fegyvernem: lovasság
Alakulat: 4. honvéd huszárezred
Adományozó: nincs adat
Zászlóanya: Horthy Miklósné
Átvevő parancsnok: Skerlecz Gyula báró, ezredes
Polgári személyek: Horthy Miklós, dr. Kállay Miklós főispán, Mikecz István alispán
Katonák: Janky Kocsárd altábornagy, Kratochvil Károly altábornagy, Reviczky László tábornok, Felsővályi Nagy Frigyes ezredes
Felszentelő lelkész(ek): Zadravecz István tábori püspök (r. k.), Geduly Henrik püspök (ref.)
Forrás: *Magyar Katonai Közlöny,* 1923/5–6. füzet

Dátum: 1923. május 14.
Helyszín: Örkénytábor
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 2. honvéd gyalogezred
Adományozó: „Szolnok város hazafias hölgyei"
Zászlóanya: Horthy Miklósné
Átvevő parancsnok: Mátyás Sándor ezredes
Polgári személyek: Horthy Miklós
Katonák: Nagy Pál gyalogsági tábornok, Than Károly báró, altábornagy
Felszentelő lelkész(ek): Zadravecz István tábori püspök (r. k.), Taubinger Rezső főesperes (ev.)
Forrás: *Magyar Katonai Közlöny,* 1923/5–6. füzet

Dátum: 1923. június 3.
Helyszín: Székesfehérvár
Fegyvernem: lovasság
Alakulat: 2. honvéd huszárezred
Adományozó: nincs adat
Zászlóanya: nincs adat
Átvevő parancsnok: nincs adat
Polgári személyek: dr. Havranek József alispán, Horthy Miklós, Nagy Pál főispán, dr. Zavaros Aladár polgármester

Katonák: nincs adat
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Nemzeti Ujság,* 1923. június 5., *Pesti Hírlap,* 1923. június 5., *Szózat,* 1923. június 5.

Dátum: 1927. május 8.
Helyszín: Budapest, Ferenc József gyalogsági laktanya
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 1. honvéd gyalogezred
Adományozó: Budapest székesfőváros
Zászlóanya: Horthy Miklósné
Átvevő parancsnok: Szinay Béla ezredes
Polgári személyek: Albrecht magyar királyi herceg, József Ferenc magyar királyi herceg, Preszly Elemér főispán, Sipőcz Jenő polgármester, Végh Kálmán államtitkár, Zsitvay Tibor, a képviselőház elnöke
Katonák: Ludwigh György gyalogsági tábornok, Álgya-Papp Sándor altábornagy, Ferjencsik Ottó altábornagy, Janky Kocsárd altábornagy
Felszentelő lelkész(ek): Árvay-Nagy Bálint (r. k.)
Forrás: *8 Órai Ujság,* 1927. május 8., *Magyarság,* 1927. május 8.
Megjegyzés: a zászló a Budapest Fő- és Székesfővárosi Iparrajziskolában készült

Dátum: 1927. május 22.
Helyszín: Sopron
Fegyvernem: lovasság
Alakulat: 3. honvéd huszárezred
Adományozó: Sopron vármegye
Zászlóanya: Horthy Miklósné
Átvevő parancsnok: Havass Jenő ezredes
Polgári személyek: Gévay-Wolff Lajos alispán, Horthy Miklós, dr. Simon Elemér főispán, Sztranyavszky Sándor államtitkár, dr. Thurner Mihály polgármester
Katonák: Felszeghy Ferenc ezredes
Felszentelő lelkész(ek): Papp Kálmán (r. k.), Páll Dénes (ref.), Zimmermann Lajos (ev.)
Forrás: *Budapesti Hírlap,* 1927. május 24., *Sopronvármegye,* 1927. május 22.
Megjegyzés: A soproni Szent Orsolya rendi apácák hímezték. A Nádasdy Ferenc Huszármúzeum gyűjteményében található, leltári száma NFM-HuT 83.124.1.

A szabályozás utáni időszak, 1939–1940

Dátum: 1939. április 19.
Helyszín: Vásárosnamény
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 14. kerékpáros zászlóalj
Adományozó: Vásárosnamény közönsége, Beregszász városa
Zászlóanya: nincs adat

Átvevő parancsnok: Bartha Zoltán alezredes
Polgári személyek: Buday Ferenc képviselőtestületi tag
Katonák: Gorondy-Novák Elemér altábornagy, Béldy Alajos ezredes
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Esti Ujság*, 1939. december 1.
Megjegyzés: Zászlóskürt. A kürtöt Vásárosnamény, a zászlót Beregszász adományozta, utóbbit 1939. november végén adták át. A nyíregyházi Jósa András Múzeumban található.

Dátum: 1939. június 4.
Helyszín: Budapest, Albrecht laktanya
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 2. gépkocsizó lövészzászlóalj
Adományozó: Társadalmi Egyesületek Szövetsége
Zászlóanya: Zay Ödönné
Átvevő parancsnok: Temesváry Gerő alezredes
Polgári személyek: Becske Kálmán fővárosi tanácsnok, Endre László alispán
Katonák: Jány Gusztáv altábornagy, Zay Ödön tábornok
Felszentelő lelkész(ek): dr. Hász István tábori püspök (r. k.), Borbáth Sándor (ref.)
Forrás: *Pesti Napló*, 1939. június 2.
Megjegyzés: készítette az Oberbauer A. Utóda[19] (Budapest IV., Váci utca 41.)

Dátum: 1939. június 29.
Helyszín: Budapest, Vérmező
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 3. gépkocsizó lövészzászlóalj
Adományozó: nincs adat
Zászlóanya: Jány Gusztávné
Átvevő parancsnok: Háry Mihály alezredes
Polgári személyek: nincs adat
Katonák: Jány Gusztáv altábornagy, Zay Ödön tábornok, Zádor László őrnagy
Felszentelő lelkész(ek): Folba János tábori vezéresperes (r. k.), Kiss Sándor (ref.)
Forrás: *Friss Ujság*, 1939. július 1.
Megjegyzés: készítette az Oberbauer A. Utóda (Budapest IV., Váci utca 41.)

19 Oberbauer Alajos (1838–1883) 1863-ban alapította meg egyháziszer- és miseruha-kereskedését Budapesten, a Váci utca 14. szám alatt. A gyorsan ismertté vált vállalkozás zászlók előállításával is foglalkozott. 1869-ben a cég készítette az első honvédzászlókat, valamint zászlószalagokat. 1880-tól az alapító megromlott egészsége miatt neje, Groza Mária és Schmidt Frigyes vezették, 1882-től pedig az eredetileg segédként dolgozó Kronberg József vette át a céget, amely 1913-tól az Oberbauer A. Utóda nevet viselte. Kronberg halála után fiai, Kronberg (1946-tól Kenyeri) József és (1938-tól Kenyeri) László voltak az 1948-as államosításig működő cég vezetői. A jó kapcsolatrendszerrel rendelkező vállalkozás bevételeinek jelentős részét a honvédségi, illetve egyéb (ország-, cserkész-, egyesületi stb.) zászlók biztosították.

Dátum: 1939. május 21.
Helyszín: Miskolc
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 13. honvéd gyalogezred
Adományozó: Borsod vármegye és Miskolc város
Zászlóanya: Littay Andrásné
Átvevő parancsnok: Góthay Béla ezredes
Polgári személyek: nincs adat
Katonák: Littay András altábornagy
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Felsőmagyarországi Reggeli Hirlap,* 1939. május 23.
Megjegyzés: a HTM Zászlógyűjteményében található, leltári száma 0211/Zl

Dátum: 1939. augusztus 13.
Helyszín: Nagykanizsa
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 12. határvadász-zászlóalj
Adományozó: nincs adat
Zászlóanya: Krátky Istvánné
Átvevő parancsnok: nincs adat
Polgári személyek: Krátky István kormányfőtanácsos, polgármester, Teleki Béla gróf, főispán
Katonák: nincs adat
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Zalamegyei Ujság,* 1939. augusztus 10., augusztus 12.
Megjegyzés: Előállítási költségeit a *Zalai Közlöny* szerkesztősége gyűjtötte össze. A HTM Zászlógyűjteményében található, leltári száma 0207/Zl.

Dátum: 1939. augusztus 13.
Helyszín: Nagykanizsa
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 17. honvéd gyalogezred
Adományozó: nincs adat
Zászlóanya: Teleki Béláné grófnő
Átvevő parancsnok: nincs adat
Polgári személyek: Krátky István kormányfőtanácsos, polgármester, Teleki Béla gróf, főispán
Katonák: nincs adat
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Esti Ujság,* 1939. augusztus 13.
Megjegyzés: Előállítási költségeit a *Zalai Közlöny* szerkesztősége gyűjtötte össze. Készítette az Oberbauer A. Utóda (Budapest IV., Váci utca 41.). 1995 óta a nagykanizsai Thúry György Múzeumban található.[20]

20 *Zalai Hírlap,* 1997. május 16. 56. évf. 113. sz. 7. o.

Dátum: 1939. augusztus 20.
Helyszín: Szekszárd
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 18. honvéd gyalogezred
Adományozó: Tolna vármegye közönsége
Zászlóanya: Madi Kovács Imréné
Átvevő parancsnok: Hunfalvy Elemér ezredes
Polgári személyek: Morvay László főjegyző
Katonák: Ruszkay Jenő altábornagy, Török Kálmán tábornok
Felszentelő lelkész(ek): dr. Majthényi Viktor (r. k.), Lazáry Sándor (ref.)
Forrás: *Ujság,* 1939. augusztus 16.
Megjegyzés: készítette az Oberbauer A. Utóda (Budapest IV., Váci utca 41.)

Dátum: 1939. augusztus 20.
Helyszín: Székesfehérvár
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 3. honvéd gyalogezred
Adományozó: Székesfehérvár közönsége
Zászlóanya: Csitáry G. Emilné
Átvevő parancsnok: Marsallkó Lajos ezredes
Polgári személyek: dr. Csitáry G. Emil polgármester
Katonák: Schweitzer István tábornok
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Ujság,* 1939. augusztus 16.

Dátum: 1939. augusztus 20.
Helyszín: Szombathely
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 5. honvéd gyalogezred
Adományozó: Vas vármegye közönsége és a vasi frontharcosok
Zászlóanya: Szűcs Istvánné
Átvevő parancsnok: Máriay Aladár ezredes
Polgári személyek: Ferenc bajor királyi herceg, Grósz József megyéspüspök, dr. Horváth Kálmán alispán
Katonák: Kiss László altábornagy
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Ujság,* 1939. augusztus 20.

Dátum: 1939. augusztus 26.
Helyszín: Vác
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 15. honvéd gyalogezred
Adományozó: nincs adat
Zászlóanya: Jány Gusztávné
Átvevő parancsnok: Máday Vince ezredes

Polgári személyek: nincs adat
Katonák: Jány Gusztáv altábornagy
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Magyar Nemzet*, 1939. augusztus 26.
Megjegyzés: „a váci lelkes magyar nők művészi munkája"

Dátum: 1939. augusztus 27.
Helyszín: Léva
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 6. határvadász-zászlóalj
Adományozó: Léva városa
Zászlóanya: Jaross Andorné
Átvevő parancsnok: Sodró Sándor alezredes
Polgári személyek: Lehoczky Brúnó polgármester
Katonák: Schweitzer István tábornok, Magyarosy Sándor ezredes
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Pesti Hírlap*, 1939. augusztus 30.
Megjegyzés: Léva magyar asszonyai és honleányai készítették. Ugyancsak a lévai asszonyok ezüstkürtöt ajándékoztak a zászlóaljnak, amit Bolemann Jánosné adott át.

Dátum: 1939. augusztus 27.
Helyszín: Körmend
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 11. határvadász-zászlóalj
Adományozó: nincs adat
Zászlóanya: Horváth Kálmánné Niczky Gina grófnő
Átvevő parancsnok: Magda Elek alezredes
Polgári személyek: dr. Kevey István főszolgabíró
Katonák: Kiss László altábornagy
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Magyar Nemzet*, 1939. augusztus 23.
Megjegyzés: a HTM Zászlógyűjteményében található, leltári száma 0208/Zl

Dátum: 1939. október 29.
Helyszín: Losonc
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 4. határvadász-zászlóalj
Adományozó: Balassagyarmat város közönsége
Zászlóanya: dr. Boross Józsefné
Átvevő parancsnok: Baumann István alezredes
Polgári személyek: dr. Vannay Béla helyettes polgármester
Katonák: Mogyoróssy Béla alezredes
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Gere* 2004. 40. o.

Dátum: 1939. november 11.
Helyszín: Rimaszombat
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 1. határvadász-zászlóalj
Adományozó: Gömör és Kishont vármegye közönsége
Zászlóanya: dr. Sóldos Béláné
Átvevő parancsnok: Bobok Miksa alezredes
Polgári személyek: Éva László polgármester, dr. Horváth Árpád alispán
Katonák: Littay András altábornagy, Berkovich Brúnó tábornok
Felszentelő lelkész(ek): Ekker Lajos (r. k.), Malter László (ref.)
Forrás: *Gömör,* 1939. november 12.

Dátum: 1939. november 11.
Helyszín: Kaposvár
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 6. honvéd gyalogezred
Adományozó: III. Viktor Emánuel olasz király
Zászlóanya: Ilona olasz királyné
Átvevő parancsnok: Heim Géza báró, ezredes
Polgári személyek: dr. Kaposváry György polgármester, Stephaich Pál alispán, Széchényi Endre gróf, főispán
Katonák: Sónyi Hugó gyalogsági tábornok, Keresztes-Fischer Lajos altábornagy, Enrico Riccardi altábornagy, Németh Imre vezérkari ezredes
Felszentelő lelkész(ek): dr. Hász István tábori püspök (r. k.), dr. Soltész Elemér tábori püspök (ref.)
Forrás: *Esti Ujság,* 1939. november 11., *Uj-Somogy,* 1939. november 11.

Dátum: 1939. november 11.
Helyszín: Kassa
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 21. honvéd gyalogezred
Adományozó: Abaúj-Torna vármegye és Kassa város közönsége
Zászlóanya: Szombathelyi Ferencné
Átvevő parancsnok: nincs adat
Polgári személyek: dr. Pap Sándor polgármester, Szentimrey Pál alispán
Katonák: Szombathelyi Ferenc altábornagy
Felszentelő lelkész(ek): Bohuniczky János (r. k.), Vikár Ödön (ref.)
Forrás: *Esti Ujság,* 1939. november 11., *Függetlenség,* 1939. november 12.
Megjegyzés: Készítette az Oberbauer A. Utóda (Budapest IV., Váci utca 41.). A HTM Zászlógyűjteményében található, leltári száma 2013.5.1./Zl.

Dátum: 1939. november 11.
Helyszín: Kassa
Fegyvernem: gyalogság

Alakulat: 4. gépkocsizó zászlóalj
Adományozó: Abaúj-Torna vármegye és Kassa város közönsége
Zászlóanya: Pohl Sándorné
Átvevő parancsnok: nincs adat
Polgári személyek: dr. Pap Sándor polgármester, Szentimrey Pál alispán
Katonák: Szombathelyi Ferenc altábornagy
Felszentelő lelkész(ek): Bohuniczky János (r. k.), Vikár Ödön (ref.)
Forrás: *Esti Ujság*, 1939. november 11., *Függetlenség*, 1939. november 12.

Dátum: 1939. november 11.
Helyszín: Kassa
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 28. határvadász-zászlóalj
Adományozó: Abaúj-Torna vármegye és Kassa város közönsége
Zászlóanya: Szentimrey Pálné
Átvevő parancsnok: nincs adat
Polgári személyek: dr. Pap Sándor polgármester, Szentimrey Pál alispán
Katonák: Szombathelyi Ferenc altábornagy
Felszentelő lelkész(ek): Bohuniczky János (r. k.), Vikár Ödön (ref.)
Forrás: *Esti Ujság*, 1939. november 11., *Függetlenség*, 1939. november 12.

Dátum: 1939. november 12.
Helyszín: Szigetvár
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 14. határvadász-zászlóalj
Adományozó: nincs adat
Zászlóanya: dr. Sárközy Béláné
Átvevő parancsnok: Horváth László alezredes
Polgári személyek: Radnai István főjegyző, Széchényi Endre gróf, főispán
Katonák: Ruszkay Jenő altábornagy, Felkl Jenő ezredes, Cumin Artúr báró, alezredes, Vály Zoltán alezredes
Felszentelő lelkész(ek): dr. Hász István tábori püspök (r. k.), Lazáry Sándor (ref.)
Forrás: *Függetlenség*, 1939. november 14.
Megjegyzés: készítette az Oberbauer A. Utóda (Budapest IV., Váci utca 41.)

Dátum: 1939. november 26.
Helyszín: Kecskemét
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 7. honvéd gyalogezred
Adományozó: Kecskemét közönsége
Zászlóanya: dr. Liszka Béláné
Átvevő parancsnok: Grassy József ezredes
Polgári személyek: Endre László alispán, Karcsay Ákos főispán, dr. Kiss Endre főispán, dr. Liszka Béla polgármester

Katonák: Nagy Gyula tábornok, Silley Antal tábornok, Stomm Marcel ezredes
Felszentelő lelkész(ek): dr. Hász István tábori püspök (r. k.), Szabó Gábor (ref.)
Forrás: *Függetlenség,* 1939. november 28.
Megjegyzés: a kecskeméti Jó Pásztor Zárda készítette

Dátum: 1939. december 10.
Helyszín: Nyírbátor
Fegyvernem: gyorsfegyvernem
Alakulat: 13. kerékpáros zászlóalj
Adományozó: Karcag városa
Zászlóanya: Béldy Alajosné
Átvevő parancsnok: Szász Oszkár alezredes
Polgári személyek: Sántha Miklós polgármester
Katonák: Szombathelyi Ferenc altábornagy, Béldy Alajos tábornok
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Nyírvidék – Szabolcsi Hírlap,* 1939. december 16.
Megjegyzés: az avatás már a zászlóalj következő helyőrségében történt

Dátum: 1939. december 17.
Helyszín: Sopron
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 4. honvéd gyalogezred
Adományozó: nincs adat
Zászlóanya: nincs adat
Átvevő parancsnok: nincs adat
Polgári személyek: nincs adat
Katonák: nincs adat
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Uj Sopronvármegye,* 1939. december 8.
Megjegyzés: készítette az Oberbauer A. Utóda (Budapest IV., Váci utca 41.)

Dátum: 1939. december 17.
Helyszín: Sopron
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 10. határvadász-zászlóalj
Adományozó: nincs adat
Zászlóanya: nincs adat
Átvevő parancsnok: Kisfaludy József alezredes
Polgári személyek: nincs adat
Katonák: nincs adat
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Uj Sopronvármegye,* 1939. december 8.
Megjegyzés: 1940. augusztus 8-i hír szerint Ökörmező községtől ezüstkürtöt kaptak hozzá

Dátum: 1939. december 17.
Helyszín: Losonc
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 23. honvéd gyalogezred
Adományozó: nincs adat
Zászlóanya: nincs adat
Átvevő parancsnok: nincs adat
Polgári személyek: nincs adat
Katonák: nincs adat
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: A losonci m. kir. állami Kármán József-gimnázium évkönyve az 1939–40. iskolai évről. Szerk. *Sipos Lajos*. Losonc, 1940. 18. o.

Dátum: 1939. ?
Helyszín: Somorja
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 9. határvadász-zászlóalj
Adományozó: nincs adat
Zászlóanya: nincs adat
Átvevő parancsnok: Rumy Lajos alezredes
Polgári személyek: nincs adat
Katonák: nincs adat
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: az adat a HTM Fotóarchívum anyagából ismert[21]

Dátum: 1940. március 14.
Helyszín: Ungvár
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 24. honvéd gyalogezred
Adományozó: Ungvár város polgársága
Zászlóanya: Vásárhelyi Andrásné
Átvevő parancsnok: Vizy Antal ezredes
Polgári személyek: nincs adat
Katonák: nincs adat
Felszentelő lelkész(ek): Margócsy Aladár (ev.), Ilniczky Sándor (g. k.)
Forrás: *Uj Magyarság*, 1940. március 6.

Dátum: 1940. április 21.
Helyszín: Szeged
Fegyvernem: gyorsfegyvernem
Alakulat: 16. kerékpáros zászlóalj
Adományozó: Jolsva község

21 HTM Fotóarchívum 87.750–87.765/Fk.

Zászlóanya: Szentiványi Józsefné
Átvevő parancsnok: Szombathy Pál alezredes
Polgári személyek: Gál Béla gyógyszerész, dr. Pálfy József polgármester, dr. Tukats Sándor főispán
Katonák: dr. Shvoy Kálmán ny. altábornagy, Miklós Béla tábornok, Silley Antal tábornok
Felszentelő lelkész(ek): Füredi József (r. k.), Szabó Márton (ref.)
Forrás: *Délmagyarország,* 1940. április 20., április 23.

Dátum: 1940. április 21.
Helyszín: Budapest, Károly király laktanya
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 2. honvéd gyalogezred
Adományozó: József magyar királyi herceg, ezredtulajdonos
Zászlóanya: Auguszta magyar királyi hercegné (az avatáson Magdolna Mária Rainéria főhercegnő volt jelen anyja helyett)
Átvevő parancsnok: Kolossváry Imre ezredes
Polgári személyek: Bárczy István államtitkár, Barcsay Ákos főispán, Szendy Károly polgármester
Katonák: Jány Gusztáv altábornagy, Littay András altábornagy
Felszentelő lelkész(ek): dr. Hász István tábori püspök (r. k.), Borbás Antal (ref.)
Forrás: *Függetlenség,* 1940. április 23.

Dátum: 1940. május 5.
Helyszín: Baja
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 16. határvadász-zászlóalj
Adományozó: Baja város közönsége
Zászlóanya: dr. Bernhardt Sándorné
Átvevő parancsnok: Szakáts Zoltán alezredes
Polgári személyek: dr. Bernhardt Sándor
Katonák: nincs adat
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Függetlenség,* 1940. május 1.
Megjegyzés: a HTM Zászlógyűjteményében található, leltári száma 87.1.1./Zl

Dátum: 1940. május 12.
Helyszín: Budapest, a Ferenc József gyalogsági laktanya melletti tér
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 1. honvéd gyalogezred
Adományozó: Budapest székesfőváros
Zászlóanya: Horthy Miklósné
Átvevő parancsnok: Asztalossy Aladár ezredes
Polgári személyek: Horthy Miklós, Szendy Károly polgármester

Katonák: nincs adat
Felszentelő lelkész(ek): dr. Hász István tábori püspök (r. k.), Kiss István esperes (ref.)
Forrás: *8 Órai Ujság,* 1940. május 14.

Dátum: 1940. május 19.
Helyszín: Pécs
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 8. honvéd gyalogezred
Adományozó: Pécs városa
Zászlóanya: Bocskay Katalin[22]
Átvevő parancsnok: Rámpay Ernő ezredes
Polgári személyek: Esztergár Lajos polgármester, Nikolits Mihály főispán
Katonák: Gorondy-Novák Elemér altábornagy, Dömötör János tábornok, Horváth László tábornok
Felszentelő lelkész(ek): dr. Hász István tábori püspök (r. k.), Lazáry Sándor (ev.)
Forrás: *Pécsi Napló,* 1940. május 21.

Dátum: 1940. május 22.
Helyszín: Galánta
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 8. határvadász-zászlóalj
Adományozó: Galánta község
Zászlóanya: Majthényi Józsefné báróné
Átvevő parancsnok: nincs adat
Polgári személyek: nincs adat
Katonák: Schweitzer István altábornagy
Felszentelő lelkész(ek): Letocha József (r. k.)
Forrás: *Tolnai Világlapja,* 1940. június 6., *Ujság,* 1940. május 22.

Dátum: 1940. június 18.
Helyszín: Békéscsaba
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 19. honvéd gyalogezred
Adományozó: „Békéscsaba társadalma"
Zászlóanya: Jánosy Gyuláné
Átvevő parancsnok: nincs adat
Polgári személyek: nincs adat
Katonák: Bajnóczy József altábornagy, Olgyay Károly tábornok
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Nemzeti Ujság,* 1940. június 19., *Pesti Hírlap,* 1940. június 19.

22 Habsburg–Tescheni Albert Ferenc magyar királyi herceg második felesége.

Dátum: 1940. június 18.
Helyszín: Eger
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 14. honvéd gyalogezred
Adományozó: Heves vármegye közönsége
Zászlóanya: dr. Hedry Lőrincné
Átvevő parancsnok: Kovács Károly ezredes
Polgári személyek: dr. Hedry Lőrinc főispán, Okolicsányi Imre alispán
Katonák: Nagy Gyula altábornagy, Domaniczky Ödön tábornok
Felszentelő lelkész(ek): Deák István (r. k.), Maller László (ref.)
Forrás: *Eger,* 1940. június 19., *Pesti Hírlap,* 1940. június 19.
Megjegyzés: a HTM Zászlógyűjteményében található, leltári száma 0205/Zl

Dátum: 1940. június 18.
Helyszín: Szolnok
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 10. honvéd gyalogezred
Adományozó: Szolnok város
Zászlóanya: nincs adat
Átvevő parancsnok: Kuczoray Dezső ezredes
Polgári személyek: nincs adat
Katonák: Nagy Vilmos gyalogsági tábornok, Miklós Béla tábornok
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Pesti Hírlap,* 1940. június 19.

Dátum: 1940. június 18.
Helyszín: Ipolyság
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 5. határvadász-zászlóalj
Adományozó: Ipolyság nagyközség
Zászlóanya: Jány Gusztávné
Átvevő parancsnok: nincs adat
Polgári személyek: nincs adat
Katonák: Jány Gusztáv altábornagy, Berkovich Brúnó tábornok
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Pesti Hírlap,* 1940. június 19.

Dátum: 1940. június 18.
Helyszín: Mátészalka
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 23. határvadász-zászlóalj
Adományozó: Szatmár vármegye közönsége
Zászlóanya: Péchy Szabolcsné
Átvevő parancsnok: Kiss Ernő alezredes
Polgári személyek: nincs adat

Katonák: Szombathelyi Ferenc altábornagy, Marschalkó Béla ezredes
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Ujság,* 1940. június 25.
Megjegyzés: készítette az Oberbauer A. Utóda (Budapest IV., Váci utca 41.)

Dátum: 1940. június 23.
Helyszín: Kiskunhalas
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 20. honvéd gyalogezred
Adományozó: Kiskunhalas város
Zászlóanya: dr. Kathona Mihályné
Átvevő parancsnok: Lányi Imre ezredes
Polgári személyek: dr. Kathona Mihály polgármester
Katonák: Silley Antal altábornagy
Felszentelő lelkész(ek): Füredi József (r. k.), Kiss István (ref.)
Forrás: *Ujság,* 1940. június 25.

Dátum: 1940. június 28.
Helyszín: Érsekújvár
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 7. határvadász-zászlóalj
Adományozó: nincs adat
Zászlóanya: Ölvedi Jánosné
Átvevő parancsnok: nincs adat
Polgári személyek: Jaross Andor, Ölvedi János
Katonák: nincs adat
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Uj Magyarság,* 1940. július 2.

Dátum: 1940. június 29.
Helyszín: Makó
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 30. határvadász-zászlóalj
Adományozó: Csanád, Arad és Torontál közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye közönsége
Zászlóanya: Ferenczy Béláné
Átvevő parancsnok: nincs adat
Polgári személyek: nincs adat
Katonák: nincs adat
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Makói Ujság,* 1940. június 7.

Dátum: 1940. június 29.
Helyszín: Debrecen, Nagyerdei stadion
Fegyvernem: gyalogság

Alakulat: 11. hajdúezred
Adományozó: Debrecen szabad királyi város közönsége
Zászlóanya: Losonczy Istvánné
Átvevő parancsnok: nincs adat
Polgári személyek: Losonczy István főispán
Katonák: Bajnóczy József altábornagy
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Uj Magyarság*, 1940. július 2.

Dátum: 1940. június 29.
Helyszín: Debrecen, Nagyerdei stadion
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 22. határvadász-zászlóalj
Adományozó: Debrecen szabad királyi város közönsége
Zászlóanya: Kölcsey Sándorné
Átvevő parancsnok: Ákosy Károly alezredes
Polgári személyek: Losonczy István főispán
Katonák: Bajnóczy József altábornagy
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Uj Magyarság*, 1940. július 2.

Dátum: 1940. június 29.
Helyszín: Rozsnyó
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 29. határvadász-zászlóalj
Adományozó: Gömör vármegye közönsége
Zászlóanya: Vargáné Schaffer Etelka
Átvevő parancsnok: Zsigmond Géza alezredes
Polgári személyek: Horváth Árpád alispán
Katonák: Nagy Gyula altábornagy
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Uj Magyarság*, 1940. július 2.
Megjegyzés: tervezője Nagyistók István iparművész[23]

Dátum: 1940. június 30.
Helyszín: Szeged, Vasutas stadion
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 18. határvadász-zászlóalj
Adományozó: Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezete szegedi csoportja
Zászlóanya: Varga Józsefné
Átvevő parancsnok: Diczfalussy Günther Ferenc alezredes
Polgári személyek: Kemenessy Tibor tanácsnok, dr. Tukats Sándor főispán

23 *Biró – Seremetyeff-Papp* 2015. 151. o.

Katonák: Silley Antal altábornagy
Felszentelő lelkész(ek): Füredi József (r. k.), Kiss István (ref.)
Forrás: *Uj Magyarság,* 1940. július 2.

Dátum: 1940. július 1. (más adat szerint[24] június 29.)
Helyszín: Sátoraljaújhely
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 27. határvadász-zászlóalj
Adományozó: Sátoraljaújhely megyei város közönsége
Zászlóanya: Waldbott Frigyesné báróné[25]
Átvevő parancsnok: Szász Ferenc őrnagy
Polgári személyek: dr. Váró Indár polgármester
Katonák: Szombathelyi Ferenc altábornagy
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Magyar Jövő,* 1940. július 2.
Megjegyzés: a HTM Zászlógyűjteményében található, leltári száma 0851/Zl

Dátum: 1940. október 29.
Helyszín: Győr
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 16. honvéd gyalogezred
Adományozó: Győr város közönsége
Zászlóanya: Koller Jenőné
Átvevő parancsnok: Ballay Győző ezredes
Polgári személyek: dr. Telbisz Miklós alispán, Weisz József krasznabélteki apátplébános
Katonák: Schweitzer István altábornagy, Hanke Vilmos ezredes, Beke Miklós őrnagy
Felszentelő lelkész(ek): dr. Hász István tábori püspök (r. k.), Balikó János (ref.)
Forrás: *Függetlenség,* 1940. október 30., *Győri Nemzeti Hírlap,* 1940. október 30.
Megjegyzés: a győri nőegyesületek készítették, Gemmel Ilonka tervei alapján

Dátum: 1940. november 24.
Helyszín: Komárom
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 22. honvéd gyalogezred
Adományozó: nincs adat
Zászlóanya: Alapy Gáspárné
Átvevő parancsnok: Sziklay György ezredes
Polgári személyek: Alapy Gáspár polgármester
Katonák: Schweitzer István altábornagy

24 Uo.
25 Habsburg–Tescheni Mária Alice magyar királyi hercegnő.

Felszentelő lelkész(ek): dr. Hász István tábori püspök (r. k.), Veress Jenő tábori esperes (ref.)
Forrás: *Függetlenség,* 1940. november 26.

Dátum: 1941. március 15.
Helyszín: Ungvár
Fegyvernem: gyorsfegyvernem
Alakulat: 6. gépkocsizó lövészzászlóalj
Adományozó: Ung vármegye
Zászlóanya: Vörös Jánosné
Átvevő parancsnok: Keményfy Zoltán alezredes
Polgári személyek: Kozma Miklós, Kárpátalja kormányzói biztosa, Siménfalvy Árpád főispán, Sztojka Sándor g. k. püspök
Katonák: Szombathelyi Ferenc altábornagy
Felszentelő lelkész(ek): Ákos István (r. k.), Vikár Ödön (ref.)
Forrás: *Esti Ujság,* 1941. március 17.

Dátum: 1941. március 30.
Helyszín: Ungvár
Fegyvernem: gyorsfegyvernem
Alakulat: 5. gépkocsizó lövészzászlóalj
Adományozó: Ungvár város közönsége
Zászlóanya: Horthy Istvánné
Átvevő parancsnok: Latorczay Lőrinc alezredes
Polgári személyek: Horthy István, Kozma Miklós, Kárpátalja kormányzói biztosa, Peltsárszky Imre polgármester
Katonák: nincs adat
Felszentelő lelkész(ek): Ákos István (r. k.), Vikár Ödön (ref.)
Forrás: *Kárpáti Magyar Hírlap,* 1941. március 31.
Megjegyzés: A HTM Zászlógyűjteményében található, leltári száma 2005.3.1./Zl. Az ugyanezen a számon szereplő kürt nem hozzá tartozik (ld. az I. páncélos híradózászlóaljnál).

Dátum: 1941. május 17.
Helyszín: Nagyberezna
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 26. határvadász-zászlóalj
Adományozó: nagybereznai járás hazafias közönsége
Zászlóanya: dr. Nagy Kálmánné
Átvevő parancsnok: Kolossváry László I. alezredes
Polgári személyek: Dukán Mihály főjegyző, Gyurits Gyula közigazgatási kirendeltség vezető, Ilniczky Sándor kárpátaljai főtanácsadó, Melles Endre kanonok, kormányfőtanácsos, Nagy Kálmán főszolgabíró
Katonák: Soós Károly ny. gyalogsági tábornok, Molnár László ezredes, Gyárfás Győző alezredes, Magda Elek alezredes

Felszentelő lelkész(ek): Ákos István (r. k.), Vikár Ödön (ref.)
Forrás: *Kárpáti Hiradó,* 1941. május 20.
Megjegyzés: a HTM Zászlógyűjteményében található, leltári száma 0264/Zl

Dátum: 1941. június 8.
Helyszín: Munkács
Fegyvernem: gyorsfegyvernem
Alakulat: 12. kerékpáros zászlóalj
Adományozó: Munkács város
Zászlóanya: Vörös Jánosné
Átvevő parancsnok: Horváth Zoltán alezredes
Polgári személyek: dr. Engelbrecht István polgármester, Péchy Szabolcs főispán
Katonák: Miklós Béla tábornok
Felszentelő lelkész(ek): Ákos István (r. k.), Vikár Ödön (ref.)
Forrás: *Az Őslakó,* 1941. június 1., *Kárpáti Hiradó,* 1941. június 5.

Dátum: 1941. június 15.
Helyszín: Nyíregyháza
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 12. honvéd gyalogezred
Adományozó: Nyíregyháza megyei város
Zászlóanya: Szohor Pálné
Átvevő parancsnok: Kozma Zoltán ezredes
Polgári személyek: Borbély Sándor alispán
Katonák: Szombathelyi Ferenc altábornagy, Máriay Aladár tábornok, Vattay Antal tábornok
Felszentelő lelkész(ek): Ákos István (r. k.), Vikár Ödön (ref.)
Forrás: *Függetlenség,* 1941. június 17., *Nyírvidék – Szabolcsi Hírlap,* 1941. június 17.
Megjegyzés: készítette az Oberbauer A. Utóda (Budapest IV., Váci utca 41.)[26]

Dátum: 1941. június 30.
Helyszín: Kézdivásárhely
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 24. határvadász-zászlóalj
Adományozó: Kézdivásárhely városa
Zászlóanya: dr. K. Kovács Istvánné
Átvevő parancsnok: nincs adat
Polgári személyek: Apor Péter báró, főispán, dr. Bagoly Béla kovásznai főszolgabíró, dr. K. Kovács István polgármester, dr. Várhelyi Ödön, a kézdi járás főszolgabírája
Katonák: Schweitzer István altábornagy
Felszentelő lelkész(ek): Gál Károly (r. k.), dr. Rácz Imre (ref.)
Forrás: *Székely Nép,* 1941. július 1.
Megjegyzés: tervezte Nagyistók István iparművész[27]

26 *Biró – Seremetyeff-Papp* 2015. 154. o.
27 Uo. 155. o.

Dátum: 1941. december 4.
Helyszín: Székesfehérvár
Fegyvernem: tüzérség
Alakulat: 4. tábori tüzérosztály
Adományozó: Fejér vármegye
Zászlóanya: nincs adat
Átvevő parancsnok: Marosdy István alezredes
Polgári személyek: Thaisz Andor alispán
Katonák: Henney Gusztáv altábornagy
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Biró – Seremetyeff-Papp* 2015. 159. o.

Dátum: 1941. december 4.
Helyszín: Losonc
Fegyvernem: tüzérség
Alakulat: 21. tábori tüzérosztály
Adományozó: nincs adat
Zászlóanya: Neográdi Horváth Sándorné
Átvevő parancsnok: nincs adat
Polgári személyek: nincs adat
Katonák: Nagy Gyula altábornagy
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Biró – Seremetyeff-Papp* 2015. 159. o.
Megjegyzés: a HTM Zászlógyűjteményében található, leltári száma 0953/Zl

Dátum: 1941. december 6.
Helyszín: Battonya
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 31. határvadász-zászlóalj
Adományozó: battonyai járás községei
Zászlóanya: Bonczos Miklósné
Átvevő parancsnok: Kovács András alezredes
Polgári személyek: nincs adat
Katonák: Beregfy Károly altábornagy
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Biró – Seremetyeff-Papp* 2015. 159. o.

Dátum: 1941. december 8.
Helyszín: Gyula
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 20. határvadász-zászlóalj
Adományozó: Gyula városa
Zászlóanya: dr. Varga Gyuláné
Átvevő parancsnok: nincs adat
Polgári személyek: nincs adat
Katonák: Beregfy Károly altábornagy

Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Biró – Seremetyeff-Papp* 2015. 159–160. o.

Dátum: 1942. március 1.
Helyszín: Rahó
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 3. határvadász-zászlóalj
Adományozó: rahói járás községei
Zászlóanya: Farkas Ferencné
Átvevő parancsnok: nincs adat
Polgári személyek: Gorzó Ernő főszolgabíró
Katonák: Lakatos Géza altábornagy
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Kárpáti Hiradó,* 1942. március 5.

Dátum: 1942. március 22.
Helyszín: Jászberény
Fegyvernem: gyorsfegyvernem
Alakulat: 31. önálló harckocsizászlóalj
Adományozó: Jászberény városa
Zászlóanya: dr. Friedvalszky Ferencné
Átvevő parancsnok: Koritsánszky-Kohári Endre alezredes
Polgári személyek: dr. Friedvalszky Ferenc polgármester
Katonák: nincs adat
Felszentelő lelkész(ek): dr. Kele István pápai prelátus (r. k.)
Forrás: *Babucs – Maruzs* 2007. 51. o.

Dátum: 1942. március 25.
Helyszín: Tolna
Fegyvernem: tüzérség
Alakulat: 12. honvéd tábori tüzérosztály
Adományozó: Tolna vármegye
Zászlóanya: Madi Kovács Imréné
Átvevő parancsnok: Lehoczky Lajos alezredes
Polgári személyek: Madi Kovács Imre főispán, Polgár István központi járási főszolgabíró, Szongott Edvin alispán
Katonák: Csatay Lajos altábornagy, Illésházy Gábor vezérőrnagy, Váry Béla vezérőrnagy, Vécsey Alajos vezérőrnagy, Matláry Árpád ezredes, Tihanyi Szilárd alezredes
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Tolnamegyei Ujság,* 1942. március 28.

Dátum: 1942. március 25.
Helyszín: Kassa
Fegyvernem: tüzérség

Alakulat: 23. gépvontatású könnyű tüzérosztály
Adományozó: Kassa város közönsége
Zászlóanya: nincs adat
Átvevő parancsnok: nincs adat
Polgári személyek: Horthy Istvánné, Pohl Sándor polgármester, Szentimrey Pál alispán
Katonák: Lakatos Géza altábornagy
Felszentelő lelkész(ek): Ákos István (r. k.), Vikár Ödön (ref.)
Forrás: *Esti Ujság*, 1942. március 26.
Megjegyzés: az átadó Horthy István volt

Dátum: 1942. március 25.
Helyszín: Kassa
Fegyvernem: tüzérség
Alakulat: VIII. légvédelmi tüzérosztály
Adományozó: Kassa város közönsége
Zászlóanya: nincs adat
Átvevő parancsnok: nincs adat
Polgári személyek: Horthy Istvánné, Pohl Sándor polgármester, Szentimrey Pál alispán
Katonák: Lakatos Géza altábornagy
Felszentelő lelkész(ek): Ákos István (r. k.), Vikár Ödön (ref.)
Forrás: *Esti Ujság*, 1942. március 26.
Megjegyzés: az átadó Horthy István volt

Dátum: 1942. március 25.
Helyszín: Kassa
Fegyvernem: tüzérség
Alakulat: 2. felderítő zászlóalj
Adományozó: Kassa város közönsége
Zászlóanya: nincs adat
Átvevő parancsnok: nincs adat
Polgári személyek: Horthy Istvánné, Pohl Sándor polgármester, Szentimrey Pál alispán
Katonák: Lakatos Géza altábornagy
Felszentelő lelkész(ek): Ákos István (r. k.), Vikár Ödön (ref.)
Forrás: *Esti Ujság*, 1942. március 26.
Megjegyzés: az átadó Horthy István volt

Dátum: 1942. március 26.
Helyszín: Budapest, Andrássy laktanya
Fegyvernem: tüzérség
Alakulat: 1. gépvontatású könnyű tüzérosztály
Adományozó: Országos Nőképző Egyesület Veres Pálné Leánygimnáziuma
Zászlóanya: dr. Haitsch Ilona igazgatónő

Átvevő parancsnok: Selkey Oszkár ezredes
Polgári személyek: nincs adat
Katonák: nincs adat
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Esti Ujság*, 1942. március 30.

Dátum: 1942. március 29.
Helyszín: Tokaj
Fegyvernem: műszaki
Alakulat: VII. utászzászlóalj
Adományozó: Tokaj közönsége
Zászlóanya: nincs adat
Átvevő parancsnok: nincs adat
Polgári személyek: nincs adat
Katonák: nincs adat
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Reggeli Magyarország*, 1942. április 9.
Megjegyzés: a HTM Zászlógyűjteményében található, leltári száma 0209/Zl

Dátum: 1942. április 7. (?)
Helyszín: Budapest
Fegyvernem: tüzérség
Alakulat: I. légvédelmi tüzérosztály
Adományozó: nincs adat
Zászlóanya: Rákosy Béláné
Átvevő parancsnok: Virágh György őrnagy (?)
Polgári személyek: nincs adat
Katonák: Justy Emil altábornagy, Rákosi Béla altábornagy
Felszentelő lelkész(ek): P. Szabó Pius (r. k.), Borbás Gábor (ref.)
Forrás: *Függetlenség*, 1942. április 9.

Dátum: 1942. április 19.
Helyszín: Szolyva
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 25. határvadász-zászlóalj
Adományozó: a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének szolyvai és volóci csoportja
Zászlóanya: dr. Péchy Szabolcsné (Fekésházy Zoltánné képviselte)
Átvevő parancsnok: nincs adat
Polgári személyek: Fekésházy Zoltán beregi alispán, dr. Medvigy István főszolgabíró, dr. Tomcsányi Vilmos Pál, Kárpátalja kormányzói biztosa
Katonák: Lakatos Géza altábornagy, Farkas Ferenc vezérőrnagy
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Kárpáti Hiradó*, 1942. április 21.

Dátum: 1942. április 26.
Helyszín: Dés
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 26. honvéd gyalogezred
Adományozó: nincs adat
Zászlóanya: Bethlen Béláné grófnő
Átvevő parancsnok: Kászonyi Zoltán ezredes
Polgári személyek: Schilling János alispán, Vízváry Viktor főjegyző
Katonák: nincs adat
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Keleti Ujság,* 1942. április 28.
Megjegyzés: a HTM Zászlógyűjteményében található, leltári száma 0240/Zl

Dátum: 1942. április 26.
Helyszín: Baja
Fegyvernem: műszaki
Alakulat: IV. utászzászlóalj
Adományozó: Baja város közönsége
Zászlóanya: Bernhardt Sándorné
Átvevő parancsnok: nincs adat
Polgári személyek: nincs adat
Katonák: nincs adat
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Esti Ujság,* 1942. április 27.

Dátum: 1942. április 26.
Helyszín: Munkács
Fegyvernem: tüzérség
Alakulat: 24. tábori tüzérosztály
Adományozó: „Kárpátalja népe”
Zászlóanya: Tomcsányi Vilmos Pálné
Átvevő parancsnok: nincs adat
Polgári személyek: Tomcsányi Vilmos Pál, Kárpátalja kormányzói biztosa
Katonák: nincs adat
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Kárpáti Hiradó,* 1942. április 15., *Reggeli Magyarország,* 1942. április 28.

Dátum: 1942. május 3.
Helyszín: Gyöngyös
Fegyvernem: tüzérség
Alakulat: 20. tábori tüzérosztály
Adományozó: „Gyöngyös társadalma”
Zászlóanya: dr. Makrányi Gyuláné
Átvevő parancsnok: Rabács István ezredes

Polgári személyek: dr. Makrányi Gyula polgármester
Katonák: Ertsey-Leitschaft Károly vezérőrnagy, Szász Ferenc vezérkari ezredes, Tarnay Károly ezredes
Felszentelő lelkész(ek): Lőrincz György (r. k.)
Forrás: *Eger,* 1942. május 6.

Dátum: 1942. május 11. (?)
Helyszín: Miskolc
Fegyvernem: tüzérség
Alakulat: 19. tábori tüzérosztály
Adományozó: Borsod vármegye lakossága
Zászlóanya: Borbély-Maczky Emilné
Átvevő parancsnok: Tarnay Károly ezredes
Polgári személyek: Borbély-Maczky Emil, Lichtenstein László
Katonák: Ertsey-Leitschaft Károly vezérőrnagy, Kovács Tibor vezérőrnagy
Felszentelő lelkész(ek): Lőrincz György (r. k.), Maller László (ref.)
Forrás: *Magyar Jövő,* 1942. május 12.

Dátum: 1942. május 9.
Helyszín: Nagyvárad
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 25. honvéd gyalogezred
Adományozó: Nagyváradi 4. Honvéd Gyalogezred és Népfelkelő Alakulatai Bajtársi Szövetsége
Zászlóanya: nincs adat
Átvevő parancsnok: nincs adat
Polgári személyek: Auguszta magyar királyi hercegné, József magyar királyi herceg, Nadányi János alispán, dr. Soós István polgármester
Katonák: Kratochvil Károly ny. altábornagy
Felszentelő lelkész(ek): dr. Hász István tábori püspök (r. k.), Mesterházy Ferenc (ev.)
Forrás: *Reggeli Magyarország,* 1942. május 10.

Dátum: 1942. május 14.
Helyszín: Komárom
Fegyvernem: híradó
Alakulat: II. híradóosztály
Adományozó: Komárom vármegye törvényhatósága
Zászlóanya: Reviczky Istvánné
Átvevő parancsnok: Török István őrnagy
Polgári személyek: Alapy Gáspár polgármester, Nagy Nándor főispán, Reviczky István alispán
Katonák: Henney Gusztáv altábornagy, Vasady Ernő vezérőrnagy, Szirmay Aladár vezérkari ezredes, Tenke Lajos ezredes
Felszentelő lelkész(ek): Taál János (r. k.), Veress Jenő tábori esperes (ref.)
Forrás: *Komáromi Lapok,* 1942. május 16.

Dátum: 1942. május 17.
Helyszín: Kaposvár
Fegyvernem: tüzérség
Alakulat: 10. tábori tüzérosztály
Adományozó: nincs adat
Zászlóanya: Stephaich Pálné
Átvevő parancsnok: nincs adat
Polgári személyek: dr. Begedy Péter főjegyző, dr. Kaposváry György polgármester, Széchényi Endre gróf, főispán
Katonák: Csatay Lajos altábornagy
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Somogyi Ujság,* 1942. május 13., május 18.

Dátum: 1942. május 24.
Helyszín: Marosvásárhely
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 27. honvéd gyalogezred
Adományozó: Országos Polgári Iskolai Tanáregyesület
Zászlóanya: Mikó Lászlóné
Átvevő parancsnok: Császy József ezredes
Polgári személyek: Márton Zsigmond alispán, Mikó László főispán
Katonák: nincs adat
Felszentelő lelkész(ek): dr. Hász István tábori püspök (r. k.), dr. Koncz Sándor (ref.)
Forrás: *Berekméri* 2015. 53–54. o., *Székely Szó,* 1942. május 27.

Dátum: 1942. május 24.
Helyszín: Marosvásárhely
Fegyvernem: tüzérség
Alakulat: 27. székely tüzérosztály
Adományozó: Marosvásárhely törvényhatósági jogú szabad királyi város közönsége
Zászlóanya: Mikó Lászlóné
Átvevő parancsnok: Bálint József ezredes
Polgári személyek: Márton Zsigmond alispán, Mikó László főispán
Katonák: nincs adat
Felszentelő lelkész(ek): dr. Hász István tábori püspök (r. k.), dr. Koncz Sándor (ref.)
Forrás: *Berekméri* 2015. 53–54. o., *Székely Szó,* 1942. május 27.
Megjegyzés: a HTM Zászlógyűjteményében található, leltári száma 0225/Zl

Dátum: 1942. május 25.
Helyszín: Pápa
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 1. honvéd ejtőernyős zászlóalj
Adományozó: Pápai Pamutfonó és Textilgyár Rt. munkásai
Zászlóanya: Papp Lászlóné
Átvevő parancsnok: Szügyi Zoltán alezredes

Polgári személyek: dr. Antal István nemzetvédelmi miniszter, Horthy István
Katonák: Rákosi Béla altábornagy, Magyarosy Sándor vezérőrnagy, Szécsy Imre vezérőrnagy
Felszentelő lelkész(ek): dr. Péntek Kálmán (r. k.), Darvas Aladár (ref.)
Forrás: *Pápa és Vidéke,* 1942. május 31.
Megjegyzés: készítette az Oberbauer A. Utóda (Budapest IV., Váci utca 41.)

Dátum: 1942. június 14.
Helyszín: Szolnok
Fegyvernem: műszaki
Alakulat: VI. utászzászlóalj
Adományozó: a tartalékos utászok
Zászlóanya: Urbán Gáspárné báróné
Átvevő parancsnok: nincs adat
Polgári személyek: Horthy István, Horthy Istvánné
Katonák: nincs adat
Felszentelő lelkész(ek): Kertész Gyula (r. k.), Horkay Béla (ref.)
Forrás: *Dunántúl,* 1942. június 16.

Dátum: 1942. június 14.
Helyszín: Aknaszlatina
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 4. hegyivadász-zászlóalj
Adományozó: Máramaros vármegye közönsége
Zászlóanya: Pintér Aladárné
Átvevő parancsnok: Dósa Endre alezredes
Polgári személyek: dr. Ajtay Gábor alispán
Katonák: Lakatos Géza altábornagy
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Hétfő,* 1942. június 15.
Megjegyzés: a HTM Zászlógyűjteményében található, leltári száma 0206/Zl

Dátum: 1942. június 17.
Helyszín: Szeged
Fegyvernem: tüzérség
Alakulat: 4. gépvontatású könnyű tüzérosztály
Adományozó: Szabadka város közönsége
Zászlóanya: Völgyi Jánosné
Átvevő parancsnok: nincs adat
Polgári személyek: Reök Andor főispán, Völgyi János polgármester
Katonák: Feketehalmy-Czeydner Ferenc altábornagy, Meskó Zoltán orvos vezérőrnagy
Felszentelő lelkész(ek): Füredi József (r. k.), Kiss István (ref.)
Forrás: *Délmagyarország,* 1942. június 27., *Esti Ujság,* 1942. június 28.

Dátum: 1942. június 28.
Helyszín: Budapest, Marcibányi téri sportpálya
Fegyvernem: műszaki
Alakulat: I. honvéd utászzászlóalj
Adományozó: Hungária Vegyi és Kohóművek Rt.
Zászlóanya: Bartha Károlyné
Átvevő parancsnok: Dániel György alezredes
Polgári személyek: Bornemisza Géza
Katonák: Ruszkiczay-Rüdiger Imre altábornagy, Kassay-Farkas László vezérőrnagy
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Esti Ujság,* 1942. június 30., *Nemzeti Ujság,* 1942. június 25.

Dátum: 1942. június 28.
Helyszín: Kolozsvár
Fegyvernem: tüzérség
Alakulat: IX. légvédelmi tüzérosztály
Adományozó: nincs adat
Zászlóanya: Bethlen Györgyné grófné
Átvevő parancsnok: nincs adat
Polgári személyek: Gödi Elemér alispán, dr. Keledy Tibor polgármester
Katonák: Miklós Béla altábornagy
Felszentelő lelkész(ek): dr. Hász István tábori püspök (r. k.), Huszár Endre (ref.)
Forrás: *Hétfő,* 1942. június 29.

Dátum: 1942. június 28.
Helyszín: Kolozsvár
Fegyvernem: híradó
Alakulat: IX. híradózászlóalj
Adományozó: nincs adat
Zászlóanya: Gaál Elemérné
Átvevő parancsnok: nincs adat
Polgári személyek: Gödi Elemér alispán, dr. Keledy Tibor polgármester
Katonák: Miklós Béla altábornagy
Felszentelő lelkész(ek): dr. Hász István tábori püspök (r. k.), Huszár Endre (ref.)
Forrás: *Hétfő,* 1942. június 29.

Dátum: 1942. június 28.
Helyszín: Kolozsvár
Fegyvernem: tüzérség
Alakulat: 26. tábori tüzérosztály
Adományozó: nincs adat
Zászlóanya: dr. Keledy Tiborné
Átvevő parancsnok: nincs adat
Polgári személyek: Gödi Elemér alispán, dr. Keledy Tibor polgármester

Katonák: Miklós Béla altábornagy
Felszentelő lelkész(ek): dr. Hász István tábori püspök (r. k.), Huszár Endre (ref.)
Forrás: *Hétfő,* 1942. június 29.

Dátum: 1942. június 29.
Helyszín: Szolyva
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 2. hegyivadász-zászlóalj
Adományozó: nincs adat
Zászlóanya: nincs adat
Átvevő parancsnok: Pisky Zoltán alezredes
Polgári személyek: Jaczkó Endre főjegyző, Medvigy István főszolgabíró
Katonák: nincs adat
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Kárpáti Hiradó,* 1942. június 20,
Megjegyzés: a HTM Zászlógyűjteményében található, leltári száma 0212/Zl

Dátum: 1942. június 29.
Helyszín: Kiskunhalas
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 15. kerékpáros zászlóalj
Adományozó: Rimaszombat városa
Zászlóanya: dr. Eszenyi Gyuláné
Átvevő parancsnok: Bresztovszky Erik alezredes
Polgári személyek: dr. Éva László polgármester, dr. Kathona Mihály polgármester, Teleki Mihály gróf, országgyűlési képviselő
Katonák: Feketehalmy-Czeydner Ferenc altábornagy
Felszentelő lelkész(ek): Füredi József (r. k.), Kiss István (ref.)
Forrás: *Gömör,* 1942. július 5., *Halasi Ujság,* 1942. június 30.
Megjegyzés: a kürtöt még 1939. december 3-án átadták

Dátum: 1942. július ?
Helyszín: Huszt
Fegyvernem: műszaki
Alakulat: VIII. honvéd utászzászlóalj
Adományozó: nincs adat
Zászlóanya: Dudinszky Béláné
Átvevő parancsnok: nincs adat
Polgári személyek: nincs adat
Katonák: Sajó János vezérőrnagy
Felszentelő lelkész(ek): Tollár István (r. k.), Vikár Ödön (ref.)
Forrás: *Kalavszky* 1999. 74. o., *Kárpáti Magyar Hírlap,* 1942. augusztus 17.

Dátum: 1942. augusztus 15.
Helyszín: Győr
Fegyvernem: műszaki

Alakulat: III. honvéd utászzászlóalj
Adományozó: Győr város közönsége
Zászlóanya: Telbisz Miklósné
Átvevő parancsnok: Nagy Andor alezredes
Polgári személyek: Polniczky Lipót főispán
Katonák: Bajor Vilmos ezredes
Felszentelő lelkész(ek): dr. Hász István tábori püspök (r. k.), Veress Jenő tábori esperes (ref.)
Forrás: *Győri Nemzeti Hírlap,* 1942. augusztus 18.

Dátum: 1942. augusztus 15.
Helyszín: Győr
Fegyvernem: tüzérség
Alakulat: 5. tábori tüzérosztály
Adományozó: Győr szabad királyi város
Zászlóanya: dr. Koller Jenőné
Átvevő parancsnok: Ferentzy Miklós alezredes
Polgári személyek: Polniczky Lipót főispán
Katonák: Bajor Vilmos ezredes
Felszentelő lelkész(ek): dr. Hász István tábori püspök (r. k.), Veress Jenő tábori esperes (ref.)
Forrás: *Győri Nemzeti Hírlap,* 1942. augusztus 18.
Megjegyzés: A győri zárda apácái hímezték. A HTM Zászlógyűjteményében található, leltári száma 0213/Zl.

Dátum: 1942. szeptember 6.
Helyszín: Komárom
Fegyvernem: műszaki
Alakulat: 101. hidászzászlóalj
Adományozó: Komárom városa
Zászlóanya: Alapy Gáspárné
Átvevő parancsnok: Raffay György ezredes
Polgári személyek: Hunyadi László főjegyző, Reviczky István alispán
Katonák: Henney Gusztáv altábornagy
Felszentelő lelkész(ek): dr. Hász István tábori püspök (r. k.), Veress Jenő tábori esperes (ref.)
Forrás: *Komáromi Lapok,* 1942. szeptember 5.
Megjegyzés: a HTM Zászlógyűjteményében található, leltári száma 0215/Zl

Dátum: 1942. szeptember 8.
Helyszín: Szentendre
Fegyvernem: műszaki
Alakulat: 101. vasútépítő ezred
Adományozó: Szentendre város közönsége
Zászlóanya: Horthy Istvánné (Petheő Jánosné, a város polgármesterének felesége képviselte)

Átvevő parancsnok: nincs adat
Polgári személyek: nincs adat
Katonák: Ruszkiczay-Rüdiger Imre altábornagy
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Uj Magyarság*, 1942. szeptember 10.

Dátum: 1942. szeptember 8.
Helyszín: Rahó
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 3. hegyivadász-zászlóalj
Adományozó: Rahó község lakossága
Zászlóanya: Pintér Aladárné
Átvevő parancsnok: Nyáry Ernő alezredes
Polgári személyek: Galambos Zoltán jegyző
Katonák: Lakatos Géza altábornagy, Pintér Aladár I. vezérőrnagy
Felszentelő lelkész(ek): Tollár István (r. k.), Vikár Ödön (ref.)
Forrás: *Illésfalvi* 2012. 4–6. o.

Dátum: 1942. szeptember 13.
Helyszín: Perecseny
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 1. hegyivadász-zászlóalj
Adományozó: nincs adat
Zászlóanya: Horthy Istvánné (Halász Gézáné képviselte)
Átvevő parancsnok: nincs adat
Polgári személyek: dr. Margittay Endre főszolgabíró
Katonák: Lakatos Géza altábornagy
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Kárpáti Magyar Hírlap*, 1942. szeptember 18.
Megjegyzés: a HTM Zászlógyűjteményében található, leltári száma 0204/Zl

Dátum: 1942. szeptember 20.
Helyszín: Piliscsaba
Fegyvernem: műszaki
Alakulat: 101. gépesített vegyiharcászlóalj
Adományozó: Piliscsaba és Klotildliget községek
Zászlóanya: Szombathelyi Ferencné
Átvevő parancsnok: nincs adat
Polgári személyek: József magyar királyi herceg, Magassy Lajos főjegyző
Katonák: Nagy Vilmos vezérezredes, Ruszkiczkay-Rüdiger Imre altábornagy
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Friss Ujság*, 1942. szeptember 22.

Dátum: 1942. szeptember 27.
Helyszín: Pécs
Fegyvernem: tüzérség

Alakulat: 11. honvéd tábori tüzérosztály
Adományozó: Pécs város közönsége
Zászlóanya: Csatay Lajosné
Átvevő parancsnok: Rátky Henrik ezredes
Polgári személyek: dr. Blaskovich Iván főispán, dr. Esztergár Lajos polgármester, Ollé István főjegyző
Katonák: Decleva Zoltán altábornagy
Felszentelő lelkész(ek): Szépréthy Ottó (r. k.), Lázár Sándor (ev.)
Forrás: *Dunántúl,* 1942. szeptember 29.
Megjegyzés: A pécsi karmelita apácák készítették. A HTM Zászlógyűjteményében található, leltári száma 0250/Zl.

Dátum: 1942. október 4.
Helyszín: Budapest
Fegyvernem: tüzérség
Alakulat: 2. honvéd tábori tüzérosztály
Adományozó: Budapest székesfőváros közönsége
Zászlóanya: Szendy Károlyné
Átvevő parancsnok: Németh Tibor ezredes
Polgári személyek: Szendy Károly polgármester
Katonák: Nagy Vilmos vezérezredes, Ruszkiczay-Rüdiger Imre altábornagy, Ternegg Kálmán vezérőrnagy
Felszentelő lelkész(ek): dr. Hász István tábori püspök (r. k.), dr. Soltész Elemér tábori püspök (ref.)
Forrás: *Pesti Hírlap,* 1942. október 6.
Megjegyzés: Készítette az Oberbauer A. Utóda (Budapest IV., Váci utca 41.). A HTM Zászlógyűjteményében található, leltári száma 0220/Zl.

Dátum: 1942. október 4.
Helyszín: Orosháza
Fegyvernem: tüzérség
Alakulat: 18. honvéd tábori tüzérosztály
Adományozó: a tüzérosztály tartalékos tisztjei
Zászlóanya: Schill József tartalékos főhadnagy felesége
Átvevő parancsnok: Noel Ödön ezredes
Polgári személyek: nincs adat
Katonák: Kubinyi Vilmos tartalékos százados
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Orosházi Friss Hírek,* 1942. szeptember 27.
Megjegyzés: a budapesti „Jópásztor" szerzetes nővérei készítették 850 munkaóra alatt

Dátum: 1942. október 11.
Helyszín: Debrecen
Fegyvernem: tüzérség
Alakulat: 17. honvéd tábori tüzérosztály
Adományozó: Debrecen szabad királyi város

Zászlóanya: nincs adat
Átvevő parancsnok: nincs adat
Polgári személyek: dr. Kölcsey Sándor polgármester, dr. Uzonyi Barna megyei főjegyző
Katonák: nincs adat
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Függetlenség,* 1942. október 14.

Dátum: 1942. október 11.
Helyszín: Debrecen
Fegyvernem: híradó
Alakulat: VI. honvéd híradózászlóalj
Adományozó: Hajdú vármegye
Zászlóanya: nincs adat
Átvevő parancsnok: nincs adat
Polgári személyek: dr. Kölcsey Sándor polgármester, dr. Uzonyi Barna megyei főjegyző
Katonák: nincs adat
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Függetlenség,* 1942. október 14.

Dátum: 1942. október 15. (?)
Helyszín: Zenta
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 55. határvadász portyázóosztály
Adományozó: zentai Katholikus Legényegylet
Zászlóanya: nincs adat
Átvevő parancsnok: nincs adat
Polgári személyek: nincs adat
Katonák: nincs adat
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Függetlenség,* 1942. október 15.

Dátum: 1942. október 25.
Helyszín: Szeged
Fegyvernem: tüzérség
Alakulat: 14. honvéd tábori tüzérosztály
Adományozó: szeged-zákányi r. k. egyházközség
Zászlóanya: dr. Gárgyán Imréné
Átvevő parancsnok: Nyárády Zoltán alezredes
Polgári személyek: dr. Pálfy József polgármester, dr. Tukats Sándor főispán
Katonák: Gyimesy Frigyes vezérőrnagy, Kassay-Farkas László vezérőrnagy, Stomm Marcell vezérőrnagy
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Délmagyarország,* 1942. október 27., *Népszava,* 1942. október 27.

Dátum: 1942. október 25.
Helyszín: Szeged
Fegyvernem: műszaki
Alakulat: V. utászzászlóalj
Adományozó: „a hadiüzemek munkássága"
Zászlóanya: Feketehalmy-Czeydner Ferencné
Átvevő parancsnok: Heinrich János alezredes
Polgári személyek: dr. Pálfy József polgármester, dr. Tukats Sándor főispán
Katonák: Gyimesy Frigyes vezérőrnagy, Kassay-Farkas László vezérőrnagy, Stomm Marcell vezérőrnagy
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Délmagyarország,* 1942. október 27., *Népszava,* 1942. október 27.

Dátum: 1942. október 25.
Helyszín: Szeged
Fegyvernem: híradó
Alakulat: V. híradózászlóalj
Adományozó: az alakulat tartalékos tisztjei
Zászlóanya: Gyimesy Frigyesné
Átvevő parancsnok: Horváth Gábor alezredes
Polgári személyek: dr. Pálfy József polgármester, dr. Tukats Sándor főispán
Katonák: Gyimesy Frigyes vezérőrnagy, Kassay-Farkas László vezérőrnagy, Stomm Marcell vezérőrnagy
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Délmagyarország,* 1942. október 27., *Népszava,* 1942. október 27.

Dátum: 1942. november 29.
Helyszín: Komárom
Fegyvernem: műszaki
Alakulat: II. honvéd utászzászlóalj
Adományozó: Esztergom vármegye
Zászlóanya: Késmárki Frey Vilmosné
Átvevő parancsnok: Nagy Józsa Kálmán ezredes
Polgári személyek: nincs adat
Katonák: nincs adat
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Komáromi Lapok,* 1942. december 5.

Dátum: 1942 december 4.
Helyszín: Nagyvárad
Fegyvernem: tüzérség
Alakulat: 1. lovas tüzérosztály
Adományozó: nincs adat
Zászlóanya: nincs adat
Átvevő parancsnok: nincs adat

Polgári személyek: Cziffra Kálmán vármegyei és Hlatky Endre városi főispán, dr. Laky Dezső nyugalmazott miniszter, Eduard Lurtz német konzul, Nadányi János alispán, Soós István polgármester
Katonák: nincs adat
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Függetlenség,* 1942. december 5.

Dátum: 1942. december 4.
Helyszín: Nagyvárad
Fegyvernem: tüzérség
Alakulat: 25. gépvontatású könnyű tüzérosztály
Adományozó: nincs adat
Zászlóanya: nincs adat
Átvevő parancsnok: nincs adat
Polgári személyek: Cziffra Kálmán vármegyei és Hlatky Endre városi főispán, dr. Laky Dezső nyugalmazott miniszter, Eduard Lurtz német konzul, Nadányi János alispán, Soós István polgármester
Katonák: nincs adat
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Függetlenség,* 1942. december 5.

Dátum: 1942. december 6.
Helyszín: Budapest, Károly király laktanya
Fegyvernem: híradó
Alakulat: 101. híradóezred
Adományozó: Magyar Siemens Művek Villamossági Rt.
Zászlóanya: Stachó Aladárné
Átvevő parancsnok: Hargittai Henrik ezredes
Polgári személyek: dr. Kuzmich Gábor postavezérigazgató, Stachó Aladár, a Magyar Siemens Művek Villamossági Rt. vezérigazgatója, Varga József ipari miniszter
Katonák: Németh József II. altábornagy, Vasady Ernő vezérőrnagy
Felszentelő lelkész(ek): Dévényi Tihamér (r. k.), Rédei Ferenc (ref.)
Forrás: *8 Órai Ujság,* 1942. december 7.

Dátum: 1942. december 6.
Helyszín: Budapest, Károly király laktanya
Fegyvernem: híradó
Alakulat: I. honvéd híradózászlóalj
Adományozó: Magyar Királyi Posta
Zászlóanya: dr. Kuzmich Gáborné
Átvevő parancsnok: Korossy-Khayll István alezredes
Polgári személyek: dr. Kuzmich Gábor postavezérigazgató, Stachó Aladár, a Magyar Siemens Művek Villamossági Rt. vezérigazgatója, Varga József ipari miniszter
Katonák: Németh József II. altábornagy, Vasady Ernő vezérőrnagy
Felszentelő lelkész(ek): Dévényi Tihamér (r. k.), Rédei Ferenc (ref.)
Forrás: *8 Órai Ujság,* 1942. december 7.

Dátum: 1943. január 10.
Helyszín: Szilágysomlyó
Fegyvernem: gyorsfegyvernem
Alakulat: 3. felderítő zászlóalj
Adományozó: a zászlóalj tisztjei, tiszthelyettesei és legénysége
Zászlóanya: nincs adat
Átvevő parancsnok: Bercsényi László alezredes
Polgári személyek: dr. Gazda Endre alispán, Jósika János báró, főispán, dr. Udvari József polgármester
Katonák: Veress Lajos altábornagy, Vattay Antal vezérőrnagy
Felszentelő lelkész(ek): nincs adat
Forrás: *Keleti Ujság,* 1943. január 15.

Dátum: 1943. május 15.
Helyszín: Budapest, Vérmező
Fegyvernem: híradó
Alakulat: I. honvéd páncélos híradózászlóalj
Adományozó: Telefunken Rt.
Zászlóanya: nincs adat
Átvevő parancsnok: nincs adat
Polgári személyek: Hummel Oszkár vezérigazgató
Katonák: Major Jenő altábornagy
Felszentelő lelkész(ek): dr. Hajnal András (r. k.), Vorbás Antal (ref.)
Forrás: *8 Órai Ujság,* 1943. május 15.
Megjegyzés: A kürt a HTM Zászlógyűjteményében található, leltári száma 2005. 3.1./Zl. Az ugyanezen a számon szereplő zászló nem hozzá tartozik (ld. az 5. gépkocsizó lövészzászlóaljnál).

Dátum: 1943. május 23.
Helyszín: Beszterce
Fegyvernem: gyalogság
Alakulat: 33. határvadász-zászlóalj
Adományozó: Szabolcs vármegye ligetaljai járása
Zászlóanya: Bartosiewicz Lászlóné
Átvevő parancsnok: Beke Miklós alezredes
Polgári személyek: Bethlen Béla gróf, főispán, Horváth József főszolgabíró, Kuales Norbert polgármester
Katonák: Kozma István vezérőrnagy, Szász Ferenc vezérőrnagy
Felszentelő lelkész(ek): dr. Géczy Lajos (r. k.), Rhédey Károly (ref.)
Forrás: *Ellenzék,* 1943. május 20., *Székely Nép,* 1943. május 21.

Dátum: 1943. szeptember 23.
Helyszín: Pécs
Fegyvernem: tüzérség
Alakulat: IV. honvéd légvédelmi tüzérosztály
Adományozó: Pécs városa

Zászlóanya: Heszlényi Józsefné
Átvevő parancsnok: Teasdale Gaston alezredes
Polgári személyek: dr. Vörös Mihály helyettes polgármester
Katonák: Heszlényi József altábornagy, Justy Emil altábornagy, dr. Temesy Béla vezérőrnagy
Felszentelő lelkész(ek): Békés Ádám (r. k.), dr. Harsányi László (ref.)
Forrás: *Dunántúl,* 1943. szeptember 21., szeptember 22.
Megjegyzés: az adományozás még 1942-ben történt

Összegzés

A fenti, feltehetően nem teljes adatgyűjtés szerint az 1939-ig a Honvédség hivatalos hadrendjében szereplő mind a 14 gyalogezred és négy huszárezred 1927-ig megkapta a zászlóját. 1927 és 1939 között nem avattak zászlót.

Az 1938-as zászlórendeletet követően, a Honvédség rohamos bővülése során 1939-ben az alábbiak szerint kaptak új zászlót az alakulatok:

- az 1939. január 23-ától létező 24 gyalogezred közül 11 (ezek közül hat 1939 előtt is létezett, öt pedig újonnan alakult meg),
- a hét kerékpáros zászlóaljból kettő,
- a hat gépkocsizó lövészzászlóaljból három,
- a 29 határvadász-zászlóalj közül nyolc.

Tehát összesen 24 egység zászlószenteléséről van információ.

1940-ből további 12 gyalogezred, két kerékpáros és 11 határvadász-zászlóalj, azaz összesen 25 alakulat zászlójának felszenteléséről tudunk.

1941-ben a délvidéki hadművelet, illetve a háborúba történő belépés eseményei miatt csak hét (egy gyalogos, két tüzér-, két gépkocsizó és két határvadász-) alakulat kapott új zászlót.

1942-ben igazi „nagyüzem" volt, 57 zászlót szenteltek fel. A gyalogezredek közül a három erdélyi ezred kapott jelképet. Így csupán a szegedi 9. honvéd gyalogezred nem rendelkezett 1938 után kapott zászlóval. Ebben az évben a legtöbb zászlót tüzéralakulatok avatták: 15 tábori, négy légvédelmi és egy lovastüzér zászlóavatásról rendelkezünk ismeretekkel. Mellettük kiemelkedő a műszaki alakulatok száma: a kilenc hadtestközvetlen utászzászlóalj közül nyolc kapott zászlót, valamint a Fővezérség-közvetlen hidász-, vasútépítő és híradóezredek, továbbá a gépesített vegyiharczászlóalj ünnepelhetett.

Az 1943-as évben elenyésző számú, mindössze négy avatásról állnak rendelkezésre információk, 1944–1945-ben egyetlen ilyen jellegű ünnepégről sem tudunk.

Rövidítések

ev.	evangélikus
g. k.	görögkatolikus
HM	Honvédelmi Minisztérium
HIM	Hadtörténeti Intézet és Múzeum
HTM	HM HIM Hadtörténeti Múzeum
ny.	nyugállományú
r. k.	római katolikus
ref.	református

Irodalomjegyzék

Babucs – Maruzs 2007.
Babucs Zoltán – Maruzs Roland: „Jász vitézek rajta, előre!" A jászberényi kerékpáros és harckocsi zászlóalj története (1921–1945). Nagykovácsi, é. n. [2007.]

Bálint 2022.
Bálint Ferenc: A magyar királyi honvéd zászlóaljak zászlóavatása – Adattár. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 21. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia.* Budapest, 2022. 385–427. o.

Berekméri 2015.
Berekméri Árpád-Róbert: „Lesz még kikelet!" – A marosvásárhelyi magyar királyi 27. székely honvéd könnyű hadosztály a második világháborúban (1940–1945). Marosvásárhely, 2015.

Biró – Seremetyeff-Papp 2015.
Biró Aurél – Seremetyeff-Papp János: Szűz Mária-ábrázolású katonai zászlók, 1508–1945. Budapest–Pápa, 2015.

Cs. Kottra 2003.
Cs. Kottra Györgyi: Szabálytalan szabályosok. Gyalogsági zászlók a két világháború között, 1919–1938. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 6. Szerk. *Hausner Gábor.* Budapest, 2003. 209–219. o.

Décsey 2014.
Décsey Sándor: Katonai és félkatonai zászlók címer- és jelképhasználata a XX. századi Magyarországon. Doktori értekezés. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2014.

Gere 2004.
Gere József: Békében, háborúban. A balassagyarmati 23/II. gyalogzászlóalj története (1939–1945). Balassagyarmat, 2004.

Illésfalvi 2012.
Illésfalvi Péter: A magyar királyi kárpátaljai 3. hegyizászlóalj csapatzászló-avatási ünnepsége Rahón. *Katonaújság,* 2012. augusztus III. évf. 4. sz. 4–6. o.

Kalavszky 1999.
Kalavszky Györgyi: A Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívumának fényképalbum-katalógusa. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1999. 112. évf. 1. sz. 74–111. o.

Inaugurations of Military Flags, 1920–1945

The Hungarian army that took shape after the First World War faced many difficulties. One such was the flags issue, which was initially regulated by means of temporary measures. These, however, lived on, remaining in force until the army's broad overhaul in the late 1930s. From 1938 onwards, the issue was regulated again, fully and comprehensively. With minor changes, these new regulations remained in force until the end of the Second World War. In line with traditions under the Dual Monarchy, flags were inaugurated in festive circumstances. Utilising recent research opportunities, the database assembled by the author endeavors to arrange these flag-inauguration events in chronological order, at the same time reviewing the role of the flags in question, the festivities conducted, and the personages present. It is no secret that – using of a new group of sources – this database should augment the one published by Ferenc Bálint in Volume 21 of the Yearbook.

Militärische Fahnenweihen zwischen, 1920–1945

Nach dem Ersten Weltkrieg sahen sich die neu entstehenden Streitkräfte Ungarns mit einer Reihe von Schwierigkeiten konfrontiert, zu denen auch die Frage der Flaggen gehörte. Diese wurde zunächst durch eine befristete Maßnahme geregelt, die jedoch bis zur Erweiterung der Streitkräfte in Kraft blieb. Ab 1938 wurde die Angelegenheit vollständig und detailliert neu geregelt, und das Reglement wurde mit geringfügigen Ergänzungen bis Kriegsende beibehalten. Die Fahnen wurden, gemäß der monarchistischen Tradition, in zeremoniellem Rahmen geweiht. Das vom Autor mithilfe der neuerer Forschungsmöglichkeiten zusammengestellte Datenarchiv bemüht sich, diese Fahnenweihen chronologisch zu ordnen, sowie einen Überblick über die Rolle der Fahnen, den Ort und den Ablauf der Zeremonien und der daran teilnehmenden Personen zu geben. Der Absicht nach soll es – unter Einbeziehung einer neuen Quellengruppe – eine Fortsetzung des Datenarchivs von Ferenc Bálint sein, welches in der 21. Nummer des Anzeigers des Museums für Militärgeschichte veröffentlicht wurde.

A KÖTET SZERZŐI

Bálint Ferenc – történész-muzeológus, szakreferens,
HM Katonai Örökség Főosztály

Berkesi Balázs – történész-muzeológus, gyűjteménykezelő,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum

Forgács Márton – történész-muzeológus, gyűjteménykezelő,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum

Gondos László – történész-muzeológus, muzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum

Illés András – történész-muzeológus, főmuzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum

Káplár Zsolt – történész, kutató,
HM Katonai Örökség Főosztály

Kerék Eszter – kulturális antropológus, segédmuzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum

Kreutzer Andrea – történész-muzeológus, könyvtáros, főmuzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum

Mátyássy Gabriella – fém-ötvös restaurátor művész, főrestaurátor,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum

Pap Péter – lőfegyver-szakíró

Polgár Balázs – régész-történész, muzeológus, részlegvezető,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum

Prohászka László – művészeti író

Sallay Gergely Pál – történész-muzeológus, főmuzeológus, osztályvezető,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum

Sőregi Zoltán – kutató

Szatmári András – gépészmérnök, muzeológus, osztályvezető,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum

Szoleczky Emese – történész-muzeológus, főmuzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum

Tóth Orsolya – könyvtáros-muzeológus, főmuzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum

Závodi Szilvia – történész-muzeológus, tudományos titkár,
HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum

Zmák Tamás – történész,
HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum

KÉPMELLÉKLET

Az Új Világ *című folyóirat egyik lapja (HTM Könyvgyűjtemény Y 1657)*

Arnold Hartig:
Rohr Ferenc báró, lovassági tábornok emlékérem, 1916
(előlap és hátlap)

Arnold Hartig:
Rohr Ferenc báró, lovassági tábornok
emlékérem tokja

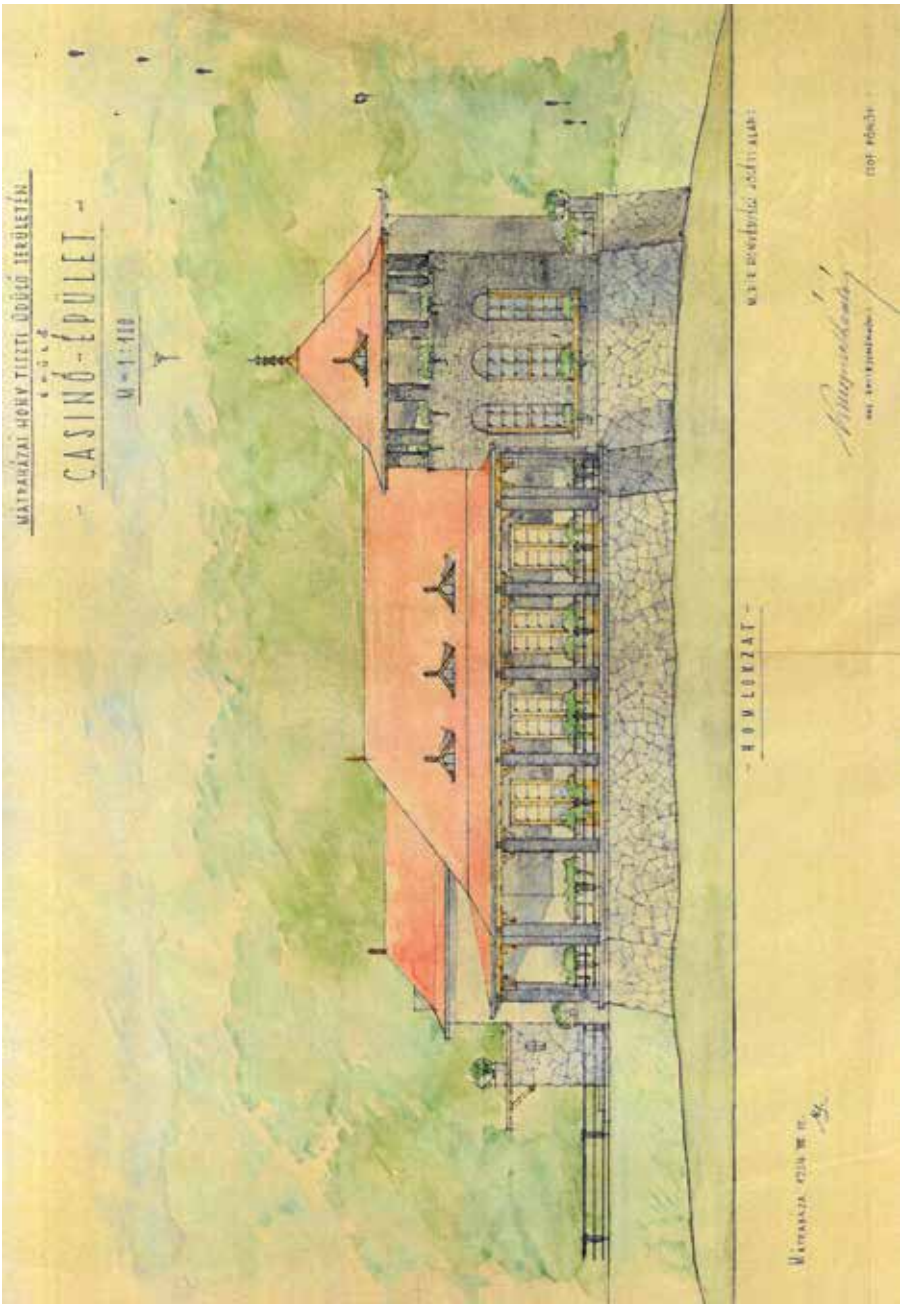
Arnold Hartig:
Feszület (magyar változat), 1916

Seitz Dóra báli övdísze
(Magántulajdon)

Seitz Dóra báli övdísze
(Magántulajdon)

A kaszinó épületének homlokzati rajza
Kaplonyi László tervrajzán
(Magántulajdon)

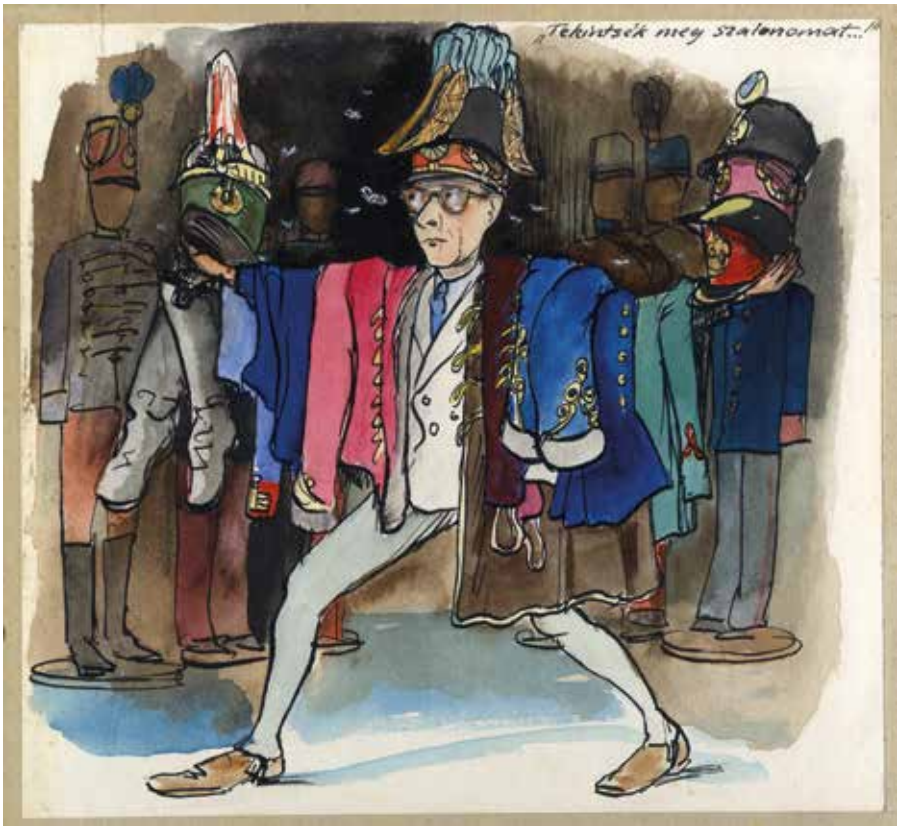
A csappantyús tercerol-pár a mahagónidobozban

A mahagónidobozban található tanúsítvány

Kosztolányi Móricz 1848–1849-es honvéd ezredes felesége, Mambrino Franciska és gyermekei, Árpád és Aranka körében, 1842 (Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívum 31577/Fk)

Dr. Domonkos Imre karikatúrája
dr. Barcy Zoltánról, 1950
(HM HIM Képzőművészeti Gyűjtemény Ltszn.)

Bajtársaim!
Hermann 60.
„EMLÉKEZZETEK RÓLA,
HA ÚJRA CSATÁRA KELTEK!"
Hermann Róbert
60. születésnapja
Hermann 60.
Hermann 60.
Hermann 60.